

რევაზ გაჩეჩილაძე

ახლო აღმოსავლეთი: სივრცე, ხალხი და პოლიტიკა

მეორე შეესებულებული და
შესწორებული გამოცემა

გაქორ სულაქაურის
გამომცემლობა

წიგნი ეძღვნება ჩემს მასწავლებლებს თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის აღმოსავლეთმცოდნეობისა და გეოგრაფია-გეოლოგიის ფაკულტეტებზე სერგი ჯიქიას, ოთარ გიგინეიშვილს, ნოდარ ნაჭყებიას, ნოდარ ჯანაშიას, გიორგი ფუთურიძეს, ვიტალი ჩოჩიევს, ალექსანდრე ასლანიკაშვილს, ნოდარ ლომოურს, მიხეილ სვანიძეს, ირინე გოცირიძეს, ნანა ფურცელაძეს, მარიამ ნედოსპასოვას.

აქვე მინდა მადლობა ვუძღვნა ყველა იმ პირს, ვინც რჩევა მომცა წიგნის წერისას, უპირველესად გოჩა ჯაფარიძეს, აგრეთვე კონსტანტინე ლერნერს, რომელიც წიგნის პირველი გამოცემის სამეცნიერო რედაქტორი იყო. ჩემი მადლობა ეკუთვნის მარიამ ლორთქიფანიძეს, ზაზა გაჩეჩილაძეს, ალექსანდრე რონდელს, გაბრიელ ჯინჯიხაშვილს, ზურაბ კიკნაძეს, ირინა აბაშიძეს.

ავტორი

რედაქტორი: ბაჩიჩილაძე

ახლო აღმოსავლეთი: სივრცე, ხალხი და პოლიტიკა

მეორე შეესხებული და შესწორებული გამოცემა, თბილისი 2008

© რედაქტორი: გაჩეჩილაძე, 2003, 2008

რედაქტორი: მარინე სოხაძე

გამომცემლობის რედაქტორი: თეა ქიტოშვილი

დიზაინი და დაკაბადღნევა: გიორგი კველიშვილი

ყდის დიზაინი: მართა თაბუკაშვილი

შპს „ბაკურ სულაკაურის გამომცემლობა“

დავით აღმაშენებლის 150, თბილისი 0112

ელ-ფოსტა: info@sulakauri.ge

ISBN 978-9941-403-12-5

www.sulakauri.ge

შინაარსი

კარტოსქემების სია	10
წინასიტყვაობა მეორე გამოცემისათვის	11
შესავალი	13
ტერმინები „ახლო“ და „შუა“ აღმოსავლეთი	15
სად მდებარეობს საქართველო –	
ახლო აღმოსავლეთსა თუ ევროპაში?	17
რეგიონის შედგენილობა	23
პოლიტიკური გეოგრაფია და გეოპოლიტიკა	26
ნიგნის მიზანი და სტრუქტურა	30

ნაწილი I

ბუნებრივი გარემო, რესურსები და პოლიტიკა

თავი 1

მდებარეობა და ბუნებრივი პირობები

მდებარეობა	35
წყალსატევები და საზღვაო გზები	39
ზედაპირი	44
ჰავა, ნიადაგები, მცენარეული საფარი	46
ეკოლოგიური პრობლემები	50

თავი 2

ბუნებრივი რესურსები და პოლიტიკა

ფართობი და სასარგებლო წიაღისეული	54
ნავთობი და გაზი: რესურსები და პოლიტიკა	59
წყალი: რესურსები და პოლიტიკა	73

ნაწილი II

სოციალურ-კულტურული გარემო და პოლიტიკა

თავი 3

რეგიონის ზოგადი დემოგრაფიული სურათი

მოსახლეობა, როგორც პოლიტიკის ფაქტორი 83

მოსახლეობის რაოდენობა, დინამიკა და სტრუქტურა 87

ურბანიზაცია და სოციალურ-კულტურული განვითარება 101

თავი 4

რელიგიების გეოგრაფია

რელიგია და პოლიტიკა 107

იუდაიზმი 116

ქრისტიანობა 120

ისლამი 125

თავი 5

ლინგვოგეოგრაფია

ენა და პოლიტიკა 135

სემიტური ენები 136

ალთაური ენები 139

ინდოევროპული ენები 141

სხვა ენობრივი ოჯახები 142

თავი 6

ეთნოსი და პოლიტიკა

ერი ახლო აღმოსავლეთში 146

ეთნო-დემოგრაფიული პოლიტიკის მაგალითები 152

ნაწილი III

პოლიტიკური გეოგრაფიის ისტორიული წანამძღვრები

თავი 7

რეგიონი კაცობრიობის ისტორიაში

(წინაისტორიული პერიოდი)

მითები და ჰიპოთეზები 161

შუამდინარეთის მემკვიდრეობა	164
სემიტების მემკვიდრეობა	165
ნილოსის ხეობის მემკვიდრეობა	169
მცირე აზიისა და ირანის მემკვიდრეობა	171
ევროპული მემკვიდრეობა	173
ქრისტიანობის წარმოშობა და გავრცელება	177

თავი 8

კულტურული ჰომოგენიზაციის ხანა (ისლამური პერიოდი)

ისლამის წარმოშობა	183
ისლამის გავრცელება: არაბთა დაპყრობები	187
სახალიფოს აღმასვლა და დაცემა	192
სელჩუკიანი თიურქები	196
მუსლიმები და ქრისტიანები: შეხლა და თანაცხოვრება	200
მონღოლები	202

თავი 9

გეოპოლიტიკა რეგიონში მე-16 საუკუნიდან პირველ მსოფლიო ომამდე

ოსმალეთი: სახელმწიფო და გეოპოლიტიკა	205
სპარსეთი: სახელმწიფო და გეოპოლიტიკა	225
რუსეთის იმპერიის გეოპოლიტიკა რეგიონში	237
დასავლეთ ევროპის ქვეყნების გეოპოლიტიკა რეგიონში	245

თავი 10

მსოფლიო ომები და ახლო აღმოსავლეთი: თანამედროვე პოლიტიკური რუკის ჩამოყალიბება

პირველი მსოფლიო ომის მონაწილე სახელმწიფოების ინტერესები რეგიონში	259
დიპლომატია და ტერიტორია: მაკმაჰონ-ჰუსაინი, საიქს-პიკო, ბალფური	263
ცვლილებები რეგიონის პოლიტიკურ რუკაზე ომთაშორის პერიოდში	273
მეორე მსოფლიო ომის შედეგები რეგიონში	293

ნაწილი IV

ახლო აღმოსავლეთის თანამედროვე პოლიტიკური გეოგრაფია

თავი 11

სახელმწიფო და საზოგადოება ახლო აღმოსავლეთში	
სახელმწიფო: იდეა და რეალობა	299
სახელმწიფო საზღვრები	306
სახელმწიფო: სახელი და სიმბოლიკა	311
სამხედრო ბალანსი	316
ახლო აღმოსავლეთი – „მესამე სამყაროს“ ნაწილი	331
დემოკრატიზაციისა და მოდერნიზაციის პრობლემები	336

თავი 12

რეგიონის პოლიტიკურ-გეოგრაფიული პრობლემები	
ზესახელმწიფოების ცვალებადი როლი რეგიონში	348
თურქეთი: გეოპოლიტიკური ძვრიდან	
რეგიონული ლიდერის როლისაკენ	360
ირანი: რთული განვითარება და	
პრობლემები მსოფლიოსთან ურთიერთობაში	372
ერაყი ომებში	377
საუდის არაბეთი: განვითარების ახალი	
სტადიის მიჯნასთან?	394
სხვა არაბული ქვეყნები: მყიფე წონასწორობა	397
კვიპროსი: გაყოფილი კუნძული	408
ქურთები რეგიონულ გეოპოლიტიკაში	410

ნაწილი V

რეგიონის ცენტრალური პრობლემა: „ახლო აღმოსავლეთის კონფლიქტი“

თავი 13

ისრაელის სახელმწიფოს შექმნის წანამძღვრები	
ახლო აღმოსავლეთის კონფლიქტის არსისათვის	423
ებრაული სახელმწიფოს წინაისტორია	427
სიონიზმის წარმოშობა და პირველი წარმატებები	431

თავი 14

პალესტინის გაყოფის გეგმები და შედეგები

პალესტინის გაყოფის მიზეზი	437
პალესტინის გაყოფის ბრიტანული გეგმები	438
პალესტინის გაყოფის გეგმა გაეროს მიხედვით	442
პალესტინის ტერიტორიის ფაქტობრივი გაყოფა	445
„ექვსდღიანი ომის“ პოლიტიკურ-გეოგრაფიული შედეგები	448
„იომ-ქიფურის ომის“ გეოპოლიტიკური შედეგები	452

თავი 15

კონფლიქტის მოუგვარებლობის ელემენტები: ტერიტორია, საზღვრები და „დემოგრაფიული მეტოქეობა“

ტერიტორიული მოუგვარებლობა და საზღვრები	457
მოსახლეობის დინამიკა	465
პალესტინელი ლტოლვილები	474
ებრაული ახალშენები	479

თავი 16

წმინდა ადგილის როლი პოლიტიკაში (იერუსალიმის მაგალითზე)

წმინდა ადგილები ახლო აღმოსავლეთში	488
იერუსალიმი და იუდაიზმი	490
იერუსალიმი და ქრისტიანობა	496
იერუსალიმი და ისლამი	499
წმინდა ადგილი და პოლიტიკა	500

ბოლოსიტყვა

505

ტერმინების განმარტება

(ტექსტში *-ით აღნიშნული სიტყვებისათვის)	506

ლიტერატურის სიაში და ციტირებისას

გამოყენებული შემოკლებები	510

გამოყენებული ლიტერატურის სია	511

საძიებელი

518

კარტოსქემების სია

ნახ. 1.1 ძირითადი გეოგრაფიული ორიენტირები ახლო აღმოსავლეთში

ნახ. 2.1 ახლო აღმოსავლეთის ზოგადი პოლიტიკური რუკა

ნახ. 8.1 არაბული სახალიფოს ექსპანსია VII-IX საუკუნეებში

ნახ. 9.1 ოსმალეთი ახლო აღმოსავლეთში (1570-იანი წლები)

ნახ. 9.2 ოსმალეთისა და სპარსეთის ბრძოლის ველი და სადავო ტერიტორიები XVI-XVIII საუკუნეებში

ნახ. 9.3 სპარსეთის დედაქალაქები XVI-XVIII საუკუნეებში

ნახ. 9.4 სპარსეთის გაყოფა გავლენის სფეროებად რუსეთის იმპერიისა და დიდი ბრიტანეთის 1907 წლის ხელშეკრულებით

ნახ. 10.1 ოსმალეთის მემკვიდრეობის დანაწილების გეგმა საიქს-პიკოს შეთანხმების (1916 წ.) თანახმად

ნახ. 10.2 ერაყის ეთნო-რელიგიური ჯგუფების ტრადიციული განსახლების არეალები

ნახ. 10.3 თურქეთის დანაწევრების გეგმა 1920 წლის სევრის ხელშეკრულების თანახმად

ნახ. 12.1 1974 წლიდან გაყოფილი კვიპროსი

ნახ. 12.2 ერაყისა და ქუვეითის მოსაზღვრე რაიონები

ნახ. 12.3 ერაყის ნავთობის საბადოები და მილსადენები დასავლეთ აზიაში

ნახ. 14.1 ლორდ პილის კომისიისა და გაეროს უშიშროების საბჭოს მიერ მომზადებული პალესტინის გაყოფის რეკომენდაციები

ნახ. 14.2 იერუსალიმის საქალაქო საზღვრების ცვლილებები 1917-1967 წლებში

ნახ. 14.3 ისრაელის ტერიტორიული გაფართოება 1948-49 და 1967 წლებში

ნახ. 15.1 ებრაული დასახლებები პალესტინაში 1917 და 1947 წლებში

ნახ. 15.2 ებრაული ახალშენები „დასავლეთ ნაპირზე“ და „უშიშროების ლობის“ პერიმეტრი

წინასიტყვაობა

მეორე გამოცემისათვის

წიგნის პირველი გამოცემის შემდეგ განვლილი ხუთი წლის მანძილზე ახლო აღმოსავლეთის პოლიტიკურ გეოგრაფიაში თითქოს დიდი ძვრები არ მომხდარა – საზღვრები არ შეცვლილა, პრობლემები და ტენდენციები, რომლებიც უკვე აისახა წიგნის 2003 წლის გამოცემაში, იგივეა. იქვე რჩება რეგიონის დღემდე გადაუწყვეტელი, უმნიშვნელოვანესი კონფლიქტი.

ამასთან რეგიონში განუწყვეტლივ ხდება პოლიტიკური ცვლილებები, რომლებიც ხანდახან ტენდენციის სახეს ღებულობს და, ამდენად, ყურადღებასა და წიგნის ახალ გამოცემაში ასახვას იმსახურებს.

წიგნის ძირითადი სტრუქტურა მეორე გამოცემაში უცვლელი დარჩა, მაგრამ პრაქტიკულად ყველა თავი ჩასწორდა და გადაამუშავდა. რამდენიმე ქვეთავის (მაგალითად „ნავთობი და გაზი“, „ერაყი ომებში“ და სხვ.) თითქმის მთლიანად ხელახლა დაწერა მომიხდა. განახლდა სტატისტიკური ინფორმაცია, დაემატა ცხრილები, შესწორდა კარტოსქემები.

მეორე გამოცემის სამეცნიერო რედაქტირება მე მოვახდინე და პასუხისმგებლობაც მთლიანად ჩემია.

რევაზ გაჩეჩილაძე
4 აპრილი, 2008

შესავალი

კარგა ხნის წინათ ახლო აღმოსავლეთის შესახებ ერთი წიგნი გამოვაქვეყნე [გაჩეჩილაძე, 1977]. როდესაც იმ წიგნს ვწერდი, ვცდილობდი შედარებით შორს მიმავალ ტენდენციებზე გამემახვილებინა ყურადღება და არა მიმდინარე დეტალებზე, რათა გამეხანგრძლივებინა წიგნის სიცოცხლე. იმდროინდელი საბჭოთა საგამომცემლო პრაქტიკა თითქმის გამორიცხავდა ამ ტიპის ნაშრომის ხელახალ პუბლიკაციას: ის არ იყო არც ლიტერატურული ბესტსელერი და არც კომუნისტური პარტიის ცენტრალური კომიტეტის გენერალური მდივნის სახელით შექმნილი მორიგი ოპუსი; საგამომცემლო გეგმაში ნებისმიერი წიგნის შეტანა მოსკოვთან თანხმდებოდა; ყველა წიგნის შინაარსს იხილავდა *მთავლიტი* (ახალგაზრდა თაობის საყურადღებოდ: ეს აბრევიატურა საბჭოთა *ცენტზურის* შეფარული სინონიმი იყო).

როდესაც იმდროინდელი და დღევანდელი ახლო აღმოსავლეთი შევადარე, ერთი წამით ისეთმა აზრმაც კი გამიელვა, რომ ჩემი იმდროინდელი წიგნი „ჯერაც ცოცხლობს“, ვინაიდან რეგიონში გეოგრაფიული ცვლილებები თითქოს უფრო რაოდენობრივია, ვიდრე ხარისხობრივი: ერთი მხრივ, მოსახლეობა და ქალაქები კი გაიზარდა, ეკონომიკა განვითარდა; მაგრამ, მეორე მხრივ, ქვეყნების ეკონომიკებს შორის შეფარდება თითქმის უცვლელი დარჩა; ეკოლოგიური ვითარება გაუარესდა, პრობლემების არსი კი იგივეა; სახელმწიფო საზღვრები და დაზავების ხაზები არ შეცვლილა (ორი იემენის გაერთიანებას თუ არ ჩავთვლით); რეგიონის მთავარი ეთნო-ტერიტორიული კონფლიქტი ისევ იქ არის, პალესტინაში, სადაც თითქმის მთელი XX საუკუნის განმავლობაში იყო.

მაგრამ, ცხადია, რომ რეგიონის პოლიტიკურ-გეოგრაფიული სტაბილობა მოჩვენებითია. ბოლო მესამედ საუკუნეში ახლო აღმოსავლეთში დიდი ცვლილებები მოხდა. 1970-იანი წლების შუაგულში ეგვიპტის პრეზიდენტი ანვარ სადათი ჯერ არ ჩასულიყო იერუსალიმში და რომელიმე არაბულ ქვეყანასთან

ისრაელის ურთიერთობათა ნორმალიზაციას ვერავინ ივარაუდებდა. მაშინ ვერავინ იწინასწარმეტყველებდა ისლამურ რევოლუციას ირანში. ამერიკისა და „ანტიტერორისტული კოალიციის“ ჯარების შეჭრას ერაცში და შემდგომ სამხედრო ოპერაციებში საქართველოს არმიის მონაწილეობას ვერავინ წარმოიდგენდა. ხოლო მსოფლიო პოლიტიკური რუკიდან საბჭოთა კავშირის გაქრობაზე მისი დაუძინებელი მტრებიც კი ვერ იოცნებებდნენ. ამ უკანასკნელმა მოვლენამ კი შეუქცევადი გავლენა იქონია მთელი მსოფლიოს, მათ შორის ახლო აღმოსავლეთის, პოლიტიკურ გეოგრაფიაზე.

სწორედ საბჭოთა კავშირის დასუსტებამ გახადა შესაძლებელი 1990 წელს ამერიკის ხელმძღვანელობით შექმნილიყო მძლავრი და წარმატებული კოალიცია, რათა გაექარწყლებინა ერაყის მმართველის, სადამ ჰუსეინის, მცდელობა რადიკალურად გარდაექმნა რეგიონის პოლიტიკური რუკა, როდესაც მან ერთ დღეში დაიპყრო ქუვეითი და შეიერთა ის, როგორც ერაყის „მე-19 პროვინცია“. ცივი ომის დროს, ანუ 1946-1989 წლებში, როდესაც საბჭოთა კავშირ-ამერიკის დაპირისპირება პერიოდულად უახლოვდებოდა ხოლმე ბირთვული ომის მიჯნას, სადამ ჰუსეინს მეტი შანსი ექნებოდა მიეღო თავისი ავანტურის მხარდაჭერა ჩრდილოეთიდან.

1991 წლის ბოლოს მსოფლიოს მეორე ზესახელმწიფოს საბოლოო დაშლამ შეცვალა პოლიტიკური კავშირებისა და კონფრონტაციის გეომეტრია რეგიონში. თურქეთი და ირანი ხელახლა გამოჩნდნენ იმ სივრცეში, მათ შორის სამხრეთ კავკასიაშიც, სადაც მათ ორი საუკუნე არავინ აჭაჭანებდა. ისრაელმა შეიძინა ერთი მილიონი ყოფილი საბჭოთა მოქალაქე, რომელთაც მკვეთრად გაზარდეს მისი პოლიტიკური და ეკონომიკური პოტენციალი.

ჩვენთვის ყველაზე მნიშვნელოვანია ის, რომ საქართველო ხელახლა იქცა მსოფლიო პოლიტიკის დამოუკიდებელ სუბიექტად, საკუთარი ინტერესებით ახლო აღმოსავლეთში.

ნავთობის უზარმაზარი მარაგი (მსოფლიო რეზერვების ორი მესამედი) ახლო აღმოსავლეთს უნარჩუნებს განსაკუთრებულ მნიშვნელობას მსოფლიო ეკონომიკასა და პოლიტიკაში.

21-ე საუკუნის დამდეგმა სერიოზული ცვლილებები მოუტანა რეგიონს. ნიუ-იორკსა და ვაშინგტონში 2001 წლის 11 სექტემბერს განხორციელებული ტერორისტული აქტების შემდეგ, რომლის შთამაგონებლები და შემსრულებლები წარ-

მოშობით ახლო აღმოსავლეთიდან იყვნენ, ამერიკამ თავის მოკავშირეებთან ერთად ანტიტერორისტული ოპერაცია წამოიწყო ავღანეთში. 2003 წელს ამერიკის ხელმძღვანელობით შექმნილი კოალიციის მიერ ერაყში დაწყებული ომი დღემდე დაუმთავრებელია და უდიდეს გავლენას ახდენს მსოფლიო გეოპოლიტიკასა და რეგიონის პოლიტიკურ გეოგრაფიაზე.

ცვლილებათა ეს სპექტრი მოითხოვს რეგიონის ახლებურ პოლიტიკურ-გეოგრაფიულ გააზრებას, რისი ცდაც მოცემულია ამ წიგნში.

საქართველო მეზობლობდა და მეზობლობს ახლო აღმოსავლეთთან, აქედან გამომდინარე ყველანაირი – დადებითი თუ უარყოფითი – შედეგით. ზოგიერთ მეზობელთან დაკავშირებით უფრო ხშირად გვახსენდება შემოსევები და ომები. მაგრამ ჩვენი ურთიერთობა ახლო აღმოსავლეთის ქვეყნებთან ყოველთვის არ იყო კონფლიქტური ხასიათისა. იყო თანამშრომლობის მრავალი მაგალითიც. ისტორიულად სწორედ ამ რეგიონიდან შემოდიოდა ჩვენში პოლიტიკური, ეკონომიკური, კულტურული გავლენები, რომელთა მხოლოდ უარყოფითად შეფასება ძალიან ცალმხრივი მიდგომა იქნებოდა.

მკითხველს შევახსენებ, რომ როდესაც დამოუკიდებლობის აღდგენის შემდგომი საქართველო 1990-იანი წლების დასაწყისში სხვადასხვა გარემოებათა გამო შიმშილის საფრთხის წინაშე აღმოჩნდა, სურსათი და იაფფასიანი საყოფაცხოვრებო საქონელი მეზობელი ახლო აღმოსავლეთის ქვეყნებიდან შემოვიდა. მართალია, ეს სულაც არ იყო ქველმოქმედება: ამ საქმიანობას წმინდა ეკონომიკური საფუძველი ჰქონდა. ეკონომიკური ურთიერთობა მეზობელ ქვეყნებთან თითქმის ყოველთვის უფრო მჭიდროა, ვიდრე შორს მდებარესთან.

ტერმინები „ახლო“ და „შუა“ აღმოსავლეთი

ის, რომ ტერმინი „აღმოსავლეთი“ უცხო არ იყო შუა საუკუნეების ქართველობისთვის, დასტურდება მრავალი ისტორიული ცნობით. ივანე ჯავახიშვილს ციტირებული აქვს კაცხის მონასტრის წარწერა, სადაც ბაგრატ IV მოხსენიებულია „მეფედ აფხაზთა, ქართველთა და რანთა და კახთა და აღმოსავლეთისა დიდ კურაპალატად“ [ჯავახიშვილი, 1983, 164]. მსგავსი ისტორიული დოკუმენტი მრავლადაა. აღმოსავლეთის (სადაც ბიზან-

ტიის პოზიციიდან ივერებიც, ანუ ჩვენც, ვიყავით) საპირისპიროდ, დასავლეთად კონსტანტინოპოლი აღიქმებოდა.

„ახლო აღმოსავლეთი“ დამკვიდრებულია ჩვენს ენციკლოპედიაში [ქსე, 2, 1977]. პარალელურად ქართველი ისტორიკოსები ხშირად მოიხსენიებენ რეგიონს „მახლობელ აღმოსავლეთად“.

საქართველოს მხრიდან თუ შევხედავთ ახლო აღმოსავლეთს, ერთგვარ გეოგრაფიულ ალოგიკურობას შევნიშნავთ: ჩვენთვის ეს რეგიონი „ახლო სამხრეთია“, ხოლო თურქეთი – სულაც „ახლო სამხრეთ-დასავლეთი“.

ამკარაა, რომ ტერმინი „ახლო აღმოსავლეთი“ ევროცენტრული პოზიციიდანაა შექმნილი. XIX საუკუნის ლონდონისა და პარიზის კაბინეტებიდან „აღმოსავლეთად“, უპირველეს ყოვლისა, მოჩანდა ოსმალეთის იმპერია (რომელიც იმ დროს ბალკანეთის საგრძნობ ნაწილსაც ფლობდა) და აზიის დანარჩენი ტერიტორია. „აღმოსავლეთმა“ აზიასა და ჩრდილოეთ აფრიკაში მდებარე რამდენიმე კულტურული რეგიონის გაძიერება ნებელი ტერმინის ფუნქცია შეიძინა. ჩინეთისა და იაპონიის ბაზრების ევროპელებისათვის გახსნის შემდეგ, „შორეული აღმოსავლეთის“ ქვეყნებისაგან განსასხვავებლად, გაჩნდა ტერმინი „ახლო აღმოსავლეთი“. ის რუსეთშიც დამკვიდრდა, მას ოსმალები და სპარსელებიც იყენებდნენ. ეს რეგიონი დაახლოებით ემთხვეოდა ისლამური სამყაროს ბირთვს.

ევროპულ უნივერსიტეტებში აღმოსავლეთმცოდნეობა, ანუ ორიენტალისტიკა, რესპექტაბელურ სამეცნიერო დისციპლინად იქცა, მაგრამ იგი იმდენად მრავალნაზნაგოვანი გახდა (ის მოიცავდა ლინგვისტიკას, ისტორიას, გეოგრაფიას, ეკონომიკას და ა.შ.), რომ ერთიანობას მხოლოდ საერთო საკვლევი სივრცე – „აღმოსავლეთი“ უნარჩუნებდა.

„აღმოსავლეთის საკითხი“ თითქმის მთელი XIX საუკუნის განმავლობაში გულისხმობდა ბალკანური ნაციონალიზმისა (ბალკანეთი იმ დროს ძირითადად ოსმალეთის იმპერიის შემადგენლობაში იყო) და ევროპის ზესახელმწიფოების ტერიტორიული ამბიციების დაკმაყოფილებას „ოსმალეთის იმპერიის სრული დანგრევის გარეშე, ანდა, თუ ეს დანგრევა გარდაუვალი გახდებოდა, ოსმალეთის ისე დანაწილებას, რომ მას არ მოჰყოლოდა საყოველთაო ომი“ [Zürcher, 1993, 40]. იმავე პერიოდში „აღმოსავლეთის საკითხი“, დიპლომატიურ ჟარგონზე, გადაიქცა „შავი ზღვის სრუტეებისათვის მეტოქეობის“ ევფემიზმად: სრუტეებს ოსმალეთის იმპერია ფლობდა, მაგრამ

მათ ედავებოდა „თბილი ზღვებისაკენ“ აგრესიულად მისწრაფებული რუსეთის იმპერიამ. ამის გამო ევროპის სხვა ზესახელმწიფოებს, განსაკუთრებით დიდ ბრიტანეთს, სერიოზული საბაბი უჩნდებოდათ დაეცვათ ოსმალეთის ტერიტორიული მთლიანობა, ბუნებრივია, თავისთვის სარგებლის მიღებასთან ერთად: ამის მაგალითია კვიპროსის ფაქტობრივი ანექსია დიდი ბრიტანეთის მიერ 1878 წელს.

რაც შეეხება ევროპულ და ამერიკულ ინგლისურენოვან ლიტერატურაში დამკვიდრებულ ტერმინს „შუა აღმოსავლეთი“ (The Middle East), ის პირველად გაჩნდა XIX საუკუნის მიწურულს და მას უკავშირებენ ამერიკელი ადმირალისა და სამხედრო ისტორიკოსის ალფრედ მეიჰენის (Alfred Thayer Mahan) სახელს, რომელმაც ის გამოიყენა სპარსეთის ყურის მიმდებარე რეგიონის აღსანიშნავად, მაგრამ ზუსტი საზღვრების მოხაზვის გარეშე [Anderson, 2001, 12]. ცნობილი ამერიკელი აღმოსავლეთმცოდნე ბერნარდ ლიუისი მიიჩნევს, რომ მეიჰენი ამ ტერმინით აღნიშნავდა სივრცეს არაბეთიდან ინდოეთამდე [Lewis, 1989].

1939 წლამდე გეოგრაფები ვერ შეთანხმდნენ, თუ რა მიეჩნიათ „ახლო“ და რა – „შუა აღმოსავლეთად“: ამ უკანასკნელში ხშირად განიხილავდნენ ირანსა და ავღანეთს. გეოგრაფები კამათობდნენ იმაზე, შეეცანათ თუ არა *შუა აღმოსავლეთში* ერაყი და არაბეთის ნახევარკუნძული. მაგრამ ის, რომ თურქეთი, სირია, ლიბანი, პალესტინა, ტრანსიორდანია, ეგვიპტე *ახლო აღმოსავლეთია* – ეჭვს არ იწვევდა.

მეორე მსოფლიო ომმა ამ მეცნიერულ, მაგრამ პრაქტიკულად ფუჭ, კამათს ბოლო მოუღო: გენერალურ შტაბებში საჭირო იყო საომარი თეატრის მკაფიო განსაზღვრა. ბრიტანულმა სარდლობამ დიდი მსჯელობის გარეშე სასწრაფოდ დაამტკიცა ტრიპოლიტანიიდან (თანამედროვე ლიბია) ირანამდე გადაჭიმული საომარი თეატრის სახელად „შუა აღმოსავლეთი“ (The Middle East) [Fisher, 1966, 1-2]. ომის პირობებში პოლიტიკური და ეკონომიკური ცხოვრების გარდაქმნას და ამ რეგიონში დიდი სამხედრო ბაზების შექმნას მოჰყვა ბრიტანული (შემდგომში ბრიტანულ-ამერიკული) „შუა აღმოსავლეთის მომარაგების ცენტრის“ (The Middle East Supply Centre) ჩამოყალიბება. ომის ექვსივე წლის განმავლობაში ამ სახელს იმდენად ინტენსიურად იყენებდნენ, რომ „შუა აღმოსავლეთი“ დამკვიდრდა, როგორც რეგიონის ერთადერთი აღნიშვნა.

ლონდონში მდებარე ერთ-ერთი უძველესი და პატივცემული სამეცნიერო ცენტრი – სამეფო გეოგრაფიული საზოგადოება

– ომის შემდეგ სერიოზულ უკმაყოფილებას გამოთქვამდა რეგიონის ასეთი დასახელების გამო და კარგად ასაბუთებდა მის ალოგიკურობას. მართლაც, თუკი დავუშვებთ, რომ თურქეთი დასავლეთ ევროპიდან „შუა აღმოსავლეთად“ მოჩანს, მაშინ ამ ლოგიკით „ახლო აღმოსავლეთი“ ბალკანეთი უნდა იყოს.

ტერმინი „შუა აღმოსავლეთი“, შესაძლოა, ბუნებრივი სიკვდილით დაასრულებდა თავის არსებობას ევროპული გაზეთების ფურცლებზე, მაგრამ ის, მცირე ყოყმანის შემდეგ, საყოველთაოდ დაამკვიდრეს ამერიკულმა პრესამ და პოლიტოლოგებმა, რომლებისთვისაც მის ულოგიკობას, როგორც ჩანს, დიდი მნიშვნელობა არა ჰქონდა: ვაშინგტონიდან დასავლეთ ევროპაც კი აღმოსავლეთია, თანაც მისთვის ყველაზე ახლო!

ამასთან, სწორედ ამერიკაში იყენებენ ტერმინ „ახლო აღმოსავლეთსაც“, როგორც „შუა აღმოსავლეთის“ სინონიმს.

ტერმინს „შუა აღმოსავლეთი“ თანდათან შეეგუვნენ თვით რეგიონის ქვეყნებშიც. მართალია, ზოგიერთი არაბი მეცნიერი მთელ რეგიონს (ირანისა და თურქეთის გარეშე) არაბული სახელმწიფოების ეროვნულ სისტემად მიიჩნევს და ამტკიცებს, რომ ტერმინი „შუა აღმოსავლეთი“ თვითნებურად შემოიტანეს „დასავლეთის იმპერიალისტებმა, რათა დაეკანონებინათ ისრაელის არსებობა არაბული სამშობლოს შუაგულში“ [Sela, 1999, 1].

საერთოდ, გეოგრაფიული ტერმინები საკმაოდ „გადამდები“ და ინერციული. მაგალითად, რუსული „Закавказье“-დანაა (იმიერკავკასია) მიღებული ევროპული ენების „Transcaucasus“ ვარიაციებითურთ. სპარსულადაც ამ რეგიონს *maveran-e kafkas* („კავკასიონის გაღმა“) ჰქვია, თუმცა თეირანისათვის, მოსკოვიდან ხედის საპირისპიროდ, იმიერკავკასია კავკასიონის გამოღმა მხარეა. ბოლო ხანებში ევროპულ და ქართულ მეცნიერებაში ჩვენს რეგიონს დაუმკვიდრდა უფრო ზუსტი სახელწოდება – „სამხრეთ კავკასია“, რომელიც პოლიტიკურ-გეოგრაფიული თვალსაზრისით უფრო ზუსტია და მოიცავს დამოუკიდებელ სახელმწიფოებს – აზერბაიჯანს, საქართველოსა და სომხეთს. მაგრამ რუსეთში ისევ ტერმინ „ზაკავკაზიე“-ს იყენებენ.

ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში დამკვიდრებული ტერმინი „ახლო/მახლობელი აღმოსავლეთი“, შესაძლოა, მთლად ზუსტი არაა, მაგრამ მისი შეცვლა კიდევ უფრო არაზუსტი ტერმინით – „შუა აღმოსავლეთით“ – გამართლებული არ იქნებოდა. ასე რომ, ისევ ტრადიციული ტერმინის – „ახლო აღმოსავლეთის“ – შენარჩუნება გვიხდება!

სად მდებარეობს საქართველო – ახლო აღმოსავლეთისა თუ ევროპაში?

აქ ჩვენ დამოუკიდებლობის ეპოქის ერთ საინტერესო კითხვასთან მივედით (ადრე, საბჭოთა კავშირის შემადგენლობაში ყოფნისას ის ნაკლებად გვლრნიდა) – სად მდებარეობს საქართველო: არის ის აღმოსავლეთ ევროპის ნაწილი თუ დასავლეთ აზიის, ანუ ახლო აღმოსავლეთის, ნაწილია?

ათი წლის წინ ამ თემაზე ერთი მოხსენება გავაკეთე, მაგრამ არა მგონია ის ჩემი თანამემამულეებისათვის იყოს ცნობილი (წავიკითხე ერთ კონფერენციაზე პოლონეთში [Gachechiladze, 1998]). ამიტომაც გავიმეორებ ადრე გამოთქმულ აზრს, მომდევნო წლების მოვლენების გათვალისწინებით გაკეთებული მოდიფიკაციით.

ფიზიკური გეოგრაფიის პოზიციიდან, რამდენადაც პატარა ევროპა შეზრდილია გიგანტურ აზიასთან, მათ შორის საზღვრის დადგენა მხოლოდ მეცნიერთა ურთიერთშეთანხმებით თუა შესაძლებელი. მაგალითად, აღმოსავლეთის საზღვარი ქვეყნის ამ ნაწილებს შორის – ურალის ქედი და მდინარე ურალი – პირობითაა დადგენილი. ყველაზე გავრცელებული ვერსიით სამხრეთ კავკასია აზიას მიეკუთვნება, ხოლო ჩრდილო კავკასია – ევროპას: ამ ვერსიით საზღვარი კავკასიონის მთავარ წყალგამყოფ ქედზე გაჰყავთ.

მაგრამ კულტურული ან პოლიტიკური გეოგრაფიისათვის ფიზიკურ-გეოგრაფიული საზღვრის გამოყენება სულაც არ არის აუცილებელი. თუკი ასეთ საზღვარს უნივერსალურად მივიჩნევთ და მას, მაგალითად, კულტურულ გეოგრაფიაზეც განვავრცობთ, მისი ლოგიკით უნდა დავუშვათ, რომ ჩეჩნები, ყალმუხები, ნოღაელები, ლეკები, აგრეთვე მოხევეები, პირიქითელი ხევსურები და წოვა-თუშები თბილისელებზე უფრო მეტად არიან ევროპელები, რადგან ყველა ისინი წყალგამყოფი ქედის ჩრდილოეთით ცხოვრობენ.

ისტორიული გეოგრაფიის თვალსაზრისით, საქართველო უფრო განეკუთვნებოდა დასავლეთ აზიას, ნაკლებად – ევროპას. გვინდა თუ არ გვინდა, წარსული მთელ სამხრეთ კავკასიას ახლო აღმოსავლეთისაკენ ეწევა. იქ იყო ჩვენი კავშირები ათასწლეულების განმავლობაში. სხვათა შორის, ბიზანტიაც არანაკლებ განეკუთვნებოდა დასავლეთ აზიას, ვიდრე ევროპას. სულ ორი საუკუნია, რაც ჩვენს რეგიონში ჩრდილოეთიდან შე-

მოაბიჯა ერზაც-ევროპამ (ახლა ის ამჯობინებს, რომ *ევრაზი-ად* მიიჩნიონ, XIX საუკუნეში კი მხოლოდ ევროპულ კულტურ-ტრეგერობას იჩემებდა). მაგრამ რუსეთის იმპერიაშიც მთელ ამიერკავკასიას „აღმოსავლეთად“ აღიქვამდნენ. ის კი არა, ბოლშევიკებიც ასე მიიჩნევდნენ: თბილისში გამომავალ რუსულენოვან კომუნისტურ გაზეთს „აღმოსავლეთის ცისკარი“ (*Заря Востока*) დაარქვეს.

მაგრამ არც ისტორიულ-გეოგრაფიული მიდგომაა საბოლოო.

კულტურული გეოგრაფიის კუთხიდან *ევროპას* უფრო ხშირად განიხილავენ, როგორც მსგავსი კულტურული ფასეულობების შემაკავშირებელ იდეას [Heffernan, 1998]. მაგალითად, ევროპას ძალიან უჭირს თავის რიგებში მიიღოს თურქეთი, რადგან იქ (განსაკუთრებით, სტამბოლიდან აღმოსავლეთით) ევროპისაგან განსხვავებული კულტურული ფასეულობები დომინირებს. ამ თვალსაზრისით, საქართველო უფრო ახლოსაა ევროპასთან. დაკვირვებული უცხოელი, რომელიც საქართველოში პირველად ჩამოდის, თვალნათლივ ამჩნევს ჩვენი ქვეყნის კულტურულ განსხვავებულობას ირანისა ან თურქეთისაგან, რომ აღარაფერი ვთქვათ სხვაობაზე, მაგალითად, საუდის არაბეთსა და საქართველოს შორის. ქართველების უმრავლესობას მტკიცედ გვჯერა ჩვენი ევროპელობისა სწორედ კულტურულ-გეოგრაფიული პოზიციიდან გამომდინარე: ჩვენ ხომ ქრისტიანული სამყაროს ორგანული ნაწილი ვართ აგერ თითქმის 17 საუკუნეა, სამხრეთ კავკასიელებში გეოგრაფიულად ყველაზე ახლოს განლაგებული ევროპასთან და ღია მისი კულტურული გავლენისათვის.

ჩვენ შეგვიძლია ისეთი ავტორიტეტიც დავიმოწმოთ, როგორიც იყო *ვოლტერი*. ამერიკელი მეცნიერის *ლერი უოლფის* სიტყვებით, „როდესაც 1770 წელს [ვოლტერი] რუსეთის თვითმპყრობელ ეკატერინე II-ს სწერდა: 'თქვენი უდიდებულესობა არმიებს უნდა წარმართავდეს ვალახეთში, პოლონეთში, ბესარაბიაში, საქართველოში; და ამ დროს კი თქვენ პოულობთ დროს მომწეროთ!'... [ვოლტერი] აღმოსავლეთ ევროპის გეოგრაფიის სამშენებლო ბლოკებს აწყობდა განათლებული ხალხის გონებრივ რუკაზე“ [Wolff, 1994, 195].

გამოდის, რომ უკვე XVIII საუკუნეში საქართველო აღიქმებოდა, როგორც ევროპის ბლოკი თუ არა, ერთი აგური მაინც.

ამასთან ერთად, გვერდს ვერ ავუვლით ფაქტს, რომ ჩვენს

კულტურულ გარემოში აღმოსავლური გავლენებიც მძლავრად იჩენს თავს. ეს ვლინდება ლექსიკაში (ნასესხობათა ჩამოთვლა გვერდებს ნაილებდა!), მათ შორის იმაშიც, რომელიც ისმის ქართული კულტურისათვის ესოდენ მნიშვნელოვანი ფენომენის – დროსტარებისას (სუფრა, ქეიფი, ჭაშნიკი, აზარფეშა, ალავერდი, იახშიოლი, არაყი, ულუფა, ლუკმა, მერიქიფე, დუქანი და მიკიტანი, ფანდური და საზანდარი, ბალი და ბალჩა, ვარდი და ბულბული, დოლი და დუდუკი, ტახტი, ხალიჩა, მუთაქა, და ა.შ.), სამზარეულოშიც (ბოზბაში, ჩიხირთმა, ხაშლამა, ბულლამა, ბასტურმა, ტოლმა, ქაბაბი, ჩანახი, აჩმა, ხაში, თათარიახნი, გოზინაყი, ფელამუში და ა. შ.), დროსტარების ანგარიშსწორებისას (ფული, დიალექტში – ფარა, თუმანი, მანეთი, აბაზი, შაური, ხურდა და ა. შ.). ყველა ეს სიტყვა სპარსულ-არაბულ-თურქული¹ წარმომავლობისაა. ნასესხებია საკუთრად მიჩნეული ისეთი სიტყვები, როგორიცაა გემი, ტალღა, თოფი, უთო, ელჩი და ა.შ. ჩვენი „სალამი“ არაბულიდან მოდის, სადაც ის „მშვიდობას“ აღნიშნავს. თანამედროვე ქართულში ძველქართულ სიტყვებს ზოგჯერ ჩაენაცვლა მეცხოველეობის თურქული ტერმინები, მაგალითად, ყოჩი (როდესაც გვაქვს ვერძი), ბატკანი (კრავი), ბულა (კურო) და ა.შ.

ქართული ენის სინმინდისათვის ბრძოლისას ჩვენ, ბუნებრივია, უკუვაგდებთ ისეთ აშკარა ბარბარიზმებს, როგორიცაა ბალკონი, ფანტანი, ბასეინი, ჩაინიკი, პლაშჩი, ზონტიკი, სუმკა, პოლი, აკოშკა, რამკა, ჩაშკა, ვილკა და მათ ნაცვლად ვამჯობინებთ ქართულ სიტყვებს აივანი, შადრევანი, აუზი, ჩაიდანი, ლაბადა, ქოლგა, ჩანთა, იატაკი, ფანჯარა, ჩარჩო, ფინჯანი, ჩანგალი. სინამდვილეში ყველა ეს სიტყვა ქართულში ასევე სპარსულ-არაბულ-თურქულიდან შემოვიდა².

აღმოსავლეთი ვლინდება ხალხურ, განსაკუთრებით ე.წ.

1 იგულისხმებიან როგორც საკუთრივ თურქული, ისე აზერბაიჯანული ენები, რომლებიც ძალიან ახლოსაა ერთმანეთთან. ტერმინების „თურქის“, „თურქული ენისა“ და „თურქული ენების“ შესახებ იხ. მე-5 თავში.

2 ამ, აღმოსავლეთმცოდნისათვის სრულებით ბანალური, ინფორმაციის პირველად მოსმენა რიგით ქართველში რაღაც შოკისმაგვარს იწვევს ხოლმე. მინდა დავამშვიდო ჩემი თანამემამულეები ანალოგიების მოშველიებით: რუსულში ნასესხობანი არანაკლებია და მრავალი სიტყვის ეტიმოლოგიის დადგენისას ისინი მონღოლურიდან, თათრულიდან, გერმანულიდან და სხვა ენებიდან შესული აღმოჩნდება; ინგლისური ენის ლექსიკის ლამის ნახევარი ფრანგული ან ლათინური წარმოშობისაა; ძველთურქული (ოსმალურის) ლექსიკის ოთხ მეხუთედამდე სპარსული ან არაბული წარმოშობისა იყო და თურქული ენის განწმენდის პროცესმა ეს წილი, უკეთეს შემთხვევაში, გაამესამედა. მაგრამ არც ერთ ამ დიდ ერს ამის გამო არ განუვითარდა არასრულფასოვნების კომპლექსი. მსოფლიოს თითქმის ყველა ენაში სიტყვათა სესხება და გათავისება წესია და არა გამონაკლისი. ამით ნებისმიერი ენა მხოლოდ მდიდრდება!

„ქალაქურ“, მუსიკაში და მუსიკალურ ინსტრუმენტებში: დოლისა და ზურნის მეტ-ნაკლებად მსგავსი მელოდიები მაშპადიდან კაირომდე ყველგან თან გდევთ (თელავში, აგრეთვე დილიჯანში, შველით!) და ზოგიერთ, თითქოსდა ხალხურ, ცეკვაშიც კი (მაგალითად, ისეთებში, როგორიცაა „ჯეირანი“ და „სამაია“). აღმოსავლეთი იგრძნობა ადამიანთა ქცევის მრავალ დაუნერეულ წესსა და ჩვენს სოციალურ მენტალიტეტში. არანაკლები აქვთ ასეთი აღმოსავლური ელემენტი ჩვენს სამხრეთელ მეზობელ სომხებს და კიდევ უფრო მეტი – ჩვენს სამხრეთ-აღმოსავლეთელ მეზობლებს, აზერბაიჯანელებს.

ჩამოყალიბებული პოლიტიკური კულტურის თვალსაზრისით (რომლის სიერცობრივ სხვაობებსაც კულტურული გეოგრაფია სწავლობს), ქართველები (და, როგორც ჩანს, სხვა სამხრეთ კავკასიელებიც) ჯერჯერობით ვერ ვაკმაყოფილებთ „ევროპელობის“ მკაცრ მოთხოვნებს. კანონის უზენაესობა, რასაც დასავლური ტიპის სახელმწიფო ეყრდნობა, ყველა ჩვენთაგანისათვის (მათ შორის ბევრი პოლიტიკოსისთვისაც) ჯერ არ გამხდარა იმპერატივი. ამის გამოა, რომ ჩვენი ევროპელობისა ზოგიერთ მეგობარსაც ეეჭვება. მაგალითად, ცნობილი ამერიკელი სოვეტოლოგი, საქართველოს საპატიო მოქალაქე რიჩარდ პაიპსი საუკუნეთა მიჯნაზე მიიჩნევდა, რომ საქართველოს კი უნდა ევროპის ნაწილი გახდეს, მაგრამ ის მაინც ახლო აღმოსავლეთს განეკუთვნებაო. მისი აზრით, „ევროპისა და დასავლეთის ცნობიერების ნაწილად საქართველოს გახდომა არარეალურია“ [Пайпс, 2001].

ვფიქრობ, ახალი საუკუნის დამდეგს პაიპსი ზედმეტად კატეგორიული ბრძანდებოდა! მისი კერძო აზრი სულაც არ ნიშნავს, რომ „საქართველოს მარადიული ადგილი ახლო აღმოსავლეთშია“. პოლიტიკური კულტურა, რომელიც ცნობიერებაზე ზემოქმედებს, შეუცვლელი რამ არაა: ის შეიძლება განვითარდეს (განსაკუთრებით, თუკი ერის საერთო მონდომება იქნა).

გადამწყვეტ პასუხს ქვესათაურში დასმულ კითხვაზე პოლიტიკურ-გეოგრაფიული მიდგომა იძლევა.

ამ მიდგომას კი განაპირობებს საერთაშორისო ორგანიზაციების პრაგმატული პოზიცია, რომელთაც პოლიტიკური მიზნები უფრო ამოძრავებთ, ვიდრე მეცნიერული. ამ თვალსაზრისით ნაკლებ მნიშვნელოვანია ის, რომ გაერთიანებული ერების ორგანიზაცია თავის სტატისტიკურ გამოცემებში სამხრეთ კავ-

კასიას, თურქეთთან და კვიპროსთან ერთად, დასავლეთ აზიის რეგიონის, ანუ, ფაქტობრივად, ახლო აღმოსავლეთის შემადგენლობაში განიხილავს.

უფრო მნიშვნელოვანია, რომ თავად ევროპამ ოფიციალურად გვცნო თავის ნაწილად, როდესაც 1999 წელს ევროპის საბჭოს წევრად მიგვიღო. უფრო ადრე ასე მოიქცნენ საერთაშორისო სპორტული ორგანიზაციები, მაგალითად სოკ-ი, უეფა. 2001 წელს ევროპამ ასევე შეიკედლა კიდევ უფრო სამხრეთით და აღმოსავლეთით მდებარე სომხეთიცა და აზერბაიჯანიც. ყველა სამხრეთკავკასიელი ევროპელი გახდა! შესაბამისად, ევროპა უნდა მიეჩიოს აზრს, რომ მდინარე არეზზე (არაქსზე) მას საერთო საზღვარი აქვს ირანთან.

ამრიგად, დღევანდელი პოლიტიკური რეალობებიდან გამომდინარე, საქართველო ევროპის ნაწილია.

თუკი ევროპულ და ევროატლანტიკურ სტრუქტურებს ესაჭიროებათ შავი ზღვის რეგიონში უსაფრთხოების მყარი სისტემის არსებობა, ამისი ერთ-ერთი გარანტი შეიძლება გახდეს საქართველო. ამისათვის კი აუცილებელია, რომ ისიც ჩაერთოს ევროატლანტიკურ პოლიტიკურ სივრცეში. ევროპამ უნდა აღიქვას საქართველო, როგორც მისი სამხრეთ-აღმოსავლეთ ნაწილი.

პოლიტიკურ-გეოგრაფიული მიდგომის პრიმატი³ მაძლევს უფლებას, საქართველო (და მთელი სამხრეთ კავკასია) არ განვიხილო ამ წიგნში, როგორც თანამედროვე ახლო აღმოსავლეთის შემადგენელი ნაწილი.

მაგრამ, რამდენადაც ისტორიულად ჩვენი რეგიონი ახლო აღმოსავლეთთან უმჭიდროეს კონტაქტში იყო, ტექსტში სამხრეთ კავკასიასთან მრავალგზის შეხება მაინც გარდაუვალი იქნება.

რეგიონის შედგენილობა

ახლო აღმოსავლეთი ძირითადად დასავლეთ აზიაა. მასში შედის *თურქეთი, კვიპროსი, ირანი, სირია, ლიბანი, ერაყი, ქუვეითი, იორდანია, ისრაელი, საუდის არაბეთი, ბაჰრეინი,*

³ თავის ერთ-ერთ სტატიასში აკად. თამაზ გამყრელიძეც არსებითად პოლიტიკური გეოგრაფიის პოზიციიდან ასაბუთებს, რომ საქართველო და სამხრეთ კავკასიის სხვა ქვეყნები ევროპის უკიდურესად სამხრეთ-აღმოსავლეთ ნაწილია [გამყრელიძე, 1999].

კატარი, გაერთიანებული არაბული საამიროები (გას-ი), ომანი, იემენი, ეგვიპტე. როგორც ჩანს, არც თუ ძალიან შორეულ მომავალში ამ რიცხვს შეემატება პალესტინა: მისი არსებობის უფლება აღიარა საერთაშორისო საზოგადოებამ და, ბოლო პერიოდში, ისრაელის მთავრობამაც. უპირატესად აფრიკაში მდებარე ეგვიპტე, თავისი სინას ნახევარკუნძულის წყალობით, ნაწილობრივ მაინც აზიის სახელმწიფოა. ეგვიპტე ისტორიულადაც უფრო მჭიდრო კავშირში იყო დასავლეთ აზიასთან, ვიდრე დანარჩენ აფრიკასთან. ნაწილობრივ (ფართობის სამი პროცენტით) ევროპაში მდებარე თურქეთი უპირატესად დასავლეთ აზიის სახელმწიფოა.

ახლო აღმოსავლეთის რეგიონი მოიცავს იმ ტერიტორიას, რომლის დიდი ნაწილიც პირველი მსოფლიო ომის წინ შედიოდა ორი სახელმწიფოს, ოსმალეთისა და სპარსეთის, შემადგენლობაში. ამასთან, რეგიონის სამხრეთ სანაპიროებზე ხელი ჰქონდა დადებული ბრიტანეთის იმპერიას: მისი კოლონია იყო ადენი, პროტექტორატები – სპარსეთის ყურის დასავლეთ ნაპირის ნაწილი; ომანი (მასკატთან ერთად) ფორმალურად დამოუკიდებლად ითვლებოდა, მაგრამ ბრიტანეთი იქაც დომინირებდა. დიდი ბრიტანეთი 1882 წლიდან ფაქტობრივად განაგებდა ეგვიპტეს, რომელიც ოფიციალურად გამოეყო ოსმალეთის იმპერიას მხოლოდ 1914 წელს, პირველ მსოფლიო ომში ამ უკანასკნელის ჩაბმის შემდეგ. 1878 წლიდან ის აკონტროლებდა ნომინალურად ოსმალეთის კუთვნილ კვიპროსსაც.

ამდენად, ახლო აღმოსავლეთის რეგიონიდან ვერ გამოვრიცხავთ თურქეთსა და კვიპროსს. მართალია, ახლა ფორმალურად ორივე ქვეყანას ევროპის ნაწილად განიხილავს ევროპის საბჭო, ეუთო, ფიფა; კვიპროსის სამხრეთ (ბერძნული) ნაწილი 2004 წელს ევროპული კავშირის წევრიც კი გახდა, ხოლო თურქეთს დიდი იმედი აქვს იმავე ორგანიზაციაში შევიდეს. მაგრამ ოსმალეთის იმპერია, თურქეთის რესპუბლიკის უშუალო წინამორბედი, ტერმინ „ახლო აღმოსავლეთის“ წარმოშობის მთავარი მიზეზი გახდა. ოსმალეთის/თურქეთის გარეშე ახლო აღმოსავლეთის განხილვა შეუძლებელია. რაც შეეხება კვიპროსს, ნიგნში შევეხები მის რთულ პოლიტიკურ-გეოგრაფიულ პრობლემას, რომელიც ჯერაც მჭიდროდ აკავშირებს ამ კუნძულის ნაწილს თურქეთთან და, ამდენად, ახლო აღმოსავლეთთან. უნდა აღვნიშნო ისიც, რომ ზოგიერთი ავტორი არ განიხილავს კვიპროსს ახლო აღმოსავლეთის ნაწილად.

მაგრამ პოლიტიკურად გაყოფილი კუნძული *ჯერჯერობით* მაინც ამ რეგიონის ნაწილად მივიჩნიე.

საბჭოთა და პოსტსაბჭოთა რუსულ ლიტერატურაში რეგიონის შემადგენელ ნაწილად მიიჩნევენ *სუდანსაც*, რაც ხარკის გადახდა იმ, უკვე შორეული, ეპოქის ტრადიციისათვის, როდესაც სუდანი ანგლო-ეგვიპტური პროტექტორატი იყო. გეოგრაფიულად, სუდანის განხილვა რეგიონში დაუსაბუთებელია. სუდანის მოსახლეობის თითქმის ნახევარი არაბი არაა და დიდი ნაწილი არც მუსლიმია. ახლო აღმოსავლეთის ძირითადი სოციო-კულტურული გამაერთიანებელი კი ისლამია (რეგიონის მხოლოდ ორ ქვეყანაში – კვიპროსსა და ისრაელში – ქარბობს არამუსლიმოსახლეობა); თუ ისტორიულ ტრადიციაზე მივყავართ, არც, არც ოსმალეთისა და არც სპარსეთის ძალაუფლებას სუდანამდე არ მიუღწევია (XIX საუკუნეში ეგვიპტის მმართველის ძალაუფლების გავრცელება სუდანზე არ ნიშნავდა იქ სტამბოლის იურისდიქციის დამყარებას). როგორც ჩანს, დაახლოებით ამავე არგუმენტებს ეყრდნობა ლონდონის ყველაზე ავტორიტეტული რეგიონული ცნობარების გამომცემელი Europa Publications: მისი ცნობარი „შუა აღმოსავლეთი და ჩრდილოეთ აფრიკა“ [MEaNA], რომლის 54-ე გამოცემა გამოვიდა 2007 წელს, სუდანს გვერდს უვლის. ეს ქვეყანა სავსებით სამართლიანადაა განხილული სხვა რეგიონულ ცნობარში – „*აფრიკა საჰარის სამხრეთით*“.

დასავლეთის ზოგი მეცნიერი „დიდ შუა აღმოსავლეთში“ (The Greater Middle East) სამხრეთ კავკასიასა და ცენტრალურ აზიასაც კი ათავსებს [Kemp & Harkavy, 1997]. ასეთ მიდგომას მეტი თეორიული დასაბუთება ესაჭიროება, თუკი ის არ არის ნაკარნახევი კონკრეტული სამეცნიერო შრომის მიზნებით. ალბათ უფრო სწორი იქნებოდა ყოფილი საბჭოთა შუა აზიის, ყაზახეთის, ავღანეთისა და პაკისტანის ცალკე რეგიონად განხილვა. ასეც მოიქცა ცნობილი ამერიკული ჟურნალი „National Geographic“-ი [Edwards, 2002, 108-125], როდესაც „*ცენტრალური აზია*“ უწოდა შვიდივე „სტან“-ს (ავღანისტანი, პაკისტანი, ყაზახსტანი, ყირგიზსტანი, ტაჯიკისტანი, თურქმენისტანი, უზბეკისტანი: ქართულად ყველა მათგანს, პაკისტანის გარდა, „ეთი“ დაბოლოებით ვიცნობთ). იმედი ვიქონიოთ, რომ ამ მოსაზრებას გეოგრაფები და პოლიტიკოსები გაიზიარებენ, ხოლო სამხრეთ კავკასიას ევროპას მიათვლიან, სადაც ის აშემადა არის კიდევც.

პოლიტიკური გეოგრაფია და გეოპოლიტიკა

პოლიტიკური გეოგრაფიის, როგორც სამეცნიერო დისციპლინის, წარმოშობა უკავშირდება გერმანელი გეოგრაფის ფრიდრიხ რატცელის სახელს. 1897 წელს მან გამოსცა თავისი ფუძემდებლური ნაშრომი „პოლიტიკური გეოგრაფია“ [Ratzel, 1897]. ასი წლის შემდეგ რატცელის წიგნის გამოსვლის იუბილე ტრიესტეს (იტალია) უნივერსიტეტში ჩატარებული დიდი საერთაშორისო კონფერენციით აღინიშნა. ამ სტრიქონების ავტორს, რომელსაც წილად ხვდა მოხსენებით გამოსვლა ტრიესტეს კონფერენციაზე, კარგად ახსოვს საყოველთაო აზრი, რომ რატცელის შრომას დღესაც არ დაუკარგავს მნიშვნელობა. ამასთან ერთად, პოლიტიკური გეოგრაფიის, როგორც სამეცნიერო დისციპლინის, ამოცანები გაფართოვდა და საერთაშორისო პოლიტიკური კულტურაც რატცელის შემდეგ საკმაოდ შეიცვალა.

რატცელმა თავის შრომაში განავითარა სახელმწიფოსა და მისი ქცევის გეოგრაფიული განზომილების იდეა. ძალიან მოკლედ რომ ითქვას, რატცელის ძირითადი დებულების თანახმად, სახელმწიფო ერთიან ორგანიზმს წარმოადგენს და მისი ქცევის სწორი გაგება მხოლოდ ამ ორგანული მთლიანობის გათვალისწინებითაა შესაძლებელი. ეს ორგანიზმი (სახელმწიფო) არა მარტო არსებობს გეოგრაფიულ სივრცეში, არამედ თვითონაც ქმნის ამ სივრცეს. სახელმწიფოს სივრცობრივი თვისების უმნიშვნელოვანესი მახასიათებლებია ტერიტორია (Raum) და მდებარეობა (Lage) და სახელმწიფოს წარმატება მნიშვნელოვანწილად დამოკიდებულია ამ ორი მახასიათებლის ურთიერთქმედებაზე. სახელმწიფოს ძირითად მიზნად, რატცელის მიხედვით, მიჩნეულია ძლიერების (Macht) მიღწევა. დინამიკური სახელმწიფოსათვის აუცილებელია ტერიტორიული ექსპანსია, ხოლო მიღწევები ამ მიმართულებით განასხვავებს ერთმანეთისაგან წარმატებულ და წარუმატებელ ქვეყნებს [Parker, 1998].

არ უნდა დაგვავიწყდეს, რომ რატცელი წერდა იმ ეპოქაში, როდესაც საერთაშორისო ურთიერთობებში იმპერიალიზმი უფრო ნორმა იყო, ვიდრე გამონაკლისი. ბევრი იმდროინდელი კრიტიკოსი რატცელს საყვედურობდა, რომ მან შეადგინა „კატეხიზმო იმპერიალისტებისათვის“ [Тихонравов, 2000, 58].

მართლაც, რატცელის იდეები, შესაძლოა, პროტესტს იწ-

ვევდეს თანამედროვე, ლიბერალურად მოაზროვნე და საერთაშორისო სამართლის ნორმების ერთგულ საზოგადოებაში. მაგრამ სამწუხარო რეალობაა, რომ დღესაც, საერთაშორისო მასშტაბით, სიმართლე იმის მხარესაა, ვისაც მეტი ძალა აქვს⁴. ეს განსაკუთრებით კარგად მტკიცდება ახლო აღმოსავლეთში. Realpolitik-ის* თვალსაზრისით, რატცელის მოსაზრებებს სულაც არ დაუკარგავს თავისი მნიშვნელობა.

რატცელის პოლიტიკურ-გეოგრაფიული იდეები მალევე აიტაცა და განავითარა შვედმა პოლიტოლოგმა რუდოლფ ჩიოლენმა (Rudolf Kjellen), რომელმაც 1899 წელს პირველმა გამოქვეყნა ტერმინი „გეოპოლიტიკა“ [Parker, 1998; გეგეშიძე, 1997].

პოლიტიკური გეოგრაფიისა და გეოპოლიტიკის წარმოშობა XIX საუკუნის მიწურულში ძირითადად აიხსნება იმ დროს მიმდინარე ისტორიული პროცესებით. იქამდე მეტ-ნაკლებად სტაბილურ მსოფლიო პოლიტიკურ რუკაზე უკვე ისახებოდა ცვლილებები. ბევრი მეცნიერი გრძნობდა, რომ ევროპასა და მსოფლიოში ინგრევა ის „გეოპოლიტიკური წესრიგი“, რომელიც ნაპოლეონის ომების შემდეგ ჩამოყალიბდა და მოდიფიკაციებითურთ (გერმანიისა და იტალიის გაერთიანება, ბალკანეთში ახალი სახელმწიფოების წარმოქმნა, კოლონიური დაპყრობები) თითქმის საუკუნე იარსება.

მაგრამ სწორედ ამ მოდიფიკაციებმა, ბოლოს და ბოლოს, დაარღვია მსოფლიო პოლიტიკურ ძალთა ბალანსი. ის, უპირველეს ყოვლისა, შეცვალა გერმანიის იმპერიის სწრაფვამ, შეჭრილიყო მსოფლიო პეგემონთა რიგში საკუთარი წონით დამძიმებული ბრიტანეთის უზარმაზარი იმპერიის ხარჯზე. ამის შედეგი იყო პირველი მსოფლიო ომი, რასაც თავის მხრივ მოჰყვა მკვეთრი გეოპოლიტიკური ძვრა.

პირველი მსოფლიო ომის შედეგებმა დიდი დალი დააჩნია არა მარტო ევროპას, არამედ ახლო აღმოსავლეთსაც, სადაც ამ ომის დროს და უშუალოდ მის შემდეგ ჩამოყალიბდა სრულიად ახალი პოლიტიკური გეომეტრია, რომელიც მეორე მსოფლიო ომის შემდგომი მოდიფიკაციითურთ (ასეთად იგულისხმება ისრაელის სახელმწიფოს შექმნა 1948 წელს) დღემდე არსებობს. ამჟამად სწორედ ეს უკანასკნელი „პოლიტიკურ-გეოგრაფიული მოდიფიკაცია“ განსაზღვრავს ამ რეგიონისა და, გარკვე-

4 საერთაშორისო ურთიერთობებში ძალის პრიმატის შესახებ კარგად წერს ალექსანდრე რონდელი [1996, 27-32; 49-53].

ული თვალსაზრისით, მსოფლიო გეოპოლიტიკასაც.

ტერმინებს – „პოლიტიკური გეოგრაფია“ და „გეოპოლიტიკა“ – ხშირად იყენებენ როგორც სინონიმებს, თუმცა თითოეულ მათგანს სხვადასხვა დატვირთვა აქვს.

პოლიტიკური გეოგრაფია ჩამოყალიბდა ერთ-ერთ გეოგრაფიულ დისციპლინად, რომელიც ნებისმიერი სახის ძალაუფლების სივრცეში განაწილებას სწავლობს. პოლიტიკურ გეოგრაფიას აინტერესებს პოლიტიკური ძალაუფლების ტერიტორიული შედგენილობა – ძალაუფლების წყაროები, სივრცობრივი ცვლილებები ძალაუფლებაში (მაგალითად, არჩევნების შედეგად) და პოლიტიკური ძალაუფლების გამოყენება ტერიტორიულ ჭრილში.

გეოპოლიტიკა სწავლობს გეოგრაფიულ ფაქტორთა კომპლექსის ზემოქმედებას ქვეყნების საგარეო პოლიტიკასა და მსოფლიო პოლიტიკაზე. გეოპოლიტიკა, რომლისთვისაც ჭეშმარიტი საფუძველი გეოგრაფიაა, სახელმწიფოების პოლიტიკას გეოგრაფიულ ფაქტორებს (მდებარეობას, ბუნებრივ-რესურსულ პოტენციალს, მოსახლეობის რაოდენობას და დინამიკას, ეკონომიკური განვითარების დონეს და ა.შ.) უკავშირებს. იგი აგრეთვე ითვალისწინებს ქვეყნის მოსახლეობის კულტურულ-ფსიქოლოგიურ („სულის“) მდგომარეობასაც:

„გეოპოლიტიკური სივრცის ფორმირება განპირობებულია არა მარტო მკაცრი ობიექტური პირობებითა და ფაქტორებით (ქვეყნების ფართობი, მათი გეოგრაფიული მდებარეობა, ბუნებრივ-რესურსული, დემოგრაფიული, ეკონომიკური, სამხედრო პოტენციალი და სხვ.), არამედ კონკრეტული სახელმწიფოს ტერიტორიაზე მოსახლე ხალხებისა და ერების სულის მდგომარეობითაც“ [Колосов и МIRONENKO, 2001, 11].

იმისათვის, რომ ნათელვყო სხვაობა პოლიტიკურ გეოგრაფიასა და გეოპოლიტიკას შორის, შევეცდები მოკლედ ავხსნა ტექსტში ხშირად გამოყენებული, ერთი შეხედვით, ერთისა და იმავეს აღმნიშვნელი ტერმინები „პოლიტიკურ-გეოგრაფიული ცვლილება“ და „გეოპოლიტიკური ძვრა“.

პირველი მათგანი აღნიშნავს პოლიტიკურ სივრცეში გამოხატულ ისეთ ცვლილებას, რომელიც ადვილად შეიძლება აისახოს რუკაზე. საკვლევი რეგიონის შემთხვევაში პოლიტიკურ-გეოგრაფიული ცვლილების მაგალითებია ოსმალეთის იმპერიის გაფართოება და მისი დაშლა, ორი იემენის გაერთი-

ანება, საზღვრების ცვალებადობა „სამანდატო პალესტინის“ ტერიტორიაზე, ცვლილებები ეთნიკური, რელიგიური ჯგუფების განლაგებაში და ა.შ.

ტერმინი გეოპოლიტიკური ძვრა კი აღნიშნავს მკვეთრ ცვლილებას სახელმწიფოთაშორის ურთიერთობებში, ცვალებადობას პოლიტიკური სივრცის მიმართ დაინტერესებაში. რეგიონის შემთხვევაში *გეოპოლიტიკური ძვრის* მაგალითებია თურქეთის გეოპოლიტიკური ბრუნი ნეიტრალიტეტიდან დასავლეთისაკენ, ეგვიპტის პროსაბჭოთა ვექტორის პროამერიკულით შეცვლა და ა.შ.

რასაკვირველია, გეოპოლიტიკური ვითარება შეიძლება საკმაოდ დიდხანს უცვლელი იყოს, მაგრამ ადრე თუ გვიან, გეოპოლიტიკური ძვრა მაინც მოხდება. რუკაზე ასეთი ძვრის აღნიშვნაც შეიძლება, თუმცა თავიდან ის ნაკლებ თვალნათელია. ადამიანების ინერციულ ცოდნას უჭირს იმის აღქმა, რომ გეოპოლიტიკური ძვრა უკვე მოხდა!

სამართლიანობა მოითხოვს ითქვას, რომ პოლიტიკური გეოგრაფია და გეოპოლიტიკა ძალიან მჭიდროდაა გადაჯაჭვული ერთმანეთთან [Taylor, 1993; Painter, 1995; Agnew, 1997]. ჯო პეინტერი, მაგალითად, იმასაც კი ამბობს, რომ „საერთაშორისო ურთიერთობების შესწავლას პოლიტიკური გეოგრაფიის ფარგლებში, ჩვეულებრივ, აკერებენ ხოლმე 'გეოპოლიტიკის' იარლიყს“ [Painter, 1995, 139]. ამ თვალსაზრისით, „პოლიტიკური გეოგრაფია“ მოიცავს „გეოპოლიტიკასაც“. ამდენად, წინამდებარე წიგნში, პოლიტიკურ-გეოგრაფიულთან, ერთად გეოპოლიტიკური საკითხებიცაა განხილული.

პოლიტიკური გეოგრაფიის შესწავლის მნიშვნელოვან ობიექტს წარმოადგენს ტერიტორიული ურთიერთობების ჩამოყალიბება პოლიტიკური ძალაუფლების გზით [O'Loughlin, 1994].

პოლიტიკური ძალაუფლება ეყრდნობა იმ კონკრეტულ, თითქმის ყოველთვის სივრცეში გამოხატულ, ფაქტორებს, რომლებიც განსაზღვრავს სახელმწიფოს, ერის, ჯგუფის პოლიტიკურ ქცევას. პოლიტიკური გეოგრაფია სათანადო ყურადღებას უთმობს ამ ფაქტორებსაც, რომელთა ერთობლიობასაც, ერთგვარი პირობითობით, პოლიტიკის გეოგრაფიული ფონი შეიძლება ვუწოდოთ. სივრცით ასპექტში განხილული ისტორიული, დემოგრაფიული, სოციო-კულტურული, ეკონომიკური ფონის გაუთვალისწინებლად ბევრი პოლიტიკური პრობლემის არსი გაუგებარი შეიძლება დარჩეს.

კვლევის მეთოდების სრული მონოპოლიზაცია მეცნიერების ცალკეული დარგების მიერ შეუძლებელია. პოლიტიკური გეოგრაფია კვლევის გეოგრაფიული მეთოდებით სარგებლობს, მაგრამ მას არ შეუძლია გვერდი აუაროს არაგეოგრაფიულ მეთოდებსაც: სივრცითი მიდგომა არ გულისხმობს მოვლენათა დროში განხილვის უგულებელყოფას. ხაზი უნდა გაესვას იმასაც, რომ წიგნში ხშირად ნახსენები „სივრცე“ აქ გაგებულია, როგორც გეოგრაფიული სივრცე და არა როგორც კოსმოსი.

წიგნის მიზანი და სტრუქტურა

წიგნი მიზნად ისახავს წარმოდგენა შეუქმნას მკითხველს (რომელიც შეიძლება იყოს ახლო აღმოსავლეთის ისტორიის, დემოგრაფიის, გეოგრაფიის შემსწავლელი სტუდენტი, რეგიონში მომუშავე ახალგაზრდა დიპლომატი, ან ზოგადად საქართველოს მეზობელი რეგიონით დაინტერესებული ადამიანი) ახლო აღმოსავლეთში მიმდინარე პოლიტიკური პროცესების გეოგრაფიულ თავისებურებებზე.

ეს საჭიროა იმიტომაც, რომ იმ პრობლემების გაგება, რომლებიც არსებობს რეგიონში და რომლებსაც რეგიონი უქმნის მთელ მსოფლიოს, გეოგრაფიული მიდგომის გარეშე საკმაოდ ძნელია.

პოლიტიკურ-გეოგრაფიული ახსნა მოითხოვს რეგიონის ბუნებრივი, სოციალურ-კულტურული გარემოს, თანამედროვე პოლიტიკური სივრცის შექმნის ისტორიული წანამძღვრების ერთგვარ გაშუქებასაც.

ზემოაღნიშნული მიზნის გათვალისწინებით არის აგებული წინამდებარე წიგნის სტრუქტურა.

წიგნის პირველ ნაწილში განხილულია ის ბუნებრივი გარემო, რომელშიც მიმდინარეობს პოლიტიკური პროცესი. ბუნებრივი რესურსები გეოპოლიტიკის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ფაქტორია და წინამდებარე ნაშრომში მათი განხილვა ერთგვარ მორალურ უფლებას მაძლევს, თავი ავარიდო რეგიონის სპეციალურ ეკონომიკურ-გეოგრაფიულ მიმოხილვას: ვფიქრობ, რომ ეს დამაშორებდა შრომის ძირითად მიზანს და გაზრდიდა ისედაც დიდტანიანი წიგნის მოცულობას. ის ბუნებრივი რესურსები კი, რომლებიც მნიშვნელოვანწილად განაპირობებს გეოპოლიტიკურ პრიორიტეტებს რეგიონში – ნავთობი,

გაზი და წყალი – წიგნის პირველ ნაწილშია განხილული.

პოლიტიკური გეოგრაფიის გაგება შეუძლებელია მოსახლეობის სოციალურ-კულტურული მახასიათებლების ახსნის გარეშე. ამიტომაც, წიგნის მეორე ნაწილში განხილულია სოციალური და კულტურული გეოგრაფიის რამდენიმე ასპექტი. კერძოდ, მიმოხილულია ზოგადი დემოგრაფიული სიტუაცია, მოსახლეობის რელიგიური, ლინგვისტური და ეთნიკური სტრუქტურა და მათი გავლენა პოლიტიკაზე.

მესამე ნაწილს, რომელიც პოლიტიკური გეოგრაფიის ისტორიულ წანამძღვრებს ეხება, არა აქვს ისტორიის გაბმული თხრობის პრეტენზია. ყურადღება გამახვილებულია ისეთ მოვლენებზე, რომლებიც პოლიტიკურ სივრცეში აისახა და სერიოზული გავლენა მოახდინა რეგიონის პოლიტიკური გეოგრაფიის ჩამოყალიბებაზე. მეტი ტექსტი ეთმობა ზოგიერთ კულტურულ-ისტორიულ მოვლენას, მაგალითად, სხვადასხვა ენისა და დამწერლობის გამოყენებას სახელმწიფო დონეზე; რელიგიების, განსაკუთრებით ისლამის, წარმოშობასა და გავრცელებას; მომთაბარე ელემენტის შემოსვლას და დამკვიდრებას რეგიონში; რეგიონული და მსოფლიო ზესახელმწიფოების გეოპოლიტიკას; XX საუკუნის რამდენიმე ომს. ზემოაღნიშნული და კიდევ ზოგიერთი მოვლენა წიგნის მიზნისათვის უფრო მნიშვნელოვნად მივიჩნიე, ვიდრე ბევრი სხვა, შეიძლება თავისთავად არანაკლებ მნიშვნელოვანი ისტორიული ფაქტი, რომლებიც სიღრმისეულად განხილულია სპეციალურ ისტორიულ ლიტერატურაში.

წიგნის მეოთხე ნაწილში განხილულია რეგიონის თანამედროვე პოლიტიკური გეოგრაფიის ზოგი პრობლემა, კერძოდ: სახელმწიფოს იდეა, სახელმწიფო სიმბოლიკა და საზღვრები, სამხედრო ბალანსი, დემოკრატიზაციის პრობლემები, რეგიონის ქვეყნების ცვალებადი გეოპოლიტიკა ბოლო 50-60 წლის განმავლობაში, რაც უკვე წარსულია, მაგრამ მეტ-ნაკლებად „თანამედროვეობად“ წარმოგვიდგენია.

მეხუთე ნაწილი მთლიანად ეძღვნება რეგიონის ურთულესი პრობლემის – ისრაელ-პალესტინის კონფლიქტის – პოლიტიკურ-გეოგრაფიული პოზიციიდან განხილვას. აქვეა წარმოდგენილი ერთი კერძო შემთხვევა, რომელსაც რეგიონულზე მეტი მნიშვნელობა აქვს: ესაა წმინდა ადგილის როლი პოლიტიკაში (იერუსალიმის მაგალითზე).

დაბოლოს, სამი შენიშვნა:

პირველი შენიშვნა ეხება უცხოური გეოგრაფიული ტერმინების მართლწერას. ვცდილობდი დამეცვა ქართული ტრადიცია. ამიტომაც წიგნში გვხვდება *სტამბოლი, თეირანი, მექა, კაირო, ალექსანდრია, დამასკო, ალეპო, იერუსალიმი, სუეცი, ქუეყითი* და ა.შ. (და არა *ისტანბული, თეჰრანი, მაქა, ალ-კაჰირა, ალ-ისკანდარია, დიმაშკი, ჰალაბი, იერუსალიმი, ას-სუვაიში, ალ-ქუეყითი* და ა.შ., რაც უფრო სწორი კი იქნებოდა, მაგრამ მკითხველს თავგზას აუბნევდა). ქართულში შედარებით იშვიათად გამოყენებული სახელების გადმოცემისას კი ადგილობრივი გამოთქმის ტრანსკრიფციაა გამოყენებული (წიგნშია *თაბრიზი, არ-რიადი, ჯიდა, ბაბ ალ-მანდაბი, შატ ალ-არაბი* და სხვ.).

მეორე შენიშვნა: ტექსტში გამოყენებული ზოგი ტერმინი, რომლებიც ქართულში ფართოდ არ იხმარება, აღნიშნულია*-ით და მათი განმარტება წიგნს ბოლოში აქვს დართული.

მესამე შენიშვნა უფრო არსებითი ხასიათისაა. პოლიტიკურ-გეოგრაფიული ანალიზი გულისხმობს სხვადასხვა სახელმწიფოებისა და ხალხების არც თუ იშვიათად ურთიერთდაპირისპირებული პოლიტიკური ინტერესების, მათ შორის ტერიტორიული პრეტენზიების, მოხსენიებას. ვინმეს შეიძლება მოეჩვენოს, რომ „მისი ერის“ (რელიგიის, სახელმწიფოს) ინტერესები „სათანადოდ არაა წარმოდგენილი“, მაშინ როდესაც „სხვა ერის“ (რელიგიის, სახელმწიფოს) მიმართ ავტორის „სიმპათია დაინახა“.

მინდა განვაცხადო, რომ ჩემი, როგორც ავტორის, მეცნიერული პოზიცია ნეიტრალურია. ვცდილობდი, არც ერთი ერის, რელიგიის, სახელმწიფოს მიმართ არ გამომეხატა რაიმე განსაკუთრებული სიმპათია და, მითუმეტეს, ანტიპათია. თუკი რომელიმე მკითხველი წინამდებარე ნაშრომში მიკერძოებული განწყობის აღმოჩენას მოისურვებს, ეს მისი პირადი საქმეა.

ნაწილი I

ბუნებრივი გარემო,
რესურსები და პოლიტიკა

თავი 1

მდებარეობა და ბუნებრივი პირობები

მდებარეობა

ნებისმიერი ისტორიული პროცესი კონკრეტულ ბუნებრივ გარემოში მიმდინარეობს, რომელიც ამ პროცესზე გარკვეულად ზემოქმედებს. ხანდახან ისეც ხდება, რომ სულ სხვა რეგიონის ფიზიკურ-გეოგრაფიულმა ფაქტორებმა შეიძლება გავლენა მოახდინოს ისტორიის მსვლელობაზე შორს მდებარე სივრცეში. ამის მაგალითები ახლო აღმოსავლეთშიც მრავლადაა:

- თუკი არ გავითვალისწინებთ ცენტრალურ აზიასა და მონღოლეთში გაუდაბნოების პროცესს, აუხსნელი დარჩება თუ რატომ იყო ეს რეგიონები მომთაბარეთა შემოსევების სანყისი ადგილი;
- *თურანის* (ეს არის შუა აზიის საგრძნობი ნაწილის ისტორიული სახელი) და *ირანის* მეზობლობამ შეიძლება განმარტოს მათი საუკუნოვანი მეტოქეობა და ისიც, თუ რატომ იღებდა მომთაბარეთა პირველ დარტყმას სწორედ ირანი;
- მდინარე ნილოსის წყლის რეჟიმის (რომელიც ძირითადად ეთიოპიის მთიანეთში მოსულ წვიმებზეა დამოკიდებული) ახსნის გარეშე გაუგებარი იქნება, თუ როგორ წარმოიშვა ეგვიპტური ცივილიზაცია.
- ის, რომ რეგიონის ამა თუ იმ მთიან მხარეებში ზოგი მცირე ენა/ეთნოსი/კულტურა შენარჩუნდა, მაშინ როცა ვაკეზე ან ხეობებში მდებარე ბევრად უფრო

დიდი და განვითარებული ცივილიზაციები განადგურდა, გეოგრაფიული ფაქტორებით (მაგალითად, მთიანეთის მიუდგომლობით) შეიძლება აიხსნას.

მომდევნო თავებში მსგავს საკითხებთან გარკვეული შეხება გვექნება. ამიტომაც საჭიროდ მივიჩნიე ზოგადად მიმომეხილა პოლიტიკურ-გეოგრაფიული კუთხიდან დანახული რეგიონის ფიზიკური გეოგრაფია, რათა ნათელი ყოფილიყო, თუ სად მიმდინარეობდა და მიმდინარეობს ისტორიული და პოლიტიკური პროცესები.

ახლო აღმოსავლეთი მდებარეობს „ძველი სამყაროს“ შუაგულში. პირდაპირი მანძილი, მაგალითად, ირანიდან ჩინეთამდე, დასავლეთ ევროპამდე და სამხრეთ აფრიკამდე თითქმის თანაბარია. მაგრამ რუკის მასშტაბის გამოყენებით გაზომილმა მანძილმა შეცდომაში შეიძლება შეგვიყვანოს, რადგან გეომეტრიისაგან განსხვავებით, სატრანსპორტო კომუნიკაციისათვის უმოკლესი მანძილი (ამ რეგიონში მაინც!) ყოველთვის არ არის სწორი ხაზი. ამის მიზეზია არა იმდენად ფიზიკური გარემო, რამდენადაც პოლიტიკური საზღვრები და საერთაშორისო ურთიერთობანი.

საჭაერო ტრანსპორტი, რომელსაც უმოკლესი მანძილით შეუძლია ორი პუნქტის დაკავშირება, ხშირად იძულებულია ისარგებლოს შემოვლითი დერეფნებით და ბევრად გაიგრძელოს გზა. მაგალითად, ისრაელიდან ინდოეთისაკენ მიმავალმა თვითმფრინავმა ჯერ წითელ ზღვას უნდა გადაუაროს და მხოლოდ ბაბ-ალ-მანდაბის სრუტეზე გადაფრენის შემდეგ შეუხვდეს აღმოსავლეთისაკენ. საქმე ისაა, რომ არაბული ქვეყნების უმეტესობის საჭაერო სივრცე ისრაელის (ან მისი აეროპორტებიდან წამოსული) თვითმფრინავებისათვის დახურულია. ტრანსპორტირების მანძილის შესამცირებლად ადრე გაყვანილი მილსადენები გაუქმებულია, ხოლო რკინიგზები – აყრილი, არა იმიტომ, რომ ნავთობი ან მგზავრები აღარაა, არამედ საზღვრებზე შექმნილი პოლიტიკური სირთულეების გამო. ამრიგად, გადაადგილების რეალური მანძილის დასადგენადაც კი პოლიტიკას ვერ გავექცევით.

ახლო აღმოსავლეთი ემეზობლება მსოფლიოს რამდენიმე დიდ რეგიონს – სამხრეთ აზიას (კერძოდ, ავღანეთსა და

პაკისტანს), ცენტრალურ აზიას (თურქმენეთს), სამხრეთ კავკასიას (აზერბაიჯანს, საქართველოს, სომხეთს), ბალკანეთს (კერძოდ, ბულგარეთსა და საბერძნეთს), მაღრიბს (კერძოდ, ლიბიას), საჰარის სამხრეთით მდებარე აფრიკას (კერძოდ, სუდანს).

მდებარეობა სამი კონტინენტის – ევროპის, აზიისა და აფრიკის – შესაყარზე, აღმოსავლეთისა და დასავლეთის დამაკავშირებელ გზებზე ძველთაგანვე ანიჭებდა განსაკუთრებულ პოლიტიკურ-გეოგრაფიულ მნიშვნელობას საკვლევ რეგიონს. მაგალითად, XIX საუკუნეში და XX საუკუნის პირველ დეკადებში რეგიონი წარმოადგენდა ბუფერს დიდი ბრიტანეთისა და რუსეთის იმპერიის ინტერესებისათვის და მძაფრი მეტოქეობის ობიექტს იმდროინდელი ზესახელმწიფოებისათვის.

რეგიონის სატრანსპორტო მნიშვნელობა გაზარდა XX საუკუნეში შექმნილმა მილსადენების ქსელმა. რეგიონის ტერიტორიის, კერძოდ, თურქეთის, გავლით ახლახანს აშენდა ახალი მილსადენი კასპიის ზღვის აუზიდან ხმელთაშუა ზღვამდე (ბაქო-თბილისი-ჯეიჰანი).

ახლო აღმოსავლეთის ძირითადი ფიზიკურ-გეოგრაფიული ორიენტირები სქემატურადაა ნაჩვენები ნახ. 1.1-ზე.

გეოგრაფიული ნომენკლატურის რამდენიმე ერთეული აქვე უნდა განიმარტოს, რადგან მათ ქვევით ხშირად შევხვდებით.

ანატოლია (თურქულად *ანადოლუ*) მცირე აზიის ნახევარკუნძულის სხვა სახელია, რომელსაც ამჟამად მთელ აზიურ თურქეთს უწოდებენ; გეოგრაფები ანატოლიას ყოფენ შუა, აღმოსავლეთ, ჩრდილოეთ, დასავლეთ, სამხრეთ და სამხრეთ-აღმოსავლეთ ნაწილებად.

ლევანტს უწოდებენ აღმოსავლეთ ხმელთაშუა ზღვისპირეთის სანაპირო რაიონებს. ის მოიცავს ამჟამინდელი ლიბანის, სირიისა და, ნაწილობრივ, თურქეთის ზღვისპირა რაიონებს;

მესოპოტამია, იგივე *შუამდინარეთი*, არის მდინარეებს ევფრატსა და ტიგროსს შორის მდებარე ტერიტორია სირიასა და ერაყში;

ალ-ჯაზირა (ჯეზირა), რაც არაბულად „კუნძულს“ ნიშნავს, არის ზემო მესოპოტამია, რომელიც მოიცავს ტერიტორიას ბაღდადის ჩრდილო-დასავლეთითა და ჩრდილოეთით, ერაყის, სირიისა და, ნაწილობრივ, თურქეთის ფარგლებში;

კილიკია, ამჟამინდელი თურქეთის ადანიისა და იჩელის ილენის* ფარგლებში მდებარე ტერიტორიის ისტორიული სახელია. აქ მდებარეობს ჩუკუროვას ნაყოფიერი დაბლობი, რომელსაც რწყავს მდინარეების – სეიჰანისა და ჯეიჰანის – წყალი. სწორედ ჯეიჰანის შესართავთან მდებარეობს ის ტერმინალი, რომელსაც მიენოდება ნავთობი კასპიის ზღვის აუზიდან.

ნახ. 1.1.

ძირითადი გეოგრაფიული ორიენტირები ახლო აღმოსავლეთში

„ნაყოფიერ ნახევარმთვარეს“ უწოდებენ სირიის უდაბნოს გარშემო, სირიის, თურქეთისა და ერაყის ფარგლებში მდებარე, შედარებით მეტი ტენიანობის მქონე და საკმაოდ ნაყოფიერ მიწებს. ეს ფიზიკურ-გეოგრაფიული ფაქტორები განაპირობებდა იმას, რომ სწორედ „ნაყოფიერი ნახევარმთვარის“ ტერიტორიაზე, რომელიც ზემო შუამდინარეთსაც მოიცავს, ჩამოყალიბდა წინა აზიის უძველესი ცივილიზაციები.

წყალსატევები და საზღვაო გზები

სამხრეთ-აღმოსავლეთ ფრონტით – არაბეთისა და წითელი ზღვების, სპარსეთისა⁵ და ომანის ყურეების მეშვეობით – რეგიონი გადის ინდოეთის ოკეანეში, ხოლო დასავლეთით მას გასასვლელი აქვს ატლანტის ოკეანისაკენ – ხმელთაშუა ზღვისა და მისი სისტემის (ეგეოსის, მარმარილოს, შავი) ზღვების მეშვეობით. ირანი ჩრდილოეთით გადის კასპიის ზღვაზე. ყველა ზემოხსენებული წყალსატევი მნიშვნელოვანი სანაოსნო არტერიაა. ორ მათგანზე ცოტა მეტი უნდა ითქვას.

სპარსეთის ყურემ, რომელიც ღრმად იჭრება კონტინენტში, XIX საუკუნის ბოლოდან მსოფლიო სტრატეგიული მნიშვნელობა შეიძინა და დღემდე ინარჩუნებს მას. XX საუკუნეში კი აღმოჩნდა, რომ ეს წყალმარჩხი ყურე (სიღრმე იშვიათად აღწარბებს 90 მეტრს) და მისი მიმდებარე ხმელეთი მსოფლიოში უმდიდრეს ნავთობისა და გაზის საბადოებს შეიცავს. 1990-1991 და 2003 წლებში სპარსეთის ყურის ქვერეგიონი მსოფლიო მნიშვნელობის პოლიტიკური კრიზისების არენა გახდა, რაც მნიშვნელოვანწილად უკავშირდებოდა ბუნებრივ სიმდიდრეებზე კონტროლს.

კასპიის ზღვა, რომლის აუზსაც ეკუთვნის თითქმის მთე-

⁵ არაბულ ქვეყნებში არ იყენებენ ტერმინს „სპარსეთის ყურე“: მათთვის ეს „არაბული ყურეა“. ინგლისურენოვან ლიტერატურაში ამ პოლიტიკურად დატვირთული გეოგრაფიული პრობლემის თავიდან ასაცილებლად უბრალოდ „ყურეს“ ახსენებენ, რომელსაც მთავრულით წერენ (The Gull). ამ წიგნში გამოყენებულია ტრადიციული ტერმინი „სპარსეთის ყურე“.

ლი სამხრეთ კავკასია (დასავლეთ საქართველოს გარდა), დახურული წყალსატევია, ფაქტობრივად დიდი ტბაა. 1991 წლიდან მასზე გადის ხუთი სახელმწიფო, იქამდე კი მას თითქმის სამი საუკუნის განმავლობაში აკონტროლებდნენ მხოლოდ რუსეთი/საბჭოთა კავშირი და სპარსეთი/ირანი. ახლა ამ წყალსატევის გაყოფა უნდა მოხდეს სხვა, ჯერ შეუთანხმებელი წესით, განსხვავებით ღია ზღვებისაგან, სადაც უნივერსალური საერთაშორისო ნორმები მოქმედებს. რადგან კასპიის ზღვის ფსკერქვეშ ნავთობის დიდი მარაგია, მთავარ პრობლემად მისი ფსკერის გაყოფა იქცა. ირანი, რომლის სანაპიროს მიმდებარე ზონაში ნავთობი არ არის, თავიდან ამჯობინებდა კასპიის დაყოფას არა სექტორების, არამედ კონდომინიუმის პრინციპით (ანუ ზღვისა და მისი ფსკერის კოლექტიურ ფლობასა და ექსპლუატაციას). რადგან ეს მიუღებელი აღმოჩნდა დანარჩენი ქვეყნებისათვის, ირანმა მოითხოვა „თავისი წილი“ – კასპიის ზღვის აკვატორიისა და, შესაბამისად, ფსკერის 20 პროცენტი.

2003 წლის მაისში რუსეთი, ყაზახეთი და აზერბაიჯანი შეთანხმდნენ კასპიის ზღვის საკუთარი სექტორების გამიჯვნაზე სანაპიროებიდან თანაბრად დაშორებული ხაზების მეშვეობით. თურქმენეთი და ირანი კი, რომლებსაც გაყოფის ეს პრინციპი ხელს არ აძლევს, ამ შეთანხმებას არ შეერთებია. დავა ჯერაც გადაუწყვეტიელია.

აღსანიშნავია, რომ კასპიის ზღვის ირანული სანაპირო ეკოლოგიურად ყველაზე სუფთაა, მაშინ როცა სხვა ქვეყნების სანაპიროები დაბინძურებულია ნავთობით. კლიმატური თვალსაზრისითაც ირანის კასპიისპირა რაიონები უკეთეს პირობებშია, ვიდრე დანარჩენი ქვეყნებისა: აქ მეტია ნალექი, მაშინ როცა, მაგალითად, თურქმენეთისა და ყაზახეთის სანაპიროს დიდი ნაწილი უდაბნოა.

საერთაშორისო თვალსაზრისით განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს ახლო აღმოსავლეთში მდებარე სრუტეებს. ზოგ მათგანზე კონტროლის დასაწესებლად საუკუნეების განმავლობაში დიდი სისხლია დაღვრილი.

შავსა და მარმარილოს ზღვებს ერთმანეთთან აკავშირებს ბოსფორის სრუტე, ხოლო მარმარილოსა და ეგეოსის ზღვებს – დარდანელის სრუტე. სრუტეები ამავე დროს

ერთმანეთს აშორებს ევროპასა და აზიას. ეს ერთადერთი ადგილია, სადაც ერთი შეხედვით შეგვიძლია დავინახოთ მკაფიო მიჯნა დედამიწის ხმელეთის ორ სხვადასხვა ნაწილს შორის: სხვაგან გამიჯვნა აზიასა და ევროპას შორის პირობითია. ევროპასა და აზიას შორის დაყოფა სწორედ ამ სრუტეების ნაპირებზე გაჩნდა.

კარგა ხანს ბოსფორისა და დარდანელის საერთო ტრადიციული სახელი იყო *შავი ზღვის სრუტეები*. ბოლო პერიოდში თურქეთის მთავრობამ ოფიციალურად მოითხოვა მათ უწოდონ თურქეთის სრუტეები, რაც საერთაშორისო დონეზე თანდათან მკვიდრდება კიდეც და მათ Turkish Straights-ად მოიხსენიებენ.

ამ სრუტეებზე ბატონობას ეკონომიკურთან ერთად ყოველთვის ახლდა დიდი პოლიტიკური მნიშვნელობა. მხოლოდ შავი ზღვის ნაპირზე მდებარე ქვეყნებს (ამჟამად ესაა ბულგარეთი, რუმინეთი, უკრაინა, საქართველო და, გარკვეული პირობითობით, ზღვას ოდნავ დაცილებული მოლდოვა) მსოფლიო ოკეანეში გასვლა ამ სრუტეების მეშვეობით უწევთ. რუსეთსა და თურქეთს შავი ზღვის გარდა სხვა ზღვებზეც აქვს გასასვლელი.

ბოლო ორი ათასწლეულის განმავლობაში თურქეთის სრუტეებს ფლობდა მხოლოდ ორი სახელმწიფო (თავის სამართალმემკვიდრეებთან ერთად) – რომი/ბიზანტია და ოსმალეთი/თურქეთი (XIII საუკუნეში, ხანმოკლე დროით, ბოსფორის სრუტეს ევროპელი ჯვაროსნები აკონტროლებდნენ). სრუტეებზე საკუთარი კონტროლის დასაწესებლად რუსეთის იმპერიამ ოსმალეთთან მრავალი ომი გადაიხადა, მაგრამ არც ერთი მათგანი უშუალოდ სრუტეებში არ მომხდარა. ყველაზე სისხლისმღვრელი ბრძოლა ამ სრუტეებისათვის მოხდა ანტანტისა და ოსმალეთის ძალებს შორის პირველი მსოფლიო ომის დროს, როდესაც დარდანელის სრუტეში სამხრეთიდან შეჭრა წარუმატებლად სცადა დიდი ბრიტანეთისა და მისი დომინიონების არმიამ და ანგლო-ფრანგულმა ფლოტმა.

1936 წელს მიღებული *მონტრიოს კონვენცია* დღემდე არეგულირებს ამ სრუტეების სტატუსს (იხ. თავი 10).

27-კილომეტრიანი ბოსფორის სრუტე საკმაოდ ვიწროა

(მინიმალური სიგანეა 640 მეტრი), მაქსიმალური სიღრმე 70 მეტრია. მასზე ამჟამად ორი ხიდია გადებული, სრუტის ქვეშ კი გაჰყავთ სარკინიგზო გვირაბი. სრუტის ორივე მხარეს მდებარეობს სტამბოლი და მისი აგლომერაცია (12-13 მილიონი მცხოვრებით), რომლის ისტორიული ცენტრი ევროპულ ნაწილშია, ოქროს რქის (თურქულად *ჰალიჩი*-ი) ყურის სამხრეთ ნაპირზე. გარკვეულ პრობლემას ქმნის სრუტეში წყლის სწრაფი დინება (ზედაპირული ფენა ჩრდილოეთიდან სამხრეთისაკენ მიედინება, ღრმა წყალი კი – პირიქით). ბოსფორის ეკოლოგიურ უსაფრთხოებას განსაკუთრებული ყურადღება ექცევა: პოტენციურად საშიშვანო ტვირთების (ნავთობი, გაზი, ზოგი ტიპის ქიმიკატი) გატანა დიდი სიფრთხილით ხდება, რაც აბრკოლებს ისედაც ინტენსიურ ნავიგაციას სრუტეში. თანაც სრუტე მდებარეობს უზარმაზარი მეგაპოლისის შიგნით.

58-კილომეტრიანი **დარდანელის სრუტე**, ბოსფორთან შედარებით უფრო განიერია (მინიმალური სიგანე 868 მ); სიღრმე 50-90 მეტრს შორის მერყეობს.

ომანისა და სპარსეთის ყურეების დამაკავშირებელი 185 კილომეტრის სიგრძის **ჰორმუზის სრუტე** (მინიმალური სიგანე 39 კმ) ამჟამად ატარებს სუპერტანკერებს, რომლების მეშვეობითაც ახლო აღმოსავლეთიდან გადის მსოფლიოს ნავთობმომარაგების თითქმის ნახევარი. სრუტის კონტროლისათვის სხვადასხვა პერიოდში ერთმანეთს ეჯახებოდა პორტუგალიის, ინგლისის, ირანის, არაბული ქვეყნების ინტერესები. სრუტის აღმოსავლეთ ნაწილში მომცრო, მაგრამ სტრატეგიულად განლაგებული სამი კუნძულის – *აბუ მუსასა* და *ტუნბის ორი კუნძულის* – იურიდიული კუთვნილების საკითხი ჯერაც არის გადაუწყვეტელი დავის საგანი გაერთიანებულ არაბულ საამიროებსა (გას) და ირანს შორის, თუმცა მათ *de-facto* ირანი განაგებს. უშუალოდ სრუტის წყლები ირანისა და ომანის მიერაა გაყოფილი, მაგრამ სანაოსნოდ გამოიყენება უფრო დასავლეთით მდებარე ომანის ტერიტორიული წყლები. საზღვაო გზით ნავთობის ექსპორტირებისას ბაჰრეინს, გას-ს, ერაყსა და კატარს მხოლოდ ამ სრუტით სარგებლობა უხდებათ; ირა-

ნი, მართალია, ომანის ყურეშიც გადის, მაგრამ სანავთობო ტერმინალები ძირითადად სპარსეთის ყურეში აქვს. მხოლოდ საუდის არაბეთი არაა ექსკლუზიურად დამოკიდებული ჰორმუზის სრუტეზე: მას წითელ ზღვაზეც აქვს სანავთობო ტერმინალი (იანბუ).

წითელი ზღვისა და ინდოეთის ოკეანის დამაკავშირებელი ბაბ ალ-მანდაბის სრუტისათვის (მინიმალური სიგანე 20 კმ, სიგრძე – 65 კმ) თვალყურის სადევნებლად დიდი ბრიტანეთი თითქმის საუკუნე-ნახევარი ვერ ელეოდა არაბეთის ნახევარკუნძულის სამხრეთ ნაწილში მდებარე ადენის კოლონიას თავისი საუკეთესო ნავსაყუდელით, მით უმეტეს, რომ XIX საუკუნეში მისმა მეტოქე საფრანგეთმა სრუტის აფრიკულ მხარეს თავისი ფლოტის საყრდენი კოლონია შექმნა, რომელიც სულ მესამედი საუკუნის წინ იქცა დამოუკიდებელ სახელმწიფოდ, სახელად *ჯიბუტი*: იქ დღემდე დგას ფრანგული არმიის ნაწილი. ადენიდან დიდი ბრიტანეთის გასვლის შემდეგ (1967 წ.), „ცივი ომის“ პერიოდში, ამ ნავსადგურში დადგა საბჭოთა სამხედრო-საზღვაო ფლოტი, თუმცა ის სრულფასოვანი საბჭოთა სამხედრო ბაზა არ გამხდარა.

წითელ ზღვაზე გამავალი სახელმწიფოებისათვის (ეგვიპტე, იორდანია, ისრაელი, საუდის არაბეთი) ბაბ ალ-მანდაბის სრუტე უმნიშვნელოვანესი არტერიაა.

წითელი ზღვის ჩრდილოეთ პერიფერიაზე მდებარე აკაბას ყურის შესასვლელს ტირანის სრუტე ეწოდება (სიგანე 5,6 კმ, სიგრძე 13 კმ). მას საკმაო მნიშვნელობა აქვს ისრაელისათვის (აქაა მისი ნავსადგური და კურორტი *ეილათი*) და, ძალიან დიდი – იორდანისათვის, რომლის 27-კილომეტრიანი საზღვაო სანაპირო მხოლოდ აკაბას ყურესთანაა და იქვე მდებარეობს მისი ერთადერთი საზღვაო ნავსადგური აკაბა. ტირანის სრუტის დასავლეთ ნაპირზე მდებარე ეგვიპტის მიერ სრუტის ჩაკეტვა 1967 წელს ისრაელის ნაოსნობისათვის ამ უკანასკნელის მიერ არაბულ ქვეყნებთან ომის (შემდგომში „ექვსდღიან ომად“ წოდებულის) წამოწყების ერთ-ერთი ფორმალური საბაბი გახდა.

რეგიონის უმნიშვნელოვანესი საწყლოსნო არტერიაა ხელქმნილი სუეცის არხი (მინიმალური სიგანე 178 მ, მაქ-

სიმაღური სიღრმე 16 მ, სიგრძე 530 კმ), რომელიც 1869 წლიდან ერთმანეთთან აკავშირებს ხმელთაშუა და წითელ ზღვებს. არხის საკმაო ნაწილი ადრე არსებული მლაშე ტბების აკვატორიაზე გადის. ის ანახევრებს გრძელ საზღვაო გზას სამხრეთ ევროპიდან ინდოეთამდე. 1967 წელს ისრაელის მიერ *სინას ნახევარკუნძულის* დროებითი ოკუპაციის შედეგად სუეცის არხი ფაქტობრივ საზღვრად იქცა ისრაელსა და ეგვიპტეს შორის და არ მოქმედებდა 1975 წლამდე. ამ პერიოდში ნავთობის ტანკერები აფრიკის გარშემოვლით მოძრაობდნენ. 1980-იან წლებში ეგვიპტემ გააფართოვა და გააღრმავა არხი, მაგრამ დიდი სუპერტანკერებისათვის მაინც უმჯობესია საოკეანო გზის გამოყენება და ისინი ამ არხში არ შედიან. არხის ქვეშ გაყვანილი გვირაბები და ზედ გადებული ხიდები ერთმანეთს აკავშირებს ეგვიპტის აფრიკულ და აზიურ ნაწილებს.

ზედაპირი

რელიეფის თვალსაზრისით, ახლო აღმოსავლეთი შედგება ორი განსხვავებული ზონისაგან – ჩრდილოეთის მთიანეთისა და სამხრეთის ვაკე ზეგნებისაგან.

ჩრდილოეთით, თურქეთისა და ირანის ტერიტორიებზე მდებარეობს ახალგაზრდა ნაოჭა მთები – პონტოს მთები (შავი ზღვის პარალელურად), ტავროსის მთები (ანატოლიის სამხრეთ ნაწილში), ელბურსის მთები – ჩრდილოეთ ირანში (კასპიის ზღვის პარალელურად) და ზაგროსის მთები – ირანის სამხრეთ-დასავლეთით. ყველა ეს ახალგაზრდა მთიანი სისტემა აქტიური სეისმური ზონაა. დამანგრეველი, ძლიერი მიწისძვრები აქ საკმაოდ ხშირი მოვლენაა.

ჩამქრალი ვულკანებია რეგიონის უმაღლესი მწვერვალები – *დემავენდი* (5604 მ) ელბურსის მთებში, ირანის ტერიტორიაზე და *არარატი* (თურქულად – *აირიდაღი*) (5165 მ) – აღმოსავლეთ ანატოლიაში, თურქეთის ტერიტორიაზე. არარატის მთა განცალკევებით დგას და დიდი შეფარდებითი სიმაღლის გამო (განსხვავება მიმდებარე ტერიტო-

რიასთან შედარებით ოთხ კილომეტრს შეადგენს), განსაკუთრებულ შთაბეჭდილებას ახდენს მნახველზე. ალბათ ეს იყო მიზეზი, რომ ძველ დროში არარატი „მსოფლიოს სახურავად“ ჩათვალეს და მასთან დააკავშირეს მითი წარღვნის შესახებ (იხ. თავი 7).

ცენტრალური ანატოლია, ისევე, როგორც ცენტრალური ირანი, წარმოადგენს ამაღლებულ ტალღოვან ზეგნებს, რომლებიც გარშემორტყმულია უფრო მაღალი ქედებით. ამიტომაც, ზღვის სიახლოვის მიუხედავად, ორივე ამ ზეგნის ჰავა კონტინენტურია.

გეოლოგიური თვალსაზრისით, ახლო აღმოსავლეთის სამხრეთ ნაწილი მკვეთრ კონტრასტს ქმნის ჩრდილოეთ ნაწილთან. არაბეთის ნახევარკუნძული ძალიან ძველი ქანებით აგებული ბაქანია, რომელიც 40-50 მილიონი წლის წინათ მოწყდა აფრიკის კონტინენტს და შეურთდა აზიას. მაშინ გაჩნდა განიერი რიფტული ხეობა (ნაპრაღი), რომელშიც ახლა წითელი ზღვა მდებარეობს. ეს ნაპრაღი გრძელდება აკაბას ყურეში, (რომელიც სინას ნახევარკუნძულს აშორებს არაბეთისაგან), შემდეგ – არაგას ხეობაში (ისრაელ-იორდანის საზღვარზე), მკვდარი ზღვის ქვაბულში და მდინარე იორდანის ხეობის, კინერეთის ტბის, ბექაასა და გაბის ხეობების გაყოფებით სამხრეთ თურქეთს აღწევს. რიფტული ხეობის ზონაც სეისმურად საშიშია.

არაბეთის ნახევარკუნძულს – სამხრეთითა და დასავლეთით, და ლევანტს – აღმოსავლეთით გასდევს საშუალო სიმაღლის მთები, რომლებიც შიდა, მშრალ ნაწილებს გამოჰყოფს შედარებით მეტი დატენიანების მქონე სანაპიროსაგან.

მდინარე ნილოსის ხეობა და დელტა ეგვიპტის ტერიტორიაზე, მესოპოტამია, ჩუკუროვას ხეობა – სამხრეთ თურქეთში და უფრო მომცრო სანაპირო დაბლობები, სადაც ხელოვნურ მორწყვას იყენებენ, ინტენსიური სოფლის მეურნეობის მნიშვნელოვანი ზონებია. შიდა ზეგნებიც, მათ შორის ცენტრალური ანატოლია და ალ-ჯაზირა, ფართოდ გამოიყენება სასოფლო-სამეურნეო მიზნებისათვის.

ჰავა, ნიადაგები, მცენარეული საფარი

ახლო აღმოსავლეთის ბუნებრივი გარემოს საერთო ნიშანი ყველაზე მეტად არის დაკავშირებული ჰავასთან, რომელიც ზოგადად ასეთია: ხანგრძლივი და ძალიან ცხელი ზაფხული, შედარებით გრილი, წვიმიანი ზამთარი, ხანმოკლე ცვალებადი გაზაფხული და ხანმოკლე თბილი შემოდგომა. მაგრამ ადგილობრივი ვარიაციები ძალიან მრავალფეროვანია. მკვეთრად ვლინდება ვერტიკალური ზონალობა.

რეგიონის შიდა რაიონები ყოველთვის უფრო მშრალია, ვიდრე სანაპირო. არაბეთის ნახევარკუნძულის დიდი ნაწილი უჭირავს უზარმაზარ ქვიშიან უდაბნოებს – *ან-ნაფუდს* (ჩრდილოეთით) და *არ-რუბ ალ-ხალის* (სამხრეთით); ერაყის, იორდანისა და სირიის ტერიტორიებზე მდებარეობს ძირითადად ქვიანი *სირიის უდაბნო*; ირანის ცენტრალური და აღმოსავლეთ ნაწილი ქვიან და მლაშობიან უდაბნოებს, *დამთ-ე ქავირსა* და *დამთ-ე ლუთს*, უჭირავს; ეგვიპტის ტერიტორიაზე, მდინარე ნილოსის დასავლეთით ქვიშიანი *ლიბიის უდაბნო*, საჰარის ჩრდილო-აღმოსავლეთ პერიფერიაა, განლაგებული, ხოლო ნილოსის აღმოსავლეთით ქვიანი *არაბეთის უდაბნო* მდებარეობს. ეგვიპტის აზიური ნაწილი, სინას ნახევარკუნძული, უპირატესად ქვიანი უდაბნოა (მისი ჩრდილოეთ ნაწილი ქვიშიანია) და ასეთივე ქვიანი უდაბნოა *ნეგევი*, ისრაელის სამხრეთში. უდაბნოში ყველგან ნალექების საშუალო წლიური რაოდენობა 25 მმ-ზე ნაკლებია. ნალექების ეს რაოდენობაც შეიძლება მოვიდეს ერთ რაიონში ერთ საათში თავსხმის სახით და მომდევნო რამდენიმე წელიწადს საერთოდ არ იწვიმოს.

პოლიტიკურ-გეოგრაფიული თვალსაზრისით უდაბნო ხშირად იყო დამცავი ზღუდე. მაგალითად, უდაბნო უნარჩუნებდა ძველ ეგვიპტეს იზოლაციას დანარჩენი სამყაროსაგან (თუმცა ყოველთვის ვერ იცავდა მას). როცა უდაბნო ძალიან დიდია, კონტაქტები იზღუდება და ადამიანთა მცირე ჯგუფების განცალკევებული ცხოვრება ნორმად იქცევა.

უდაბნო მთლად მკვდარი არ არის. აქლემი და, ზოგან, წვრილფეხა საქონელიც კი უდაბნოში საკვებს პოულობს.

მინისქვეშა წყლების გამოსავლებთან სხვადასხვა სიდიდის, ხანდახან საკმაოდ მოზრდილი, ოაზისებია, რომლებიც ტრადიციულად იყო ადამიანთა კონცენტრაციის, მომთაბარე და ბინადარი მოსახლეობის კონტაქტისა და, შესაბამისად, კულტურის ჩამოყალიბებისა და განვითარების ადგილი. თანამედროვე პირობებში, დიდი კაპიტალდაბანდების ფასად, ქვიშიან უდაბნოშიც კი, ნიადაგის ხელოვნური ფენის შექმნისა და ზღვის გამტკნარებული წყლით მორწყვის პირობებში, სითბოს დიდი რესურსი უხვი მოსავლის მიღების საშუალებას იძლევა. ამის გამო, მაგალითად, საუდის არაბეთს შეუძლია ხორბალი საექსპორტოდაც კი გაიტანოს, ხოლო ადგილობრივი ტომატის წვენი სასმელ წყალზე იაფად გაყიდოს.

უდაბნო, როდენ პარადოქსულადაც უნდა ჟღერდეს, თევზასენი მეურნეობის განვითარებისათვის მშვენიერ პირობებს ქმნის: სითბოსმოყვარული თევზი ხელოვნურ გუბურებში სწრაფად იზრდება, გრუნტის წყლის მიღება კი ჭაბურღილების საშუალებით შეიძლება.

უდაბნო ხშირად არის მინერალური რესურსების წყარო. ამიტომაცაა, რომ XX საუკუნეში არაბეთის ნახევარკუნძულზე უდაბნოში დასადგენი საზღვრებისათვის ბრძოლა (ბოლო ხანებში – უფრო დიპლომატიური მეთოდებით, ადრე – ომის გზით) უშელავათო იყო: სრულებით უდაბური მიწა(კი შეიძლება სიმდიდრის მომტანი გახდეს!

ცენტრალური ანატოლია, „ნაყოფიერი ნახევარმთვარის“ რაიონები და ირანის საგრძნობი ნაწილი (უდაბნოების გარშემო) სემი-არიდული (ნახევრად-მშრალი) ჰავით გამოირჩევა. ნალექების წლიური რაოდენობა აქ 250-400 მმ-ის ფარგლებშია.

ხმელთაშუა, ეგეოსის, მარმარილოს და შავი ზღვების სანაპირო რაიონებში უპირატესად მშრალი სუბტროპიკული ჰავაა. ნალექების საშუალო წლიური რაოდენობა იქ არც თუ მცირეა (1000 მმ-მდე – დასავლეთ და სამხრეთ ანატოლიასა და ლევანტში). მაგრამ მათი განაწილების არახელსაყრელი რეჟიმის გამო (მაისიდან ოქტომბრამდე საერთოდ არ წვიმს) სასოფლო-სამეურნეო კულტურების ნორმალუ-

რი და მაღალი მოსავლის მისაღებად ყოველთვის საჭიროა ხელოვნური მორწყვა.

თურქეთის შავიზღვისპირეთის აღმოსავლეთ ნაწილი (ლაზეთი) და ირანის კასპიისზღვისპირეთი (გილანი) ტენიან სუბტროპიკულ ზონას წარმოადგენს: ისინი მთელი რეგიონის „კლიმატური კუნძულებია“, სადაც წლიურად 2000 მმ-მდე ნალექი მოდის.

მთიან მხარეებში, ვერტიკალური ზონალობის გამო, ჰავა უფრო გრილია, ნალექები მთაში შედარებით მეტია. არაბეთის ნახევარკუნძულის სამხრეთ-დასავლეთ კუთხეში, იემენის მთებში, ბევრად მეტი ნალექი მოდის (700 მმ-მდე), ვიდრე ახლომდებარე წითელი ზღვის სანაპიროზე. შედარებით მეტი დატენიანების გამო *იემენს* ანტიკურ ხანაში Arabia Felix-ის („ბედნიერი არაბეთის“) სახელით მოიხსენიებდნენ.

შიდა მხარეებში მშრალი კონტინენტური ჰავა მკვეთრ სადღელამისო ამპლიტუდებს იძლევა: გაზაფხულზე უდაბნოში დღისით ტემპერატურამ შეიძლება ჩრდილში +40 გრადუსს მიაღწიოს, ღამით კი თითქმის ნულამდე დაეცეს.

უდაბნოს მშრალი სიცხე უფრო ადვილი ასატანია, ვიდრე სანაპიროების ტენიანი ჰავა. რეგიონის სამხრეთ ნაწილში პრობლემას ქმნის ქვიშიანი ქარი (ეგვიპტეში და პალესტინა-ისრაელში მას *ხამსინი* ჰქვია, სხვაგან – *სამუმი* და ა.შ.), რომელსაც უდაბნოდან მოაქვს წვრილი ქვიშისა და მტვრის კორიანტელი, რაც ხშირად სპობს მზარდ მცენარეებს, რომ არაფერი ვთქვათ იმ უსიამოვნებაზე, რასაც ადამიანს აყენებს ქვიშა ყველგან – საჭმელში, კბილებზე, ტანსაცმელში და ა. შ.

ეს გარემოება სამხედრო თვალსაზრისითაც უმნიშვნელო არ არის. მაგალითად, არაბეთის ნახევარკუნძულზე 1990 წლიდან განლაგებული ამერიკის არმიის მოსამსახურენი ჩიოდნენ, რომ მზეზე გავარვარებულ ჯავშანტექნიკას მხოლოდ სპეციალური ხელთათმანით თუ შეეხებოდნენ, ხოლო დროის მეტ ნაწილს ცეცხლსასროლი იარაღის ქვიშის ნაწილაკებისაგან განმენდას ანდომებდნენ: წინააღმდეგ შემთხვევაში ეს იარაღი უსარგებლო, ან საშიშიც კი ხდებოდა.

რეგიონში თანამედროვე ტექნიკის გამოყენებით ომის წარმოებას წლის გრილ პერიოდში ამჯობინებენ. 1991 წლის ოპერაცია „უდაბნოს ქარიშხალი“ იანვარ-თებერვალში ჩატარდა, ხოლო 2003 წლის ოპერაცია „თავისუფლება ერას“ ამერიკულ-ბრიტანულმა კოალიციამ მარტ-აპრილში ჩატარა.

ჭავა და რელიეფი მნიშვნელოვანწილად განაპირობებს ახლო აღმოსავლეთის ნიადაგობრივი და მცენარეული საფარის განლაგებას.

რეგიონის ფართობის უდიდესი ნაწილი უჭირავს უდაბნოს ნიადაგებს, რომელიც ფარავს არაბეთის ნახევარკუნძულის ქვეყნებისა და ეგვიპტის დიდ ნაწილს. დიდი სივრცე უჭირავს მოძრავ ქვიშებს, ხშირად უზარმაზარი დიუნების სახით დაგროვებულს (ერთი-ერთი უდიდესი უდაბნოს სახელი, ან-ნაფუდი, არაბულად „დიუნას“ აღნიშნავს).

ანატოლიის, ირანისა და სირიისათვის დამახასიათებელია სტეპის ნაბლა, ენერი და ალუვიური ნიადაგები.

ირიგაცია ახლო აღმოსავლეთის პირობებში არ არის მხოლოდ სარწყავი არხების მშენებლობის წმინდა ტექნიკურ-ეკონომიკური პრობლემა. ის უნდა ითვალისწინებდეს ისეთ ფაქტორებს, როგორიცაა ნიადაგის ხარისხი და კლიმატური პირობები. საკმაოდ ნაყოფიერი ნახევარუდაბნოსა და ალუვიური ნიადაგები უსისტემო მორწყვის შედეგად რამდენიმე წლის შემდეგ შეიძლება საერთოდ მწყობრიდან გამოვიდეს, რადგან სარწყავი წყალი ხშირად ინვესტარებას არასასურველ ქიმიურ რეაქციას, რაც არ მოხდებოდა სიმშრალის პირობებში. მაგალითად, ერაყში სარწყავი მიწების 70-80 პროცენტი სხვადასხვა ხარისხით დამლაშებულია და დიდი ფართობი მესოპოტამიაში ამჟამად ვერ გამოიყენება მინათმოქმედებისათვის და მელიორაციას საჭიროებს, მაშინ, როცა საუკუნეების წინ ის ნაყოფიერი იყო.

მცენარეული საფარი საკმაოდ მრავალფეროვანია უდაბნოშიც კი, რომელიც იშვიათი წვიმების დროს მოულოდნელად იფარება ბალახითა და ფერადი ყვავილებით. მომთაბარეები ეძებენ ამ დროებით საძოვრებს და მუდმივად მოძრაობენ თავის ჯოგებთან ერთად. ზაფხულობით ზეგ-

ნებზე სტეპის მცენარეული ხმება. მიწათმოქმედებაც ეგუება ჰავას: გავრცელებულია საშემოდგომო მარცვლეული კულტურები, რომლებიც ზამთრის ტენსა და გაზაფხულის სითბოს იყენებს.

ჩრდილოეთ და სამხრეთ ანატოლიის, ჩრდილოეთ ირანის მთიან რაიონებში და ლევანტის მთებში შემორჩენილია ტყე, რომელსაც ადრე უფრო დიდი ფართობი ეკავა. მესოპოტამიაში, არაბეთის ნახევარკუნძულზე, ეგვიპტეში ტყე პრაქტიკულად არაა. ამიტომაც ძველად სახლებისა და სხვა კონსტრუქციების სამშენებლოდ ქვა ან ალიზის (გამოუნვა-ვი) აგური გამოიყენებოდა. გუმბათიანი სახურავი სახლებს იმიტომ უკეთებოდა, რომ არ იშოვნებოდა ხის მასალა. მაგალითად, ის ვინც, ძველ იერუსალიმს გადახედავს, უამრავ გუმბათიან სახურავს დაინახავს.

ეკოლოგიური პრობლემები

ათასწლეულების განმავლობაში ფიზიკური გარემო ნელ-ნელა იცვლებოდა: ჰავა უფრო ტენიანი, ანდა უფრო მშრალი ხდებოდა. მაგრამ ბოლო ექვსი ათასი წლის მანძილზე, მას შემდეგ, რაც ახლო აღმოსავლეთში ჩაისახა და განვითარდა ცივილიზაცია, ჰავა პრაქტიკულად უცვლელია. ამ პერიოდში გარემოს ცვლილებები უფრო მეტად ადამიანის საქმიანობას დაუკავშირდა.

ინგლისელ გეოგრაფ უილიამ ბ. ფიშერის აზრით, რომელიც მან ჯერ კიდევ 1950-იან წლებში გამოთქვა, ახლო აღმოსავლეთში ბუნებრივი გარემოს შეცვლის ძირითადი მიზეზებია:

„ა) წყლის ნაკადების კალაპოტების დანევა ბუნებრივი ეროზიის გამო (ამან დასწია მიწისქვეშა წყლის დონე და ბევრი სარწყავი არხი წყლის ახალ დონეზე მაღლა დატოვა); ბ) ნიადაგის ეროზია, გამოწვეული სოფლის მეურნეობის გაძლიერების არასწორი მეთოდებით, ანდა არსებული ბუნებრივი მცენარეულის განადგურებით; გ) ცუდი მმართველობა, ომები და შემოსევები... ყველაფერი ამის გამო ნიადაგის შე-

დარებით სქელი ფენა და მცენარეულის ხშირი საფარი შეთხელდა. ეს ბუნებრივი მემკვიდრეობა შეიძლებოდა შეენარჩუნებინათ ფრთხილი გამოყენებით, მაგრამ როგორც კი ნიადაგი და მცენარეული საფარი მოისპო, ბუნებრივი პირობები მათ თვითაღდგენას ხელს აღარ უწყობდა.

პირობების გაუარესება ძირითადად გამოწვეულია ადამიანური და არა ბუნებრივი ფაქტორებით. გარემოს შეცვლის ძირითადი მიზეზი იყო ადამიანის საქმიანობა და არა კლიმატის ცვლილება. ეს იძლევა ერთგვარ იმედს მომავლისათვის, რადგან თუ ადამიანს შეუძლია ძალიან მცირე გავლენა მოახდინოს იმ ბუნებრივ ძალებზე, რომლებიც კლიმატურ ცვლილებებს იწვევს, მას მეტი შეუძლია გააკეთოს მის მიერვე მიყენებული ზარალის გამოსასწორებლად. თუ ნიადაგისა და მცენარეულის აღდგენა მოხერხდება, ძველი დროის ნაყოფიერებაც დაბრუნდება. შესაბამისად ძირითადი ყურადღება უნდა გამახვილდეს ნიადაგის შენარჩუნებაზე, გატყიანებაზე და მიწის გონივრულ გამოყენებაზე, რომლებიც ახლო აღმოსავლეთის ეკონომიკური ცხოვრების მომავალი განვითარებისათვის უმნიშვნელოვანესი ელემენტებია“ [Fisher, 1966, 64-65].

თითქოსდა ფიშერის ზემოაღნიშნული რეკომენდაციის პრაქტიკაში განსახორციელებლად (სინამდვილეში, მისგან დამოუკიდებლად) ყველაზე დიდი შრომა გაწეულია ისრაელში. იქ მოხერხდა ხელოვნური ტყეების საკმაო მასივების გაშენება და მიწის ნაყოფიერების მკვეთრი გაზრდა. ერთ ასეთ ფაქტს მოვიტან, რომელიც გვიჩვენებს ორი მეზობელი ქვეყნის განსხვავებულ ეკოლოგიურ მიდგომას: კოსმოსიდან გადაღებულ სურათებზე მკაფიოდ ჩანს სწორი, თავის დროზე სახაზავით გავლებული, სახელმწიფო (sic!) საზღვარი ეგვიპტესა და ისრაელს შორის: ისრაელის მხარე უფრო მუქი ფერისაა, ხოლო ეგვიპტისა – ღია. საქმე ისაა, რომ ისრაელის მხარეს, ნეგევის უდაბნოში, მკაცრად შეიზღუდა აქლემების ძოვების უფლება და ამიტომაც უდაბნოს გაუჩნდა მიკროორგანიზმებით დასახლებული მუქი ფერის ქერქი, რომელიც აჩერებს ქვიშის მოძრაობას და მცენარეული საფარის აღდგენის სტიმულია. ეგვიპტის მხარეს კი

მრავალი აქლემი უსისტემოდ ძოვს, ყველგან ტკეპნის უდაბნოს, სადაც რჩება შიშველი ქვიშა (კოსმოსიდან ეს ნაწილი ღია ფერისად გამოიყურება).

ნავთობისა და აირის დიდი მარაგი საშუალებას აძლევს რეგიონს, როგორც მთელს, აღარ გამოიყენოს შეშა ან წივა საოჯახო სანვავად, მით უმეტეს ქალაქებში. ეს დადებითად განასხვავებს ახლო აღმოსავლეთს მჭიდროდ დასახლებული სამხრეთ აზიისაგან, სადაც არა მარტო სოფლის მოსახლეობა, არამედ ქალაქის მოსახლეობის ნაწილიც კი სანვავად იყენებს შეშას, წივას ან უბრალოდ საოჯახო ნაგავს, რომელიც ატმოსფეროში დიდი მოცულობის ბოლსა და ქვარტლს აგზავნის⁶.

მაგრამ ზემომოყვანილი შედარება, რომელიც ახლო აღმოსავლეთისათვის უფრო ხელსაყრელ სურათს იძლევა, სულაც არ ნიშნავს, რომ ცა მთელს საკვლევ რეგიონში მოწმენდილია. ინდუსტრიული საქმიანობისა და საავტომობილო ტრანსპორტის პარკის სწრაფი ზრდა ქალაქების გაფართოებას უწყობს ხელს, და ერთდროულად იწვევს ატმოსფეროს სერიოზულ დაბინძურებას, დიდ ქალაქებში ცხოვრების ხარისხის გაუარესებას. მაგალითად, ისეთ მეგაპოლისებში, როგორიცაა კაირო, თეირანი, სტამბოლი, ანკარა, თელ-ავივი და ა.შ. ატმოსფეროს დაბინძურება, უპირველესად ტრანსპორტის გამონაბოლქვის გამო, კრიტიკულ ზღვარს კარგა ხანია გადასცდა.

ფიშერის მიერ მოხსენიებული „ცუდი მმართველობა, ომები და შემოსევები“ ის პოლიტიკური ფაქტორებია, რომლებიც დიდ დაღს ასვამდა ტერიტორიის ათვისებასა და მიწის გამოყენების ფორმებს.

ამჟამად უკაცრიელ ადგილებში მიმდინარე არქეოლოგიური გათხრები მიგვანიშნებს ბრწყინვალე ცივილიზაციებისა და საკმაოდ მჭიდრო მოსახლეობის არსებობაზე. დღეს უდაბნოდ ქცეულ მიწაზე უძველეს საირიგაციო ნაგე-

ნ მიაჩნიათ, რომ ინდუსტრიულ და სატრანსპორტო გამონაბოლქვთან და საახოე მეურნეობასთან ერთად, რაც მცენარეულის დაწვასთანა დაკავშირებული, ეს სპეციფიკური საოჯახო სანვავიც არის სამხრეთი და სამხრეთ-აღმოსავლეთი აზიის თავზე „აზიის რუხი ღრუბლის“ შექმნის მიზეზი, რომელიც მკვეთრად ზღუდავს მზის სხივების მიღწევას დედამიწის ზედაპირამდე, იწვევს გვალებას და სასოფლო-სამეურნეო კულტურების მოუსავლიანობას.

ბობათა ნანგრევებს ნახულობენ. ოაზისები ქვიშამ დაფარა. ადამიანის საქმიანობის წყალობით ბუნებრივი გარემო სულ უარესდება და საცხოვრებელი პირობები მძიმდება.

თუმცა საქმე მთლად ასე არაა.

უდაბნოშიც კი სავსებით შესაძლებელია არსებობა, რასაც მონუმოს მომთაბარეთა საკმაოდ დიდი მასა. ოაზისებს შეუძლიათ ბინადარი მოსახლეობის დიდი რაოდენობა დააკმაყოფილონ მოხმარების საშუალო დონით. უდაბნოს მიწა შეიძლება ათვისებული იქნეს. მდიდარ ნავთობმომპოვებელ ქვეყანას შეუძლია ოაზისად აქციოს უდაბნოს ნაწილი და მრავალრიცხოვან მოსახლეობას ცხოვრების უკეთესი პირობები შეუქმნას. ეს ხდება კიდეც კატარში, ქუვეითში, გას-ში, საუდის არაბეთში.

მაგრამ ზოგადად მთელ რეგიონში მიწა დაბალი ინტენსივობით გამოიყენება. მოსახლეობა კონცენტრირებულია შედარებით მცირე ზომის სამინათმოქმედო და, გასული საუკუნის შუა ხანებიდან მოყოლებული – ურბანიზებულ ტერიტორიებზე. ეს იმას როდი ნიშნავს, რომ მიღწეულია მოსახლეობის რაოდენობის ოპტიმუმი და ბუნებრივი რესურსები ამოიწურა. მონდომებისა და კაპიტალის არსებობის პირობებში ეკოლოგიური მდგომარეობა გამოსწორებადია.

თავი 2

ბუნებრივი რესურსები და პოლიტიკა

ფართობი და სასარგებლო წიაღისეული

რუკაზე (ნახ. 2.1) ნაჩვენებია თანამედროვე ახლო აღმოსავლეთის ქვეყნების კონფიგურაცია, ხოლო ცხრილი 2.1 წარმოდგენას გვაძლევს მათ ფართობზე. ცხრილში ქვეყნები დალაგებულია ფართობის (გაეროს სტატისტიკის შესაბამისად) კლებადობის მიხედვით.

რეგიონის საერთო ფართობია 7292 ათასი კვადრატული კილომეტრი. ეს მეტია, ვიდრე ავსტრალიის მთელი კონტინენტის, ან სამხრეთ აზიის, ან დასავლეთ და ცენტრალური ევროპის ფართობი.

რეგიონის ცალკეული ქვეყნის ფართობის შესახებ სხვადასხვა გამოცემაში განსხვავებულ მონაცემებს შეიძლება წააწყდეთ.

მაგალითად, ისრაელის ფართობის შესახებ ერთი მონაცემი არ არსებობს. ამ ქვეყნის აღმოსავლეთ საზღვარი დაუდგენელია. 1967 წლის 5 ივნისის საზღვრებში ფაქტობრივად არსებულ ისრაელის ტერიტორიას გაერო არ მიათვლის 1981 წელს ანექსირებულ გოლანის მაღლობს, რომელიც 1967 წლამდე სირიის შემადგენლობაში იყო. ამასთან, გაერო ოფიციალურად არ ცნობს ისრაელის მიერ 1967 წლიდან აღმოსავლეთ იერუსალიმის ანექსირებას, მაგრამ მის ფართობს ისრაელს მიათვლის. საკუთარ სტატისტიკურ ცნობარებში ისრაელი გოლანსა და აღმოსავლეთ იერუსალიმს თავის ფართობად ანგარიშობს და ამიტომაც ის მითითებული აქვს, როგორც 22145 კმ² [DY, 2002].

ახლო აღმოსავლეთის ქვეყნების ფართობი (კმ²)

	ქვეყანა [ოფიციალური სახელი; ოფიციალური სახელის ტრანსკრიფცია]	ფართობი
1	საუდის არაბეთი [არაბეთის საუდიანთა სამეფო; <i>Al-Mamlaka al-'Arabiyya as-Su'udiyya</i>]	2149 690
2	ირანი [ისლამური რესპუბლიკა ირანი; <i>Jomhuri-ye Islami-ye Iran</i>]	1 648 195
3	ეგვიპტე [არაბული რესპუბლიკა ეგვიპტე; <i>Jumhuriyyat Misr al-'Arabiyya</i>]	1 001 449
4	თურქეთი [თურქეთის რესპუბლიკა; <i>Türkiye Cumhuriyeti</i>]	774 815
5	იემენი [იემენის რესპუბლიკა; <i>Al-Jumhuriyya al-Yamaniyya</i>]	526 968
6	ერაყი [ერაყის რესპუბლიკა; <i>Jumhuriyyat Al-'Iraq</i>]	438 317
7	ომანი [ომანი; <i>'Uman</i>]	309 500
8	სირია [სირიის არაბული რესპუბლიკა; <i>Al-Jumhuriyya al-'Arabiyya as-Suriyya</i>]	185 180
9	იორდანია [იორდანის შამიმიანთა სამეფო; <i>Al-Mamlaka al-Urduniyya al-Hashimiyya</i>]	97 740
10	გას [გაერთიანებული არაბული საამიროები; <i>Al-Imarat al-'Arabiyya al-Muttahida</i>]	83 600
11	ისრაელი* [ისრაელის სახელმწიფო; <i>Medinat Yisrael</i>]	21 056
12	პალესტინის ადმინისტრაცია** <i>[As-Sulta al-Filastiniyya]</i>	5 977
13	ქუვეითი [ქუვეითი; <i>Al-Kuwayt</i>]	17 818
14	კატარი [კატარი; <i>Qatar</i>]	11 000
15	ლიბანი [ლიბანის რესპუბლიკა; <i>Al-Jumhuriyya al-Lubnaniyya</i>]	10 400
16	კვიპროსი*** [კვიპროსი; <i>Kipriaki dimokratia/Kibris Cumhuriyeti</i>]	9 251
17	ბაჰრეინი [ბაჰრეინი; <i>Al-Bahrayn</i>]	694

წყაროები: DY, 1999; MEaNA, 2002; The Europa World Yearbook, 2002.

* მოიცავს 1967 წელს ანექსირებულ აღმოსავლეთ იერუსალიმს. მაგრამ არ მოიცავს იმავე წელს ოკუპირებულ (და 1981 წელს ანექსირებულ) გოლანის მაღლობს (1176 კმ²), რომელიც სირიის ტერიტორიად იანგარიშება.

** ისტორიული „სამანდატო პალესტინის“ ნაწილი, ისრაელის ფაქტობრივ სამხედრო კონტროლქვეშ. ხშირად მოიხსენიებენ „პალესტინის ავტონომიად“. მოიცავს 1967 წლამდე იორდანის შემადგენლობაში მყოფ 5612 კმ² ფართობის მქონე მდ. იორდანეს „დასავლეთ ნაპირს“ და 1967 წლამდე ეგვიპტის კონტროლქვეშ მყოფ ლაზას სექტორს (365 კმ²). მისი პოლიტიკური სტატუსი 2008 წელს ჯერაც დაუდგენელი იყო.

*** 1974 წლიდან ფაქტობრივად გაყოფილია კვიპროსის რესპუბლიკად (5136 კმ²) და მხოლოდ თურქეთის მიერ ცნობილ „ჩრდილოეთ კვიპროსის თურქულ რესპუბლიკად“ (3355 კმ²). დიდი ბრიტანეთის სუვერენულ ბაზებს (დეკელია და აკროტირი), რომლებიც არ ექვემდებარება კვიპროსის იურისდიქციას, უჭირავს 256 კმ². აქ მოცემულია ქვეყნის ბერძნული და თურქული ოფიციალური სახელების ტრანსკრიფცია, რომელთაც ცნობს გაერო.

ცხრილ 2.1-ში „პალესტინის ადმინისტრაციის“ ფართობი მოცემულია ისრაელელი პოლიტოლოგის რუთ ლაპიდოთის მიხედვით [Lapidot, 2001]. ევროპული კავშირის მიერ გამოცემულ ცნობარებში იმავე ერთეულის ფართობად უთითებენ 6020 კმ². გაეროს „დემოგრაფიულ წელიწდეულში“ კი მითითებულია 6213 კმ² [DY, 2002]. უკანასკნელი მაჩვენებელი აშკარად უზუსტია: ის აჭარბებს 1967 წლამდე იორდანის იურისდიქციის ქვეშ მყოფ „დასავლეთ ნაპირისა“ და ლაზას სექტორის საერთო ფართობს (რომლებიც ერთად შეადგენს „პალესტინის ადმინისტრაციას“ ან, როგორც ხშირად უწოდებენ, „ოკუპირებულ პალესტინურ ტერიტორიებს“).

თითო მილიონ კმ²-ზე მეტი ფართობის მქონე სახელმწიფოების – საუდის არაბეთის, ეგვიპტისა და ირანის – ტერიტორიის დიდი ნაწილი უდაბნოებს უჭირავს და ისინი ძალიან მეჩხერადაა დასახლებული. რეგიონის დიდ ქვეყნებს შეიძლება მივაკუთვნოთ თურქეთიც (800 ათასამდე კმ²), რომელიც ფართობით ევროპის ყველა სახელმწიფოს სჭარბობს, გიგანტური რუსეთის გარდა. თურქეთში უდაბნო პრაქტიკულად არაა, მაგრამ მისი მთიანი ნაწილი ძნელი ასათვისებელია.

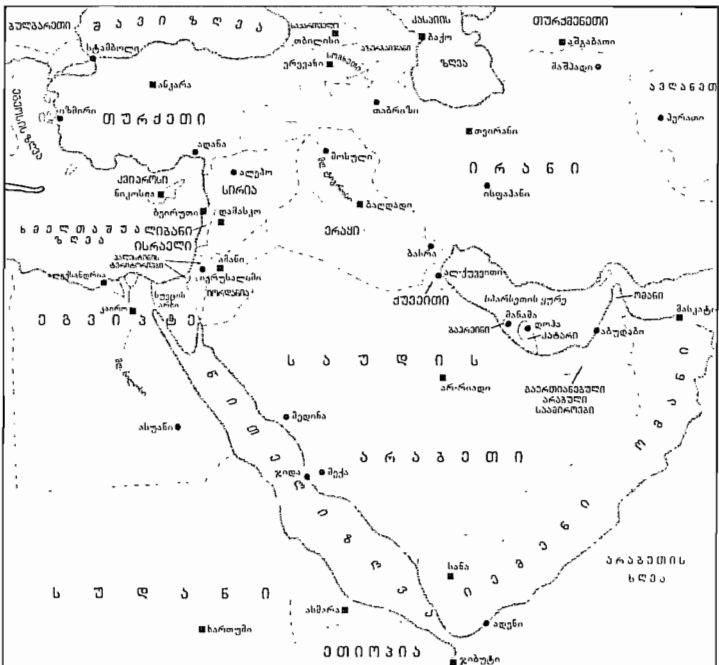
სამხედრო-სტრატეგიული თვალსაზრისით დიდი ფართობი ქვეყნის თავდაცვის სპეციფიკურ ვითარებას ქმნის:

ერთი მხრივ, გრძელი საზღვრის დაცვა ძნელია; მეორე მხრივ, დიდი ქვეყნისათვის პოზიტიური მომენტიცაა, რომ მას აქვს თავდაცვის სტრატეგიული სიღრმე. მაგრამ ეს პოზიტიური მხარე ომის წარმოების თანამედროვე მეთოდის გამოყენებისას თავის მნიშვნელობას კარგავს: 2003 წლის ერაყის ომმა კარგად აჩვენა ეს, როდესაც დიდი ტერიტორია ადვილად დაძლევადი აღმოჩნდა ე. წ. „ჭკვიანი“ რაკეტებისათვის.

თავდაცვის პოზიციიდან პატარა ქვეყნები ყოველთვის უფრო მოწყვლადია. ამიტომაცაა, რომ ისრაელი ყოველთვის მზადაა წინმსწრები (პრევენციული) სამხედრო დარტყმისათვის და 1967 წელს განახორციელა კიდევ ასეთი დარტყმა (იხ. თავი 14).

ნახ. 2.1

ახლო აღმოსავლეთის ზოგადი პოლიტიკური რუკა

სასარგებლო წიაღისეულის გამოსავლები რეგიონში მრავლადაა, მაგრამ უმეტესად ისინი წარმოდგენილია არცთუ დიდი საბადოების სახით (ენერგორესურსების გარდა, რომლებიც ქვევითაა განხილული) და თანამედროვე პირობებში მათი ექსპლუატაცია ყოველთვის ეკონომიკურად გამართლებული არაა.

რაც უფრო დიდია ქვეყანა, მით უფრო მეტია ალბათობა, რომ იქ სასარგებლო წიაღისეულიც მრავლად აღმოჩნდეს.

თუ არ ჩავთვლით ნავთობსა და ბუნებრივ აირს, საექსპორტოდ გამოსადეგი მინერალური სიმდიდრე ჯერჯერობით მხოლოდ თურქეთსა და ირანშია აღმოჩენილი. თურქეთში არის ბოქსიტების, რკინის, სპილენძის, ტყვია-თუთიის, ვერცხლისწყლის მადნის საგრძნობი მარაგი, ხოლო ქრომიტების მარაგით იგი მსოფლიოში ერთ-ერთ პირველ ადგილზეა. ირანს აქვს მანგანუმის, ქრომიტების, ბოქსიტების, სპილენძის, ოქროსა და ვერცხლის, თაბაშირის საკმაოდ მნიშვნელოვანი საბადოები. ბოლო პერიოდში იქ აღმოაჩინეს ურანიუმის საბადოც.

საუღის არაბეთში არის ბოქსიტები, რკინის მადანი, ოქრო, ვერცხლი, თუთია, ფოსფატები: მისი დიდი ტერიტორიის წიაღი კიდევ ბევრ აღმოჩენას პირდება გეოლოგებს. ეგვიპტეს აქვს რკინის მადანი, ურანიუმი, ომანს – სპილენძის მადანი. ისრაელს, იორდანისა და სირიას უფრო არამადნეული რესურსები აქვთ – ფოსფატები, პოტაში.

საერთო ჯამში ახლო აღმოსავლეთი ვერ ჩაითვლებოდა სასარგებლო წიაღისეულით ძალიან მდიდარ რეგიონად, XX საუკუნეში იქ რომ არ აღმოეჩინათ ჰიდროკარბონული რესურსების უზარმაზარი მარაგი, რაც რეგიონს ანიჭებს განსაკუთრებულ ღირებულებას გლობალური მასშტაბით. მსოფლიო ეკონომიკისა და, ამდენად, პოლიტიკის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი ფაქტორი XX საუკუნის მეორე ნახევრიდან გახდა ახლო აღმოსავლეთის ნავთობი.

ნავთობი და გაზი: რესურსები და პოლიტიკა

ანგარიშობენ, რომ ახლო აღმოსავლეთშია ნავთობის დადგენილი მსოფლიო მარაგის 61,5 პროცენტი და გაზის (ბუნებრივი და თანამხლები აირის) დადგენილი მსოფლიო მარაგის 41 პროცენტი. ეს რესურსები აქ ათობით, ზოგან ასზე მეტი, წლის განმავლობაში არ ამოიწურება.

ნავთობისა და გაზის მარაგი ძირითადად თავმოყრილია მსოფლიოში უდიდესი – სპარსეთის ყურის ნავთობმომცემ პროვინციაში – ყურის ორივე ნაპირზე და მის კონტინენტურ შელფზე.

ნავთობის უდიდესი მარაგი აქვთ საუდის არაბეთს, ირანს, ერაყს, ქუვეითს, გას-ს (იხ. ცხრილი 2.2). მოცულობით ნაკლები, მაგრამ საექსპორტოდ მაინც საკმარისი ნავთობი აქვთ კატარს, ომანსა და იემენს. სირიისა და ეგვიპტის მარაგი რეგიონის ფონზე მცირეა, მაგრამ ჯერ-ჯერობით საკმარისი, რომ ეს ქვეყნები იმპორტზე ძალიან დამოკიდებული არ იყოს.

ნავთობის მარაგით ღარიბია თურქეთი. იორდანიაში, ისრაელში, ლიბანსა და კვიპროსში კომერციული მოპოვებისათვის საკმარისი ნავთობი ჯერ არცაა აღმოჩენილი. ბაჰრეინში ნავთობი აღარ მოიპოვება.

ცხრილში მოტანილი მონაცემები ნავთობის დადგენილი მარაგის შესახებ საბოლოო არაა. თანამედროვე მეთოდებით ძებნა-ძიების შედეგად რეგიონის ნავთობის მარაგი კიდევ უფრო იზრდება. ნახშირწყალბადის რესურსები, მართალია, ამოწურვადია, მაგრამ მიმდინარე საუკუნის განმავლობაში მსოფლიოს მოთხოვნილება ძირითადად მაინც დაკმაყოფილდება.

მართალია, ბოლო ათწლეულებში ბუნებრივი და თანამხლები აირის მოპოვება, გამოყენება (აღრე თანამხლებ აირს თითქმის მთლიანად ადგილზე წვავდნენ) და მისი მიწოდება მსოფლიო ბაზარზე იზრდება, რეგიონის მთავარი სიმდიდრე მაინც ნავთობია.

ახლო აღმოსავლეთს დიდი უპირატესობა გააჩნია მსოფლიოს სხვა ნავთობმომპოვებელ რეგიონებთან შედარებით.

გარდა იმისა, რომ ის ისედაც უდიდეს მარაგს ფლობს, მისი მოპოვება და გატანა შედარებით იაფი ჯდება: ის ახლოსაა მსხვილ მომხმარებლებთან – დასავლეთ ევროპასა და შორეულ აღმოსავლეთთან. გეოლოგიური თავისებურებაა, რომ რეგიონის ძირითადი ნავთობმომცემი ფენები ძალიან დიდია და არც ისე ღრმად განლაგებული მიწის ზედაპირიდან; ნავთობი ბევრ საბადოში იმყოფება დიდი წნევის ქვეშ, ამოღებული ნავთობის ადგილს დაუყოვნებლივ იკავებს თანმხლები აირი, რაც აადვილებს ნავთობის მოპოვებას; ჭაბურღილს ხშირად არ ესაჭიროება სატუმბი მოწყობილობა – ნავთობი შადრევნად ამოდის და საკმარისია მილსადენების სისტემასთან მისი მიერთება. ზოგ მილსადენსაც არ ესაჭიროება სატუმბავი სადგურები, განსაკუთრებით სამხრეთ ირანში, სადაც ნავთობსარეწები უფრო მაღლა მდებარეობს, ვიდრე ნავთობგადამამუშავებელი ქარხნები და ნავთობჩამომსხმელი ნავსადგურები და ნედლი ნავთობი, ნაწილობრივ მაინც, თვითდინებით მიედინება.

რეგიონის ნავთობმომცემი რაიონები არაჩვეულებრივად დიდია და მოპოვების ზონაში ცოტაა ფუჭად გაყვანილი ჭაბურღილები. მაგალითად, საუდის არაბეთში გაუარის ნავთობის ბუდობი ადრე ხუთ დამოუკიდებელ ბუდობად ითვლებოდა, მოგვიანებით კი გამოირკვა, რომ ეს არის 200-კილომეტრიანი უწყვეტი ნავთობმომცემი ზოლი, სადაც 83 მილიარდი ბარელი⁷ ნავთობის მარაგია დადგენილი.

საუდის არაბეთში კიდევ ათი ბუდობია, სადაც თითოეულში 7-30 მილიარდი ბარელი ნავთობია. ქუვეითის ბურგანის ბუდობში 72 მილიარდი ბარელია. სამხრეთ ერაყის რუმაილას ბუდობში 20 მილიარდი, ხოლო ჩრდილოეთ ერაყის ქირქუკის ბუდობში 16 მილიარდი ბარელი ნავთობია. ირანში 10-18 მილიარდი ბარელი ნავთობის მარაგის მქონე ხუთი საბადოა. რეგიონში მდებარეობს 24 სუპერგიგანტური საბადო თითოეულში 5 და მეტი მილიარდი ბარელი ნავთობის მარაგით.

7 ბარელი (barrel – ინგლისურად „კასრი“) მოიცავს დაახლოებით 159 ლიტრს. ტრადიციულად გამოიყენება ნავთობის საზომ ერთეულად. ერთი მეტრული ტონა ნავთობი საშუალოდ 6,3 ბარელს მოიცავს. ნავთობის ფასს ყოველთვის ანგარიშობენ აშშ დოლარებში ერთი ბარელისათვის.

ცხრილი 2.2

რეგიონის ქვეყნებში ნავთობის დაზუსტებული მარაგი (მლრდ ტ), მისი წილი მსოფლიო მარაგში (%) და მოპოვება (მლნ ტ)

ქვეყნები	სამრეწვე- მოპოვებ. დაწყების წელი	მარაგი 2006 წელს		მოპოვება (წლები)		
		მლრდ ტონა	წილი (%)	1965	1995	2006
საუდის არაბეთი	1938	36,3	22,0	111,0	438,4	514,6
ირანი	1912	18,9	11,4	95,7	185,5	209,8
ერაყი	1934	15,5	9,5	64,7	26,0	98,1
ქუვეითი	1946	14,0	8,4	119,0	104,9	133,2
გას	1963	13,0	8,1	13,6	111,5	138,3
კატარი	1949	2,0	1,3	11,2	21,1	50,6
ომანი	1967	0,8	0,5	–	42,8	36,7
ეგვიპტე	1911	0,5	0,3	6,5	46,6	33,0
იემენი	1985	0,4	0,2	–	16,7	18,3
სირია	1968	0,4	0,2	–	29,6	20,8
სხვა ქვეყნები		0,01	0,0	3,0	2,4	1,4
მთელი რეგიონი		101,7	61,8	424,7	1024,5	1254,9

წყარო: BP, Statistical Review of World Energy, 2007

რეგიონის ნავთობის სიიაფეს განაპირობებს ისიც, რომ მოპოვება ხშირად პრაქტიკულად დაუსახლებელ ადგილას ხდება; უდაბნოში მილსადენის მშენებლობა არ მოითხოვს სასოფლო-სამეურნეო სავარგულების ანდა განაშენიანებული ადგილების გადაკვეთას; მნიშვნელობა ენიჭება იაფ მუშახელსაც – აზიის ქვეყნიდან მოსული მენავთობე აქ ბევრად ნაკლებ ხელფასს ღებულობს, ვიდრე მისი კოლეგა აშშ-ში ან დასავლეთ ევროპაში.

ყველა ამ ფაქტორმა ერთად განაპირობა სპარსეთის ყურის დასავლეთ ნაპირზე ნავთობის დაბალი თვითღირებულება. XX საუკუნის ბოლოს თითო ბარელის მოპოვება აქ საშუალოდ 1-3 დოლარი ჯდებოდა, მაშინ როცა ნავთობის ყველაზე იაფად მოპოვება, მაგალითად, აზერბაიჯანში, 6-7 დოლარი, ხოლო ჩრდილოეთ ზღვაში – 15 დოლარზე მეტი. სულ რამდენიმე წლის შემდეგ ეს მაჩვენებლები მკვეთრად გაიზარდა, მაგრამ პროპორცია შენარჩუნდა.

ახლო აღმოსავლეთში ნავთობის მოპოვების მოკლე ისტორია, რომელიც მჭიდროდ გადაეჯახჭვა გეოპოლიტიკას, ასეთია:

1908 წელს სამხრეთ ირანში, *მასჯედ-ე-სოლეიმანის* მახლობლად, ჭაბურღილიდან პირველად ამოხეთქა ნავთობმა. მაშინვე შეიქმნა „ანგლო-სპარსული სანავთობო კომპანია“ (1935 წელს მას „ანგლო-ირანული სანავთობო კომპანია“ ეწოდა, ხოლო 1954 წლიდან ესაა „ბრიტიშ პეტროლიუმი“). ამ კომპანიის მთავარი აქციონერი 1914 წლიდან, I მსოფლიო ომის დაწყებამდე, ინგლისის სამხედრო-საზღვაო ძალების იმდროინდელი მინისტრის *უინსტონ ჩერჩილის* დაუნიშნული მოთხოვნით, გახდა დიდი ბრიტანეთის მთავრობა. 1910-13 წლებში კომპანიამ ააგო ნავთობსადენი სპარსეთის ტერმინალ აბადანამდე, სადაც 1913 წელს გაიხსნა ახლო აღმოსავლეთში პირველი და, დიდხანს, მსოფლიოში უდიდესი ნავთობგადამამუშავებელი ქარხანა. 1934 წელს დაიწყო ნავთობის სამრეწველო მოპოვება და ექსპორტი *ერაყიდან*. 1932 წელს აღმოაჩინეს ნავთობი *საუდის არაბეთში*: 1938 წელს იქ მისი სამრეწველო მოპოვება დაიწყო. მეორე მსოფლიო ომამდე ნავთობის ძირითადი მწარმოებლები მხოლოდ *ირანი* და *ერაყი* იყვნენ. 1940-იანი წლების დასაწყისში მთელი რეგიონი მსოფლიოში მოპოვებული ნავთობის სულ 5 პროცენტს აწარმოებდა. 1946 წლიდან დაიწყო ნავთობის მოპოვება *ქუვეითში*. მალე აღმოჩნდა, რომ ნავთობით ასევე მდიდარია *უდაბური* და *ხალხმცირე საშეიხოები აბუ-დაბი და დუბაი* (მომავალი გაერთიანებული არაბული საამიროების წევრები).

ამ პერიოდიდან მოყოლებული „ახლო აღმოსავლეთი“ სულ უფრო მეტადაა გაიგივებული „ნავთობთან“.

1920-1940-იან წლებში არაბულ ქვეყნებში გაიცა დიდი კონცესიები ნავთობის ძიებისა და მოპოვებისათვის. მთავარ კონცესიონერებად იქცა შვიდი უმსხვილესი საწვავთბო კომპანია, რომელთაც ირონიულად „შვიდ დას“ უწოდებდნენ. დალაგებული კაპიტალის მიახლოებითი სიდიდის მიხედვით, ეს კომპანიებია Standard Oil of New Jersey (1972 წლიდან – Exxon, ევროპაში მარკეტინგისას – Esso); Royal Dutch Shell Group; Texaco; Standard Oil of California (ასევე ცნობილი, როგორც Socal, ხოლო მარკეტინგისას – როგორც Chevron); Mobil; Gulf; British Petroleum. მეოცე საუკუნის ბოლოს ერთმანეთს შეერწყა *ექსონი* და *მობილი* (შექმნეს ExxonMobil) და *შევრონი* და *ტექსაკო* (Chevron Texaco).

ამ კომპანიებმა 1930-იან წლებში შექმნეს *კარტელი*, პრაქტიკულად მოსპეს კონკურენცია და ადგილობრივ სუსტ მთავრობებს თავს მოახვიეს თავისთვის ხელსაყრელი შემოსავლის განაწილებისა და დაბალი ფასების რეჟიმი. ასეთმა მდგომარეობამ 1970-იან წლებამდე გასტანა.

გარდა ჰოლანდიურ-ბრიტანული *როიალ დაჩ შელისა* და ბრიტანული *ბრიტიშ პეტროლიუმისა*, სხვა ხუთი კომპანია ამერიკული იყო. ეს გარკვეულად განმარტავს გეოპოლიტიკურ ინტერესებს რეგიონში.

ერთადერთი სხვა კომპანია, რომელიც თავიდანვე მონაწილეობდა რეგიონში კონცესიების მიღებაში, იყო ფრანგული Compagnie Française des Pétroles (CFP, მარკეტინგისას – Total). 2000 წელს ის შეუერთდა Elf Aquitaine-ს და შექმნა TotalFinaElf – მსოფლიოში სიდიდით მეოთხე კომპანია, რომელსაც სადამ ჰუსეინის მმართველობის ბოლო პერიოდში ერაყში საკონცესიოდ უნდა მიეღო უზარმაზარი ფართობი.

ზოგი ამერიკელი პოლიტოლოგი სწორედ ამ საწვავთბო ინტერესებით ცდილობს ახსნას 2003 წლის სადამ ჰუსეინის ერაყთან ომის დაწყების მიმართ საფრანგეთის ნეგატიური პოზიციას (იხ. თავი 12).

კონცესიებთან დაკავშირებული სიტუაცია ამჟამად შეცვლილია. ყოფილი „შვიდი დის“ ნაცვლად რეგიონში ნავთობის ძირითადი მომპოვებლები 21-ე საუკუნეში ხდებიან ადგილობრივი სახელმწიფო კომპანიები, აგრეთვე ჩინეთის,

რუსეთის, ინდოეთის, ბრაზილიის, იტალიის, ნორვეგიისა და სხვა ქვეყნების კომპანიები.

1950 წელს რეგიონი აწარმოებდა მსოფლიო ნავთობის 15 პროცენტს, 1960 წელს – 25 პროცენტს. პიკი მიღწეულ იქნა 1979 წელს, როდესაც რეგიონში მსოფლიო ნავთობის 40 პროცენტი მოიპოვეს. მაგრამ შემდგომში მისმა წილმა დაიკლო და 2000-2007 წლებში ის დაახლოებით 32 პროცენტს შეადგენს. ყოფილი საბჭოთა კავშირის ტერიტორიაზე მეტი ნავთობი იწარმოება, ვიდრე ცალკე საუდის არაბეთში ან ირანსა და ქუვეითში ერთად. კანადასა და დიდ ბრიტანეთში თითქმის ერაყის ან გას-ის მოპოვების მოცულობის ტოლ ნავთობს იღებენ. მაგრამ ახლო აღმოსავლეთის გარეთ ნავთობის რესურსები სწრაფად იწურება, მაშინ როცა ამ რეგიონში რესურსები, რომლებიც ახლაც კი მსოფლიოს მარაგის თითქმის ორ მესამედს შეადგენს, ჯერ სრულად აღმოჩენილიც არაა.

ნავთობის მოპოვების მოცულობა და მსოფლიო ბაზარზე მისი მიწოდება მჭიდროდაა დაკავშირებული ფასების პოლიტიკასთან.

ნავთობის ფასი 1861 წლიდან 1970-იანი წლების დასაწყისამდე არასოდეს გადასცილებია 2 აშშ დოლარს ბარელისათვის. მის ფასზე არ ზემოქმედებდნენ არც მსოფლიო, არც ლოკალური ომები და არც ეკონომიკური კრიზისები. ფაქტობრივად, ინფლაციის გათვალისწინებით, ნავთობი იაფდებოდა კიდევ, რადგან ბარელი ნავთობისათვის, მაგალითად, 1913 და 1934 წლებში გადახდილი ერთი დოლარი სულ სხვადასხვა მსყიდველობითი უნარისა იყო. მთელი 1960-იანი წლების განმავლობაში ბარელი ნავთობი სტაბილურად ღირდა 1,8 დოლარი. ეს სტაბილურობა იყო ზემოხსენებული „შვიდი დის“ კარტელის დამსახურება.

კარტელის ხელოვნურად შემცირებული ფასების პოლიტიკასთან საბრძოლველად 1960 წელს საუდის არაბეთმა, ქუვეითმა, ერაყმა, ირანმა და ვენესუელამ შექმნეს ნავთობის ექსპორტერი ქვეყნების ორგანიზაცია (Organization of Petrol Exporting Countries), შემოკლებით OPEC-ი. შემდგომში ოპეკ-ს შეუერთდნენ კატარი, გას-ი, ხოლო რეგი-

ონს გარედან – ალჟირი, ნიგერია და ინდონეზია. თავიდან ოპეკ-ის როლი უმნიშვნელო იყო.

1965 წლამდე რეგიონში მიღებული იყო მოგების გაყოფის პარიტეტული სისტემა: კომპანიები უზდიდნენ ნავთობ-მომპოვებელი ქვეყნების მთავრობებს ექსპორტიდან მიღებული მოგების ნახევარს. შემდეგ კი ოპეკ-ის წევრებმა თავისთვის უფრო ხელსაყრელი პირობები მოითხოვეს და მოიპოვეს კიდევ.

1970-იან წლებში დაიწყო ნავთობის საბადოების ნაციონალიზაციის პროცესი და შემოსავლების განაწილების ახალი სისტემის დამკვიდრება. ამავდროულად, პოლიტიკური მიზეზების გამო, გაიზარდა ნედლი ნავთობის ფასი, რომელსაც ტრადიციულად მხოლოდ აშშ დოლარებში ანგარიშობენ.

ნავთობის მსოფლიო „ფასების რეგულაცია“ პირველად 1973 წელს მოხდა. იმ წლის ოქტომბერში ისრაელისა და არაბული ქვეყნების ომმა („იომ-ქიფურის“ ომი) ბიძგი მისცა არაბული ქვეყნების ემბარგოს „პროისრაელურ“ დასავლეთ ევროპაში ნედლი ნავთობის გატანაზე. ამას მოჰყვა პანიკა მსოფლიოს წამყვან ბირჟებზე და, შესაბამისად, ფასის უკონტროლო ზრდა. 1974 წლის ბოლოსათვის ერთი ბარელი ნედლი ნავთობის ფასი 1970 წლის დონესთან შედარებით თითქმის ექვსჯერ გაიზარდა და 11,58 აშშ დოლარს მიაღწია (2006 წლის ფასებით ეს 47,5 დოლარს უტოლდება). შემდეგ ნედლი ნავთობის ფასი მეტ-ნაკლებად დასტაბილდა და ახალ პიკს მიაღწია მხოლოდ 1980 წელს, როდესაც ირანის ისლამური რევოლუციისა და მალევე დაწყებული ერაყ-ირანის ომით გამოწვეულმა პანიკამ ბარელი ნედლი ნავთობის ფასი 36,83 დოლარამდე აიყვანა (2006 წლის ფასებით ეს 90 დოლარს უტოლდება). ამის შემდეგ ნედლი ნავთობის ფასი კარგა ხანს აღარ გაზრდილა, ხოლო 1980-იანი წლების მეორე ნახევარში 14-18 დოლარამდეც კი ჩამოვიდა, რამაც, სხვათა შორის, გამოიწვია ნავთობისა და ნავთობპროდუქტების ექსპორტზე ორიენტირებული საბჭოთა ეკონომიკის კრახი, გორბაჩოვისეული „პერესტროიკის“ ჩავარდნა და, საბოლოოდ, საბჭოთა კავშირის დაშლა.

სტაბილური ფასები ნედლ ნავთობზე 1990-იან წლებშიც

შენარჩუნდა, ხოლო 1998 წელს მეოთხედი საუკუნის აბსოლუტურ მინიმუმამდე – 12,72 დოლარამდე დაეცა (ამას რუსეთში მოჰყვა დეფოლტი და დიდი ეკონომიკური კრიზისი).

მაგრამ 21-ე საუკუნის დასაწყისიდან ნედლი ნავთობის ფასმა ისევ დაიწყო ზრდა. 2007 წლის ბოლოს მოიხსნა 1980 წლის რეკორდი – ერთი ბარელის ფასი 100 დოლარი გახდა! 2008 წლის მარტში ნიუ იორკის ბირჟაზე ბარელი ნავთობის ფასმა 110 დოლარს მიაღწია და, სავარაუდოდ, რამდენიმე წელიწადში ის 200 დოლარამდეც შეიძლება ავიდეს.

ფასების ზრდას ამ ენერგეტიკულ ნედლეულზე მოჰყვა მსოფლიო ისტორიაში სიმდიდრის ჯერ არნახული გეოგრაფიული გადანაწილება: ნავთობის მომხმარებელ ქვეყნებს უხდებათ ბევრად მეტის გადახდა თანამედროვე ეკონომიკისათვის ამ აუცილებელი რესურსისათვის; სპარსეთის ყურის უდაბური და ხალხმცირე საშეიხოები და საამიროები კი მოულოდნელად თავს დატეხილმა შემოსავალმა მსოფლიოს უმდიდრეს ქვეყნებად აქცია.

ანარიცხებმა ნავთობის ექსპორტიდან სწრაფად იმატა. მაგალითად, ნავთობის ექსპორტმა საუდის არაბეთს 1962 წელს მოუტანა 410 მილიონი აშშ დოლარი, 1972 წელს – 2,7 მილიარდი. უკვე 1974 წელს, ფასის ზრდის გამო, ამ სახელმწიფოს შემოსავალმა 20 მილიარდ დოლარს გადააჭარბა, ხოლო 1981 წელს 113 მილიარდი შეადგინა. ნავთობის მსოფლიო ფასების დაცემის გამო 1984 წელს საუდის არაბეთმა „მხოლოდ“ 43 მილიარდი დოლარი მიიღო. მაგრამ შემდგომში მდგომარეობა მისთვის გამოსწორდა: 2000 წელს საუდის არაბეთის შემოსავალმა ნავთობის ექსპორტისაგან 72 მილიარდი დოლარი შეადგინა, ხოლო 2006 წელს – თითქმის 200 მილიარდი.

სიმდიდრესაც ახლავს პრობლემები. მას შემდეგ, რაც არაბული ქვეყნების მმართველები დაეწვივნენ დიდ ხარჯებს, მრავალმილიარდიანი შემოსავლის ერთგვარი შემცირებაც კი კრიზისს აჩენს და სოციალურ უკმაყოფილებას იწვევს. გარდა ამისა, ბოლო წლებში დოლარის კურსის დაცემა დიდ შემოსავალსაც საგრძნობლად აუფასურებს.

მიუხედავად ასეთი „პრობლემებისა“, ფაქტია, რომ ახ-

ლო აღმოსავლეთის ნავთობმომპოვებელი ქვეყნები არა-ჩვეულებრივად გამდიდრდნენ და თვითონ იქცნენ მსხვილ ინვესტორებად, მათ შორის იმავე მაღალგანვითარებულ ქვეყნებში (ყოფილი „კოლონიური ბატონების“) შედარებით მდგრად ეკონომიკაში, რომლებიც არაბულ და ირანულ გაძვირებულ ნავთობს მოიხმარენ.

ასე, მაგალითად, კატარმა 2007 წელს შეიძინა ლონდონის საფონდო ბირჟის 20 პროცენტი, რომლის საბაზრო ღირებულება დაახლოებით 6 მილიარდი აშშ დოლარია. ამ საქმეში კატარის კონკურენტად გამოდის დუბაი (გაერთიანებული არაბული საამიროების ერთ-ერთი უმდიდრესი წევრი), რომლის სახელმწიფო ბირჟა მალე გახდება იმავე ლონდონის საფონდო ბირჟის 28 პროცენტის მფლობელი.

ახლო აღმოსავლეთში მოპოვებული ნავთობის უდიდესი ნაწილის მოხმარება სხვა რეგიონებში (დასავლეთ ევროპა, ინდოეთი, შორეული აღმოსავლეთი, აშშ) ხდება. ბოლო პერიოდში მთავარი იმპორტერები ხდებიან ჩინეთი, ინდოეთი, იაპონია, კორეა. 2007 წელს აქედან გატანილი იყო ერთ მილიარდ ტონაზე მეტი ნედლი ნავთობი და ნავთობპროდუქტები. ამიტომაც სერიოზული მნიშვნელობა ენიჭება მისი ექსპორტის გზებს. სუეცის არხის გაღრმავება-გაფართოების მიუხედავად, სუპერტანკერები აფრიკის გარშემო მოძრაობას არჩევენ.

მილსადენი ტრანსპორტი რეგიონში ფართოდაა გავრცელებული. განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება საერთაშორისო ნავთობსადენებს, რომლებსაც რამდენიმე ქვეყნის საზღვრის გადაკვეთა უხდებათ. ეს ყოველთვის უკავშირდება განსხვავებულ პოლიტიკურ ინტერესებს. ამ მხრივ საინტერესოა სირიისა და ერაყის მაგალითები.

სირიის ტერიტორია საუდის არაბეთისა და ერაყის ნავთობის ტრანზიტისათვის გამოიყენებოდა. მაგრამ, რამდენადაც 1950 წელს ექსპლუატაციაში შესული საუდის არაბეთის აღმოსავლეთ რაიონიდან წამოსული 1700-კილომეტრიანი „ტაპლანი“ გადიოდა სირიის გოლანის მაღლობზე, რომელიც 1967 წლიდან ისრაელის მიერაა ოკუპირებული, ეს მილსადენი პრაქტიკულად აღარ გამოიყენება.

სირიაზე გადიოდა ნავთობსადენი ჩრდილოეთ ერაყის ქირქუკიდან სირიის ტერმინალ ბანიასამდე და ლიბანის ტერმინალ ტრიპოლიმდე. მილსადენი ხშირად იკეტებოდა ან გამოდიოდა მწყობრიდან. 1956 წელს ის სირიამ დაკეტა (იმ დროს მილსადენი ერთ ტრანსნაციონალურ კომპანიას ეკუთვნოდა და ამ აქტით სირიას უნდოდა დიდი ბრიტანეთის, საფრანგეთისა და ისრაელის დასჯა ეგვიპტის წინააღმდეგ დაწყებული ომის გამო). როდესაც 1971 წელს ერაყმა მოახდინა „ერაყის ნავთობის კომპანიის“ ნაციონალიზაცია, სირია თავის ტერიტორიაზე გამავალი მილსადენის მონაკვეთის მფლობელი გახდა. 1976-79 წლებში ეს მილსადენი ისევ დახურული იყო, ტრანზიტის ფასის შეუთანხმებლობის გამო. 1980-1988 წლების ერაყ-ირანის ომის დროს, როდესაც სირია ირანს უჭერდა მხარს, ეს მილსადენი ისევ დაიხურა. 2000 წელს სირიამ აღადგინა იგივე მილსადენი და ფაქტობრივად ხელს უწყობდა სადამ ჰუსეინის მიერ გაეროს მიერ დაწესებული სანქციებისათვის თავის არიდებას.

ერაყი, რომელსაც ვიწრო გასასვლელი აქვს ზღვაზე (ის სულ 19 კილომეტრის მანძილზე გადის სპარსეთის ყურეში) დიდადაა დამოკიდებულია ნავთობის ტრანზიტზე სხვა ქვეყნების ტერიტორიის გავლით. 1934 წლიდან მცირე დიამეტრის მილსადენი მიდიოდა ქირქუკიდან პალესტინაში (ხაიფა) და ლიბანში (ტრიპოლი). 1948 წელს ისრაელთან არაბული ქვეყნების ომის დაწყებისთანავე დაიხურა ამ მილსადენის ხაიფას განშტოება.

რადგანაც სირია პრობლემებს უქმნიდა ერაყის ნავთობის ექსპორტს საკუთარი ტერიტორიის გავლით, 1975-1977 წლებში ჩრდილოეთ ერაყის ნავთობის საექსპორტოდ გასატანად გაყვანილი იქნა 980 კმ სიგრძის მილსადენი თურქეთის ტერიტორიაზე, სირია-თურქეთის საზღვრის პარალელურად (იხ. ნახ. 12.3). ნავთობმა დინება აქ დაიწყო 1977 წელს. ეს მილსადენი რამდენჯერმე ააფეთქეს თურქეთში მოქმედმა ქურთმა სეპარატისტებმა, ხოლო 1991 წელს, გაეროს მიერ ერაყისათვის დაწესებული სანქციების გამო, ის დაიხურა. 2003 წელს ამერიკული დახმარებით მილსადენი აღადგინეს. თუმცა, ამოქმედებისთანავე ის

რამდენჯერმე დააზიანეს სადამ ჰუსეინის მომხრე პარტი-ზანებმა. ახლა მილსადენი კვლავ მუშაობს.

მეტოქეობა ნავთობის კონტროლისათვის რეგიონის თანამედროვე გეოპოლიტიკის ერთ-ერთი მთავარი მამოძრავებელია.

სანავთობო ინტერესების გავლენა რეგიონისა და მსოფლიოს პოლიტიკურ გეოგრაფიაზე შეიძლება რამდენიმე მაგალითით ვაჩვენოთ:

- სამხრეთ სპარსეთში 1908 წელს აღმოჩენილმა ნავთობმა, რომელიც 1913 წლიდან მდ. შატ ალ-არაბზე მდებარე აბადანის ნავსადგურიდან გაჰქონდათ, განაპირობა დიდი ბრიტანეთის მიერ სამხრეთ ერაყის ოკუპაცია 1914 წლის ბოლოს (იხ. თავი 10);
- იმავე სამხრეთ სპარსეთის ნავთობის საბადოებზე სრული კონტროლის სანაცვლოდ 1915 წელს ბრიტანეთმა რუსეთის იმპერიას „დაუთმო უფლება“ კონსტანტინოპოლსა და შავი ზღვის სრუტეებზე (იხ. თავი 9). სხვა საქმეა, რომ ეს უდიდესი გეოპოლიტიკური ძვრა ვერ განხორციელდა პეტროგრაფში მომხდარი რევოლუციების გამო;
- სწრაფვა ბაქოს ნავთობსარეწების დაუფლებისაკენ პირველი მსოფლიო ომის ბოლო წელს ოსმალეთის, გერმანიისა და დიდი ბრიტანეთის ინტერესების განსაკუთრებული შეხლის მიზეზი იყო. ბოლშევიკური რუსეთი 1920 წელს სამხრეთ კავკასიაში დაბრუნდა უპირველესად „ბაქოს ემხით“, რადგან ნავთობის სხვა წყარო რუსეთში მაშინ აღმოჩენილი არ იყო. მოსკოვს სჭირდებოდა ბათუმიც, როგორც ბაქოს ნავთობის მთავარი საექსპორტო ნავსადგური (იხ. თავი 10);
- მოსულის ვილაიეთში დაზვერილმა ნავთობის დიდმა მარაგმა განაპირობა დიდი ბრიტანეთის დაინტერესება, რათა ეს პროვინცია მის სამანდატო ერაყში დარჩენილიყო და არ გადასცემოდა თურქეთის რესპუბლიკას, რაც 1926 წელს იურიდიულადაც გაფორმდა (იხ. თავი 10);
- 1973 წელს არაბული ქვეყნების ემბარგო აშშ-სა და ნი-

დერლანდისათვის ნავთობის მიწოდებაზე იყო მათი რეაქცია „იომ-ქიფურის ომში“ (იხ. თავი 14) ისრაელისათვის განეულ დახმარებაზე. ამას მოჰყვა ნავთობის ფასის უპრეცედენტო ზრდა (იხ. ზემოთ). იმ პერიოდში ნავთობის მსოფლიო ფასის მატებამ განაპირობა საბჭოთა კავშირის საექსპორტო შემოსავლის ზრდა (მისი ექსპორტი ძირითადად სანედლეულო ხასიათისა იყო – ნავთობი, ბუნებრივი აირი, აგრეთვე ხე-ტყე და ა.შ.) და პოტენციური ეკონომიკური კრიზისისათვის თავის დაღწევა;

- 1990-1991 წლების „სპარსეთის ყურის კრიზისი“ გამომწვეული იყო ერაყის მცდელობით დაუფლებოდა ქუვეითს მისი ნავთობის უდიდესი მარაგითურთ. ნავთობმიწოდების status quo-ს აღსადგენად ამერიკის ხელმძღვანელობით დარაზმულმა კოალიციამ სამხედრო ძალის გამოყენებით გაანთავისუფლა ქუვეითი (იხ. თავი 12);
- 2003 წლის ერაყის ომის მიზეზებს შორის არც თუ უკანასკნელი იყო სანავთობო ინტერესები (იხ. თავი 12).
- ნავთობის ექსპორტის მიზნით ფართოდ გამოყენებული მილსადენი ტრანსპორტი ასევე არის ხოლმე პოლიტიკის იარაღი. მაგალითად, 1948 წელს ისრაელის სახელმწიფოს გამოცხადების შემდეგ ჩრდილოეთ ერაყიდან ისრაელის ნავსადგურ ხაიფაში მიმავალი მილსადენს ტერმინალი შეუცვალეს და ლიბანში გადაიტანეს.

ამასთან ერთად, ნავთობი ყოველთვის ვერ ასრულებს პოლიტიკური იარაღის როლს. ამის მაგალითია 2002 წლის გაზაფხულზე ისრაელის მიერ ჩატარებული ფართომასშტაბიანი ანტიტერორისტული ოპერაცია პალესტინელი არაბებით დასახლებულ ქალაქებში, რომლებსაც ისრაელის არმიამ დროებითი კონტროლი დაუწესა. ამ ოპერაციას მოჰყვა მძაფრი აღშფოთება არაბულ ქვეყნებში ისრაელისა და ამერიკის მიმართ (ამ უკანასკნელს ადანაშაულებდნენ ნაყრუებაში ისრაელის ქმედებაზე). მაგრამ სპარსეთის ყურის ვერცერთმა ქვეყანამ, ერაყის გარდა (ისიც სიმბოლურად), ვერ გაბედა ნავთობის ემბარგოს თემის წამოწევაც კი. იქ კარგად

ესმოდათ, რომ ამით მხოლოდ საკუთარ თავს ავნებდნენ.

მსოფლიო ეკონომიკა ჯერაც დიდადაა დამოკიდებული ახლო აღმოსავლურ ნავთობზე, ხოლო რეგიონის ზოგიერთი ქვეყნის *raison d'être** მხოლოდ ნავთობით მისი სიმდიდრეა.

რაც შეეხება გაზის მარაგსა და მის მოპოვებას, მონაცემები მოტანილია ცხრილში 2.3.

ცხრილი 2.3

რეგიონის ქვეყნებში გაზის დაზუსტებული მარაგი (ტრლნ მ³), მისი წილი მსოფლიო მარაგში (პროცენტი) და მოპოვება (მლრდ მ³)

ქვეყნები	მარაგი და მისი წილი მსოფლიოში 2006 წელს		მოპოვება (ნღები)		
	ტრლნ მ³	წილი (%)	1975	1995	2006
ირანი	28,13	15,5	20,3	35,3	105,0
კატარი	25,36	14,0	2,0	13,5	49,5
საუდის არაბეთი	7,07	3,9	2,7	42,9	73,7
გას-ი	6,06	3,3	1,7	31,3	47,4
ერაყი	3,17	1,7	–	–	–
ეგვიპტე	1,94	,1	–	11,5	44,8
ქუვეითი	1,78	1,0	3,2	9,3	12,9
ომანი	0,98	0,5	–	4,1	25,1
იემენი	0,49	0,3	–	–	–
სირია	0,29	0,2	–	1,9	5,5
ბაჰრეინი	0,09	0,02	2,1	7,2	11,1
სხვა ქვეყნები	0,05	0,01	1,4	3,4	5,6
მთელი რეგიონი	75,31	41,6	33,3	160,4	380,7

წყარო: BP, Statistical Review of World Energy, 2007

გაზის (ბუნებრივისა და თანმხლების) ყველაზე დიდ მარაგს რეგიონში ფლობენ ირანი და მცირე ნახევარკუნძულოვანი სახელმწიფო კატარი. თავისი მაჩვენებლებით ისინი მსოფლიოში მხოლოდ რუსეთის ფედერაციას ჩამორჩებიან.

გაზის მოპოვებით გამოირჩევიან ირანი და საუდის არა-

ბეთი. საკმაოდ ბევრ გაზს მოიპოვებენ კატარი, გას-ი და ეგვიპტე.

მაგრამ გაზის მოპოვებისა და ექსპორტის მასშტაბით ახლო აღმოსავლეთი ვერ ახდენს ისეთ გავლენას მსოფლიოზე, როგორც თავისი ნავთობის რესურსებით. გაზს ძირითადად ქვეყნების შიგნით მოიხმარენ, ან ის შედარებით მცირე მოცულობით, გათხევადებული სახით, გააქვთ ინდოეთში, იაპონიაში, ჩინეთსა და ევროპულ კავშირში.

გაზის ექსპორტ-იმპორტი უფრო პირდაპირაა დაკავშირებული გეოპოლიტიკასთან, ვიდრე ნავთობით ვაჭრობა. მილსადენებით ბუნებრივი აირის საზღვარგარეთ მიწოდება ძირითადად გეოპოლიტიკურ ფაქტორებზეა დამოკიდებული. ამას 21-ე საუკუნის რუსეთის ფედერაციის „გაზის პოლიტიკა“ ადასტურებს. ახლო აღმოსავლეთში ასეთი „გეოპოლიტიკური მაგალითია“ პრეტენციურად დიდი მომხმარებელი ისრაელისა და გაზით მდიდარი მეზობელი ქვეყნების ურთიერთობა. ისრაელი ვერ ღებულობს გაზს იმ არაბული ქვეყნებიდან, რომლებთანაც დიპლომატიური ურთიერთობა ჯერაც არ დაუმყარებია; მით უმეტეს ვერ მიიღებს ის ამ საწვავს მტრულად განწყობილი ირანიდან. ეგვიპტესთანაც კი, რომელთანაც დიპლომატიური ურთიერთობა ისრაელს დამყარებული აქვს, ვერ მოხერხდა გაზის ტრანზიტზე მორიგება: ეგვიპტემ ამჯობინა აკაბას ყურის ფსკერზე დამონტაჟებული წყალქვეშა მილსადენით მიეწოდებინა გაზი იორდანისსათვის და არა ისრაელის ტერიტორიის გავლით.

სხვა „გეოპოლიტიკური მაგალითია“ ირან-თურქეთის ურთიერთობა გაზმომარაგების სფეროში. გაზის დიდი მომხმარებელი და პრეტენციურად სატრანზიტო ქვეყანა – თურქეთი – ბოლო დრომდე შეზღუდული მოცულობის გაზს ღებულობდა ირანიდან, ვინაიდან გარკვეული რიდი ჰქონდა თავისი უმთავრესი მოკავშირის, შეერთებული შტატებისა. ამერიკას კი 1979 წლიდან არა აქვს დიპლომატიური ურთიერთობა ირანის ისლამურ რესპუბლიკასთან. ვაშინგტონი დაჟინებით მოითხოვს თავისი მოკავშირეებისაგან თავი შეიკავონ ეკონომიკური კავშირ-ურთიერთობის გაფართო-

ებაზე ანტიამერიკულად და ანტიისრაელურად განწყობილ ირანთან. მაგრამ ბოლო პერიოდში თურქეთისა და აშშ-ის ურთიერთობა აღარ გამოირჩევა ძველი გულითადობით (ამაზე ქვემოთ მექნება საუბარი) და თურქეთი ეკონომიკურ კავშირებს დამოუკიდებლად ამყარებს. 2007 წელს ცნობილი გახდა, რომ აშენდება დიდი გაზსადენი ირანიდან თურქეთში, რომელიც პოტენციურად ევროპაში სატრანზიტო იქნება. ის ხელს შეუწყობს თურქეთის თითქმის სრული დამოკიდებულების შესუსტებას რუსეთიდან შემოტანილ გაზზეც.

წყალი: რესურსები და პოლიტიკა

გაბატონებული არიდული და სემი-არიდული კლიმატის გამო წყალი ახლო აღმოსავლეთში ცოტაა. მის სამხრეთ ნაწილში მეჩხერია სამდინარო ქსელი. ნილოსი ეგვიპტის ერთადერთი მდინარეა და ამ ქვეყნის ტერიტორიაზე მას შენაკადიც არა აქვს. არაბეთის ნახევარკუნძულზე არაა არც ერთი მუდმივი მდინარე, მხოლოდ სეზონური მდინარეების ღრმად ჩაჭრილი მშრალი კალაპოტებია (არაბულად *ვადი*), რომელიც ზამთარში შეიძლება რამდენიმე დღით წყლითაც აივსოს.

რეგიონის ჩრდილოეთ ნაწილიდან სპარსეთის ყურეში ჩამდინარე დიდი ირიგაციული და ენერგეტიკული პოტენციალის მქონე მდინარეებია ევფრატი (არაბულად *ფურათ-ი*, თურქულად – *ფირათ-ი*) და ტიგროსი (*დიჯლა/დიჯლე*). ორივე მათგანი გაედინება თურქეთის, სირიისა და ერაყის ტერიტორიაზე და სპარსეთის ყურეში ჩადინებამდე ქმნის საერთო მდინარეს – *შატ ალ-არაბს*. მესოპოტამიის სამხრეთ ნაწილი ვაკეა, მდინარეები – მდორე, რეგიონი კი – დაჭაობებული.

ორი ათასი წლის წინ ევფრატი და ტიგროსი, ისევე, როგორც *შატ ალ-არაბის* მარცხენა შენაკადი ირანის მხრიდან, *კარუნი*, ცალ-ცალკე ჩადინებოდა სპარსეთის ყურეში, რომელიც ბევრად უფრო ღრმად იყო შეჭრილი ხმელეთში. ხუთი-ექვსი ათასი წლის წინ უძველესი შუმერული ცივი-

ლიზაცია ზღვისგან შორს არ იყო. შუმერული ქალაქების არქეოლოგიური გათხრები სპარსეთის ყურის ნაპირიდან ასობით კილომეტრის დაშორებით ტარდება. მდინარეების მყარმა ჩამონატანმა ყურის წყალმარჩხი ნაწილი ამოავსო და სამხრეთ შუამდინარეთის ოდინდელი ნავსადგურები „მშრალზე დატოვა“.

მცირე აზიის მდინარეებიდან მნიშვნელოვანია *კიზილ-ირმაკი, საკარია, დიდი მენდერესი, გედიზი, სეიჰანი, ჯეი-ჰანი, ჭოროხი*. დასავლეთ ანატოლიაში, სამხრეთ შუამდინარეთის მსგავსად, ანტიკურობის დიდი საზღვაო ქალაქების, *მილეტისა და ეფესის*, ნავსადგურები დაისილა და ისინიც არქეოლოგიურ ძეგლებადლა შემორჩა.

ირანში მნიშვნელოვანი მდინარეებია *კარუნი, სეფიდრუ-დი, ზაიენდერუდი*. ჩრდილო-დასავლეთ ნაწილში ირანს სომხეთთან და ნაწილობრივ აზერბაიჯანთან სასაზღვრო მდინარედ აქვს *არეზი (არაქსი)*. ლიბანში უდიდესი მდინარეა *ლიტანი*, სირიაში (ევფრატის შემდეგ) – *ასი (ორონტი)*. ისრაელსა და იორდანias გამყოფად აქვს მდინარე *იორდანე*.

ყველა ზემოხსენებული მდინარე ფართოდ გამოიყენება საირიგაციო მიზნებისათვის. ამის გამოა, რომ, მაგალითად, მდინარე *იორდანე* ველარ აღწევს თავის შესართავს, *მკვდარ ზღვას*, რომელსაც ძირითადად მისი წყალი კვებავდა. 1965-1995 წლებში მკვდარ ზღვაში წყლის მოცულობა 25 პროცენტით შემცირდა; მისი სარკე, ისედაც ყველაზე დაბალი დედამიწაზე (-415 მეტრი მსოფლიოს ოკეანის დონიდან), თანდათან კიდევ უფრო დაბლა ეშვება.

ბევრი მომცრო მდინარე, რომლებიც ხშირად რუკაზეც კი არ აღინიშნება, რომელიმე ოაზისის ერთადერთი მაცოცხლებელი წყაროა. ასეთია, მაგალითად, მდინარე *ბარადა*, რომელიც დამასკოს ოაზისს რწყავს. სოფლების დიდი ნაწილი მდებარეობს ოაზისებში ან მთისწინებში, სადაც არის სასმელი და სარწყავი წყალი ადგილობრივი წყაროების სახით.

დიდი მნიშვნელობა ენიჭება გრუნტის წყლებს, რომლებიც უდაბნოების ზონაში ხშირად სასმელი წყლის ერთადერთი რესურსია.

რეგიონის უდიდესი ტბები მლაშეა (ვანი და თუზი – თურქეთში, ურმია – ირანში, მკედარი ზღვა – ისრაელსა და იორდანიაში). ზოგი მათგანის მარილები გამოიყენება ქიმიურ მრეწველობაში.

პატარა ტბებიდან აღნიშვნის ღირსია ამჟამად მთლიანად ისრაელის ტერიტორიაზე მდებარე *კინერეთის ტბა* (მისი ისტორიული სახელებია *ტიბერიადის ტბა*, *გენისერეთის ტბა*, *გალილეის ზღვა*: მის ნაპირებზე ქადაგებდა იესო ქრისტე), რომელიც პოლიტიკური კონფლიქტის წყაროცაა: 1967 წლამდე მის ნაპირზე სირიაც გადიოდა (იხ. თავი 12). ეს ტბა მტკნარი წყლის მთავარი რეზერვუარია ისრაელისათვის.

გასული საუკუნის განმავლობაში დედამიწაზე წყლის მოხმარება გაშვიდმაგდა, ხოლო მრეწველობა 2000 წელს 30-ჯერ მეტ წყალს მოიხმარდა, ვიდრე 1900 წელს. მაგრამ მთავარი მომხმარებელი ისევ სოფლის მეურნეობაა: ბუნებრივი რეზერვუარებიდან (მდინარეები, ტბები, მიწისქვეშა წყალი) მომდინარე წყლის 2/3-ს ეს დარგი მოიხმარს. წყლის რესურსების სიმცირე ერთ-ერთი ყველაზე სერიოზული პოლიტიკური და ეკონომიკური პრობლემაა რეგიონში. ისევე, როგორც მთელ მსოფლიოში, აქაც მტკნარი წყლის რესურსები შეფარდებით მცირდება და მისი ხარისხი ეცემა [Sofier, 1999; Wihbey & Berman, 2000].

განახლებადი წყლის მარაგი ახლო აღმოსავლეთში 1960-იან წლებში ერთ სულზე/წლის განმავლობაში იყო 3300 კუბური მეტრი. 1996 წლისათვის იგივე მაჩვენებელი დაეცა 1250 კუბურ მეტრამდე [Sela, 1999, 891] (იხ. ცხრილი 2.4). თუკი ქვეყანაში ეს მაჩვენებელი 2000 კუბურ მეტრზე ნაკლებია, ასეთ ქვეყანას წყალმცირედ მიიჩნევენ. არაბეთის ნახევარკუნძულის ქვეყნები ასეთ კატეგორიას განეკუთვნება. იქ ძირითადად გრუნტის წყლებს იყენებენ, ან ზღვის გამტკნარებულ წყალს.

გამამტკნარებელი ქარხნის მშენებლობა და ექსპლუატაცია ძვირია, მაგრამ ნავთობითა და გაზით მდიდარ ქვეყნებს შეუძლიათ ასეთი ფუფუნების უფლება მისცენ თავს. ასეთი ქარხნები ისრაელმაც ააშენა.

ცხრილი 2.4.

განახლებადი წყლის რესურსები და მათი მოხმარება აბლო აღმოსავლეთის რიგ ქვეყანებში XX-XXI საუკუნეების მიჯნაზე

ქვეყანა	წლიური განახლებადი წყლის რესურსები (კმ³)	მტკნარი წყლის მოხმარება (კმ³)	განახლებადი წყალი წლიურად ერთ სულზე (მ³)	მოხმარებული მტკნარი წყალი წლიურად ერთ სულზე (მ³)	წყლის გამოყენება სექტორების მიხედვით (%)		
					სოფლის მეურნეობაში	მრეწველობაში	საყოფაცხოვრებოდ
თურქეთი	200,7	31,6	1818	317	72	11	16
ირანი	137,5	70,0	2000+	1362	92	2	6
ერაყი	96,4	42,8	5364	4575	92	3	5
ეგვიპტე	86,8	55,1	993	1013	86	8	6
სირია	46,1	14,4	1769	449	94	2	4
ლიბანი	4,8	1,3	1690	271	68	4	28
საუდის არაბეთი	2,4	17,0	170	255	45	8	47
ისრაელი	2,1	1,9	467	447	79	5	16
იორდანია	0,9	1,0	219	923	75	3	22

წყაროები: Sela, 2002; Whithbey and Berman, 2000

რეგიონში მხოლოდ რამდენიმე ქვეყანა შეიძლება ჩაითვალოს წყლით უზრუნველყოფილად. უმრავლესობას წყლის დეფიციტი აქვს.

წყლის უდიდესი რესურსები რეგიონში აქვს თურქეთს. მაგრამ ქვეყნის შიგნით ეს რესურსები გეოგრაფიულად ძალიან არათანაბრადაა განაწილებული. წყლის რესურსების უმეტესობა ნაკლებ დასახლებულ აღმოსავლეთ თურქეთშია თავმოყრილი, მაშინ როცა ცენტრალურ ანატოლიაში და სტამბოლის აგლომერაციაში, სადაც მოსახლეობისა და მრეწველობის დიდი ნაწილია თავმოყრილი, წყლის ნაკლე-

ბობაა. ასევე უაღრესად არათანაბარია წყლის რესურსების განაწილება ირანში.

წყალმცირე ახლო აღმოსავლეთში წყალი გეოპოლიტიკური მნიშვნელობის მქონე რესურსია. იმის გამო, რომ რეგიონის უდიდესი ნაწილი არასაკმარისი დატენიანების ზონაშია განლაგებული, ხოლო არაბეთის ნახევარკუნძულის ქვეყნებში საერთოდ არაა მუდმივი მდინარე, ზოგან წყალს ნავთობზე მეტი ფასი აქვს.

წყლის სიმცირე საერთაშორისო კონფლიქტების ფაქტორი ხდება. მთელ მსოფლიოში 261 სამდინარო აუზი ორ ან მეტ ქვეყანას შორისაა გაყოფილი, რაც „წყლისათვის ომის“ საფრთხეს ზრდის. სადაც გასაყოფი წყლის სიმცირე და პოლიტიკური უთანხმოება ერთმანეთს ემთხვევა, იქ ასეთი კონფლიქტის რისკი მატულობს.

თურქეთი და სირია, თურქეთი და ერაყი, სირია და ერაყი, ისრაელი და ლიბანი, ისრაელი და სირია ვერ მორიგებულან წყლის რესურსების გამოყენების საკითხზე. ერთგვარი გამონაკლისია ისრაელი და იორდანია, რომლებიც 1994 წელს შეთანხმდნენ მდ. იორდანეს და მისი შენაკადების წყლის გაყოფაზე.

წყლის გამო მეტოქეობამ გამოიწვია მკვეთრი დაპირისპირება ისრაელსა და არაბულ ქვეყნებს შორის 1960-იანი წლების შუაგულში. იმ დროისათვის ისრაელმა ააშენა *ეროვნული წყალგამტარი* ჩრდილოეთიდან, კინერეთის ტბიდან (რომელზეც მაშინ სირიაც გადიოდა) ქვეყნის სამხრეთის წყალმცირე რაიონებისაკენ. სამაგიეროდ, არაბულმა ქვეყნებმა 1964 წელს დაგეგმეს კინერეთის მთავარი წყაროს, მდ. იორდანეს, სათავის წყლის შებრუნება ლიბანისაკენ და იორდანეს შენაკადის, მდ. იარმუკის გამოყენება იორდანი-აში დაპროექტებული მუხეიბას წყალსაცავის ასაგებად. ამ პროექტის ბოლომდე მიყვანა ისრაელის ეროვნულ წყალგამტარს თითქმის უწყლოდ დატოვებას უქადდა. ამას მოჰყვა ის, რასაც „წყლისათვის ომი“ შეიძლება ეწოდოს. 1965 წელს ისრაელის სამხედრო ავიაციამ საჰაერო დარტყმა მიაყენა თავისი არაბი მეზობლების მშენებარე ობიექტებს და ხელი ააღებინა პროექტის განხორციელებაზე.

1967 წლის „ექვსდღიანი ომის“ შემდეგ ისრაელი დაეუფლა კინერეთის ტბის ძირითად წყალშემკრებებს და წყლის პრობლემა თავისთვის გადაჭრა, დროებით მაინც (მოსახლეობის მატებამ მას ისევ გაუჩინა წყლის დეფიციტი).

შეიძლება ითქვას, რომ სირიასა და ისრაელს შორის კონფლიქტის მოუგვარებლობა იმდენად ტერიტორიას არ უკავშირდება, რამდენადაც წყალს. 2000 წელს ისრაელ-სირიის მოლაპარაკება ისევ მიებჯინა წყლის პრობლემას (იხ. თავი 12) და უშედეგოდ დამთავრდა.

პრობლემაა წყლის გაყოფა ისრაელსა და პალესტინის ადმინისტრაციას შორის. ისრაელის მიერ მოხმარებული წყლის მესამედი მოდის იმ წყალშემკრებებიდან, რომლებიც „დასავლეთ ნაპირზე“ განლაგებული. მაგრამ პალესტინელები ამ წყალს თავისთვის ვერ იყენებენ: 1967 წლიდან დღემდე მიწისქვეშა წყლის ეს რესურსები მთლიანად ისრაელის კონტროლქვეშაა. პალესტინელმა, რომელსაც ახალი ქის გათხრა ანდა ძველის შეკეთება ესაჭიროება, ნებართვა უნდა აიღოს ისრაელის მრავალ დეპარტამენტში, და უფრო მოსალოდნელია, რომ ვერც მიიღებს მას. საშუალო პალესტინელი ხუთჯერ ნაკლებ წყალს მოიხმარს, ვიდრე საშუალო ისრაელელი [Cockburn, 2002].

წყალი არის დღემდე მოუგვარებელი პრობლემა სირიისა და თურქეთის ურთიერთობაშიც. როდესაც 1950-იან წლებში სირიაში გადაწყვიტეს კაშხლის აგება მდინარე ასიზე, რომელიც ლიბანიდან მოედინება და ხმელთაშუა ზღვას ერთვის თურქეთის ტერიტორიაზე (ჰათაის ილში), თურქეთის წინადადება იყო მოლაპარაკების ჩატარება წყლის გაყოფის თაობაზე. თურქეთი ამას ასაბუთებდა იმით, რომ სირიული პროექტის სრულად განხორციელება მის გლეხებს აზარალებდა. სირიის მთავრობამ უარყო ეს წინადადება, რადგან თურქეთთან შეთანხმება მდინარე ასის წყლის გაყოფის შესახებ ნიშნავდა, რომ სირიას უარი უნდა ეთქვა თავის პრეტენზიაზე ჰათაის ილის მიმართ (ეს ტერიტორია თურქეთმა 1939 წელს შეიერთა საფრანგეთის თანხმობით, რომელიც მაშინ სირიის მართვის მანდატს ფლობდა: იხ. თავი 10). მაგრამ თურქეთთან ასის წყალზე შეთანხმება მოავგარებ-

და სხვა, უფრო მნიშვნელოვანი, ტრანზიტული მდინარის, ევფრატის, წყლის გამოყენების საკითხსაც.

კაშხალი სირიამ ააშენა მდინარე ასის წყალზე თავისი აბსოლუტური სუვერენული უფლების (*ჰერმონის დოქტრინის*) მოხმობით. მაგრამ 1960-იანი წლებიდან უკვე მას გაუჩნდა წყლის გაყოფის პრობლემა, როდესაც თურქეთმა დაიწყო კაშხლების მშენებლობა მდინარე ევფრატზე და იმავე *ჰერმონის დოქტრინაზე* დაყრდნობით არ დაეკითხა სირიას. 1970-იან წლებში სირიამ ამ მდინარეზე ააგო ტაბკას კაშხალი თავისი სასოფლო-სამეურნეო და წყალმომარაგების პრობლემის გადასაჭრელად. მაგრამ ამ რეზერვუარის წყლით შევსება ძალიან არის დამოკიდებული იმაზე, თუ მდინარე ევფრატის ჩამონადენის რა ნაწილს გამოუშვებს თურქეთი.

სამხრეთ-აღმოსავლეთ ანატოლიის პროექტი (თურქულად Güneydoğu Anadolu Projesi, შემოკლებით GAP) ითვალისწინებს მდინარეებზე ევფრატსა და ტიგროსზე 22 კაშხლისა და 19 ჰესის მშენებლობას [Soffer, 1999]. როდესაც გაპ-ი დასრულდება, ის წლიურად 26 მილიარდ კვტ/სთ ენერგიას გამოიმუშავებს და 1,6 მილიონ ჰექტარ მიწას მორწყავს. ანკარა ამ ამპიციურ პროექტს შიდაპოლიტიკურ მნიშვნელობასაც ანიჭებს, რადგან მიიჩნევს, რომ რეგიონში ცხოვრების დონის ამაღლებით შეიძლება დაიძლიოს ამ რაიონში ქურთული სეპარატიზმის მკვებავი ეკონომიკური ჩამორჩენილობა [Jung with Piccoli, 2001, 144].

გაპ-ის ძალიან ძვირადღირებული პროექტი ჯერ არ დასრულებულა, მაგრამ მეზობელ ქვეყნებთან ურთიერთობა უკვე დაიძაბა. თურქეთის ტერიტორიაზე აგებულმა და მშენებარე კაშხლებმა (მდინარე ევფრატზე – ქებანი, ათათურქი, კარაკაია, ბირეჯიქი, კარკამიში და სხვ.; მდინარე ტიგროსზე – დიჯლე, კრალკიზი, ბათმანი და სხვ.) მკვეთრად შეამცირა წყლის ხარჯი უფრო ქვემოთ მდებარე სირიასა და ერაყში, რომლებსაც წყალს მოწყურებული საკუთარი რაიონები აქვთ. მარტო ევფრატის შეტბორვით ამ მდინარის ხარჯი შემცირდა 6 მლრდ მ³-ით. გაპ-ის დასრულების შემდეგ ეს დეფიციტი, ძირითადად, მორწყვისა

და აორთქლების გაზრდის გამო, 16 მილიარდ მ³ მიაღწევს [Sela, 1999, 898]. დავა უფრო ძლიერი ქვეყნის, ამ შემთხვევაში – თურქეთის, სასარგებლოდ წყდება.

ამრიგად, სასაზღვრო მდინარეების გამოყენება გაძნელებულია მეზობელ ქვეყნებს შორის შეუთანხმებლობით. პრობლემა, რომელიც სივრცობრივად იჩენს თავს და ზემოქმედებას ახდენს პოლიტიკურ ურთიერთობაზე ქვეყნებს შორის, თავისი არსით პოლიტიკურ-გეოგრაფიულია.

ნაწილი II

სოციალურ-კულტურული
გარემო და პოლიტიკა

თავი 3

რეგიონის ზოგადი დემოგრაფიული სურათი

მოსახლეობა, როგორც პოლიტიკის ფაქტორი

მოსახლეობის რაოდენობა, დინამიკა, მიგრაცია, ურბანიზაცია, ლინგვისტური, რელიგიური, ეთნიკური ჯგუფების განლაგება სოციალური და კულტურული გეოგრაფიის კვლევის უშუალო საგანია. ამავე დროს ასეთმა გეოგრაფიულმა ინფორმაციამ შეიძლება კარგად ახსნას სივრცეში გამობატული პოლიტიკური პრობლემების მიზეზებიც.

მოვიყვან ორიოდ მაგალითს. მოსახლეობის *სხვადასხვა ეთნო-რელიგიური ჯგუფის განსხვავებული მექანიკური ან ბუნებრივი მოძრაობა* (უფრო გასაგები სიტყვებით: გარკვეულ ტერიტორიაზე სხვადასხვა ეროვნებისა და რელიგიის ადამიანთა ჯგუფების განსხვავებული მატება/კლება მიგრაციისა ან შობადობა/სიკვდილიანობის გავლენით) სავსებით შეიძლება სერიოზულ პოლიტიკურ ფაქტორად იქცეს. ამის მომსწრე ვართ, მაგალითად, ახლო აღმოსავლეთის კონფლიქტის შემთხვევაში, როდესაც არაბების მაღალ შობადობას უპირისპირებენ ებრაელების გაძლიერებულ იმიგრაციას ისრაელში (ეს „დემოგრაფიული მეტოქეობა“ საგანგებოდაა განხილული მე-15 თავში). *ეთნო-რელიგიური სხვაობები* ითვლება ყველაზე მნიშვნელოვან და ომის-შემდგომ მოწესრიგებაში გასათვალისწინებელ თავისებურებად *ერაყის კრიზისის* დროს (2003 წლიდან).

ათიოდე წლის წინ ფართოდ გავრცელდა ტერმინი „ცივი-

ლიზაციათა შეხლა“. ამერიკელ პროფესორს, *სემუელ ჰანტინგტონს*, ამ ტერმინის უმთავრეს თეორეტიკოსს [Huntington, 1996], იმდენად ხშირად აკრიტიკებდნენ თავისი თეორიის გამო, რომ ის ყველაზე პოპულარული მეცნიერი გახდა იმათ შორის, ვინც კულტუროლოგიური პოზიციიდან, ცივილიზაციათაშორისი დაპირისპირებით ცდილობს ახსნას *ცივი ომის* შემდგომი ლოკალური და გლობალური კონფლიქტები.

მეც შორს ვარ იმ აზრისაგან, რომ „ცივილიზაციათა შეხლის“ თეორიას შეუძლია ახსნას ყველა კონფლიქტი ახლო აღმოსავლეთში. ასე მაგალითად, ქურთების პრობლემა თურქეთსა, ერაყში და ირანში, ერაყ-ირანის ხანგრძლივი ომი არავითარ კავშირში არაა ცივილიზაციათაშორის კონფლიქტთან. ისტორიული დაპირისპირება შიიტებსა და სუნიტებს შორის ასევე შიდაისლამური და არა ცივილიზაციათაშორისი კონფლიქტია.

ისრაელ-პალესტინელთა კონფლიქტიც კი, სადაც ერთ მხარეს დგას იუდაიზმის მიმდევარი და მეორე მხარეს – უპირატესად მუსლიმი მოსახლეობის ინტერესები, უფრო ნაკლებადაა ცივილიზაციების შეხლა და უფრო მეტადაა ბანალური ეთნო-ტერიტორიული კონფლიქტი (ანუ ორი ეთნიკური ჯგუფის დავა ერთი და იმავე ტერიტორიის ფლობისათვის). მაგრამ ეს დაპირისპირება იმდენად უხვადაა შეზავებული მესიანური რიტორიკითა და ნაციონალისტური ლოზუნგებით, ისეთი დონის სისხლიანი ძალადობა ახლავს თან, რომ მთელ მსოფლიოს აშინებს: მას მართლაც შეუძლია მისცეს ბიძგი უფრო დიდ კონფლიქტს, ცივილიზაციათა დონეზეც კი.

ამასთან ერთად, თუნდაც ჰანტინგტონის თეორია ემპირიულ დონეზე ხშირად არ მტკიცდებოდეს, მის ავტორს ვერ დავეუკარგავთ იმას, რომ წინ წამოსწია ისეთი ასპექტები, რომლებზეც სხვა მეცნიერები ნაკლებ ყურადღებას ამახვილებდნენ, და ახალი ინტერპრეტაცია მისცა ბევრ ადრე ცნობილ ფაქტს.

ბოლო პერიოდში კი *ცივილიზაციათა შეხლის* თეორიას თითქოს ემპირიული დადასტურებაც გაუჩნდა, კერძოდ, „9/11“-ის (2001 წლის 11 სექტემბრის) შემდეგ, როდესაც

რელიგიურ სხვაობას პოლიტიკური მნიშვნელობა მიენიჭა. როგორც დადგინდა, ამერიკის შეერთებული შტატების წინააღმდეგ 2001 წლის 11 სექტემბერს საზარელი ტერორისტული აქტების ჩამდენ 19 თვითმკვლელს შორის 15 საუდის არაბეთიდან იყო, დანარჩენი – ეგვიპტიდან, ხოლო ანტიდასავლური ტერორისტული ქსელის, ალ-კაიდას, სათავეში მყოფი პირი საუდის არაბეთის ყოფილი ქვეშევრდომია (მართალია, მმართველი დინასტიის მიერ შერისხული).

უპირატესად ქრისტიანული ამერიკის წინააღმდეგ უდიდესი ტერორისტული აქტების განმახორციელებელი ყველა პირი მუსლიმი აღმოჩნდა. ბუნებრივია, გაჩნდა იმ ტიპის პუბლიკაციები, სადაც ამტკიცებენ, რომ გამართლებას იწყებს სემუელ ჰანტინგტონის წინასწარმეტყველება *ცივილიზაციათა შეხლის* გარდაუვალობის შესახებ. მაგრამ ამის ოფიციალური აღიარება დადგენილი მსოფლიო წესრიგის საშიშ დარღვევას მოასწავებს.

იმისათვის, რათა თავიდან აიცილონ პოლიტიკური გაართულება, ამერიკასა და ევროპის ქვეყნებში ოფიციალური რეაგირების დროს ცდილობენ გვერდი აუარონ ტერორისტული აქტების განმახორციელებლებისა და მსხვერპლის რელიგიურ სხვაობას. იმასაც კი უსვამენ ხაზს, რომ „9/11“-ის დროს დაღუპულ 60-ზე მეტი ქვეყნის მოქალაქე სამი ათასამდე ადამიანს შორის 300-მდე მუსლიმიც ერია.

მაგრამ მასმედიისა და ზოგიერთი მაღალი რანგის პოლიტიკოსის კომენტარები და, მით უმეტეს, ტერორისტების მოქმედებით თავზარდაცემული ბევრი რიგითი ამერიკელის რეაქცია ყოველთვის თავშეკავებულობით არ გამოირჩეოდა. მიუხედავად მცდელობისა ხსენებული არ ყოფილიყო *ცივილიზაციური კონფლიქტი*, ის მაინც გაჩნდა პუბლიკაციებში. ზოგიერთი ამერიკელი პროტესტანტი პასტორის – ქრისტიანი ფუნდამენტალისტის – უპასუხისმგებლო ქადაგებას, როდესაც აუგად იყო მოხსენიებული მოციქული მუჰამადი, მოჰყვა საპასუხო ფილიპიკები *მინბარიდან**. დასავლეთის ქვეყნების (განსაკუთრებით – სკანდინავიის) ზოგიერთი გაზეთი ხანდახან ბეჭდავს კარიკატურებს მუჰამადის შესახებ, რაც მძაფრ პროტესტს იწვე-

ეს ისლამურ ქვეყნებში. ამას პოლიტიკური გართულებები ერთვის თან და, საკმაოდ ხშირად, საგრძნობი ეკონომიკური წაგებაც მოაქვს იმ ქვეყნების მწარმოებლებისათვის, სადაც უპასუხისმგებლო კარიკატურისტები და გაზეთის რედაქტორები სიტყვის თავისუფლებით ბოროტად სარგებლობენ.

დასავლეთში მცხოვრებმა მუსლიმებმა ზოგიერთ შემთხვევაში იგრძნეს დისკრიმინაციის სუსხი. მაგალითად, ისლამურ ქვეყნებში აღშფოთებით აღიქვას გამკაცრებული ამერიკული საიმიგრაციო და საავიზო რეჟიმი მათი ქვეყნების მოქალაქეთა მიმართ.

უცხოტომელად ყოფნის სიმძიმე იგრძნო როგორც დასავლეთში მცხოვრებმა ბევრმა მუსლიმმა, უპირატესად შემოსულმა ახლო აღმოსავლეთიდან და ჩრდილოეთ აფრიკიდან, ისე ახლო აღმოსავლეთში მცხოვრებმა ქრისტიანებმა, რომლებიც უპირატესად რეგიონის ავტოხტონები* არიან.

ახლო აღმოსავლეთის ქრისტიანული უმცირესობები, რომლებიც ტრადიციულად პროამერიკულ პოზიციაზე დგანან ხოლმე, იძულებული გახდნენ ხმამაღლა განეცხადებინათ თავიანთი აღშფოთება დასავლეთის დისკრიმინაციული პოლიტიკური ნაბიჯების გამო. მაგრამ ეს საქმეს არ შველის. უკვე საკმაოდ დიდი ხანია მათი მუსლიმი თანამემამულეები ეჭვით უყურებენ ადგილობრივ ქრისტიანებს.

ყველა პრობლემის ერთნაირად ახსნის მცდელობა (მაგალითად, კლასთა ბრძოლის პოზიციიდან, რაც მარქსიზმის საყვარელი მიდგომა იყო) საბოლოოდ დოგმატიზმად იქცევა ხოლმე. რეალობა უფრო მრავალფეროვანია.

ახლო აღმოსავლეთის ყველა კონფლიქტის დაყვანა ცივილიზაციათა შეხლამდე არ იქნებოდა სწორი: რეგიონის კონფლიქტები არ ამტკიცებს ამ თეორიის უნივერსალობას.

მაგრამ ზოგიერთი კულტურულ-გეოგრაფიული და დემოგრაფიული მახასიათებელი (რომლებიც, ბოლოს და ბოლოს, ცივილიზაციის ერთგვარი მახასიათებლებიცაა), ისეთი, როგორიცაა რელიგია, ენა, ეთნიკურობა, აგრეთვე მოსახლეობის რაოდენობა და მისი დინამიკა, ახლო აღმოსავლეთში სერიოზულ პოლიტიკურ დატვირთვას იძენს.

ქვემოთ მოცემულია ის დემოგრაფიული და კულტუ-

რულ-გეოგრაფიული ინფორმაცია, რომელიც ქმნის ახლო აღმოსავლეთში პოლიტიკური ვითარებისა და პრობლემების სოციალურ-კულტურულ ფონს.

მოსახლეობის რაოდენობა, დინამიკა და სტრუქტურა

დავიწყებ თვალსაჩინო შედარებით.

1950 წელს, გაეროს „დემოგრაფიული წელიწდეულის“ მიხედვით, მსოფლიო ომის შედეგად საკმაოდ შეთხელებული მოსახლეობის მქონე დასავლეთ ევროპის რეგიონში⁸ ცხოვრობდა 141 მილიონი ადამიანი, ანუ 1,6-ჯერ მეტი, ვიდრე ახლო აღმოსავლეთში. ნახევარი საუკუნის შემდეგ, 2000 წელს, უკვე ახლო აღმოსავლეთში იყო 1,6-ჯერ მეტი მცხოვრები, 300 მილიონი, ვიდრე დასავლეთ ევროპაში, სადაც სულ 183 მილიონი მცხოვრები აღირიცხა.

ახლო აღმოსავლეთის რეგიონი, სადაც საუკუნეების განმავლობაში მოსახლეობის რაოდენობა ნელა იზრდებოდა და ცალკეულ წლებში კვდებოდა იმდენივე, ან მეტიც კი, ვიდრე იზადებოდა, ბოლო ნახევარი საუკუნეა „დემოგრაფიული აფეთქების“ სტადიაშია, და ამ სტადიას ბოლო ჯერ არ უჩანს. 1950 წელს რეგიონში 86 მილიონ ადამიანს ითვლიდნენ, 1970 წელს – 139 მილიონს, 2000 წელს – 300 მილიონს, 2007 წელს კი უკვე 345 მილიონს. ეს მონაცემები აბსოლუტური სიზუსტით ვერ გამოირჩევა, თუმცა ბოლო ათწლეულებში თითქმის ყველა ქვეყანაში ჩატარდა მოსახლეობის აღწერა. ცხრილ 3.1-ში მოტანილი მოსახლეობის რიცხოვნობა, სავარაუდოდ, მაინც ერთგვარად დამახინჯებულია (თუმცა ის დიდად არ უნდა იყოს დაშორებული რეალობას).

ამის მაგალითია ლიბანი, სადაც 1932 წლიდან მოსახლეობის აღწერა არ ტარდება წმინდა პოლიტიკური მიზეზით: ახალი აღწერის შედეგები უეჭველად შეარყევს იმ მყიფე

⁸ გაეროს სტატისტიკას ამ რეგიონში შეაქვს გერმანია, საფრანგეთი, ავსტრია, შვეიცარია, ნიდერლანდი, ბელგია, ლუქსემბურგი, მონაკო და ლიხტენშტაინი.

კონსენსუსს, რომელსაც ეფუძნებოდა 1943 წლის „ეროვნული პაქტი“ რელიგიური თემების სიდიდის პროპორციულად ხელისუფლების განაწილების შესახებ (1990 წელს ამ „პაქტის“ საფუძვლები ნაწილობრივ გადაისინჯა). ლიბანელთა თავზე გადაიარა ხანგრძლივმა სამოქალაქო ომმა, ისრაელის მიერ სამხრეთ ნაწილის 18-წლიანმა ოკუპაციამ, აქ ჩასახლდნენ პალესტინელი ლტოლვილები (რომელთა რაოდენობას სტაბილურად აფასებენ, როგორც 380 ათასს, თითქოს ის არც იზრდება).

ლიბანის მოსახლეობის სტრუქტურა უეჭველად შეიცვლებოდა. აღწერა კი არ ტარდება. მოსახლეობის აღწერის ნაცვლად 1970 წელს ჩატარდა ე.წ. „შერჩევითი გამოკვლევა“. ითვლება, რომ ასეთი „სირაქლემას პოზა“ ქვეყანას უნარჩუნებს მეტ სტაბილურობას, ვიდრე ზუსტი დემოგრაფიული პორტრეტის დადგენა. ლიბანის დღევანდელი მოსახლეობის ზუსტი რიცხოვნობა უცნობია [Maktabi, 1999, 221].

მონაცემების უზუსტობის კიდევ ერთი მაგალითია გაყოფილი კვიპროსი, სადაც 1996 წელს კუნძულის ჩრდილოეთ (თურქულ) ნაწილში ჩატარებულმა აღწერამ დააფიქსირა თურქეთის რესპუბლიკიდან გადმოსახლებული 114 ათასი ადამიანი [MEaNA, 2001]. ეს მეტია, ვიდრე ადგილობრივი (87 ათასი) თურქი-კვიპროსელი. ამ თურქი იმიგრანტების რაოდენობას გაერო თავის მონაცემებში არ ითვალისწინებს.

საერთო ჯამში, 21-ე საუკუნის დამდეგისათვის გაკეთებული შეფასება, რომ ახლო აღმოსავლეთში ცხოვრობდა 300 მილიონი ადამიანი, ახლოს უნდა იყოს რეალობასთან. მომდევნო 7 წელიწადში ეს რაოდენობა კიდევ 45 მილიონით გაიზარდა, ანუ ის წლიურად 6 მილიონით მატულობდა, რაც დაახლოებით 2,1 პროცენტით ყოველწლიურ ზრდას გულისხმობს.

ოციოდე წელიწადში რეგიონის მოსახლეობა ნახევარ მილიარდს აუცილებლად გადააჭარბებს.

მოსახლეობის რიცხოვნობით ახლო აღმოსავლეთში გამოიყოფა ქვეყნების სამი ჯგუფი:

დიდი ქვეყნები – თურქეთი, ირანი და ეგვიპტე (21-ე საუკუნის დასაწყისში 65-80 მილიონი მცხოვრებით თითოეულში);

საშუალო ქვეყნები – ერაყი, საუდის არაბეთი, იემენი და სირია (20-30 მილიონი მცხოვრებით თითოეულში);

მცირე ქვეყნები – ყველა დანარჩენი, თითოეულში 7 მილიონამდე მცხოვრებით. სამი უმცირესი ქვეყანაც კი, კვიპროსი, კატარი და ბაჰრეინი, რომლებშიც 800 ათასიდან ერთ მილიონამდე მცხოვრებია, მოსახლეობის თვალსაზრისით „ჯუჯა სახელმწიფოდ“ ვერ ჩაითვლება.

ცხრილი 3.1

ახლო აღმოსავლეთის ქვეყნების მოსახლეობა

რიცხოვნობა შეფასებით (მლნ), საშუალო წლიური მატება 2000-2007 წწ. (%), საშუალო სიმჭიდროვე 2007 წელს (მცხ./კმ²), ქალაქის მოსახლეობის წილი 2000 წ. (%)

ქვეყანა	რიცხოვნობა				მატება (%)	სიმჭიდროვე	ქალაქის მოს.
	1970	1995	2000	2007			
ეგვიპტე	33,329	63,321	(66,000) ¹	80,335	1,7	82	42,6
თურქეთი	35,232	61,189	65,293	71,159	1,0	92	67,6
ირანი	29,256	60,781	63,646	65,398	0,7	40	64,2
ერაყი ¹	9,440	19,557	22,946	27,500	2,6	63	...
საუდის არაბეთი	7,740	19,967	20,346	27,601	2,1	13	...
იემენი	7,169	14,868	18,295	22,231	3,5	42	25,1
სირია	6,247	14,301	16,320	19,315	2,2	104	49,8
ისრაელი ²	2,910	5,305	6,040	6,427	1,2	305	90,7
იორდანია	2,309	4,202	4,913	6,053	2,4	62	...
ლიბანი ³	2,787	3,337	3,496	3,926	1,2	377	...
პალესტინ. ადმინისტრ.	...	2,502	3,191	4,018	3,2	672	...
ომანი	0,657	2,131	2,402	3,205	3,2	10	...
ქუვეითი	0,757	1,621	2,190	2,506	3,6	140	...
გას	0,179	2,458	2,606	4,444	4,0	53	...
კვიპროსი	0,633	0,733	0,753	0,788	0,5	85	67,7
ბაჰრეინი	0,215	0,573	0,691	0,709	1,4	1022	88,4
კატარი	0,079	0,613	0,665	0,907	2,4	82	...
ერთად	138,9	271,991	300,0	345,106	2,1	47	...

წყაროები: Demographic Yearbook, UN, 2002; US Census Bureau, International Data Base, 2007

1. 1997 წელს ჩატარდა მოსახლეობის აღწერა, რომლის შედეგებს სადამ ჰუსეინის მთავრობა საიდუმლოდ ინახავდა. მხოლოდ 2003 წელს გაიჩეკვა, რომ მაშინ აღირიცხა 22 მილიონი ადამიანი; ქალების რაოდენობა მამაკაცებისას ერთგვარად აღემატებოდა [Barringer, 2003], რაც კონტრასტს ქმნიდა რეგიონის ფონზე და, როგორც ჩანს, აიხსნება ომებისა და შიდა რეპრესიების შედეგად მამრობითი სქესის მოსახლეობის კლებით.

2. აღმოსავლეთ იერუსალიმისა და „დასავლეთ ნაპირის ოკუპირებულ ტერიტორიებზე“ არსებულ ახალშენთა ებრაული მოსახლეობის ჩათვლით.

3. 1970 წელს ჩატარებული შერჩევითი გამოკვლევის მიხედვით; ლტოლვილთა ბანაკებში მცხოვრები პალესტინელების (380 ათასი) გარეშე.

4. შეფასება ნდობას არ იმსახურებს.

... მონაცემი არ არის.

1950 წელს რეგიონის სამ „დემოგრაფიულ გიგანტში“ ერთად ცხოვრობდა მთელი რეგიონის მოსახლეობის 70 პროცენტი, 2007 წელს კი 62,8 პროცენტი. ამრიგად, დანარჩენ ქვეყნებში მოსახლეობის მატება უფრო სწრაფი იყო, თუმცა ერთი-ორი საუკუნის განმავლობაში ვერც ერთი სხვა ვერ დაენევა რეგიონის სამ უდიდეს ქვეყანას – ეგვიპტეს, თურქეთსა და ირანს, რომელთაგან თითოეულში მოსახლეობის რიცხოვნობა 100 მილიონს 30-35 წლის შემდეგ გადააჭარბებს (ეგვიპტეში – უფრო ადრე).

რეგიონის მოსახლეობის საშუალო სიმჭიდროვეში უზარმაზარი სხვაობებია (იხ. ცხრილი 3.1): ერთი უკიდურესობაა 10-13 მცხოვრები ერთ კმ²-ზე საუდის არაბეთსა და ომანში, რომელთა ტერიტორიის უდიდესი ნაწილი უდაბნოს უჭირავს, და მეორე მხარესაა ბაჰრეინი – 1022 მცხოვრები ერთ კმ²-ზე. პალესტინის ავტონომიაში მოსახლეობის საშუალო სიმჭიდროვის მაჩვენებელია 672 მცხოვრები ერთ კმ²-ზე, ამასთან მის ნაწილში, ლაზას სექტორში, სიმჭიდროვე მსოფლიოში ერთ-ერთი უმაღლესია – აქ თითო კმ²-ზე საშუალოდ 3000-ზე მეტი ადამიანი ცხოვრობს.

რეალურად ათვისებულ ფართობზე (ოაზისებში, ქალაქებში) სიმჭიდროვე ყველა ქვეყანაში ძალიან მაღალია და კიდევ უფრო იზრდება. თანამედროვე პირობებში არ შეიძლება ლაპარაკი მოსახლეობის სიმჭიდროვის რაიმე ლიმიტზე, მაგრამ ძალიან მაღალი სიმჭიდროვე ცხოვრების ხარისხის ზრდას ხელს არ უწყობს.

21-ე საუკუნის დამდეგს მოსახლეობის მატების ტემპი ახლო აღმოსავლეთში წლიურად 21 პრომილეს (მეათასედს) შეადგენდა: შობადობა 28 პრომილე იყო, ანუ ყოველ ათას მცხოვრებზე 28 ახალშობილი მოდიოდა; სიკვდილიანობა იყო 7 პრომილე, ანუ ყოველ ათას მცხოვრებზე საშუალოდ 7 ადამიანი კვდებოდა.

ახლო აღმოსავლეთს მოსახლეობის მატების ტემპით უსწრებს მხოლოდ აფრიკა საჰარის სამხრეთით („შავი აფრიკა“). ლათინური ამერიკისა და სამხრეთ აზიის რეგიონებშიც კი ბოლო პერიოდში მოსახლეობის ზრდის ტემპი ნაკლებია, რაც მოსახლეობის შეგნებულობის დონის ამაღლებას, ოჯახის დაგეგმვას უკავშირდება.

ახლო აღმოსავლეთში კი დემოგრაფიული აფეთქება კვლავაც გრძელდება, უპირატესად არაბული ქვეყნების ხარჯზე.

საშუალო და მცირე ქვეყნებში, ეს კი, კვიპროსისა და ისრაელის გამოკლებით, არაბული სახელმწიფოებია, მოსახლეობა უფრო სწრაფად მატულობს, ვიდრე დიდ ქვეყნებში. გას-ში, საუდის არაბეთში, იემენში, სირიაში, ომანში, იორდანიაში, ქუვეითში, ერაყში, პალესტინურ ტერიტორიებზე ბოლო წლებში საშუალო წლიური მატების მაჩვენებელი 22-40 პრომილეს შეადგენდა. ეს ზრდის უზარმაზარი ტემპია: ის ფაქტობრივად მოასწავებს 18-25 წელიწადში მოსახლეობის გაორმაგებას.

რეგიონის კვალობაზე მოსახლეობის საშუალოზე დაბალი მატება აღინიშნებოდა თურქეთში (10 პრომილე წლიურად) და ირანში (7 პრომილე), რაც იმას ნიშნავს, რომ ურბანიზაციისა და ოჯახის დაგეგმვის შედეგები ამ ქვეყნებში მეტად ვლინდება, ვიდრე არაბულ ქვეყნებში. მაგრამ თურქეთისა და ირანის მოსახლეობის დინამიკის მაჩვენებლები

მაინც მკვეთრად განსხვავდება ევროპის ქვეყნებისაგან, სადაც დაბალი შობადობისა და მოსახლეობის საერთო დაბერების ფონზე მოსახლეობის აბსოლუტური კლების ტენდენცია დაისახა.

რეგიონში მოსახლეობის ზრდა უპირატესად ბუნებრივი მოძრაობითაა გამოწვეული: შობადობა მკვეთრად სჭარბობს სიკვდილიანობას. მაგალითად, 1995-2000 წლებში შობადობა ეგვიპტეში შეადგენდა 27,5 პრომილეს, სიკვდილიანობა კი 6,6-ს; ირანში შესაბამისი მაჩვენებლები იყო 22,0 და 5,5, თურქეთში – 21,4 და 6,8 (მომდევნო წლებში სამივე ქვეყანაში შობადობის ერთგვარი შემცირება აღინიშნებოდა). რეგიონის საშუალო ზომის ქვეყნებში შობადობის მაჩვენებლები უფრო მაღალია: ერაყში შობადობა შეადგენდა 36,4 პრომილეს, ხოლო სიკვდილიანობა – 8,5-ს; იემენში შესაბამისი მაჩვენებლები იყო 47,7 და 10,7. ეს გამოწვეულია არაბი ქალების არაჩვეულებრივი ფერტილურობით (ნაყოფიერებით): გათხოვილი არაბი ქალი აჩენს იმდენს, რამდენსაც ალაჰი მისცემს. ალაჰი კი ბევრ შვილს იძლევა! ფერტილურობის კოეფიციენტი 2000 წელს სირიაში იყო 4,0, იორდანიაში – 4,9, ერაყში – 5,3, ომანში – 5,9, ხოლო იემენში – 7,6. შედარებისათვის: ისრაელში ის 2,9 იყო (მნიშვნელოვანწილად ადგილობრივი არაბების ხარჯზე), ირანში – 2,8, ხოლო კვიპროსში – 2,0).

მაღალი შობადობა რეგიონისათვის ახალი ამბავი არაა: ეს არაბული, და ზოგადად მუსლიმური, ოჯახებისათვის დამახასიათებელი მოვლენაა. რეგიონში არც თუ ფართოდ, მაგრამ მაინც გავრცელებული პოლიგინია, ანუ მრავალცილიანობა (*შარიათით** დაშვებული მაქსიმუმია ოთხი ცოლი), ქალთა ფერტილურობის კოეფიციენტზე არ მოქმედებს, თუმცა მოსახლეობის საერთო ზრდას ხელს უწყობს.

ათასწლეულების განმავლობაში, XX საუკუნის შუაწლებამდე, მაღალი შობადობა იყო ერთგვარი კომპენსაცია ახალშობილთა და ბავშვთა მაღალი სიკვდილიანობისათვის, სიცოცხლის დაბალი ხანგრძლივობისათვის. მაგრამ XX საუკუნის მეორე ნახევრიდან მაღალმა შობადობამ ეს

კომპენსაციური ფუნქცია დაკარგა. ახალშობილთა სიკვდილიანობა მკვეთრად შემცირდა სამედიცინო მომსახურების გაუმჯობესების კვალდაკვალ. სიცოცხლის მოსალოდნელი ხანგრძლივობა 21-ე საუკუნის დამდეგს დაბადებულთათვის 70 წლის ირგვლივია: ირანში კაცებისათვის 68 წელია, ქალებისათვის – 70; იორდანიაში, შესაბამისად – 69 და 72; გას-ში – 74 და 77; ხოლო ისრაელსა და კვიპროსში – 75-76 და 80 წელი. სიცოცხლის ყველაზე დაბალი მოსალოდნელი ხანგრძლივობაც კი (ის იემენშია: 57 წელი – კაცებისათვის და 58 წელი – ქალებისათვის), ბევრად სჭარბობს ნახევარი საუკუნის წინანდელ მაჩვენებლებს.

მაღალი შობადობა რეგიონში გრძელდება ინერციით, ტრადიციისა და რელიგიური დოგმების ერთგულების წყალობით. ისლამი არ უჭერს მხარს ოჯახის დაგეგმვას. იმ ისლამურ ქვეყნებში კი, სადაც ქალების განათლების დონე მატულობს (არ ვამბობ, ემანსიპაცია ხდება-მეთქი!), სადაც ისინი მეტი თანასწორუფლებიანობით სარგებლობენ და შეუძლიათ საზოგადოებრივ შრომაში ჩაბმა კარიერის გაკეთების შანსით, შობადობაც მცირდება. ეს ხდება თურქეთში, ლიბანში, ირანში. მითუმეტეს მკაფიოა ეს ტენდენცია კვიპროსის სამხრეთ (ბერძნულ) ნაწილში, ისრაელის სექულარულ ებრაულ მოსახლეობაში. მაგრამ არაბული ქვეყნების უმეტესობას ეს სოციალური ძვრა, ქალების თანასწორუფლებიანობა, ჯერ არ შეხებია და ახლო მომავალში შეიძლება არც შეეხოს.

აქვე უნდა აღინიშნოს რეგიონის სოციალურ-კულტურული თავისებურება: ესაა ქორწინება ახლო ნათესავებს შორის. ბიძაშვილ-მამიდაშვილები საუკეთესო დასაოჯახებელ წყვილად ითვლება ბევრ არაბულ ქვეყანაში, თურქეთის სამხრეთ-აღმოსავლეთში (სადაც ქურთული მოსახლეობა სჭარბობს). სხვათა შორის, ამის მაგალითს ადგილობრივი ისტორიული პრაქტიკა და რელიგიებიც იძლეოდა: ეგვიპტის ფარაონებს შორის და-ძმის ქორწინება თითქმის ნორმა იყო, პატრიარქ აბრაჰამს ცოლად საკუთარი ნახევარდა, სარა, ჰყავდა, მის ძეს იცხაკს – ბიძაშვილი რებეკა. ისლამიც პოზიტიურად უყურებს ახლონათესაურ ქორწინებას: მოცი-

ქულმა მუჰამადმა თავისი ქალიშვილი ფატიმა საკუთარ ბიძაშვილ ალის მიათხოვა. დღემდე აქტუალურია თურქული ანდაზა „*კარგი გოგო ოჯახში რჩება, ცუდს უცხოთ ატანენ!*“

მაგრამ ნაკლებ გათვითცნობიერებული ხალხი არ ითვალისწინებს ახლონათესაური ქორწინების სავალალო შედეგებს მომავალი თაობის ჯანმთელობისათვის: ასეთ ოჯახებში უფრო ხშირია ახალშობილთა სიკვდილიანობა და თანდაყოლილი მანკები (მაგალითად, სიბრმავე, გონებასუსტობა)⁹.

შობადობის მაჩვენებლები განსაზღვრავს ახლო აღმოსავლეთის მოსახლეობის სქესობრივ-ასაკობრივი სტრუქტურის თავისებურებებსაც. მაღალი შობადობა იწვევს იმას, რომ რეგიონის თითქმის ყველა სახელმწიფოში მამაკაცების რაოდენობა ქალებისას სჭარბობს: 2000 წელს რეგიონის მოსახლეობის 50,5 პროცენტი მამრობითი სქესისა იყო, ხოლო 49,5 პროცენტი – მდედრობითისა. ეს ხდება სტატისტიკურად დადასტურებული ბუნებრივი ტენდენციის გამო: იბადება მეტი ვაჟი, ვიდრე გოგონა. რეგიონში კი ახალგაზრდა თაობა, სადაც ბიჭები სჭარბობს, ძალიან მრავალრიცხოვანია.

21-ე საუკუნის დამდეგს რეგიონის მოსახლეობის ასაკობრივი სტრუქტურა (პროცენტებში) ასეთი იყო: 35,1 – 60,1 – 4,8, ანუ მესამედზე მეტი 15 წელზე ახალგაზრდაა, სამი მეხუთედი – 15-64 წლისა (ე.წ. შრომისუნარიან ასაკში, თუმცა რეგიონში უფრო ადრეულ ასაკში იწყებენ შრომით საქმიანობას), ხოლო ერთი მეოცედი – 65 და მეტი წლისა (ესაა ე.წ. საპენსიო ასაკი). დასავლეთ ევროპაში კი ასაკობრივი სტრუქტურა იმავე პერიოდში ასეთი იყო: 19,9 – 67,2 – 15,8. ბავშვების ხვედრითი წონა ევროპაში ორჯერ ნაკლებია, ვიდრე ახლო აღმოსავლეთში, ხოლო ხნიერი ხალხისა – სამჯერ მეტი. თანაც ევროპაში მოსახლეობის დაბერების

⁹ ჩვენს წინაპრებს, როგორც ჩანს, სისხლის აღრევის ნაკლოვანი მხარეები უკეთ ესმოდათ და დამკვიდრეს ქართული ტრადიცია, რომელიც კრძალავს მეშვიდე თაობამდე ნათესაუბის შეუღლებას. ეს ნიშნავდა ცოლის სხვა სოფლიდან, ხშირად კი – სხვა კუთხიდან, მოყვანას. ქართულ ტრადიციას პოლიტიკური ფეფქტიც ჰქონდა: საერთო-ქართული მენტალიტეტის ჩამოყალიბებისათვის ქორწინება ქართველთა სხვადასხვა სუბეთნიკური ჯგუფების წარმომადგენლებს შორის მხოლოდ დადებითი შედეგის მომტანი იყო.

პროცესი უფრო ღრმავდება, ახლო აღმოსავლეთში კი გაახალგაზრდადების პროცესი არ დასრულებულა. ეს ნიშნავს, რომ ევროპას უხდება პენსიონერთა (რომლებიც სულ უფრო მეტხანს ცოცხლობენ) დიდი და სწრაფად მზარდი რაოდენობის სოციალური უზრუნველყოფა. სამაგიეროდ, ახლო აღმოსავლეთის ქვეყნების მთავრობებს თავსატეხს უჩენს შრომისუნარიან ასაკში შემავალი მზარდი რაოდენობის ადამიანთა დასაქმება.

საერთო ჯამში, რეგიონს უარყოფითი მიგრაციული ბალანსი აქვს. სხვანაირად, რეგიონიდან მეტი მოსახლეობა მიდის, ვიდრე მსოფლიოს სხვა რეგიონებიდან შემოდის. ზოგი ქვეყნიდან (თურქეთი, ლიბანი, ეგვიპტე) საგრძნობი ემიგრაცია მიემართება მსოფლიოს სხვა რეგიონებში (ევროპაში, ჩრდილოეთ და სამხრეთ ამერიკაში, ავსტრალიაში).

ზოგ ქვეყანაში კი მოსახლეობის მატება უფრო იმიგრაციის ხარჯზე ხდება. ეს ეხება ნავთობით მდიდარ სპარსეთის ყურის ქვეყნებს, ნაწილობრივ – ისრაელს. XX საუკუნის ბოლო სამი ათეული წლის განმავლობაში გასის მოსახლეობის 13,4-ჯერ (!) გაზრდა, კატარის მოსახლეობის გაშვიდმაგება, ქუვეითის მოსახლეობის გასამმაგება ვერ აიხსნება სხვაგვარად, თუ არა იმიგრაციით. თანაც ქუვეითში მოსახლეობის გასამმაგება მოხდა უკვე 1970-1990 წლებში. 1990 წელს ქუვეითში მოსახლეობა მეტიც კი იყო, ვიდრე 2000 წელს. 1990-1991 წლების სპარსეთის ყურის კრიზისის შემდეგ იქიდან ბევრი უცხოელი მუშა წავიდა, მათ შორის 300 ათასამდე იორდანეელი (წარმოშობით – პალესტინელი). პალესტინელებმა თითქმის ერთსულოვნად დაუჭირეს მხარი ერაყის აგრესიას იმ ქვეყანაში, რომელმაც ისინი შეიკედლა და სამუშაო მისცა. ამ ნაბიჯის შემდეგ პალესტინელებს ქუვეითში აღარ დაედგომებოდათ.

სპარსეთის ყურის ექვსივე არაბულ ქვეყანაში 1990-იანი წლების დასაწყისში მუშახელის 68 პროცენტს რეგიონის გარედან შემოსული უცხოელები შეადგენდნენ: მათი შრომა გაცილებით უფრო იაფი ჯდებოდა, ვიდრე, მაგალითად, იემენელი ან ეგვიპტელი მუშისა, რომელიც, თავის მხრივ,

ორ-სამჯერ ნაკლებს მიიღებდა იმავე სამუშაოსათვის, ვიდრე ადგილობრივი მუშა [Kemp & Harkavy, 1997, 333].

სპარსეთის ყურის ქვეყნებში (უპირველესად, გას-ში, საუდის არაბეთში, კატარში, ქუვეითში) შემოსული იმიგრანტები ძირითადად ინდოეთიდან (4 მილიონი) და პაკისტანიდანაა, აგრეთვე სამხრეთ-აღმოსავლეთ აზიის ქვეყნებიდან (ფილიპინები, ტაილანდი). გარდა ამისა, იქითკენაა მიმართული შიდარეგიონული მიგრაციაც – ეგვიპტიდან, სირიიდან, იორდანიიდან, იემენიდან, ირანიდან.

ეს არის ეკონომიკური მოტივაციით განპირობებული შრომითი მიგრაციის მაგალითი: მდიდარ ქვეყანაში იმ სამუშაოს შესასრულებლად, რომელზეც ადგილობრივი მუშახელი უარს ამბობს, მიდიან შედარებით ღარიბი ქვეყნების წარმომადგენლები.

უნდა აღინიშნოს, რომ შრომითი მიგრანტები ჩვეულებრივ დროებითი კონტრაქტის საფუძველზე შემოდიან რეგიონში (თუმცა ეს „დროებითობა“ შეიძლება მთელი სიცოცხლე გაგრძელდეს). ამ მიგრანტებზე არ ვრცელდება სოციალური უზრუნველყოფის სისტემა, ისინი მოკლებული არიან პოლიტიკურ და ბევრ სამოქალაქო უფლებას. მაგალითად, 1999 წელს კატარში ჩატარებული „ეროვნული მუნიციპალური საბჭოს“ არჩევნებში, სადაც პირველად დაუშვეს ქალების მონაწილეობაც, რეგისტრირებული იყო სულ 44 ათასი ამომრჩეველი – ქვეყნის მოქალაქე. კატარში კი იმავე წელს 589 ათასი დე-ფაქტო (ე.წ. „სახეზე მყოფი“) მცხოვრები იყო, რომელთა შორის 400 ათასამდე საარჩევნო ასაკისა იყო, მაგრამ მათ შორის 9/10-ს, როგორც უცხოელს, ხმის უფლება არ ჰქონდა.

ისრაელში, გარდა იმ შრომითი მიგრანტებისა, რომელთა ნაწილს მშენებლობაში, სოფლის მეურნეობაში, პირად მომსახურებაში არსებული შრომითი რესურსების დეფიციტის აღმოსაფხვრელად ნება დართეს ლეგალურად შემოსულიყვნენ, მიგრანტების საგრძნობი ნაწილი იქ არალეგალურად იმყოფება: ეს არის ის არაებრაული მოსახლეობა, რომელიც ქვეყანაში დარჩა კანონიერი შრომითი კონტრაქტის ვადის გასვლის შემდეგ, ან არალეგალურად

შემოვიდა, ძირითადად აღმოსავლეთ ევროპიდან, დასავლეთ აფრიკიდან, სამხრეთ-აღმოსავლეთ აზიიდან. არალეგალური იმიგრაცია გამოწვეულია შრომის უფრო მაღალი ანაზღაურებით ისრაელში, ვიდრე მათ საკუთარ ქვეყნებში. თუმცა აქაც, ისე როგორც სპარსეთის ყურის ქვეყნებში, სრულებით უუფლებო არალეგალური მიგრანტი სამჯერ ნაკლებს მიიღებს იმავე შრომისათვის, რასაც ისრაელის მოქალაქე მიიღებდა.

ისრაელს აქვს პოლიტიკური მოტივაციით განპირობებული იმიგრაციის განუწყვეტელი ნაკადიც. ესაა სიონიზმის იდეით ფრთაშესხმული ებრაელების რეპატრიაცია ისტორიულ სამშობლოში: ინგლისიდან, საფრანგეთიდან, ამერიკიდან ებრაელების შემოსვლა ისრაელში ვერ აიხსნება იმით, რომ ისინი ღარიბი ქვეყნებიდან მოდიან და აქ დასაქმებას ეძებენ. ამ იდეოლოგიური (ამდენად, პოლიტიკური) მოტივაციით გამოწვეულ იმიგრაციას ისრაელი ყველანაირად ახალისებს და ხელს უწყობს.

XX საუკუნის ბოლო დეკადაში ისრაელში თითქმის ერთი მილიონი იმიგრანტი შემოვიდა ყოფილი საბჭოთა კავშირის ქვეყნებიდან. საგრძნობი ნაწილისათვის ეს იყო სიონისტური იდეალის განხორციელება, მაგრამ არანაკლებ რაოდენობას ისრაელში წასასვლელად უბიძგა პოსტსაბჭოთა სივრცეში შექმნილმა ეკონომიკურმა ქაოსმა და სოციალურმა არასტაბილურობამ (ანუ ეკონომიკურმა მოტივაციამ).

შრომითი რესურსების განაწილება გარკვეულად მიგვაჩვენებს ქვეყნის ეკონომიკურ სტრუქტურაზეც.

დასაქმების „პირველად დარგებში“ (ესაა სოფლის მეურნეობა, მეთევზეობა, მეტყევეობა, მოპოვებითი მრეწველობა) დასაქმებულთა ხვედრითი წილი თანდათან მცირდება. არაბეთის ნახევარკუნძულის ნავთობმომპოვებელ ქვეყნებში, სადაც გარემო არ უწყობს ხელს ინტენსიურ მიწათმოქმედებას, სოფლის მეურნეობაში დასაქმებულთა რაოდენობა საერთოდ უმნიშვნელოა, ხოლო ნავთობმომპოვება ძირითადად ავტომატიზირებულია და ცოტა მუშახელს მოითხოვს. მაგრამ იქ, სადაც სოფლის მეურნეობისათვის

ხელსაყრელი პირობებია და გლეხური მეურნეობის ტრადიცია შემორჩენილია, „პირველად დარგებში“ მუშახელის საკმაოდ დიდი წილია დასაქმებული, მაგალითად სირიაში 28 პროცენტი, ეგვიპტეში – 34, თურქეთში – 47 პროცენტი. საპირისპირო მაგალითია ისრაელი, სადაც სოფლის მეურნეობაში დასაქმებულია თვითმოქმედი მოსახლეობის მხოლოდ 3,3 პროცენტი, მაგრამ მათ მიერ შექმნილი პროდუქცია ნახევარზე მეტად უზრუნველყოფს ქვეყნის მოთხოვნილებას სურსათზე.

დასაქმების „მეორეულ დარგებში“ (ესაა დამუშავებითი მრეწველობა, მშენებლობა, საწარმოო ინფრასტრუქტურა) ჩაბმულთა რაოდენობა ერთგვარად მატულობს ქვეყნების ინდუსტრიალიზაციის კვალდაკვალ და რეგიონის ქვეყნებში 20-29 პროცენტს შორის მერყეობს.

მუშახელის ძირითადი ნაწილი დასაქმებულია „მესამეულ დარგებში“ (ესაა ვაჭრობა, საყოფაცხოვრებო მომსახურება, საზოგადოებრივი კვება, სასტუმრო საქმე, ფინანსურ-საკრედიტო და სადაზღვევო სფერო, სახელმწიფო-ბიუროკრატიული აპარატი, განათლების, მეცნიერებისა და ჯანდაცვის სფერო). ამ დარგებში დასაქმებულია თვითმოქმედი მოსახლეობის ნახევრამდე, ან ზოგან მეტიც კი.

შედარებისათვის შეიძლება მოვიყვანოთ რეგიონის ოთხი ქვეყნის მაგალითი (გამოთვლილია გაეროს სტატისტიკაზე დაყრდნობით, 1990-იანი წლების შუაგულისათვის [SY, 1999], პროცენტები დამრგვალებულია). პირველად, მეორეულ და მესამეულ დარგებში დასაქმების პროპორცია ეგვიპტეში იყო 34-22-44, სირიაში – 28-25-47, თურქეთში – 47-21-32, ისრაელში – 3-29-68. ამ უკანასკნელში დასაქმების სტრუქტურა ყველაზე ახლოსაა განვითარებული ქვეყნის მოდელთან, დანარჩენ სამში კი – განვითარებადი ქვეყნის („მესამე სამყაროს“) მოდელთან. ისრაელისას წააგავს სპარსეთის ყურის ნავთობმომპოვებელი ქვეყნების დასაქმების სტრუქტურა: იქ ის შექმნილია ნავთობის ექსპორტით მიღებული დიდი შემოსავლის წყალობით და, როგორც ზევით აღინიშნა, უცხოელი იმიგრანტების შრომას ეყრდნობა.

სოციალური პრესტიჟის ადგილობრივი კონცეფცია (თუ

გნებავთ, *სნობიზმი*) მოასწავებს იმას, რომ ყველა ოჯახი, რომელსაც შეუძლია განათლება მისცეს შვილებს, ცდილობს გამოუნახოს მათ „თეთრი საყელოს“ სამუშაო: უმჯობესია სახელმწიფო სამსახური, რათა „ხელი არ გაესვაროთ“ მიწაზე ან ქარხანაში მუშაობით. ფეოდალიზმის გადმონათლები, ანუ კუთხურობა, ნათლიმამობა, პროტექციონიზმი, მათთან პირდაპირ დაკავშირებული კორუფცია, რის შენარჩუნებას ხელს უწყობს არადემოკრატიული რეჟიმების არსებობა ქვეყნების მეტ ნაწილში, ამცირებს რეალური სოციალური განვითარების საშუალებას. გლეხური ფსიქოლოგია, რაშიც იგულისხმება მომხვეჭელობა, ვიწრო-ეგოისტური ინტერესების სახელმწიფო ინტერესებზე მაღლა დაყენება, დომინირებს ქალაქის მცხოვრებთა შორისაც.

უმუშევრობას რეგიონში ფართო მასშტაბი აქვს. ხანდახან ის გარეგნულად იჩქმალება იმიტომ, რომ სამი-ოთხი ადამიანი ერთი კაცის გასაკეთებელ საქმეს აკეთებს. ჩაის დამტარებლების, ფეხსაცმლის მწმენდავების, ქუჩის წვრილი გამყიდველების, სასტუმროებში ხელზე მოსამსახურე ბიჭების სიმრავლე ფაქტობრივი უმუშევრობის მაჩვენებელია. სოფლად სეზონური უმუშევრობაა, ბევრია უმიწაწყლო გლეხი. ძალიან დიდ სირთულეს ქმნის ისიც, რომ უმუშევართა შორის მრავლადაა უმაღლესი განათლების მქონე ადამიანიც: ქვეყნების ეკონომიკას და სახელმწიფო-ბიუროკრატიულ აპარატს, უბრალოდ, არ შეუძლია აითვისოს უნივერსიტეტების მიერ გამოშვებული დიპლომირებული სპეციალისტების მზარდი რაოდენობა. ზოგ ქვეყანაში არმია ასაქმებს უმუშევართა ნაწილს, მაგრამ ეს ზღვაში წვეთია.

საერთო ჯამში უმუშევრები, ან ნახევრად უმუშევრები (ვინც ვერ უზრუნველყოფს თავისი ოჯახის მოთხოვნილებას მიზერული ხელფასით ან შემოსავლით) არის ფეთქებადსაშიში მასა, რომელიც მზადაა აჰყვეს პოპულისტების ან რელიგიური ექსტრემისტების მოწოდებებს, თუკი ისინი მიუთითებენ „სოციალურ მტერზე“ და ეტყვიან, რომ მათი დისკომფორტის მიზეზი სწორედ ისაა. სადაც პოლიტიკური პლურალიზმია, მაგალითად თურქეთში, ასეთი ელემენტი

ქმნის რელიგიური პარტიების მთავარ ელექტორატს. იქ კი, სადაც ერთპარტიული სისტემებია (სხვანაირად – დიქტატორული რეჟიმებია), უმაყოფილება შიგნით ბორგავს და გამოსავალს ეძებს, ისე როგორც მონახა 1979 წელს ირანში, ანტიმონარქისტული რევოლუციის დროს. ძალიან დიდია უმუშევრობის მაჩვენებელი პალესტინურ ტერიტორიებზე, განსაკუთრებით ლაზას სექტორში, რაც „ტერორისტთა კადრების“ მოსაზიდად ნაყოფიერ ნიადაგს ქმნის.

შრომითი რესურსების მომზადების ხარისხს გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს ქვეყნის ეკონომიკური აღმავლობისათვის. რეგიონის დიდ ნაწილში კი ხალხის *რეალური* (არა მხოლოდ დიპლომის მიხედვით) განათლებისა და შეგნების დონე საკმაოდ დაბალია. ამ მხრივ თვალსაჩინო მაგალითია დასავლეთ ევროპის, ამერიკისა და იაპონიის მაღალი ტექნოლოგიების კორპორაციების მიერ ფილიალების გახსნა სამხრეთ-აღმოსავლეთ და სამხრეთ აზიაში. ამან შეუწყობი ხელი სინგაპურის, მალაიზიის, ტაილანდის, ინდონეზიის ეკონომიკურ წინსვლას. მაგრამ ახლო აღმოსავლეთში (ისრაელის, აგრეთვე, ნაწილობრივ, თურქეთის გამოკლებით) ასეთი ფილიალები თითქმის არ იხსნება. ის პროდუქციაც კი, რაც სპარსეთის ყურის სახელმწიფოების ტერიტორიაზე მდებარე თავისუფალ ეკონომიკურ ზონებში იქმნება, იმიგრანტი მუშახელის გამოყენებითაა შექმნილი.

ისრაელი, როგორც აღინიშნა, გამონაკლისია რეგიონის ფონზე, ვინაიდან მისი შრომითი რესურსების თავდაპირველი ცოდნა, შრომითი კულტურა და ჩვევები საზღვარგარეთ, უპირატესად, ევროპის ქვეყნებში, ჩამოყალიბდა. შემდეგ ისრაელში მოხდა ამ ცოდნისა და ჩვევების ადგილზე რეპროდუცირება დასავლურ ყაიდაზე. ამიტომაც ისრაელი ყველაზე მისაღები პარტნიორია დასავლური ფირმებისათვის. საწარმოების ფილიალების გახსნისათვის ერთგვარი დაბრკოლებაა შრომის მაღალი ანაზღაურება ამ სახელმწიფოში.

საინტერესოა თურქეთის მაგალითიც, რომელიც თითქმის ნახევარი საუკუნე (1963 წლიდან) მუშახელს აწვდიდა დასავლეთ ევროპას, უპირველესად – დასავლეთ გერმანიას. მართალია, თურქეთიდან სამუშაოდ წასულთა ნაწილი

სამუდამოდ დარჩა ევროპაში, მაგრამ უმეტესობა დაბრუნდა, აღჭურვილი შესაბამისი ცოდნით და დაუფლებული შრომის დასავლურ კულტურას. შრომითი რესურსების ეს გამოცდილება ერთ-ერთი გადამწყვეტი ფაქტორი აღმოჩნდა თურქეთის ეკონომიკური აღმავლობისათვის 1980-იანი წლების ბოლოდან მოყოლებული დღემდე.

ურბანიზაცია და სოციალურ-კულტურული განვითარება

ახლო აღმოსავლეთი საუკუნეების განმავლობაში პრაქტიკულად სასოფლო მხარე იყო. 1920-იან წლებშიც კი მოსახლეობის მეათედზე ნაკლები ცხოვრობდა ქალაქად. 21-ე საუკუნის დასაწყისში კი რეგიონის მოსახლეობის ნახევარზე მეტი თავს ქალაქელად მიიჩნევს. ურბანიზაციის პროცესი დიდი სისწრაფით მიმდინარეობს.

თუმცა არაბეთის ნახევარკუნძულის ქვეყნებზე გაერო ვერ იძლევა დაზუსტებულ მონაცემებს, დარწმუნებით შეიძლება ითქვას, რომ ქუვეითში, გას-ში, კატარში, ბაჰრეინში მოსახლეობის 9/10, ან მეტიც კი, ქალაქში ცხოვრობს. სოფლები იქ, უბრალოდ, არ არსებობს: უდაბნოს განაპირას მხოლოდ მცირერიცხოვანი ბედუინების კარვებს შეიძლება შეხვდეთ. ლიბანში, ერაყსა და საუდის არაბეთში ქალაქის მოსახლეობა 65 პროცენტზე ნაკლები არაა.

მაგრამ რა არის ქალაქი ახლო აღმოსავლეთში? XIX საუკუნის ბოლომდე, გარდა ოციოდე დიდი ქალაქისა (სტამბოლი, იზმირი, ალექსანდრია, კაირო, ალეპო, დამასკო, ბეირუთი, ბაღდადი, ისფაჰანი, თეირანი და რამდენიმე სხვა), ეს იყო გალავანშემოვლებული ძალიან მჭიდრო დასახლება, რომელსაც ფლობდა/მართავდა ფეოდალი/ხელმწიფის რწმუნებული. ჩვეულებრივ, არც თუ უანგაროდ, ქალაქის მმართველი საშუალებას აძლევდა ვაჭრებს ესარგებლათ გალავანს შიგნით არსებული შედარებითი უსაფრთხოებით. ქალაქში იქნებოდა მოზრდილი მიზგითი, შეიძლება რამდე-

ნიმეც. ზოგ ქალაქში ქრისტიანული და ებრაული უბანიც იქნებოდა გამოყოფილი. ქალაქში იჯდა ყადი (მოსამართლე, რომელიც განაჩენის გამოტანისას შარიათით* ხელმძღვანელობდა). ასეთ დასახლებას ჰქონდა ადმინისტრაციული და სავაჭრო-მომსახურებითი ფუნქციები.

ამჟამად ქალაქის კრიტერიუმად სხვა რამ უნდა იყოს გამოყენებული – მარტო გალავნის არსებობა არ კმარა! ისრაელში, მაგალითად, რაოდენობრივ კრიტერიუმს იყენებენ: ქალაქი არის დასახლებული პუნქტი, სადაც 2 ათასზე მეტი მცხოვრებია, ხოლო სოფლის მეურნეობასთან დაკავშირებულია დასაქმებული მოსახლეობის მესამედზე ნაკლები; სირიაში კი თუ დასახლებულ პუნქტს ადმინისტრაციული ფუნქცია არ აკისრია, ქალაქად მისაჩნევად იქ 20 ათასზე ნაკლები ადამიანი არ უნდა ცხოვრობდეს. ზოგიერთ ქვეყანაში (თურქეთი, ირანი, სირია, ეგვიპტე) ქალაქად ითვლება ადმინისტრაციული ერთეულის (გუბერნიის – ილი, მუჰაფაზა, შაჰრესთანი, ან რაიონის – ილჩე, მანტიკა, მარკაზი) ცენტრი. რეგიონის მეტ წილ ქვეყანაში ქალაქის ოფიციალური კრიტერიუმი საერთოდ არაა დადგენილი.

თუ დასახლებულ პუნქტში 100 ათასზე მეტი ადამიანი ცხოვრობს, ქვეგარეშეა, რომ ეს ქალაქია, თანაც დიდი.

დიდი ქალაქების რაოდენობა რეგიონში სწრაფად მატულობს. 1972 წელს ირანში 15 ქალაქი იყო – თითოეულში 100 და მეტი ათასი მცხოვრებით, 2000 წელს კი 58; თურქეთში, შესაბამისად, 20 და 51; ეგვიპტეში – 16 და 25; ერაყში – 5 და 18; ისრაელში – 4 და 12; სირიაში – 5 და 9; საუდის არაბეთში – 3 და 7, იორდანიაში, გას-ში, იემენში 2000 წელს 4-4 დიდი ქალაქი იყო, დანარჩენ ქვეყნებში – 1-3 (30 წლის წინ კი ერთი-ორი, ან არც ერთი).

დიდი ქალაქებიდან განსაკუთრებით გამოირჩევა ქალაქი-მილიონერები, რომლებშიც კონცენტრირებულია შესაბამისი ქვეყნის ადმინისტრაციული, სავაჭრო-მომსახურებითი, სამრეწველო, საგანმანათლებლო-კულტურული ფუნქციები. სხვა დიდ ქალაქებთან ერთად ისინი ქმნიან ქვეყნის განსახლების სისტემის საყრდენ კარკასს. 21-ე საუკუნის დამდეგს ახლო აღმოსავლეთში 17 ასეთი ქალაქია (30

წლის წინათ კი სულ 5 იყო), ხოლო რამდენიმე ქალაქი უკვე რიგში დგას, რათა დაძლიოს მილიონიანი ზღვარი.

საუკუნეთა მიჯნაზე თურქეთში ქალაქი-მილიონერები (ოფიციალურ ადმინისტრაციულ საზღვრებში) იყო სტამბოლი (ადგილობრივი გამოთქმით ისტანბულ; 8,3 მილიონი მცხოვრები), დედაქალაქი ანკარა (3,0), იზმირი (2,1), ბურსა (1,1) და ადანა (1,1); ირანში – დედაქალაქი თეირანი (თეჰრან, 6,8), მაშჰადი (1,9), ისფაჰანი (ესფაჰან; 1,3), თაბრიზი (1,2) და შირაზი (1,1), ამ ზღვარს უახლოვდებოდა ქარაჯი; ეგვიპტეში – დედაქალაქი კაირო (ალ-კაჰირა; 6,8), მასთან ფაქტობრივად შეზრდილი გიზა (2,2) და ალექსანდრია (ალ-ისქანდარიია; 3,3); სირიაში – ალექო (ჰალაბ; 1,6) და დედაქალაქი დამასკო (დიმაშკ; 1,4); ერაყში – დედაქალაქი ბაღდადი (3,9); იორდანიაში – დედაქალაქი ამანი (1,8).

თუკი ქალაქებს თავიანთი აგლომერაციებითურთ განვიხილავთ, მილიონს კიდევ ბევრი გადააჭარბებს. მაგალითად, თურქეთის ქალაქ კონიის აგლომერაციაში მილიონზე მეტი სახლობს. ისრაელის თელ-ავივის აგლომერაციაში, რომელიც 14 ქალაქს აერთიანებს, ცხოვრობს 2,6 მილიონი ადამიანი, ანუ მთელი სახელმწიფოს მოსახლეობის 2/5.

აღმოსავლურ ქალაქს, რომელიც ტრადიციულად უპირისპირდება სასოფლო (ბინადარ და მომთაბარე) ცხოვრებას, ჩვეულებრივ ახასიათებს ძველი ცენტრის ზოგიერთი გარეგნული ნიშანი – ციხესიმაგრე (ყალა/კალე, რაბათ-ი), ძველი ქალაქი მიხვეულ-მოხვეული ვიწრო ქუჩებით, ბაზარი (სუკ-ი), სადაც ყველაფერი იყიდება და რომელიც ამავე დროს ხელოსნობის ცენტრიცაა. ახლო აღმოსავლეთის ქალაქს (ახალსაც კი) ყოველთვის განასხვავებთ ევროპული ქალაქისაგან მინარეთების აწვდილი სვეტებით (თუმცა მიზგითსა და მინარეთს ახლა ევროპულ ქალაქებშიც, ვთქვათ, ლონდონსა და კიოლნშიც ნახავთ), საიდანაც მუეძინი დღე-ღამეში ხუთჯერ მოუხმობს მორწმუნეებს ლოცვისაკენ. ამჟამად მინარეთიდან რადიორეპროდუქტორით გადასცემენ მუეძინის ხმის ჩანაწერს.

ნათლად ჩანს თანამედროვე დასავლური ქალაქგეგმარების ელემენტებიც: ძველი ქალაქი შეფარდებით სულ

უფრო მცირე ხდება, ახალი კი ფართოვდება და სიმალლეში იზრდება.

უკვე შეიმჩნევა დასავლეთის გავლენით შემოსული სუბ-ურბანიზაცია: მდიდარი მოსახლეობა კარგად მოვლილი გარეუბნების ვილებში გადადის საცხოვრებლად. ამავე დროს ქალაქები გადაჭედებულია ავტოტრანსპორტით, რომელიც არ აკმაყოფილებს ეკოლოგიურ ნორმებს, რასაც თან სდევს ატმოსფეროს დაბინძურება, ხმაური.

ქალაქს, განსაკუთრებით უდიდესს, სტიქიურად აწყდება სოფლიდან სიღარიბით გამოდევნილი გლეხობა (მათი დათვლა მართლაც ძნელია), უმეტესად – ახალგაზრდობა, რომელიც ეძებს სამუშაოს და უკეთეს ცხოვრებას, მაგრამ ხშირად ვერაფერს პოულობს. მას უჭირს საცხოვრებლის მონახვა. თუმცა ახლო აღმოსავლეთში ვერ ნახავთ ისეთ არაფრისმქონე მანანნალებს, როგორიც ინდოეთშია, და რომელთაც ტროტუარზე სძინავთ ერთი ჭუჭყიანი ზეწრის ამარა. მაგრამ აქაც სიღატაკე აშკარაა: ქალაქის უშენ ადგილებზე, ხანდახან ცენტრშიც კი, სახელდახელოდ აგებული ხუხულებია (თურქეთში მათ *გეჯეკონდუ*-ს უწოდებენ). იქ სუფევს ანტისანიტარია, არაა კომუნალური მომსახურება. ქალაქებში მაღალია დამნაშავეობის დონე.

ახლო აღმოსავლური სოფელი რჩება ტრადიციონალიზმის ბუდედ, რომელიც ძალიან ნელა ეგუება სიახლეს. სოფლის ურბანიზაცია – ქალაქის გავლენის გავრცელება სოფელ ადგილზე, საკმაოდ ნელი პროცესია, თუმცა ის მაინც იგრძნობა.

ახლო აღმოსავლეთში სოფლის ბინადარი მოსახლეობის გარდა არსებობს მომთაბარე (ნომადი) მოსახლეობაც (ბედუინები). საუკუნეების განმავლობაში მეცხოველე ბედუინი ზევით დაცქეროდა მიწათმოქმედ გლეხს. მაგრამ დღეისათვის ნომადიზმის ეკონომიკური საფუძველი მორყეულია: მისი საქონელი (მეცხოველეობის პროდუქტები) ფარდობითად გაიფადა, ხოლო სამრეწველო საქონელი გაძვირდა. შეირყა ბედუინთა ტომის ბელადის, *შეიხის*, პოლიტიკური ავტორიტეტი, რომელიც ადრე ეყრდნობოდა ცხენზე ან აქლემზე ამხედრებულ კავალერიას. ავიაციისა

და ტანკების ეპოქაში შეიხის სამხედრო ძალას ფასი აღარა აქვს.

ნომადიზმი შემორჩენილია იემენში, ირანში, ერაყში, საუდის არაბეთსა და სპარსეთის ყურის სხვა ქვეყნებში. არსებითად არაბი მმართველების საგრძნობი ნაწილი ბედუინური არისტოკრატიაა და ისინი არ დაუშვებენ საკუთარი ტომების სრულ ამოძირკვას. ამიტომაც ნომადიზმს პოლიტიკური „სახურავი“ აქვს. მაგრამ ბევრი ახალგაზრდა ბედუინი ამჯობინებს გადასახლდეს ქალაქში, მით უმეტეს, თუ მდიდარი და გავლენიანი თანატომელების მფარველობის იმედი აქვს (ეს განსაკუთრებით ეხება ნავთობომპოვებელ ქვეყნებს).

მოსახლეობის განათლების დონე ყველა ქვეყანაში მატულობს. გაიზარდა წერა-კითხვის მცოდნეთა ხვედრითი წონა. მაგრამ, მაგალითად, 1995 წელს ირანში, ერაყში, გას-ში, კატარში, საუდის არაბეთში, ქუვეითში მოზრდილი მოსახლეობის, განსაკუთრებით ქალების, 20-30 პროცენტი ჯერ კიდევ უნიგნური იყო, ეგვიპტეში ეს მაჩვენებელი 48,6 პროცენტამდე აღიოდა, ხოლო იემენში 62,7 პროცენტი იყო. შედარებით უკეთესი მდგომარეობაა იორდანიაში, ბაჰრეინსა და თურქეთში (უნიგნურობა 14-18 პროცენტის ფარგლებშია). ყველაზე კარგი სიტუაციაა ისრაელში, კვიპროსზე და ლიბანში: აქ წერა-კითხვის ცოდნის დონე 93 პროცენტს აჭარბებს.

განათლებაზე დახარჯული თანხები ერთიან ეროვნულ პროდუქტთან შეფარდებით შეადგენს 2,2 პროცენტს თურქეთში, 4-5 პროცენტს – ეგვიპტეში, სირიაში, ომანში, კვიპროსში, ერაყში, 5,5 პროცენტს – საუდის არაბეთში, 6,1 პროცენტს – იემენში, 7,2 პროცენტს – ისრაელში, ხოლო იორდანიაში 8,7 პროცენტსაც კი აღწევს. ყველა ქვეყანაში დაწყებით და საშუალო განათლებას გოგონებიც იღებენ, უმაღლესი სასწავლებლების სტუდენტებს შორის ქალები ნახევარზე ცოტა ნაკლებს შეადგენენ, მაგრამ, მაგალითად, გას-სა და კატარში ქალები სტუდენტების 70-73 პროცენტია (მხოლოდ იემენშია ეს მაჩვენებელი ძალიან დაბალი – 13 პროცენტი) [SY, 1999, 52-55].

უმალლესი განათლების დონით გამორჩეული ქვეყნებია ისრაელი, თურქეთი, კვიპროსი, ლიბანი. განათლების რეფორმა ყველაზე კარგად ხორციელდება იორდანიაში და ქუვეითში. ერაყის განათლების სისტემა, რომელიც ადრე რეგიონში ერთ-ერთი მოწინავე იყო, დააკნინა გამუდმებული ომებმა. ისრაელის უმაღლესი სასწავლო დაწესებულებები მსოფლიო დონის სტანდარტებს აკმაყოფილებს, ზოგიერთ სამეცნიერო დარგში კი მსოფლიოში საუკეთესოა. სტამბოლში XIX საუკუნიდან არსებული ამერიკული „რობერტ კოლეჯი“ პრესტიჟულ ბოლაზიჩის (ბოსფორის) უნივერსიტეტად იქცა; ანკარასა და სტამბოლში არის მაღალი კლასის, მათ შორის ინგლისურენოვანი უნივერსიტეტები. კაიროში არის ამერიკული უნივერსიტეტი. ბეირუთში 1866 წლიდან არსებობს ამერიკელი მისიონერების მიერ დაარსებული „სირიის პროტესტანტული კოლეჯი“, რომელიც ბეირუთის ამერიკულ უნივერსიტეტად იქცა; იმავე ქალაქში 1875 წლიდან მოქმედებს ფრანგულენოვანი (კათოლიკური) უნივერსიტეტი. მანდატის პერიოდში (მსოფლიო ომებს შორის) ბეირუთი მეზობელი ქვეყნებისათვის, მათ შორის პალესტინაში მცხოვრები ებრაელებისათვისაც, მთვარი კულტურულ-საგანმანათლებლო ცენტრი იყო. ტრადიციები კი ნელა ქრება.

ამჟამად რეგიონის ყველა ქვეყანაში არსებობს უნივერსიტეტები. თურქეთსა და ირანში ისინი ასობითაა. სპარსეთის ყურის მდიდარ ნავთობმომპოვებელ ქვეყნებს შეუძლიათ საზღვარგარეთიდან ჩამოიყვანონ მაღალი კლასის პროფესორები და მკვეთრად აამაღლონ სწავლების ხარისხი. პრობლემად ახლა გადაიქცა განათლებული ხალხის დასაქმება.

განათლების დონის მატების მიუხედავად, რეგიონის ბევრ ქვეყანას სრულფასოვანი პროგრესის საშუალებას არ აძლევს იქ არსებული ზოგადი სოციალურ-კულტურული ვითარება.

თავი 4

რელიგიების გეოგრაფია

რელიგია და პოლიტიკა

რელიგია ახლო აღმოსავლეთში ძალიან დიდ როლს თამაშობს საზოგადოების ცხოვრებაში. პოლიტიკა საკუთარ იარაღად იყენებს რელიგიას და ორივე მათგანი თავისებურ ზემოქმედებას ახდენს გეოგრაფიულ სივრცეზე. რასაკვირველია, სივრცეც ახდენს უკუქმედებას რელიგიის თავისებურებებზე, მაგრამ მხოლოდ გეოგრაფიული ფაქტორები ვერ განგვიმარტავს რელიგიების გავრცელებასა და მათ სივრცობრივად განსხვავებულ როლს.

ახლო აღმოსავლეთი ცნობილია, როგორც მონოთეისტური რელიგიების სამშობლო, რომელთაც ამჟამად კაცობრიობის თითქმის ორი მესამედი მისდევს.

აქვეა, ქალაქ ხაიფაში, ყველაზე ახალგაზრდა მონოთეისტური რელიგიის – ბაჰაიზმის – ცენტრი. ბაჰაიზმი, მართალია, ირანში იღებს სათავეს, მაგრამ ახლო აღმოსავლეთში ცოტა მიმდევარი ჰყავს: მისი მიმდევრები გაფანტულები არიან ამერიკიდან პაჰუა-ახალ გვინეამდე. მას საქართველოშიც კი ჰყავს 2500-მდე მიმდევარი.

ბაჰაიზმს არასწორად მიიჩნევენ ისლამის განშტოებად. მართალია, ის ისლამის ნიაღში ჩაისახა, მაგრამ ამჟამად სავსებით დამოუკიდებელი რელიგიაა. შედარებისათვის: ქრისტიანობაც თავდაპირველად იუდაიზმის განშტოებად აღიქმებოდა (განსაკუთრებით, რომაელთა მიერ), მაგრამ, საბოლოოდ, ცალკე რელიგიად ჩამოყალიბდა.

რეგიონში მდებარეობს იუდაიზმის, ქრისტიანობის, ისლამის¹⁰ წმინდა ადგილების უმრავლესობა.

სახელმწიფოში მონოთეისტური რელიგიის შემოღების ერთ-ერთ პირველ ცდად ითვლება *ეხნათონის* რეფორმები ძველ ეგვიპტეში (ძვ.წ. XIV ს.), როდესაც მრავალი ღმერთის ნაცვლად ფარაონმა ბრძანა ერთი ღმერთის – ათონის თაყვანისცემა. მაგრამ *ეხნათონის* სიკვდილისთანავე ეგვიპტე მიუბრუნდა თავის მრავალ ღმერთს. ამის მთავარი მიზეზი იყო ქურუმთა ჩამოყალიბებული კასტის ძლიერი წინააღმდეგობა: ღმერთების რაოდენობის შემცირებით მისი ეკონომიკური ინტერესები ილახებოდა!

ზოგი ფიქრობს, რომ ეგვიპტის მონოთეისტურ ექსპერიმენტს შეეძლო გავლენა მოეხდინა იმავე პერიოდში (ან მომდევნო ხანაში) ეგვიპტეში მყოფ *მოსეზე*¹¹. მაგრამ უფრო სავარაუდოა, რომ *მოსეს* არც დასჭირვებოდა ეგვიპტური გავლენა. საკუთარი და ერთადერთი ღმერთის თაყვანისცემა სავსებით ლოგიკურია ერთი წარმოშობის ტომისათვის: ის შეკრული უნდა იყოს, რათა ყველა მხრიდან მოსალოდნელ საფრთხეს საერთო ძალით გაუმკლავდეს. ერთი, მფარველი და მხოლოდ *თავის რჩეულ ხალხზე* მზრუნველი ღმერთის იდეა კი პოლიტიკური მონოლითის ჩამოყალიბების საშუალებას იძლევა.

ბევრ სხვა ტომსაც ჰყავდა საკუთარი (და ერთი) ღმერთი, მაგრამ ვის ახსოვს ისინი? *მოსეს* მიმდევრების გენიალურობა გამოიხატა მონოთეიზმის იდეის წერილობით ჩამოყალიბებაში. წიგნს (ებრაელთა შემთხვევაში – *თორას**) განსაკუთრებული სიწმინდე ენიჭება. რამდენიმე საუკუნის განმავლობაში ებრაელთა წმინდა წიგნების კრებულს – *თანახს** (რომლის ძირითადი ნაწილი *თორაა*) წერდნენ ნიჭიერი და კარგი ლიტერატურული გემოვნების მქონე ადამიანები, რომლებზეც გარეშე გავლენაც (მაგალითად, შუამდიწარეთის მითოლოგია) კეთილისმყოფლად ზემოქმედებ-

10 ამ სამ რელიგიასა და ინდუიზმს ემანუელ სივანი უწოდებს „ძლიერ რელიგიებს“ [Sivan, 2002]. მათ აგრეთვე უწოდებენ „დამკვიდრებულ, ტრადიციულ, მსოფლიო“ რელიგიებს.

11 ასეთი ვარაუდების მიმოხილვისას იაკოვ შავიტს მოჰყავს სწინააღმდეგო მოსაზრებაც, თითქოს *ეხნათონის* მონოთეიზმი მოსემ შთააგონა [Shavit, 2002], რაც, ჩემი აზრით, სწორი არ უნდა იყოს.

და¹². როდესაც თანახმი იხვეწებოდა, ბაბილონში ებრაელთა დეპორტაციის პერიოდში (ძვ.წ. VI ს.), სალაპარაკო ენად მათთვის უკვე არამეული ქცეულიყო. თანახმი კი იმ დროს ნაწილობრივ დავინწყებულ ებრაულ ენაზეა დაწერილი, რომელიც სრულყოფილად მხოლოდ რაბებმა იცოდნენ. მათ უნდა აეხსნათ წიგნის არსი დანარჩენი ებრაელებისათვის. წიგნის წაკითხვისა და კომენტირების უნარი ისეთი ძალაა, რომელიც მცოდნეების მიმართ უცოდინარების, მათ შორის უცხოტომელების, პატივისცემას იწვევს (შესაძლოა, საკუთარი არასრულფასოვნების კომპლექსსაც კი აღვივებს).

მონოთეისტური რელიგიების, განსაკუთრებით ქრისტიანობის, ფართო გავრცელებამდე რეგიონში პოლითეიზმის ნაირსახეობანიც იყო. პოლითეისტური რწმენის მქონე დამპყრობელი, ჩვეულებრივ, უფრო ადვილად ეგუება ადრე დამკვიდრებულ კულტებს, შეიძლება გაითავისოს კიდევ ზოგიერთი ადგილობრივი ღვთაება და „ჩააჩოჩოს“ საკუთარი ღმერთები ძველ პანთეონში.

რომაული პოლითეიზმი არ ებრძოდა ადგილობრივ კულტებს. რომი ძირითადად ტოლერანტული იყო ყველა რწმენის მიმართ, თუკი იგი მისი ბატონობის წინააღმდეგ არ რაზმავდა ხალხს. იესო შედიოდა რომის მმართველობის ქვეშ მყოფ იერუსალიმში თავისუფლად მოქმედ იუდეველთა ტაძარში, ხოლო იუდეის რომაელი მმართველი (პროკურატორი) ებრაელ მღვდელმთავარს, უხუცესებსა და ხალხს ეთათბირებოდა, თუ რომელი პატიმარი შეევრდომებინა იუდეველთა დღესასწაულთან – ფესახთან – დაკავშირებით¹³.

როდესაც რომის იმპერია ებრძოდა ულტრაორთოდოქს იუდეველებს – ზელოტებს, მოგვიანებით კი – ქრისტიანებს,

12 ამ გავლენების გამო თანახში საკმაოდაა ურთიერთსაწინააღმდეგო ამბები და შეფასებები, თუმცა ეს უფრო საინტერესოს და, ასე ვთქვათ, უფრო მინიერს, ადამიანურს, ხდის მას. როგორც ებრაული თორას ქართულ ენაზე ერთ-ერთი საუკეთესო მთარგმნელი შალომ დავიდი წერს, „ხანგრძლივი ისტორიული პერიოდის განმავლობაში იქმნებოდა თანახმისეულ წიგნთა კრებული, რომელიც შეიცავს არა მარტო ნაირგვაროვან ენობრივ და სტილისტიკურ ფენებს, არამედ განსხვავებულ, ხოლო ხანდახან ურთიერთსაწინააღმდეგო საზოგადოებრივ და სასულიერო ტენდენციებსაც“ [თორის ხუთწიგნეული, 1996, VII].

13 „როდესაც იხილა პილატემ, რომ ევრაფერს შევლის, არამედ უფრო იზრდება შფოთი, მოითხოვა წყალი, ხალხის წინაშე დაიბანა ხელები და თქვა: მე უბრალო ვარ ამ მართლის სისხლში. თქვენ იკითხეთ“ [მათე 27:24].

იგი უფრო პოლიტიკური, ვიდრე იდეოლოგიური თვალსაზრისიდან გამომდინარე მოქმედებდა. რომი მიიჩნეოდა, რომ ეს ადამიანები საფრთხეს უქმნიან სახელმწიფო წესრიგს – Pax Romana-ს. მათი რელიგიური რწმენის საკუთარით შეცვლა რომს არ აინტერესებდა.

მონოთეიზმი კი არ უტოვებს ადგილს სხვა ღმერთებს და აგრესიულად იცავს თავის ექსკლუზიურ ადგილს ადამიანის სულში. თავისთავად, მონოთეიზმი არ ნიშნავს, რომ ის უფრო აახლოებს ჭეშმარიტებასთან ადამიანს, ვიდრე პოლითეიზმი, რომლის შემთხვევაშიც რელიგიური სისტემის შემქმნელი ადამიანები ღმერთის ფუნქციებს ანაწილებენ რამდენიმე ღვთაებაზე და მათ იერარქიას ქმნიან. ბოლოს და ბოლოს, ჭეშმარიტება მხოლოდ ღმერთმა იცის და არა იმ ადამიანებმა, რომლებიც მისი სახელით საკუთარი წინაპრების მიერ შემუშავებულ რწმენებს ქადაგებენ.

მოსეს სჯულის შემთხვევაში მთავარი ის იყო, რომ რელიგიის საფუძვლები დამწერლობის მეშვეობით გრაგნილზე აისახა და ურყევი ჭეშმარიტების მნიშვნელობა შეიძინა არა მარტო ებრაელთათვის, არამედ სხვა მონოთეისტური რელიგიების მიმდევართათვისაც, უპირველესად ქრისტიანებისათვის, რომლებიც, არსებითად, ებრაელთა ღმერთს სცემენ თაყვანს.

მიუხედავად თვალსაჩინო განსხვავებებისა და კონფრონტაციისაც კი, აბლოაღმოსავლური მონოთეისტური რელიგიები საკუთარი ფესვებით საკმაოდ მჭიდროდაა ურთიერთდაკავშირებული. აშკარაა, რომ ისლამი თაყვანისცემისას იმავე ღმერთს გულისხმობს, რასაც იუდაიზმი და ქრისტიანობა: „აღლაჰ“-ი – არაბულად და „ელ“-ი – ებრაულად „ღმერთს“ ნიშნავს. საერთო სემიტური (მათ შორის *ქანანელთა*) მთავარი ღმერთი ასევე „ელ“-ი იყო.

ისლამი ცნობს წინასწარმეტყველებად იმავე პირებს, რომლებსაც იუდაიზმი და ქრისტიანობა. არაბულად *ნუხი* იგივეა, რაც ებრაულად *ნოახი* (ქართულად – ნოე); ასევეა *იბრაჰიმი* (აბრაჰამი, აბრამი), *ისხაკი* (იცხაკი, ისაკი), *იაკუბი* (იაკოვი, იაკობი), *იუსუფი* (იოსეფი, იოსები), *ისმაილი* (იმამელი), *მუსა* (მოშე, მოსე), *ჰარუნი* (აჰარონი, არონი), *აიუბი*

(იოზი), დაუდი (დავიდი, დავითი), სულეიმანი (შლომო, სოლომონი), ილიასი (ელიაჰუ, ილია), იუნუსი (იონა). ქრისტიანებისათვის მაცხოვარი იესო (ებრაულად – იეშუა) მუსლიმებისათვის არის წინასწარმეტყველი *ისა ბინ-მარიამ* (იესო მარიამის ძე). ისლამი პატივს მიაგებს *მარიამს*, როგორც წინასწარმეტყველ *ისას* დედას: იგი იშვიათი ქალია, რომელსაც *ყურანი* მოწინებით ახსენებს. გარდა ამისა, *ყურანი* წინასწარმეტყველებს მიათვლის *ადამსა* და *ისქანდარს* (ალექსანდრე მაკედონელს). მაგრამ ყველაზე მაღლა *ყურანი* აყენებს ისლამისათვის უდიდეს წინასწარმეტყველს – *მუჰამადს*.

ქრისტიანებმა იუდაიზმისაგან თავისი გამოყოფა წიგნის (ახალი აღთქმის) სახით დააკანონეს; მათთვის ებრაელთა წმინდა წიგნი – თანახი ძველ აღთქმად იქცა. მუჰამადი, როდესაც ისლამის დროშის ქვეშ არაბებს აერთიანებდა, ბიბლიას (ძველ და ახალ აღთქმას) განსაკუთრებულ პატივს მიაგებდა და „წიგნის ხალხის“ მიმართ შემწყნარებლობას მოითხოვდა. მუჰამადის მედიტაციები ჯერ ზეპირად გადაეცემოდა, მისი სიკვდილის შემდეგ კი ასევე წიგნის (ყურანის) სახით ჩამოყალიბდა და დაკანონდა.

ახლო აღმოსავლეთში ჩამოყალიბდა და კარგა ხანს გამოიყენებოდა, როგორც პოლიტიკის იარაღი, ამჟამად პრაქტიკულად გამქრალი ზოროასტრიზმი. ის უკვე ძვ. წ. VI საუკუნეში, იქცა იმპერიის (აქამანიანთა ირანის) ფაქტობრივ სახელმწიფო რელიგიად, ჰქონდა თავისი წმინდა წიგნი (ავესტა). მიიჩნევენ, რომ მისმა ადრეულმა ფორმებმა გავლენა მოახდინა იუდაიზმის ფორმირებაზე და, მისი მეშვეობით, ქრისტიანობაზე [Enc. Brit, 21, 1997, 945]. ტექნიკურად ზოროასტრიზმი მონოთეისტური რელიგია იყო, ან „ახლოს იდგა მონოთეიზმის იდეასთან“ [Васильев, 1983, 102], თუმცა სამყაროს დუალისტური პოზიციიდან განიხილავდა, სადაც ღმერთი აჰურა მაზდა ადამიანის სულებისათვის ებრძოდა ბოროტებას (სიცრუეს), რომელსაც არიმანი განასახიერებდა. ზოროასტრიზმი უარყოფდა ცხოველთა მსხვერპლშენიშვნის ველურ პრაქტიკას. თავიდან ის საკმაოდ ტოლერანტული რელიგია იყო: აქამანიანთა ირანში ყველა ღმერთის ტაძარი თავისუფლად მოქმედებდა.

ზოროასტრიზმმა ვერ გაუწია სათანადო მეტოქეობა ახალ, აქტიურ მონოთეისტურ რელიგიებს. მას შეუბრალეblად ებრძოდა ჯერ ქრისტიანობა, ხოლო ისლამმა საერთოდ ბოლო მოუღო. ირანში ზოროასტრიზმის მხოლოდ მცირერიცხოვანი მიმდევრები დარჩნენ; „პარსების“ სახელით ცნობილი ზოროასტრელების უმეტესობა ახლა ინდოეთში ცხოვრობს, სადაც მათი ცენტრია ქალაქი *მუმბაი* (აღრე ცნობილი, როგორც *ბომბეი*).

არც თუ იშვიათად რელიგია ეთნიკურობას ენაცვლება და სათანადო პოლიტიკურ როლს ასრულებს. ყველაზე ცნობილი მაგალითია ებრაელობა, რომლის, როგორც ერის, გამაერთიანებელი რელიგიაა. ასევე ძნელია განიხილო დრუზები (იხ. ქვემოთ), როგორც მხოლოდ რელიგიური და არა ეთნიკური ჯგუფი.

ლიბანში, სადაც თითქმის ყველა მოქალაქისათვის მშობლიური ენა არაბულია, საკმაოდ მკვეთრი თემობრივი გამიჯვნა რელიგიის საფუძველზე ხდება: XX საუკუნის ლიბანის ხანგრძლივ სამოქალაქო ომში მონაწილე მხარეები უპირატესად რელიგიურ საფუძველზე ჯგუფდებოდნენ. სამხრეთ ლიბანის 18-წლიანი ოკუპაციის დროს (1982-2000 წწ.) ისრაელი იყენებდა ძირითადად არაბულენოვანი დრუზებითა და ქრისტიანებით დაკომპლექტებულ მარიონეტულ „სამხრეთ ლიბანის არმიას“.

თუმცა პალესტინელები, ფაქტობრივად, ერად ჩამოყალიბდნენ, შიდა რელიგიური სხვაობა თვალსაჩინოა და ეს პოლიტიკაზეც ახდენს გავლენას. ისრაელთან კონფლიქტში ქრისტიანი პალესტინელი არაბები შედარებით უფრო ნეიტრალური პოზიციის დაცვას ამჯობინებენ, კონფრონტაციაში უპირატესად მუსლიმი პალესტინელები არიან ჩართული. სხვათა შორის, ეს გარემოება ქრისტიან არაბებს გარკვეულ ორანზოვნებას უქმნის: მუსლიმი თანამოძმეები მათ ნაკლებად ენდობიან და არც ისრაელი იჩენს მათ მიმართ რაიმე თანაგრძნობას. ამიტომაც ქრისტიანი პალესტინელების ემიგრაციას მასობრივი ხასიათი მიეცა.

შიდარელიგიური სხვაობები საკმაოდ როლს თამაშობდა და თამაშობს საერთაშორისო და შიდაპოლიტიკურ საკით-

ხებში. მაგალითად, სირიის მმართველი რეჟიმი უპირატესად ეყრდნობა ისლამის შიგნით არსებულ განსხვავებულ სექტას – *ალავიტებს*. სადამ ჰუსეინის დროის ერაყის მმართველი ელიტა თითქმის უკლებლივ *სუნიტი მუსლიმი* იყო, მაშინ როცა ქვეყნის მოსახლეობის უმრავლესობა – *შიიტი მუსლიმი*.

ერაყ-ირანის ომის დროს (1980-1988 წწ.) ირანის მმართველ შიიტურ წრეებში იმედი ჰქონდათ, რომ ერაყის შიიტი არაბები ირანის მხარეს გამოვიდოდნენ. თუმცა ეს იმედი არ გამართლდა, ამჯერადაც ჩანს რელიგიური ფაქტორის პოლიტიკაში ჩართვის მცდელობა.

ამაში არაფერია ახალი. მთელი შუა საუკუნეების განმავლობაში ახლო აღმოსავლეთი რელიგიური დაპირისპირების ასპარეზი იყო: ბრძოლა მიმდინარეობდა როგორც ქრისტიანობასა და ისლამს შორის, ისე ქრისტიანობისა (კათოლიკე დასავლეთეგროპელი ჯვაროსნები მართლმადიდებელი ბიზანტიელების წინააღმდეგ) და ისლამის შიგნითაც (სუნიტები შიიტების წინააღმდეგ).

ცალკეული წრეები დღემდე ცდილობენ და ახერხებენ რელიგიური საბურველით დაფარონ წმინდა პოლიტიკური მიზნები.

ქრისტიანობაში გამიჯვნა საერო და სასულიერო სფეროებს შორის საკმაოდ მკაფიოა – *„მიეცით კეისარსა კეისრისა და ღმერთსა ღვთისა“*. თანამედროვე სეკულარული სახელმწიფო პრაქტიკულად ქრისტიანული სამყაროს წიაღში ჩამოყალიბდა. მართალია, ზოგიერთ ქრისტიანულ მიმართულებას აქვს პოლიტიკაში ჩარევის გარკვეული ტენდენცია, მაგრამ დღევანდელ ახლო აღმოსავლეთში ასეთ ტენდენციას ნაკლები გასაქანი აქვს (გამონაკლისია ლიბანი და კვიპროსი).

ქრისტიანობისაგან განსხვავებით, იუდაიზმი და ისლამი საერთოდ არ მიჯნავს საერო და სასულიერო სფეროს.

იუდაიზმის ნორმები ბატონობს ისრაელში, სადაც ფორმალურად რელიგია არაა გამოყოფილი სახელმწიფოსაგან. რელიგიურ პარტიებს, ამ პრაქტიკულად სეკულარულ და თანამედროვე სახელმწიფოში, დიდი გავლენა აქვთ. განათ-

ლების სერიოზული სეგმენტი რელიგიურ სკოლებს უჭირავს. სიონიზმი, მართალია, სეკულარული მოძრაობაა, მაგრამ მისი საფუძველი იუდაიზმშია.

რაც შეეხება პოლიტიკურ ისლამს, ან ისლამიზმს, რომელიც შეიძლება განისაზღვროს, როგორც რწმენა, რომ ყურანსა და ჰადისებში* მოცემულია ყველაფერი მნიშვნელოვანი იმის შესახებ, თუ როგორ უნდა მოეწყოს საზოგადოება და მმართველობა [Fuller, 2002, 49]. ისლამიზმი თანდათანობით ახლო აღმოსავლეთში ყველაზე მძლავრ იდეოლოგიურ ძალად ყალიბდება.

უკანასკნელ სამ ათწლეულში ახლო აღმოსავლეთში სულ უფრო მეტ ძალას იძენენ ისლამზე ორიენტირებული მოძრაობები, რომლებიც ადგილობრივ სეკულარულ ხელისუფალთ უკიჟინებენ მორალის დეგრადაციას, ისლამისათვის მიუღებელ დასავლურ ფასეულობათა დანერგვას. მაგალითად, საუდიანთა მმართველი დინასტიის მიმართ ისლამიზმის მთავარი პრეტენზიაა რეჟიმის კორუმპირებულობა, ხალხის ინტერესების უგულვებელყოფა, ამერიკის არმიის შემოშვება „ისლამის წმინდა მიწაზე“. ისლამის როლის გააქტიურებაზე მეტყველებს ის, რომ მაგალითად პალესტინელთა ეროვნულ-გამანთავისუფლებელ მოძრაობაში სეკულარულ „ფათჰ“-ზე უფრო მეტ გავლენას უკვე ფლობს ისლამური პარტია „ჰამას“-ი.

ახლო აღმოსავლეთის თითქმის ყველა ქვეყნის არსებული ხელისუფლება უარყოფითადაა განწყობილი მხოლოდ რელიგიაზე (ისლამზე) ორიენტირებული მოძრაობების მიმართ, რადგან კარგად ხედავს, რომ ეს მოძრაობა მისივე [არსებული ხელისუფლების] მესაფლავე შეიძლება გახდეს.

უკვე 1920-იანი წლებიდან რეგიონში სეკულარიზმის ზრდის პარალელურად არსებობდა ანტისეკულარული განწყობაც. მაგრამ სეკულარული ძალები და ლიდერები, მაგალითად, *ათათურქი* და მისი მიმდევარი *ქემალისტები* – რესპუბლიკურ თურქეთში, *მოჰამად რეზა შაჰი* – ირანში, *გამალ აბდელ ნასერი* – ეგვიპტეში, *ჰაფიზ ასადი* – სირიაში, *სადამ ჰუსეინი* – ერაყში იმდენად მტკიცე ძალაუფლებას ფლობდნენ, რომ კლერიკალური ოპოზიციის (მაგალითად,

სირიაში – „მუსლიმური ძმობის“) დათრგუნვა შეეძლოთ. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ზოგი მათგანი (მაგალითად, სა-
დამ ჰუსეინი) საჭიროების შემთხვევაში რელიგიას თავის სა-
სარგებლოდ იყენებდა.

1979 წელს ირანში ისლამური რევოლუციის გამარჯვე-
ბამ და შაჰის დამხობამ რელიგიურ პარტიებს ფრთა შეასხა
სხვა ქვეყნებშიც.

ისლამიზმის გააქტიურების ახსნა მხოლოდ ერთი ფაქ-
ტორით – როგორც რეაქცია *ისლამური სამყაროს შუა-
გულში ებრაული სახელმწიფოს შექმნაზე და ამ უკანასკ-
ნელის პოლიტიკაზე პალესტინელთა მიმართ* – საკითხის
ძალიან გამარტივებული ახსნა იქნებოდა. მიუხედავად ამი-
სა, ზემოხსენებულ ფაქტორს საერთაშორისო ტერორიზმი
ხანდახან თავის გასამართლებლად იყენებს. მაგალითად,
ტერორისტული ქსელის „ალ-კაიდას“ ვებ-საიტზე 2002
წლის ნოემბერში გაჩნდა მტკიცება, რომ მისი ანტიამე-
რიკული მოქმედება ძირითადად „განპირობებულია ამე-
რიკელების მხრიდან ისრაელის მხარდაჭერით, რომელიც
ჩაგრავს პალესტინელებს“ [Schiff, 2002]. სხვათა შორის,
ყველაზე უარყოფითი დამოკიდებულება ასეთი არგუმენ-
ტაციის მიმართ თვით პალესტინელთა ხელმძღვანელობამ
დაიჭირა, რომელსაც სულაც არ აძლევს ხელს, რომ ანტი-
ამერიკული ტერორიზმის მიზეზად წარმოჩნდეს.

სინამდვილეში, ისლამიზმის აღზევება მრავალი ფაქტო-
რითაა განპირობებული, მათ შორისაა ძველი კოლონიური
ჩაგვრა, დასავლური ფასეულობების აგრესიული შეჭრა უც-
ხო კულტურულ გარემოში და არანაკლებ აგრესიული უკუ-
რეაქცია ამაზე.

სამწუხაროდ, 21-ე საუკუნის დამდეგიდან დასავლეთის
ქვეყნების თეორიულად გამართლებულმა პოლიტიკამ ის-
ლამურ აღმოსავლეთში დემოკრატიის ხელშესაწყობად და
ტირანული რეჟიმების დასამხობად (ავღანეთი, ერაყი) პრაქ-
ტიკაში უკუშედეგი მოიტანა და გააძლიერა ისლამური ოპო-
ზიცია. ეს ტენდენცია სულ უფრო გამოკვეთილი ხდება.

სხვადასხვა რელიგიის პოლიტიკური როლი და გავლენა
ახლო აღმოსავლეთში მკვეთრადაა შეცვლილი შუა საუკუ-

ნებთან შედარებით, როდესაც ჯერ კიდევ არსებობდა ქრისტიანული ბიზანტია.

პოლიტიკაზე გავლენით რეგიონში ამჟამად პირველ ადგილზეა ისლამი; XX საუკუნის მეორე ნახევარში გავლენით მეორე ადგილზე გადავიდა იუდაიზმი, რომელიც იქამდე პოლიტიკური თვალსაზრისით სულ უმნიშვნელო როლს თამაშობდა: ამჟამად ის რეგიონის ერთ-ერთი, სამხედრო თვალსაზრისით უძლიერესი, სახელმწიფოს, გაბატონებული რელიგიაა. სამაგიეროდ, ქრისტიანობის პოლიტიკური გავლენა რეგიონში მკვეთრად შემცირდა.

ქვემოთ მოტანილი რელიგიების გეოგრაფიის მიმოხილვისას შევეცადე გადმომეცა თითოეული მათგანის ის თავისებურებანი, რომლებიც ზემოქმედებს თანამედროვე მოსახლეობის პოლიტიკურ კულტურაზე, ცხოვრების წესზე და, შესაბამისად, ასრულებს პოლიტიკურ-გეოგრაფიული ფაქტორის როლს.

რელიგიების განხილვის თანამიმდევრობა ქრონოლოგიურია: უძველესიდან უახლესისაკენ.

იუდაიზმი

იუდაიზმის, რეგიონში დღეისათვის შემორჩენილი უძველესი მონოთეისტური რელიგიის, გავრცელების გეოგრაფიული არეალის შემოხაზვა ყველაზე მარტივი საქმეა. იუდაიზმი ისრაელის სახელმწიფოს დომინანტი მოსახლეობის რელიგიაა; მისი ანკლავებია* „დასავლეთ ნაპირის“ ებრაული ახალშენები.

მეზობელ არაბულ ქვეყნებში ებრაული დიასპორა თითქმის აღარ დარჩა. მაგრამ ირანსა და თურქეთში ადგილობრივი ებრაული დიასპორები არსებობს და სიცოცხლისუნარიანობას ამჟღავნებს. რამდენადაც ცნობილია, ირანის ებრაული თემი ლოიალურია ამ სახელმწიფოს მიმართ, მას არ სდევნიან და პატივითაც კი ეპყრობიან, თორემ ის აქამდე მოახდენდა ალიას* ისრაელში.

იუდაიზმი პრაქტიკულად ეროვნული რელიგიაა. ებრა-

ელი ადამიანი საკუთარ ენაზე თავისი ეთნიკურობისა („ებრაელი“) და რელიგიის („იუდაისტი“) აღსანიშნავად ერთ სიტყვას იყენებს – „იუდი“ [Yehudi]¹⁴. სეკულარული ებრაელიც კი იუდაისტურ რელიგიასთან უხილავი, მაგრამ მტკიცე დაფებითაა მიბმული. უფრო მეტიც, ქრისტიანად მონათლული ებრაელი სხვა ებრაელების თვალში დაგმობას იმსახურებს, მაგრამ მაინც თავისიანად რჩება. ისეც ხდება, რომ ასეთ ადამიანს ქრისტიანებიც დიდხანს ვერ ითავისებენ. ამის თვალსაჩინო მაგალითია დედოფალ ვიქტორიას ეპოქის ბრიტანეთის ერთ-ერთი უდიდესი პრემიერ-მინისტრი, ლორდი *ბენჯამინ ბიკონსფილდი*, რომელიც 13 წლის ასაკში მონათვლინა მამამ – *აიზეკ დ'იზრაელიმ*, მაგრამ ის არც თვითონ გაემიჯნა ებრაელობას და არც გარშემო მყოფებმა დაუვიწყეს წარმოშობა [Endelman & Kushner, 2002].

არსებობს იუდაიზმში მოქცევის პრაქტიკა, რაც *გიურის** საკმაოდ რთული და ხანგრძლივი პროცედურის შემდეგ ხდება. მაგრამ მასობრივ პროზელიტიზმს*, განსხვავებით ქრისტიანობისა და ისლამისაგან, იუდაიზმი არ ეწევა.

ძალიან არსებითია, რომ შვილის რელიგიისა და/ან ეროვნების მამით განსაზღვრის წესისაგან განსხვავებით, რაც ყველა ძირითადი სარწმუნოებისა და ცივილიზაციის მიერ აღიარებული ტრადიციაა, ებრაელის რელიგია/ეროვნება დედის მიხედვით დგინდება.

*ჰალახას** თანახმად, ებრაელად ითვლება ებრაელი დედის შვილი, მამის სარწმუნოების/ეროვნების მიუხედავად¹⁵.

14 სხვათა შორის, ამ შემთხვევაში გვაქვს უნიკალური მაგალითი, როცა ერის, ენისა და სახელმწიფოს სახელი სულ სხვადასხვაა. ებრაელთა ეთნო-რელიგიური თვითსახელია *იუდი* (აქედან მომდინარეობს, მაგალითად, თურქული *იეჰუდი*, გერმანული *იუდე*, პოლონური *ჟიდი*); ებრაელები თავის ენას უწოდებენ *ივრით*-ს (აქედან მომდინარეობს რუსული *ევრეისკი*, ქართული *ებრაული*, იტალიური *ებრაი*; აქედანვეა *ჰიბრიუ*, საიდანაც სხვადასხვა მოდიფიკაციით გამოვიდა ფრანგული *ჟუიფ* და ინგლისური *ჯიუ*); თავის სახელმწიფოს ებრაელები უწოდებენ *ისრაელს*, რაც თორას თანახმად თავიდან იყო პატრიარქ იაკობის მეტსახელი, შემდეგ ეწოდა მის შთამომავლობას და გადატანილ იქნა იმ *მიწაზე* (ებრაულად *ერეც*, რაც ისრაელის სინონიმად ითვლება), სადაც მე-20 საუკუნეში აღდგა ებრაული სახელმწიფოებრიობა.

15 *ჰალახური* ნორმების კოდიფიკაცია დასრულდა ახ. წ. მე-II-III საუკუნეებში. სწორედ ამ პერიოდისათვის დადგინდა ებრაელობის დედით განსაზღვრის წესი (*თორაში* ეს წესი არ იხსენიება). ებრაელებს რომის იმპერიის ბატონობის ქვეშ და დიასპორაში ცხოვრება მოუხდათ, სადაც მათი ქალები უცხოტომელი მოძალადის მსხვერპლი შე-

ამიტომაც შეიძლება ისრაელში შეხედეთ რეპატრიანტებს ისეთი მოულოდნელი გვარებით, როგორიცაა აბესაძე ან ვანოვი: პირველის დედა, ალბათ, რაბინოვიჩია, ხოლო მეორის ბებია (დედის მხრიდან) – შაპირო. ქრისტიანი კაცი, ვინც ებრაელ ქალს ირთავს, დიდი ალბათობით უნდა ელოდეს, რომ მისი მოზრდილი შვილები თავს ებრაელად ჩათვლიან. ისლამი კი უფრო მტკიცედ გამოიყურება „პატრიარქატის“ თვალსაზრისით: თეორიულად მუსლიმი მამის შვილი მუსლიმია, მიუხედავად დედის რელიგიისა. მაგრამ მაინც უცნობია, რა ეთნიკური პრეფერენცია ექნება მუსლიმი მამისა და ებრაელი დედის შვილს, როდესაც ის წამოიზრდება¹⁶.

1950 წელს ისრაელში მიღებული „დაბრუნების კანონი“ 1970 წლის მეორე შესწორების მიღებამდე გარკვეულად არ ეთანხმებოდა *ჰალახას*. კანონის პირველ პუნქტში ეწერა: „ყველა ებრაელს აქვს უფლება შემოვიდეს ამ ქვეყანაში, როგორც ოლე (რეპატრიანტი)“. მაგრამ დაზუსტებული არ იყო, თუ ვინაა ებრაელი. სხვა რელიგიის ადამიანებს კი კანონი საერთოდ არ ეხება. სეკულარული კანონის ეს თავისებურება იმით იყო გამოწვეული, რომ ნაციისტები ებრაელად (რომელსაც საკონცენტრაციო ბანაკში მოხვედრა ელოდა) მიიჩნევდნენ მამით ებრაელსაც, თუნდაც დედა მას გერმანელი ჰყოლოდა. „დაბრუნების კანონმა“ შეღავათი მისცა ყველას, ვისაც ნაციზმი ჩაგრაჲდა.

1970 წელს იმავე კანონში რელიგიური პარტიების დაჟინებით ასეთი შესწორება იქნა შეტანილი: „ამ კანონის მიზნებისათვის 'ებრაელი' ნიშნავს პირს, რომელიც შობილი იქნა ებრაელი დედის მიერ, ანდა მოქცეული იქნა იუდაიზმში და რომელიც არაა სხვა რელიგიის წევრი“. ამრიგად, სეკუ-

იძლება გამხდარიყვნენ. ეს წესი სავსებით პრაგმატული აღმოჩნდა (დნმ-ის ანალიზით მამობის დადგენა მხოლოდ მე-20 საუკუნის ბოლოსათვის გახდა შესაძლებელი). შერეული ქორწინებებისა და ეროვნება/რელიგიის დედით განსაზღვრის წყალობით სხვადასხვა ქვეყანაში მცხოვრები ებრაელების ანთროპოლოგიური ტიპაჟი ძალიან მრავალფეროვანი გახდა: სფარადი* ებრაელი შავგვრემანია, ამკენაზი* შეიძლება მაღალი და ქერათმიანი იყოს, ეთიოპიელი ებრაელი მუქკანიანი იქნება, შორეული აღმოსავლეთიდან ამოსული კი – ვინროთვალეზა.

16 როგორც ღია წყაროებში წერენ, ისრაელის საგარეო დაზვერვა – „მოსადი“, თავის პოტენციურ აგენტურას ეძებს სწორედ დედით ებრაელებს (სასურველია, წინადაუცვეთავებს) შორის, რომლების ჩანერგვაც სხვა ქვეყნების მმართველ ორგანოებში, არმიაში, მეცნიერებაში შედარებით ადვილად შეუძლია.

ლარული კანონი რელიგიურ წესთან შესაბამისობაში იქნა მოყვანილი.

არსებობს იუდაისტური რელიგიური წესის აღსრულების ორნაირი ტრადიცია – *აშკენაზური* და *სფარადული*, რომლებიც ერთმანეთს არ უპირისპირებს თავის მიმდევრებს – *აშკენაზიმს**, ევროპელ ებრაელებს (მხოლოებითი – *აშკენაზი*) და *სფარადიმს**, უპირატესად ჩრდილოეთ აფრიკის ებრაელებს; (მხოლოებითი – *სფარად/სეფარდ*, რაც სიტყვასიტყვით *ესპანელს* ნიშნავს). *მიზრახიმი** (აღმოსავლეთის ებრაელები, მათ ეკუთვნიათ ქართველი ებრაელებიც) ასევე სფარადულ წესებს იცავენ.

1810 წელს გერმანიაში დაიწყო იუდაიზმის რეფორმა – ორთოდოქსული ტრადიციის თანამედროვეობასთან მისადაგების ცდა. ამჟამად იუდაიზმის შიგნით არსებობს ორთოდოქსული, რეფორმისტული, კონსერვატიული და რეკონსტრუქტივისტული მიმდინარეობები. მათ შორის დაპირისპირებას არასოდეს მიუღია ისეთი სისხლიანი მტრობის სახე, როგორიც შიდაქრისტიანულ ან შიდაისლამურ კონფლიქტებს ახასიათებდა: ისინი ერთიმეორესთან, ასე ვთქვათ, მწყრალად არიან. ისრაელში ორთოდოქსული იუდაიზმი დომინირებს (ქართველი ებრაელებიც მას მისდევენ). ძირითადად ამერიკის ებრაულ თემებშია გავრცელებული იუდაიზმის სხვა მიმდინარეობები, რომლებიც უფრო ღიაა გარეშე გავლენებისათვის: მაგალითად, რეკონსტრუქტივიზმი ეჭვქვეშ აყენებს მოსეს მიერ თორას მიღებას სინას მთაზე და ებრაელი ხალხის ღვთივრჩეულობას [Евреи..., 2001]].

ორთოდოქს ებრაელებს შორის არიან ე.წ. „ულტრაორთოდოქსული“ მიმართულების მიმდევრებიც – ებრაულად *ჰარედი* (მრ.*ჰარედიმ*) ჰქვიათ. ისინი გამოირჩევიან შავი ფერის ტანსაცმლით, ზოგჯერ (ძირითადად, აშკენაზი ჰარედიმი) – *პეიესებით* („კიკინებით“ საფეთქლების გაყოლებაზე). *ჰარედიმის* ოჯახები მრავალშვილიანია, ვინაიდან შობადობის რეგულირება მათ წრეში აკრძალულია, მაშინ როცა სეკულარულ ებრაელებს, ისრაელის მოსახლეობის უმრავლესობას, მცირერიცხოვანი ოჯახები აქვთ. *ჰარე-*

დღის უფლება ეძლევათ არ იმსახურონ ისრაელის არმიაში. მათი უმრავლესობა არ მუშაობს და სახელმწიფოს კმაყოფაზეა, ვინაიდან მათი ძირითადი საქმეა რელიგიის შენახვა – თორის შესწავლა და ქადაგება დანარჩენი ებრაელებისათვის. ამასთან, ბევრი მათგანი არ ცნობს ისრაელის ჰიმნს, დროშას, საერო დღესასწაულებს და არც ადამიანთა მიერ შექმნილ სახელმწიფოს, ისრაელს, რომელიც, მათი რწმენით, თურმე „მაშიახმა (მესიამ) უნდა აღადგინოს“ და არა ადამიანებმა.

ქრისტიანობა

ახლო აღმოსავლეთში წარმოშობილი ქრისტიანობა, რომელიც წინაისლამურ ხანაში რეგიონში ძალიან ფართოდ იყო გავრცელებული, ახლა მხოლოდ ანკლავების სახითაა შემორჩენილი და მის მიმდევართა რაოდენობა მცირდება.

საკმაოდ დიდხანს XX საუკუნეში, როდესაც ახლო აღმოსავლეთის ზოგი ისლამური ქვეყნის პოლიტიკაში სეკულარული იდეოლოგიები დომინირებდა, ნიჭიერი კაცის ქრისტიანობა არ იყო ხელშემშლელი პირობა მისი პოლიტიკური წინსვლისათვის.

ქრისტიანი იყო ანტიკოლონიალისტური ბრძოლის მრავალი ლიდერი, მათ შორის, „არაბთა სოციალისტური აღორძინების პარტიის“ (ბაას) ერთ-ერთი დამაარსებელი (ამ პარტიის მეტოქე ფრაქციები კარგა ხანი მართავდნენ ერაყსა და სირიას; სირიას კი დღემდე მართავს ბაას-ი), პალესტინის გათავისუფლების სახალხო ფრონტის შემქმნელები.

ქრისტიანები ახლო აღმოსავლეთის ქვეყნების ხელისუფლებაშიც არიან წარმოდგენილი. მაგალითად, გაეროს ყოფილი გენერალური მდივანი, მანამდე ეგვიპტის საგარეო საქმეთა მინისტრი, ბუტროს ბუტროს ლალი ქრისტიანი კოპტია; ტარიკ აზიზი, ერაყის ვიცე-პრემიერი სადამ ჰუსეინის ერაყში, ასევე ქრისტიანია. ირანის ისლამური რესპუბლიკის მეჯლისში ქრისტიანებისათვის (აგრეთვე იუდეველებისათვის) დაჯავშნულია დეპუტატის ადგილები; ეგვიპტის

პრეზიდენტი იყენებს თავის კონსტიტუციურ უფლებას დანიშნოს პარლამენტის წევრებად კოპტები, რათა გაზარდოს იქ ქრისტიანთა წარმომადგენლობა; დამკვიდრებული ტრადიციისამებრ, ლიბანში პრეზიდენტი აუცილებლად ქრისტიანი-მარონიტი უნდა იყოს. კულტურის სფეროში, ხელოვნებაში, ბიზნესში ადგილობრივ ქრისტიანთა როლი მათ რაოდენობრივ წილთან შედარებით ბევრად უფრო მაღალია.

მაგრამ ეს ტენდენცია იცვლება ისლამიზმის გააქტიურების კვალდაკვალ. ეს არ ნიშნავს, რომ ქრისტიანების პირდაპირი დევნა დაიწყო. უბრალოდ, მუსლიმურ ქვეყნებში – ისლამის (ისრაელში კი – იუდაიზმის) პოლიტიკური უპირატესობის განმტკიცებას თან სდევს დემოგრაფიული შედეგი: ქრისტიანები გრძნობენ თავიანთ „უადგილობას“ ისლამურ და ებრაულ სახელმწიფოებში და ამას მიგრაციული ქცევით პასუხობენ. ისინი მიდიან ძირითადად ამერიკის ქვეყნებში, ავსტრალიაში, ევროპაში.

ემიგრაციის გამო აღმოსავლურ-ორთოდოქსული კოპტური ეკლესია, რომელიც მხოლოდ ეგვიპტეში დაახლოებით 5,5 მილიონ ადამიანს მოიცავს, სისტემატურად კარგავს მრევლს. მაგალითად, იერუსალიმში 1948 წლამდე 20 ათასამდე კოპტი სახლობდა, 21-ე საუკუნის დასაწყისში კი მათი რაოდენობა 2 ათასამდე შემცირდა. მათი დიდი ნაწილი ოკეანეს გადაღმა გადასახლდა. თუ 1975 წელს ჩრდილოეთ ამერიკაში კოპტურ საარქიეპისკოპოსოს სულ 14 მღვდელი ჰყავდა, 2000 წელს – 145. პალესტინელ არაბთა შორის ყველა მიმართულების ქრისტიანთა ხვედრითი წილი ბოლო ნახევარ საუკუნეში 15 პროცენტიდან 2 პროცენტამდე დაეცა: ქალაქები ბეთლემი, ნაზარეთი, რომლებიც 1948 წლამდე ძირითადად ქრისტიანული იყო, ახლა უპირატესად მუსლიმებითაა დასახლებული.

ერთი მაგალითი გარკვეულ მოდელად შეიძლება გამოდგეს: 21-ე საუკუნის დასაწყისში, „ალ-აკსას ინთიფადას“ დროს, ქ. იერუსალიმის სამხრეთ გარეუბან გილოს მისამართით მეზობელი ქრისტიანული (უპირატესად, მართლმადიდებელი) დასახლება ბეით-ჯალა-დან დაუდგენელი რელიგიის ტერორისტების მიერ ავტომატიდან პერიოდუ-

ლი სროლის საპასუხოდ ისრაელის რეგულარული არმიის ტანკებმა, მიძიმე არტილერიამ და შვეულმფრენებმა თავისი ზუსტად მართული რაკეტებით დაანგრია და საცხოვრებლად უვარგისი გახადა მრავალი სახლი და სარისკოდ აქცია ცხოვრებაზეით-ჯალაში. ამიტომაც ამ დასახლების ქრისტიანული არაბი მოსახლეობის ნაწილმა ამჯობინა, საერთოდ გასცლოდა პალესტინასა და ისრაელს.

ახლო აღმოსავლეთის ზოგიერთ ქვეყანაში ქრისტიანული მოსახლეობის დაახლოებითი ხვედრითი წონა ასეთია (იხ. ცხრილი 4.1). მონაცემები შეფასებას ეყრდნობა.

ცხრილი 4.1

ქვეყანა ან მოსახლეობის ჯგუფი	ქრისტიანი (მლნ)	წილი (%) მთელ მოსახლეობაში
ეგვიპტე	5,5	8,3
სირია	3,0	15,0
ლიბანი	0,9	30,0
ერაყი	0,7	3,0
იორდანია	0,1	2,0
ირანი	0,1	0,1
ისრაელის არაბები	0,1	10,0
პალესტინის ტერიტორიები	0,04	2,0

წყარო: The Economist, October 3, 2002

რეგიონში არის ერთადერთი მთლიანად ქრისტიანული ქვეყანა – კვიპროსის რესპუბლიკა (კუნძულ კვიპროსის სამხრეთ ნაწილი).

ფორმალურად ჯერაც ითვლება, რომ ლიბანში მოსახლეობის უმეტესობა (60 პროცენტამდე) 14 სხვადასხვა მიმდინარეობის (ეკლესიის) მიმდევარი ქრისტიანია. მაგრამ ეს მონაცემი 1932 წლის აღწერის შედეგებს ეყრდნობა, რომლის საფუძველზეც დადგინდა კონფესიათა წარმომადგენლობის პროპორცია ქვეყნის ხელისუფლებაში. 1943 წლის დაუწერელი „ეროვნული პაქტის“ თანახმად, ქვეყნის პრე-

ზიდენტი უნდა იყოს ქრისტიანი-მარონიტი, პრემიერ-მინისტრი – მუსლიმი-სუნიტი, პარლამენტის თავმჯდომარე – მუსლიმი-შიიტი, თავდაცვის მინისტრი – დრუზი და ა.შ.

თანამედროვე შეფასება კი გვიჩვენებს, რომ ლიბანში მცხოვრებ ქრისტიანთა ჯამური მაჩვენებელი დღეისათვის მუსლიმებზე გაცილებით ნაკლებია და მთელი მოსახლეობის 30 პროცენტს არ აღემატება. ამის ძირითადი მიზეზია ემიგრაცია. ლიბანელ ქრისტიანებში, ევროპასთან ტრადიციული კონტაქტების გამო, მუსლიმებზე უკეთესი განათლების მიღების ტენდენცია შეინიშნება. იგივე ითქმის სირიის ქრისტიან მოსახლეობაზე. მაგრამ საკუთარი თავის რეალიზაციას უცხო რელიგიურ გარემოში ან შედარებით მცირე ქვეყნებში ისინი სრულად ვერ ახერხებენ. ეს უბიძგებს ახლო აღმოსავლეთის მრავალ ქრისტიანს ევროპაში, ჩრდილოეთ და სამხრეთ ამერიკაში, ავსტრალიაში ემიგრაციისაკენ, რადგან იქ მათ საკმაო შანსი უჩნდებათ ბიზნესში წარმატების მისაღწევად ან პოლიტიკური კარიერის გასაკეთებლად. ასე მაგალითად, არგენტინის რესპუბლიკის ერთ-ერთი პრეზიდენტის – *კარლოს მენემის* – წინაპრები იყვნენ ქრისტიანები სირიიდან.

რეგიონიდან ემიგრაციის გარდა, ახლო აღმოსავლეთში ქრისტიანთა რაოდენობის შემცირების მიზეზია მუსლიმებთან შედარებით დაბალი შობადობა.

ქრისტიანობა რეგიონში წარმოდგენილია მრავალი მიმდინარეობით. საკმაოდ მრავალრიცხოვანი მიმდევარი ჰყავს ქრისტიანობის ძირითად შტოს – მართლმადიდებლობას. [სამხრეთ] კვიპროსი თითქმის მთლიანად ბერძენი მართლმადიდებლებით არის დასახლებული. მართლმადიდებლები ცხოვრობენ აგრეთვე ლიბანში, ისრაელსა და პალესტინის ავტონომიაში, ეგვიპტეში, სირიაში, თურქეთში (სტამბოლში).

კათოლიციზმი ლიბანის, ისრაელისა და პალესტინის არაბულ, აგრეთვე სომხურ მოსახლეობაში აქა-იქ არის წარმოდგენილი. ლიბანში გავლენიანი მარონიტული ეკლესია *უნიატურია*, ანუ რომის პაპს ცნობს თავის უზენაეს მეთაურად. ამიტომაც იყო, რომ მეორე იმპერიის (1850-1870)

დროინდელი საფრანგეთი, რომელიც იმ დროს ახლო აღმოსავლეთში „კათოლიციზმის მფარველად“ აცხადებდა თავს, განსაკუთრებულ ყურადღებას იჩენდა მარონიტობის მიმართ და იქიდან მოყოლებული ის ყველაზე გავლენიანი ქრისტიანული თემია ლიბანში.

სომხურ სამოციქულო (ე.წ. გრიგორიანულ) ეკლესიას თავისი მიმდევრები (შეფასებით – 60 ათასზე მეტი) ჰყავს ლიბანში (ბეირუთში), აგრეთვე თურქეთში (სტამბოლში – 100 ათასამდე), ისრაელში (იერუსალიმში). ირანის ქრისტიანების უმეტესობა ასევე სომეხი გრიგორიანია.

ეგვიპტეში წარმოდგენილია კოპტური ეკლესია, რომელიც მონოფიზიტურია. რეგიონის ქრისტიანების უმრავლესობას სწორედ კოპტები შეადგენენ.

გარდა ამისა, რეგიონში არსებობს სხვა მონოფიზიტური ეკლესიებიც: სირიული (ანუ იაკობიტური) ორთოდოქსული, ეთიოპური ორთოდოქსული, ასირიული (ანუ ნესტორიანული) ეკლესიები, რომელთაც უფრო მომცრო მრევლი ჰყავთ.

რეგიონში ცოტა მიმდევარი ჰყავს ევროპელი მისიონერების მიერ შემოტანილ ანგლიკანურ, ლუთერანულ და სხვა პროტესტანტულ ეკლესიებს.

არც თუ იშვიათად ქრისტიანობის მიმართულებანი ერთმანეთის მიმართ ანტაგონისტურად, შეიძლება ითქვას, მტრულად არიან განწყობილი. დაპირისპირების ძირითადი მიზეზია ქონებრივი დავა. ეს განსაკუთრებით ეხება იერუსალიმსა და წმინდა მიწის სხვა წმინდა ადგილებს (იხ. თავი 16).

ისტორიული ქიშპობა აღმოსავლურ (მართლმადიდებელ) და დასავლურ (კათოლიკურ) ქრისტიანობას შორის, რომლის კვინტესენცია იყო შუა საუკუნეების ჯვაროსნული ლაშქრობების დროს კონსტანტინოპოლის აღება, ჯერაც ბოლომდე არ განელეზულა.

ისლამი

თეორიულად ყველა მუსლიმი ერთ თემს (არაბულად – *უმმა*) ეკუთვნის, მიუხედავად მისი ეთნიკური, რასობრივი წარმოშობისა ან მოქალაქეობრივი კუთვნილებისა.

ასევე თეორიულად, მუსლიმებს მეტი პოლიტიკური ერთიანობაც ახასიათებთ, ვიდრე ქრისტიანებს. არსებობს, მაგალითად, 1971 წელს შექმნილი ორგანიზაცია „ისლამური კონფერენცია“, რომელშიც ისეთი სექულარული ისლამური ქვეყნებიც კი შევიდნენ, როგორიცაა ალბანეთი, აზერბაიჯანი, თურქეთი. მაგრამ საერთაშორისო პოლიტიკაში ამ ორგანიზაციის რეალური წონა მცირეა.

მუსლიმები არასოდეს უწოდებდნენ თავს მაჰმადიანებს. ეს ქრისტიანულ წრეებში გამოგონილი ტერმინია. ამ მცდარი ტერმინის, „მაჰმადიანის“, გამოყენებით ფაქტობრივად ვახდენთ ქრისტესა და მუჰამადის გათანაბრებას – თითქოს მუჰამადი (მაჰმადი) იგივე იყოს მუსლიმებისათვის, რაც იესო ქრისტე – ქრისტიანებისათვის. სინამდვილეში ქრისტიანებისათვის *იესო* არის ძე ღვთისა და მაცხოვარი, მაშინ როცა მუსლიმებისათვის *მუჰამადი* მხოლოდ ღვთის (ალაჰის) მოციქული და წინასწარმეტყველია.

ისლამი ამჟამად თითქმის მთლიანად დომინირებს ახლო აღმოსავლეთში. ისლამი ოფიციალურად ან ფაქტობრივად სახელმწიფო რელიგიაა ახლო აღმოსავლეთის 12 ქვეყანაში, გარდა კვიპროსის, ისრაელის, ლიბანისა და თურქეთისა (ეს უკანასკნელიც, პრინციპში, ისლამური ქვეყანაა, თუმცა სექულარული).

საუდის არაბეთს და *ომანს* არა აქვთ დაწერილი კონსტიტუცია; *ქუვეითის*, *ბაჰრეინის*, *კატარისა* და *გას-ის* კონსტიტუციებში არაფერია ნათქვამი რელიგიაზე, მაგრამ ამ ექვსივე სახელმწიფოს ისლამური ხასიათი აშკარაა. სირიის 1973 წლის კონსტიტუცია არ ახსენებს ისლამს, როგორც სახელმწიფო რელიგიას, მაგრამ კონსტიტუციის თანახმად, ქვეყნის პრეზიდენტი მუსლიმი უნდა იყოს, ხოლო კანონმდებლობის წყაროდ მიჩნეულია ისლამური კანონი – *შარიათი*. *ეგვიპტეში*, *ერაყში*, *იემენში*, *იორდანიაში* [სუნი-

ტური მიმართულების] ისლამი ოფიციალურადაა გამოცხადებული სახელმწიფო რელიგიად. ირანში სახელმწიფო რელიგია შიიტური მიმართულების ისლამია.

შარიათს ეყრდნობა სასამართლო პრაქტიკა საუდის არაბეთში, ბაჰრეინში, კატარში, გას-ში, ქუვეითში, ომანში, იემენში, ირანში. ეს ნიშნავს, რომ შუა საუკუნეებში შექმნილი ისლამური კანონმდებლობის მიხედვით უნდა მოხდეს ხელის მოკვეთა – ქურდობისათვის, თავის მოკვეთა – უფრო სერიოზული დანაშაულისათვის. 21-ე საუკუნის პირველ წელს საუდის არაბეთში 81 ადამიანს მოჰკვეთეს საჯაროდ თავი, ისე, როგორც თავის დროზე წმინდა აბოს სჯიდნენ ტფილისის ამირას ბრძანებით („სცეს მას მახვილითა სამ-გზის“). მრუშობაში ეჭვმიტანილი ქალი ქვით უნდა ჩაქოლოს. 2007 წელს საერთაშორისო დონეზე აღშფოთება მოჰყვა მოძალადის მსხვერპლად ქცეული საუდიელი ქალის 200 მათრახითა და 10-თვიანი პატიმრობით დასჯას მხოლოდ იმის გამო, რომ ეს ახალგაზრდა ქალი თურმე უცხო (არანათესავე) მამაკაცს მანქანაში ჩაუჯდა. ასეთი საერთაშორისო აღშფოთების გამო ის საუდის არაბეთის მეფემ შეიწყალა, მაგრამ ამას უკვე ადგილობრივი რელიგიური წრეების უკმაყოფილება მოჰყვა.

შარიათი ებრძვის ლოთობასა და ნარკომანობასაც (იხ. ჩანართი 4.1), თუმცა ყოველთვის შედეგიანად არა.

აღსანიშნავია, რომ ისლამში (ისევე, როგორც იუდაიზმში) არაა სასულიერო პირების ერთიანი სტრუქტურა. ისლამს (განსაკუთრებით მის სუნიტურ მიმართულებას: იხ. ქვემოთ) არა აქვს ისეთივე იერარქია, როგორიც ახასიათებს, მაგალითად, კათოლიციზმს ან მართლმადიდებლობას: მუსლიმებს პაპისა ან კათოლიკოს-პატრიარქის ეკვივალენტი არა ჰყავთ.

ისლამი, ისევე როგორც ქრისტიანობა, დაშლილია მრავალ მიმართულებად, მათ შორის ძირითადია ორი – სუნიტობა და შიიტობა (რომლებიც, თავის მხრივ მრავალ მიმდინარეობას აერთიანებს).

სუნიტები, რომლებიც მსოფლიოს ყველა მუსლიმის თითქმის 90 პროცენტს შეადგენენ, მუსლიმი მოსახლეობის უმრავლესობას ქმნიან ახლო აღმოსავლეთის ბევრ ქვეყანაში,

გარდა ირანისა, ერაყისა, იემენისა და ბაჰრეინისა, სადაც უმრავლესობა შიიტებია.

სუნიტური ისლამი დომინირებს ეგვიპტეში, თურქეთში, სირიაში, საუდის არაბეთში, იორდანიაში, გას-ში (დუბაის გარდა), კატარში, ქუვეითში, პალესტინელთა შორის.

ომანში მოსახლეობის უმეტესობა იბადიას სექტას ეკუთვნის, რომელიც თავს სუნიტურად მიიჩნევს, თუმცა სხვა მუსლიმებს ამაში ეჭვი ეპარებათ: სუნიტები იბადიას მიმდევრებს შიიტებს მიაკუთვნებენ.

ერაყის სახელმწიფოს შექმნის დროიდან (1932 წ.), მათ შორის სადამ ჰუსეინის ხანაშიც, ამ ქვეყანას მართავდა სუნიტი არაბების უმცირესობა (მთელი მოსახლეობის 20-25 პროცენტი). ასევე ძირითადად სუნიტია ერაყის ჩრდილოეთ რაიონებში მცხოვრები ქურთი მოსახლეობა. ჯამში კი ერაყის ყველა სუნიტს რაოდენობრივად სჭარბობენ ქვეყნის სამხრეთსა და ცენტრში მცხოვრები შიიტები.

სუნიტურ ისლამში VIII-IX საუკუნეებიდან ჩამოყალიბდა ოთხი *მაზჰაბი* (საღვთისმეტყველო-სამართლებრივი სკოლა), რომელთა შორის განსხვავებაა *შარიათის* ინტერპრეტაციასა და გამოყენებაში. ეს განსხვავებები ცნობილია მხოლოდ *ულამასათვის** და ოთხივე მაზჰაბი თანაბრად ორთოდოქსულად ითვლება.

საჭიროდ მივიჩნევ *მაზჰაბების გეოგრაფიაზე* ორიოდ სიტყვის თქმას: ჩემი აზრით, ეს განმარტავს საზოგადოების განსხვავებულ მიდგომას ინოვაციის (სიახლის დანერგვის) მიმართ.

ოთხი სუნიტური მაზჰაბი ასეა გავრცელებული: *ჰანაფიტური* წარმოდგენილია თურქეთში, სირიაში, ერაყში, პალესტინის ქალაქებში; *შაფიიტური* მაზჰაბი – ქვემო ეგვიპტეში, პალესტინის სოფლებში, ქურთებს შორის, იემენში, საუდის არაბეთის დასავლეთ პროვინციებში – ჰიჯაზსა და ასირში; *მალიქიტური* – ზემო ეგვიპტეში, სპარსეთის ყურის დასავლეთ ნაპირზე; *ჰანბალიტური* – საუდის არაბეთის აღმოსავლეთ ნაწილში.

ყველაზე მოქნილი სიახლეების (მათ შორის დასავლეთიდან შემოსულის) დანერგვის მიმართ არის ჰანაფიტური

ტური მიმართულების] ისლამი ოფიციალურადაა გამოცხადებული სახელმწიფო რელიგია. *ირანში* სახელმწიფო რელიგია შიიტური მიმართულების ისლამია.

შარიათს ეყრდნობა სასამართლო პრაქტიკა საუდის არაბეთში, ბაჰრეინში, კატარში, გას-ში, ქუვეითში, ომანში, იემენში, ირანში. ეს ნიშნავს, რომ შუა საუკუნეებში შექმნილი ისლამური კანონმდებლობის მიხედვით უნდა მოხდეს ხელის მოკვეთა – ქურდობისათვის, თავის მოკვეთა – უფრო სერიოზული დანაშაულისათვის. 21-ე საუკუნის პირველ წელს საუდის არაბეთში 81 ადამიანს მოჰკვეთეს საჯაროდ თავი, ისე, როგორც თავის დროზე წმინდა აბოს სჯიდნენ ტფილისის ამირას ბრძანებით („სცეს მას მახვილითა სამ-გზის“). მრუშობაში ეჭვმიტანილი ქალი ქვით უნდა ჩაიქოლოს. 2007 წელს საერთაშორისო დონეზე აღშფოთება მოჰყვა მოძალადის მსხვერპლად ქცეული საუდიელი ქალის 200 მათრახითა და 10-თვიანი პატიმრობით დასჯას მხოლოდ იმის გამო, რომ ეს ახალგაზრდა ქალი თურმე უცხო (არანათესავე) მამაკაცს მანქანაში ჩაუჯდა. ასეთი საერთაშორისო აღშფოთების გამო ის საუდის არაბეთის მეფემ შეიწყალა, მაგრამ ამას უკვე ადგილობრივი რელიგიური წრეების უკმაყოფილება მოჰყვა.

შარიათი ებრძვის ლოთობასა და ნარკომანობასაც (იხ. ჩანართი 4.1), თუმცა ყოველთვის შედეგიანად არა.

აღსანიშნავია, რომ ისლამში (ისევე, როგორც იუდაიზმში) არაა სასულიერო პირების ერთიანი სტრუქტურა. ისლამს (განსაკუთრებით მის სუნიტურ მიმართულებას: იხ. ქვემოთ) არა აქვს ისეთივე იერარქია, როგორიც ახასიათებს, მაგალითად, კათოლიციზმს ან მართლმადიდებლობას: მუსლიმებს პაპისა ან კათოლიკოს-პატრიარქის ეკვივალენტი არა ჰყავთ.

ისლამი, ისევე როგორც ქრისტიანობა, დაშლილია მრავალ მიმართულებად, მათ შორის ძირითადია ორი – სუნიტობა და შიიტობა (რომლებიც, თავის მხრივ მრავალ მიმდინარეობას აერთიანებს).

სუნიტები, რომლებიც მსოფლიოს ყველა მუსლიმის თითქმის 90 პროცენტს შეადგენენ, მუსლიმი მოსახლეობის უმრავლესობას ქმნიან ახლო აღმოსავლეთის ბევრ ქვეყანაში,

გარდა ირანისა, ერაყისა, იემენისა და ბაჰრეინისა, სადაც უმრავლესობა შიიტებია.

სუნიტური ისლამი დომინირებს ეგვიპტეში, თურქეთში, სირიაში, საუდის არაბეთში, იორდანიაში, გას-ში (დუბაის გარდა), კატარში, ქუვეითში, პალესტინელთა შორის.

ომანში მოსახლეობის უმეტესობა *იბადიიას* სექტას ეკუთვნის, რომელიც თავს სუნიტურად მიიჩნევს, თუმცა სხვა მუსლიმებს ამაში ეჭვი ეპარებათ: სუნიტები *იბადიიას* მიმდევრებს შიიტებს მიაკუთვნებენ.

ერაყის სახელმწიფოს შექმნის დროიდან (1932 წ.), მათ შორის სადამ ჰუსეინის ხანაშიც, ამ ქვეყანას მართავდა სუნიტი არაბების უმცირესობა (მთელი მოსახლეობის 20-25 პროცენტი). ასევე ძირითადად სუნიტია ერაყის ჩრდილოეთ რაიონებში მცხოვრები ქურთი მოსახლეობა. ჯამში კი ერაყის ყველა სუნიტს რაოდენობრივად სჭარბობენ ქვეყნის სამხრეთსა და ცენტრში მცხოვრები შიიტები.

სუნიტურ ისლამში VIII-IX საუკუნეებიდან ჩამოყალიბდა ოთხი *მაზჰაბი* (საღვთისმეტყველო-სამართლებრივი სკოლა), რომელთა შორის განსხვავებაა *შარიათის* ინტერპრეტაციასა და გამოყენებაში. ეს განსხვავებები ცნობილია მხოლოდ *ულამასათვის* * და ოთხივე მაზჰაბი თანაბრად ორთოდოქსულად ითვლება.

საჭიროდ მივიჩნევ *მაზჰაბების გეოგრაფიაზე* ორიოდ სიტყვის თქმას: ჩემი აზრით, ეს განმარტავს საზოგადოების განსხვავებულ მიდგომას ინოვაციის (სიახლის დანერგვის) მიმართ.

ოთხი სუნიტური მაზჰაბი ასეა გავრცელებული: *ჰანაფიტური* წარმოდგენილია თურქეთში, სირიაში, ერაყში, პალესტინის ქალაქებში; *შაფიიტური* მაზჰაბი – ქვემო ეგვიპტეში, პალესტინის სოფლებში, ქურთებს შორის, იემენში, საუდის არაბეთის დასავლეთ პროვინციებში – ჰიჯაზსა და ასირში; *მალიკიტური* – ზემო ეგვიპტეში, სპარსეთის ყურის დასავლეთ ნაპირზე; *ჰანბალიტური* – საუდის არაბეთის აღმოსავლეთ ნაწილში.

ყველაზე მოქნილი სიახლეების (მათ შორის დასავლეთიდან შემოსულის) დანერგვის მიმართ არის ჰანაფიტური

მაზჰაბი. შესაძლოა, ამიტომაც არის, რომ თურქეთი, სირია და ერაყი კულტურულად ყველაზე წინასწარი მუსლიმური ქვეყნებია.

ყველაზე კონსერვატიულია ჰანბალიტური მაზჰაბი. ჰანბალიტურმა სკოლამ მისცა დასაბამი ფუნდამენტალისტურ-პურიტანულ მოძრაობას, რომელიც უაჰაბიზმს (ვაჰაბიზმის) სახელითაა ცნობილი.

ჩეჩნეთის პირველი ომის დროიდან (1994-1996) და ისლამური ტერორიზმის გავრცელების კვალდაკვალ, ვაჰაბიზმი გადაიქცა რუსეთისა და დასავლეთის პრესის მთავარ საფრთხოვლად. ზოგი დასავლეთელი და რუსი პოლიტიკოსი იმასაც კი ამტკიცებს, თითქოს მთავარი საფრთხე ქრისტიანული ცივილიზაციისათვის ვაჰაბიტური მოძრაობიდან მოდის. ეს აშკარა გადაჭარბებაა, მაგრამ ვაჰაბიზმი სავსებით რეალური ძალაა, რომელზეც რამდენიმე სიტყვა დამატებით უნდა ითქვას.

1740-იან წლებში არაბეთის ნახევარკუნძულზე, ნაჯდის მხარეში მუჰამად იბნ-აბდალ უაჰაბმა შექმნა ულტრაკონსერვატიული ისლამური მოძღვრება, რომელიც უარყოფდა ყველანაირ სიახლეს და მოუწოდებდა ცხოვრების ისეთი ნორმების აღდგენისაკენ, რომლებიც ყურანსა და ადრეული სუნას პრაქტიკას დაეყრდნობოდა. ვაჰაბის მოძღვრება განსაკუთრებით ეწინააღმდეგება მისტიციზმს, წმინდანებისა და საფლავების თაყვანისცემის ხალხურ ტრადიციას, მიზგივების დეკორირებას, ყველანაირ ფუფუნებას, მათ შორის თამბაქოსა და ყავის მოხმარებასაც კი. ყველა მუსლიმს, ვინც მათ მოძღვრებას არ მისდევს, ვაჰაბიტები მწვალებლად მიიჩნევენ.

ჩანართი 4.1

ისლამი თრობისა და ნარკომანიის წინააღმდეგ

ყურანი (სურა 5, აია 90) უკრძალავს მორწმუნეს ყველაფერს, რაც ათრობს გონებას (ანუ სპირტიან სასმელებს და ნარკოტიკებს) და აზარტულ თამაშს. ამიტომაც ისლამურ ქვეყნებში ყურძნის მოყვანა ღვინის დაყენების მიზნით არ ხდება. ამ თვალსაზრისით ომარ ხაიამის „რუბაიათი“, სადაც ლამის ღვინის კულტი ბატონობს და რომლის თარგმანებიც ესოდენ პოპულარულია ევროპაში, რუსეთსა და საქართველოში, ორთოდოქსული ისლამისათვის სრულებით მიუღებელია და წარმოადგენს, ასე ვთქვათ, „დისიდენტურ ლიტერატურას“.

ის, რომ ზოგიერთ, უპირატესად მუსლიმურ ქვეყანაში (მაგალითად, ალჟირში) არის ღვინის წარმოება, კოლონიური წარსულის „გადმონაშთია“ (მაღრიბის ქვეყნებში საღვინე ყურძნის წარმოება ფრანგებმა შეიტანეს). ისეთ სეკულარულ ქვეყანაშიც კი, როგორც თურქეთია, წარმოებული ყურძნის სულ 10 პროცენტამდე მიდის ღვინის დასამზადებლად.

ისლამის სამყარო ბევრად უფრო „ფხიზელია“, ვიდრე ქრისტიანული ქვეყნები. მაგრამ ეს არ ნიშნავს, რომ მუსლიმები უფრო მეტ დროს ახმარენ შრომას ან სწავლას. „მაგარი მსმელი“ შვედეთი ან ფინეთი სოციალურ-კულტურულად ბევრად უფრო წინასწარია, ვიდრე „ფხიზელი“ საუდის არაბეთი ან იემენი. საერთოდაც, როგორც ანდრე ბონარი წერდა ბერძნული ცივილიზაციის შესახებ, „ღვინო მაღალი ცივილიზაციის მაჩვენებელია“. მაგრამ ზომიერება, მეტადრე სმაში, არასოდეს ვნებს.

ისლამი კრძალავს ნარკოტიკების მოხმარებასაც. ზოგი სახელმწიფო უმკაცრესად იცავს ამ აკრძალვას და იქ, სადაც შარიათი* მოქმედებს, სიკვდილითაც კი სჯის დამნაშავეებს. მაგრამ ამ აკრძალვის მიუხედავად, ზოგ ისლამურ ქვეყანაში სხვადასხვა ტიპის ნარკოტიკს მაინც მოიხმარენ.

ნაკლებად არის ცნობილი, თუ როგორ იდევნებოდა XVI საუკუნის ოსმალეთში ევროპიდან შემოტანილი თამბაქოს წვეის მოდა (რაც ევროპაში, თავის მხრივ, ახლად აღმოჩენილი ამერიკიდან შემოვიდა). ოსმალთ ულამამ*, როგორც ახლა ირკვევა, სავსებით სწორად გაუთანაბრა თამბაქოს წვეა ნარკოტიკულ თრობას და სულტანთან დაასმინა მწვევლები. სასჯელი მკაცრი იყო – თავის მოკვეთა (უნდა ვაღიარო, რომ დიდი მცდელობის მიუხედავად, როგორც არამწვეელი, ვერაფრით ვერ განვეწყვე ძალიან ნეგატიურად სულტნის ამ კანონის მიმართ!).

სასჯელი თამბაქოს მოწევაზე საკმაოდ მალე გაუქმდა. ოსმალეთი თვითონ იქცა მაღალხარისხოვანი თამბაქოს მწარმოებლად.

პოლიტიკური ძალა ამ მოძღვრებას შესძინა 1745 წელს დამყარებულმა კავშირმა ანაიზას ტომის ბელადთან – მუჰამად იბნ-საუდთან, რომლის შორეულმა შთამომავალმა, აბდულაზიზ იბნ-საუდმა, დაიპყრო ნახევარკუნძულის დიდი ნაწილი და 1932 წელს შექმნა საუდის არაბეთი, სადაც ვაჰაბიზმი ფაქტობრივ სახელმწიფო რელიგიად იქცა.

ვაჰაბის მოძღვრება დღეისათვის რამდენადმე ეროდირებულია მოდერნიზაციითა და ტექნოლოგიური განვითარებით. საუდის არაბეთში, მაგალითად, არსებობს ტელევიზია, მოქმედებს ინტერნეტი, თუნდაც ულამა* ამის წინააღმდეგი იყოს; ზოგი საუდიანი უფლისწულის სასახლეში ზღაპრული ფუფუნებაა.

საუდის არაბეთის გარეთ ვაჰაბიტები მრავლად არიან სპარსეთის ყურის სახელმწიფოებში. კატარის ადგილობრივ სუნიტურ მოსახლეობაში ისინი უმრავლესობას შეადგენენ.

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ვაჰაბიზმის მიმდევრები არ იყენებენ თვითსახელად „ვაჰაბიტს“ (ეს ევროპელების მიერ შექმნილი სიტყვაა): ისინი თავს *მუვაჰიდუნ*-ს უწოდებენ, რაც *ერთიანობის მომხრეს* (*უნიტარისტს*) ნიშნავს.

ვაჰაბიტური მოძღვრების მკაცრი მოთხოვნები მუსლიმებისადმი მიმართული. სხვა სარწმუნოებათა მიმდევრებს ეს მოთხოვნები უშუალოდ არ ეხება, თუმცა საუდის არაბეთში ქცევის გარკვეული წესების დაცვა არამუსლიმებსაც მოეთხოვებათ: მაგალითად, ქუჩაში ყოფნისას უცხოელ ქალს სხეულის ყველა ნაწილი და სახე შებურული უნდა ჰქონდეს.

სხვა საქმეა, რომ ასეთი პურიტანი, ფუნდამენტალისტი მუსლიმების წრეში შეიძლება მოინახოს ხალხი, ვინც მზად იქნება აწარმოოს *ჯიჰადი*, საღვთო ომი, „ურწმუნოების“ წინააღმდეგ. მაგრამ ეს არ მოხდება, თუ *ჯიჰადის* საბაბს თვითონ „ურწმუნოები“ არ მისცემენ.

უნდა აღინიშნოს, რომ სუნიტურ ისლამში ვაჰაბიზმი არაა ერთადერთი ფუნდამენტალისტური მიმართულება (ანუ ისეთი, რომელიც ადრეული ისლამის საფუძვლებს, „ფუნდამენტს“, ეყრდნობა). მაგალითად, ავღანეთის თა-

ლიბები, რომლებიც ასევე ამკვიდრებენ ყურანისა და სუნას ძირეულ მცნებებს, ეკუთვნიან ე.წ. დეობანდის მიმართულებას, რომელიც ჰანაფიტურ მაზჰაბზეა დაფუძნებული.

შიიტურ ფუნდამენტალიზმს, რომელიც ბატონობს ირანში, არაფერი აქვს საერთო ვაჰაბიზმთან ან დეობანდიზმთან.

ისლამის მეორე მთავარი მიმართულებაა შიიტობა. მსოფლიოს ყველა მუსლიმის 10 პროცენტამდე შიიტია (შიიტობის წარმოშობაზე ლაპარაკია მე-8 თავში). მათი უმრავლესობა ირანში ცხოვრობს. შიიტები უმრავლესობას შეადგენენ ერაყსა და აზერბაიჯანის რესპუბლიკაში (ორივეგან – მოსახლეობის 60 პროცენტზე მეტს). ბოლო ათწლეულების განმავლობაში ლიბანში შიიტები მუსლიმთა შორის უდიდეს თემად იქცნენ. ისინი საკმაო რაოდენობითაა საუდის არაბეთის აღმოსავლეთ ნაწილში, ბაჰრეინსა და იემენში. თურქეთის მოსახლეობის თითქმის მეხუთედს შიიტად (ალევი) მიიჩნევენ, თუმცა თურქეთის სეკულარული რესპუბლიკის ოფიციალური სტატისტიკა არ აღრიცხავს ისლამის სხვადასხვა მიმართულების მიმდევრების რაოდენობას და ეს შეფასება მხოლოდ ვარაუდია.

შიიტები თემის ლიდერს უწოდებენ იმამს, რომელიც მათთვის არის ერთდროულად სასულიერო და საერო ძალაუფლების განმახორციელებელი. სუნიტებისათვის კი იგივე ტერმინი (*იმამი*) ჩვეულებრივ აღნიშნავს რიგით სასულიერო პირს (*მიზგითის მოძღვარს*), რომელიც ხშირად საერო ხელისუფლებას ექვემდებარება.

შიიტებისათვის წმინდანის ტოლია პირველი 12 იმამი – ხალიფა ალი, მისი ვაჟები ჰასანი და ჰუსეინი და ამ უკანასკნელის პირდაპირი შთამომავლობა. შიიტური სამღვდლოება უფრო გავლენიანია თავის თემში, ვიდრე სუნიტური – საკუთარში. ეს გარკვეულად განგვიმარტავს XX საუკუნის ირანში ისლამური რევოლუციის წარმატების საიდუმლოს და იქ არსებული თეოკრატიის მდგრადობას.

შიიტობა თავიდანვე გამოირჩეოდა მისტიციზმით (მა-

პოლიტიკური ძალა ამ მოძღვრებას შესძინა 1745 წელს დამყარებულმა კავშირმა ანაიზას ტომის ბელადთან – მუჰამად იბნ-საუდთან, რომლის შორეულმა შთამომავალმა, აბდულაზიზ იბნ-საუდმა, დაიპყრო ნახევარკუნძულის დიდი ნაწილი და 1932 წელს შექმნა საუდის არაბეთი, სადაც ვაჰაბიზმი ფაქტობრივ სახელმწიფო რელიგიად იქცა.

ვაჰაბის მოძღვრება დღეისათვის რამდენადმე ეროდირებულია მოდერნიზაციითა და ტექნოლოგიური განვითარებით. საუდის არაბეთში, მაგალითად, არსებობს ტელევიზია, მოქმედებს ინტერნეტი, თუნდაც ულამაზამის წინააღმდეგი იყოს; ზოგი საუდიანი უფლისწულის სასახლეში ზღაპრული ფუფუნებაა.

საუდის არაბეთის გარეთ ვაჰაბიტები მრავლად არიან სპარსეთის ყურის სახელმწიფოებში. კატარის ადგილობრივ სუნიტურ მოსახლეობაში ისინი უმრავლესობას შეადგენენ.

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ვაჰაბიზმის მიმდევრები არ იყენებენ თვითსახელად „ვაჰაბიტს“ (ეს ევროპელების მიერ შექმნილი სიტყვაა): ისინი თავს *მუვაჰიდუნ-ს* უწოდებენ, რაც *ერთიანობის მომხრეს* (*უნიტარისტს*) ნიშნავს.

ვაჰაბიტური მოძღვრების მკაცრი მოთხოვნები მუსლიმებისადმი მიმართული. სხვა სარწმუნოებათა მიმდევრებს ეს მოთხოვნები უშუალოდ არ ეხება, თუმცა საუდის არაბეთში ქცევის გარკვეული წესების დაცვა არამუსლიმებსაც მოეთხოვებათ: მაგალითად, ქუჩაში ყოფნისას უცხოელ ქალს სხეულის ყველა ნაწილი და სახე შებურული უნდა ჰქონდეს.

სხვა საქმეა, რომ ასეთი პურიტანი, ფუნდამენტალისტი მუსლიმების წრეში შეიძლება მოინახოს ხალხი, ვინც მზად იქნება აწარმოოს ჯიჰადი, საღვთო ომი, „ურწმუნოების“ წინააღმდეგ. მაგრამ ეს არ მოხდება, თუ ჯიჰადის საბაბს თვითონ „ურწმუნოები“ არ მისცემენ.

უნდა აღინიშნოს, რომ სუნიტურ ისლამში ვაჰაბიზმი არაა ერთადერთი ფუნდამენტალისტური მიმართულება (ანუ ისეთი, რომელიც ადრეული ისლამის საფუძვლებს, „ფუნდამენტს“, ეყრდნობა). მაგალითად, ავღანეთის თა-

ლობები, რომლებიც ასევე ამკვიდრებენ ყურანისა და სუნას ძირეულ მცნებებს, ეკუთვნიან ე.წ. დეობანდის მმართველს, რომელიც ჰანაფიტურ მაზჰაბზეა დაფუძნებული.

შიიტურ ფუნდამენტალიზმს, რომელიც ბატონობს ირანში, არაფერი აქვს საერთო ვაჰაბიზმთან ან დეობანდიზმთან.

ისლამის მეორე მთავარი მიმართულებაა შიიტობა. მსოფლიოს ყველა მუსლიმის 10 პროცენტამდე შიიტია (შიიტობის წარმოშობაზე ლაპარაკია მე-8 თავში). მათი უმრავლესობა ირანში ცხოვრობს. შიიტები უმრავლესობას შეადგენენ ერაყსა და აზერბაიჯანის რესპუბლიკაში (ორივეგან – მოსახლეობის 60 პროცენტზე მეტს). ბოლო ათწლეულების განმავლობაში ლიბანში შიიტები მუსლიმთა შორის უდიდეს თემად იქცნენ. ისინი საკმაო რაოდენობითაა საუდის არაბეთის აღმოსავლეთ ნაწილში, ბაჰრეინსა და იემენში. თურქეთის მოსახლეობის თითქმის მეხუთედს შიიტად (ალევი) მიიჩნევენ, თუმცა თურქეთის სეკულარული რესპუბლიკის ოფიციალური სტატისტიკა არ აღრიცხავს ისლამის სხვადასხვა მიმართულების მიმდევრების რაოდენობას და ეს შეფასება მხოლოდ ვარაუდია.

შიიტები თემის ლიდერს უწოდებენ იმამს, რომელიც მათთვის არის ერთდროულად სასულიერო და საერო ძალაუფლების განმახორციელებელი. სუნიტებისათვის კი იგივე ტერმინი (*იმამი*) ჩვეულებრივ აღნიშნავს რიგით სასულიერო პირს (მიზგითის მოძღვარს), რომელიც ხშირად საერო ხელისუფლებას ექვემდებარება.

შიიტებისათვის წმინდანის ტოლია პირველი 12 იმამი – ხალიფა ალი, მისი ვაჟები ჰასანი და ჰუსაინი და ამ უკანასკნელის პირდაპირი შთამომავლობა. შიიტური სამღვდლოება უფრო გავლენიანია თავის თემში, ვიდრე სუნიტური – საკუთარში. ეს გარკვეულად განგვიმარტავს XX საუკუნის ირანში ისლამური რევოლუციის წარმატების საიდუმლოს და იქ არსებული თეოკრატიის მდგრადობას.

შიიტობა თავიდანვე გამოირჩეოდა მისტიციზმით (მა-

გალითად, მას სჯერა მე-12, გაუჩინარებული იმამის, ხელახალი მოვლინებისა მაჰდის, ანუ მესიის როლში) და ყურანისადმი მტკიცე ერთგულებით. ყურანის გარდა ისლამის სხვა წმინდა წიგნებს, მაგალითად სუნას, შიიტები არ ცნობენ.

არსებობს შიიტობის რამდენიმე განშტოება (ზაიდუზ-მი, ისმაილიტობა და სხვ.). თურქეთში არსებობენ ალევები, რომლებიც არ უნდა ავურიოთ ალავიტებში¹⁷ (თუმცა ორივე ტერმინის ძირი არის „ალი“, მეოთხე ხალიფას სახელი).

ალავიტობას საკმაოდ მრავალი მიმდევარი ჰყავს სირიის ჩრდილო-დასავლეთ მთიან რაიონებში (1,5 მილიონი), ნაწილობრივ – თურქეთში (ჰათაის ილში) და ჩრდილოეთ ლიბანში. ალავიტები ავითარებენ აზრს, რომ ხალიფა ალი, მუჰამადის ბიძაშვილი და სიძე, მოციქულის ერთადერთი კანონიერი მემკვიდრე იყო. სხვა შიიტებისაგან ალავიტებს განასხვავებს მათი რიტუალები, რომლებიც ზოროასტრულ და ქრისტიანულ ელემენტებს შეიცავს. მათი დოგმატების ნაწილი სხვებისგან საიდუმლოდაა დაცული, რის გამოც ზოგიერთი მუსლიმი უღამა* ალავიტებს საერთოდ ისლამის გარეთ ხედავს, თუმცა სირიაში ისინი ოფიციალურად ცნეს მუსლიმებად.

მართალია, ალავიტობას შიიტობის ფორმად მიიჩნევენ, მაგრამ თვით ალავიტები ცდილობენ არ გაუსვან ამას ხაზი, წმინდა პოლიტიკური მიზეზის გამო. საქმე ისაა, რომ ამ სექტას განეკუთვნება სირიის პოლიტიკური და სამხედრო ელიტის, განსაკუთრებით გენერალიტეტის, საგრძნობი ნაწილი. ალავიტების ჩართვა სამხედრო სამსახურში დაიწყო ფრანგების პერიოდიდან, რითაც ამ ადრე დისკრიმინირებული უმცირესობის წარმომადგენლებს გზა გაეხსნათ მაღალი თანამდებობებისაკენ. ალავიტები 1950-იანი წლებიდან მხარს უჭერდნენ „ბაასის“ სეკულარულ პარტიას, რომელიც სათავეში ჩაუდგა სირიას. 1971 წლიდან სირიას მართა-

17 სახელი ალავიტი საყოველთაოდ დამკვიდრდა სირიაზე ფრანგული მანდატის დროიდან: იქამდე სხვა მუსლიმები მათ ნუსეირის, ნამირის ან ანსარის უწოდებდნენ.

ვენ ალავიტი პრეზიდენტები – მამა-შვილი ჰაფიზ და ბაშარ ასადები.

დრუზების რელიგია ისლამის ნაირსახეობად ითვლება. მაგრამ თვით დრუზები თავს მუსლიმებისაგან განსხვავებულ რელიგიურ ჯგუფად მიიჩნევენ. არაბულენოვანი დრუზები, როგორც ჩანს, სწორი არიან: მათი რელიგია საკმაოდ დაშორდა ისლამის ძირითად დოგმებს და მისგან ცალკე უნდა განიხილებოდეს. XI საუკუნეში დრუზობა, თავიდან როგორც სექტა, გამოეყო ისმაილიტობას (შიიტობის ნაირსახეობას) და ჩამოყალიბდა ფატიმიანი ხალიფა ალ-ჰაქიმ ბი ამრ-ილაჰის გარშემო: დრუზები მას დღემდე მიიჩნევენ ღვთიური სულის განსახიერებად. დრუზები არ ასრულებენ ჰაჯს მექაში, არ იცავენ ზოგ სხვა ისლამურ წესსაც. მუსლიმები დრუზებს მწვალებლებად მიიჩნევენ და მკაცრად სდევნიდნენ.

ამის გამო დრუზები იძულებული იყვნენ თავი შეეფარებინათ ჯერ ხერმონის მთის ხეობებში (ამჟამად ამ მთის გარშემო ტერიტორია – გოლანის მალლობის ნაწილი – ისრაელის ხელშია) და შემდეგ – ლიბანის მთების სამხრეთ ნაწილში. მთიან მხარეში, მრავალ მტერთან ბრძოლის პროცესში, დრუზებმა გამოიმუშავეს მკაცრი თემობრივი სოლიდარობა (ქორწინება უცხოტომელთან აკრძალულია) და კარგ მეომრებად ჩამოყალიბდნენ.

ჯამში ერთ მილიონამდე დრუზი ცხოვრობს ლიბანში, სირიაში, ისრაელსა და იორდანიაში. ლიბანში ისინი გარკვეული პოლიტიკური გავლენით სარგებლობენ მთიან რაიონებში, მაგრამ მთლიანად ქვეყანაში მათი როლი დიდი არაა. სირიაში ისინი მოსახლეობის 3-4 პროცენტს შეადგენენ, ხოლო ჯაბალ ალ-დურუზის (დრუზების მთის) რაიონში – 80 პროცენტს, სადაც ფაქტობრივი კულტურული ავტონომიაა აქვთ. სირიის მმართველ ბაას-ის პარტიასთან დრუზებს არა აქვთ კარგი ურთიერთობა.

მაგრამ ისრაელის მიერ ანექსირებული გოლანის მალლობის დრუზთა ოთხი სოფლის 15 ათასამდე მცხოვრები

1981 წლიდან უარს აცხადებს ისრაელის მოქალაქეობის მიღებაზე და სირიისადმი ერთგულებას იჩენს, იმ იმედით, რომ ეს მიწა სირიას დაუბრუნდება.

ამის საპირისპიროდ, საკუთრივ ისრაელის 17 სოფელში მცხოვრები დრუზები ლოიალური არიან ხელისუფლებისადმი. ისინი იბრძოდნენ ებრაელების მხარეს 1948-1949 წლების ომში, დღემდე მსახურობენ ისრაელის არმიაში და მაღალ თანამდებობებსაც აღწევენ.

თავი 5

ლინგვოგეოგრაფია

ენა და პოლიტიკა

ენობრივი ნათესაობა არც თუ იშვიათად დიდ პოლიტიკურ დატვირთვას იძენს. საკმარისია გავიხსენოთ XX საუკუნის პირველი ათწლეულების *პანთურქიზმი* [იხ. თავი 9], რომელიც მკაფიო ენობრივი (დანაკლებ მკაფიო – სისხლით) ნათესაობის იდეაზე იყო დაფუძნებული. მისი უკიდურესი გამოვლინება, *თურანიზმი*, ყველა *თიურქულენოვანი*¹⁸ ხალხის ერთ სახელმწიფოში (თურანში) გაერთიანებას ისახავდა მიზნად. საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგაც, თურქეთის რესპუბლიკამ ყველაზე მეტი ყურადღების გამოჩენა დაიწყო სამხრეთ კავკასიისა და ცენტრალური აზიის ახლად დამოუკიდებლობამიღებული ენობრივად მონათესავე *თიურქულენოვანი* ქვეყნების (აზერბაიჯანი, თურქმენეთი, უზბეკეთი, ყაზახეთი, ყირგიზეთი) მიმართ.

რეგიონში არსებობს *პანარაბიზმის* იდეაც, რომელიც არაბულენოვან ქვეყნებს ერთიანობისაკენ მოუწოდებს.

პანთურქიზმისა და პანარაბიზმის აპოლოგეტების მიერ დასახული საბოლოო მიზნების მიღწევა თანამედროვე გეოპოლიტიკურ ვითარებაში არარეალურია. *თიურქულ-*

18 რამდენადაც „თიურქულენოვანების“ მოხსენიება წიგნში არაერთხელ მომინევს და ამ მიზნით ვერ გამოიყენებ ქართული ანბანიდან (ვფიქრობ, უსამართლოდ!) ამოგდებულ „იოტას“, ამ საშუალებით მინდა განვასხვავო [ანატოლიური] „თურქული“ და სხვა „თიურქულენოვანი“ ხალხების ენები. ინგლისურად ასეთი განსხვავება კეთდება „Turkic“-სა და „Turkish“-ს, რუსულად – „тюркский“-სა და „турецкий“-ს შორის. „თიურქები“ ამ წიგნში გამოყენებულია „თიურქულენოვანი“ ხალხების (თურქები, აზერბაიჯანელები, თურქმენები, ყაზახები, უზბეკები, თათრები, ჩუვაშები, გაგაუზები, ბალყარელები, ყარაჩაელები, იაკუტები და მრავალი სხვა) კრებით სახელად.

ენოვანი და არაბულენოვანი ქვეყნების მმართველ ელიტებს იმდენად ფესვგადგმული ადგილობრივი ინტერესები აქვთ, რომ ისინი არავითარი „ეროვნული იდეისათვის“ ნებით არ დაუთმობენ ძალაუფლებას თავიანთ თანამომხედებს რომელიმე ლინგვისტურად მონათესავე ქვეყნიდან. გარდა ამისა, ასეთი ზესახელმწიფოების შექმნა ეწინააღმდეგება მსოფლიოს ამჟამინდელი გეოპოლიტიკური წესრიგის შენარჩუნების მომხრეთა ინტერესებს. ერაყის მიერ ქუვეითის ანექსირების წარუმატებელი მცდელობა ამტკიცებს იმას, რომ მსოფლიო არ დაუშვებს რომელიმე „პანმოდრაობის“ აღზევებას.

უნდა აქვე აღინიშნოს, რომ *პანსემიტიზმის* იდეა არასოდეს წარმოშობილა! უფრო პირიქით, რეგიონის უმძაფრესი პოლიტიკური კონფლიქტი „ენობრივ ძმებს“ – სემიტურენოვან არაბებსა და სემიტურენოვან ებრაელებს – შორის განვითარდა¹⁹.

ახლო აღმოსავლეთში გავრცელებული ენები ძირითადად სამ ენობრივ ოჯახს, სემიტურს, ალთაურს და ინდოევროპულს, განეკუთვნება. გარდა ამისა, წარმოდგენილია სხვა ენობრივი ოჯახების მცირე ანკლავებიც.

სემიტური ენები

რეგიონში ყველაზე ფართო გავრცელება აქვს სემიტურ ენობრივ ოჯახს, განსაკუთრებით არაბულ ენას. ახლო აღმოსავლეთის ყველა სახელმწიფოში, კვიპროსის გარდა, ადგილობრივი მოსახლეობის ნაწილი მაინც სახლში არაბულად მეტყველებს. არაბული ენა მშობლიურია რეგიონის 12 ქვეყნის მცხოვრებთა უმრავლესობისათვის, რომელთაც არაბულ ქვეყნებად ვიცნობთ. გარდა ამისა, არაბულენოვა-

19 არაბებსა და ებრაელებს თავი მიაჩნიათ ერთი წინაპრის შთამომავლებად: ებრაულად ამ წინაპრის სახელი ღვერს როგორც *აბრაამი*, ხოლო არაბულად – *იბრაჰიმი*. ებრაელები აბრაამის მეორე ვაჟის (ებრაელი ცოლის, *სარას*, შობილი) *იცხაკის* შთამომავლობად მიიჩნევენ თავს, არაბები კი თავს თვლიან იბრაჰიმის პირველი ვაჟის (თორას თანახმად, დიდხანს უშვილო სარას თანხმობით მისივე ეგვიპტელი მხევალი *ჰაგარის* მიერ შობილი) *ისმაილის* (ებრაულად – *იშმაელის*) შთამომავლობად. ამის გამოა, რომ ქართულ ისტორიულ წყაროებში არაბებს აგარიანებად მოიხსენიებენ.

ნი უმცირესობებია ისრაელში, ირანსა და თურქეთში.

არაბული სახალიფოს პერიოდში (და საკმაოდ დიდხანს, მომდევნო ხანაშიც) არაბული იყო რეგიონის *lingua franca**. ამ ენის დიდი გავლენა შემორჩა სპარსულსა და თურქულს²⁰.

აღსანიშნავია, რომ თითქმის ყველა არაბულ ქვეყანაში საკუთარი არაბული დიალექტი ან დიალექტები (ზოგან – თითქმის გამოკვეთილი ენები) ჩამოყალიბდა, რომლებიც სხვა არაბული ქვეყნის ნაკლებ განათლებული მოქალაქისათვის შეიძლება გაუგებარიც კი იყოს. არაბული ქვეყნების ნამდვილი გამაერთიანებელი არის ლიტერატურული არაბული, „ლულათუ-ლ-ფუსხა“ – სუფთა, სწორი ენა, რომელიც ყურანის წმინდა ტექსტს ემყარება. ლიტერატურულ არაბულს ფლობს კულტურული და პოლიტიკური ელიტა და მას იყენებს რადიო და ტელევიზია.

არაბულის შემდეგ ყველაზე ფართოდ გავრცელებული სემიტური ენა ამჟამად არის ებრაული. მას მშობლიურად მიიჩნევენ ისრაელის მოსახლეობის უმრავლესობა, ხუთმილიონ ადამიანზე მეტი. მსოფლიოში გაბნეულ ებრაულ თემებში ამ ენას სწავლობენ და მასზე ოჯახებშიც კი მეტყველებენ.

XX საუკუნემდე ებრაული (რომელსაც „ძველ ებრაულად“ იცნობდნენ) მკვდარ ენად იყო მიჩნეული. როგორც „თორას ენას“, მას იყენებდნენ იუდაისტური რიტუალების აღსრულებისას და ასწავლიდნენ ებრაულ სკოლებში (ხედერებსა და იეშივებში). როგორც „ძველი აღთქმის ენას“, ძველ ებრაულს ასწავლიდნენ ევროპის კლასიკურ გიმნაზიებში. მაგრამ ის არ იყო სალაპარაკო ენა, ვინაიდან ებრაული დიასპორა ამჯობინებდა თავის უფრო მრავალრიცხოვან მეზობლებთან კონტაქტის დამყარებას მათივე [მეზობლების] ენაზე.

სალაპარაკოდ, არსებითად – დედაენად, დიასპორის ებრაელობისათვის ყველგან იქცა მისი ახალი სამშობლოს ენა. მაგალითად, ესპანეთში ეს იყო კასტილიური, რომე-

20 ოსმალეთის იმპერიის ოფიციალურ ენაში, რომელსაც ამჟამად „ძველ“, ან „ოსმალურ თურქულად“ ვიცნობთ, ლექსიკის 4/5-მდე არაბული ან სპარსული წარმოშობისა იყო, მაგრამ ზმნები და მორფოლოგია ეჭვს არ ტოვებს, რომ ეს თურქულ ენათაგანია. თურქული ენის რეფორმამ 1930-იანი წლებიდან მკვეთრად შეამცირა არაბული ლექსიკის ზეგდრითი წონა, მაგრამ თანამედროვე თურქულშიც არაბიზმები საკმაოდაა შემორჩენილი.

ლიც ესპანეთიდან განდევნის (1492 წ.) შემდეგ ებრაელებმა ოსმალეთშიც შეინარჩუნეს „ლადინოს“ სახელწოდებით (ოფიციალურად ამ XV-XVI საუკუნეების ენას „იუდეო-ესპანოლი“ ჰქვია და მას ისრაელში 100 ათასამდე ადამიანი ასე თუ ისე ფლობს, მაგრამ ის სწრაფად იკარგება). არაბულ სამყაროში (მაროკოში, იემენში, ერაყში და სხვა) – ებრაელების სალაპარაკო ენა იყო არაბული დიალექტები, ცენტრალურ ევროპასა და გერმანიაში – ძირითადად იდიში²¹, აღმოსავლეთ ევროპაში – რუსული, ირანში – სპარსული, დაღესტანში (დერბენტის მთიელ ებრაელებში) – ტატური (სპარსულის მონათესავე ენა), შუა აზიაში – „ბუხარული“ (რეალურად სპარსულის დიალექტი – ტაჯიკური), საქართველოში – ქართული და ა.შ.

როდესაც სიონისტურმა იდეამ ფართო გაქანება პოვა, XIX საუკუნის ბოლო ათწლეულებში გაჩნდა ებრაულის ცოცხალ ენად აღორძინების აუცილებლობა. ამ მოძრაობამ პოლიტიკური მნიშვნელობაც შეიძინა, ვინაიდან ებრაული ენის აღორძინება ხდებოდა ოსმალეთის პალესტინის ტერიტორიაზე, სადაც აღორძინებადი ენის მატარებლები უნდა გამხდარიყვნენ ცენტრალური და აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნებიდან ამოსული* რეპატრიანტები, რომლებისთვისაც მშობლიური ენა უპირატესად იყო იდიში, ზოგისათვის კი – რუსული.

პალესტინის ტერიტორიაზე ებრაული სახელმწიფოს – ისრაელის – წარმოშობისთანავე, პირველ სახელმწიფო ენად ებრაული გამოცხადდა (მეორე სახელმწიფო ენა არაბულია). ყველაზე აქტიური ბრძოლა პალესტინის ებრაულ საზოგადოებაში იდიშს გამოეცხადა, რადგან იდიშზე შექმნილი დიდი ლიტერატურა, მრავალრიცხოვან იდიშურენოვანთა (ცენტრალური ევროპის ებრაელთა) მაღალი კულტურა ებრაული ენის გავრცელებას კონკურენციას უქმნიდა. ამ კამპანიის შედეგად იდიში ისრაელში თითქმის მკვდარ ენად იქცა.

21 იდიში არის ებრაული და სლავური სიტყვებით ერთგვარად შეზავებული გერმანული ენის დიალექტი, რომელიც დამწერლობად ებრაულ ანბანს იყენებს. გერმანულად იდიში [Yiddisch] „ებრაულს“ ნიშნავს. ამის გამო რუსულად Еврейский язык აღნიშნავს „იდიშს“, ხოლო ნამდვილ ებრაულს რუსულად Иврит-ს უწოდებენ. აქედან მომდინარეობს ქართულში შემოსული და არასწორად დამკვიდრებული „ივრითული“.

დღეისათვის სხვადასხვა ქვეყნებიდან ამოსულ ებრაელთა დედაენები (რუსულიც კი, რომელსაც მილიონამდე ადამიანი ფლობს), ველარ უქმნის რეალურ საფრთხეს ამ სახელმწიფოში სრულად გაბატონებულ ებრაულ ენას, რომელზეც ბოლო საუკუნის განმავლობაში შეიქმნა მდიდარი საერო ლიტერატურა და ყველა დარგის ტერმინოლოგია. ახლა ხელისუფლება სხვა ენების, მათ შორის იდიშის, გამოყენებას მასობრივი ინფორმაციის საშუალებებში არ კრძალავს, მაგრამ განათლების მიღება შეიძლება მხოლოდ ებრაულ (ან არაბებისათვის – არაბულ) ენაზე.

სხვა სემიტური ენებიდან რეგიონში წარმოდგენილია არამეული (იგივე სირიული, ან აისორული) ენა. არამეულს ფართო გავრცელება ჰქონდა ჩვენს წელთაღრიცხვამდე I ათასწლეულში (იხ. თავი 7). *თანახის** რამდენიმე პასაჟი არამეულადაა დაწერილი. ამჟამად ამ ენის გავრცელების არეალი მკვეთრად შემცირებულია და ის უპირატესად ჩრდილოეთ ერაყშია შემორჩენილი.

ალთაური ენები

ალთაური ენობრივი ოჯახის თიურქულ ენათა ჯგუფი ახლო აღმოსავლეთში წარმოდგენილია თურქულით [ანატოლიური თურქულით], რომელიც თურქეთის რესპუბლიკის სახელმწიფო ენაა, და მეზობელ ქვეყნებში (ირანი, ერაყი, სირია) გავრცელებული თიურქული ენებით. გარდა [ანატოლიური] თურქულისა, მონათესავე თიურქულ ენებზე ლაპარაკობენ ყარაფაფახები – თურქეთში, აზერბაიჯანელები, ყაშყაელები, ავშარები – ირანში, თურქმენები – ჩრდილოეთ ერაყში და სხვ. ახლო აღმოსავლეთში წარმოდგენილი თიურქული ენების უმეტესობა ოღუზურ ენობრივ ქვეჯგუფს განეკუთვნება და ისინი საკმაოდ ახლოსაა ერთმანეთთან.

თიურქული ენების შემთხვევაში გარკვეულ პოლიტიკურ საკითხად ენისა და ენათა ჯგუფის სახელი გვევლინება. საქმე ისაა, რომ თუ რუსულად თურქეთის რესპუბლიკის [ანატოლიელ/ოსმალთ] თურქებს (турки) განასხვავებენ დანარჩენი თიურქებისაგან (тюрки), ნორმატიული

ქართული ფონეტიკის გამო ამის გაკეთება შეუძლებელია. სწორედ ამ შეზღუდვის დასაძლევად ნიგნის მეორე გამოცემაში ამ ლინგვისტურ ჯგუფს პირობითად „თიურქებს“ ვუწოდებ.

ზემოაღნიშნული „ლინგვისტური თავისებურება“ ერთგვარ უხერხულობას თითქოს მხოლოდ მეცნიერებს უნდა უქმნიდეს. მაგრამ პოლიტიკური მნიშვნელობა ენიჭება იმას, რომ თურქეთის რესპუბლიკის დომინანტი ერის თვითსახელი – Türk, თურქულად ზუსტად ისევე იწერება და გამოითქმის, როგორც დანარჩენი „თიურქულენოვანი ხალხებისა“. სხვანაირად რომ ვთქვათ, ანკარელისა ან სტამბოლელისათვის Türk (მრ. Türklər), აღნიშნავს როგორც მისივე სახელმწიფოს მოქალაქეს, ისე, გეოგრაფიული დაზუსტებით, აზერბაიჯანელებსაც (Azeri Türklər), თურქმენეთის, ყაზახეთის, ყირგიზეთისა ან უზბეკეთის მოქალაქეებსაც, თათრეთის, ბაშკორტოსტანის, იაკუტიის, სინძიანის და სხვა ეთნო-ადმინისტრაციული ერთეულების მკვიდრ მოსახლეობასაც. შესაბამისად თურქეთის საზოგადოებრივი ცნობიერება ყველა „Türk“-ს ერთი ერის ნაწილებად შეიძლება აღიქვამდეს²².

ეს „ლინგვისტური თავისებურება“ პოლიტიკურ პრობლემად შეიძლება გადაიქცეს, თუკი ფართო მასშტაბს შეიძენს თურქეთის რესპუბლიკის ცალკეული წრეების გადაჭარბებით პატერნალისტური დამოკიდებულება თიურქულენოვანი სახელმწიფოებისა და თიურქულენოვანი ხალხების მიმართ, რაც სხვა სახელმწიფოებმა და ხალხებმა შეიძლება საკუთარი თავისათვის საზიანოდ აღიქვან. მაგრამ „პანთურქიზმის საფრთხე“ გაზვიადებულია: თიურქულენოვანი ხალხების ერთ სახელმწიფოში გაერთიანება, როგორც ამ თავის შესავალში ითქვა, პრაქტიკულად შეუძლებელია.

ამასთან ერთად, ცალკეულ შემთხვევებში ენობრივი ნათესაობა პოლიტიკურ პრობლემებს შეიძლება დაუკავშირდეს. პოლიტიკურ-გეოგრაფიულად საინტერესო მა-

22 ასე მაგალითად, როდესაც ერთ-ერთი ნიგნის [Erol, 1999] დასახელებაში ჩნდება „Türk Birleşik Devletler“ (რაც ითარგმნება, როგორც „თიურქთა შეერთებული სახელმწიფოები“), მაშინვე იბადება ასოციაცია „Amerika Birleşik Devletler“-თან (რაც თურქულად „ამერიკის შეერთებულ შტატებს“ ნიშნავს). აშშ კი ერთიანი სახელმწიფოა.

გალითია ჩრდილოეთ ერაყში ქურთებს შორის შერეულად მცხოვრები ლინგვისტური უმცირესობა – თიურქულენოვანი *თურქმენები*. სარწმუნო მონაცემებით, ისინი აქ ნახევარ მილიონამდეა ან ცოტა მეტი. მაგრამ ანკარაში მათ რაოდენობას ოთხჯერ მეტად, ორ მილიონად, აფასებენ, ისე რომ თურქმენები ადგილობრივ 4 მილიონ ქურთთან შედარებისას რაოდენობრივად თითქმის თანატოლად შეიძლება გამოჩნდნენ. 21-ე საუკუნის დამდეგს, როგორც კი ხელახლა წამოტივტივდა „ქურთების პრობლემის გადაჭრის“ ვარიანტები, რომელთა შორის არის ერაყის ქურთისტანის ავტონომიის შექმნა (იხ. თავი 12), თურქმენების მფარველობა თურქეთის საგარეო პოლიტიკის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანეს საკითხად იქცა [Bacık, Karakaş-Keleş, 2001, 79-81; Oğuzlu, 2002]. ერაყის ქურთი ლიდერები კი თვლიან, რომ თავისი პოლიტიკური გავლენის გასაზრდელად ანკარა ხელოვნურად მანიპულირებს „თურქმენული პრობლემით“.

ენობრივი ფაქტორის პოლიტიკაში გადაზრდის მიზეზი ხდება ის, რომ ჩრდილოეთ ირანში მცხოვრები მრავალრიცხოვანი თიურქულენოვანი აზერბაიჯანელების ენა და მეზობელი აზერბაიჯანის რესპუბლიკის სახელმწიფო ენა ერთი და იგივეა. ეს არც თუ უმნიშვნელო გეოპოლიტიკურ პრობლემას უქმნის ირანს.

ინდოევროპული ენები

ინდოევროპულ ენობრივ ოჯახს რეგიონში წარმოადგენს ირანული ჯგუფის ენები – ირანში გავრცელებული სპარსული (*გილანურსა* და *მაზანდარანულს* ადრე ცალკე ენებად მიიჩნევდნენ, მაგრამ თანამედროვე ირანში მათ სპარსული ენის დიალექტებად მიიჩნევენ, რაც ასევე მიუთითებს ლინგვისტიკის კავშირზე პოლიტიკასთან), თალიშური, ბელუჯური, ავღანური (ფუშთუ).

ირანულ ენათა ჯგუფში შედის ქურთულ-ლურული ქვეჯგუფი. ყველაზე გავრცელებული მათგან არის ქურთული ენა, რომელიც წარმოდგენილია თურქეთში, ერაყში, ირანსა

და სირიაში. ირანში გვხვდება ამავე ქვეჯგუფის ენები – ლურული და ბახთიარული. ლურული ქურთულისგან მცირედ განსხვავდება, ოღონდ მისი მატარებლები სეფიანთა ეპოქიდან მოყოლებული შიიტები არიან, განსხვავებით სუნიტი ქურთებისაგან.

სხვა ირანული ენების უმრავლესობისაგან განსხვავებით, ქურთული ენა სერიოზული პოლიტიკური პრობლემების ეპიცენტრშია მოქცეული რეგიონის სამ ქვეყანაში – ერაყში, თურქეთსა და ირანში. ქურთების საკითხი პოლიტიკურ-გეოგრაფიული კუთხით განხილულია მე-12 თავში.

რეგიონში გაფანტულადაა წარმოდგენილი სომხური ენა. ამ შემთხვევაში ენა, ეროვნება და, მნიშვნელოვანწილად, რელიგია ერთმანეთს ემთხვევა. უფრო მოზრდილი სომხური თემებია ლიბანში, სირიასა და ირანში. ოსმალეთის იმპერიის დროს საკმაოდ მრავალრიცხოვანი სომხური მოსახლეობიდან შემორჩენილია მხოლოდ სტამბოლის თემი.

სხვა ენობრივი ოჯახები

სხვა ენობრივი ოჯახებიდან ახლო აღმოსავლეთში წარმოდგენილია ჩრდილოკავკასიური და ქართველური ენები.

ჩრდილოკავკასიური ენების მატარებლები არიან ადიღელები (ჩერქეზები) თურქეთში, სირიაში, იორდანიაში, ისრაელში.

პირველ სამ ქვეყანაში არის ჩეჩენთა სოფლებიც. თურქეთში არის აფხაზურენოვანი მოსახლეობაც.

ამ ენების მატარებელი მოსახლეობა რეგიონში გაჩნდა 1860-იანი წლებიდან, როდესაც კავკასიურ ომში გამარჯვების შემდეგ, რუსეთის იმპერიამ ამ მუსლიმ ხალხებს ერთმორწმუნე ოსმალეთში გადასახლებისაკენ უბიძგა.

ამ ენათა გავრცელების არეალი ახლო აღმოსავლეთის ქვეყნებში მცირდება ბუნებრივი ასიმილაციის შედეგად. არც ერთ მათგანზე სწავლება არ მიმდინარეობს და ისინი

ოჯახში სალაპარაკო ენის დონეზე რჩება, განვითარების შანსის გარეშე. გამონაკლისია ისრაელი, სადაც რამდენიმე ჩერქეზულ სოფელში ბოლო ათწლეულებში მშობლიური ენის სასწავლებლად მაიკოპიდან (რუსეთის ფედერაციის ადიღეს რესპუბლიკის დედაქალაქი) მასწავლებლები ჩამოჰყავთ.

ქართველური ენების მატარებლებია ქართულ- და ლაზურენოვანი მოსახლეობა. მათი განსახლების უპირატესი არეალია თურქეთის შავიზღვისპირეთის აღმოსავლეთი ნაწილი (ლაზურენოვანი ელემენტი – რიზესა და ართვინის ილებში; ქართულენოვანი – ართვინისა და არტაანის ილებში). ეს ენები ავტოხტონურ მოსახლეობაშია გავრცელებული. შავიზღვისპირეთის ცენტრალურ და დასავლეთ ნაწილში, მარმარილოსზღვისპირეთში (კოჯაელის, ადაფაზარის, იზმიტის, სამსუნის, ბურსის, ბალიქესირის, სტამბოლისა და სხვა ილები) ქართულ და ლაზურ ენებზე ლაპარაკობენ XIX და XX საუკუნეებში თურქეთის აღმოსავლეთიდან და სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოდან გადასახლებული ქართველებისა და ლაზების შთამომავლები. 1935-1965 წწ. პერიოდის შესახებ წარმოდგენას გვიქმნის ცხრილი 5.1 [გაჩეჩილაძე, 1972].

ცხრილი 5.1

თურქეთის ქართველურენოვანი მოსახლეობა (აღწერების მიხედვით)

აღწერის წლები	1935	1945	1950	1955	1960	1965
ქართული დედა ენა	57325	40076	72604	53623	32944	34380
ქართული მეორე ენა	16255	9337	...	17038	54917	48976
ლაზური დედა ენა	63253	46987	70423	27016	21703	26007
ლაზური მეორე ენა	5061	4956	...	22667	38267	59101
ერთად	141894	101356	143027	120544	147841	168414

1965 წლის შემდეგ თურქეთში აღარ ქვეყნდება ყოველ ხუთ წელიწადში ერთხელ (1990 წლიდან – 10 წელიწადში ერთხელ) ჩატარებული მოსახლეობის აღწერის მონაცემები დედაენისა და მეორე ენის შესახებ, რაც თურქეთის სტატისტიკის ორგანოების ჩვეულებრივი პრაქტიკა იყო 1930-იანი წლებიდან.

თურქეთში ქართველურ ენებზე ამჟამად მოლაპარაკეთა რაოდენობა ძნელი დასადგენია. თუ ავიღებთ ქართველურენოვანი მოსახლეობის 1965 წლის მაქსიმალურ რაოდენობას (168,4 ათასი; სხვა სარწმუნო მონაცემი არ არსებობს) და მოვახდენთ მის ექსტრაპოლაციას თურქეთის მოსახლეობის მატების საშუალო კოეფიციენტის გამოყენებით, 35 წლის შემდეგ ასეთ პირთა რაოდენობა ნახევარ მილიონს თუ გადააჭარბებს.

ამ დაშვებაში არაა გათვალისწინებული ისეთი რეალური ფაქტორები, რომლებიც ამ ჰიპოთეტურ მონაცემსაც შეამცირებდა. ეს ფაქტორებია:

- თურქეთის რესპუბლიკაში საშუალო განათლების მხოლოდ თურქულ ენაზე მიღების შესაძლებლობა (სტამბოლში არის სომხური და ბერძნული სკოლები, მაგრამ ქართული სკოლა არსად არაა), რაც ქართულსა და ლაზურ ენებს უპირატესად სოფლის მოსახლეობის ოჯახურ ენად აქცევს;
- სწრაფი ურბანიზაცია, რაც მოასწავებს ქალაქში გაფანტულად მცხოვრები მცირე ეთნიკური ჯგუფის მიერ მშობლიური ენის გამოუყენებლობასა და თანდათან დავიწყებას;
- ბუნებრივი ასიმილაცია თურქებთან („მეორე ენად“ ქართულის ან ლაზურის მოხსენიება ნიშნავს, რომ ეს პირი დედაენად მიიჩნევს სხვა ენას, ჩვეულებრივ – თურქულს).

ზემოთმოტანილი არგუმენტაცია ანალოგიით აბათილებს აფხაზი ნაციონალისტების მიერ მუხირებულ მტკიცებას „თურქეთში ასობით ათასი აფხაზის არსებობის შესახებ“. თურქეთში აფხაზურენოვანი მოქალაქე ერთიათად ნაკლებია, ვიდრე ქართველურენოვანი.

თურქეთის ქართველურენოვანი მოსახლეობა პრაქტიკულად უკლებლივ სუნიტი მუსლიმია, თანაც დიდი ნაწილი რელიგიას სერიოზულად ეკიდება. ეს ქმნის მკვეთრ სხვაობას საქართველოში მცხოვრები ან ახლად ემიგრირებული ქართველების კულტურულ ფასეულობათა და თურქეთის ლოიალური მოქალაქეების, „ჩვენებურებისა“ (ასე უწო-

დებს თავს თურქეთის ქართულენოვანი მოსახლეობა) და ლაზების, კულტურულ ფასეულობათა შორის.

ამასთან ერთად, ბოლო ორ ათწლეულში თურქეთ-საქართველოს ურთიერთობათა გაუმჯობესების ფონზე და, აგრეთვე, თურქეთში მიმდინარე გარკვეული ლიბერალიზაციის გამო, ქართული ენის გაქრობის პროცესი იქ თითქოს შენელდა. ქართული თვითშეგნების აღდგენა „ჩვენებურების“ ნაწილისათვის ერთგვარ ტენდენციად შეიძლება იქცეს.

მინდა კიდევ ერთხელ შევახსენო მკითხველს, რომ ზემოთმოტანილი მსჯელობა ეხება თურქეთში ქართველური ენების გავრცელებას და არა ქართველების რაოდენობის განსაზღვრას. ენობრივი ნიშანი ეროვნულობის ერთ-ერთი, მაგრამ არა ერთადერთი მახასიათებელია: ერი სოციალურ-პოლიტიკური კატეგორიაა და არა მხოლოდ ლინგვისტური.

ირანში ქართული ენა წარმოდგენილია ისფაჰანის ოსთანის (პროვინციის) 14 სოფელში (ფერეიდანში), აგრეთვე იმ დიდ ქალაქებში, სადაც ხდება ფერეიდნელი ქართველების მიგრაცია. ეს ენობრივი ელემენტი ირანში მოხვდა XVII საუკუნეში, როცა შაჰ-აბას I-მა კახეთიდან გადაასახლა ქართველები.

კავკასიური და ქართველური ენების მატარებლები არ ქმნიან განსახლების უწყვეტ არეალებს და ამიტომაც არ უქმნიან პოლიტიკურ პრობლემებს თავისი განსახლების ქვეყნების მთავრობებს, მაგალითად, ქურთებისაგან განსხვავებით სეპარატიზმის საფრთხე მათგან არ მომდინარეობს. ეს მნიშვნელოვანი პოლიტიკურ-გეოგრაფიული ასპექტია.

ძველი ეგვიპტური ენის მემკვიდრეა კოპტური ენა, რომელსაც ღვთისმსახურებაში იყენებს ეგვიპტის ქრისტიანული მოსახლეობა. მაგრამ ბოლო საუკუნეებში სალაპარაკო ენად კოპტურის ნაცვლად ეგვიპტის ქრისტიანებიც არაბულის ეგვიპტურ დიალექტს იყენებენ.

თავი 6

ეთნოსი და პოლიტიკა

ერი ახლო აღმოსავლეთში

„ერის“ (ნაციის) მრავალი განმარტება არსებობს, რომელთაგან ერთ-ერთისათვის უპირატესობის მინიჭება მართებულად არ მივიჩნიე. მით უმეტეს, ზედმეტი მეჩვენება აქ ჭარბი თეორეტიზება ამ საკითხზე. მომაქვს მხოლოდ ერის განსაზღვრება ცნობილი აღმოსავლეთმცოდნე ბერნარდ ლიუისის მიხედვით. შესაძლოა, არც ეს განსაზღვრებაა უნივერსალური, მაგრამ ის მაინც არის ერთგვარი მიახლოება იმასთან, რასაც ერი (ნაცია) შეიძლება ეწოდოს ახლო აღმოსავლეთის რეგიონთან მისადაგებით. ლიუისის მიხედვით ერი ესაა:

„ადამიანთა ჯგუფი, რომელსაც ერთმანეთთან აკავშირებს საერთო ენა და რწმენა იმისა, რომ მათ საზიარო აქვთ წარმომავლობა, ისტორია და ბედ-იღბალი. ეს ადამიანები ჩვეულებრივ, მაგრამ არა აუცილებლად, განსახლებული არიან უწყვეტ ტერიტორიაზე; მათ აქვთ, ან თუ არა აქვთ, კოლექტიურად იღვწიან, რათა იქონიონ მათივე სახელის მქონე სუვერენული დამოუკიდებლობა“ [Lewis, 1999. 81].

შუა საუკუნეების ახლოაღმოსავლურ იმპერიებში ყველა ადამიანი ერთი ხელმწიფის ქვეშევრდომი იყო, განურჩევლად ეთნიკური წარმოშობისა. იმ პერიოდში ახლო აღმოსავლეთში ადამიანთა სხვადასხვა ჯგუფების იდენტობა ძირითადად რელიგიით განისაზღვრებოდა (უცხო კაცზე უპირველესად კითხულობდნენ: „რა რჯულისაა?“).

როდესაც რელიგია ექსკლუზიურია, ანუ დამახასიათებელი მხოლოდ ერთი წარმოშობისა (თეორიულად მაინც!)

და ერთ ენაზე მოლაპარაკე ჯგუფისათვის (როგორც, მაგალითად, იუდაიზმი – ებრაელებისათვის, ან მონოფიზიტური გრიგორიანობა – სომხებისათვის), მაშინ შედარებით ადვილია ისეთი სხვაობის დადგენა, საიდანაც საკმაოდ ახლოსაა ერის (ნაციის) იმ ცნებამდე, რაც ზემოთაა მოტანილი.

თუკი ჯგუფს ექსკლუზიური რელიგია აქვს, მისი თვითშეგნებისათვის აღარცა აქვს გადამწყვეტი მნიშვნელობა ერთ ენაზე ლაპარაკს (მით უმეტეს, თუ შენარჩუნებულია რელიგიის „წმინდა ენა“). ამიტომაც შეიძლება, რომ გაფანტულად მცხოვრები ებრაელი და სომეხი თავისი განსახლების ადგილზე გაბატონებულ ენაზე გადასულიყო ისე, რომ არ დაეკარგა ეთნო-რელიგიური თვითშეგნება.

მაგრამ როდესაც რელიგია მრავალ ენაზე მოლაპარაკე და სხვადასხვა წარმოშობის ჯგუფებს აერთიანებს, ლიუი-სისეული განმარტება „ერის“ განსაზღვრისათვის თანამედროვე პირობებში საკმარისი აღარაა. ასეა, მაგალითად, ისლამის შემთხვევაში. თეორიულად ყველა მუსლიმი ერთ თემს (უმმა) ეკუთვნის და ეთნიკური სხვაობა მათ შორის მეორეხარისხოვანია. მაგრამ ნათელია, რომ ისლამი მრავალ ერშია გავრცელებული.

შუა საუკუნეების არაბები, სპარსელები, თურქები, მონღოლები და ა.შ. არ წარმოადგენდნენ ერებს თანამედროვე გაგებით. მაგალითად, მე-9 თავში ნახსენებია, რომ ოსმალეთის იმპერიის მმართველი ელიტის წარმომადგენლები თავს „თურქად“ არ მიიჩნევდნენ: ისინი „ოსმალები“ იყვნენ.

ერის (ნაციის) ცნება რეგიონში ევროპიდან მოვიდა.

ასე ვთქვათ, „დაწყებითი ტერიტორიული ნაციონალიზმი“ ევროპული პოლიტიკური სისტემის ქვაკუთხედად ქცევას გვიანი შუა საუკუნეებიდან იწყებს, როდესაც მსგავსი მახასიათებლების (ენა, რელიგია, თვითსახელი) მქონე ადამიანებმა დაიწყეს საკუთარი თავის დაკავშირება კონკრეტულ ტერიტორიასთან. XVII საუკუნიდან ეს ძალიან ნათლად ჩანს ინგლისისა და ჰოლანდიის შემთხვევაში. ამ ქვეყნების ეკონომიკური პოლიტიკაც კი ნაციონალურ ინტერესებს ემსახურებოდა. საფრანგეთის რევოლუციის გავლენით უკვე მკაფიოდ ჩამოყალიბებული ნაციონალიზმის

იდეა XVIII საუკუნის ბოლოდან ფართოდ ვრცელდება და-სავლეთ ევროპის გარეთაც.

ნაციონალიზმის განვითარების კვალდაკვალ დასავლეთის ქვეყნებში ეროვნება ძირითადად მოქალაქეობით²³ განისაზღვრება. ამიტომაც ჩამოყალიბდა ფრანგული, ესპანური, ამერიკული, ავსტრალიური და ა.შ. ეროვნული თვითშეგნება.

XIX საუკუნის მეორე ნახევრიდან ნაციონალიზმის იდეა ახლო აღმოსავლეთშიც იწყებს გავრცელებას. ამის ხელშემწყობ ფაქტორებს შორის იყო ევროპელი და ამერიკელი ქრისტიანი მისიონერების მიერ დაფინანსებული სკოლების გახსნა სტამბოლში, კაიროში, ბეირუთში. რეგიონის მუსლიმურ უმრავლესობაზე ადრე ნაციონალიზმის იდეას ეთნო-რელიგიური უმცირესობანი (სომხები, ბერძნები, არაბი ქრისტიანები) ეზიარნენ, რომელთაც მისიონერთა სკოლებში სწავლის მეტი მოტივაცია ჰქონდათ, ზოგი მათგანი კი ევროპაში განათლებამიღებულიც იყო.

XIX საუკუნის ბოლოს და XX საუკუნის დასაწყისში რეგიონში თითქმის ერთდროულად გაჩნდა თურქული, არაბული, ირანული, სომხური და ებრაული ტერიტორიული ნაციონალიზმი (ამ უკანასკნელს სიონიზმის სახელით იცნობენ).

ეს იმას ნიშნავს, რომ ადამიანთა გამაერთიანებელი თვითსახელის მქონე ჯგუფი გარკვეულ ტერიტორიაზე აცხადებს პრეტენზიას. მაგალითად, ოსმალეთის იმპერიაში სახელი „ოსმალ“ მოიცავდა „თურქსაც“ და „არაბსაც“; მაგრამ „თურქი“ არ მოიცავდა „არაბს“: ამ უკანასკნელ შემთხვევაში (თურქებსა და არაბებს შორის) ტერიტორიული გამიჯვნა ენობრივ საფუძველზე ხდებოდა, თუმცა ზუსტი ეთნო-ლინგვისტური საზღვარი უცნობი იყო, რაც მომავალი კონფლიქტების საწინდარი ხდებოდა.

იყო საპირისპირო მაგალითიც: სპარსეთის იმპერიაში „ირანელი“ მოიცავდა არა მარტო „სპარსელს“, არამედ შიიტური ისლამის მიმდევარ სხვა ენობრივ ჯგუფებსაც. 1935 წელს სახელმწიფოს ოფიციალური სახელის – „სპარსეთის“

23 თანამედროვე ინგლისურში nationality ერთდროულად აღნიშნავს ეროვნებასაც და მოქალაქეობას, თუმცა გერმანულად და რუსულად ასე არაა.

– შეცვლა სახელით „ირანი“ ტერიტორიული ნაციონალიზმის გამოვლინების მაგალითია.

1908 წელს „ახალგაზრდა თურქების“ მიერ ოსმალეთის იმპერიაში *თურქიზაციის* (სხვანაირად – თურქული ნაციონალიზმის) პოლიტიკის დაწყებამ უკვე 1909 წელს ბიძგი მისცა არაბული ნაციონალიზმის წარმოშობას. შეიძლება ითქვას, რომ სტამბოლის მთავრობამ თვითონ შეუწყო ხელი საკუთარი ქვეშევრდომების დიდი მასის გაუცხოებას. მანამდე ოსმალეთის იმპერიის არაბები არ მიიჩნევდნენ თავს მოსახლეობის დისკრიმინირებულ ნაწილად: როგორც ერთ-მორწმუნეები, ისინიც ეთნიკური თურქების თანაბრად *ოსმალეზად* ითვლებოდნენ. მათ სახელისუფლებო სფეროშიც შეეძლოთ მაღალი თანამდებობისათვის მიღწევა.

თავიდან ნაციონალიზმის იდეები მხოლოდ ინტელექტუალური უმცირესობის წრეებში ტრიალებდა, მაგრამ პირველი მსოფლიო ომის დაწყების შემდეგ ის ხალხის ფართო მასების კუთვნილებაც გახდა. ნაციონალიზმის აღმავლობას ხელს უწყობდა ბეჭდური ნაწარმის (ნიგნების, გაზეთების) გავრცელებაც.

„არაბი“, როგორც ჩანს ერთ-ერთი უძველესი ეთნონიმი, რომელიც რეგიონში შენარჩუნებულ იქნა. „არაბი“ მოხსენიებულია ძვ. წ. IX საუკუნის ერთ ასირიულ წარწერაში [Lewis, 1999, 72]. არაბი ტრადიციულად ნიშნავდა ნომადს, ბედუინს, განსხვავებით ბინადარი მოსახლეობისაგან.

რეგიონის მოსახლეობაში ყველაზე მრავალრიცხოვანნი არიან *არაბები*, რომლებიც რაოდენობრივად დომინირებენ ახლო აღმოსავლეთის თორმეტ სახელმწიფოსა და პალესტინაში. არაბების, როგორც გარკვეული თვალსაზრისით, „*ერთიანი ერის*“ ძირითადი შემაკავშირებელია სალიტერატურო ენა და საერთო თვითსახელი. ისტორიაში არაბების დამკვიდრების მთავარი მიზეზი თავიდან იყო *რელიგია* – ისლამი. მაგრამ თანამედროვე არაბთა საერთო-ეროვნული თვითშეგნებისათვის რელიგია საკმაოდ ორაზროვან როლს ასრულებს: არაბთა შორის ისლამის რამდენიმე (ხშირად – მძაფრად ურთიერთდაპირისპირებული) მიმდინარეობაა გავრცელებული, მოსახლეობის ნაწილი კი ქრისტიანია.

მას შემდეგ, რაც XX საუკუნეში ახლო აღმოსავლეთის არაბულ ნაწილში შეიქმნა სახელმწიფოთა მთელი რიგი, არაბულენოვანი მოსახლეობა განაწილებული აღმოჩნდა სხვადასხვა პოლიტიკურ ერთეულებში. ეს სახელმწიფოები, ფაქტობრივად ხელს უწყობენ ლოკალური ტერიტორიული ნაციონალიზმის განვითარებას და ახალი ერების (სირიელები, ერაყელები, ქუვეითელები და ა.შ.) ფორმირებას. მაგალითად, იორდანის ახალგაზრდა მეფის, აბდალა II-ის, ლოზუნგი გახდა „ურდუნ ალ-ვაჰიდი!“ („იორდანია – უპირველეს ყოვლისა!“).

ამასთან, არაბებს არ დაუკარგავთ ერთიანი თვითშეგნებაც და მათ, ერთგვარი პირობითობით, განიხილავენ როგორც „ერთიან ერს“, თუმცა ისინი ევროპული ერების ტიპობრივ განსაზღვრებაში ვერ თავსდებიან.

არსებობს სირიის, ერაყის, პალესტინის, ჩრდილოეთ აფრიკის წინაისლამური მოსახლეობის არაბებად გამოცხადების ანუ „უკუქმედებითი არაბიზაციის“ ტენდენცია. ეს აძლევს „მორალურ უფლებას“ თანამედროვე ნაციონალისტურ არაბულ ისტორიოგრაფიას ამტკიცოს, რომ სახალიფოს ომები სულაც არ იყო დაპყრობითი ხასიათისა, არამედ „განმათავისუფლებელი“, იმ თვალსაზრისით, რომ მუსლიმი არაბები ათავისუფლებდნენ „არაბ ძმებს“ ირანისა და ბიზანტიის იმპერიული ჩაგვრისაგან.

სინამდვილეში ის ჯგუფები, რომლებსაც ახლა არაბებს ვუწოდებთ, გენეტიკურად შეიძლება სულაც არ იყვნენ არაბეთის ნახევარკუნძულიდან მოსულთა შთამომავლები. არაბების დიდი უმრავლესობა წინაარაბული სუბსტრატის შთამომავლობაა, რომელმაც ისლამთან ერთად არაბული ენაც შეითვისა და გაითავისა. ასე მაგალითად, თანამედროვე ეგვიპტელი არაბების საგრძნობ ნაწილს (ხოლო კოპტების, ქრისტიანი ეგვიპტელების – უმეტესობას) ძველი ეგვიპტელების სისხლი უჩქევს, ერაყელი არაბები, ნაწილობრივ მაინც, ბაბილონელებისა და ასურელების შორეული შთამომავლები შეიძლება იყვნენ; სირიელები, ლიბანელები, პალესტინელები გენეტიკურად წინაარაბულ მოსახლეობას უკავშირდებიან. ეს აისახება თანამედროვე არაბების მრავ-

ვალფეროვან ანთროპოლოგიურ ტიპშიც: მაროკოელ, ეგვიპტელ, იემენელ, სირიელ და ა.შ. არაბებს გარეგნობით, ჩვეულებრივ, ერთმანეთში ვერ აურევთ. ისინი საკმაოდ განსხვავებულ დიალექტებზეც მეტყველებენ.

ირანული სახელმწიფოებრიობისა და სპარსული ენის საფუძველზე XX საუკუნიდან ყალიბდება თანამედროვე ირანელი ერი, რომელიც სხვადასხვა წარმოშობის ეთნოსებსა და სუბეთნოსებს აერთიანებს. არაბების მიერ დაპყრობილმა და ისლამიზებულმა ირანმა შემოინახა თავისი ენა – სპარსული. ირანის მოსახლეობამ თითქმის თავიდანვე მიიღო ისლამის შიიტური ნაირსახეობა და ამითაც შეინარჩუნა თავისი ეთნიკური განსხვავებულობა რეგიონის დანარჩენი მოსახლეობის ფონზე.

ბერნარდ ლიუისის მიხედვით, თურქი პირველად მოხსენიებულია ახ. წ. VI საუკუნის ერთ ჩინურ ტექსტში [Lewis, 1999, 72]. თუმცა ქართული წყაროების მიხედვით, ეს ეთნონიმი უფრო ადრეულ პერიოდში ჩანს გამოყენებული: თუ ლეონტი მროველს დავუჯერებთ, *თურქნი/ბუნთურქნი* კავკასიაში მას ალექსანდრე მაკედონელის წინა ხანაში ჰყავს მოხსენიებული [ქ-ც, 1, 14-16], მაგრამ გაუგებარია, რეალურად რა ეპოქას და რა ეთნიკურ ჯგუფს გულისხმობდა ლეონტი.

სინამდვილეში დღევანდელი თურქების წინაპრები რეგიონში ძირითადად XI საუკუნიდან შემოვიდნენ. მათ მოახდინეს ანატოლიაში ადრე მცხოვრები მოსახლეობის ასიმილაცია. ამდენად, თანამედროვე თურქები გენეტიკურად შეიძლება ენათესავებოდნენ კიდევ ანატოლიის უძველეს მკვიდრებს.

თურქეთის რესპუბლიკის ყველა მოქალაქე, კონსტიტუციის თანახმად, თურქია. ამ ქვეყნის ეთნიკური უმცირესობების, მათ შორის ისეთი დიდისაც კი, როგორიც ქურთებია, განათლება ხდება თურქულ ენაზე თურქული თვითშეგნების დამკვიდრების მიზნით.

ისრაელი ებრაული სახელმწიფოა. მის დომინანტ ერს ებრაელები წარმოადგენენ. ისინი იქ, ძირითადად, XX საუკუნეში შევიდნენ მსოფლიოს მრავალი კუთხიდან და თანდათან

ნობით შექმნეს ერთი ერი. წიგნის მე-13 თავში განხილულია ისტორიულ პალესტინაში, დღევანდელ ისრაელში, ებრაელების იმიგრაციის საკითხი.

რეგიონის ამა თუ იმ ქვეყნის მოსახლეობის ნაწილი შეიძლება თავს თვლიდეს იმ სახელმწიფოს მოქალაქედ, სადაც ცხოვრობს, მაგრამ განსხვავებულად – ეთნიკურობის თვალსაზრისით. ასეთია, მაგალითად, სომხები, ქურთები, ასირიელები და ზოგი სხვა.

რეგიონის სომხური მოსახლეობა პრაქტიკულად მთლიანად ურბანიზებულია. ამჟამად ის რეგიონის არც ერთ ქვეყანაში ან მის ნაწილში არ ქმნის უმრავლესობას.

რეგიონის სახელმწიფოებრიობის არმქონე ყველაზე დიდი ეთნიკური ჯგუფის, ქურთების, საკითხი განხილულია მე-12 თავში.

ეთნო-დემოგრაფიული პოლიტიკის მაგალითები

ახლო აღმოსავლეთის პრაქტიკაში დემოგრაფიას (იგულისხმება, უპირველეს ყოვლისა, მოსახლეობის რაოდენობა და მისი ეთნო-რელიგიური შედგენილობა), პოლიტიკური ფაქტორის როლი დღეს არ შეუძენია. მაგალითები ძალიან ძველი ეპოქიდან და შორეული რეგიონებიდან რომ არ მოვიტანოთ, ამის დასტურად ახლოაღმოსავლური იმპერიების (და საქართველოსიც, როდესაც ის კავკასიურ იმპერიას ქმნიდა) პრაქტიკაც კმარა.

როცა ისტორიულ დოკუმენტებს ვკითხულობთ, ვხედავთ დემოგრაფიისადმი პოლიტიკურ-გეოგრაფიული მიდგომის მეტ-ნაკლებად უნივერსალურ ხასიათს. გავიხსენოთ დავით აღმაშენებლის, ერთ-ერთი იმ იშვიათი ქართველ მეფეთაგანის, რომელსაც სახელმწიფოებრივი მიდგომა ჰქონდა საკუთარი სამეფოსადმი, არსენ იყალთოელის მიერ დაწერილი ეპიტაფიის სიტყვები [მეტრეველი, 320]: „თევზნი ამერთა წყალთაგან იმერთა წყალთა შთამესხნეს“.

რასაკვირველია, ეპიტაფიის ავტორი აქ არ გულისხმობდა რაღაც იხტიოლოგიურ ექსპერიმენტებს! ვფიქრობ, არაპირდაპირაა მინიშნებული სახელმწიფო დემოგრაფიულ პოლიტიკაზე – მოსახლეობის არანებაყოფლობით გადაადგილებაზე „ამერთა“ მხრიდან „იმერთა“ მხარეში. როგორც ჩანს, ეს მეფე დავითის ერთ-ერთ ყველაზე მნიშვნელოვან მიღწევად მოიაზრებოდა, რადგან მოკლე ეპიტაფიაში ადგილი მოეძებნა. აქ შეიძლება ვივარაუდოთ დასავლეთ საქართველოს ქართიზაცია. ცნობილია დავითის მიერ საქართველოში ყივჩაღების (იმ დროს წარმართებისა და ამდენად მართლმადიდებლობაზე შედარებით ადვილად მოსაქცევი ელემენტის) შემოყვანა: მათი შთამომავლები მთლიანად გაითქვიფნენ ქართველ ერში.

ხელმწიფე (მეფე, შაჰი, ხალიფა, სულტანი, ხანი, მალიქი, ამირა და ა.შ.) მაშინ იყო დაფასებული და ანგარიშგასაწევი სხვა ხელმწიფეთა თვალში, თუ იგი „ლაშქარ-მრავალი და ყმიანი“ იყო.

ხალხმრავალი ქვეყანა მეტი გადასახადის შემომტანი იყო და მეტი მეომრის გამოყვანა შეეძლო. ამიტომაც საჭირო იყო გარკვეული ზრუნვა „წვრილ ერზე“ (ყმებზე, გლეხებზე), რათა ისინი არ გაფანტულიყვნენ (ანუ, დღევანდელი ტერმინოლოგიით, „გაუსაძლისი ეკონომიკური პირობების გამო მოსახლეობა ემიგრაციაში არ წასულიყო“).

ხელმწიფე ამჯობინებდა, რომ მისი სამფლობელოს მოსახლეობას ერთი, მისივე, სარწმუნოება ჰქონოდა: ეს ლოიალობის დიდი საწინდარი იყო. ეთნიკურ და ლინგვისტურ ერთგვაროვნებას შუა საუკუნეებში რელიგიურ ერთგვაროვნებაზე ნაკლები მნიშვნელობა ენიჭებოდა, თუმცა ხელმწიფეს მაინც მისივე ენაზე მოლაპარაკე ქვეშევრდომები ერჩივნა.

თუკი ჰომოგენიზაცია (ერთგვაროვნების მიღწევა) რთულდებოდა, იმპერია თავის პერიფერიებზე ხელოვნურ ეთნო-რელიგიურ მოზაიკას ქმნიდა, რაც პოტენციურად ურჩი ქვეშევრდომების დაბალანსების საშუალებას იძლეოდა. მოსახლეობის ეთნიკური ან რელიგიური სტრუქტურის შეცვლა და მათთან ხშირად დაკავშირებული ეთნიკური

წმენდა და დეპორტაცია ყოველთვის იყო პოლიტიკის იარაღი. რიგითი ადამიანის ინტერესებს ეს პოლიტიკა არ ეთვალისწინებდა.

ხანდახან სულ სხვა რეგიონში მიმდინარე პროცესები ან პოლიტიკური გადაწყვეტილებები ახლო აღმოსავლეთში ისეთ დემოგრაფიულ ეფექტს იძლეოდა, რომელიც პოლიტიკურ გეოგრაფიაზეც ზემოქმედებდა.

ორიოდე მაგალითი გამოდგება ამის საჩვენებლად:

- პირველი მსოფლიო ომის დროს პეტერბურგის კაბინეტებში შემუშავებულმა პოლიტიკურმა კურსმა მნიშვნელოვანწილად განაპირობა ოსმალეთის სომხების ტრაგედია: რუსეთის იმპერია ცდილობდა მათ გამოეყენებას *მეხუთე კოლონის* სახით, რამაც საბაბი მისცა „ახალგაზრდა თურქებს“ მოეწყოთ 1915 წლის ეთნიკური წმენდა;
- გერმანული ნაციზმის აღმასვლამ 1930-იან წლებში ხელი შეუწყო პალესტინაში ებრაული იმიგრაციის ზრდას. ომის შემდგომ, როდესაც გამომჟღავნდა ნაციზმის სასტიკი ანტიებრაული პოლიტიკა, პალესტინაში ებრაული სახელმწიფოს შექმნას მსოფლიოში ბევრად მეტი მხარდამჭერი გამოუჩნდა.

მოსახლეობის ეთნიკური სტრუქტურის შეცვლის გზით სახელმწიფო პოლიტიკის გატარების ერთ-ერთი ყველაზე კარგად შესწავლილი მაგალითია ისრაელისა და პალესტინელი არაბების ურთიერთობა (იხ. თავი 15).

ქვემოთ მოტანილია ეთნო-დემოგრაფიული პოლიტიკის გატარების რამდენიმე სხვა მაგალითი რეგიონისა და მისი უშუალო სამეზობლოს სინამდვილიდან.

XIV-XVIII საუკუნეების ოსმალეთის იმპერიის ეთნო-დემოგრაფიული პოლიტიკა საკმაოდ ეფექტიანი იყო. როდესაც სულტანი იპყრობდა ქრისტიანებით დასახლებულ მიწებს ბალკანეთში, იგი შეგნებულად ასახლებდა იქ მუსლიმებს ანატოლიიდან, გარდა იმისა, რომ ახალისებდა ადგილობრივი მოსახლეობის ისლამიზაციას [სვანიძე, 1999, 109]. ასე გაჩნდა სერბულენოვანი მუსლიმური მოსახლეობა ბოსნიასა და ჰერცეგოვინაში.

ოსმალეთი ბალკანეთის ქრისტიანი გლეხების ანატოლიაში ჩასახლების პრაქტიკასაც მისდევდა. საბოლოოდ ისინიც გაითქვიფნენ თურქებში²⁴.

XVII საუკუნის დასაწყისიდან ოსმალეთი ანალოგიურ პოლიტიკას ახორციელებდა სამხრეთ კავკასიაში, კერძოდ სამცხე-საათაბაგოში (იხ. თავი 9).

რუსეთის იმპერია ასევე იყენებდა ეთნო-დემოგრაფიულ ცვლილებებს პოლიტიკური მიზნით. როდესაც ის XIX საუკუნეში ჩრდილოეთ კავკასიას იპყრობდა, ადგილობრივ მოსახლეობას (ძირითადად ადიღური მოდგმის ტომებს და ვაინახებს – ჩერნებსა და ინგუშებს, აგრეთვე აფხაზებს – სამხრეთ კავკასიაში) ოსმალეთში გადასახლებას სთავაზობდნენ. ოსმალეთი კი, სადაც დიდი ფართობები გაუკაცრიელებული იყო, ღებულობდა ამ მუსლიმურ მოსახლეობას – თითქმის ყველას *ჩერქესის* (Çerkes) სახელით. ასე გაჩნდა „ჩერქეზული“ (სინამდვილეში – ზოგჯერ ჩერნური, აფხაზური და ა.შ.) სოფლები დღევანდელ თურქეთში, სირიაში, იორდანიაში, ისრაელში.

აღმოსავლეთ ანატოლიაში მცხოვრები სომხები ქრისტიანულ რუსეთის იმპერიას თავის მფარველად მიიჩნევდნენ. 1828-1829, 1853-1856, 1877-1878 წლების რუსეთ-ოსმალეთის ომების დროს ოსმალეთის სომხები რუსეთის იმპერიის მხარეს იჭერდნენ. შესაბამისად, მეფის მთავრობაც მფარველობდა სომხებს. მაგალითად, 1829 წელს მესხეთ-ჯავახე-

24 ანატოლიის წინარე-თურქულ და სამხრეთ-აღმოსავლეთ ევროპიდან და კავკასიიდან ჩასახლებული მოსახლეობის ასიმილაციის წყალობით ცენტრალური აზიიდან ანატოლიაში მოსულმა თურქებმა თითქმის მთლიანად დაკარგეს მონღოლოიდური ანთროპოლოგიური ნიშნები. ამჟამად მათი უმრავლესობა რასობრივად მკვეთრად განსხვავდება თავისი „ლინგვისტური“ წინაპრებისაგან, რომელთა შთამომავლობაც შუა აზიაში დარჩა. როდესაც 1990-იანი წლების დასაწყისში თურქეთის პრეზიდენტი პირველად ეწვია დამოუკიდებელ ყირგიზეთის რესპუბლიკას, მის ყირგიზ კოლეგას უთქვამს: „*ეიწროთვალაიანი ნახედიოთ და მრგვალთვალაიანი დავეიბრუნდიო*“.

ანატოლიელ თურქებსა და, აგრეთვე, აზერბაიჯანელებსაც (რომლებიც კავკასიის ალბანელებს შეერივნენ) ნაკლებად აერთიანებთ გენეტიკური წარმოშობა შუა აზიელ თურქებთან, განსაკუთრებით, უზბეკებთან, ყაზახებთან და ყირგიზებთან. შედარებით უფრო ახლოს არიან ისინი თურქმენებთან. რეალურად, კავკასიისა და ანატოლიის თურქებს შუააზიელ თურქებთან მხოლოდ ენობრივი ნათესაობა აკავშირებთ. მაგრამ ესეც ძლიერი გამაერთიანებელი ფაქტორია. თუმცა ექვსივე „თიურქულენოვანი“ სახელმწიფო სეკულარულია, მათი სოლიდარობისათვის გარკვეული მნიშვნელობა აქვს საერთო რელიგიას (სუნიტური მიმართულების ისლამს, გარდა აზერბაიჯანისა, სადაც წამყვანია შიიტური ისლამი).

თიდან ოსმალეთში წასული მუსლიმი, ძირითადად ქართულენოვანი, მოსახლეობის სანაცვლოდ ამ რაიონში რუსეთმა ანატოლიიდან მოსული სომხობა დაასახლა.

1877-78 წწ. რუსეთ-ოსმალეთის ომის შემდეგ, როდესაც რუსეთმა ბერლინის ტრაქტატის შესაბამისად შეიერთა ისტორიული სამხრეთ-დასავლეთ საქართველო, შეთანხმების თანახმად მუსლიმ (ქართველ) მოსახლეობას ეძლეოდა სამი წელი, რომ გადაეწყვიტა, თუ სად ამჯობინებდა ცხოვრებას. მისმა ერთმა ნაწილმა (ვახტანგ ჯაოშვილის შეფასებით – 8 ათასამდე ადამიანმა [Джаошвили, 1968, 113]) არჩია ოსმალეთი და გადასახლდა დღევანდელი თურქეთის შავი ზღვისა და მარმარილოს ზღვის რეგიონებში. ესენი იყვნენ ბურსის, ბალიქესირის, კოჯაელის, ადაფაზარის და სხვა ილების ამჟამინდელი ქართულენოვანი მოსახლეობის წინაპრები, რომლებსაც თურქები „გურჯებს“ უწოდებენ, ხოლო თვითსახელად „ჩვენებური“ აქვთ.

პირველი მსოფლიო ომის პერიოდში და უშუალოდ მის შემდეგ ანატოლიაში მოხდა სერიოზული ეთნო-დემოგრაფიული ძვრა.

1915 წლის აპრილში უმძიმეს სამხედრო მდგომარეობაში ჩავარდნილმა ოსმალეთის იმპერიის იმდროინდელმა მთავრობამ („ახალგაზრდა თურქებმა“) ბრძანება გასცა იმპერიის აღმოსავლეთ და ცენტრალურ პროვინციებში მცხოვრები სომხური მოსახლეობის მასობრივი დეპორტაციის შესახებ.

ამ აქციის შედეგი იყო ანატოლიის სრული დაცლა სომხური მოსახლეობისაგან. მისი კვალიფიკაციისათვის ორი მხარე განსხვავებულ ტერმინოლოგიას იყენებს.

სომხები ამას უწოდებენ *გენოციდს* (მართალია, ეს ტერმინი და მისი კვალიფიკაცია მხოლოდ მეორე მსოფლიო ომის ბოლოს გაჩნდა), ანუ განზრახ გეგმას, რათა ანატოლიაში არ დარჩენილიყო არც ერთი სომეხი [The Armenian Massacre, 1970; The Armenian Genocide, 1984].

საპირისპირო თურქული არგუმენტი, რომ ეს იყო ომის პერიოდში მტრის არმიის მხარდამჭერი მოსახლეობის („მეხუთე კოლონის“) *პრევენციული დეპორტაცია*.

მომხდარი ფაქტი ორივე მხარისათვის პოლიტიკურად და ეთიკურად მეტად მგრძნობიარე თემაა. 21-ე საუკუნის დასაწყისშიც კი ორ ქვეყანას არ ჰქონდა დამყარებული დიპლომატიური ურთიერთობა. ეს აიხსნება არა მარტო იმით, რომ თითქმის საუკუნის წინ ანატოლიაში მომხდარი დემოგრაფიული ძვრა სომხების ეროვნული მენტალობის შემადგენელ ნაწილად იქცა: მას ახსენებენ ყოველდღე და ნებისმიერ თემაზე საუბრისას [Фурман, 1992]. უფრო სერიოზული პრობლემაა პოტენციური გეოპოლიტიკური გართულება. როგორც ამერიკელი ავტორები წერენ, „პარტია 'დაშნაკცუთიუნის' ['სომეხთა რევოლუციური ფედერაციის'] სურვილია, აღადგინოს სომხური კონტროლი ისტორიული სომხეთის იმ მიწებზე, რომლებიც ახლა თურქეთის სუვერენიტეტის ქვეშაა“ [Curtis, 1996, 66]. ეს კი თურქეთისათვის სრულებით მიუღებელია.

იმავე I მსოფლიო ომის პერიოდში მოხდა ნესტორიანი ასირიელების სრული გასვლა აღმოსავლეთ ანატოლიიდან. ისინიც თანამშრომლობდნენ რუსეთის საოკუპაციო არმიასთან. როდესაც რუსები წავიდნენ, მათ ასირიელებიც მიყვნენ, ოსმალების მხრიდან სამაგიეროს გადახდის შიშით. ასირიელების ნაწილი საქართველოში, ნაწილი კი სომხეთსა და რუსეთში დამკვიდრდა. ასირიელების მცირე თემი შენარჩუნებულია ჩრდილოეთ ერაყში.

იმავე პერიოდში ანატოლიიდან კავკასიაში (უპირატესად – თბილისსა და სომხეთში) გადასახლდნენ ოსმალეთიდან ლტოლვილი იეზიდები ქურთები. მუსლიმი ქურთები მათ წარმართებად მიიჩნევდნენ და დევნიდნენ. იეზიდების რამდენიმე ანკლავი შენარჩუნებულია ჩრდილოეთ ერაყში.

უშუალოდ I მსოფლიო ომის შემდეგ ბერძნული არმია შეიჭრა ანატოლიაში. რამდენიმე თურქულ დასახლებულ პუნქტში ბერძენი ჯარისკაცების მიერ განხორციელებული ძალადობა და მკვლევლობები თურქების ეროვნული მოძრაობის დაწყების მაპროვოცირებელი ფაქტორი გახდა (იხ. თავი 10).

თურქეთ-საბერძნეთის ომის დამთავრების შემდეგ, 1923 წლის ლოზანის ხელშეკრულებამ შექმნა მოსახლეობის

გაცვლის ლეგალური პრეცედენტი: საბერძნეთში მოსახლე 400 ათასი თურქი და თურქეთში მოსახლე 1,3 მილიონი ბერძენი (სტამბოლში მცხოვრებთა გარდა) იმავე 1923 წელს იძულებული გახადეს „გაეცვალათ სამშობლო“.

მოსახლეობის გაცვლა სინამდვილეში ხდებოდა უფრო რელიგიური, ვიდრე ენობრივი ნიშნით: ბევრი ურუმი (ანატოლიელი ბერძენი) თურქულენოვანი ქრისტიანი იყო, ხოლო საბერძნეთის თურქები – ბერძნულენოვანი მუსლიმები.

ბერძნების დიდი თემისათვის, რომელიც მცირე აზიაში სამი ათასწლეულის განმავლობაში ცხოვრობდა, სამშობლოდან გადახვეწა დიდი ტრაგედია იყო. არანაკლები ტრაგედია იყო საკუთარი სახლების მიტოვება საბერძნეთში მცხოვრები თურქებისათვის.

ნაწილი III

პოლიტიკური გეოგრაფიის
ისტორიული წანამძღვრები

თავი 7

რეგიონი კაცობრიობის ისტორიაში (წინაისლამური პერიოდი)

მითები და ჰიპოთეზები

1998 წელს ამერიკელმა გეოლოგებმა უოლტერ პიტმენმა და უილიამ რაიანმა საკმაოდ დამაჯერებლად დაასაბუთეს მეცნიერული ჰიპოთეზა, რომლის მიხედვითაც უკანასკნელი გამყინვარების დასასრულს, დაახლოებით 7500 წლის წინ, შავი ზღვის ადგილზე არსებული დიდი მტკნარი ტბა (რომლის დონეც დღევანდელ წყალსატევზე 150-იოდე მეტრით დაბალი უნდა ყოფილიყო). ჩრდილოეთ ატლანტიკაში ყინულის დნობის შედეგად ხმელთაშუა ზღვაში შემოსულმა დიდმა წყალმა გაანგრია დღევანდელი ბოსფორის სრუტე და სწრაფად, სულ რამდენიმე თვეში, აამალლა ტბის დონე, რომელიც ამის შემდეგ მლაშე ზღვად იქცა [Ballard, 2001].

თუმცა ეს ჰიპოთეზა ჯერ საყოველთაოდ აღიარებული არაა, მაგრამ ერთი ახლოაღმოსავლური მითის ასახსნელად ძალიან მიმზიდველი ჩანს.

შეიძლება დავუშვათ ზემოაღნიშნული ფიზიკური მოვლენის ყველაზე ლოგიკური მიგრაციული შედეგი. შავი ზღვის (თავიდან – ტბის) ირგვლივ მცხოვრებმა მოსახლეობამ წყლის დონის ეს მოულოდნელი ამაღლება, რასაც, ალბათ, კოკისპირულ წვიმებს უკავშირებდა, წარღვნად აღიქვა და თავის საშველად ამაღლებული ადგილებისაკენ გაიქცა. ბევრი დაიღუპებოდა. გადარჩენილთა ნაწილი მთებს გადალახავდა და მოშორდებოდა საშიშ ადგილს. იმის გამო, რომ შა-

ვი ზღვის სამხრეთ სანაპირო უფრო ციცაბოა, იქ მცხოვრებ ხალხს გადარჩენის მეტი შანსი ჰქონდა, ვიდრე გაშლილ ვაკეებზე შერჩენილთ, მაგალითად, ზღვის ჩრდილო-დასავლეთით, სადაც წყალი სწრაფად დაფარავდა ხმელეთს. ამიტომაც წარღვნას გადარჩენილი ადამიანების (ასე ვთქვათ, „კოლექტიური ნოეს“) მეტი რაოდენობა უფრო ზღვის სამხრეთ სანაპიროებთან იქნებოდა და ახალი სამკვიდრებლის ძიებაში დღევანდელი ახლო აღმოსავლეთისაკენ წავიდოდა. არის სხვა ვარაუდიც, რომ წყალი ნელა მატულობდა და ჩრდილო-დასავლეთის ვაკეების მცხოვრებლებსაც მიეცათ დრო აყრილიყვნენ და შუა ევროპისაკენ წასულიყვნენ. მაგრამ უფრო მოსალოდნელი იყო წყლის სწრაფი მატება.

ამაღლებული ადგილები, სადაც წარღვნას გადარჩენილებს თავდაპირველი საფარი უნდა დაედოთ, რასაკვირველია, ვერ იქნებოდა ის მთა, დღეს რომ არარატს უწოდებენ (საკმარისია რუკაზე დახედვა, რომ დავრწმუნდეთ, თუ რამდენად შორსაა ეს მთა შავი ზღვიდან) და რომლის მწვერვალზე, ან მის ფერდობებზე, გულუბრყვილო ადამიანები ეძებენ (ხოლო ვიღაცა „პოულობს“ კიდეც) ნოეს კიდობანს. მაგალითად, IV საუკუნეში ერთმა სომეხმა ქრისტიანმა ბერმა მასისის²⁵ მთის ფერდობზე იპოვა ხის ძველი კონსტრუქციის ნაწილები, რასაც სომხური გრიგორიანული ეკლესია ნოეს კიდობნის ნაშთად მიიჩნევს.

რამდენიმე ათასი წლის წინ რაიმე წყალდიდობას, თუნდაც შუამდინარეთში მომხდარს, არარატის მწვერვალამდე (ხუთი კილომეტრი ზღვის დონიდან), ან მის შუა ნაწილამდეც რომ მიეღწია, კაცობრიობა საერთოდ შეწყვეტდა არსებობას! ბიბლიის ავტორები, როდესაც „არარატის მთებს“ (და არა ერთ მთას) ახსენებდნენ, რაღაც სხვა ადგილს გულისხმობდნენ.

უფრო მოსალოდნელია, რომ მთები, რომელთაც შავი ზღვის ნაპირზე მოვარდნილი წყლისაგან უნდა გადაერჩინა

25 მასისის მთა იგივე არარატია. ეს უკანასკნელი სახელი, ალბათ, კავშირშია იმავე არეალში ადრე არსებულ ურარტუს სამეფოსთან, რომლის აყვავების ხანად ძვ.წ. IX-VI საუკუნეებს მიიჩნევენ. ურარტულ ენაზე შემორჩენილი ტექსტებიდან ირკვევა, რომ ეს არ იყო ინდოევროპული ენა. ამ ენის მატარებლებს შეეძლოთ შეედგინათ სუბსტრატი ინდოევროპულ ენაზე მოლაპარაკე სომხებისათვის, რომლებიც იმავე ტერიტორიაზე განსახლდნენ ძვ.წ. I ათასწლეულში.

ადამიანები, ყოფილიყო პონტოს ქედის ჩრდილოეთ ფერდობები.

შორეულ მოგონებებს შავიზღვისპირეთში რეალურად მომხდარი საშიში მოვლენის შესახებ შეეძლო მითებში გადაენაცვლა და მიეღნია (ალბათ, იქიდანვე დაძრულ ადამიანთა ჯგუფებთან ერთად) სამხრეთ შუამდინარეთამდე და იქ მოსახლეთა კოლექტიურ მეხსიერებაში ჩარჩენილიყო. „ნარღვნის ლეგენდა“ ახლო აღმოსავლური წარმოშობისაა. მას შუმერული „გილგამეშის ეპოსი“ ახსენებს. შუმერულ ტექსტებშიც არის მინიშნებები მეფეებსა და ქალაქებზე „ნარღვნის წინ“ და „ნარღვნის შემდეგ“ [Daley, 1998, 15].

ნარღვნის ლიტერატურულად მშვენიერი ვერსია – ნოე თავისი ხომალდ-კიდობნით; მისი ვაჟები („დადებითი“ სემი/შემი და იაფეთი, „უარყოფითი“ ქამი); ყვავი და მტრედი, როგორც საშიში მოვლენის დასასრულის მაცნენი – ებრაელებმა თავიანთ წმინდა წიგნში, *თორაში* შეიტანეს და მისი მეშვეობით ეს ვერსია ქრისტიანებისთვისაც ნარღვნის კანონიკურ სურათად იქცა.

არსებობს სხვა მოსაზრებაც ნარღვნის შესახებ, რომ ექსტრაორდინარული წყალდიდობა შუამდინარეთში მოხდა და საყოველთაო ნარღვნის შთაბეჭდილება მოახდინა. მაგრამ ასეთ ვერსიას რომანტიკულობა აკლია: მისგან მითი ვერ შეიქმნება! თანაც, სამხრეთ შუამდინარეთში მთები არც არის. რეალური მოვლენა სადღაც შორს უნდა მომხდარიყო, რომ მითის ბუნდოვანება შეეძინა. გარდა ამისა, მდინარის ხეობაში წყალდიდობა/ნარღვნა შეიძლება განმეორებულიყო (რასაც არც ერთი მითი არ ახსენებს), ზღვა კი ორჯერ არ წარმოიშობა, ყოველ შემთხვევაში, ახლო გეოლოგიურ წარსულში.

შავიზღვისპირეთიდან აყრილ ტომებს, რომლებიც უფრო სამხრეთით გადასახლებისას შეხვდნენ უკვე დამკვიდრებულ მოსახლეობას და იძულებული გახდნენ, ახალი საცხოვრისი ეძებნათ, მაგალითად, დღევანდელ ევროპაში, სავსებით შეეძლოთ ხელი შეეწყოთ „ნეოლითური რევოლუციის“ დიფუზიისათვის.

დაახლოებით ძვ. წ. X ათასწლეულში (ჯერ კიდევ „ნარ-

ლენამდე“) სწორედ ახლო აღმოსავლეთში დაიწყო გადასვლა შემკრებლობა-მონადირეობიდან მიწათმოქმედებაზე, ბევრი გარეული ცხოველის მოშინაურება და ველური მცენარის კულტურულად ქცევა. ბოლო პერიოდის გენეტიკური გამოკვლევებით მტკიცდება, რომ ახლო აღმოსავლეთის უფრო მაღალი სამეურნეო კულტურის მქონე ადამიანები ნეოლითის ხანაში დიდი რაოდენობით მიემართებოდნენ ევროპისაკენ და ხელს უწყობდნენ იქ სოფლის მეურნეობის განვითარებას. ამ მიგრანტთა შორის შავიზღვისპირეთიდან აყრილი ტომებიც შეიძლება ვივარაუდოთ.

ნათელია, რომ ახლო აღმოსავლეთი კაცობრიობის ცივილიზაციის სათავეებთან დგას.

შუამდინარეთის მემკვიდრეობა

მეცნიერთა შორის არსებობს მდგრადი აზრი, რომ მსოფლიოში პირველი სახელმწიფოები წარმოიშვა ახლო აღმოსავლეთში, კერძოდ შუამდინარეთში.

უძველესი შუამდინარული ცივილიზაცია – შუმერული – განვითარდა ძვ. წ. IV ათასწლეულში მდინარეების ევფრატისა და ტიგროსის ქვემო წელში, სადაც ნაყოფიერი ალუვიური ნიადაგი დიდ მოსავალს იძლევა, მაგრამ საჭიროებს წყლის მუდმივ კონტროლს.

შუმერული ქალაქ-სახელმწიფოები ტაძრების ირგვლივ იყო კონცენტრირებული და რთული საზოგადოებრივი სტრუქტურა ჰქონდათ. ქალაქის მფარველი ღვთაებისადმი მიძღვნილი ტაძრების ეკონომიკა მოითხოვდა სურსათით მომარაგებას მიმდებარე ტერიტორიიდან და პროდუქტების მიწოდების რეგისტრაციას [Dodgshon, 1998]. ამ მოთხოვნების საპასუხოდ შეიქმნა ლურსმული დამწერლობა. წერდნენ (ძვ. წ. III ათასწლეულიდან – მარცხნიდან მარჯვნივ) ნედლი თიხის ფირფიტებზე, რომელთაც შემდეგ აშრობდნენ. არქეოლოგებმა საკმაოდ ბევრი იციან შუამდინარეთის ხალხებზე, ვინაიდან მათი არქივების ნაწილი კი არ დაინვა, არამედ გამოიწვა და, ამდენად, გადარჩა.

დროთა განმავლობაში პოლიტიკურმა ძალაუფლებამ უპირატესად სეკულარული მეფეების ხელში გადაინაცვლა.

დაახლოებით ძვ. წ. XXIV-XXIII საუკუნეებში შუამდინარეთში შეიქმნა მსოფლიოს პირველი იმპერია – აქადი. მისი არსებობა ხანმოკლე აღმოჩნდა, მაგრამ მისი სემიტური ენა, რომელიც არასემიტი შუმერების გამოგონილ დამწერლობას იყენებდა, შუამდინარეთის მომდევნო იმპერიების – ძველი ბაბილონისა და ასირიის – სახელმწიფო ენად იქცა.

შუამდინარეთის ხალხებმა წარმატებას მიაღწიეს ირიგაციის, მშენებლობის, ასტრონომიის საკითხებში. მათი იდეალური წელიწადი 360 დღისაგან შედგებოდა, რომელიც თორმეტ 30-დღიან თვედ იყოფოდა (აქედანვე მოდის წრის 360 გრადუსად დაყოფის წესი). როგორც ჩანს, „360“ და „6“ შუმერებისათვის საკრალური მნიშვნელობის რიცხვები იყო. მათგანვე მოდის შვიდდღიანი კვირის, ანუ ექვსი დღის განმავლობაში მუშაობისა და მეშვიდე დღეს დასვენების, ტრადიცია. „მეცნიერთა მიერ დამტკიცებულია, რომ იუდეველებმა, სამხრეთ ბაბილონში ყოფნის დროს, გადმოიღეს Šapattu-ს [შაბათის] ინსტიტუტიცა და მისი აღმნიშვნელი ტერმინიც“ [ნედოსპასოვა, 1999, 184]. ბაბილონელები მთვარისა და მზის კალენდრების კომბინაციას იყენებდნენ: თვე მთვარის ციკლს მისდევდა, წელი – მზისას; გარკვეული დროის გასვლის შემდეგ ერთ დამატებით თვეს უმატებდნენ, რათა „წლის დღეების დეფიციტი“ დაეფარათ.

შუამდინარეთში შემუშავებული ეს სისტემა უდევს საფუძვლად დღესაც გამოყენებულ ებრაულ კალენდარს, რომელმაც თვეებს შუამდინარეთის ღმერთების სახელებიც კი შეუნარჩუნა.

სემიტების მემკვიდრეობა

ძვ. წ. III ათასწლეულში სემიტური მოდგმის ხალხები იწყებენ გადაადგილებას არაბეთის ნახევარკუნძულიდან ჩრდილოეთისაკენ, დღევანდელი ისრაელის, ლიბანის, სირიის

მიმართულებით მათ შორის არიან ქანაანელთა ტომები, ფინიკიელების ჩათვლით. ისინი სხვადასხვა ღვთაებებს აღიარებდნენ, თუმცა ღმერთის საერთოსემიტური სახელიც (ელ) ჰქონდათ.

ხმელთაშუა ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროზე ეგეოსის ზღვის კუნძულებიდან ძვ.წ. XII საუკუნეში მოსულად ითვლებიან არასემიტურენოვანი ფილისტიმელები: მათი სახელი (ლათინური გამოთქმით – პალესტინა) მომავალში დაერქმევა ქანაანის მთელ მიწას. ისინი უპირატესად ზღვისპირა დაბლობზე ცხოვრობდნენ, ამჟამინდელი თელ-ავივ-იაფოს სამხრეთით. მათი ქალაქები დღევანდელი აშდოდის, აშკელონის, ლაზას ადგილზე მდებარეობდა. ფილისტიმელები და ადგილობრივი სემიტი ტომები დახვდნენ ქანაანში შუამდინარეთიდან დაახლოებით იმავე დროს მოსულ სემიტ ისრაელიტებს – აბრაამსა და მის შთამომავლობას.

ძირითადად დღევანდელი სირიისა და ჩრდილო მესოპოტამიის ტერიტორიაზე მოსახლე სემიტების, არამეელების, ქალაქ-სახელმწიფოებმა თავიანთი ძლიერების მწვერვალს ძვ. წ. X-IX საუკუნეებში მიაღწიეს. შემდგომ არამეელთა ქალაქები ასირიელებმა დაიპყრეს და „ნარმოცყუენეს“, ანუ ტყვეობაში, შუამდინარეთში, წაასხეს მათი მოსახლეობა. ყველა იმპერიას სჭირდებოდა მუშა ძალა დედაქალაქში ან მის სიახლოვეს, სადაც მშენებლობისა და საერთო ეკონომიკური აქტივობის ყველაზე დიდი კონცენტრაცია იქმნება ხოლმე. დაპყრობილი ქვეყნებიდან მოსახლეობის წაყვანა იმპერიის ბირთვში გავრცელებული პრაქტიკა იყო.

არამეელები გარკვეულწილად უჩვეულო კულტურტრეგერები იყვნენ: მათ პოლიტიკურ არსებობაზე ბევრად უფრო მდგრადი აღმოჩნდა მათივე სულიერი მემკვიდრეობა. არამეელთა სახელმწიფოებრიობის გაქრობის შემდეგ მათი ენა, რომელზეც აქადურმა საგრძნობი გავლენა მოახდინა და, განსაკუთრებით, *დამწერლობა*, ძვ. წ. VIII-VII საუკუნეებიდან შუამდინარეთში ფართოდ გავრცელდა.

არამეული ენის მთავარი ღირსება იყო, რომ ის იყენებდა *ქანაანურ (სემიტურ) ანბანს*. ასეთი ანბანით წერა ბევრად უფრო მარტივი იყო, ვიდრე ლურსმულით. არამეელების

მიერ განვითარებულ კონსონანტურ (22 თანხმოვნისაგან შედგენილ) ანბანში იყო ნიშნები ნახევარხმოვნების აღსანიშნავად. საერთოდ სემიტური ანბანები „ზოგავენ საწერ მასალას“ (ქვას, პერგამენტს, ქაღალდს), რადგან არ იწერება ხმოვნები, რომლებიც სემიტურ ენებს ისედაც შეზღუდული რაოდენობით აქვთ²⁶. წერისას ასეთი შემოკლების საშუალებას სემიტური ენების მორფოლოგიაც იძლევა. სემიტური ენები მარჯვნიდან მარცხნივ წერის წესს იყენებს. თანამედროვე პირობებში ეს მოუხერხებელია, ვინაიდან რიცხვებს არაბულად ან ებრაულად მაინც „წაღმა“ – მარცხნიდან მარჯვნივ – წერენ.

არამეულ ენაზე გადავიდნენ ის ებრაელები, რომლებიც ახალი ბაბილონის მეფე ნაბუქოდონოსორმა შუამდინარეთში („ბაბილონის ტყეობაში“) წაიყვანა (ძვ.წ. 586 წ.). კუთხოვან არამეულ ანბანს დღემდე იყენებს ებრაული ენა [Salvesen, 1998, 143]. ფალაური (საშუალო სპარსული) ენაც ასევე არამეულ ანბანს იყენებდა. ამავე ანბანის მოდელზე აიგო უილურული ანბანი, რომელიც, მოდიფიცირებული სახით, XIII საუკუნიდან მონღოლებმა გამოიყენეს.

არამეული ერთაშორისი ურთიერთობის ყველაზე გავრცელებული ენა იყო ახლო აღმოსავლეთში და ის ალექსანდრე მაკედონელის შემდეგ დამკვიდრებულმა ბერძნულმაც კი მთლიანად ვერ გამოდევნა²⁷. იესო ქრისტე არამეულად ესაუბრებოდა თავის მოციქულებს. აღმოსავლეთის ქრისტიანები თავისი ტექსტების ჩასაწერად იყენებდნენ არამეულის ედესურ დიალექტს – სირიულს (რომელმაც ნახევრად კურსივის ტიპის დამწერლობა განავითარა). არამეულ ანბანს იყენებდნენ კომუნიკაციისათვის ისეთი ჯგუფები, რომელთაც საერთო არაფერი ჰქონდათ სემიტებთან.

26 მაგალითად, არაბულში ხმოვნებია მხოლოდ „ა“, „ი“ და „უ“. არაბულ დიალექტებში და სხვა ენებში, რომლებიც არაბულ ანბანს იყენებს, ისმის აგრეთვე „ე“ და „ო“, მაგრამ იწერება ისევე „ი“ და „უ“ (არაბული „მოჰამად“, „აიათალაჰ“, „უსამა“, „ჰისბალაჰ“, მაგალითად, სპარსულად გამოითქმის როგორც „მოჰამად“, „აიათოლა“, „ოსამა“, „ჰეზბოლა“). გარდა ამისა, როგორც არაბული, ისე ებრაული ანბანი ბგერებს „ვ“, „უ“ და „ო“ ერთი ნიშნით (კავ) აღნიშნავს. ისლამის მიმდევარი არაარაბი ხალხების დიდი ნაწილი (მე-20 საუკუნემდე – ყველა) არაბულ დამწერლობას იყენებს, რაც საგრძნობ სირთულეს ქმნის მკვეთრად ყვესხვაებული ფონეტიკური სისტემების ასახვისას.

27 ძვ. წ. ბოლო საუკუნეებში შექმნილი „არმაზის ბილინგვა“, რომელიც არქეოლოგებმა მცხეთაში აღმოაჩინეს, არამეულ და ბერძნულ ენებზეა დაწერილი.

დღევანდელი ლიბანის ტერიტორიაზე არსებული სემიტურენოვანი ფინიკიური ქალაქ-სახელმწიფოები საკმაოდ სწრაფად დაეუფლნენ ზღვაოსნობას. მათ შორის დაწინაურებულმა ქალაქმა ტვიროსმა (დღევანდელი სურ-ი) საკუთარი ახალშენები დააარსა ცენტრალურ და დასავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთში. ერთ-ერთი ახალშენი იყო მომავალში თვით რომის მეტოქე, *კართაგენი* (ფინიკიურად *კართა-ხადათა*, რაც ამ სემიტურ ენაზე „ახალ ქალაქს“ ნიშნავდა).

ფინიკიელების ყველაზე დიდ დამსახურებად კაცობრიობის წინაშე მიიჩნევენ ანბანის გავრცელებას. მათი ანბანი თითქმის იდენტური იყო იმისა, რასაც იყენებდნენ არამეელები, მოაბელები, ებრაელები. ფინიკიური ანბანის საფუძველზე ჩამოყალიბდა ბერძნული ანბანი, რომელიც, თავის მხრივ, საფუძვლად დაედო ლათინურ და სლავურ დამწერლობებს. ყველა ეს დამწერლობა (აგრეთვე ქართული, სომხური, ეთიოპური) წერის სხვა მიმართულებას იყენებს – მარჯვენა ხელის გამოყენებით მელნით წერა მარცხნიდან მარჯვნივ სჯობს – და ხმოვნებისთვისაც იმეტებს ნიშნებს.

სემიტური ანბანის პირველი ორი ასოს სახელი, „ალეფ“-ი და „ბეტ“-ი, ბერძნულად გამოითქმის, როგორც „ალფა“ და „ბეტა“ და *ალფაბეტის* (ანბანის) ზოგადი სახელი გახდა.

თორას თანახმად, ებრაელი ხალხის წინამძღოლმა მოსემ (ებრაულად *მოშე*), მონოთეიზმი (რომელიც საბოლოოდ ეროვნულ რელიგიად, *იუდაიზმად*, ჩამოყალიბდა) გამოიყენა თავისი თანატომელების დასარაზმავად. მსოფლიო ისტორიაში ძველი ებრაელების მთავარი დამსახურება მონოთეიზმის დამკვიდრებაა.

მოსეს მაგალითი ამტკიცებს, რომ რელიგია პოლიტიკის მძლავრი იარაღია. ერთი ღმერთის რწმენა აძლიერებდა შინაგან სოლიდარობას მტრულ გარემოცვაში მყოფ ხალხში, რომელიც არ იყო მიბმული მიწასთან და თან დაჰქონდა თავისი სალოცავი. თავის თანატომელებს, რომლებიც, თორას თანახმად, ოთხზე მეტი საუკუნის განმავლობაში ეგვიპტეში ცხოვრობდნენ, მერე კი სინას ნახევარკუნძულზე მომთაბარეობდნენ, მოსემ დაუსახა

იდეალი – მათივე ღმერთის (იაჰვეს) მიერ აღთქმულ მიწაზე, ქანაანში, შესვლა, სადაც „რძე და თაფლი მოსწევთ და“ ანუ, უდაბნოსაგან განსხვავებით, მიწა ნაყოფიერი იყო და არსებობდა მუდმივი წყლის წყარო – მდინარე იორდანე.

თორას თანახმად, ებრაელებმა დაიწყეს ქანაანის (სადაც უპირატესად სემიტური ტომები ცხოვრობდნენ) დაპყრობა აღმოსავლეთის მხრიდან, როდესაც მათ გადალახეს მდინარე იორდანე და აიღეს პირველი ქალაქი, იერიხო²⁸.

ნილოსის ხეობის მემკვიდრეობა

ნილოსის ხეობასა და დელტაში ერთ დიდ ოაზისად არსებულ ეგვიპტეს აღმოსავლეთისა და დასავლეთის მხრიდან ბარიერად ჰქონდა უდაბნო, რომლის გადალახვა დამპყრობლებისთვის ადვილი არ იყო. რამდენიმე ათასწლეულის განმავლობაში ერთიანი ეგვიპტის (მისი გაერთიანება მოხდა დაახლოებით ძვ. წ. 3100 წელს) სახელმწიფოებრიობა, ეკონომიკა და კულტურა განვითარების შედარებით უწყვეტ ხაზს მისდევდა, ვიდრე შუამდინარეთისა, რომელიც ღია იყო შემოსევებისათვის მთიანი ჩრდილოეთიდან და აღმოსავლეთიდან და სადაც ანარქია და რეგრესი უფრო ხშირად ენაცვლებოდა ორგანიზებულ სახელმწიფოს, ვიდრე ეგვიპტეში.

ძველი ეგვიპტის პოლიტიკური რელიგია გეოგრაფიულ გარემოს მშვენივრად შეეგუა. ერთ, ძალიან გრძელ, ოაზისად განლაგებული ეგვიპტის დაშლა სრულებით განცალკევებულ ნაწილებად (საკუთარი ღმერთებითურთ) არც

28 უნდა ითქვას, რომ ეს ტრადიციული მიდგომა ექვემდებარება დააყენა და „ბიბლიური არქეოლოგიის“ საფუძვლები შეარყია თელ-ავივის უნივერსიტეტის პროფესორმა ისრაელ ფინკელშტაინმა. მან განავითარა აზრი, რომ ქანაანის დაპყრობა ისე, როგორც ეს თორაშია აღწერილი, საერთოდ არ მომხდარა. მისი აზრით, ებრაელები ქანაანის ერთ-ერთი სემიტური ტომი უნდა ყოფილიყო. მართლაც, არქეოლოგიური მონაცემები არ ადასტურებს არც ეგვიპტიდან ებრაელთა გამოსვლას, არც იერიხო-ნის აღებას, არც დიდი ქალაქის იერუსალიმის არსებობას ძვ. წ. მე-X-VII საუკუნეებში (ფინკელშტაინი მას უწოდებს „ტიპურ მთის სოფელს, პატარა სალოცავით, კედლის გარეშე“). მისი აზრით, თორას ტექსტები შეიქმნა ძვ. წ. VII საუკუნის ბოლოს იუდეაში („სამხრეთ სამეფოში“), რათა მის მმართველებს დაესაბუთებინათ ისრაელზე („ჩრდილოეთ სამეფოზე“) თავისი უფლება. ისრაელს კი საკუთარი (და იერუსალიმზე უფრო მნიშვნელოვანი) სალოცავები ჰქონდა სამარიასა და ბეთელში [Luri, 2003].

თუ ადვილი საქმეა. გაერთიანების შემდეგ ზემო და ქვემო ეგვიპტემ თავ-თავის ღმერთებს საერთო პანთეონში მიუჩინეს ადგილი. ჩამოყალიბებული პოლითეიზმი, ღვთაებათა იერარქიითა და მათი ფუნქციების მკაცრი განაწილებით, კარგად ემსახურებოდა სახელმწიფოს.

ძველი ეგვიპტის ეკონომიკის საფუძველს წარმოადგენდა მიწათმოქმედება აუზური მორწყვის სისტემით. ნილოსის ხეობაში მდინარის პარალელურად გლეხების ერთობლივი შრომით კეთდებოდა მიწაყრილები, რომლებიც წყალსაცავებს ქმნიდა. ეთიოპიის მთიანეთში მოსული წვიმების შედეგად ადიდებული ნილოსის წყალი ზაფხულის ბოლოს აღწევდა ეგვიპტეს და ხეობას ფარავდა. წყალდიდობის შემდეგ, როდესაც ნილოსი კალაპოტს უბრუნდებოდა, შემალლებულ ადგილებზე მდებარე ხელოვნურ წყალსაცავებში რჩებოდა წყალი, რომელსაც ქვემოთ მდებარე მიწდვრების სარწყავად იყენებდნენ. მდინარის ჩამონატანი შლამით გამდიდრებულ ტენიან ნიადაგში თესდნენ მარცვლეულს და უხვ მოსავალს იღებდნენ. მორწყვის ასეთმა „აუზურმა“ სისტემამ ეგვიპტეში ექვსი ათასწლეული იარსება. მუდმივი მორწყვის სისტემა, რაც რამდენიმე მოსავლის აღების საშუალებას იძლევა, მთელ ეგვიპტეში მხოლოდ 1970-იანი წლებიდან დამკვიდრდა, როდესაც ასუანის მაღლივი კაშხალი აშენდა (ასუანის დაბალი კაშხალი 1902 წლიდან არსებობდა).

მიწათმოქმედება ირიგაციის აუზური სისტემით შესაძლებელია მხოლოდ ერთობლივი შრომის გამოყენებით, რაც აყალიბებს ერთგვაროვან მასას და ხელს უწყობს ერთიანი ეთნიკური ფსიქოლოგიის შექმნას. ნილოსის ხეობაში პრაქტიკულად წარმოუდგენელი იყო, რომ რამდენიმე კომლს დამოუკიდებლად ერჩინა თავი (რაც სავსებით შესაძლებელია მთიან მხარეში, სადაც ადამიანთა მცირე ჯგუფების ხანგრძლივი ავტარკია* ინდივიდუალიზმისა და განსხვავებული ენებისა და კულტურების ჩამოყალიბების წინაპირობაა). ძველი ეგვიპტის სამეურნეო სისტემა მოითხოვდა შესაბამის ორგანიზატორებს. ამ უკანასკნელთა როლი იკისრეს ფარაონებმა, ბიუროკრატებმა და ქურუმთა კასტამ. ქურუმები ინახავდნენ ჩანაწერებს ნილოსის რეჟი-

მის შესახებ, ადგენდნენ სასოფლო-სამეურნეო სამუშაოთა გრაფიკს. ქურუმთა დაღუპვა, რაც მომთაბარეთა შემოსევებს მოსდევდა ხოლმე, ქვეყნის ეკონომიკაზე კატასტროფულად მოქმედებდა.

ნილოსი მეტ-ნაკლებად სტაბილურად დიდდებოდა. ამის გამო ეგვიპტეში თითქმის ყოველთვის იყო სურსათის მარაგი. გავიხსენოთ ბიბლია: ქანაანში ჩამოვარდნილი შიმშილი მაძღარ ეგვიპტეში წასასვლელად უბიძგებდა ძველ ებრაელებს. სურსათის მარაგი კი მოსახლეობის დიდი რაოდენობის შენახვის საშუალებას იძლეოდა.

ცნობილია, რომ მოსახლეობის რაოდენობის ზრდის ძირითადი განმსაზღვრელი იმ პერიოდში, და კიდევ დიდხანს, იყო სურსათის არსებობა: შიმშილი ბევრად მეტ ადამიანს ანადგურებდა, ვიდრე ომები და ეპიდემიები. ნილოსის წყალმცირობა შიმშილს უქადდა ძველი ეგვიპტის მოსახლეობას, რადგან აუზური მორწყვის სისტემა წელიწადში მხოლოდ ერთი მოსავლის აღების შესაძლებლობას იძლევა. ის, ვინც მარცვლეულის მარაგს ფლობს (ეს კი სახელმწიფო და ტაძრებია), დამატებით ბერკეტს იძენს მოსახლეობის დიდი ნაწილის დასამორჩილებლად.

უბრალო ეგვიპტელები, და არა აუცილებლად მონები, ასრულებდნენ შრომატევად სამუშაოს ღმერთებისა და ფარაონების სადიდებლად, აგებდნენ პირამიდებს, ტაძრებს, სამაროვნებს. ეს ისტორიული და არქეოლოგიური მემკვიდრეობა ძირითადი მიმზიდველი ფაქტორია თანამედროვე ეგვიპტის ტურიზმის ინდუსტრიისათვის.

მცირე აზიისა და ირანის მემკვიდრეობა

ჩრდილო-აღმოსავლეთ ანატოლიაში მცხოვრებ ხალხებს (რომელთა შორის ქართველთა წინაპრებიც იგულისხმებიან) მიაწერენ რკინის მეტალურგიის განვითარებას [Daley, 1998, 24].

დაახლოებით ძვ. წ. XIII-XII საუკუნეებიდან იწყება რკინის ხანა. გაუმჯობესდა საბრძოლო და სამეურნეო იარაღი.

არსებითად დაჩქარდა კაცობრიობის განვითარების ტემპი.

ცენტრალურ ანატოლიაში დაფუძნებულმა ინდოევროპულ ენაზე მოლაპარაკე ხეთებმა (მათ „ოქროს ხანად“ ძვ. წ. XIV-XII საუკუნეებს თვლიან) აითვისეს რკინის საბრძოლო იარაღი. როგორც ჩანს, ამ იარაღის წყალობითაც უწევდნენ ღირსეულ მეტოქეობას ხეთები რეგიონის იმდროინდელ ჰეგემონებს, ეგვიპტის ფარაონებს, რომელთა მეომრებს ბრინჯაოს იარაღი ჰქონდათ.

მთელი რეგიონის პოლიტიკური გაერთიანება პირველად ირანის აქამანიანთა²⁹ დინასტიის მეფეებმა (შაჰანშაჰებმა) სცადეს. აქამანიანები, რომლებმაც დაამხეს ბაბილონის სამეფო და მესოპოტამიას დაეპატრონენ, ხელს უწყობდნენ არამეულის, როგორც *lingua franca**-ს გამოყენებას. დარიაუშის (დარიუსის) მეფობის დროს (ძვ. წ. 522-486) მთელი რეგიონი (გარდა არაბეთის ნახევარკუნძულისა) ერთი ცენტრიდან (ეს იყო სამხრეთ ირანში მდებარე ქალაქი სუსა) იმართებოდა. პირველად კაცობრიობის ისტორიაში შეიქმნა უზარმაზარი, მოწესრიგებული მრავალეთნიკური იმპერია, რომელიც საკმაოდ მოქნილ ეროვნულ პოლიტიკას ატარებდა და შიდა დაპირისპირებებს ეფექტიანად ებრძოდა. მოქმედებდა ერთიანი ვალუტა. ეგეოსის ზღვის ნაპირიდან სპარსეთის ყურემდე მიდიოდა კარგად დაცული „სამეფო გზა“ (სპარსულად *შაჰ-რაჰ*; აქედან წარმოდგა ქართული „შარა“). უკვე ჩვენს დროში, ახ. წ. XX საუკუნის დასაწყისში, არსებითად იმავე „სამეფო გზის“ მარშრუტით „ბალდადის რკინიგზის“ მშენებლობის გეოპოლიტიკური პრობლემა პირველი მსოფლიო ომის ერთ-ერთ წინაპირობად იქცა.

აქამანიანთა ხანიდან მოყოლებული, ისლამის გაბატონებამდე, ირანსა და მიმდებარე ქვეყნებში წამყვანი რელიგია ხდება ზოროასტრიზმი. მისი ფაქტობრივი სინონიმებია ზარათუშტრას სარწმუნოება, მაზდეანობა, მაზდაიზმი,

29 აღმოსავლური დინასტიების დასახელებისას ნიგნში გამოყენებულია ტრადიციული დაბოლოება, რომელსაც იყენებს „ქართლის ცხოვრება“ (თუნდაც ის სპარსული წარმოშობისა იყოს) და ამიტომაც გვაქვს აქამანიანი, სასანიანი, უმაიანი, აბასიანი, სელჩუკიანი, სეფიანი და ა.შ. პარალელურად არსებობს ტენდენცია გამოიყენონ ბერძნული წარმოშობის დაბოლოება (აქემენიდი, სასანიდი, უმაიადი/ომეიადი, აბასიდი, სეფევიდი და ა.შ.).

ცეცხლთაყვანისმცემლობა. ეს უკანასკნელი უფრო სხვებისაგან შერქმეული სახელია: წინასწარმეტყველ ზარათუშტორას (ძვ.წ. VI ს.) მიმდევრები ცეცხლს კი არ სცემდნენ თაყვანს, არამედ ის მათთვის იყო სიკეთის (სიმართლის) სიმბოლო.

არსებობს განსხვავება აქამანიანთა ირანის, პართიისა და სასანიანთა ეპოქის ზოროასტრიზმში, მაგრამ ეს მაინც ერთი რელიგიის განვითარების სტადიებია. სამხრეთ კავკასიის ძველი ისტორიისათვის ზოროასტრიზმის როლის უგულვებელყოფა ძნელია. ქრისტიანობის მიღებამდე ქართველები უფრო ამ რწმენაზე ვიდრე. ზოგი მეცნიერი მიიჩნევს, რომ აჭურა მაზრა ჩვენი წინაპრებისათვის არმაზი იყო.

ძვ. წ. 240 – ახ. წ. 226 წლებში ირანის ტერიტორიაზე მდებარეობდა პართიის სამეფო, რომელიც დააარსა არშაკ დიდმა (მისი დინასტია არშაკიანების³⁰ სახელითაა ცნობილი). დასავლეთიდან მოსულ მძლავრ მეტოქესთან, რომთან, სამკვედრო-სასიცოცხლო დაპირისპირებამ პართიას უბიძგა, ასე ვთქვათ, „ანტიევროპეიზმისა“ და ადგილობრივი კულტურის განვითარებისაკენ: თავდაპირველად ის უფრო ელინისტური იყო (იხ. ქვემოთ).

პართიის სახელმწიფო ენა, რომელიც ანბანად არამეულ დამწერლობას იყენებდა, ფაჰლავი³¹ (ქართულად მას ფალაურს ვუწოდებთ) – „საშუალო სპარსულია“ („ძველი სპარსული“ აქამანიანთა ხანის ენა იყო; „ახალი სპარსული“ კი არაბების ბატონობის დასასრულისათვის, დაახლოებით IX საუკუნიდან ყალიბდება). ფალაურიდან ქართულში ბევრი სიტყვა შემოვიდა. საერთოდაც, აღმოსავლეთ-ქართული სახელმწიფოს განვითარება, რაც საერთო-ქართული ცივილიზაციის ჩამოყალიბების საფუძველი გახდა, პართიასთან მჭიდრო ურთიერთობაში ხდებოდა. იმდროინდელი ქართლის მეფეების დიდი ნაწილი პართიის სამეფო დინასტიას ენათესავებოდა.

30 სახელები არშაკი, აშოტი, ბაგრტი, სუმბატი ფალაური წარმოშობისაა. შუა საუკუნეებში მათ სომხებიცა და ქართველებიც იყენებდნენ.

31 როდესაც 1925 წელს ირანში გამეფდა ბოლო 13 საუკუნეში პირველი სპარსული წარმოშობის დინასტია (იხ. თავი 10), მან თავის ოფიციალურ სახელად აიღო ფაჰლავი (ფეჰლავი), რითაც თავი დაუკავშირა პართიის მემკვიდრეობას.

სასანიანთა დინასტიამ, რომელიც ახ. წ. 226 წელს გა-
მეფდა, პართიაზე მეტი ცენტრალიზაცია მოუტანა ირანს.
მისი *შაჰანშაჰის* დედაქალაქი გახდა მესოპოტამიაში, მდ.
ტიგროსის ნაპირზე მდებარე *ქტესიფონი*. განსხვავებით
პართიისაგან, სადაც ცეცხლთაყვანისმცემლობის პარალე-
ლურადბერძნული ღვთაებების თაყვანისცემა ციფო გავრცე-
ლებული, სასანიანთა ირანში ზოროასტრიზმი სახელმწიფო
რელიგიად იქცა. თუმცა, როგორც ქვევით ვნახავთ, ირანში
არსებობდა გარკვეული შემწყნარებლობა, განსაკუთრებით
ქრისტიანობის იმ ფორმების მიმართ, რომელთაც მისი ძირი-
თადი პოლიტიკური მეტოქე – რომი და მისი მემკვიდრე ბი-
ზანტია – არ სწყალობდა. საქართველო, კერძოდ, ქართლი,
მჭიდროდ იყო დაკავშირებული სასანიანთა ირანთან. „ქარ-
თლის ცხოვრების“ თანახმად, იმდროინდელი ჩვენი მეფეები
(მაგალითად მირიანი, ვახტანგ გორგასალი) *ხოსროიანები*
იყვნენ და სასანიანთა სამეფო დინასტიას ენათესავებოდნენ.

ევროპული მემკვიდრეობა

ისლამისწინა პერიოდში თითქმის მთელი რეგიონის კულ-
ტურული გამაერთიანებელი გახდა ელინიზმი. ალექსან-
დრე დიდმა, მაკედონიის მეფემ, რომელმაც ძვ. წ. 330 წელს
ბოლო მოუღო აქემანიანთა ბატონობას, სულ ათიოდე წე-
ლინადში დაიპყრო ყველაზე დიდი სივრცე, რაც ერთ მხე-
დართმთავარს ოდესმე დაუპყრია. მისი იმპერია მოიცავდა,
მთლიანად ან ნაწილობრივ, თანამედროვე 23 სახელმწიფოს
ტერიტორიას ოლიმპოს მთიდან ცენტრალურ აზიამდე,
მდინარე ნილოსიდან – მდინარე ინდის ხეობამდე. ალექსან-
დრე მაკედონელის იმპერიაში შედიოდა თითქმის მთელი
ამჟამინდელი ახლო აღმოსავლეთი, არაბეთის ნახევარკუნ-
ძულის გარდა, რომლის ქვიშაც არავის იზიდავდა, ხოლო
ნავთობით მისი სიმდიდრე მაშინ უცნობი იყო.

მართალია, მისი შემქმნელის ნაადრევ სიკვდილთან ერ-
თად ეს იმპერია დანაწევრდა, მაგრამ, მიუხედავად პოლი-
ტიკური ერთობის სწრაფნარმაველობისა, მომდევნო სამი

საუკუნე იყო ბერძნული კულტურის (ელინიზმის) ყველაზე ფართო გავრცელების ხანა, როდესაც ეს კულტურა მსოფლიო ცივილიზაციის ღერძად იქცა და დიდი გავლენა მოახდინა რელიგიაზე, ფილოსოფიაზე, ხელოვნებაზე, თვით ცხოვრების წესზე. კულტურული დიფუზია უპრეცედენტო მასშტაბს იღებს – ეგვიპტეში, ანატოლიაში, პალესტინაში, ირანში, ცენტრალურ აზიაში მეტ-ნაკლებად მსგავსი საქალაქო კულტურა ბატონობს. ვითარდება საერთაშორისო ვაჭრობა. ხელოვნების ნიმუშები პირველად იქცევა კომერციის საგნად.

როდესაც რომის იმპერიამ შემოაღწია ახლო აღმოსავლეთში, მას აქ, როგორც ძირითადი *lingua franca*, დახვდა ბერძნული ენა, უფრო სწორედ, მისი ხალხური ვარიანტი, *კოინე* და ვერ შეძლო მისი შეცვლა ლათინურით. რომის იმპერიის ორად გაყოფისას (395 წელს) ახლო აღმოსავლეთის დიდი ნაწილი აღმოსავლეთ რომის იმპერიის³² შემადგენლობაში შევიდა, სადაც კეისრის კარის ოფიციალური ენა გახდა ბერძნული. არაბების გაბატონებამდე რეგიონში ყველაზე გავრცელებული ეს ენა იყო: არაა გასაკვირი, რომ სახარებები, რომლებიც *ახალი აღთქმაში* შევიდა, თავიდანვე ბერძნულად დაიწერა.

რომის ბატონობამ დასავლეთ აზიას მოუტანა *Pax Romana*, ანუ მშვიდობა რომის პირობებით, რამაც ერთგვარი ეკონომიკური წინსვლის საშუალება შექმნა. რეგიონის გავლით ევროპისაკენ მიედინებოდა აქლემების ქარავნები ჩინური, ინდური, ირანული წარმოების აბრეშუმის, ფუფუნების სხვა საგნებისა და სანელებლების ტვირთით (შორ მანძილზე გადატანა ეკონომიკურად გამართლებული იყო მხოლოდ

32 ბიზანტია ამ სახელმწიფოს გვიანდროინდელი ევროპული სახელია: ის პირველად 1557 წელს გამოიყენეს გერმანიაში, როდესაც ეს სახელმწიფო უკვე აღარ არსებობდა. სახელი „ბიზანტია“ მომდინარეობს ბოსფორის სრუტის ნაპირზე ძვ. წ. 660 წელს დაარსებული ბერძნული კოლონია ბიზანტიიდან, რომელსაც იმპერატორ კონსტანტინეს დროს სახელი გამოუცვალეს და კონსტანტინოპოლისი უწოდეს. „ბიზანტიის“, როგორც სახელმწიფოს, თვითსახელი იყო „რომი“, რასაც აღმოსავლეთში გამოთქვამდნენ, როგორც *რუმ* (მაგალითად, ტოპონიმი *არზ-ე-რუმ* „რომის მიწას“ ნიშნავს, დღეს ეს ქალაქი *ერზურუმი*). „ბიზანტიელები“ თავს უწოდებდნენ „რომი“-ს. აქედანაა ნაწარმოები *ურუმი* – ანატოლიელი ბერძნების სახელი, რომელიც შუა საუკუნეების ქართულ წყაროებში ანატოლიელ თურქებზეც იქნა გადატანილი. იმავე ქართულ წყაროებში „ბიზანტია“ ნახსენებიც არაა: ამ სახელმწიფოს იმდროინდელი ქართველები „საბერძნეთად“ (ხანდახან „ჰრომ“-ად, ანუ „რომ“-ად) იცნობდნენ.

ასეთი ძვირადღირებული და არამალფუჭადი საქონლისათვის). ევროპიდან სანაცვლოდ მიდიოდა დიდძალი ოქრო (რომელსაც ძირითადად ბალკანეთის ნახევარკუნძულზე მოიპოვებდნენ), რადგან სავაჭრო ბალანსი ევროპისათვის უარყოფითი იყო. სატრანზიტო გზებზე მდებარე ქალაქები ყვაოდა. მაგალითად, რომაული სირიის ცენტრში, *ანტიოქიაში*, მაშინ ბევრად მეტი მცხოვრები იყო, ვიდრე თანამედროვე თურქეთის ქალაქ *ჰათაიში* (*ანტაქიაში*), სადაც ახლა 100 ათასზე ოდნავ მეტი ადამიანი სახლობს.

კიდევ უფრო აღმოსავლეთისაკენ რომის ექსპანსიას წინ აღუდგა ჯერ პართია, ხოლო ახ. წ. 226 წლიდან პარტიის ადგილზე აღმოცენებული სასანიანთა ირანი.

ბრძოლის ველი რომისა (შემდგომში – ბიზანტიისა) და სასანიანთა ირანისათვის ჩვეულებრივ იყო სხვადასხვა ცივილიზაციათა მიჯნაზე მყოფი მესოპოტამია, აღმოსავლეთ ანატოლია („არმენია/ქურთისტანი“), სამხრეთ კავკასია.

ამ გეოპოლიტიკურად მნიშვნელოვანი სივრცის პოლიტიკური კონტროლი კიდევ მრავალჯერ იქნება კონფლიქტის მიზეზი დასავლეთითა და აღმოსავლეთით მდებარე იმპერიებისათვის. იგივე ტერიტორიები იყო ბრძოლის ველი ოსმალეთსა და სპარსეთს შორის XVI საუკუნიდან XIX საუკუნის პირველ მეოთხედამდე. პრაქტიკულად, იმავე ტერიტორიების კონტროლისათვის გეოპოლიტიკური ჭიდილი ჩვენს ეპოქაშიც გრძელდება, როდესაც მეტოქეებს ალაგზნებს ნავთობთან დაკავშირებული დიდი მოგების სუნი. შუა საუკუნეებში და უფრო ადრე, რასაკვირველია, ნავთობი არ იყო ომების მიზეზი, ენერგეტიკული მიზნებისათვის ის არავის აინტერესებდა: შიდანვისა და დიზელის ძრავები ჯერ არ გამოგონათ. ადრეულ ეპოქებში ომების ეკონომიკური მიზეზი იყო სავაჭრო გზების კონტროლი და შემოსავლის მომტანი ნაყოფიერი მიწების ფლობა, ხოლო უშუალო მიზანი – ნადავლი.

ქრისტიანობის წარმოშობა და გავრცელება

ჩვენი წელთაღრიცხვის დამდეგს ახლო აღმოსავლეთში იუდაიზმს გამოეყო და ცალკე რელიგიად ჩამოყალიბდა ქრისტიანობა (იხ. ჩანართი 7.1).

არსებითად „ქრისტეს აქეთ“, „ახალი“, „ჩვენი“ წელთაღრიცხვა (ლათინურად Anno Domini, შემოკლებით A.D. – „უფლის წელი“) იწყება კიდევ იესოს (ებრაულად *იეშუა*) დაბადებიდან, რაც ამავე რეგიონში, ბეთლემში (*ბეთ-ლემ*) მოხდა.

იეშუას ბერძნულმა მეტსახელმა – *ხრისტოს* (მრონცხებული), მოგვიანებით რელიგიის სახელწოდებას მისცა დასაბამი: ახ. წ. 40 ან 44 წლიდან ანტიოქიაში მის მიმდევრებს „ქრისტიანებს“ უწოდებდნენ, რაც მალე საყოველთაოდ დამკვიდრდა. რომაელთა თვალში სამარცხვინო სასჯელის – ჯვარცმის – საშუალებით იესოს მოწამებრივმა მოკვდინებამ რელიგიის მთავარ სიმბოლოს – *ჯვარს* – მისცა სათავე. იესოს ჯვარცმა და მორწმუნეთათვის მისი *სასწაულებრივი აღდგომა იერუსალიმში მოხდა*, რის გამოც ეს ქალაქი ქრისტიანთათვისაც წმინდა ქალაქად იქცა: იქამდე ის მხოლოდ იუდეველთათვის იყო წმინდა – იქ იდგა მათი ტაძარი იქამდე, ვიდრე რომაელები 70 წელს დაანგრევდნენ მას.

ქრისტიანობის ფართო გავრცელებას ხელი შეუწყო იმან, რომ განსხვავებით იუდაიზმისაგან, იგი ძალიან მალე გახდა ზეეროვნული რელიგია, ღია ყველა ხალხისათვის. მთავარი დამსახურება ამ მიმართულებით მიუძღვით ქრისტეს მოწაფეებს, განსაკუთრებით *მოციქულ პავლეს*, რომელმაც ქრისტეს რწმენა ებრაელთა თემს გარეთ გაიტანა. თავდაპირველად კი ღვთის ძედ იესოს აღიარებდა მხოლოდ იუდეველების მცირე ჯგუფი – პირველი *იუდეო-ქრისტიანები* (მათ შორის შეიძლება ვიგულისხმოთ ქართული წყაროდან ცნობილი ქართლის *ჰურიანი* – ელიოზ მცხეთელი, ლონგინოზ კარსნელი, სიდონია და სხვ.), რომლებიც ორთოდოქს იუდეველებს მწვალებლებად უნდა მიეჩნიათ.

თანდათან ქრისტეს სჯულს აღიარებენ ჯერ ადამიანთა ჯგუფები, შემდეგ კი მთელი ხალხები ახლო აღმო-

სავლეთში, ეთიოპიაში, სამხრეთ კავკასიაში, ხმელთაშუაზღვისპირეთში. როდესაც რომის იმპერიამ IV საუკუნის პირველ დეკადებში სახელმწიფო რელიგიად ქრისტიანობა აირჩია, ამით გაიადვილა ახლო აღმოსავლეთში ბატონობა, რადგან მცირე აზიაში, ეგვიპტეში, სირიაში, პალესტინაში, არაბეთის ნახევარკუნძულის ნაწილში ეს სარწმუნოება უკვე საკმაოდ ფესვგადგმული იყო.

მონოთეიზმის იდეა ცენტრალიზებული სახელმწიფოსათვის ხელსაყრელი აღმოჩნდა. ქრისტიანული ეკლესიის მკაცრი იერარქიულობა ხელს აძლევდა საერო მმართველებს. ეს ნათლად ჩანს აღმოსავლეთ რომის იმპერიის შემთხვევაში. მშვიდობისა და მიმტევებლობის მქადაგებელი იესო ქრისტეს მოძღვრება კეისრებმა თავისი დაპყრობითი პოლიტიკის სამსახურში ჩააყენეს.

ზეეროვნულობის მიუხედავად (თეორიულად „ყველა ქრისტიანი ძმა“), ქრისტიანობა ერწარმომქმნელი და სახელმწიფოწარმომქმნელი ფაქტორის როლის შესრულებას იწყებს, განსაკუთრებით დასავლეთ აზიაში.

განსხვავებით დასავლეთ ევროპის ქრისტიანობისაგან, სადაც ათასწლეულზე მეტ ხანს შენარჩუნებული იყო მონოცენტრიზმი, ხოლო პაპის ხელისუფლება ცოცხლად დაწვის მუქარით კრძალავდა ლათინურიდან ეროვნულ ენებზე ბიბლიის თარგმნას, აღმოსავლეთის ქრისტიანობისათვის ნორმად იქცა პოლიცენტრიზმი. მართლმადიდებლობის შიგნით ავტოკეფალური ეკლესიები იქმნება, რომლებიც ძირითადად ეთნიკურ საფუძველზე ყალიბდება და წმინდა წერილის სხვადასხვა ენაზე თარგმნის აუცილებლობას ქმნის.

ბიბლიის (ძველი და ახალი აღთქმის) ეროვნულ ენებზე თარგმნამ, ამასთან დაკავშირებით ცალკე ანბანების (ქართული, სომხური, ეთიოპური, სლავური) შექმნამ ხელი შეუწყო ერების ფორმირებას და ეროვნულ სახელმწიფოთა მშენებლობას. ეს პროცესი ახლო აღმოსავლეთში უფრო ადრე დაიწყო, ვიდრე დასავლეთ ევროპაში.

ჩანართი 7.1

ქრისტიანობის ფესვებისა და გავრცელების შესახებ

ქრისტიანობა იუდაიზმის წიაღში ჩაისახა და თავდაპირველად იყო იესოს (ებრაულად – *იეშუას*) მიერ იუდაისტური სარწმუნოების განწმენდის ცდა, რაც ამ რელიგიის მესვეურთა მიერ მკაცრად დასასჯელ მკრეხელობად იქნა აღქმული.

ქრისტეს მოციქულების ქადაგებისა და ორგანიზაციული ნიჭის წყალობით ქრისტიანობა ცალკე რელიგიად ჩამოყალიბდა და შეიქმნა ეკლესია. მაგრამ კავშირი ფესვებთან მთლიანად არ განწყვეტილა: იუდაიზმის წმინდა წიგნების კრებული – *თანახი* – ქრისტიანობის წმინდა წიგნადაც დარჩა *ძველი აღთქმის* სახელწოდებით. ბერძნულ ენაზე შეიქმნა *ახალი აღთქმა*, რომელშიც შევიდა იესო ქრისტეს ცხოვრებისა და მოღვაწეობის აღწერის კანონიკურად ცნობილი ოთხი ვერსია – *სახარება*.

პირველი ქრისტიანები ებრაელები იყვნენ, მაგრამ ძალიან მალე მიმდევრები გაჩნდნენ ელინთა წრეშიც. ახალმოქცეულთა გავლენითა და გემოვნებით შეიცვალა იუდაისტური *ქაშრუთი* (მხოლოდ „სუფთა“ საკვების მიღების წესი): ბევრი აკრძალვა გაქრა. გაუქმდა წინადაცვეთის მოთხოვნაც (თუმცა იესო წინადაცვეთილი იყო).

ბერძნულ-რომაულ სამყაროსთან კავშირმა საბოლოოდ მოსწყვიტა ქრისტიანობა იუდაიზმს.

ამასთან ერთად, მალევე გაჩნდა ქრისტიანობის სხვადასხვა მიმართულებები, რომელთა მიმართ დამოკიდებულება საგარეო პოლიტიკის იარაღადაც იქცა. მაგალითად, იმის გამო, რომ ბიზანტიის იმპერატორები ქრისტიანობის დიოფიზიტურ მიმართულებას მიემხრნენ, მათმა მეტოქე ირანის სასანიანმა შაჰებმა (სარწმუნოებით ზოროასტრელებმა) ქრისტიანობის მონოფიზიტური მიმართულების მფარველობა იკისრეს: ასე ხდებოდა სომხეთისა და ბიზანტიის, სომხეთისა და ქართლის ურთიერთობებში ირანის ჩარევისას ახ.წ. V-VII საუკუნეებში.

ეროვნულ ენაზე თარგმნილი ბიბლიის არსებობა ერის (ნაციის) ფორმირების წინაპირობა ხდება. მაგალითად, ქართველი ერის ჩამოყალიბებასა და კონსოლიდაციაში ქრისტიანობამ მეტად პოზიტიური როლი შეასრულა.

თუ საერო ხელისუფლება სუსტი იყო ან დროებით არ არსებობდა, ეკლესია, რომელსაც თავის სამწყსოზე უნდა ეზრუნა, თვითონ კისრულობდა საზოგადოების პო-

ლიტიკური ორგანიზატორის ფუნქციას, რაც ეროვნულ პოლიტიკასაც ემსახურებოდა. ეს განსაკუთრებით მკაფიოდ ვლინდება სომხური ეკლესიის შემთხვევაში, რომელიც არსებითად ეროვნულ (მონოეთნიკურ) რელიგიად ჩამოყალიბდა (მართლმადიდებლები მას გრიგორიანულს ვუნოდებთ, რადგან სომეხთა განმანათლებელს გრიგორ პართევი/პართიელი ერქვა). ანალოგიური პოლიტიკური ორგანიზატორის როლს ასრულებდნენ ქართველი მართლმადიდებელი იერარქები, როდესაც სასანიანთა ბატონობის ხანაში (VI ს.) ქართლში მეფობა გაუქმდა.

ქრისტიანთა თავდაპირველი ერთიანობა ძალიან მალე დამთავრდა და ისინი მრავალ მიმდინარეობად დაიქსაქსნენ. ქრისტიანობის სხვადასხვა მიმდინარეობა თავიდანვე მძაფრად მეტოქეობდა და ერთი-მეორეს მწვალებლობას სწამებდა.

ქალკედონის საეკლესიო კრებაზე (451 წელს) საბოლოო განხეთქილება მოხდა ქრისტიანობის დიოფიზიტურ და მონოფიზიტურ მიმართულებებს შორის.

ქრისტეს ორბუნებიანობის მომხრეები (დიოფიზიტები ანუ ქალკედონიტები) მასში ერთდროულად ხედავენ ღვთიურ და ადამიანურ სანწყისს. ბიზანტიის ოფიციალური ქრისტიანობა – მართლმადიდებლობა – დიოფიზიტური იყო. ქართველებიც VII საუკუნის დამდეგიდან საბოლოოდ მის მხარეს დავდექით. დიოფიზიტები არიან აგრეთვე კათოლიკეები და პროტესტანტები.

მონოფიზიტებს კი მიაჩნიათ, რომ იესო ქრისტეს მხოლოდ ერთი – ღვთიური – ბუნება ჰქონდა. ე.წ. „აღმოსავლური ეკლესიები“ მონოფიზიტურია, თუმცა ისინიც თავს ორთოდოქსულს (მართლმადიდებელს) უწოდებენ. კერძოდ, მონოფიზიტები არიან [გრიგორიანი] სომხები, იაკობიტები (სირიელები), კოპტები (ეგვიპტელები), ეთიოპელები (აბისინიელები).

სასანიანთა ირანშიც ფართოდ ვრცელდებოდა ქრისტიანობა, კერძოდ ნესტორიანობა, რომელიც 431 წელს გამოეყო ქრისტიანობის ძირითად შტოს – მართლმადიდებლობას. ბიზანტიის მართლმადიდებელი კეისრი-

სათვის ნესტორიანობა მწვალებლობა იყო, მაგრამ სწორედ ამიტომ – შესაწყნარებელი მისი მეტოქე ირანის ზოროასტრელი შაჰანშაჰისათვის. მაგალითად, ცნობილია, რომ *ხოსრო II ფარეზი* (590-628), რომელმაც თავისი წარმატებული ომებით ირანი ეგვიპტეში, ხმელთაშუა ზღვაზე და ბოსფორის სრუტის აღმოსავლეთ ნაპირზე გაიყვანა, ხოლო ბიზანტიელებს იერუსალიმის წმინდა აკლდამის ეკლესიაც კი დაუწვია (614 წ.), თავის კარზე ტრაპეზის კურთხევის უფლებას ქრისტიან ნესტორიანთა პატრიარქს აძლევდა [გაბაშვილი, 1957, 51]. ხოსროს მიერ იერუსალიმის სალოცავების განადგურება უფრო ბიზანტიისა და მისი ოფიციალური ეკლესიის მიმართ სამტროდ ჩადენილი პოლიტიკური აქტი იყო, ვიდრე ზოგადად ქრისტიანობის ზოროასტრიზმით შეცვლის მცდელობა.

ის, რომ ქრისტიანობის დიალოგი ზოროასტრიზმთან მშვიდობიანი არ იყო, დასტურდება ქართული წყაროებითაც. მაგალითად, „მოქცევაი ქართლისაი“ აღწერს ქართლში რელიგიათაშორისი ურთიერთობის („მჯულის განწმენდის“) გულშემოზარავენ ეპიზოდს, როდესაც 620-იან წლებში ბიზანტიის იმპერატორ ჰერაკლეს (*ირაკლის*) აღმოსავლეთით ლაშქრობისას „*ეკლესიათა შინა მდინარენი სისხლთანი დიოდეს*“³³.

ქრისტიანობა ძალას არ იშურებდა ძველი რწმენების აღმოსაფხვრელად. შეგნებულად და დაუზოგავად განადგურდა „წარმართული“ (წინაქრისტიანული) ხელოვნების უამრავი ნიმუში, დაიწვა ძვირფასი ხელნაწერები. კერპებთან ერთად დააქციეს ტაძრები, მოსპეს არქიტექტურის ნიმუშები. ხდებოდა, ასე ვთქვათ, „კულტურული რევოლუცია“, როდესაც სრულად და შეუქცევადად უნდა განყვეტილიყო კულტურული კავშირი წარსულთან.

ქრისტიანობისა და ზოროასტრიზმის მძაფრი მეტოქეობა ასუსტებდა სასანიანთა ირანის სახელმწიფოს, ხოლო

33 „ამან ჰერაკლე ტფილისს და მცხეთას და უჟარმას განაუღივნა ქადაგნი, რათა ყოველნი ქრისტიანენი ქალაქთა შინა, ეკლესიათა შინა შემოკრებენ და ყოველნი მოგუნი და ცეცხლის მსახურნი ანუ მოინათლენ, ანუ მოისრენ. ხოლო მათ ნათლის-ღება არა ინებეს, ზაკუვით აღერივნეს ქრისტიანეთა, ვიდრემდის ყოველთა ზედა წარმართა მახვილი და ეკლესიათა შინა მდინარენი სისხლთანი დიოდეს. ხოლო ჰერაკლე განწმინდა მჯულის ქრისტესი და წარვიდა“ [ძვ. ქართ. I, 1963, 96].

ირანის მოსახლეობის ამ სწრაფვით მონოთეიზმისაკენ საბოლოოდ ისლამმა ისარგებლა [გაბაშვილი, 1957].

მიუხედავად ბიზანტიის იმპერიის სამხედრო ძლიერებისა, ვერც მან მოახერხა მთელ ახლო აღმოსავლეთში მდგრადი ერთგვაროვანი რელიგიური სივრცის შექმნა.

ხანგრძლივი ომები ბიზანტიასა და ირანს შორის ცვალებადი წარმატებით მიმდინარეობდა კავკასიიდან ეგვიპტემდე გაშლილ ფრონტებზე. ორივე იმპერია სისხლისგან იყო დაცლილი იმ დროისათვის, როდესაც რეგიონის სამხრეთში, არაბეთის უდაბნოში, მოულოდნელად გამოჩნდა მესამე ძალა.

იმ დროს არცთუ მრავალრიცხოვანი ხალხის, არაბების, იდეოლოგიური გამაერთიანებელი და მათთვის საოცარი ძალის მიმნიჭებელი აღმოჩნდა ახალი რელიგია – ისლამი, რომელმაც რამდენიმე საუკუნეში შესძინა ყველაზე ხელშესახები ერთიანობა იმ მიწებს, დღეს რომ ახლო აღმოსავლეთს ვუწოდებთ.

თავი 8

კულტურული ჰომოგენიზაციის ხანა (ისლამური პერიოდი)

ისლამის წარმოშობა

ისლამი მსოფლიო რელიგიათა შორის ყველაზე ახალგაზრდაა. ის ჩაისახა არაბეთის ნახევარკუნძულზე VII საუკუნის დასაწყისში. მაშინ ეს იყო თვით მეზობელი ქვეყნებისთვის საკმაოდ ცუდად ცნობილი, მაგრამ აშკარად სახიფათო, მხარე. უდაბნოში მომთაბარეობდნენ არაბი ბედუინები, რომლებიც თავს ირჩენდნენ აქლემების მოშენებით, სავაჭრო ქარავნების გაცილებით, ანდა მათივე ძარცვით. აქა-იქ არსებულ ოაზისებში განლაგებული იყო ქალაქები, სადაც ცხოვრობდნენ ქრისტიანებიცა და ებრაელებიც. არაბების ნაწილი ქრისტიანობას ეზიარა, მაგრამ უმრავლესობა წარმართი იყო: ყველა ტომს თავისი ღვთაება/კერპი ჰყავდა. ყველაზე მეტ პატივს კი არაბები მიაგებდნენ მექას ოაზისში მდებარე ტაძარს, სადაც ინახებოდა ყველა მათგანისათვის უწმინდესი „შავი ქვა“ – *ქაბა*.

ისლამის ფუძემდებელი მუჰამადი³⁴ მექაში დაწინაურებულ *ყურაიშიანთა* ტომის, *ბანუ ჰაშიმის* გვარს ეკუთვნოდა. ის ადრე დაობლდა და ჯერ თავისი პაპის, მერე კი ბიძის, *აბასის*, ოჯახში იზრდებოდა. სხვადასხვა დროს მუჰამადი

34 ამ წიგნში გამოყენებულია არაბული სახელი „მუჰამად“-ის თავდაპირველი გამოთქმა. სხვადასხვა ენებში ეს სახელი განსხვავებულად გამოითქმის: სპარსულად ის იხმის, როგორც „მოჰამად“, თურქულად „მეჰმეთ“, აზერბაიჯანულად „მამედ“, რუსულად „მაგომეტ“ და. ა.შ. ტრადიციული ქართული გამოთქმა იყო „მაჰმადი“.

„მექა“ კლასიკურ არაბულში გამოითქმის, როგორც „მაჰა“ [Makkah].

იყო მწყემსი, აქლემების გამყოლი, ვაჭარი და ამ დროს დაიმსახურა მეტსახელი „ალ-ამინ“ (სანდო).

თავდაპირველი ცნობები მუჰამადის შესახებ ძირითადად ეყრდნობა მის ბიოგრაფიას – იბნ-ისჰაკის მიერ VIII საუკუნეში დაწერილ ჰაგიოგრაფიულ თხზულებას. 40 წლის მუჰამადს (მიიჩნევენ, რომ ეს 610 წელია) ჰქონდა ხილვები და მან ირწმუნა თავისი მისია – გაეგრცვლებინა ერთი ღმერთის იდეა. ისლამი მიიჩნევს, რომ ყურანი მარადიულად არსებობდა და მუჰამადს ეუწყა მისი ტექსტი, რომელსაც იგი ზეპირად გადასცემდა მიმდევრებს. მუჰამადის სიკვდილის შემდეგ მისი გამონათქვამები ჩაიწერეს. ყურანს არა აქვს სიუჟეტი და ჩანერილია ისე, თითქოს ის მხოლოდ მცოდნე ადამიანებზეა გამიზნული. იმისათვის, რომ არ ყოფილიყო კითხვათსხვაობა, ჩანაწერების განსხვავებული ვერსიები მოსპეს. ამიტომაც მუსლიმთა წმინდა წიგნი, *ყურანი*, ერთია. მისი არაბული ენა კლასიკურადაა მიჩნეული. წესით ის არც უნდა ითარგმნებოდეს სხვა ენებზე, რადგან ჭეშმარიტი აზრი შეიძლება დაიკარგოს.

როგორც ირკვევა, მუჰამადს ბევრი სმენოდა (წერა-კითხვა მან არ იცოდა) იუდაიზმისა და ქრისტიანობის პრინციპების შესახებ და გარკვეულწილად დაეყრდნო კიდეც მათ თავის ქადაგებებში, რაც *ყურანში* აისახა. ამ მონოთეისტურმა რელიგიებმა გავლენა მოახდინეს მუჰამადის მოძღვრებაზე: ყურანი სავსეა ნასესხობებით ბიბლიიდან, რომლებიც იქ ალაჰის სახელითაა ჩართული. ზემოთქმული სრულებითაც არ ლახავს ყურანის ავტორიტეტს და მის თვითმყოფადობას. იუდაიზმთან და ქრისტიანობასთან ანალოგიების (სიუჟეტების, სახელების, აღთქმების, ლეგენდების) სიმრავლე იწვევდა იმას, რომ ისლამს თავიდან ვერ ასხვავებდნენ სხვა მონოთეისტური რელიგიებისაგან და ის იუდეველობის ან ქრისტიანობის ერთ-ერთ მიმართულებად მიაჩნდათ [გაბაშვილი, 1957, 59]. ბევრი ამით ამართლებდა კიდეც ისლამში გადასვლას.

ყურანი ქრისტიანებსა და იუდეველებს (აგრეთვე საბაელებს*) „აჰლ ალ-ქითაბ“-ად („წიგნის ხალხად“) მიიჩნევს და მათ მიმართ ტოლერანტობას მოითხოვს. სამწუხარო

რეალობაა, რომ ეს მოთხოვნა ცხოვრებაში ხშირად არ ხორციელდებოდა.

ყურანიდან, მაგალითად, მისი მე-5 სურის* მე-20 და 21-ე აიებიდან*, ჩანს რომ ისლამი არ უპირისპირდება მოსეს სჯულს, თუმცა მე-4 სურის 160-161-ე აიებში გმობს იუდეველებს მევახშეობისათვის. „სიყვარულით ყველაზე ახლობლად იმათთან, ვინც ირწმუნა“ [ე.ი. მუსლიმებთან] ყურანი აცხადებს ნასარას [იგულისხმებიან ქრისტიანები], „რომლებიც ამპარტავნობას მოკლებული არიან“ (სურა 5, აია 82).

მაგრამ არც იუდეველები და არც ქრისტიანები არ ცნობენ მუჰამადს ღმერთის მოციქულად და წინასწარმეტყველად.

ისლამი საკმაოდ მალე ჩამოყალიბდა მწყობრ რელიგიურ სისტემად, რომელიც ადამიანის ცხოვრების ყველა სფეროში შეიჭრა. არაბულ საზოგადოებას, სადაც სიკვდილი არსებობის დასასრულად იყო მიჩნეული, მუჰამადი არწმუნებდა, რომ ჭეშმარიტი მორწმუნენი (მის შემთხვევაში – მუსლიმები) სიკვდილის შემდეგ სამოთხეს ეზიარებიან, მაშინ, როცა ცოდვილნი ჯოჯოხეთში მოხვდებიან. ამ იდეაში არაფერი იყო ახალი იუდეველებისა და ქრისტიანებისათვის, მაგრამ მუჰამადის იდეის ახალ მიმდევართათვის ეს უზარმაზარი სტიმული იყო, ებრძოლათ „ჭეშმარიტი რწმენისათვის“ და მშვიდად მომკვდარიყვნენ სამოთხეში ნეტარების მოლოდინში. არასწორად გაგებული იგივე იდეა 21-ე საუკუნის დასაწყისში კვებავდა თვითმკვლელ მუსლიმ ტერორისტებს თელ-ავივის ქუჩებსა თუ ნიუ-იორკის ცაზე.

მუჰამადი მოუწოდებდა მდიდარ ხალხს, ეწილადებინათ თავისი სიმდიდრის ნაწილი ღარიბთათვის. ეს, დღევანდელი გაგებით, „პოპულიზმი“ მრავალ ღარიბს განაწყობდა მუჰამადის სასარგებლოდ. სამაგიეროდ, მდიდრები მას ეჭვით უყურებდნენ. მაგრამ როდესაც მუჰამადმა ერთი, უხილავი ღმერთის ქადაგება დაიწყო, ამით მან სამკვდრო-სასიცოცხლოდ გადაიმტერა თავისივე ტომის ხალხი, მექას კერპების მცველნი, რომელნიც კარგ შემოსავალს ნახულობდნენ სალოცავად მოსულთა მომსახურებით.

მექაში მის წინააღმდეგ შექმნილი უარყოფითი (შეი-

ძლება ითქვას – სახიფათო) საზოგადოებრივი აზრის გამო მუჰამადი იძულებული გახდა გაქცეულიყო ჩრდილოეთით, ჰიჯაზის შუაგულში მდებარე მექას მეტოქე ქალაქ იასრიბში, სადაც მომდევნო რვა წელი დაჰყო. სწორედ ამ პერიოდში მოხდა ახალი რწმენის კრისტიალიზაცია და მისი ჩამოყალიბება ისლამად – მორჩილებად ღმერთის (ალაჰის) ნებისადმი. იასრიბში მუჰამადი წინასწარმეტყველად ცნეს: მას მეტი მომხრე აღმოუჩნდა სხვა, არამშობლიურ ქალაქში. კვლავ გამართლდა სახარებაში ნათქვამი სიტყვები: „არც ერთი წინასწარმეტყველი არ შეუწყნარებიათ თავის მამულში“ [ლუკა 4:24].

მუჰამადის გადასახლებას მექადან იასრიბში, რასაც ქრისტიანული კალენდრით 622 წლის 16 ივლისს ვარაუდობენ, ეწოდება *ჰიჯრა*. აქედან იწყებენ მუსლიმები თავიანთ წელთაღრიცხვას³⁵. მექელი მუსლიმები კი, რომლებიც მუჰამადთან ერთად იასრიბში წავიდნენ, „მუჰაჯირები“ გახდნენ. სწორედ მათ შექმნეს მუსლიმური თემი – *უმმა* და საფუძველი ჩაუყარეს მუსლიმთა პირველ სახელმწიფოს. ქალაქ იასრიბს კი ეწოდა *მადინათ ან-ნაბი* (წინასწარმეტყველის ქალაქი), ან უბრალოდ *მადინა* (მედინა), რომელიც მექას შემდეგ მეორე წმინდა ქალაქია მუსლიმთათვის.

მუსლიმური სახელმწიფოს პირველი სამხედრო აქციები მიმართული იყო მექას წინააღმდეგ. 630 წელს მუჰამადმა მედინელთა და სხვა მოკავშირეთა ლაშქრით აიღო მექა. მან დაინდო მშობლიური ქალაქი, ხოლო მისმა დამარცხებულმა თანამემამულეებმა ისლამის მიღების სურვილი გამოთქვეს. კერპები განადგურებულ იქნა, შეინარჩუნეს მხოლოდ ქააბა – მექის მთავარი მიზგითის ალ-მასჯიდ ალ-ჰარამ-ის ეზოში, რომელიც ამიერიდან ისლამის მთავარ სალოცავად იქცა. ამან ისლამის ძირითადი წმინდა ადგილის ფუნქცია შესძინა მექას.

35 ჰიჯრის წელი შედგება მთვარის 12 თვისაგან, თითოეულში 29-30 დღით. ამ კალენდრით წელიწადში სულ 354/355 დღეა, ხოლო თვეები წლის სეზონებს არ ემთხვევა. ამიტომაც მუსლიმთა ერთთვიანი მარხვა, *რამადანი*, შეიძლება ზაფხულში იყოს, ხოლო ოციოდე წლის შემდეგ – ზამთარში. ქრისტეს აქეთ 2008 წლის იანვარში დაიწყო მთვარის ჰიჯრით (*ჰიჯრა ყამარი*) 1429 წელი (მუჰარამის თვე). ზოგ ისლამურ ქვეყანაში იყენებენ „მზის ჰიჯრის“ (*ჰიჯრა შამსი*) კალენდარსაც, რომლითაც ათვლა ისევ 622 წლიდან იწყება, მაგრამ თვეების სიგრძე ისეთივეა, როგორც ჩვენს კალენდარში – 30-31 დღე.

თავისი ტრიუმფიდან ორი წლის შემდეგ მუჰამადი გარდაიცვალა და მედინაში დაიკრძალა. მაგრამ მისი საქმე არ მომკვდარა.

ისლამის გავრცელება: არაბთა დაპყრობები

მთელი მსოფლიო ისლამისათვის არის დარ ალ-ისლამი (ისლამის სახლი, მხარე) და დარ ალ-ჰარბი (ომის სახლი, მხარე). თეორიულად მუსლიმები უნდა მიისწრაფოდნენ, რომ მთელი მსოფლიო აქციონ „დარ ალ-ისლამად“.

თავდაპირველად არაბები ავრცელებდნენ ისლამს ჩრდილოეთით (სირიისაკენ) და ჩრდილო-აღმოსავლეთით (შუამდინარეთისა და ირანის ზეგნისაკენ), მერე დასავლეთით (ეგვიპტისაკენ). კავკასიაში ისლამის გავრცელებას წინაღუდგა ქართული და სომხური მოსახლეობა, ანატოლიაში – ბიზანტიის იმპერია. მაგრამ XI საუკუნის ბოლოს აღმოსავლეთიდან მოსულმა სელჩუკიანმა თურქებმა მცირე აზიაშიც, ადრე ბიზანტიის კუთვნილ ტერიტორიაზე, გაავრცელეს ეს სარწმუნოება.

მუჰამადის სიკვდილის შემდეგ მისი, როგორც მუსლიმთა იდეოლოგიური და პოლიტიკური ხელმძღვანელის, ადგილი დაიჭირა ხალიფამ, წინასწარმეტყველის ნაცვალმა (მოადგილემ). პირველი ხალიფა იყო აბუ-ბაქრი (632-634), მეორე – ომარი (634-644) მესამე – ოსმანი (644-656), მეოთხე – ალი (656-661). ამ ოთხ ხალიფას ისლამური ტრადიცია უმნიშვნელოდ ან „მართლმორწმუნედ“ (არ-რაშიდუნ) მიიჩნევს. ტრადიციის თანახმად, სწორედ ამ ოთხი ხალიფას ზეობისას იდგა მუსლიმთა „ოქროს ხანა“, როდესაც არავინ არავის არ ჩაგრავდა და დარ ალ-ისლამში მხოლოდ სიყვარული და ურთიერთგაგება სუფევდა. ეს, რასაკვირველია, ძალიან შორსაა რეალობისაგან: აბუ-ბაქრის გარდა, რომელიც ბუნებრივი სიკვდილით გარდაიცვალა, ყველა სხვა „მართლმორწმუნე ხალიფა“ მოკლული იქნა, ძირითადად მუსლიმთავე ხელით. ამას, ბუნებრივია, მათი თანამებრძოლების ხოცვაც სდევდა თან. მაგრამ შემდგომი პერიოდის

ჩაგვრამ და კიდევ უფრო სისხლიანმა შინაომებმა გააძლიერა მუსლიმთა ნოსტალგია „ძველ კარგ დროზე“.

ხალიფა ომარმა, რომელმაც *ამირ ალ-მუმინინის* („მართლმორწმუნეთა მბრძანებლის“) ტიტული მიიღო, დაპყრობითი ომები არაბეთიდან მეზობელ ბიზანტიასა და ირანში გადაიტანა. შედარებით მცირერიცხოვანმა არაბებმა გასაოცარ წარმატებებს მიაღწიეს: 636 წელს *იარ-მუკთან* ბიზანტიელთა დამარცხების შემდეგ დაპყრობილ იქნა სირია, 637 წელს *კადისიასთან* ირანის ლაშქრის დამარცხების შედეგად არაბებს ხელში ჩაუვარდათ ერაყი. 640 წელს ბიზანტიამ საბოლოოდ დაკარგა ეგვიპტე. 642 წელს არაბებმა *ნაჰავანდთან* გაანადგურეს სასანიანთა ირანის ელიტა, ხოლო უკანასკნელი შაჰანშაჰის მოკვლის შემდეგ (651 წ.) ამ, სულ ცოტა ხნის წინ მსოფლიო მნიშვნელობის, სახელმწიფომ არსებობაც შეწყვიტა. ირანი იქცა სახალიფოს ერთ-ერთ, დიდხანს – ყველაზე დაჩაგრულ პროვინციად [ნახ. 8.1].

არაბთა სამხედრო გამარჯვებების საწინდარი იყო მეომართა საოცარი თავგანწირვა: ჯიჰად-ში (საღვთო ომში) დაღუპულს ხომ პირდაპირ სამოთხე ელოდა! მაგრამ, გარდა არაბთა სარდლების ნიჭიერებისა და მეომართა გულადობისა, მათი წარმატების ობიექტური მიზეზი იყო ბიზანტიისა და ირანის (განსაკუთრებით ამ უკანასკნელის), როგორც პოლიტიკური ორგანიზმების, გამოფიტვა. ეს გამოიწვია როგორც საგარეო ფაქტორმა – გაუთავებელმა ომებმა ამ ზესახელმწიფოებს შორის, ისე საშინაო ფაქტორებმა – ცენტრსა და პერიფერიას, ელიტასა და რიგით ხალხს შორის მძაფრმა დაპირისპირებამ და ამის შედეგად გაღრმავებულმა შინააშლილობამ.

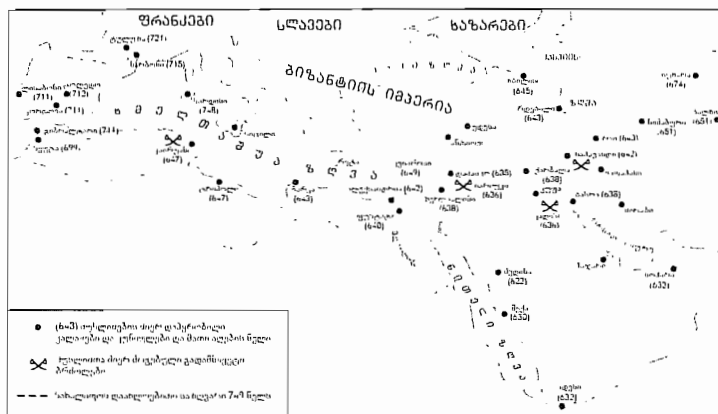
ადრეული ისლამის ტრიუმფულ წინსვლას საფუძვლად ჰქონდა ის ხელსაყრელი ეკონომიკური პირობებიც, რომელსაც იგი *მავალის* (ისლამში ახალგადასულ არაარაბს) სთავაზობდა: მონები და ყმები თავისუფლებასა და თანასწორობას ღებულობდნენ ისლამში გადასვლის ფასად. ეგვიპტის, სირიის, ესპანეთის ჩაგრული კლასები მუსლიმებში განმათავისუფლებლებს ხედავდნენ. მუსლიმი, მათ

შორის ახალმოქცეულიც, გადასახადს არ იხდიდა; დაპყრობის პირველ ეტაპზე გადასახადები არამუსლიმებისთვისაც უფრო მსუბუქი იყო, ვიდრე ბიზანტიელებისა და ირანელების ბატონობის დროს.

მაგრამ სიტუაცია არაარაბებისათვის უკვე VIII საუკუნის დამდეგიდან შეიცვალა და დამძიმდა.

ნახ. 8.1

არაბული სახალიფოს ექსპანსია VII-IX საუკუნეებში

მკაცრად მონოთეისტურმა ისლამმა მხოლოდ წინამორბედი მონოთეისტური რელიგიების მიმდევრების – ებრაელების, ქრისტიანების, საბაელებისათვის* – გაიმეტა სახელი *ნიგნის ხალხი*, მაშინ როცა წარმართებს მძიმე არჩევანი ჰქონდათ: ან გამუსლიმება, ან მახვილი.

მოგვიანებით *ნიგნის ხალხად* შერაცხეს ზოროასტრელებიც [ისლამი, 199, 35], რომელთაც ასევე ჰქონდათ *ნიგნი* (ავესტა). მაგრამ, როგორც ჩანს, ამ დროისათვის მათი რელიგია უკვე აღარ წარმოადგენდა რეალურ ძალას. მძიმე სამხედრო მარცხის შემდეგ ირანი პოლიტიკური ელიტის – შაჰანშაჰისა და სამხედრო არისტოკრატიის – გარეშე დარჩა. კულტურულად არაბებზე ბევრად უფრო წინ წასული, ჩამოყალიბებული ცივილიზაციის მქონე ზოროასტრელი ირანელები მიხვდნენ, რომ მათ ველარავინ დარაზმავდა არა-

ბეების წინააღმდეგ. ალბათ ამიტომაც ამჯობინეს მათ ისლამის მიღება, თითქმის თავიდანვე მისი შიიტური ფორმისა (იხ. ქვემოთ).

ამავე დროს, არაბებთან ბრძოლაში დამარცხებული ბიზანტიის მიერ მიტოვებულ, პოლიტიკურად ირანზე უფრო სუსტად ორგანიზებულ სირიაში, პალესტინაში, ეგვიპტეში, სამხრეთ კავკასიაში ქრისტიანობამ თავი ასე თუ ისე შეინარჩუნა: ისლამი მას პირდაპირ არ ერჩოდა. იუდაიზმსაც შუა საუკუნეების მუსლიმური სახელმწიფო უკეთეს პირობებს უქმნიდა, ვიდრე დასავლეთ ევროპის ქრისტიანული მონარქიები, სადაც ებრაელებს მკაცრად ექცეოდნენ, ან სდევნიდნენ კიდევ.

სამართლიანობა მოითხოვს ითქვას, რომ პირველი არაბი დამპყრობლები არ ანგრევდნენ ადრე არსებულ ცივილიზაციას. ხალიფა ომარმა ხელუხლებლად დატოვა დაპყრობილი ქვეყნების მმართველობის სისტემა, ადმინისტრაციული დაყოფა, ადგილობრივი მოხელეები და მიწისმფლობელობის ადგილობრივი წესები. VII საუკუნის დამლევამდე სახალიფოს დასავლეთ ნაწილში მიმოქცევაში იყო ბიზანტიური მონეტა ჯვრის გამოსახულებით, აღმოსავლეთ ნაწილში კი სასანიანთა მონეტა საგზებლის გამოსახულებით [გაბაშვილი, 1957, 60].

არაბების პოლიტიკურმა ელიტამ მალე აუღო ალღო ბინადარი და საქალაქო ცხოვრების უპირატესობას (თუმცა, ზოგი არაბული ტომი დღემდე მომთაბარედ, *ბედუინად* რჩება). არაბები ბევრ სიახლეს გებულობდნენ დაპყრობილ ქვეყნებში. მუჰამადს მიაწერენ სიტყვებს, რომ „*მეცნიერთა მელანი უფრო ძვირფასია, ვიდრე მაჰიდების* [სარწმუნოებისათვის დაღუპულთა] *სისხლი*“. შუა საუკუნეების კვალობაზე მუსლიმმა მეცნიერებმა საგრძნობ წარმატებას მიაღწიეს. აღსანიშნავია, რომ არც თუ იშვიათად „არაბი მეცნიერები“ იყვნენ არაარაბული წარმოშობის მუსლიმები, რომლებიც არაბულ ენაზე წერდნენ.

არაბების წვლილზე მსოფლიო მეცნიერებაში მეტყველებს მრავალი არაბული სიტყვა, რომელსაც პრაქტიკულად ყველა ევროპულ ენაში იყენებენ – *ალგებრა*, *ქიმია*

(ალქიმი), ალგორითმი, ლოგარითმი, ციფრი, ალმანახი, ალკოჰოლი, სოდა, ზენიტი, ჩეკი და სხვ. IX საუკუნეში არაბმა მეცნიერებმა არაპირდაპირ დაადგინეს, რომ დედამიწა სფეროსებრია. არაბმა ზღვაოსნებმა მოიტანეს ჩინეთიდან და ევროპაშიც გაავრცელეს კომპასი. არაბებმა შემოიტანეს ინდოეთიდან და დანერგეს „არაბული ციფრები“, სადაც, რომაული ციფრებისაგან განსხვავებით, არსებობს ნული. ციფრების ასეთი სისტემის გარეშე შეუძლებელი იქნებოდა თანამედროვე მათემატიკის განვითარება და კომპიუტერული ტექნიკის შექმნა. ბუნებისმეტყველების განვითარებამ წარმოშვა რაციონალური მიმართულება არაბულენოვან ფილოსოფიაში, მუთაზილობა, რომელიც უარყოფდა ყურანის ღვთაებრივ წარმოშობას და ნების თავისუფლებას ქადაგებდა.

არაბული ენა ჩაენაცვლა ახლო აღმოსავლეთში და ჩრდილოეთ აფრიკაში ადრე გამოყენებულ მრავალ ენასა თუ დიალექტს, ანდა მნიშვნელოვნად შეცვალა ისინი. არაბული ლექსიკა გაბატონდა სპარსულ ენაშიც, რომლის გავლითაც მან ქართულშიც უხვად შემოაღწია (არაბული ლექსიკის საგრძნობი ნაწილი ჩვენს ენაში პირდაპირ არაბულიდან, ან ოსმალურის გავლითაც მოხვდა). არაბიზმებით სავსე იყო ოსმალური (ძველი თურქული) ენა, იქამდე ვიდრე 1930-ანი წლებიდან მიზანმიმართული პურიფიკაციისა და ნეოლოგიზმების დამკვიდრების ხარჯზე ჩამოყალიბდებოდა თანამედროვე თურქული ენა.

ჩვენი სასკოლო ისტორიის სახელმძღვანელოები შუა საუკუნეების არაბების შესახებ უფრო ნეგატიურ წარმოდგენას გვიქმნის: ყველას გვახსენდება ავად სახსენებელი მურვან ყრუ. მართლაც, არაბების ადრეული შემოსევები საშინელი იყო. მაგრამ სიტუაცია იცვლებოდა. ქართველ ბერებს, რომლებიც პალესტინაში, წმინდა მიწაზე სახლობდნენ, მშვიდობიანი კონტაქტი უნდა ჰქონოდათ ადგილობრივ არაბებთან, ხოლო მოხელეთა მხრიდან გამომძალველობის შემთხვევაში მუსლიმი მმართველის მფარველობის იმედი შეეძლოთ ჰქონოდათ [ჯაფარიძე და ბუაჩიძე, 2001].

არსებითად, ქართველთა ისტორიული მეხსიერება იცნობს მხოლოდ ათასი წლის წინანდელ არაბებს. XII საუკუ-

ნიდან, რაც ქართველებმა დავიბრუნეთ თბილისი, სადაც იქამდე არაბი ამირა იჯდა (ისიც საკითხავია, იყო კი ის ეთნიკური არაბი?), პირდაპირი სამხედრო კონფლიქტი არაბებთან აღარ გვქონია, თუ არ ჩავთვლით მონღოლების მხარდამხარ ქართული ლაშქრის მონაწილეობას ბაღდადის აღებასა და იავარყოფაში 1258 წელს, თანაც ქართველ ჟამთააღმწერელთან ადგილობრივი მოსახლეობა მოხსენიებულია, როგორც „სპარსნი ბაღდადელნი“ (შესაძლოა, ასეც იყო), ხოლო მონღოლები – როგორც „თათრები“ [ქ-ც, II, 232].

შოთა რუსთაველმა როსტევეანი, თინათინი, ავთანდილი არაბებად გამოიყვანა: მისი დროის „როსტევეანის არაბეთს“ უკვე შეეძლო მიეღო რომანტიკული იერსახე: არაბები მტრები აღარ იყვნენ!

სახალიფოს აღმასვლა და დაცემა

661 წელს არაბთა სამხედრო-თეოკრატიული მონარქიის არსებობა დასრულდა. სამოქალაქო ომში დაიღუპა მეოთხე და უკანასკნელი უმწიკველო ხალიფა ალი (656-661). ალის მოკვლამ უდიდესი განხეთქილება წარმოშვა ისლამში. ძირითად მიმართულებას – სუნიტობას (რომელიც ყურანთან ერთად წმინდა წიგნად აღიარებს სუნას*, სადაც მოცემულია მუჰამადის ცხოვრების აღწერა: აქედან მოდის მისი სახელი – სუნიტობა) გამოეყო „ალის პარტია/მომხრეები“ (შიათ ალი, შემოკლებით შია, აქედან – შიიტობა). შიიტების თვალსაზრისით, ხალიფას ტიტული მემკვიდრეობით უნდა გადასულიყო წინასწარმეტყველის ქალიშვილის (ფატიმას) და სიძის (ალის) შთამომავლობაზე, კერძოდ ჰასანზე და ჰუსაინზე. ეს უკანასკნელიც მეტოქეებმა მოკლეს და ის შიიტებმა წამებულ წმინდანად შერაცხეს³⁶.

საკმაოდ მალე განხეთქილებამ ისლამში ეთნო-გეოგრაფიული გამოხატულება შეიძინა. შიიტობის მიმდევრები გახდნენ ძირითადად სპარსელები, უფრო გვიან კი სპარსეთის პოლიტიკური და კულტურული გავლენის სფეროში

36 შიიტების ცნობილი რიტუალი, „შაჰსეი-ვაჰსეი“, არის მოთქმა-დატირება „შაჰ ჰუსაინ, ვაჰ ჰუსაინ“. ამ რიტუალისას შიიტები ფიზიკურ თვითგვემას ახორციელებენ.

მოხვედრილი ქვეყნების მოსახლეობის უმრავლესობაც, მიუხედავად ეთნიკური წარმოშობისა (მაგალითად, ირანის ადარბადგანსა და კავკასიის ალბანეთში დამკვიდრებული თიურქული ტომები – მომავალი აზერბაიჯანელები).

661 წელს, ალის დაღუპვის შემდეგ, ხალიფას წოდებას დაეპატრონა უმაიანთა (*უმაიას*) გვარის წარმომადგენელი *მუავია* (იგი მუჰამადს ენათესავებოდა, მაგრამ მტრობდა), რომელმაც თავი ერთდროულად მეფედაც (*მალიქ*-ად) გამოაცხადა. მან გადაიტანა სახალიფოს დედაქალაქი ასკეტური მედინადან მდიდარ და სიცოცხლით სავსე დამასკოში, სადაც სოციალურ-კულტურული გარემო მკვეთრად განსხვავებული იყო არაბეთისაგან. უმაიანი ხალიფებისათვის აქედან უფრო ადვილი იყო დაპყრობითი ომების გაგრძელება ბიზანტიის, ჩრდილოეთ აფრიკის, ესპანეთის, შუა აზიის, ჩრდილოეთ ინდოეთის მიმართულებით.

არაბები პირველად დასხდნენ სამხედრო ხომალდებზე. ისინი ორჯერ კონსტანტინოპოლსაც კი მიაღწენ (ორივე თავდასხმა ბერძნებმა წარმატებით მოიგერიეს). IX საუკუნეში არაბებს დაპყრობილი ჰქონდათ ხმელთაშუა ზღვის თითქმის ყველა დიდი კუნძული (სიცილია, სარდინია, კვიპროსი, კრეტა), აგრეთვე მალტა. ერთხანს მათ ხელთ იყო სამხრეთ იტალია.

VIII საუკუნიდან იწყება დამასკოს სახალიფოს არაბიზაციის პროცესი: არაბული სახელმწიფო ენად იქცა; მონეტებზე მხოლოდ არაბული წარწერები გაჩნდა; დიდ მოხელეებად მხოლოდ არაბები ინიშნებოდნენ; მუსლიმ არაბებს დაუტოვეს დაუბეგრავობის პრივილეგია, მაგრამ *მავალეებს* ის წაართვეს.

ეს უსამართლობა მძაფრ უკმაყოფილებას იწვევდა, რითაც ისარგებლეს მუჰამადის ბიძის, *აბასის*, შთამომავლებმა. სოციალური დემაგოგიის გზით მათ გააღვივეს ოპოზიცია და 749 წელს უმაიანთა დინასტიის ბატონობას ბოლო მოუღეს³⁷. ყველაზე არსებითი დახმარება აბასიანებმა მიი-

37 აქვე შეიძლება გამოითქვას ერთი ვარაუდიც, რომელიც უმაიანთა დინასტიის შეცვლის, ასე ვთქვათ, „გეოლოგიურ“ ახსნას გულისხმობს. ისტორიული წყაროებითა და არქეოლოგიური გათხრებით დადასტურებულია, რომ 749 წლის 18 იანვარს ახლო აღმოსავლეთში მოხდა უძლიერესი მიწისძვრა (7-7,5 ბალი რიხტერის შკალით), რომლის დროსაც მინამ შთანთქა პატარა ქალაქები და სოფლები. მიწისძვრა დამასკოს რამდე-

ლეს ჩრდილო-აღმოსავლეთ ირანის პროვინცია ხორასნიდან, რაც ირანული პოლიტიკური რენესანსის მომასწავებელი გახდა.

აბასიანმა ხალიფებმა 762 წელს დედაქალაქი გადაიტანეს ახალდაარსებულ ბაღდადში. ბაღდადი აშენდა მდ. ტიგროსზე, იქ, სადაც მისი ხეობა ყველაზე ახლოს იყო ევფრატის ხეობასთან და არხების სისტემა ქმნიდა მდიდარ სასოფლო-სამეურნეო რაიონს, რომელსაც შეეძლო დიდი ქალაქის გამოკვება. ქალაქი მდებარეობდა სტრატეგიულ გზაჯვარედინზე ირანის, აღ-ჯაზირას, სირიის მიმართულებით. რამდენადაც ბაღდადი ახალი ქალაქი იყო, მისი უზენაესი მმართველი (ხალიფა) თავისუფალი იყო „ძირძველი“ ელიტის პრეტენზიებისაგან, რაც ძველ ქალაქ დამასკოში ჩვეულებრივი ამბავი იყო.

აღმოსავლური წესის შესაბამისად, უზენაეს მმართველს თავი იმათზე მაღლა უნდა დაეყენებინა, ვისაც მართავდა. ამიტომ ბაღდადი დაიგეგმა ისე, რომ ეჩვენებინა ხალიფას სიდიადე და რიგითი ქვეშევრდომისათვის მისი მიუწვდომლობა [Hourani, 2001, 34]. შემდგომში „ბაღდადი“ სიმდიდრის, ფუფუნების, კეთილდღეობის აღმნიშვნელ ზოგად სახელად იქცა ზოგიერთ ენაში (მაგალითად, ქართულ ზეპირსიტყვიერებაში; დასავლეთ საქართველოში „ბაღდადი/ბაღდათი“ ბუნებრივი პირობებით მდიდარი ერთი დასახლებული პუნქტის სახელადაც იქცა).

ბაღდადის სახალიფოში გაძლიერდა ირანის კულტურული გავლენა. შემოღებულ იქნა ირანული პოლიტიკური ინსტიტუტები (მაგალითად, ვეზირის თანამდებობა), დაინერგა ზოგი არამუსლიმური დღესასწაული, მოდაში შემოვიდა ირანული ტანსაცმელი, სპარსული პოეზია და ა.შ. საბოლოოდ ამან ხელი შეუწყო ახალი სპარსული ენის ფორმირებას (რომელშიც მრავლად შევიდა არაბიზმები) და მის გავრცელებას სასანიანთა ირანის ყოფილ ტერიტორიაზე, მათ შორის – შუა აზიასა და ავღანეთშიც.

ირანელების მზარდი გავლენისათვის შუააზიელი თიურქების დაპირისპირების ცდამ სახალიფოს საბოლოოდ უარ-

ნიმე დღე არყევდა. იმდროინდელი მოსახლეობისათვის ეს მოვლენა ღვთის რისხვა იყო. ხომ არ გახდა გეოლოგიური კატასტროფაც უმაინთა დამხობის მიზეზი?

ყოფითი შედეგი მოუტანა. ბაღდადის ხალიფა 830-იანი წლებიდან ქირაობს თიურქ ღულამებს, რომლებმაც მალე პრეტიორიანული გვარდიის როლი შეიძინეს. თიურქული გვარდიის თვითნებობა ასუსტებდა ცენტრალურ ხელისუფლებას.

აბასიანი ხალიფები ახალ დაპყრობით ომებს ველარ ენევიან და ძირითადად არსებული დარ *ალ-ისლამის* შენარჩუნებას ცდილობენ. სინამდვილეში კი დაიწყო სახალიფოს დაშლა. IX-X საუკუნეები არაბული სახელმწიფოს თანდათანობითი დაცემისა და ახლო აღმოსავლეთში ახალი პოლიტიკური ერთეულების წარმოქმნის ხანაა.

IX-X საუკუნეები დიდი გეოპოლიტიკური ძვრების ეპოქა აღმოჩნდა: აღმოსავლეთ და ცენტრალური ევროპის რამდენიმე ერმა მიიღო ქრისტიანობა; დაჩქარდა ეროვნული სამეფო-სამთავროების ჩამოყალიბება (წარმოიშვა პოლონეთი, ხორვატია, ჩეხეთი, უნგრეთი, კიევის რუსეთი, გაერთიანდა ინგლისი და ა.შ.); სამხრეთ კავკასიაში აღდგა ქართული და სომხური სამეფოები.

ირანის ტერიტორიაზე იქმნება ახალი სახელმწიფოები, რომლებიც ისლამის საფუძველზე ცდილობენ სასანიანთა დროინდელი ირანის აღდგენას. ეს, ბუნებრივია, მშვიდობიანი მოლაპარაკებების გზით არ ხდება: ძალაუფლების მისაღწევად დინასტიები ერთმანეთს ჟლეტენ. მაგრამ IX-X საუკუნეების ირანში ეკონომიკური და კულტურული ცხოვრება ვითარდება, იქ აშკარა რენესანსია.

820 წელს ბაღდადის ხალიფამ დამოუკიდებელ ამირად ცნო ხორასნის მმართველი ირანელი *ალ-თაჰერი*. განზე გაიწიეს სხვა რეგიონულმა ხელმძღვანელებმაც, რომელთა სეპარატიზმი უპირველესად იმაში გამოიხატებოდა, რომ ისინი ბაღდადის ხაზინაში გადასახადის შეტანას წყვეტდნენ. თუკი ბაღდადს ძალა შესწევდა, ის სეპარატიზტებს სასტიკად უსწორდებოდა. სხვათა შორის, თიურქული გვარდია, ჩვენი ისტორიული წყაროებიდან ცნობილი *ბულა თურქის* (არაბებისათვის იგი იყო *ბულა ალ-ქაბირ*, „დიდი ბულა“) მეთაურობით, ხალიფამ გამოგზავნა *თბილისის ურჩი არაბი ამირას* დასასჯელად. სხვა საქმეა, რომ ამ ძირითადი დავალების შესრულებისას დამსჯელი რაზმი ქართ-

ლის მშვიდობიან მოსახლეობასაც ძარცვავდა და ჟლეტდა. შუა საუკუნეებში ეს ნორმალურ მოვლენად ითვლებოდა.

910 წელს მუჰამადის ასულის, ფატიმას ჩამომავალმა, რომელიც შიიტი იყო, თუნისში თავი დამოუკიდებელ ხალიფად გამოაცხადა. ფატიმიანმა ხალიფებმა 969 წელს დაიპყრეს ეგვიპტე და იმავე წელს დააარსეს ქალაქი კაირო (ალ-კაჰირა), რომელიც მათი დედაქალაქი გახდა. X საუკუნის შუაწლებისთვის აბასიანი ხალიფების ძალაუფლება ბაღდადს აღარ სცილდებოდა. დასავლეთ ირანის ბუვეიანთა დინასტიის წარმომადგენელმა 945 წელს აიღო ბაღდადი და საერო ხელისუფლება ჩამოართვა ხალიფას: მას მხოლოდ სასულიერო ხელისუფლება შეერჩა.

ამრიგად, არაბების პოლიტიკური ჰეგემონია ახლო აღმოსავლეთში ფაქტობრივად სამ საუკუნეში დასრულდა. მაგრამ მათ მიერ შექმნილი რელიგიური იდეოლოგია – ისლამი – დარჩა და განმტკიცდა არა მარტო რეგიონში, არამედ მის გარეთაც.

ამჯერად ისლამის დროშა ხელში თიურქებმა აიტაცეს.

სელჩუკიანი თიურქები

თიურქულ ტომებს ახლო აღმოსავლეთში ჩვენი წელთაღრიცხვის პირველი ათასწლეულის დასაწყისიდანვე იცნობდნენ. ჯერ კიდევ პართია ებრძოდა თიურქულენოვანი ჰუნების შემოსევებს. ბაღდადის ხალიფებს თიურქული გვარდია ჰყავდათ. მაგრამ ახლო აღმოსავლეთში მასობრივად შემოსვლას თიურქები XI საუკუნიდან იწყებენ.

თიურქების ერთ-ერთი ტომობრივი გაერთიანების – ოღუზების (სხვა განშტოებაა უფრო ჩრდილოეთით წასული ყივჩაღური მოდგმის ტომები) ურდოები შუა აზიაში მომთაბარეობდნენ, როდესაც მათი ერთ-ერთი ბელადის, სახელად სელჩუკის, ინიციატივით ნებაყოფლობით მიიღეს სუნიტური მიმართულების ისლამი: ეს X-XI საუკუნეების მიჯნაზე მოხდა. ამის შემდეგ ამ ხალხს *სელჩუკიანების*, ან *თიურქ-სელჩუკების* სახელით იცნობდნენ. ისლამმა განამტკიცა

თიურქთა ეთნიკური ერთობა იმ პერიოდში, როდესაც გვა-როვნული კავშირები დაშლის პირზე იყო მისული. სუნიტუ-რი ისლამი მშვენივრად მოერგო სელჩუკიანთა ტომობრივი არისტოკრატიის დაპყრობით ტენდენციას, რომელსაც იგი ამართლებდა ურწმუნოებთან და მწვალებლებთან (ამ შე-მთხვევაში, შიიტებთან) ომის საჭიროებით.

1040 წელს შუააზიელი სელჩუკიანები იწყებენ ირანის დაპყრობას და ხუთ წელიწადში ამთავრებენ ამ პროცესს. ასეთი სწრაფი წარმატების მიზეზი იყო ირანის დაქსაქსუ-ლობა და მის ტერიტორიაზე არსებულ სახელმწიფოებში მძაფრი შიდასოციალური წინააღმდეგობა. ამის გამო: „ირა-ნის მრავალმა ქალაქმა გაუღო თავისი ალაყაფები თურქ-სელჩუკებს. ირანელი წარჩინებულები ზეიმით ხვდებოდნენ მათ“ [გაბაშვილი, 1957, 122].

მაგრამ მალე ამ სტუმართმოყვარე მასპინძლებმა იგრძ-ნეს, თუ რა მწარედ ცდებოდნენ, როდესაც ეგონათ, რომ „ცოტაოდენ იმიგრანტს“ მიიღებდნენ ქვეყანაში და მათ თა-ვიანთთვის სასარგებლოდ გამოიყენებდნენ. თეორიულად ასეთი რამ შესაძლებელი იყო, რომ არა მომხდურთა დიდი დემოგრაფიული პოტენციალი: ცენტრალური აზიიდან განუწყვეტელ ნაკადად შემოედინებოდა თიურქთა სულ ახალ-ახალი ტალღები.

არაბებისაგან განსხვავებით, რომელთა დიდი ნაწილი ურბანიზებულ ცხოვრებას ძალიან მალე ეზიარა, მეცხვარე თიურქ-სელჩუკთა უმრავლესობა კარგახანს ამჯობინებდა მომთაბარე ცხოვრებას და ამისათვის დიდი ფართობი სჭირ-დებოდა. მათთვის სულ ერთი იყო, თუ რა დაიპყრეს – დარ ალ-ჰარბი თუ დარ ალ-ისლამი. ისინი თავნებობდნენ მუს-ლიმურ ქვეყნებშიც, ადვილად შეეძლოთ სახნავ-სათესი მიწა ცხვრის საძოვრად ექციათ. ეს ძირძველი ბინადარი მოსახ-ლეობის აყრის ტოლფასი იყო. მოსახლეობის შეცვლა კი მშვი-დობიანად არასოდეს ხდებოდა. დიდი იყო წინააღმდეგობა.

ჯერ ირანის, შემდგომში – კავკასიის, ბიზანტიის ტერი-ტორიებზე თიურქთა მრავალრიცხოვანი ტომები საკმა-ოდ ფართოდ განსახლდნენ. ირანის ჩრდილო-დასავლეთ ნაწილში, მდინარე არეზის სამხრეთით მდებარე ნაყო-

ფიერ მიწებზე თიურქებმა მოსახლეობის უმრავლესობაც კი შეადგინეს. მათ აქ დახვდათ გეოგრაფიული სახელი ატურპატაკან/აზარბაჯან/აზარბაქან [თოფურია, 1999], საიდანაც წარმოსდგა „აზერბაიჯანი“³⁸. ეს სახელი იქ დასახლებული თიურქული ტომების ეთნონიმად (ხალხის სახელად) იქცა და ბევრად უფრო გვიან (ფაქტობრივად – XX საუკუნეში) გავრცელდა არეზის ჩრდილოეთითაც, დღევანდელი აზერბაიჯანის რესპუბლიკის ტერიტორიაზე.

1055 წელს სელჩუკიანთა ბელადმა *თოღრულ-ბეგმა* დაიპყრო ბაღდადი. „ფეხშიშველა მწყემსმა“ აიძულა ხალიფა მისთვის სულტნის ტიტული მიენიჭებინა და თავზე დაედგა ორრქიანი გვირგვინი, ალექსანდრე მაკედონელის სიმბოლო, რაც აღმოსავლეთისა და დასავლეთის მბრძანებლობას ნიშნავდა. 1065 წელს თიურქთა ხელში იყო ანისი – სომხეთის ძველი დედაქალაქი. 1071 წელს სელჩუკიან სულტან ალფარსლანს ტყვედ ჩაუვარდა აღმოსავლეთ ანატოლიაში, *მანასკერტთან*, დამარცხებული ბიზანტიის იმპერატორი *რომან დიოგენე*. 1080 წელს თიურქ-სელჩუკებმა აიღეს ცნობილი ქალაქი *ნიკეა*, კონსტანტინოპოლიდან სულ რამდენიმე დღის სავალზე, და *იზნიკის* სახელით ის თავის დედაქალაქად აქციეს. 1085 წელს სელჩუკები ეგეოსის ზღვაზეც გავიდნენ: მათ ხელში აღმოჩნდა ბერძნული ქალაქი სმირნა (თურქულად – *იზმირი*).

ცენტრალურ ანატოლიაში მტკიცედ ფეხმოკიდებულმა სელჩუკიანებმა 1116 წელს თავის დედაქალაქად გამოაცხადეს *იკონიუმი* (*კონია*). შეიქმნა კონიის ანუ *რუმის* (ე.ი. რომის) სასულტნო. ეკონომიკურ-გეოგრაფიული თვალსაზრისით ანატოლიის ზეგანი მშვენივრად მოერგო მომთაბარეთა ინტერესებს. აქ იყო კარგი შეთანაწყობა: *ოვა* (ბარი) საუკეთესო ზამთრის საძოვარი იყო, *იაილა* (იალალი, მთა) კი – საზაფხულო საძოვარი. ტყიანი მხარეები და ვიწრო ზღვისპირა სანაპიროები თიურქ-სელჩუკებს თავიდან ნაკლებად იზიდავდა: იქ ცხვრისათვის საძოვარი ცოტა იყო.

თიურქ-სელჩუკებმა დაამკვიდრეს სპეციფიკური სამხედრო-ლენური სისტემა, რომლის საფუძვლები ჯერ კიდევ

38 ქართულ წყაროებში ამ ტერიტორიას ადარბადაგანი/ადრბიქანი ეწოდებოდა, ხოლო მის მთავარ ქალაქს – *თავრეზი/თავრეყი*.

არაბულ სახალიფოში იყო. ანალოგიური ფეოდალური სისტემა ევროპაში მალე წარსულს ჩაბარდება. სამხედრო-ლენური სისტემის არსი იყო ის, რომ სულტანი, როგორც მთელი სახელმწიფოს მინის უზენაესი მფლობელი, თავის ვასალს *იკტადარს* (სხვა სახელია *მუკტა*) აძლევდა საკარგავს (ფეოდს), არაბულად – *იკტას*, ვასალი კი მიღებული შემოსავლის სანაცვლოდ ვალდებული იყო სულტნისათვის სამხედრო სამსახური გაეწია.

სულტნის ძლიერი ვასალები, ხშირად სელჩუკიანი უფლისწულები, აღწევდნენ იმას, რომ მათთვის დროებით გამგებლობაში გადაცემული მიწა სამემკვიდრეო მამულად ექციათ. სეპარატიზმთან ბრძოლა სელჩუკიანი სულტნებისაგან საგარეო-პოლიტიკურ აქციებზე არანაკლებ ენერგიას მოითხოვდა. უკვე XII საუკუნეში თიურქ-სელჩუკთა იმპერია რამდენიმე სამფლობელოდ დაიშალა, რომელთაც მონათესავე, მაგრამ მეტოქე მონარქები ჩაუდგნენ სათავეში.

მიუხედავად იმისა, რომ სელჩუკიანი თიურქები ახალმოსახლენი იყვნენ რეგიონში, მათი შეგუება ახლო აღმოსავლეთთან საკმაოდ ინტენსიურად ხდებოდა. თიურქებს ჰქონდათ მძლავრი ასიმილაციური პოტენციალი – საკმაოდ დიდი მოსახლეობა, ლოგიკურად აგებული ენა (რომელმაც ადვილად შეითვისა სპარსული და არაბული ლექსიკა). მათი წარმატების მიზეზი იყო აგრეთვე ის, რომ ყველა უცხო-ტომელი, ვინც სუნიტურ ისლამში გადავიდოდა და სელჩუკიანი სულტნის სამსახურს აირჩევდა, მისი მფარველობით სარგებლობდა და კარიერის გაკეთების იმედიც შეეძლო ჰქონოდა (ეს შემდგომში ოსმალთა თურქების პლუსიც იქნება). ბევრი ირანელი ჩადგა სელჩუკიანთა სამსახურში. მათი მეშვეობით ირანულმა კულტურამ საგრძნობი გავლენა მოახდინა თიურქ-სელჩუკებზე. მაგალითად, ქ. კონიის სელჩუკთა ხანის არქიტექტურაში ნათლად ჩანს ირანული გავლენა.

მუსლიმები და ქრისტიანები:

შეხლა და თანაცხოვრება

სელჩუკიანი თიურქების ბიზანტიაში შეჭრასა და საქართველოზე ამის გავლენას დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი ძალიან ლაკონურად, მაგრამ მრავლისმთქმელად გადმოგვცემს:

„ხოლო განძლიერებასა თურქთასა დაუტევნეს ბერძენთა ქუეყანანი მათნი, ციხენი და ქალაქნი, რომელ აღმოსავლეთს ჰქონდეს და წარვიდეს. რომელნიცა აიხუნეს თურქთა და დაემკვიდრნეს მას შინა. და ვინათგან მეზობლობით მოეახლნეს საზღვართა ჩუენთა, განმრავლდა შიში და ჭირი მათგან ჩუენ ზედა. რამეთუ იწყეს მიერთგან რბევად, ტყუენვად და მოოხრებად, ნუად, სრვად და ტყუეობათ ჩუენ ქრისტიანეთა“ [ქ-ც, II, 318-319].

სელჩუკიანთა შემოსევა („დიდი თურქობა“) საქართველოს თვით არსებობას უქმნიდა საფრთხეს, რადგან ბინადარი ქართული მოსახლეობა იძულებული იყო აყრილიყო და მთას შეხიზნოდა. აღმოსავლური სამხედრო-ლენური სისტემის გაბატონება ნიშნავდა, რომ ადგილობრივი მიწათმფლობელობა და საადგილმამულო ურთიერთობა, რასაც მნიშვნელოვანწილად ეფუძნება ეთნიკური კულტურა და სულიერება, სელჩუკიანთა მიერ დაპყრობილ ტერიტორიებზე რადიკალურად უნდა შეცვლილიყო.

ამ უმძიმესი პრობლემისაგან საქართველო იხსნა დავით აღმაშენებლის პასიონარულმა სულმა, როდესაც მან გაანდევნა მომთაბარეები თავისი სამეფოდან.

მაგრამ XI საუკუნიდან ჩვენ, ქართველები, სამუდამოდ დავემეზობლდით თიურქებს როგორც სამხრეთ-დასავლეთით, ისე სამხრეთ-აღმოსავლეთით და აგერ ცხრა საუკუნეა გვერდიგვერდ ვცხოვრობთ. ხანგრძლივობით ეს მეტია, ვიდრე ჩვენი გეოგრაფიული მეზობლობა ბიზანტიასთან (IV საუკუნიდან XI საუკუნემდე) და გაცილებით მეტი, ვიდრე რუსეთთან, რომელიც მხოლოდ XVIII საუკუნეში გახდა ჩვენი უშუალო მეზობელი. ქვეყნები მეზობლებს ვერ ირჩევენ, ხოლო პატარა ქვეყნები იძულებული არიან გაით-

ვალისწინონ მეზობლობის ფაქტორი საგარეო პოლიტიკის გატარებისას.

შესაძლოა პარადოქსულად ჟღერდეს, მაგრამ საქართველოს სამხედრო-პოლიტიკური აღმავლობისათვის საუკეთესო საგარეო-პოლიტიკური ვითარება შეიქმნა რეგიონში სელჩუკიანთა მძლავრობის პერიოდში. მიუხედავად თიურქ-სელჩუკთა საკმაოდ დიდი სამხედრო ძალისა, მათ მრავალი სახელმწიფო ჰქონდათ, რომლებიც ერთმანეთსაც ეომებოდნენ და უფრო თანასწორ მეტოქეებად წარმოჩინდებოდნენ გაერთიანებული საქართველოსათვის, ვიდრე რეგიონული ზესახელმწიფოები (სასანიანთა ირანი, ბიზანტიის იმპერია, არაბული სახალიფო, ილხანთა იმპერია, ოსმალეთის იმპერია, სპარსეთის იმპერია), რომელთა დამარცხება ბევრად უფრო ძნელი იყო.

საუკუნეების განმავლობაში ანატოლიაში ჩამოყალიბდა გარკვეული სიმბიოზი მუსლიმ თიურქებსა და ქრისტიან ბერძნებს შორის [Necipoğlu, 1999-2000]. სელჩუკები ბიზანტიის კულტურულ გავლენასაც განიცდიდნენ. აღნიშვნის ღირსია, რომ რუმის სულტნებმა თავიანთ სიმბოლოდ აქციეს ბიზანტიური ორთავიანი არწივი (მოგვიანებით, 1472 წლიდან, ის მოსკოვის დიდი მთავრების სიმბოლოც გახდება).

აღმოსავლეთიდან თიურქების მოწოლის თითქმის პარალელურად XI საუკუნიდან რეგიონში იჭრებიან ევროპელი ჯვაროსნები³⁹, რომელთა საბოლოო მიზანი იყო სარკინოზთაგან (ევროპულ ენებში – „სარასენი/სარაცინი“, რაც იმდროინდელ ევროპელთათვის არაბის/მუსლიმის მეტსახელი იყო) იერუსალიმის განთავისუფლება („ქრისტეს საფლავის სარკინოზთაგან გამოხსნა“).

კონფლიქტი ორ მომხდურს – ჯვაროსნებსა და თიურქებს – შორის პრაქტიკულად გარდაუვალი იყო. ასეც მოხდა. აბჯარში ჩამჯდარმა და გულად ულაყებზე ამხედ-

39 ახლო აღმოსავლეთში ევროპელ ჯვაროსნებს აგრესორებად მიიჩნევენ და მათ მიმართ, ისევე როგორც ტერმინ „ჯვაროსნობის“ (ინგლისურად „crusade“) მიმართ ძალიან უარყოფითი დამოკიდებულებაა. ეს ვერ გაითვალისწინეს ამერიკელმა პოლიტიკოსებმა 2001 წლის 11 სექტემბრის ტერორისტული აქტების შემდეგ, როდესაც უშუალოდ ამ ტრაგიკული მოვლენის შემდეგ მოუწოდეს „ჯვაროსნობისაკენ ტერორიზმის წინააღმდეგ“, რაც ისლამურ ქვეყნებში პოლიტიკურად არაკორექტულ გამოხატულებად აღიქვეს. ამიერიდან ამ ტერმინის გამოყენებას თანამედროვე პოლიტიკური პროცესების კონტექსტში დასავლეთის პოლიტიკოსები თავს არიდებენ.

რებულმა ევროპელმა რაინდებმა პირველად გააქციეს სელჩუკიანთა იქამდე უძლეველი კავალერია, რომელთაც 1097 წელს ნიკეის/იზნიკის დატოვება მოუხდათ. სელჩუკიანთა შემდგომი წინსვლა ევროპისაკენ შეჩერდა.

1099 წელს ჯვაროსნებმა იერუსალიმი აიღეს და მას 88 წლის განმავლობაში ფლობდნენ, რის შემდეგაც ისინი განდევნა სალაჰ ად-დინმა (სალადინმა).

ჯვაროსნების კულტურული ნაკვალევი ჩანს აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთში მათ მიერ აგებულ ციხე-კოშკებსა და ეკლესიებში. მაგრამ ისინი რაოდენობრივად მცირერიცხოვანი იყვნენ, რათა რეგიონზე რაიმე შესამჩნევი დემოგრაფიული გავლენა მოეხდინათ. ამ ლაშქრობების ეფექტი ევროპაში უფრო მეტი იყო, სადაც აღმოსავლეთიდან ახალი ინფორმაცია, მათ შორის ტექნიკური ინოვაციაც, შევიდა.

ჯვაროსნული ლაშქრობების უარყოფითი თანმხლები შედეგი იყო აღმოსავლეთის ქრისტიანობის ძირითადი ბურჯის, ბიზანტიის, მორყევა. 1204 წელს დასავლეთიდან მოსულმა ჯვაროსნებმა კონსტანტინოპოლი აიღეს და პირწმინდად გაძარცვეს. ობიექტურად ჯვაროსნებმა გაუადვილეს მომავალი დაპყრობები ოსმალთა თურქებს.

მიუხედავად ყველაფრისა, სელჩუკიანთა ბატონობის ბოლო პერიოდში, XIII საუკუნისათვის, ისახებოდა ტენდენცია, რომ რეგიონში თანდათან მოხდება ეკონომიკის, საქალაქო ცხოვრების აღდგენა, განვითარდება ადგილობრივი კულტურა. მაგრამ მომთაბარეთა ახალმა ტალღამ ისევ შეაჩერა ახლო აღმოსავლეთის სოციალურ-ეკონომიკური და პოლიტიკური განვითარება.

მონღოლები

თიურქ-სელჩუკთა შემოსევის დაწყებიდან 180 წლის შემდეგ, კვლავ ირანმა მიიღო აღმოსავლეთიდან მოსული ახალი სასტიკი დამპყრობლის პირველი დარტყმა. მონღოლების პირველი შემოსევები ჩინგის-ხანის მემკვი-

დრეების მეთაურობით (ჩინგის-ხანი ახლო აღმოსავლეთ-სა და კავკასიაში პირადად არ შემოსულა) მოსახლეობაში შიშის დათესვასა და წინააღმდეგობის განევის უნარის დათრგუნვაზე იყო გათვლილი. ამ მიზნით მონღოლები ახორციელებდნენ ნამდვილ გენოციდს, როდესაც ქალაქების მოსახლეობას პირწმინდად ჟლეტდნენ, არ ინდობდნენ ბავშვებსა და ქალებს, ანგრევდნენ და სპობდნენ ყველაფერს, რაც ადამიანის ხელით იყო შექმნილი. მონღოლების ფონზე თიურქ-სელჩუკები „ჰუმანისტებად“ მოჩანდნენ.

მონღოლებმა ადვილად დაიპყრეს ირანი, გაანადგურეს რუმის სასულტნო, რომლის ნაცვლად XIII საუკუნის მეორე ნახევარში მცირე აზიაში შეიქმნა მონღოლებს დაქვემდებარებული მომცრო თიურქული ბეილიქები*. მათ შორის ახალი მეტროპოლიიდან გეოგრაფიულად ყველაზე შორს, მარმარილოს ზღვასთან, მდებარე ოსმანის პატარა ბეილიქმა საკმაოდ მალე დაიწყო ანატოლიაში დამკვიდრებული თურქების ხელახალი გაერთიანება.

1256 წელს ჩინგის-ხანის შვილიშვილმა ჰულაგუ ხანმა (იმდროინდელი ქართველები მონღოლთა ხანს „ყაენს/ყეენს“ უწოდებდნენ, შემდეგ კი გადაიტანეს ეს ტიტული მომდევნო პერიოდის ირანის შაჰებზე) მთელი ირანი დაიმორჩილა და შექმნა ილხანთა (ილხან – ხალხის მბრძანებელი) სახელმწიფო. საქართველო მონღოლების ვასალური ქვეყანა გახდა. მისი სახელმწიფოებრიობის განვითარება შეჩერდა.

თავდაპირველად მონღოლები ცდილობდნენ, არ გათქვეფილიყვნენ ადგილობრივ მოსახლეობაში, შეენარჩუნებინათ თავიანთი რელიგია, ზნე-ჩვეულებები. ისინი არ ზრუნავდნენ დაპყრობილი ტერიტორიის განვითარებაზე, მაგრამ თანდათანობით ახლო აღმოსავლეთის უფრო მაღალმა კულტურამ თავისი სიტყვა თქვა. XIII საუკუნის ბოლოსათვის მონღოლთა უმეტესობამ ისლამი მიიღო, ხოლო მომდევნო საუკუნეში ისინი პრაქტიკულად ან გასპარსელდნენ ან გათიურქდნენ. XIV საუკუნეში ილხანთა სახელმწიფო დაიშალა და მის ტერიტორიაზე ცალკეული

თიურქულ-მონღოლური დინასტიები გაბატონდნენ.

1380-93 წლებში ირანი მთლიანად იქნა დაპყრობილი გათიურქებული მონღოლის, *თემურ-ლენგის*⁴⁰, მიერ. მისი სისასტიკე პირველ მონღოლებს თუ შეედრებოდა (მაგალითად, ისფაჰანში მან 70 ათასი მოქრილი თავიდან პირამიდების აგება ბრძანა). თემურის შემოსევებმა გააპარტახა საქართველო და საბოლოოდ მოსპო ერთიანი სამეფოს აღორძინების იმედი. 1402 წელს თემურ-ლენგმა ანკარის ბრძოლაში დაამარცხა აღმავალი ოსმალეთის სულტანი *ბაიაზითი*, ტყვედ იგდო იგი და ამით ობიექტურად ნახევარი საუკუნით გადაავადა კონსტანტინოპოლის დაპყრობა ოსმალების მიერ.

მაგრამ თემურის იმპერია კიდევ უფრო ეფემერული აღმოჩნდა, ვიდრე ჩინგის-ხანის მემკვიდრეებისა. 1405 წელს თემურის მოკვლის შემდეგ მისი იმპერია დაიშალა, ხოლო ირანს მთელი საუკუნე მეტოქე თურქმანული ტომების ბელადები ჯიჯგნიდნენ. მხოლოდ 1502 წელს მოხერხდება ირანის გაერთიანება, ამჯერად სეფიანთა დინასტიის ხელქვეით.

ოსმალეთმა კი, თემურისაგან მიყენებული სასტიკი მარცხის შემდეგ, ოციოდე წელიწადში აღიდგინა სამხედრო პოტენციალი და კვლავ დაადგა ექსპანსიის გზას.

40 თემური არის განსხვავებული ისტორიული შეფასების მაგალითი. იგი იქცა ეროვნულ სიმბოლოდ დამოუკიდებლობის ეპოქის უზბეკებისათვის, რომლებიც მისი იმპერიიდან ითვლიან თავის სახელმწიფოებრიობას. ეს ოფიციალურ სიმბოლიკაშიც ჩანს: მე-20 საუკუნის ბოლოდან ცხენზე ამხედრებული „დიდი სახელმწიფო მოღვაწისა და მეომრის ამირ თემურის“ ძეგლი აღმართულია ტაშკენტის ცენტრში (იქ, სადაც საბჭოთა ეპოქაში კარლ მარქსის ბრინჯაოს ქანდაკება იდგა). იმ ქვეყნებში კი, რომელთაც თემური არბევდა, მას მკვეთრად ნეგატიურ შეფასებას აძლევენ.

თავი 9

გეოპოლიტიკა რეგიონში მე-16 საუკუნიდან პირველ მსოფლიო ომამდე

ოსმალეთი: სახელმწიფო და გეოპოლიტიკა

დასავლეთ ანატოლიაში, ბიზანტიური პროვინცია ბითინიის მეზობლად მდებარე *ოსმანის ბეილიქი** იყო კონიის სულტნის მიერ ოსმანის მამისათვის ნაბოძები იკტა. XIII საუკუნის ბოლოდან კი ოსმანის მემკვიდრეებმა მიწის ეს ნაკვეთი ახალი იმპერიის ბირთვად აქციეს. ოსმანის დინასტიას *ოსმანლი* დაერქვა: აქედანაა ნაწარმოები ქართული „ოსმალ“ და ევროპული ენების „ოტომანი“⁴¹. ოსმალთა ხელმწიფის მთავარი თურქული ტიტული იყო *ხან-ი*. მას აგრეთვე მოწიწებით მიმართავდნენ სპარსული ტიტულით – *ხუნიარ* („მბრძანებელი“; ქართული გამოთქმაა „*ხონქარი*“). საზღვარგარეთ ოსმალეთის ხელმწიფეს უფრო იცნობდნენ არაბული ტიტულით – *სულტან-ი*.

ფრიდრიხ რატცელის მოსაზრება დინამიკური სახელმწიფოს ძირითადი დანიშნულების შესახებ, რომ მისთვის *აუცილებელია ტერიტორიული ექსპანსია*, კარგად მიესადაგება ოსმალეთს. შუა საუკუნეებში ეს მიზანი, რაოდენ ცინიკურადაც უნდა ჟღერდეს დღეს, პრაქტიკულად ყველა „დინამიკურ“ სახელმწიფოს ჰქონდა. ოსმალეთი ამ თვალ-

41 ვახუშტი მოიხსენიებს დინასტიის მამამთავარს, როგორც „ოტმან“-ს [ქ-ც, IV, 274], რაც ახლოსაა სახელის არაბულ ორიგინალთან, მაგრამ ქართულში მაინც „ოსმანი“ დამკვიდრდა. „ქართლის ცხოვრება“ თურქთა უზენაეს მმართველს „სულტნად“ (და არა „სულთანად“) მოიხსენიებს. არაბულადაც, სადაც არის ცალკე ნიშნები „თ“ და „ტ“ ბგერებისათვის, ეს ტიტული სწორედ ასე იწერება – „სულტან“.

საზრისით ერთ-ერთი ყველაზე წარმატებული მაგალითია. კიდევ უფრო უკეთესი მაგალითია რუსეთის სახელმწიფო.

ოსმალეთის არსებობის საწყის სტადიაზე მისი გეოპოლიტიკა მთლიანად ეფუძნებოდა ექსპანსიას. იმ დროს ოსმალეთი წარმოადგენდა ტიპურ სამხედრო-ფეოდალურ სახელმწიფოს, რომლის მიზანი იყო გაფართოება მეზობელი ქვეყნების ხარჯზე და მათი სტაბილური ექსპლუატაცია (პირველ ეტაპზე, ბანალური ძარცვა – „მეკობრობა“).

ბერი ეგნატაშვილი „ახალი ქართლის ცხოვრებაში“ სხარტად იძლევა ოსმალეთის წარმოშობის ისტორიას:

„ამან [ოსმანმა] იწყო მეკობრობა, განიმრავლა მრავალი საქონელი მეკობრობითა და მით შემოიყარა მრავალი კაცი. და დაიპყრა არაბისტანი და ტახტად ჰქონდა ბურსა და დაჯდა მუნ“ [ქ-ც, II, 339].

თითქმის ყველაფერი ზუსტია, გარდა ქრონოლოგიური ლაფსუსისა: უშუალოდ ოსმანს არ დაუპყრია „არაბისტანი“: ეს მისმა შორეულმა მემკვიდრეებმა გააკეთეს.

მაგრამ საკმაოდ მალე ოსმალები ჩამოყალიბდნენ სახელმწიფოს კარგ მშენებლებად. მათმა იმპერიამ რეგიონის კვალობაზე დიდხანს გაძლო: ოსმალეთმა ექვსი საუკუნე იარსება.

ოსმალეთის გაფართოება თავდაპირველად სამხრეთ-აღმოსავლეთ ევროპაში დაიწყო⁴².

XV საუკუნის მეორე ნახევრიდან იწყება იმპერიის სერიოზული ექსპანსია აღმოსავლეთითაც. კონსტანტინოპოლის აღებიდან (1453 წ.) რვა წლის შემდეგ ოსმალეთმა

42 ოსმალების ევროპაში გადაყვანის ინიციატორები ევროპელებივე იყვნენ. გენუელებს, რომლებსაც შავ ზღვაზე ვაჭრობის მონოპოლიას ვენეციელები ეცილებოდნენ, 1352 წელს განსაცდელის ჟამი დაუდგათ. ქალაქ კონსტანტინოპოლის გვერდით მდებარე გენუელთა კოლონიას, გალატას, საფრთხე შეუქმნა ბიზანტიის იმპერიის, ვენეციის რესპუბლიკისა და არაგონის სამეფოს კოალიციამ. მოკავშირეების ძიებისას, გენუელებმა მიმართეს მცირე აზიის სანაპიროზე გამოჩენილ ოსმალ თურქებს და საკუთარი გემებით გადაიყვანეს ისინი ევროპაში. გენუელების მხარეზე ბრძოლის შემდეგ ოსმალებმა ევროპაში დარჩენა ამჯობინეს და თავიანთი სამფლობელოს გაფართოება ბალკანეთის ტერიტორიაზე დაიწყეს.

ევროპელები შემდგომშიც არც თუ იშვიათად მოკავშირეობდნენ ოსმალებთან, ანდა ემსახურებოდნენ მათ. მაგალითად, 1453 წელს კონსტანტინოპოლისათვის საბედისწერო ალყის დროს, როდესაც სულტანი მეჰმეთ II ბიზანტიის იმპერიის უკანასკნელ რედუტებს ლეწავდა, ოსმალების მხარეს ბევრი ევროპელი ქრისტიანი იბრძოდა. ის უზარმაზარი ზარბაზანიც კი, რომლითაც ოსმალები ანგრევდნენ კონსტანტინოპოლის კედლებს, უნგრელი ოსტატის მიერ იყო ჩამოსხმული.

ოსმალეთის მაქსიმალური ტერიტორიული გაფართოების ხანა XVI საუკუნეზე მოდის (ნახ. 9.1). შავი ზღვა „ოსმალურ ტბად“ იქცა, მას შემდეგ, რაც 1475 წელს სულტნის ვასალი გახდა ყირიმის ხანი. მთელი ბალკანეთი და ნახევარი უნგრეთი სულტნის ხელში იყო. ოსმალთა მარბიელი ლაშქარი ბალტიის ზღვის სანაპიროსა და აპენინის ნახევარკუნძულს აღწევდა. 1529 წელს ოსმალთა ალყაში მოექცა ვენა (მაგრამ ის არ დაეცა);

აღმოსავლეთით წინსვლა ოსმალეთს გარდაუვალად აპირისპირებდა სეფიანთა სპარსეთთან. 1514 წელს მოხდა ოსმალებისა და სეფიანების პირველი დიდი ბრძოლა ჩალდირანთან: ოსმალებმა, რომელთაც კარგი არტილერია ჰქონდათ, სასტიკად დაამარცხეს სეფიანი ყიზილბაშები. სელიმ I-მა მცირე ხნით მათი დედაქალაქი თაბრიზიც კი აიღო, მაგრამ მალევე დატოვა, რადგან უფრო მნიშვნელოვანი საქმე ელოდა სამხრეთით, არაბეთის მიწაზე.

XVI საუკუნეში ოსმალეთი გაბატონდა ახლო აღმოსავლეთის დიდ ნაწილში და იქ 400 წელი დარჩა. 1516-1517 წლებში სულტანმა *სელიმ იავუზმა* (მრისხანემ) დაიპყრო სირია, პალესტინა, ეგვიპტე; 1534 წელს ოსმალებს ბაღდადი და მთელი შუამდინარეთი ეპყრათ ხელთ. დღევანდელი სირია, ლიბანი, ისრაელი, პალესტინა, იორდანის ნაწილი *შამის* (სირიის) *ეიალეთში** შევიდა. შუამდინარეთში შეიქმნა *მოსულის*, *ბაღდადისა* და *ბასრას* ეიალეთები. *მისრი* (ეგვიპტე), სადაც სელიმმა დაამარცხა და დაიმორჩილა მამლუქები, ცალკე ეიალეთი გახდა. იმავე საუკუნის შუაწლებისათვის ოსმალეთის ვასალური ტერიტორია გახდა *ჰიჯაზი* იქ მდებარე ისლამის წმინდა ქალაქებითურთ (შემდგომში ისიც ეიალეთად იქცა) და დაპყრობილ იქნა იემენი [Pitcher, 1974].

ოსმალეთს გზა ხსნილი ჰქონდა ინდოეთის ოკეანისაკენ, მაგრამ მისი სამხედრო-საზღვაო პოტენციალი აღმოსავლეთით სალაშქროდ საკმარისი არ აღმოჩნდა.

მხდელი) ტერიტორიების დაპყრობა და სავაჭრო გზების კონტროლი, აგრეთვე სამხედრო ალაფი.

ძირითადი სადავო ტერიტორიები და ბრძოლის ველი იყო შუამდინარეთი (ერაყი), ქურთისტანი, დასავლეთ სომხეთი, სამხრეთ აზერბაიჯანი, სამხრეთ კავკასია (ნახ. 9.2), რომლებიც ყველაზე მეტად ზარალდებოდნენ ეკონომიკურად და პოლიტიკურად.

ამ ტერიტორიებზე ფერხდებოდა პოლიტიკური პროცესი, შეუძლებელი იყო ეროვნული სახელმწიფოების მშენებლობა. ოსმალეთ-სპარსეთის ომები ერთ-ერთი მიზეზი იყო იმისა, რომ ვერ შეიქმნა ქურთების სახელმწიფო, ვერ აღდგა სომხების სახელმწიფო, ველარ გაერთიანდა ქართული სამეფო-სამთავროები, ხოლო ერთი ქართული სახელმწიფო, სამცხე, საერთოდ მოისპო. ის ოსმალეთმა დაიპყრო და „ჩილდირის (გიურჯისტანის) ეიალეთის“ სახელით შეიერთა: მასში შევიდა მესხეთი, ჯავახეთი, ტაო, კლარჯეთი, შავშეთი, არტაანი და ზემო აჭარა [Pitcher, 1974, map XXXI]. ამ ომების დროსვე სპარსეთის შაჰმა აბას I-მა კახეთიდან ფერეიდანში გადაასახლა ქართული მოსახლეობა, ხოლო ქვემო ქართლში ბორჩალუს თიურქული ტომი ჩაასახლა.

1555 წლის *ამასიის ზავით* ოსმალეთ-სპარსეთის ომების პირველი სერია დამთავრდა. დადგინდა ნაპირი (სასაზღვრო ზოლი), რომელსაც მეტ-ნაკლებად გასდევს თურქეთ-ირანის თანამედროვე საზღვარი. სამხრეთ კავკასიაში მდებარე სადავო მიწებს ეს გამიჯვნა შუაზე ყოფდა: ქართლ-კახეთი, სამცხის ნაწილი (ახალციხე), ერევნის სახანო და სამხრეთ კავკასიის თიურქულენოვანი სახანოები (დღევანდელი აზერბაიჯანის რესპუბლიკის ტერიტორია) სპარსეთს რჩებოდა. დასავლეთ საქართველო და სამცხე-საათაბაგოს სამხრეთ ნაწილი (ახალციხის გარეშე) – ოსმალეთს გადაეცა. მასვე მიეკუთვნა ქურთისტანის/დასავლეთ სომხეთის დიდი ნაწილი და ერაყი ბაღდადითურთ.

საზღვრის ზუსტი გამიჯვნა შუა საუკუნეებში, რასაკვირველია, არ ხდებოდა. ოსმალეთ-სპარსეთის საზღვრის დელიმიტაცია არარატის მთიდან სპარსეთის ყურემდე ჩატარდა

მხოლოდ 1913 წელს. ამასიის საზავო ხელშეკრულების (და მომდევნო ზავების) ტექსტის სხვადასხვაგვარი ინტერპრეტაცია ყოველთვის იძლეოდა სასაზღვრო დავის საბაბს, რასაც ახალი ომი მოჰყვებოდა ხოლმე.

ომების მომდევნო სერიის შემდეგ, 1639 წლის ზოჭაბის (ყასრ-ე-შირინის) საზავო ხელშეკრულებით სპარსეთმა და ოსმალეთმა აღადგინეს 1555 წელს დადგენილი საზღვარი ასეთი შესწორებით: ახალციხის მხარე ოსმალეთმა მიიღო.

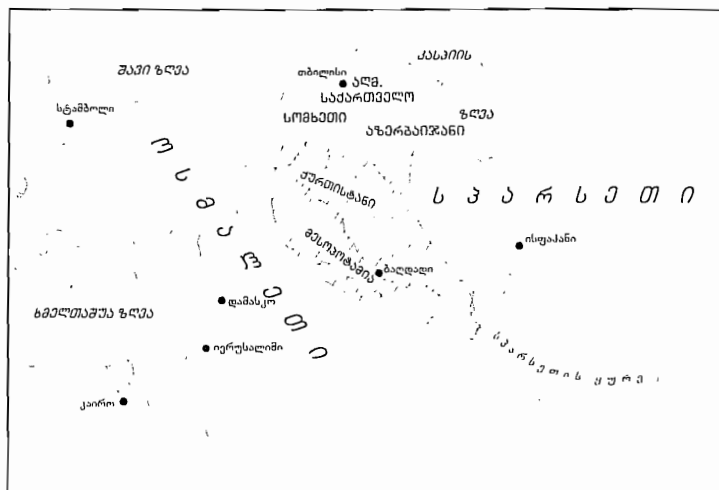
ვახუშტი ბატონიშვილი საკმაოდ სწორად გადმოსცემს 1639 წლის ზავის ტერიტორიულ შედეგებს:

„შემდგომად ზავ-ჰყვეს მურად-ხონთქარმან და შაჰ-სეფიმ. დაშთა ხონთქარსა იმერეთი, საათაბაგო და ქურთისტანის ნახევარი. ხოლო ყვენს დაშთა ერევანი, ქართლი, კახეთი და ქურთისტანის ნახევარი“ [ქ-ც, IV, 440].

1746 წლის სპარსეთ-ოსმალეთის ზავმა კიდევ ერთხელ დაადასტურა ეს გამიჯვნა.

ნახ. 9.2

ოსმალეთისა და სპარსეთის სადავო ტერიტორიები და ბრძოლის ველი XVI-XVIII საუკუნეებში

გამუსლიმებულ ქართველებს ქრისტიანები „თათრებს“⁴³

211

უწოდებდნენ. ამ რეგიონში შემდეგ დასახლდნენ მომთაბარე თურქმენები, ქურთები, ჰემშინები (გამუსლიმებული სომხები). მათთან საურთიერთობო *lingua franca** თურქული იყო, რომელმაც თანდათან შეავიწროვა ქართულის გამოყენების სფერო. ამას ხელს უწყობდა სამცხე-საათაბაგოში ქრისტიანობის ზოგადი დაკნინებაც.

ოსმალეთის მიერ დაპყრობილ მთიან აჭარასა და სანაპირო ქობულეთის მხარეში, ისლამიზაცია უფრო გვიან მოხდა, მოსახლეობის ეთნიკური შემადგენლობაც არ შეცვლილა [ნაჭყებია და სვანიძე, 1960]. ამის მიზეზი იყო როგორც მთიანი აჭარის გეოგრაფიული მდებარეობა, ისე დასავლეთ საქართველოდან, უპირატესად, გურიიდან გამოქცეული (ფირარი/ფირალი „გაქცეულს“ ნიშნავს) ყმა-გლეხების განუწყვეტელი ინფილტრაცია ქობულეთის მხარეში. როდესაც ფირალი მდინარე ჩოლოქს (საზღვარი გურიის სამთავროსა და ოსმალეთს შორის) გაღმა გადადიოდა, ის ხონთქრის ქვეშევრდომი ხდებოდა, მაგრამ მშობლიურ ენას არ ივინყებდა.

დასავლეთ საქართველოს ქრისტიანი მეფე-მთავრები სულტნის ვასალები გახდნენ. მაგრამ მათი სამფლობელოები იმპერიის სტანდარტულ ადმინისტრაციულ ნაწილებად არ ქცეულა. პიტჩერი [Pitcher, 1974, 130] იძლევა ოსმალეთის ვასალური ტერიტორიების კლასიფიკაციას: მაგალითად, *პრესტიჟული* მნიშვნელობა ჰქონდა წმინდა ადგილებს ჰიჯაზში; *სამხედრო* მნიშვნელობა ჰქონდა სასაზღვრო რეგიონებს, მაგალითად, ვალახეთს (დღევანდელ რუმინეთში), ყირიმს, ქურთისტანს; *კომერციული* მნიშვნელობა ჰქონდა კუნძულ ქიოსს, რაგუზას (დუბროვნიკი) და რამდენიმე სხვა რეგიონს, მათ შორის დასავლეთ საქართველოს: ოსმალეთს აქედან გაჰქონდა ხე-ტყე და გაჰყავდა მონები.

ში: ტოპა, სხალტუბო, გურუტუბან, კარატუბან, კორტუბან, ზედუბან, აბასტუბან“ [Юныев, 1999, 165]. თითქმის ყველა ეს ტოპონიმი სიტყვა „უბანზეა“ აგებული და არაფიქსირებული კავშირი არა აქვს მითურ თიურქულ ტომთან.

მესხეთიდან დემორტირებული მოსახლეობის საზღვარგარეთიდან ნაქვებულ ლიდერები უარყოფენ ქართველობასთან რაიმე კავშირს, მოითხოვენ დაბრუნებას საზღვრისპირა რაიონში და მათთვის ტერიტორიული ავტონომიის შექმნას იქ მცხოვრები ქართული და სომხური მოსახლეობის ინტერესების სრული უგულვებელყოფით. ეთნოტერიტორიული ავტონომია კონფლიქტს გარდაუვალს ხდის, რაც კარგად დასაბუთა ერთმა შევდმა მეცნიერმა, სხვათა შორის, საქართველოს მაგალითზე [Cornell, 2002].

XVIII საუკუნის ბოლოს ოსმალეთში შეითხზა მითი, თითქოს ხალიფას უკანასკნელმა შთამომავალმა XVI საუკუნეში თავისი უფლებამოსილება გადასცა სულტან სელიმ I-ს. ასეთ „არგუმენტაციაზე“ დაყრდნობით ოსმალთა სულტნებმა ხალიფას, ანუ ისლამის უზენაესი რელიგიური ხელმძღვანელის, ტიტულიც მიითვისეს.

ისლამის წმინდა ადგილების – მექასა და მედინას – ფლობა სულტანს, რომელიც XIX საუკუნიდან ერთდროულად ხალიფაც იყო, დიდ წონას მატებდა ისლამურ სამყაროში. გარდა ამისა, ოსმალეთის შემადგენლობაში იყო ქრისტიანთათვის წმინდა მიწა – პალესტინა იერუსალიმითურთ.

ოსმანისა და მისი მემკვიდრეების მიერ შექმნილმა სახელმწიფომ ანატოლიის სხვა თურქულ ბეილიკებს აჯობა სხვადასხვა გარემოებათა გამო.

ოსმალეთის თავდაპირველი წარმატების ერთ-ერთი მთავარი მიზეზი იყო მისი პოლიტიკურ-გეოგრაფიული მდებარეობა და იმ დროს არსებული გეოპოლიტიკური ვითარება:

- თავისი არსებობის სანყის ეტაპზე (XIII-XIV სს.) ოსმანის ბეილიკის მდებარეობა მცირე აზიის დასავლეთ პერიფერიაზე მას საშუალებას აძლევდა არ ჩართულიყო მცირე აზიის ცენტრში და მის აღმოსავლეთით მდებარე სხვა თურქულ სახელმწიფო წარმონაქმნებთან ჰეგემონობისათვის სისხლიან მეტოქეობაში; ამის ნაცვლად ოსმანის მემკვიდრენი ებრძოდნენ მეზობელ მისუსტებულ ბიზანტიას, რომლის რეალური ძალაუფლება ჯვაროსნების მიერ გაძარცვულსა და დაქცეულ კონსტანტინოპოლს ვეღარ სცდებოდა;
- XVI საუკუნის დამდეგამდე დასავლეთ ევროპაში არ არსებობდა საკმარისად ძლიერი სახელმწიფოები, რომელთაც აღმოსავლეთის მიმართ სერიოზული ინტერესი ექნებოდათ. ახლო აღმოსავლეთში საკმაოდ აქტიური იტალიური ქალაქ-რესპუბლიკები – ვენეცია და გენუა – თითქმის ყოველთვის ერთმანეთში ქიშპობდნენ და საერთო პოლიტიკას ოსმალეთის მიმართ არ ატარებდნენ;
- მეზობელი ბალკანეთის ქვეყნები ურთიერთკონფლიქ-

ტებში იყვნენ ჩართული და ვერ ერთიანდებოდნენ ოს-
მალური საფრთხის წინააღმდეგ;

- ირანი XVI საუკუნემდე ერთიანი სახელმწიფო არ იყო;
- XVI საუკუნემდე რუსეთი გეოგრაფიულად ძალიან და-
შორებული იყო ახლო აღმოსავლეთს და იქ არავითარ
პოლიტიკას არ ატარებდა.

როდესაც XV საუკუნის დამდეგს ცენტრალური აზიიდან
მოულოდნელად მოვიდა სერიოზული ძალა თემურ-ლენგის
ურდოების სახით, ოსმალეთის სახელმწიფო დაშლის პირას
აღმოჩნდა. ოსმანის მემკვიდრეთა საბედნიეროდ, თემური
უკან გაბრუნდა, ხოლო მის სიკვდილთან ერთად მისი იმპე-
რიაც გაქრა.

ოსმალეთისათვის ძალიან ხელსაყრელი აღმოჩნდა, რომ
ის თავიდანვე ევრაზიული სახელმწიფო იყო: მისი პირველი
დედაქალაქი 1326 წლიდან მარმარილოს ზღვის სიახლოვეს,
მცირე აზიაში მდებარე ქალაქი ბურსა იყო, მეორე დედა-
ქალაქი კი, 1366 წლიდან, ევროპაში, ისტორიულ თრაკიაში
მდებარე ედირნე (ადრიანოპოლი). ოსმალეთის მესამე, და
უკანასკნელი⁴⁴ დედაქალაქი (ოფიციალურად – 1457 წლიდან)
ევროპისა და აზიის შესაყარზე მდებარე, 1453 წელს დაპყრო-
ბილ ქალაქ კონსტანტინოპოლში დაეფუძნა. ოსმალეთურქე-
ბი მას ისტანბულს უწოდებდნენ, ოფიციალურ მიმონერაში
კი მას ხანდახან „კუსტანტინიე“-დაც მოიხსენიებდნენ.

ევროპასთან სიახლოვე საშუალებას აძლევდა ადრეულ
ოსმალეთს ესარგებლა იმ ტექნიკური სიახლეებით, რომლე-
ბიც უფრო დასავლეთით ჩნდებოდა. მაგალითად არტი-
ლერიის მასობრივი გამოყენება ოსმალეთმა ბევრ ევრო-
პულ ქვეყანაზე ადრე დაიწყო, თუმცა მისი ზარბაზნის ჩა-
მომსხმელები და მეზარბაზნეები ევროპელები იყვნენ.

ოსმალეთისათვის კიდევ ერთი პლუსი აღმოჩნდა მისი
საკმაოდ მოქნილი ეროვნული პოლიტიკა. ისევე, როგორც
სელჩუკიანები და სეფიანიები, ოსმალეები ახალ გამუსლი-
მებულ ნიჭიერ და პატივმოყვარე კაცს სულტნის კარზე
კარგი კარიერის გაკეთების საშუალებას აძლევდნენ. ოს-
მალოდ ითვლებოდა ყველა სუნიტი მუსლიმი, ვინც სულ-

44 ანკარა არასოდეს ყოფილა ოსმალეთის იმპერიის დედაქალაქი: 1923 წელს ის თურ-
ქეთის რესპუბლიკის დედაქალაქად გამოცხადდა.

ტნის სამსახურში იყო. ევროპელები, რომლებიც ისლამს იღებდნენ, სხვა სოცო-კულტურულ გარემოში ადრე მიღებული ცოდნით კარგად ემსახურებოდნენ სულტნებს (მაგალითად, სტამბოლის ბრწყინვალე მიზგიტების მშენებელი *სინან ფაშა* წარმოშობით ბერძენი იყო; დიდვეზირებს შორის აბსოლუტური უმრავლესობა ბალკანური წარმოშობის ალბანელი, სერბი, ბოსნიელი იყო⁴⁵). ოსმალების, განსაკუთრებით სტამბოლელების, საგრძნობ ნაწილს ბალკანური და კავკასიური წარმოშობის სისხლი უჩქეფდა (ეს დღევანდელი თურქების ანთროპოლოგიურ ტიპშიც ჩანს).

იმპერიაში რელიგიათაშორისი მშვიდობის შენარჩუნებას ოსმალეთი ახერხებდა ე.წ. მიღეთების სისტემის გზით. ყველა „ნიგნის ხალხს“ (ბერძენ მართლმადიდებლებს, სომეხ გრიგორიანებს, იუდეველებს, კათოლიკეებს: ამ უკანასკნელთ „*ფრენგის*“ უწოდებდნენ), რომლებსაც ცალკე *მიღეთად* (ერად) ცნობდნენ, სულტანი გარკვეულ კულტურულ ავტონომიას ანიჭებდა, აძლევდა რელიგიური განათლებისა და საკუთარ ენაზე ბეჭდვის უფლებას. ამის გამო ნიგნის ბეჭდვა სტამბოლში ბერძნულ, სომხურ, ებრაულ ენებზე საუკუნე-ნახევრით ადრე დაიწყო, ვიდრე ოსმალურ-თურქულ ენაზე⁴⁶. კონსტანტინოპოლის ბერძენ და სომეხ პარტიარქებს, ებრაელთა მთავარ რაბინს სულტნისაგან უნდა მიეღოთ დამტკიცების ფირმანი. *მიღეთების* სისტემამ რელიგიური და ეროვნული კონფლიქტები აარიდა ოსმალეთს თითქმის XVIII საუკუნის ბოლომდე.

თავიანთ სამხედრო ძალას ადრეული ოსმალები ავსებდნენ როგორც აზიის, ისე ევროპის ხარჯზე. აზიაში მათ შეეძლოთ დაყრდნობა იმ თიურქულ ელემენტზე, რომე-

45 ოსმალეთში იყვნენ ქართული წარმოშობის დიდვეზირები და ფაშებიც, რაც შეიძლება რაღაც „კანონიერ სიამაყეს“ იწვევდეს მხოლოდ ჩვენს არაგათვითცნობიერებულ თანამემამულეებში (ზუსტად ისე, როგორც ჯულაშვილისა და ორჯონიკიძის ქართული წარმოშობა). ქართველი პოეტი სამართლიანად წერდა: „*შენი რაა, რომ ამშვენებ შენს დამღუპველ ოსმალეთსა*“. ქართველად უნდა მივიჩნიოთ მხოლოდ ის, ვინც საქართველოს სახელმწიფოს ემსახურება და არა სხვადასხვა მამლუქები სამხრეთსა თუ ჩრდილოეთში.

46 პირველი თურქული სტამბა სტამბოლში 1729 წელს დაარსდა, სხვათა შორის, ოცოდნით გვიან, ვიდრე ქართული სტამბა თბილისში. აქვე შეიძლება აღინიშნოს, რომ პირველი სპარსული სტამბა საკუთრივ სპარსეთში კიდევ უფრო გვიან, 1817 წელს, დაარსდა (თუმცა სპარსულ ენაზე ნიგნები სხვაგან უფრო ადრეც იბეჭდებოდა).

ლიც ანატოლიაში დამკვიდრდა სელჩუკიანთა ბატონობის დროიდან (არსებითად, სელჩუკიანებისა და ოსმალების ეთნიკური ბირთვი ერთი და იმავე წარმოშობის ოღუზური წარმოშობის თიურქები იყვნენ: განსხვავდებოდა მხოლოდ მმართველი დინასტიები). ოსმალეთის სულტნები ამ ანატოლიელ თურქებს შორის პოულობდნენ *აკინჯიების* (მოთარეშეების) კადრებს.

გარდა იმ დროისათვის მოწინავე ევროპული ტექნოლოგიების, უპირველესად ცეცხლსასროლი იარაღის, გამოყენებისა, ოსმალთა სამხედრო უპირატესობას თავის მეტოქეებზე ქმნიდა რეგულარული არმია. ასეთი არმიის ხერხემალი კი იყო იენიჩერთა კორპუსი (*იენი ჩერი* – „ახალი ჯარი“). იენიჩერები (ქართულში მათ *იანიჩრებად* მოიხსენიებდნენ) იყვნენ ე.წ. *დევეშირმეს* წესით ქრისტიანი ხალხებიდან (მხოლოდ ალბანელებიდან, ბოსნიელებიდან, ბერძნებიდან ბულგარელებიდან და სომხებიდან; სხვა ტომებში *დევეშირმე* აკრძალული იყო [გაბაშვილი, 1957, 259]) მცირეწლოვან ასაკში წამოყვანილი, გამუსლიმებული და სათანადოდ განვრთნილი სულტნის გვარდიის წევრები, რომელთაც ეკრძალებოდათ ოჯახის შექმნა და მოეთხოვებოდათ სულტნის უსიტყვო მორჩილება. XIV-XVI საუკუნეებში იენიჩერთა ქვეითი ჯარი მსოფლიოში საუკეთესო არმია იყო და ოსმალეთის მთავარ დამრტყმელ ძალას წარმოადგენდა. მისი მეშვეობით შეიძლებოდა დიდი ლაშქრის გაკონტროლება. რადგან იენიჩერები სხვადასხვა ტომიდან იყვნენ შეკრებილი და, როგორც ჯგუფი, ვერც ერთ ტერიტორიას ვერ მიიჩნევდნენ „თავისად“, ისინი ვერც სეპარატიზმის საფრთხეს შექმნიდნენ⁴⁷.

გარდა ამისა, გვერდს ვერ ავუვლით შუა საუკუნეების ოსმალეთის სახელმწიფო მშენებლობის ისეთ ფაქტორს, როგორიცაა ოსმანის შთამომავლობის ადრეული წარმომადგენლების პირადი თვისებები – ნებისყოფა, ენერგია

47 XVII საუკუნიდან იენიჩერთა ინსტიტუტი გადაგვარებას იწყებს. XVIII საუკუნის პირველი ნახევრიდან *დევეშირმე* ველარ ტარდებოდა, რადგან ევროპამ სერიოზულად შეუტია ოსმალეთს ბალკანეთში. იენიჩერები ოჯახდებიან (ეს უფლება მათ 1581 წლიდან მიიღეს) და ფაქტობრივად ქმნიან სულტნის პრეტორიანულ გვარდიას; სულტანი იენიჩერებზე დამოკიდებული ხდება; ისინი მოითხოვენ უზომო პრივილეგიებს. 1826 წელს იენიჩერთა მორიგი გამოსვლა სტამბოლში სულტანმა მეჰმეთ II-მ ზარბაზნებით ჩაახშო და ამ ინსტიტუტმა არსებობა შეწყვიტა.

და, ამავე დროს, დღევანდელი პოზიციიდან, „ზღვარგა-
დასული“ სისასტიკე⁴⁸. XV და XVI საუკუნეებში დიდვე-
ზირების მხოლოდ ნაწილი თუ გარდაიცვალა ბუნებრი-
ვი სიკვდილით ან გმირულად დაეცა ბრძოლის ველზე
– ბევრ მათგანს სულტნის ბრძანებით თავი მოჰკვეთეს.
სულტანთან სიახლოვე დაუსჯელობის გარანტია სულაც
არ იყო. დასჯა კი ხშირად ხდებოდა თითქმის უმიზეზოდ,
სხვებისათვის ჭკუის სასწავლებლად, სასტიკი დისციპ-
ლინის განსამტკიცებლად. კარიერამონყურებულ, პატივ-
მოყვარე ახალგაზრდებს ალბათ არ წაეკითხათ *ნიზამი*
განჯელის შეგონება „ფადიშაჰთან სიახლოვეს ერიდე!“

ოსმალეთის განვითარების ყველა დადებითმა ფაქ-
ტორმა XVIII საუკუნისათვის თავისი პოტენციალი სრუ-
ლად ამოწურა. მთლიანად ახლო აღმოსავლეთში და,
კერძოდ, ოსმალეთში არ შექმნილა ისეთი სოციალურ-
კულტურული გარემო, რომელიც საწარმოო ძალების
განვითარებასა და სამეცნიერო-ტექნიკურ პროგრესს შე-
უწყობდა ხელს. არადა, სწორედ ასეთმა გარემომ განაპი-
რობა დასავლეთ ევროპის განვითარება, სადაც, როგორც
მაქს ვებერმა დაამტკიცა, „პროტესტანტიზმმა შექმნა
კაპიტალიზმის სული“.

ისლამი კი მართლმორწმუნეს უკრძალავს მევახშეობას
და, ფაქტობრივად, საბანკო საქმიანობასაც (არამუსლიმს
ეს აკრძალვა არ ეხებოდა, მაგრამ სტამბოლში ფულის
ტრიალი სახიფათო რამ იყო). დასავლეთ ევროპაში XVII
საუკუნის ბოლოდან სწორედ ბანკები იქცა ეკონომიკის
დაჩქარებული განვითარების სტიმულად (ინგლისის ბანკი
1694 წელს დაარსდა). ოსმალეთის სოფლის მეურნეობის გან-
ვითარებას ბორკავდა ის, რომ XIX საუკუნის შუაწლებამდე
მიწაზე კერძო საკუთრება არ არსებობდა. გარდა ამისა,
სახნავ-სათესი მიწის თითქმის სამი მეოთხედი *ვაკფად** იყო
შენიშნული და გასხვისებას არ ექვემდებარებოდა.

48 ვინაიდან სულტანს დიდ პარამხანაში მრავალი ვაჟიშვილი უჩნდებოდა, მისი მემ-
კვიდრე, ყველაზე ყოჩაღი და ჯანმრთელი ვაჟი, ტახტზე ასვლისთანავე ახოცი-
ნებდა თავის ძმებსა და ნახევარძმებს, რათა კონკურენტი არასდროს ჰყოლოდა (ეს
წესი დაადგინა კონსტანტინოპოლის დამპყრობმა სულტანმა მეჰმეთ II-მ). ამის გამო
არ დამდგარა იმპერიის გაყოფის საკითხი. ეს სასტიკი წესი მხოლოდ XVII საუკუნეში
შეცვალა სულტანმა აჰმედ I-მა: უფლისწულებს დახოცვის ნაცვლად სამუდამო პა-
ტიმრობაში ამყოფებდნენ. მოგვიანებით ეს წესიც გაუქმდა.

ოსმალეთის ბურჟუაზია თითქმის მთლიანად კომპრადორული* იყო, რომლის სიმდიდრეს უცხოური საქონლის იმპორტი განაპირობებდა. ასე დაგროვებული სავაჭრო კაპიტალი არ გადაიზრდებოდა სამრეწველო კაპიტალში და არ ხმარდებოდა ადგილობრივი წარმოების განვითარებას. კომპრადორები ძირითადად არათურქები და არამუსლიმები იყვნენ. მაგალითად, 1911 წელს სტამბოლში აღრიცხული ათასზე მეტი ვაჭრიდან მხოლოდ 70 იყო ეთნიკური თურქი, დანარჩენი – სომეხი, ბერძენი ან ებრაელი [Готлин, 1960, 37]. გარდა ამისა, სულტნის კარის, ბიუროკრატიისა და „სამართალდამცავი ორგანოების“ განსაკუთრებული სიხარბე ნებისმიერ ეკონომიკურ წამოწყებას ჩანასახშივე სპობდა. ქვეყანაში სამეცნიერო-ტექნიკური პროგრესი არ ხდებოდა⁴⁹. მრეწველობა არ ვითარდებოდა.

ნაციონალური ბურჟუაზია* ოსმალეთში არ შექმნილა. XIV საუკუნის მეორე ნახევრიდან კი ეთნიკურად არათურქ კომპრადორებს აღარც უნდოდათ ოსმალეთის ეკონომიკის განვითარებაზე ზრუნვა. ისინი ჩქარობდნენ მოგებული ფული დასავლეთის ბანკებში გაეტანათ. კორუმპირებული მოხელეები (პარაზიტული ბურჟუაზია*), რომლებიც სახელმწიფო ინტერესებზე მაღლა ქრთამის მიღებას ან „წილში ჩაჯდომას“ აყენებდნენ, მხოლოდ უცხოურ ვალებს აგროვებინებდნენ მთავრობას.

1854 წელს ოსმალეთმა პირველად აიღო საგარეო სესხი 75 მილიონი ფრანკის ოდენობით (ქვეყანაში ამ თანხის ნახევარმა მოაღწია: დანარჩენი სხვადასხვა „შუამავლებმა“ დაიტოვეს). ახალი სესხები და პროცენტები სწრაფად ზრდიდა ვალს, რომელმაც 1876 წლისათვის 2 მილიარდ 400 მილიონ ფრანკს გადააჭარბა [Еремеев, 1980, 120]. 1881 წლიდან გაკოტრებული ქვეყნის ფინანსური მართვა ხელში აიღო „ოსმალეთის საზოგადოებრივი ვალის ადმინისტრაციამ“, რომელსაც უცხოელები განაგებდნენ.

49 შეიძლება მოგვეჩვენოს, რომ ოსმალეთის ტექნიკური ჩამორჩენილობა მკვეთრ კონტრასტს ქმნის არაბული სახალიფოს, განსაკუთრებით აბასიანთა ეპოქასთან, როდესაც აღმოსავლეთი მეცნიერული სიახლეების სათავეში იყო, ქრისტიანული ევროპა კი – ჩამორჩენილი დოგმატიზმის ტყვეობაში. მაგრამ შუა საუკუნეების არაბულ მეცნიერებას საკმაოდ შეზღუდული მასშტაბი ჰქონდა. მიღწევები, ასე ვთქვათ, ფუნდამენტურ მეცნიერებებს განეკუთვნებოდა და მათ გამოყენებითი ხასიათი ნაკლებად მიეცა.

ყოველივე ზემოაღნიშნულის გამო XVII საუკუნის ბოლოდან ოსმალეთის სამხედრო წარმატებები ქრონიკული მარცხით შეიცვალა. 1683 წელს ვენის უკანასკნელი ალყა ოსმალთა არმიის განადგურებით დამთავრდა: სასტიკი დამარცხება მათ პოლონელებმა აგემეს, რომლებიც ვენის დასახსნელად მოვიდნენ. ევროპამ, უპირველესად ავსტრიამ და რუსეთმა, დაიწყო ევროპიდან თურქების გამოდევნა. XVIII საუკუნის ბოლოს, ეგვიპტესა და პალესტინაში ნაპოლეონის ლაშქრობამაც საკმაოდ სერიოზული ბზარი დააჩინა ოსმალეთის იმპერიას.

ევროპისაგან აშკარა ჩამორჩენამ აიძულა სულტნის კარი ერთგვარ მოდერნიზაციაზე წასულიყო. 1839 წელს დაწყებული თანზიმათის (რეფორმების) ეპოქაში სხვადასხვა სიახლე გაჩნდა, უფრო მეტად ყირიმის ომის (1853-1856) შემდეგ. შემოღებულ იქნა, მაგალითად, სახელმწიფო ბიუჯეტი, ევროპული ენებიდან ითარგმნა და დაინერგა სისხლის სამართლის, სამოქალაქო, მიწისა და სხვა კოდექსები, გაიხსნა ბანკები, დაიწყო სარკინიგზო მშენებლობა, არამუსლიმებს მიეცათ (უფრო თეორიული, ვიდრე რეალური) უფლება დაეკავებინათ მაღალი სახელმწიფო და სამხედრო თანამდებობა და ა.შ. სიახლეთა შორის იყო მიწაზე კერძო საკუთრებისა და უცხოელების მიერ უძრავი ქონების შეძენის უფლების დაკანონება. ევროპელთათვის გაიხსნა *წმინდა მიწა*, ქრისტიანულმა ეკლესიებმა დაიწყეს იქ შენობებისა და მიწის შესყიდვა, მისიონერებისა და პილიგრიმების გაგზავნა. ინგლისმა, საფრანგეთმა, რუსეთმა, ავსტრია-უნგრეთმა, გერმანიამ, აშშ-მა და სხვა ქვეყნებმა საკონსულოები გახსნეს იერუსალიმში.

XX საუკუნემდე სხვა ძალა ოსმალეთს არ ეცილებოდა ქრისტიანობისა და ისლამის წმინდა ადგილების პოლიტიკურ კონტროლს. მაგრამ, როგორც ქვევით იქნება ნაჩვენები, ოსმალეთის მოწინააღმდეგეების მიერ პოლიტიკურ ფაქტორად წმინდა ადგილების გამოყენება პირველი მსოფლიო ომის დროს საკმაოდ ეფექტიანი აღმოჩნდა.

XIX საუკუნეში ოსმალეთის იმპერიას ფაქტობრივად მოსწყდა ეგვიპტე, თუმცა 1914 წლამდე ის ნომინალურად

იმპერიის ნაწილად ითვლებოდა. უფრო მეტიც, 1830-იან წლებში ეგვიპტის არმია ორჯერ შეიჭრა ანატოლიაში და სავსებით რეალური საფრთხე შეუქმნა თვით ოსმანთა დინასტიის არსებობას. საჭირო გახდა ევროპის ქვეყნების (მათ შორის რუსეთის) ჩარევა, რათა არ მომხდარიყო გაუთვლელი გეოპოლიტიკური ძვრა. იმავე საუკუნეში არაბეთის ნახევარკუნძულის პერიფერიაზე თავისი ინტერესები მკაფიოდ დააფიქსირა დიდმა ბრიტანეთმა, ხოლო 1882 წელს მან ეგვიპტის ოკუპაცია მოახდინა.

რუსეთის იმპერიის ექსპანსიონიზმთან დაკავშირებით ოსმალეთს ყველაზე ხშირად (მაგრამ ყოველთვის არა) შეეძლო დიდი ბრიტანეთის იმედი ჰქონოდა. ლონდონი არ იყო დანტერესებული, რომ დასუსტებული ოსმალეთის ადგილიახლოაღმოსავლეთშიმომძლავრებულრუსეთსდაეჭირა და ამიტომაც სულტანს ეხმარებოდა, უპირველესად დიპლომატიური გზით. ოსმალეთი საკმაოდ დიდხანს თამაშობდა ზესახელმწიფოების ამ წინააღმდეგობებით.

XIX საუკუნის მიწურულიდან ოსმალეთს „ყველაზე საიმედო მოკავშირედ“ გერმანიის იმპერია მოეწვინა, რომელსაც თითქოს ჰქონდა თანხვედრა ოსმალეთის ინტერესებთან. მაგრამ სწორედ გერმანიასთან მოკავშირეობამ ჩაითრია ოსმალეთი პირველ მსოფლიო ომში და ტრაგიკულ აღსასრულამდე მიიყვანა იგი.

XIX საუკუნეში ოსმალეთი (ისევე, როგორც სპარსეთი) დასავლეთევროპული და რუსული იმპერიალიზმის ძლიერი შეტევის ობიექტი ხდება და ტერიტორიებს კარგავს აზიაშიც. მაგრამ ფორმალურად, XVI საუკუნიდან I მსოფლიო ომამდე, ახლო აღმოსავლეთში მხოლოდ ორი სუვერენული სახელმწიფო არსებობდა – ოსმალეთი და სპარსეთი. დასავლეთ აზიაში „სუვერენიტეტების აღლუმი“ მხოლოდ I მსოფლიო ომის შემდეგ დაიწყო.

ბალკანეთში კი ეს უფრო ადრე მოხდა. წარმატებული აჯანყების შედეგად ოსმალეთის იმპერიას გამოეყო და მის ევროპულ ნაწილში შეიქმნა საბერძნეთის სახელმწიფო (1830 წ.). მოგვიანებით ბერძნების მაგალითს მიჰყვნენ რუმინელები, სერბები, ბულგარელები, ალბანელები, ბუნებ-

რევია, საკუთარ ტერიტორიებთან ერთად. იმპერიის ხარჯზე მცირე სახელმწიფოების შექმნის პროცესს დღემდე „ბალკანიზაციას“ უწოდებენ.

ოსმალეთის ევროპული სამფლობელოების ნაწილი (ბოსნია და ჰერცეგოვინა) ჰაბსბურგთა იმპერიამ შეიერთა. ოსმალეთის ფართობი ევროპაში მკვეთრად შემცირდა.

საგარეო პოლიტიკური ვითარების გაუარესებას უნდა ჩაეფიქრებინა „ბრწყინვალე პორტა“⁵⁰, რომ დროა გადაისინჯოს გეოპოლიტიკური კოდი. მაგრამ ოსმალეთის ჩარხი უკვე უკუღმა ტრიალებდა: მისი, როგორც შუა საუკუნეების იმპერიის, გადარჩენა შეუძლებელი იყო. XIX საუკუნის ბოლოს ამას მიხვდნენ ევროპაში განათლებამიღებული ოსმალეთის ინტელექტუალური ძალებიც.

ნაციონალიზმის იდეები ვრცელდებოდა ოსმალეთის არამუსლიმ მოსახლეობაში, განსაკუთრებით სომხებში. ეს აღვივებდა ოცნებას ორი ათასწლეულის წინ არსებული დიდი სომხეთის სამეფოს აღდგენის შესახებ, რაც პრაქტიკაში ნიშნავდა ოსმალეთისა და რუსეთის იმპერიების ტერიტორიებიდან ახალი სახელმწიფოს გამოჭრას. რუსეთის იმპერია, რომელსაც თავის მხრივ პრობლემას უქმნიდა სომხური ნაციონალიზმი კავკასიაში, ბუნებრივია, დაინტერესებული იყო სომხები თურქებისათვის დაეპირისპირებინა.

რუსეთი და დასავლეთ ევროპის ქვეყნები აქტიურად უწყობდნენ ხელს ადრე მეტ-ნაკლებად ნორმალური ურთიერთობის მქონე მუსლიმი (თურქი, ქურთი) და ქრისტიანი (სომეხი, ბერძენი, ასირიელი) მოსახლეობის ანტაგონიზაციას, რაც XX საუკუნის დასაწყისში ამ უკანასკნელთათვის ტრაგიკულად დასრულდა (იხ. თავი 6).

ევროპული ტიპის ნაციონალიზმმა ოსმალეთის მმართველ ერზე გავლენა უფრო გვიან მოახდინა, ვიდრე დამორჩილებულ ერებზე. XIX საუკუნის ბოლოს შექმნილი სულტანის რეჟიმის მოწინააღმდეგე საიდუმლო პოლიტიკური ორგანიზაცია „ერთიანობა და პროგრესი“ (ითიჰად ვე თერაქი),

50 ეს არის ოსმალეთის მთავრობის ადგილსამყოფელის – ბაბ-ი-‘ალიის („უზენაესი კარი“) რუსული სახელის – вышестоящая порта – თარგმანი, რომელიც, თავის მხრივ, არის ფრანგული la Porte sublime-ის დამახინჯებული კალკი.

რომელიც ნაციონალისტურ და რეფორმისტულ „ახალგაზრდა თურქთა“ მოძრაობას წარმოადგენდა, თავდაპირველად თავის მიზნად აცხადებდა კონსტიტუციური მონარქიის შექმნას, დემოკრატიული უფლებების დამკვიდრებას, ოსმალეთის ყველა ხალხის თანასწორუფლებიანობის მიღწევას.

„ახალგაზრდა თურქებმა“ მალე უკუაგდეს „პანოსმანიზმის“, ანუ სულტნის ყველა ქვეშევრდომის ერთ ერად შეკვრის ფუჭი იდეა და ძირითადად უარი თქვეს „პანისლამიზმზე“, რომლითაც სულტან-ხალიფას სურდა შეეკავშირებინა მსოფლიოს ყველა მუსლიმი. ამ მიუღწეველი იდეების ნაცვლად „ახალგაზრდა თურქებმა“ გადამწყვეტი მნიშვნელობა ეთნიკური თურქების ეროვნული თვითშეგნების გაძლიერებას მიანიჭეს.

უნდა ითქვას, რომ ეთნიკური თურქული ნაციონალიზმის იდეები ლონდონში ერთგვარი შვებით აღიქვეს, რადგან პანისლამიზმი, თეორიულად მაინც, ბრიტანეთის ქვეშევრდომებსაც შეეხებოდა, რომლებიც მრავლად იყვნენ ინდოეთის სუბკონტინენტზე [Özcan, 1997].

„ახალგაზრდა თურქებმა“ დაიწყეს ევროპის ეროვნული სახელმწიფოების თვითსახელების თარგზე შექმნილი სახელის Türkiye⁵¹ (თურქეთი) გამოყენება. მათვე აქციეს სიტყვა Türk საამაყო ეროვნულ თვითსახელად⁵², რაც ფართოდ დამკვიდრდა პირველი მსოფლიო ომის შემდეგ, თურქეთის ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ომის დროს.

„ახალგაზრდა თურქების“ მიზნები აშკარად წინააღმდეგობრივი იყო და საბოლოოდ ისინი ულტრანაციონალისტურ ძალად ჩამოყალიბდნენ. 1908 წლის რევოლუციის

51 „Türkiye“ არის ევროპულ ენებში დამკვიდრებული ქვეყნის სახელის (მაგალითად, „Turkey“ – ინგლისურად, „Türkei“ – გერმანულად) თურქული ფონეტიკური მოდიფიკაცია. ქვეყანა ამ სახელს ოფიციალურად ატარებს 1921 წლის 20 იანვრიდან.

52 XX საუკუნემდე ოსმალეთის იმპერიის ელიტისათვის „თურქი“ თვითსახელი არ იყო. ისინი თავს „ოსმანლი“-დ მიიჩნევდნენ და ძალიან სწყინდათ, თუკი რომელიმე უცხოელი მათ „თურქს“ უწოდებდა, რადგან ოსმალეთში სიტყვა „თურქი“ (Türk) იყო გაუნათლებელი ანატოლიელი გლეხის მეტსახელი (ქართული „ტურქიას“ ანალოგი). მაგრამ ყველა ევროპელი ხალხი ოსმალებს „თურქებად“ იცნობდა. ქართველებისათვის კი ისინი „ოსმალთათურები“ იყვნენ. ერთი ქართული ანდაზა არაპირდაპირ მიუთითებდა ლინგვისტურ ნათესაობაზე – „ოსმანი და ალია ორივე თათარია“: „ოსმანი“ – სუნიტი ოსმალთა იყო, „ალი“ კი – შიიტი აზერბაიჯანელი, რომლებიც მართლაც მონათესავე ენებზე ლაპარაკობენ. ხალიფა ალის სახელი ძალიან გავრცელებულია შიიტურ აზერბაიჯანში: ამიტომაც იქ ასე ხშირი გვარი ალიევი.

შედგად მათ ქვეყნის მართვის სადავეები ჩაიგდეს ხელში და მალე დაიწყო თურქიზაციის პოლიტიკა, რითაც მალე აიმახერეს იმპერიის მუსლიმი ხალხებიც, უპირველესად – არაბები, რომლებიც იქამდე დისკრიმინირებულად არ მიიჩნეოდნენ თავს.

I მსოფლიო ომის დროს „ახალგაზრდა თურქებმა“ წამოიწყო ავანტურისტული საგარეო პოლიტიკა, როდესაც ქვეყნის გეოპოლიტიკის ქვაკუთხედად აქციეს *თურანიზმი*, პანთურქისტული იდეის აგრესიული გამოვლინება – ყველა თიურქულენოვანი ხალხის ერთ სახელმწიფოში (*თურანში*) გაერთიანებისაკენ სწრაფვა [გიგინეიშვილი, 1963]. პრაქტიკულად თურანიზმის იდეის განხორციელება რუსეთის იმპერიისა და სპარსეთის ნაწილების ანექსირებას ნიშნავდა. ჰიპოთეტური *თურანი* ჩინეთის ხარჯზეც უნდა გაფართოებულიყო, სადაც ასევე ცხოვრობს თიურქულენოვანი მოსახლეობა (უიღურები).

თავიდან ეს ყველაფერი აუხდენელ ოცნებას უფრო წააგავდა. მსოფლიო ომის დაწყებამდე, 1910-იანი წლების დასაწყისში, ოსმალეთი მარცხდებოდა ლოკალურ ომებშიც კი და კარგავდა ტერიტორიას (ალბანეთი, მაკედონია, ლიბია). 1913 წლის მეორე ბალკანური ომის შემდეგ უზარმაზარი სამფლობელოებიდან ევროპაში ოსმალეთს ოციოდე ათასი კვადრატული კილომეტრის ფართობი დარჩა. თუ 1844 წელს სულტანის ქვეშევრდომთაგან 15 მილიონი ევროპაში ცხოვრობდა, ხოლო 16 მილიონი – აზიაში [Drysdale & Blake, 1985, 58]; 70 წლის შემდეგ, I მსოფლიო ომის წინ, სტამბოლსა და მის შემოგარენში მცხოვრებთა გარდა ევროპაში სულტანს ქვეშევრდომი აღარ დარჩა.

მაგრამ I მსოფლიო ომის ბოლო წელს, როდესაც რუსეთმა სეპარატული ბრესტის ზავით მიატოვა მოკავშირეები და გააშიშვლა კავკასიის ფრონტი, „ახალგაზრდა თურქებს“ მოულოდნელად შეექმნათ საშუალება პრაქტიკაში გამოეცადათ თურანიზმის იდეა.

1918 წლის მეორე ნახევარში შეიქმნა „პარალელური ომებისა“ და მოკავშირეთა დაპირისპირების პარადოქსული სიტუაცია. ოსმალეთის არმია შეიჭრა დაუცველ სამხ-

რეთ კავკასიაში, 15 სექტემბერს აიღო ბაქო და თურქესტანში, შუა აზიაში, გალაშქრებას გეგმავდა. ეს ხდებოდა ოსმალეთის მოკავშირე გერმანიასთან შეუთანხმებლად და მისი პოლიტიკური გეგმების სანინაალმდეგოდ. ბაქოზე იერიშის დაწყების წინ ოსმალეთის მთავრობა ძალიან გააღიზიანა გამოჟონილმა საიდუმლო ინფორმაციამ, რომ საბჭოთა რუსეთსა და გერმანიას შორის 27 აგვისტოს გაცვლილი ნოტებით, მოსკოვი „არ განიხილავდა არამეგობრულ აქტად, თუკი გერმანიის ჯარები განდევნიდნენ ბაქოდან ბრიტანულ ძალებს“ [Людшвейт, 1965, 253], ოღონდ ამ ოსმალებს არ აეღოთ ეს ქალაქი. უთანხმოება მოკავშირეებს შორის სამხედრო შეჯახებამდეც კი მიდიოდა, განსაკუთრებით ახალშექმნილი საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის⁵³ ტერიტორიაზე [ibid, 205].

გერმანია მოითხოვდა ოსმალეთისაგან სამხრეთის ფრონტის დაცვას ბრიტანელებისაგან. მაგრამ კავკასიისა და შუა აზიის ნდომით შეპყრობილმა „ახალგაზრდა თურქებმა“ რეალიზმის გრძნობა დაკარგეს. იმპერიის პრაქტიკულად დაუცველ სამხრეთ ნაწილში ბრიტანული სამხედრო ნაწილები, ზოგჯერ თავის არაბ მოკავშირეებთან ერთად, ზედიზედ იპყრობდნენ ქალაქებს. 1917 წელს მათ აიღეს ბაღდადი და იერუსალიმი, 1918 წლის შემოდგომაზე – ბეირუთი და დამასკო.

1918 წლის სექტემბერში ანტანტის ძალებმა ომიდან გამოთიშეს ცენტრალური სახელმწიფოების მხარეზე მებრძოლი ბულგარეთი. ოსმალეთი იზოლირებული აღმოჩნდა თავისი მთავარი მოკავშირისაგან. 1918 წლის ოქტომბერში სტამბოლმა აღიარა, რომ აღარ შეუძლია ომის გაგრძელება და ზავი ითხოვა. „ახალგაზრდა თურქების“ მმართველი ჯგუფი ქვეყნიდან გაიქცა.

თურანიზმი ოსმალეთის გეოპოლიტიკის უკანასკნელ აკორდად შეიძლება ჩაითვალოს. ამ იდეის მიზანი განუხორციელებელი დარჩა და თვალმისაწევდომ მომავალში

53 1918 წელს რამდენიმე თვის განმავლობაში გერმანია მაქსიმალურად მფარველობდა საქართველოს, რადგან ის საიმედო სტრატეგიულ მოკავშირედ (უფრო პროტექტორატად) ეგულებოდა კავკასიაში. ოსმალეთის „ახალგაზრდა თურქთა“ და რუსეთის ბოლშევიკთა შიშით იმდროინდელი საქართველოს ხელისუფლებაც გერმანული გავლენის სფეროში ყოფნას ამჯობინებდა. ამ გეოპოლიტიკურ გათვლებს ხაზი გადაესვა იმავე წლის ნოემბერში, გერმანიაში მომხდარი რევოლუციისა და ომში მისი დამარცხებისთანავე.

ასეთად დარჩება კიდეც. რაც შეეხება ზოგად პანთურქისტულ იდეას, რომელიც ოფიციალურად დაგმობილია თურქეთის რესპუბლიკის ხელისუფლების მიერ, ის დღემდე ცოცხლობს თურქეთისა და ზოგი სხვა თიურქულენოვანი სახელმწიფოს გარკვეულ (ამჟამად, ძირითადად მარგინალურ) ნაციონალისტურ წრეებში.

1918 წლის 30 ოქტომბერს საბერძნეთის კუნძულ ლემნოსის ნავსადგურში ღუზაჩაშვებულ ბრიტანულ კრეისერ „აგამემნონზე“ ოსმალეთის იმპერიის წარმომადგენელმა საზღვაო მინისტრმა ჰუსეინ რაუფ ბეიმხელი მოაწერა ხაზს („მუდროსის დაზავება“), რომელიც სინამდვილეში სრული კაპიტულაცია იყო. სტამბოლში დაბრუნებულმა რაუფ ბეიმხემ წარმოადგინა საქმე, თითქოს დაზავების პირობები ოსმალეთისათვის ხელსაყრელია... ასეთი დეზინფორმაციის მეთოდს მიმართავენ ხოლმე პოლიტიკურად გაკოტრებული მთავრობები.

სამიოდე წელიწადში ოსმალეთის სახელიც კი გაქრა პოლიტიკური რუკიდან. მის ნანგრევებზე წარმოიშვა თურქეთის რესპუბლიკა და რამდენიმე არაბული სახელმწიფო.

სპარსეთი: სახელმწიფო და გეოპოლიტიკა

არდებილის შეიხის სეფი-ედ-დინის შთამომავალმა ისმაილმა, რომელმაც შვიდი თურქმანული ტომის გაერთიანება მოახერხა, დაიპყრო [სამხრეთ] აზერბაიჯანი და 1502 წელს ქ. თაბრიზში თავი გამოაცხადა სპარსეთის შაჰნშაჰად. შეიქმნა სეფიანთა სახელმწიფო.

ქართველების, ევროპელებისა და რუსებისათვის სეფიანთა სახელმწიფოსა და ირანის ტერიტორიაზე მისი მემკვიდრე სახელმწიფოების სახელი სპარსეთი/პერსია იყო. მხოლოდ 1935 წელს გამოცხადდება სახელმწიფოს ოფიციალურ სახელად „ირანი“. ამიტომაც ამ ქვეთაფში განხილულ სახელმწიფოს „სპარსეთის“ სახელით მოვიხსენიებ, რაც ტერიტორიულად „ირანს“ ემთხვევა და ფაქტობრივად მისი სინონიმია.

სეფიანთა დინასტიის შაჰები თავდაპირველად ეყრდნობოდნენ [სამხრეთ] აზერბაიჯანის თურქმანულ ტომებს – ყიზილბაშებს („წითელთავიანებს“), რომლებსაც ეს სახელი ეწოდათ იმის გამო, რომ ისინი, როგორც შიიტები, ატარებდნენ თორმეტნაკეციან (თორმეტი შიიტი იმამის აღსანიშნავად) წითელზოლიან თავსაბურავს (ჩალმას). შაჰ-ისმაილმა (რომლის წინაპრებიც სუნიტები იყვნენ) შიიტობა გამოაცხადა სახელმწიფო რელიგიად და ამით მოიგო გული ქვეყნის შიიტი მოსახლეობისა, მათ შორის ეთნიკური სპარსელებისაც, რომელიც იჩაგრებოდა იქამდე გაბატონებული სუნიტური დინასტიების მიერ.

შაჰ-ისმაილმა საკმაოდ სწრაფად გააერთიანა მთელი ისტორიული ირანის ტერიტორია, შეიერთა ჩრდილო-აღმოსავლეთით, შუა აზიისა და ავღანეთის მეზობლად მდებარე ხორასანი, რომელიც ამიერიდან სპარსეთის სახელმწიფოს ორგანული ნაწილი გახდა. 1507 წელს მან დაიპყრო აღმოსავლეთ ანატოლია [„არმენია/ქურთისტანი“], 1508 წელს კი – ბაღდადი და მთელი დღევანდელი ერაყი. პრაქტიკულად ჩამოყალიბდა სპარსეთის იმპერია, რომელსაც მალე მოუხდა დაპირისპირება დასავლეთით მდებარე არანაკლებ აგრესიულ მეტოქესთან, ოსმალეთთან.

1519 წელს შაჰ-ისმაილმა ილაშქრა აღმოსავლეთ ამიერკავკასიაშიც. დაახლოებით ამ დროიდან მოყოლებული სპარსეთის შაჰანშაჰები (ქართველები მას „ყეენს“ უწოდებდნენ) ქართლისა და კახეთის მეფეებს ისე ეპყრობოდნენ, როგორც თავის ვასალებს. ყეენი ამტკიცებდა მცხეთის კათალიკოსსაც კი [კაციტაძე, 2001, 170].

სპარსეთის იმპერიის პერიფერიებზე (შუა აზია, ავღანეთის ნაწილი, ქურთისტანი, დაღესტანი) სუნიტური ისლამი ბატონობდა იმპერიის შიიტური ბირთვის საპირისპიროდ. მაგრამ ეს მაინც „დარ აღ-ისლამი“ იყო. მკვეთრად განსხვავდებოდა მხოლოდ იმავე იმპერიის პერიფერიაზე მდებარე ქრისტიანული ქართლი და კახეთი, რომელთაც განსხვავებული მიდგომაც სჭირდებოდა. სპარსეთის შაჰები ეგუებოდნენ აღმოსავლეთ საქართველოს მოსახლეობის ქრისტიანობას, მაგრამ XVII საუკუნიდან, ფაქტობრივად, იმ

პირობით, რომ ისლამში გადასულიყო ბაგრატიონთა დინასტიის მემკვიდრეობითი მმართველი⁵⁴. თბილისში მას მეფეს უწოდებდნენ, ისფაჰანში კი – *გორჯესთანის ვალი*-ს, რაც რანგით უდრიდა განსაკუთრებული პრივილეგიებით გამოორჩეულ „მენაპირე ამირას“ [კუცია, 1999, 86].

შაჰების ამ პოლიტიკამ შედეგიც გამოიღო. ეს „პრივილეგიები“ იყო მიზეზი, რომ გამუხსლიმებული ქართველი მეომრებით იყო სავსე სეფიანი შაჰების *ყულის ჯარი* (სამეფო გვარდია); მისი მეთაური, *ყულარაღასი*, ხშირად ქართველი იყო; ზოგი პროვინციის ბეგლარბეგად შაჰი ასევე შიიტ ქართველს ნიშნავდა ხოლმე. რელიგიის გამოცვლა პიროვნების პირადი პოლიტიკური თუ ეკონომიკური დაინტერესების შედეგი იყო. XVI-XVIII საუკუნეებში სპარსეთი იმავს წარმოადგენდა ქართლ-კახეთისთვის, რასაც XIX-XX საუკუნეებში რუსეთი – მთელი საქართველოსათვის: ეს იყო მეტროპოლია, სადაც შეიძლებოდა კარგი კარიერის გაკეთება, გამდიდრება. ეს დამოკიდებულება ხელსაყრელი იყო მეტროპოლიისათვის, შესაძლოა, კერძო პირებისთვისაც ქართველთაგან, მაგრამ ფიტავდა ჩვენს ეროვნულ ორგანიზმს.

სპარსეთის უფრო ორგანული ნაწილი, ვიდრე ქრისტიანული აღმოსავლეთ საქართველო, გახდა დღევანდელი აზერბაიჯანის ტერიტორიაზე მდებარე თიურქულენოვანი შიიტური სახანოები და [აღმოსავლეთ] სომხეთი (ერევნისა და ნახჭევნის სახანოები), სადაც მოსახლეობა შერეული, მუსლიმურ-სომხური, იყო. XVII საუკუნეში ადგილობრივი სომხების საგრძნობი ნაწილი ამ სახანოების ქალაქებიდან, უპირველესად, ჯულფადან, შაჰ-აბასმა საკუთრივ სპარსეთში გადაასახლა იქ ვაჭრობის გასავითარებლად. ისფაჰანთან შეიქმნა მთელი სომხური დასახლება – ახალი ჯულფა (*ნოუ ჯოლფა*).

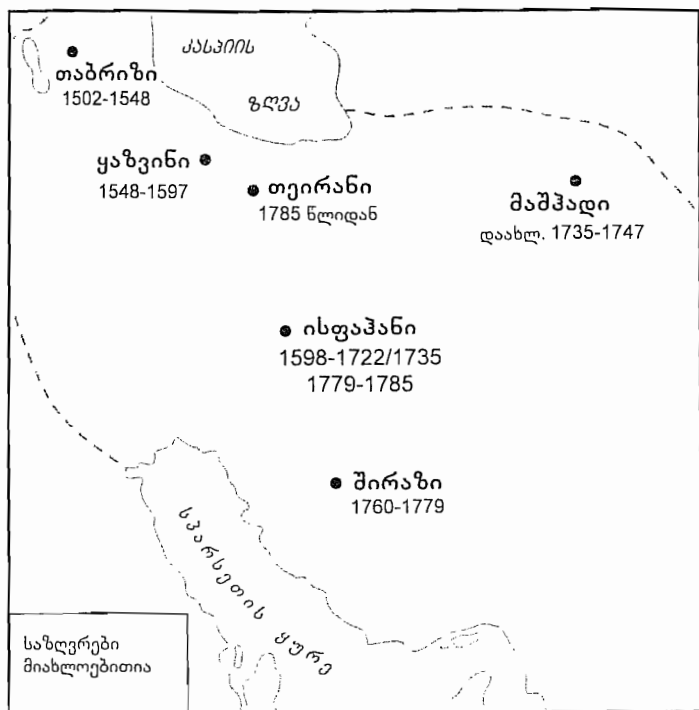
სეფიანი შაჰები და მათი მომდევნო ხელმწიფეები ხშირად იცვლიდნენ სატახტო ქალაქს. 1502 წლიდან შაჰის ტახტი იდ-

54 ამ თვალსაზრისით ქართველობის დიდი წარმატება იყო 1745 წელს პრეცედენტად დამკვიდრებული თეიმურაზ II-ის ქრისტიანული წესით კურთხევა ქართლის მეფედ, რისი ნებაც ნადირ შაჰმა დართო [ბერძენიშვილი, 1965]. იმავე წესით ეკურთხა მეფედ ერეკლე II.

გა თაბრიზში, 1548 წლიდან – ყაზვინში, 1597/1598 წლიდან – ისფაჰანში: ისეთი შთაბეჭდილება იქმნება, თითქოს სეფიანები თანდათან ამორეზდნენ დედაქალაქს ოსმალეთთან არასაიმედო საზღვარს (ნახ. 9.3). XVIII საუკუნეში, ნადირ-შაჰ ავშარის დროს დედაქალაქად იქცა მაშჰადი, აღმოსავლეთით მდებარე ხორასნის ცენტრი, ქერიმ-ხან ზენდის ზეობისას (1760-1779) – შირაზი (ფარსის პროვინციის ცენტრი), მერე, მოკლე დროით, ისევ ისფაჰანი. 1785 წლიდან ყაჯართა ახალი დინასტიის დამაარსებელმა ალა-მოჰამად ხანმა (ქართველები მას ალა-მაჰმად-ხანად ვიცნობთ) თავის სატახტო ქალაქად თეირანი აქცია, სადაც 1796 წელს თვითონ ეკურთხა შაჰად. თეირანი დღემდე არის ირანის დედაქალაქი.

ნახ. 9.3

სპარსეთის დედაქალაქები XVI-XVIII საუკუნეებში

სპარსეთი თავისი უზარმაზარი ფართობისა და დიდი დემოგრაფიული პოტენციალის გამო თავადვე იქცა გეოპოლიტიკურ ძალად. მართალია, მისი საზღვრები სტაბილური არ იყო: ხანდახან ის ფართობით სჭარბობდა დღევანდელ ირანს, ძირითადად შუამდინარეთისა და ავღანეთის, აგრეთვე სამხრეთ კავკასიის ხარჯზე და ორ მილიონ კვადრატულ კილომეტრს აჭარბებდა, ხანაც ერთგვარად იკუმშებოდა, უპირატესად ოსმალთა და ავღანელთა, ხოლო XIX საუკუნის პირველ ათწლეულებში, რუსთა შემოტევის შედეგად.

ტერიტორიის დიდი სტრატეგიული სიღრმე და ოსმალეთთან ბუფერული სივრცის არსებობა საშუალებას აძლევდა სპარსეთის შაჰებს, XVI–XVII საუკუნეების ომების დროს, თუკი მათ არ შეეძლოთ ოსმალთა შეტევის შეჩერება, გამოეყენებინათ „გადამწვარი მიწის“ ტაქტიკა და გაენადგურებინათ ყველაფერი იქ, სადაც მოწინააღმდეგეს უნდა გაეეცო. ტერიტორია ისე პარტახდებოდა, რომ არამც თუ მტრის ჯარს, ადგილობრივ მოსახლეობასაც იქ აღარ დაედგომებოდა: სურსათი არ იყო, შიმშილი ანადგურებდა ხალხს. ეს უპირატესად შეეხებოდა იმპერიის პერიფერიას – სამხრეთ აზერბაიჯანს, სამხრეთ კავკასიას. ყველაზე მეტად ზარალდებოდა არეზის ხეობა (დღევანდელი სომხეთისა და აზერბაიჯანის რესპუბლიკის ნახჭევნის ავტონომიის ფარგლებში), რომელიც გეოგრაფიულად უმოკლესი გზაა ლაშქრის გადასადგილებლად ანატოლიიდან კასპიის ზღვისაკენ ანდა პირიქით.

სპარსეთის გეოგრაფიული მდებარეობა ხელსაყრელი იყო იმ დროს, როდესაც მასზე გადიოდა სავაჭრო-საქარავნო გზები, მათ შორის „აბრეშუმის გზა“. სპარსეთი კონტროლს უწევდა სატრანზიტო ვაჭრობას განედური მიმართულებით. მაგრამ XV საუკუნის ბოლოდან ევროპელებმა აფრიკის გარშემო გაკვალეს დამოუკიდებელი საზღვაო გზა სამხრეთ აზიისაკენ. ამიტომაც საქარავნო გზის მნიშვნელობა მომდევნო საუკუნეებში ნელ-ნელა კლებულობს, ხოლო XIX საუკუნეში საერთოდ კარგავს მნიშვნელობას, თუმცა საკუთრივ სპარსეთში წარმოებულ აბრეშუმს მყიდველი კარგა ხანს ჰყავდა, განსაკუთრებით სეფიანთა დროს. აბრეშუმით ვაჭრობა ძირითადად სომხების ხელში იყო.

ცნობილ აღმოსავლეთმცოდნე ვალერიან გაბაშვილს კარგად აქვს შენიშნული, რომ ქართული ქალაქების ვაჭრები, ეროვნებით ყველა სომეხი, მუდამ სპარსული ორიენტაციისა იყვნენ⁵⁵. სომხებისათვის *კომპრადორობა** ერთგვარ „ეროვნულ პროფესიად“ იქცა. მათი ეთნიკურ-პროფესიული სოლიდარობა იმდენად მტკიცე იყო, რომ თითქმის მთელ ახლო აღმოსავლეთში საერთაშორისო საბითუმო ვაჭრობაში სხვა ეთნიკური ელემენტის გამოჩენა თითქმის შეუძლებელი გახდა. ებრაელებიც კი უფრო წვრილ, საცალო ვაჭრობას მისდევდნენ და სათანადო კონკურენციას ვერ უწევდნენ სომხებს. სომეხი ვაჭრები ბატონობდნენ თაბრიზ-ალეპოს, ბაღდად-ალეპოს გზებზე, ალეპოდან კი ევროპას უკავშირდებოდნენ.

როგორც ზემოთ აღინიშნა, დასავლეთით სეფიანთა სპარსეთს ჰყავდა მუდმივი და ძლიერი მტერი ოსმალეთის იმპერიის სახით. თუმცა სპარსეთი ოსმალეთის ღირსეულ მეტოქედ წარმოჩინდა, მაგრამ ობიექტურად ის უფრო სუსტი იყო. მათი ომების დროს სტამბოლს საფრთხე არასოდეს შექმნია, მაშინ, როცა თავრიზსა და ყაზვინს – ხშირად. გარდა ამისა, სპარსეთს აღმოსავლეთის ფრონტიც ჰქონდა ავღანეთის სახით, საიდანაც XVIII საუკუნეში მოვიდა კიდეც სეფიანთა დინასტიის დამამხობელი ძალა (1722 წელს ავღანელებმა ისფაჰანი აიღეს: მალე სეფიანთა დინასტია შეწყდა). მაგრამ იქამდე, ორი საუკუნის მანძილზე, სეფიანმა შაჰებმა შეძლეს სახელმწიფოს საკმარისი სტაბილიზაცია და მისი დაბრუნება თითქმის იმ საზღვრებში, რომელიც VII საუკუნემდე ჰქონდა სასანიანთა ირანს (შუამდინარეთის გარეშე).

55 ქართლ-კახეთში სომეხ ვაჭრებს ქართველი ფეოდალების გამომძალველობისაგან დასაცავად მუსლიმი მეფე ერჩივნათ, რომელსაც ზურგს გაუმაგრებდა სპარსეთის შაჰი [გაბაშვილი, 1957, 382]. ვაჭრები იმედს ამყარებდნენ ერეკლე II-ზე, როდესაც ის ძლიერი იყო. მაგრამ განსაკუთრებული ენთუზიაზმით სომეხი ვაჭრები მიესალმებოდნენ კავკასიაში რუსული იმპერიული ხელისუფლების შემოსვლას, რომელიც „მკაცრი იყო, მაგრამ სამართლიანი“. როდესაც ნიკოლოზ ბარათაშვილი თავისი დროის საქართველოზე წერდა – „სადაც აქამდე ხმლით და ძალით ფლობდა ქართველი, მუნ სამშვიდობო მოქალაქის ან შჰართავს ხელი“ – ის პოეტური ფორმით გადმოსცემდა ფაქტობრივად ეთნო-კლასობრივ დაპირისპირებას ქართველ თავადებსა და სომეხ ვაჭრებს შორის. XIX საუკუნის ამ ქიშპის ტრადიციამ ბოლშევიკების დროში ეკონომიკური საფუძველი დაკარგა, სამაგიეროდ გადაინაცვლა ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა სფეროში.

ყველაზე დიდი წვლილი ამ მიმართულებით მიუძღვის შაჰ აბას I-ს (1587-1629). მართალია, ჩვენთვის, ქართველებსათვის, ცუდის მეტი არაფერი მოუტანია, მაგრამ თავისი იმპერიისათვის მან ბევრი ისეთი რამ გააკეთა, რის გამოც ირანში მას სამართლიანად უწოდებენ „აბას დიდს“. აბას I-ის დროს მოხდა საზღვრის სტაბილიზაცია დასავლეთით, მნიშვნელოვანი საგარეო ეკონომიკური კავშირები დამყარდა ევროპასთან (ინგლისი, ჰოლანდია), დაარსდა ახალი ქალაქები, სპარსეთი ინდოეთის ოკეანეზე გავიდა.

ის, რომ სპარსეთს ორი საზღვაო გასასვლელი ჰქონდა – ჩრდილოეთით, კასპიის ზღვაზე და სამხრეთით, ინდოეთის ოკეანესა და სპარსეთის ყურეში, მნიშვნელოვანი გახდა მხოლოდ მას შემდეგ, რაც უცხო ქვეყნებმა, ჩრდილოეთიდან – რუსეთმა და სამხრეთიდან – დასავლეთმა ევროპამ (პორტუგალია, ინგლისი, ჰოლანდია) „აღმოაჩინეს“ სპარსეთი და მასთან ურთიერთობის დადებითი მხარეები.

სპარსეთის ყურის ინდოეთის ოკეანესთან დამაკავშირებელ *ჰორმუზის სრუტეზე* კონტროლი 1515 წლიდან პორტუგალიელებს ჰქონდათ. მათ ააგეს ციხესიმაგრე *კუნძულ ჰორმუზზე* და იგი აღმოსავლეთთან ვაჭრობის საყრდენ პუნქტად აქციეს. ერთი საუკუნის შემდეგ ინგლისის ოსტ-ინდოეთის კომპანიის ინტერესები ინდოეთის ოკეანეში დაუპირისპირდა პორტუგალიის ინტერესებს და დაემთხვა სპარსეთისას: ინგლისელებს ორჯერ უფრო იაფი უჯდებოდათ აბრეშუმის ყიდვა უშუალოდ ირანში, ვიდრე ოსმალეთის მთავარ სავაჭრო ცენტრში „აბრეშუმის გზაზე“, სირიის ქალაქ *ალეპოში*. 1623 წელს შაჰ-აბასის ჯარმა, ინგლისის ფლოტის დახმარებით, იერიშით აიღო ჰორმუზის ციხე და პორტუგალიელები გააძევა (ისინი გადაბარდნენ მასკატში, არაბეთის ნახევარკუნძულზე).

რადგანაც იმდროინდელ სპარსეთს ფლოტი არ ჰქონდა, საბაჟო და სავაჭრო ოპერაციები კუნძულ ჰორმუზიდან გადატანილ იქნა მატერიკზე, იმ ადგილზე, სადაც შემდგომში დაარსდა ქალაქი *ბანდარ-ე აბასი* („აბასის ნავსადგური“).

შაჰ აბასისათვის განეული სამსახურის სანაცვლოდ ინგლისურმა ოსტ-ინდოეთის კომპანიამ (East India Com-

pany), რომელიც XIX საუკუნის შუაწლებამდე ფაქტობრივად განაგებდა ბრიტანეთის აზიურ სამფლობელოებს, XVII საუკუნეში სპარსეთში რიგი მნიშვნელოვანი ეკონომიკური პრივილეგია მოიპოვა. შემდგომში თითქმის ანალოგიური პრივილეგიები მიიღეს ჰოლანდიელებმა, XVIII საუკუნეში კი – ფრანგებმა.

სპარსეთის მეშვეობით დასავლეთ ევროპის სახელმწიფოები ფიქრობდნენ აღმოსავლეთის მხრიდან მუდმივი წნეხის შექმნას ოსმალეთისათვის, რომელიც ზოგი მათგანის პირდაპირი მტერი იყო. ამიტომაც სპარსეთს უფრო მეგობრული ურთიერთობა ჰქონდა ევროპასთან, მათ შორის რუსეთთანაც, ვიდრე ოსმალეთს. ისფაჰანში არაერთხელ ჩასულა ელჩობა რუსეთიდან, ჰოლანდიიდან, ინგლისიდან, ესპანეთიდან. ქრისტიანები, განსაკუთრებით კათოლიკეები და სომეხი გრიგორიანები, სპარსეთის შაჰების პირადი მფარველობით სარგებლობდნენ.

XVIII საუკუნიდან სპარსეთში ისევ იწყება პოლიტიკური კრიზისების სერია. ხანმოკლე კონსოლიდაცია და ტერიტორიული ექსპანსიაც კი (მაგალითად, ნადირ-შაჰ ავშარის დროს) სახელმწიფოს გრძელვადიანი დასუსტებით იცვლება. ასეთ დროს პერიფერიებზე მდებარე ვასალური სამფლობელოები, ფაქტობრივად, დამოუკიდებლობისაკენ მიისწრაფიან ხოლმე. სამხრეთ კავკასიის მუსლიმი ხანები ავტონომიური გახდნენ. კახეთის ბაგრატიონებმა მთელი აღმოსავლეთ საქართველოს მართვა დაიწყეს, როგორც ქრისტიანმა მეფეებმა. მაგრამ ქართლ-კახეთის მეფის ჰეგემონობის დასავლეთ და სამხრეთ საქართველოში გავრცელების მცდელობა ოსმალეთთან დაპირისპირებას ნიშნავდა.

მხოლოდ XVIII საუკუნის ბოლოს მოახერხა თურქმანული წარმოშობის ყაჯართა დინასტიამ სპარსეთის ხელახალი გაერთიანება (დინასტიამ 1925 წლამდე იმეფა). სწორედ ამ პერიოდს ეკუთვნის ალა-შაჰმად-ხან ყაჯარის სადამსჯელო ლაშქრობა სამხრეთ კავკასიაში, იქაური „სეპარატისტების ჭკუაზე მოსაყვანად“, რისი კულმინაციაც იყო თბილისის აოხრება (1795 წ.).

ამ ლაშქრობას სპარსეთის პოლიტიკური მიზნის ზუსტად საწინააღმდეგო შედეგი მოჰყვა, მით უმეტეს, რომ 1797 წელს ალა-მაჰმადი (1796 წლიდან – შაჰი) საკუთარმა დაცვამ მოკლა და ირანში ისევ დაიწყო შინააშლილობა. აღმოსავლეთ საქართველოს ძლიერი ანტი-სპარსული განწყობით ისარგებლა რუსეთის იმპერიამ და ადვილად განავრცო თავისი ძალაუფლება კავკასიონის ქედის სამხრეთით, როდესაც 1801 წელს მოახდინა ქართლ-კახეთის ანექსირება. ამით რუსეთის იმპერია შევიდა და დამკვიდრდა უშუალოდ ახლო აღმოსავლეთში, რომლის ნაწილიც იმ დროს სამხრეთ კავკასია იყო.

რუსეთის მხრიდან ამ ექსპანსიის აღკვეთის მიზნით XIX საუკუნის პირველ ათწლეულებში სპარსეთმა ორჯერ ნარუმატებლად იომა რუსეთთან. 1804-1813 წლების ომის შედეგად სპარსეთმა დაკარგა, ხოლო რუსეთმა შეიძინა ყარაბაღის, განჯის, შექის, შირვანის, ყუბას, ბაქოს და დარუბანდის სახანოები, თალიშის სახანოს ჩრდილოეთ ნაწილი. ეს ის ტერიტორიაა, რომელზეც, დარუბანდის გარეშე, 1918 წელს დაარსდება აზერბაიჯანის რესპუბლიკა. 1813 წლის გულისტანის ზავის პირობებით სპარსეთმა უარი თქვა თავის პრეტენზიაზე აღმოსავლეთ საქართველოსა და დაღესტანზე. ამიერიდან მხოლოდ რუსეთს ეძლეოდა უფლება ჰქონოდა სამხედრო ფლოტი კასპიის ზღვაზე.

1826 წელს სპარსეთმა ჯიჰადი (საღვთო ომი) გამოუცხადა რუსეთს: მიზანი იყო დაკარგული მიწების დაბრუნება. მაგრამ რევანშის ნაცვლად სპარსეთი კვლავ დამარცხდა და იძულებული გახდა 1828 წლის თურქმანჩაის საზავო ხელშეკრულებით რუსეთისათვის დაეთმო ერევნისა და ნახჭევანის სახანოები. ახალი საზღვარი რუსეთთან ძირითადად მდინარე არეზზე გატარდა.

სომხეთისა და აზერბაიჯანის რესპუბლიკების საზღვარი ირანის ისლამურ რესპუბლიკასთან დღემდე მიჰყვება 1828 წელს დადგენილ ხაზს. XXI საუკუნის დამდეგიდან ეს ხაზი პოლიტიკურ-გეოგრაფიული თვალსაზრისით ერთმანეთისაგან მიჯნავს ევროპასა და აზიას (იხ. შესავალი).

1804-1828 წლების ომების შემდეგ სპარსეთსა და რუ-

სეთს მეტი აღარ უომიათ და პირველ მსოფლიო ომამდე ამ ქვეყნებს საკმაოდ ინტენსიური ეკონომიკური და პოლიტიკური ურთიერთობა ჰქონდათ. რუსეთი, რასაკვირველია, როგორც უფრო ძლიერი პარტნიორი, ცდილობდა და ახერხებდა კიდევ გავლენა ჰქონოდა თეირანზე.

1879 წლიდან შეიქმნა *სპარსეთის კაზაკთა ბრიგადა* რუსი ოფიცრების ხელმძღვანელობით, რომელიც ყველაზე ბრძოლისუნარიანი სამხედრო შენაერთი იყო სპარსეთის არმიაში: ყაჯარი შაჰები კაზაკებს უპირველესად საკუთარი ოპოზიციის ჩასახშობად იყენებდნენ.

სპარსეთი ეკონომიკურადაც საკმაოდ დამოკიდებული იყო რუსეთზე, თუმცა ის არ იყო მხოლოდ გასაღების ბაზარი რუსული საქონლისათვის. უფრო პირიქით: სპარსული პროდუქცია დიდი მოცულობით შედიოდა რუსეთის იმპერიაში. სპარსეთის ბურჟუაზია და მემამულეები ძალიან იყვნენ დაინტერესებული რუსეთთან კარგი ურთიერთობით.

ავღანეთის სტრატეგიულად მნიშვნელოვანი ქალაქის, *ჰერათის*, ფლობის გამო გამწვავებული წინააღმდეგობის გამოხატულება იყო ინგლის-სპარსეთის 1856-1857 წლების ომი, რომელშიც სპარსეთი დამარცხდა და სამუდამოდ აიღო ხელი *ჰერათზე*. 1870-72 წლებში ბრიტანეთმა ისე გამიჯნა სპარსეთისა და ავღანეთის საზღვარი სისტანსა და ბელუჯისტანში, რომ ამ სახელმწიფოებს ურთიერთპრეტენზიები ჰქონოდათ. მაგალითად, ტერიტორიის ნაწილი, რომელსაც ავღანეთი თავისად მიიჩნევდა, ბრიტანელმა შუამავალმა სპარსეთს გადასცა, მაგრამ ამ უკანასკნელს არ შეეძლო ამ მიწის გამოყენება, რადგან მორწყვისათვის საჭირო წყლის სათავეები ავღანეთს დარჩა [ИД, II, 1963, 76].

XIX საუკუნეში წარმოებული გეოპოლიტიკური „დიდი თამაშის“⁵⁶ შემდეგ, 1907 წლის 31 აგვისტოს ხელმოწერილ იქნა ბრიტანულ-რუსული შეთანხმება გავლენის სფეროების გამიჯვნაზე სპარსეთში, ავღანეთსა და ტიბეტში.

56 ცენტრალურ აზიაში (ავღანეთის ჩათვლით) და ახლო აღმოსავლეთში რუსეთ-ბრიტანეთის მეტოქეობის აღსანიშნავად ტერმინი „დიდი თამაში“ (Great Game) პირველად გამოიყენა ვინმე კაპიტანმა *კონელიმ*, მაგრამ მისი პოპულარიზაცია და გეოპოლიტიკურ კლიშედ ქცევა ცნობილი ინგლისელი მწერლის *რედიაოდ კიპლინგის* სახელს უკავშირდება [Parker, 1997, 1176].

ვენელოვან, ბანდარ-აბას-ქერმან-ბირჯანდ-გაზიკის (სპარსეთ-ავღანეთის საზღვარი) ხაზის სამხრეთ-აღმოსავლეთით მდებარე ტერიტორიას, რომელიც ბრიტანეთის ინდოეთს და ავღანეთს ესაზღვრებოდა⁵⁷ (ნახ. 9.4). გავლენის სფეროებს შორის მდებარე სივრცე (შედარებისათვის: საფრანგეთის ტერიტორიის ტოლფასი) „ნეიტრალურ ზონად“ ცხადდებოდა, სადაც ორივე მხარეს ჰქონდა უფლება მიეღო კონცესიები. სწორედ ამ „ნეიტრალურ ზონაში“, სადაც უკვე 1901 წელს ინგლისელ უილიამ ნოუქს დ'არსის მიღებული ჰქონდა ნავთობის მოპოვების კონცესია, 1908 წელს მასჯედე-ე სოლე-იმანთან აღმოაჩინეს ნავთობის დიდი საბადო.

1915 წელს რუსეთი დათანხმდა ეს „ნეიტრალური ზონაც“ ბრიტანული გავლენის სფერო გამხდარიყო. სამაგიეროდ, ლონდონი და პარიზი მას დაპირდნენ ომისშემდგომ კომპენსაციას ოსმალეთის ხარჯზე – კონსტანტინოპოლსა და სრუტეებს. რუსეთს არ მიუღია ეს კომპენსაცია, ვინაიდან 1917 წლის ოქტომბერში პეტროგრადში მომხდარი სახელმწიფო გადატრიალების შემდეგ ის სეპარატულად გამოეთიშა ომს.

ცნობამ ქვეყნის გავლენის სფეროებად გაყოფის შესახებ დიდი აღშფოთება გამოიწვია სპარსეთში. მაგრამ პრაქტიკული წინააღმდეგობის განევის უნარი ქვეყანას არ შესწევდა.

სპარსეთი ამაოდ ცდილობდა XIX საუკუნის პირველ ათწლეულებში რუსეთისა და დიდი ბრიტანეთის ექსპანსიონიზმის წინააღმდეგ გამოეყენებინა საფრანგეთი, ხოლო XX საუკუნის დასაწყისში – გერმანია: გადამწყვეტი დახმარება სპარსეთს მათგან არ მიუღია.

ინგლისთან 1856-1857 წლების ომის შემდეგ ყველაზე სერიოზული საგარეო კონფლიქტი სპარსეთს/ირანს ჰქონდა მხოლოდ მეოცე საუკუნის ბოლოს, როდესაც 1980 წელს მას თავს დაესხა სადამ ჰუსეინის ერაყი.

პირველი და მეორე მსოფლიო ომების დროს სპარსეთი/

57 სპარსეთის გამიჯვნისას დიდი ბრიტანეთის მიერ რუსეთისათვის საკმაოდ დიდი დათმობის საკომპენსაციოდ ბრიტანეთმა მოითხოვა რუსეთის უარი ავღანეთსა და ტიბეტში თავის გავლენაზე. ეს უკანასკნელი ბრიტანეთის საეაჭრო გავლენის სფეროდ ცხადდებოდა, თუმცა ორივე მხარე ცნობდა ტიბეტზე ჩინეთის სიუზერენიტეტს.

ირანი, რომელიც ფორმალურად ნეიტრალური იყო, მეზობელი ქვეყნების (ოსმალეთი, რუსეთი/საბჭოთა კავშირი) ბრძოლის ველი ხდებოდა, ანდა ფაქტობრივად ოკუპირებული იყო რუსეთის/საბჭოთა კავშირისა და დიდი ბრიტანეთის მიერ.

საუკუნე-ნახევარია, პრაქტიკულად უცვლელი რჩება სპარსეთის/ირანის საზღვრები. ხანგრძლივი მშვიდობა ქვეყნის განვითარებისათვის სასარგებლო უნდა ყოფილიყო, მაგრამ შიდაპოლიტიკური სიტუაცია და სოციალურ-კულტურული ვითარება დიდხანს არ აძლევდა მას ნორმალური განვითარების საშუალებას.

რუსეთის იმპერიის გეოპოლიტიკა რეგიონში

იმ პერიოდში, როდესაც ოსმალეთი და სპარსეთი ამთავრებდნენ ასნლიანი ომის პირველ სერიას, „ორმოცდაერთ-წლიან ომს“ (1514-1555) და ანატოლიის ქალაქ ამასიაში ათანხმებდნენ ახლო აღმოსავლეთის გაყოფის სქემას, ჩრდილოეთიდან რეგიონს სწრაფად უახლოვდებოდა ახალი გეოპოლიტიკური მოთამაშე – გაერთიანებული რუსეთი.

მოსკოვის დიდმა მთავრებმა, რომლებმაც ოქროს ურდოსთან გატარებული მოხერხებული პოლიტიკის წყალობით მიაღწიეს ჰეგემონობას რუსულ სამთავროებს შორის, XV საუკუნეშივე გაითავისეს აღმოსავლეთ რომის (ბიზანტიის) დაღუპული იმპერიის სიმბოლიკა (ორთავიანი არწივი) და, მოგვიანებით, მონარქის ტიტულიც (კეისარი/ცეზარი, რუსულად ცარ).

თავიდან „რუსი“⁵⁸ თითქმის ისეთივე დინასტიური სახე-

58 რუს-ი იყო სკანდინავიელი ვიკინგების ერთი ჯგუფის ტომობრივი სახელი. როდესაც VIII საუკუნეში სკანდინავიელი რუსების რაზმმა დაიპყრო (ან დააარსა) ციხესიმაგრე კიევი დნეპრის მაღალ ნაპირზე, მისი ბელადებისა და მათი რაზმის სახელი გადავიდა ადგილობრივ სლავურ მოსახლეობაზე. კიევის პირველი მთავრების სახელები (რიურიკი, ოლეგი/პელგი, ოლგა/ჰელგა, იგორი/ინგვარი) ეჭვს არ ტოვებს მათ სკანდინავიურ წარმოშობაში. საკმაოდ მალე ადგილობრივმა სლავურმა უმრავლესობამ მოახდინა რუსების ენობრივი ასიმილაცია, ისე, რომ მათი სახელი საკუთარ ეთნონიმად აქცია. ანალოგიური რამ მოხდა VII საუკუნეში ბალკანეთში აღმოსავლეთიდან მოსული თიურქულენოვანი ბულგარების შემთხვევაში, რომელთაც ასევე განიცადეს სლავიზაცია, მაგრამ გადასცეს სლავურ უმრავლესობას თავისი სახელი (ბულგარი), როგორც ეთნონიმი.

ლი იყო, როგორც *სელჩუკიანი, ოსმალთ, სეფიანი*, მაგრამ მათგან განსხვავებით, ის უფრო მდგრადი აღმოჩნდა და აღმოსავლეთ სლავების ეთნონიმად იქცა. XVI საუკუნიდან მოსკოვის დიდმა სამთავრომ „რუსეთის სამეფო“ დაირქვა სახელად.

რუსეთის ტერიტორიული ექსპანსია XVI საუკუნის შუაწლებიდან საკუთრივ სლავურ სამყაროს სცდება და ვოლგისპირეთის თიურქულ- და ფინურენოვან სივრცეში იჭრება. ასტრახანის თათრული სახანოს დაპყრობამ 1556 წელს რუსეთი კასპიის ზღვაზე გაიყვანა. სწრაფად მზარდი სამეფო (რომლის დემოგრაფიულ პოტენციალს ზრდიდა ჩრდილოეთ რუსეთისა და ვოლგისპირეთის ფინურენოვანი სუბსტრატის სწრაფი ასიმილაცია გაქრისტიანების საფუძველზე), ექსპანსიას იწყებს სამხრეთისაკენ, სადაც მას ხვდება კავკასიონის მთები და ველის ხალხებისაგან განსხვავებით ბევრად უფრო ძნელად დასამორჩილებელი მთიელი ტომები.

ჩრდილოეთში გამოჩენილი ახალი მეზობელი სპარსეთს აფიქრებინებს გამოიყენოს ის თავისი დასავლეთელი მეტოქის, ოსმალეთის, წინააღმდეგ. თუმცა ასეთი პოლიტიკური კავშირი არ შემდგარა, მაგრამ ფაქტია, რომ რუსეთი და სპარსეთი მომდევნო საუკუნეებში უფრო მეტ საერთოს ნახულობდნენ ერთმანეთთან, ვიდრე რუსეთი და ოსმალეთი.

რუსეთი და სპარსეთი სწრაფად დაინტერესდნენ მერიდიანული მიმართულების სატრანზიტო ვაჭრობით: ვოლგა-ასტრახანის გზა ლოგიკურად მიისწრაფვის, რათა გაგრძელდეს კასპიის ზღვიდან სპარსეთის ყურემდე, სადაც ირანმა თავისი ეკონომიკური და პოლიტიკური ინტერესები დააფიქსირა XVII საუკუნის პირველ დეკადებში.

რუსეთს სპარსეთზე მეტი შიში ჰქონდა ოსმალეთისა, რომელიც 1774 წლამდე სამხრეთ უკრაინასა და ჩრდილოეთ კავკასიაზე ნომინალურ სიუზერენიტეტს ფლობდა ყირიმის ვასალური სახანოს მეშვეობით. ოსმალეთი შემდგომშიც არაერთხელ უქმნიდა საფრთხეს რუსეთს ჩრდილოეთ კავკასიაში, თუნდაც იმის გამო, რომ იდეოლოგიური გავლენის ბერკეტები ჰქონდა: იქ ერთმორწმუნე

სუნიტები ცხოვრობენ; ვოლგისპირეთში კი ენობრივად მონათესავე თურქულენოვანი ხალხები სახლობენ (გავიხსენოთ, რომ XX საუკუნის დასაწყისში თურანიზმის იდეის განხორციელება უპირველესად რუსეთის ხარჯზე ივარაუდებოდა).

შიიტობა კავკასიაში მხოლოდ აზერბაიჯანელებს შორისაა გავრცელებული, დანარჩენ კავკასიაში კი სპარსეთის რელიგიური გავლენა უმნიშვნელო იყო, რასაც ვერ ვიტყვით პოლიტიკურ გავლენაზე.

პირდაპირი სამხედრო კონფლიქტი რუსეთსა და სპარსეთს XIX საუკუნემდე არ ჰქონიათ. პეტრე I-ის ლაშქრობა კასპიისპირეთში, რომლის შედეგადაც 1722-23 წლებში რუსეთმა დროებით დაიკავა დარუბანდი და ბაქო, ფორმალურად არც იყო მიმართული ცუდ დღეში მყოფი სეფიანთა დინასტიის წინააღმდეგ (ისფაჰანი ავღანელებს ჰქონდათ ხელში). პეტრე I-ის მანიფესტში ზემოხსენებული ლაშქრობის მიზნად გამოცხადებული იყო დაღესტნელი ლეკების დასჯა ქ. შემახაში რუსი ვაჭრების დახოცვის გამო და ქრისტიანი ხალხების – ქართველებისა და სომხების დაცვა, რაც ელემენტარული დიპლომატიური თვალისაზრევია იყო.

XVIII საუკუნის პირველ მეოთხედში თავისი საკმაოდ ხანმოკლე გამოჩენა სამხრეთ კავკასიაში რუსეთმა გააფორმა პეტერბურგის ხელშეკრულებით სპარსეთთან (1723 წ.) და სტამბოლის ხელშეკრულებით (1724 წ.) – ოსმალეთთან.

1724 წელს სულტანი ცნობდა რუსეთის შენაძენსა და პრეტენზიებს კასპიისპირეთში (ანუ დარუბანდისა და ბაქოს დაპყრობას, მომავალში კი, რუსეთის უფლებას ჩრდილოეთ სპარსეთის პროვინციებზე – გილანსა და მაზანდარანზე), ხოლო რუსეთი ცნობდა ოსმალეთის ფაქტობრივ დაპყრობებსა და პრეტენზიებს დანარჩენ სამხრეთ კავკასიაზე, მათ შორის ქართლ-კახეთზე, [სამხრეთ] აზერბაიჯანზე, მთელ ქურთისტანზე, ქერმანშაჰზე, ჰამადანზე.

წინააღმდეგ რუსულ ისტორიოგრაფიაში გავრცელებული აზრისა, თითქოს პეტრეს ლაშქრობას „დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ირანული და თურქული უღლისაგან ამიერკავკასიის ხალხების გამანთავისუფლებელი მოძრა-

ობისათვის“ [Иванов, 1952, 86], სტამბოლის ხელშეკრულებით რუსეთმა და ოსმალეთმა სამხრეთ კავკასია გაიყვეს.

ტერიტორიის ეს გაყოფა, ბუნებრივია, მესამე მხარის, ამ შემთხვევაში – სეფიანთა მომაკვდავი იმპერიის, ხარჯზე ხდებოდა. როდესაც ათიოდე წელიწადში სპარსეთი აღსდგა, რუსეთმა ოფიციალურად თქვა უარი მისთვის „დათმობილ“ ქალაქებსა და სამხრეთ კასპიისპირეთზე.

საქართველოსათვის ამ რუსულ-ოსმალური გარიგების უარყოფითი შედეგი იყო ის, რომ რუსეთის მეფის იმედად მყოფი ქართლი ადვილად ჩაუვარდა ხელში ოსმალს. ვახტანგ VI იძულებული გახდა ქართლის მთელ ინტელექტუალურ ელიტასთან ერთად რუსეთში გადასახლებულიყო. ამ ემიგრანტთა მომდევნო თაობები გარუსდა და საქართველოსათვის დაიკარგა. თბილისმა კარგახნით დაკარგა ქართული კულტურის ცენტრის როლი. მეორე მხრივ, ქართლის ტახტის მემკვიდრეების ემიგრაციას არაპირდაპირ შედეგად მოჰყვა ის, რომ გაადვილდა აღმოსავლეთ საქართველოს ორი სამეფოს გაერთიანება კახეთის ბაგრატიონების ხელქვეით.

1783 წელს რუსეთის დიპლომატიამ დიდი გამარჯვება მოიპოვა: გეორგიევსკში გაფორმდა ხელშეკრულება (ტრაქტატი), რომლის თანახმადაც აღმოსავლეთ საქართველოს მეფე ნებაყოფლობით უთმობდა სუვერენიტეტის დიდ ნაწილს რუსეთის მონარქს და მის მფარველობაში შედიოდა. პროტექტორატების თითქმის ანალოგიურ სისტემას ბრიტანეთი ამყარებდა სპარსეთის ყურის აუზსა და ინდოსტანის ნახევარკუნძულზე და იქ კრეისერებს აგზავნიდა თავისი პროტექტორატების დასაცავად. ასეთ იმპერიალიზმში, სამწუხაროდ, უჩვეულო არაფერია.

მაგრამ რუსული (და მას აყოლილი – ქართული საბჭოთა) ისტორიოგრაფიის მტკიცება, თითქოს გეორგიევსკის ტრაქტატის წყალობით „ქართველი ხალხი გადაურჩა სპარსეთისა და ოსმალეთის მხრიდან გარდაუვალ აგრესიასა და სრულ გადაშენებას“, რეალობის თავდაყირა დაყენების მცდელობაა. სპარსეთს არ ესაჭიროებოდა საქართველოში ლაშქრობა, თუკი შაჰის ნომინალური ვასალი (სპარსეთი-

სათვის ის „ერეკლე-ხანი“ იყო) არ განუდგებოდა მას. არც ოსმალეთი გეგმავდა აღმოსავლეთ საქართველოში ლაშქრობას, რაც სპარსეთთან ომის დაწყების ტოლფასი იყო. ქართლ-კახეთისათვის ბევრად უფრო სახიფათო დაღესტნელი მოთარეშეების (მათ ზოგად სახელად ქართველები „ლეკს“ ვიყენებდით) ყაჩაღური თავდასხმების აღსაკვეთად რუსის ჯარი ერეკლე II-ს არც დახმარებია.

უფრო სავარაუდოა, რომ კახთბატონი საკუთარმა მრჩეველებმა (ისე ჩანს, რომ ისინი სხვა ქვეყნის მონარქისათვის უფრო ზრუნავდნენ, ალბათ არც თუ უანგაროდ) მოხიბლეს მისი შთამომავლობისათვის ქართლის შენარჩუნების პერსპექტივით: ტრაქტატიერეკლესა და მის მემკვიდრეებს (მეტისმეტად მრავალრიცხოვანთ, რომელთა პრეტენზიების დაკმაყოფილებას ერთი სამეფო არ ეყოფოდა) მთელი აღმოსავლეთ საქართველოს მფლობელად ცნობდა და ბუნდოვნად პირდებოდა გაფართოებას სამცხე-საათაბაგოს ხარჯზე. თანაც იმ პერიოდში სპარსეთი დასუსტებული იყო, ხოლო აღმავალი რუსეთი უფრო საინტერესო იყო თბილისის სამეფო კარისათვის.

ძნელი წარმოსადგენია, რომ სპარსეთი, რომელიც თავის თავს მთელი აღმოსავლეთ ამიერკავკასიის სიუზერენად მიიჩნევდა, ადვილად შეურიგდებოდა ამ შეთანხმებას. მაგრამ სპარსეთში მორიგი არეულობა სუფევდა და კიდევ 12 წელი იყო გასავლელი, ვიდრე ალა-მაჰმად-ხანი მოვიდოდა თბილისში და დაარბევდა მას. სხვათა შორის, ის რამდენიმე თვით ადრე მოუწოდებდა ერეკლე II-ს გაენწყვიტა ურთიერთობა რუსებთან და საქმე მშვიდობიანად მოეგვარებინა [შენგელა, 2001, 195].

1783 წლის აქციის გეოპოლიტიკური შედეგი ცნობილია. გეორგიევსკის ტრაქტატმა მოახდინა სპარსელების თბილისზე ლაშქრობის პროვოცირება. ამ სადამსჯელო აქციის გაუგონარმა სისასტიკემ რუსეთს გაუადვილა შემდეგი ნაბიჯი – ქართლ-კახეთის ანექსია. რუსეთი უბრძოლველად შემოვიდა სამხრეთ კავკასიის პოლიტიკურ სივრცეში, რასაც „რუსეთთან საქართველოს ნებაყოფლობითი შეერთება“ დაარქვა.

სავსებით დასაშვებია, რომ რუსეთის იმპერია გეორგიევსკის ტრაქტატის გარეშეც შემოვიდოდა სამხრეთ კავკასიაში: იქ დამკვიდრება რუსეთისათვის გეოპოლიტიკური იმპერატივი იყო. მაგრამ ეს შეიძლებოდა მომხდარიყო ქართლ-კახეთისათვის უკეთესი პირობებით (მაგალითად, ხომ შეძლეს დასავლეთ საქართველოს სამთავროებმა ნომინალური ავტონომიის ათწლეულობით შენარჩუნება რუსეთის იმპერიაში?), რომ არა ზოგიერთი ქართველი თავადის („დიპლომატის“) სულსწრაფობა და ერეკლეს მემკვიდრეების უნიათობა.

1804-1828 წლების ომების შემდეგ რუსეთის ტერიტორიული მადა მდინარე არეზზე შეჩერდა, თუმცა რუსეთის არმია არაერთხელ შესულა ჩრდილოეთ ირანში (უკანასკნელად ეს 1941-1946 წწ. მოხდა).

სხვა ვითარება იყო რუსეთ-ოსმალეთის ურთიერთობაში. იშვიათი გამონაკლისია სხვისი ტერიტორიების ის „ძმური გაყოფა“, რაც 1724 წლის სტამბოლის ხელშეკრულებით გაფორმდა (მაგრამ სინამდვილეში განუხორციელებელი დარჩა, რადგან ნადირ-შაჰმა თავისი სამხედრო აქტიურობით ჩაშალა ეს გარიგება). ჩვეულებრივ, რუსეთისა და ოსმალეთის იმპერიებს უფრო საომარი ურთიერთობა ჰქონდათ ერთმანეთთან. XVI-XVII საუკუნეებში ოსმალეთის ვასალი ყირიმის ხანი პერიოდულად უქმნიდა საფრთხეს რუსეთს. ხოლო 1677 წლიდან უშუალოდ ოსმალეთისა და რუსეთის ომები პრაქტიკულად სისტემურ ხასიათს ღებულობს. XVII-XX საუკუნეებში ეს სახელმწიფოები 14-ჯერ იყვნენ საომარ მდგომარეობაში ერთიმეორესთან. XVIII საუკუნიდან ჩატარებული ომებიდან მხოლოდ ერთი, 1710-1711 წლებისა, მოიგო ოსმალეთმა, და ერთშიც, 1853-1856 წლების ყირიმის ომში, გაიმარჯვეს ოსმალეთის ევროპელმა მოკავშირეებმა. ომების სერია მთავრდება 1918 წელს.

რუსეთს პრეტენზია ჰქონდა ყოფილიყო ოსმალეთის იმპერიაში მცხოვრები ყველა მართლმადიდებლის მფარველი, რითაც ადრე თუ გვიან შეეძლო გაემართლებინა ტერიტორიული ექსპანსია.

ინტერესების შეხლა ორ იმპერიას შორის ჯერ ჩრდილო

შავიზღვისპირეთსა და ჩრდილო კავკასიაში დაიწყო. საკვანძო გამოდგა 1768-1774 წლების ომი, რომლის შედეგადაც ეკატერინა II-ის რუსეთი შავიზღვისპირეთში დამკვიდრდა: ქუჩუკ კაინარჯას სამშვიდობო ხელშეკრულებით რუსეთი ლეზღობდა უფლებას შეექმნა სამხედრო-საზღვაო ფლოტი შავ ზღვაზე, მის სავაჭრო გემებს კი დაუბრკოლებლად შეეძლოთ გაეცურათ ბოსფორისა და დარდანელის სრუტეებში. აღსანიშნავია, რომ იმავე ომის დროს, 1770 წელს, რუსეთის სამხედრო-საზღვაო ესკადრა, რომელმაც ევროპას შემოუარა, პირველად გამოჩნდა ხმელთაშუაზღვისპირეთში და დაამარცხა ოსმალეთის ფლოტი. 1774 წლის ზავის პირობებით, ყირიმის სახანო ოსმალეთისაგან დამოუკიდებლად ცხადდებოდა. 1783 წელს რუსეთმა მოახდინა ფორმალურად მის მიერვე დამოუკიდებლად ცნობილი ყირიმის სახანოს ანექსია, რაც ოსმალეთთან კიდევ ერთი ომის მიზეზი გახდა.

ამ ომების დროს კავკასიის ფრონტს დამხმარე ფუნქცია ჰქონდა, მაგრამ XIX საუკუნის ომებში რუსეთის იმპერიას აქ საკმაო ტერიტორიული მოგება ხვდა წილად. 1829 წელს მან შეიერთა სამცხე-ჯავახეთი (სადაც დაასახლა ოსმალეთიდან მოსული სომეხი და ბერძენი მოსახლეობა, სამაგიეროდ აქაურ ქართულენოვან მუსლიმ მოსახლეობას უბიძგა წასულიყო ოსმალეთში). 1877-1878 წლების ომის შედეგად რუსეთის იმპერიამ შეიერთა აჭარა-ქობულეთი, არტაანისა და ყარსის ოლქები.

რუსეთ-ოსმალეთის ომების დროს წამყვანი ფრონტი ბალკანეთში იყო, საიდანაც რუსეთი უფრო ადვილად უქმნიდა საფრთხეს მონინალმდეგის ნერვულ ცენტრს – სტამბოლს. რუსეთის იმპერიის ძირითადი მიზანი ოსმალეთთან ურთიერთობისას იყო ბალკანეთზე გაბატონება და შავი ზღვის სრუტეებს დაუფლება, ეს კი ოსმალეთის დედაქალაქის, სტამბოლის, აღებასაც მოასწავებდა. რუსული იმპერიალიზმის იდეოლოგიები ამ პოლიტიკის გასამართლებლად იხსენებდნენ ბიზანტიის მემკვიდრეობას და იმას, რომ ჯერ კიდევ XVI საუკუნეში მოსკოვმა თავი მესამე რომად გამოაცხადა.

დასავლეთ ევროპის დიდ სახელმწიფოებს, რომელთაც

საკუთარი იმპერიული ზრახვები ჰქონდა, სულაც არ სჭირდებოდა ბოსფორის ნაპირებზე ძლიერი კონკურენტი რუსეთის სახით (რომელიც, ბუნებრივია, უფრო სამხრეთითაც მოინდომებდა გაფართოებას) და ყველანაირად უშლიდა ხელს მის ექსპანსიონიზმს. ობიექტურად ეს სიცოცხლეს უხანგრძლივებდა მძიმე კრიზისში მყოფ ოსმალეთის იმპერიას – „ევროპის ავადმყოფ ადამიანს“, როგორც მას ერთხელ უწოდა რუსთ ხელმწიფე ნიკოლაი I-მა.

„აღმოსავლეთის პრობლემაზე“ დიდ ბრიტანეთთან განუწყვეტელი უთანხმოების მიუხედავად, XX საუკუნის დასაწყისში, იაპონიასთან ომში განცდილი მძიმე მარცხის შემდეგ, რუსეთის დიპლომატია იმ დასკვნამდე მივიდა, რომ ლონდონთან საერთო ენის გამონახვა სჯობდა. ლონდონიც, რომელსაც 1904 წელს უკვე ჰქონდა საიდუმლოდ გაფორმებული *entente cordiale* („გულითადი შეთანხმება“) საფრანგეთთან (რომელიც, თავის მხრივ, 1893-95 წლებიდან რუსეთის სტრატეგიული მოკავშირე იყო), რუსეთიდან მომდინარე საფრთხეზე მეტ საფრთხეს ელოდა დინამიური და ინდუსტრიულად სწრაფად მზარდი გერმანიისაგან. გერმანიას, რუსეთისაგან და ბრიტანეთის იმპერიისაგან განსხვავებით, ცოტა ჰქონდა ბუნებრივი რესურსები და ცდილობდა დაპატრონებოდა მათ წყაროებს ევროპის გარეთ.

როგორც ზემოთ აღინიშნა, 1907 წელს რუსეთმა და ბრიტანეთმა გავლენის სფეროებად გაიყვეს ირანი. ამასთან ერთად, რუსეთი აგრძელებდა პოლიტიკურ მანევრებს ბრიტანეთის მთავარ მეტოქე გერმანიასთანაც. 1910 წლის ბოლოს პეტერბურგმა საერთო ენა გამონახა ბერლინთან სპარსეთისა და ოსმალეთის საკითხებზე. ჩრდილოეთ სპარსეთში რუსეთისათვის მოქმედების სრული თავისუფლების აღიარების სანაცვლოდ რუსეთი ხელს არ შეუშლიდა გერმანიის მიერ „ბალდადის რკინიგზის“ მშენებლობას ოსმალეთის ტერიტორიაზე (იხ. ქვემოთ) და მისი განშტოების ირანის საზღვრამდე მიყვანას. ეს დიდი ბრიტანეთის ინტერესების სერიოზული ხელყოფა იყო.

ასეთი ორაზროვანი თამაშის მიუხედავად, 1914 წელს დაწყებული მსოფლიო ომის პირველი სამი წლის განმავლო-

ბაში რუსეთი ბრიტანეთის მოკავშირე იყო.

1918 წლის მარტში რუსეთის ახალმა, ბოლშევიკურმა მთავრობამ, რომელიც სრულებით უგულებელყოფდა ადრე დადებულ საერთაშორისო შეთანხმებებს, სეპარატული ბრესტის ზავით უღალატა მოკავშირეებს და გამოეთიშა ომს. რუსეთი მოკლე დროით ჩამოსცილდა ომისშემდგომ მსოფლიოს, მათ შორის ახლო აღმოსავლეთის, პოლიტიკურ მონყობას.

მაგრამ უკვე 1920-იანი წლებიდან რუსეთი ისევ დაბრუნდა სამხრეთ კავკასიაში და იმპერიის ძველი საზღვრის აღდგენა სცადა: სპარსეთის შემთხვევაში ეს გამართლდა, თურქეთისათვის კი გარკვეული ტერიტორიული დათმობა გახდა საჭირო უკვე გასაბჭოებული საქართველოსა და სომხეთის ხარჯზე.

დასავლეთ ევროპის ქვეყნების გეოპოლიტიკა რეგიონში

XVI საუკუნის დამდეგიდან, ორ საუკუნეზე მეტხანს, ახლო აღმოსავლეთში არსებობდა ბიპოლარული სისტემა. თითქმის თანაბარი ძალის მქონე ორი იმპერია, ოსმალეთი და სპარსეთი, ებრძოდა ერთმანეთს ჰეგემონობისათვის. ამ დროს რეგიონში არ იყო რეალური მესამე ძალა, რომელსაც რომელიმე მხარე მოკავშირედ გამოიყენებდა: ეგვიპტის მამლუქებიც კი, რომელთაც ადრე, XVI საუკუნემდე, სირია-პალესტინაზე ჰქონდათ დადებული ხელი, უძლური აღმოჩნდნენ *სელიმ I-ის* იენიჩერების წინააღმდეგ.

ევროპელი მოკავშირეები ირანსაც და ოსმალეთსაც XIX საუკუნემდე მხოლოდ ლოკალური პრობლემების გადასაჭრელად თუ სჭირდებოდათ. შემდეგ კი სწორედ ამ ევროპელმა „მოკავშირეებმა“ დაუმორჩილეს თავის ნებას ახლო აღმოსავლეთის ყოფილი ზესახელმწიფოები და შიდა რეგიონულ მეტოქეობას აზრი დაუკარგეს. უკანასკნელი, ტერიტორიული თვალსაზრისით უშედეგო, ომი ოსმალეთსა და

სპარსეთს ერთმანეთში ჰქონდათ 1821-1823 წლებში.

დასავლეთ ევროპის ეროვნული სახელმწიფოების ჯერ ეკონომიკური და შემდეგ პოლიტიკური შეღწევა ახლო აღმოსავლეთში იწყება XVI საუკუნიდან. იტალიის ქალაქ-რესპუბლიკებს, ვენეციას და გენუას, იქამდეც ჰქონდათ თავისი კომერციული ინტერესები რეგიონში, მაგრამ მათი პოლიტიკური გავლენა ოსმალეთსა და სპარსეთზე უმნიშვნელო იყო.

ახლო აღმოსავლეთში დასავლეთევროპული ინტერესების დამკვიდრების გამოხატულება გახდა კაპიტულაციების რეჟიმის შემოღება. „კაპიტულაციას“ აქ სულ სხვა მნიშვნელობა აქვს სიტყვის თანამედროვე მნიშვნელობისაგან („დანებება“) განსხვავებით. ტერმინი მომდინარეობს ლათინური სიტყვა capitula-დან, რაც თავს ან მუხლს აღნიშნავს. ეს იყო შეთანხმება, რომლის მუხლების თანახმადაც, იმ უცხოელი მონარქის ქვეშევრდომები, რომელსაც „კაპიტულაცია“ ჰქონდა მიღებული, თავისუფლდებოდნენ ადგილობრივი იურისდიქციისაგან სხვადასხვა სფეროში, როგორც იყო პირადი სტატუსი, ვაჭრობა, ნავიგაცია, საფოსტო მომსახურება. ოსმალეთის ტერიტორიაზე მათ შეეძლოთ საკუთარი რელიგიური, საგანმანათლებლო და საქველმოქმედო დაწესებულებების დაარსება.

თავიდან ასეთ კაპიტულაციას ოსმალეთის ძლევამოსილი სულტანი საკუთარი კეთილი ნებით უბოძებდა თავის მოკავშირე ევროპელ მონარქს (ან რესპუბლიკას, მაგ. გენუას), რათა მისი ქვეშევრდომები დაეცვა საკუთარი ფაშების უსამართლობისა, კორუმპირებულობისა და ქსენოფობიისაგან, რასაც სულტანი მშვენივრად უწყოდა. სპარსეთში ანალოგიურ პრივილეგიებს ევროპელებს შაჰი უბოძებდა.

პირველი სამეფო, რომელმაც ოსმალეთის სულტნისაგან კაპიტულაცია მიიღო, იყო საფრანგეთი (1535 წელს): ოსმალეთის სულტანი *სულეიმან I* და საფრანგეთის უკათოლიკოსი მეფე *ფრანსუა I* მოკავშირეები იყვნენ და სხვა ქრისტიან მონარქებს ებრძოდნენ. ძლიერების ზენიტში მყოფ ძლევამოსილ სულტანსაც ესაჭიროებოდა მოკავშირე, რომელიც მისგან დავალებული იქნებოდა.

კათოლიკეების ოფიციალურ მფარველად ოსმალეთის იმპერიაში ამიერიდან ითვლებოდა საფრანგეთის მეფე. ადგილობრივი მართლმადიდებლის კათოლიციზმში გადასვლა მისთვის ადამიანის უფლებების დაცვის გარკვეულ გარანტიას ნიშნავდა. „გაფრანგდა“ (კათოლიკე გახდა) ოსმალეთის მიერ დაპყრობილი სამცხის ბევრი ქართველი მართლმადიდებელი, როდესაც მათ აღარ დარჩათ პოლიტიკური ან რელიგიური მფარველი.

მეორე ქვეყანა, რომელმაც ოსმალეთისგან კაპიტულაცია მიიღო, იყო ინგლისი (1583 წელს). ოსმალეთის დასუსტების კვალდაკვალ კაპიტულაციებს მოითხოვენ დაღესტულები დასავლეთის სხვა ქვეყნებიც (XIX საუკუნეში აშშ, პრუსია/გერმანია, ბელგია და სხვ., მათ შორის საბერძნეთიც კი, რომელიც ადრე დიდხანს იყო ოსმალეთის ხელქვეითი). ეს ნიშნავდა ოსმალეთის სუვერენიტეტის სერიოზულ შეზღუდვას: მეტისმეტად ბევრი ადამიანი თავისუფლებოდა ადგილობრივი იურისდიქციისაგან.

როდესაც ევროპაში უკვე ბობოქრობდა დიდი ომის ციცხლი, ხოლო ოსმალეთი ჯერ ნეიტრალური იყო, 1914 წლის 8 სექტემბერს სტამბოლმა ცალმხრივი აქტით გააუქმა ყველა ადრე გაცემული კაპიტულაცია. უცხოელები ოსმალურ იურისდიქციას დაექვემდებარნენ, უცხოურ საქონელზე ჯერ ბაჟი დაწესდა და მალევე მკვეთრად გაიზარდა. ამან მძაფრი უკმაყოფილება გამოიწვია როგორც ანტანტის ქვეყნებში, ისე ოსმალეთის ფაქტობრივ მოკავშირე გერმანიასა და ავსტრია-უნგრეთში. მაგრამ მალე ოსმალეთი მსოფლიო ომში ჩაერთო და ეს საკითხი მეორე პლანზე გადავიდა.

მსოფლიო ომის შემდეგ კი კაპიტულაციები მეორე მხარემაც გააუქმა. საბჭოთა რუსეთმა ნებაყოფლობით თქვა მათზე უარი 1921 წელს, როდესაც ქემალისტურ თურქეთს დაუმეგობრდა. 1923 წელს, ლოზანის სამშვიდობო ხელშეკრულებამ ბათილად ცნო ოსმალეთის სულტნების მიერ ადრე გაცემული ყველა კაპიტულაცია. ოსმალეთის იმპერიის ყოფილ ტერიტორიებზე მათი ნაშთები საერთოდ გაუქმდა XX საუკუნის პირველ ნახევარში, ირანში – 1928 წელს.

მაგრამ იქამდე, ვიდრე კაპიტულაციების რეჟიმი მოქმე-

დებდა, ევროპულმა კაპიტალმა, საკუთარი მთავრობების აქტიური მხარდაჭერით, დაიწყო ახლო აღმოსავლეთში სპეციფიკური სატრანსპორტო პოლიტიკის გატარება, რომელსაც იმპერიალისტური ხასიათი ჰქონდა.

ეს პოლიტიკა თავიდან გამოიხატა იმაში, რომ 1820 წლიდან დიდი ბრიტანეთი გაბატონდა სპარსეთის ყურეში, სადაც ადგილობრივ ამირებსა და შეიხებს მფარველობა მოახვია თავს და საზღვაო საყრდენი პუნქტები დააარსა. მეკობრეობისა და მონათვაჭრობის მოსპობის საბაბით ინგლისის ფლოტმა გაანადგურა არაბული ზღვაოსნობა იქ, სადაც შემდგომში აღმოცენდება „ხელშეკრულებითი ომანი“ – შვიდი საშეიხო (მოგვიანებით – საამირო) ერთობლივი ბრიტანული პროტექტორატის ქვეშ. ყველაზე მნიშვნელოვანი შენაძენი ბრიტანეთისათვის იყო ადენის ნავსადგური, სადაც ინგლისური ქვემეხები 1839 წლიდან დააყენეს. ინდოეთისაკენ მიმავალ გზაზე ადენი დიდ სამხედრო-საზღვაო ბაზად იქცა.

სუეცის ყელზე არხის გაყვანა, რაც ეგვიპტის ფარაონებისა და აქამანიანი შაჰანშაჰების აუხდენელი ოცნება იყო (ზოგი მეცნიერი ამტკიცებს, რომ რაღაც საწყლოსნო გზა შეიძლება ადრეც არსებულიყო, მაგრამ ის დიდი ხანია დაფარა ქვიშამ), ფრანგმა დიპლომატმა და ბიზნესმენმა *ფერდინანდ დე ლესეპსმა* XIX საუკუნეში განახორციელა. აღსანიშნავია, რომ 1863 წლის შემდეგ არხს მანქანებით თხრიდნენ, რაც სიმბოლურად აღნიშნავდა ხელით შრომის დასასრულს და მექანიზებულ შრომაზე გადასვლას [Karabell, 2003]. 1869 წელს ხმელთაშუა და წითელი ზღვების წყლები პირველად შეხვდა ერთმანეთს და ევროპისა და ინდოეთის დამაკავშირებელი საზღვაო გზის სიგრძე განახევრდა. ამ მსოფლიო მნიშვნელობის მოვლენის აღსანიშნავი ზემისათვის *ჯუზეპე ვერდის* ოპერა შეუკვეთეს: მან „აიდა“ შექმნა.

ბრიტანელმა პოლიტიკოსებმა და ბიზნესმენებმა დიდ დაუდევრობად მიიჩნიეს სუეცის არხის დატოვება საფრანგეთის, იმ დროს ჯერ კიდევ პოლიტიკური მეტოქის, კონტროლქვეშ. ფარული გარიგების გზით ინგლისის მთავრობამ *ბენჯამინ დიზრაელის* მეთაურობით 1875 წელს ეგვიპტის *ხედივისაგან* (1866 წელს ეგვიპტის მემკვიდრე-

ობითმა ფაშებმა სულტნისაგან მიიღეს ეს ტიტული, რაც დაახლოებით ნიშნავს *მმართველს*, *ბატონს*) შეიძინა არხის აქციების საკონტროლო პაკეტი (175 ათასი აქცია, საერთო რაოდენობის 40 პროცენტზე მეტი). 1882 წელს ბრიტანეთმა სამხედრო ნაწილები განაღდა ეგვიპტეში.

ამიერიდან ლონდონს ჰქონდა „საკუთარი გზა“ ინდოეთამდე და შორეულ აღმოსავლეთამდე: მის ხელში იყო ისეთი სტრატეგიული პუნქტები, როგორიცაა *გიბრალტარი*, *პორტ-საიდი*, *სუეცი*, *ადენი*, *სინგაპური*, სადაც შექმნილი ქვანახშირის უზარმაზარი საწყობები ორთქლზე მომუშავე ბრიტანული ფლოტის მოქმედების არეალს გლობალურს ხდიდა. ამ გზას პოტენციური მეტოქეებისაგან დაცვა სჭირდებოდა. ამიტომაც ახლო აღმოსავლეთში გავლენის სფეროს შემდგომი გაფართოება ბრიტანეთის საგარეო პოლიტიკის იმპერატივად იქცა. I მსოფლიო ომის შემდეგ ამ გეოპოლიტიკურ მიზანს დროებით ხორციც შეესხმევა.

იქამდე კი სარკინიგზო მშენებლობა ოსმალეთის ტერიტორიაზე გადაიქცა *იმპერიალისტური სარელსო პოლიტიკის* განხორციელების კლასიკურ მაგალითად [გაჩეჩილაძე, 1965]. 1866 წელს ინგლისურმა კომპანიამ გახსნა 130-კილომეტრიანი პირველი სარკინიგზო ხაზი დასავლეთ ანატოლიაში (იზმირი-აიდინი-ოსმანელი). სამხრეთ თურქეთში მერსინ-ადანას რკინიგზას ინგლისურ-ფრანგული კომპანია ფლობდა. ფრანგულმა კაპიტალმა ააგო ლიბანის, იაფო-იერუსალიმის და დამასკო-ჰიჯაზის რკინიგზები⁵⁹. *ბარონ ჰირშის* კომპანიამ 1888 წელს გახსნა ხაზი ვენიდან სტამბოლამდე (ამ მარშრუტით დადიოდა *აგატა კრისტის* მიერ უკვდავყოფილი „აღმოსავლეთის ექსპრესი“!); 1892 წელს ეს რკინიგზა შეისყიდა გერმანულმა „დოიჩე ბანკმა“ და ის *ბერლინ-სტამბოლ-ბალდადის* („ბალდადის რკინიგზა“) სამომავლო ხაზის ნაწილად აქცია.

59 ჰიჯაზის რკინიგზა, რომლის მშენებლობა 1908 წელს დამთავრდა, ქ. მედინას აღწევდა. ის უპირველესად მუჰაჯირებს ემსახურებოდა, რომლებიც მექაში ასრულებდნენ პაჯს. ამავდროულად, ოსმალებისათვის ეს იყო სტრატეგიული რკინიგზა არაბეთის ნახევარკუნძულზე საკუთარი პოლიტიკური ინტერესების დასაცავად. ამ რკინიგზის განშტოება სინას ნახევარკუნძულის გავლით 1920-იან წლებში ინგლისელებმა ეგვიპტემდე მიიყვანეს. მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ კი, როდესაც საზღვრებმა მკვეთრად გამოიწვია ახლო აღმოსავლეთი, ბევრი სარკინიგზო ხაზი აყარეს. მაგალითად, აღარ არსებობს რკინიგზა ისრაელიდან ეგვიპტეში, არც ხაზი მედინამდე.

გერმანიის კაიზერმა ვილჰელმ II-მ აქტიური ლობირება მოუწყო ბალდადის რკინიგზას. 1898 წელს მან იმოგზაურა წმინდა მიწაზე. სხვათა შორის, იერუსალიმში მის პატივსაცემად გაჩრდეს ქალაქის კედელი იაფოს კარიბჭესთან: ეს დღემდე რჩება ძველ ქალაქში მთავარ საავტომობილო შესასვლელად. დამასკოში ყოფნისას ვილჰელმმა თაყვანი სცა სალადინის მავზოლეუმს და თავი გამოაცხადა ოსმალეთის სულტნისა და მსოფლიოს მუსლიმთა მარადიულ მეგობრად.

კაიზერის შუამდგომლობის შედეგად 1899 წელს ოსმალეთის მთავრობამ ხელი მოაწერა წინასწარ შეთანხმებას გერმანულ კომპანია „ანატოლიის რკინიგზების საზოგადოებასთან“, რომელმაც შემდეგში სახელი გამოიცვალა და „ბალდადის რკინიგზის საიმპერიო საზოგადოების“ სახით 1903 წლის 5 მარტს მიიღო 99-წლიანი კონცესია კონიიდან ბალდადამდე რკინიგზის მშენებლობაზე, ბასრამდე მისი გაგრძელების უფლებით. სხვათა შორის, ამ კონტრაქტისათვის „დოიჩე ბანკმა“ ოსმალეთის ოფიციალურ პირებს გადაუხადა იმ დროისათვის კოლოსალური ქრთამი 10 მილიონი ფრანკის ოდენობით [ИД, II, 1963, 451].

1912 წელს ბალდადში უკვე მიიყვანეს ლიანდაგი, მაგრამ სტამბოლიდან გამოსულ მატარებელს იქ მისვლა ჯერ არ შეეძლო, რადგან 1914 წლისათვისაც არ იყო დამთავრებული რთული პროფილის მქონე მონაკვეთები (მაგალითად, მარდინი-მოსული).

მსოფლიო ომმა არ მისცა საშუალება, რომ მშენებლობის გეგმით განსაზღვრული 1917 წლისათვის გერმანულ ორთქლმავალს მიეკივლებინა შატ ალ-არაბის ნაპირისთვის: დიდმა ბრიტანეთმა ყველაფერი გააკეთა ამ გეგმის ჩასაშლელად.

ომის შემდეგ რუსი ისტორიკოსი ევგენი ტარლე წერდა: „ბალდადის რკინიგზა – ეს იყო ინდუსტრიალიზაციისა და მილიტარიზმის შესანიშნავი მცდელობა, დაედგინა გეოგრაფია. ინდოეთის ხელყოფის ეს ცდა უიმედოდ ჩაიფუშა გერმანიის დიდმპყრობელობასთან ერთად“ [Тарле, 1923, 68].

შეიძლება დაიბადოს კითხვები: რა საჭიროა იმპერიალიზმის მოხსენიება რკინიგზის მშენებლობასთან და, საერთოდ,

სატრანსპორტო საკითხებთან დაკავშირებით? რა არის ცუდი იმაში, რომ უცხოურ კაპიტალს გაჰყავს რკინიგზა სანაპიროდან ქვეყნის სიღრმეში და ამით ხელს უწყობს ეკონომიკურ წინსვლას – წიაღისეულის ამოღებას, ადგილობრივი მოსახლეობის დასაქმებას, ნატურალური გლეხური მეურნეობის სასაქონლო ფერმერულ მეურნეობად გარდაქმნას, მოწინავე კულტურული და სამეურნეო გამოცდილების დანერგვას?

მართლაც, შეუძლებელია იმის უარყოფა, რომ თავისი საუკუნოვანი სოციალ-ეკონომიკური და ტექნოლოგიური ჩამორჩენილობა ახლო აღმოსავლეთს შეეძლო დაეძლია მხოლოდ ეკონომიკურად განვითარებულ ევროპასთან (შემდგომში კი, აგრეთვე ჩრდილოეთ ამერიკასთან) თანამშრომლობით. ფაქტია ისიც, რომ ევროპული კაპიტალით აგებული რკინიგზების დიდი ნაწილი, ნავსადგურების ინფრასტრუქტურა, სუეცის არხი საბოლოო ჯამში დამოუკიდებელ ქვეყნებს ემსახურება.

მაგრამ მკაფიო პასუხის გაცემას ზემოთ დასმულ კითხვებზე სულაც არ ესაჭიროება „მარქსისტული მიდგომა“. ელემენტარული კეთილგონიერება გვკარნახობს, რომ რკინიგზების (აგრეთვე არხებისა და მილსადენების) მშენებლობა ქვეყნისათვის სულაც არაა ცუდი, თუკი პირველ მიზნად დასახულია ამ ქვეყნის და არა უცხო ქვეყნის/კონსორციუმის ექსკლუზიური ინტერესების დაცვა.

ოსმალეთში კი ლიანდაგის (სხვათა შორის, სხვადასხვა სიგანისა, ვინაიდან ერთიანი სარკინიგზო ქსელი რესპუბლიკურ ხანამდე არ არსებობდა) დაგება ხდებოდა უცხოური კომპანიებისათვის ხანგრძლივი ვადით საკონცესიოდ გადაცემულ მიწაზე, რკინიგზის ორივე მხარეს 10-20 კილომეტრის მანძილზე მადნებისა და ტყის ექსპლუატაციის უფლებით. სულტნის მთავრობას აიძულებდნენ (ძირითადად, მოხელეების მოქრთამვის გზით) გაეცა, ე.წ. კილომეტრული გარანტიები (მოგების დათქმული ნორმა, რომლის შეუსრულებლობის შემთხვევაში განსხვავებას ოსმალეთის მთავრობა იხდიდა).

რაც მთავარია, ყველა უცხოური კომპანია საკუთარი მთავრობის მფარველობით სარგებლობდა და სატრანსპორ-

ტო ქსელების მშენებლობით შეძლებისდაგვარად მიჯნავდა თავისი სახელმწიფოს გავლენის სფეროს ოსმალეთისა და სპარსეთის ტერიტორიებზე. მაგალითად, სამხრეთ და ცენტრალურ სპარსეთში 1890-იანი წლებიდან ინგლისური კომპანიები აგებდნენ რკინიგზებს და საფუძველს ქმნიდნენ ბრიტანული და რუსული გავლენის სფეროების გასამიჯნად.

რკინიგზის მშენებლობის უფლების მიღება ხანდახან ხდებოდა მეტოქის ბლოკირების მიზნით, რომ იქ სხვა ქვეყნის კომპანიას რკინიგზა არ აეშენებინა. ამ თვალსაზრისით „მოწინავე“ იყო რუსეთის იმპერია. ასე მაგალითად, 1900 წელს რუსეთის მთავრობამ აიძულა სულტანი მიეცა უფლება რუსული კომპანიებისათვის აეშენებინა რკინიგზები ჩრდილოეთ ანატოლიაში, შავი ზღვის აუზში, მაგრამ ეს უფლება გამოიყენა მხოლოდ იმისათვის, რომ არ დაეშვა იქ სხვა ქვეყნის კონცესიონერების შემოსვლა. 1910 წელს ბერლინი დათანხმდა, რათა რუსეთის კომპანიებს მიეღო ჩრდილოეთ სპარსეთში რკინიგზის გაყვანის უპირატესი უფლება. მაგრამ პეტერბურგი არც ფიქრობდა იქ რაიმე მშენებლობას, რადგან სპარსეთის ამ ნაწილში „რუსეთის უპირატესობა სწორედ უგზოობაზე იყო დამოკიდებული და ასეთ უპირატესობას ის საკუთარი ნებით არ დათმობდა“ [НОВИЧЕВ, 1937, 156-157].

სუეცის არხის დაცვის საბაბით მთელი ეგვიპტე ოკუპირებული იქნა ინგლისის არმიის მიერ. ადენი ბრიტანულ კოლონიად იქცა თავისი ყურის გამო, სადაც სამხედრო-საზღვაო ბაზა შეიქმნა. 1878 წლიდან კვიპროსს, რომელსაც სტრატეგიული მდებარეობა აქვს აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთში, ინგლისი დაეპატრონა (სამეფო კოლონიად ის I მსოფლიო ომის დაწყებისას გამოცხადდება). სამდინარო ნავიგაცია ტიგროსსა და ევფრატზე ასევე ბრიტანული კომერციული ინტერესების სფეროში იყო და შემდგომში ერაყზე პოლიტიკური კონტროლის პრეტენზიის საბაბად იქცა. გერმანული კონსორციუმის მიერ „ბალდადის რკინიგზის“ მშენებლობა ინდოეთისათვის მომავალი მეტოქეობის პრელუდია იყო.

ყველაფერს ამას კი იმპერიალიზმი ერქვა და ახლაც ასე ჰქვია.

როგორც ოსმალეთის, ისე სპარსეთის შემთხვევაში, განვითარების ხელშემშლელ ფაქტორებში ვერ გამოვ-რიცხავთ ევროპის ქვეყნების გეოპოლიტიკურ ინტერე-სებს, რომელიც არსებითად ზღუდავდა ახლო აღმოსავ-ლეთის სახელმწიფოების პოლიტიკურ და ეკონომიკურ სუვერენიტეტს. ევროპის ქვეყნები რეგიონში მხო-ლოდ საკუთარ ინტერესებს იცავდნენ, ხშირად – ერთმა-ნეთისაგანაც. ჩრდილოეთიდან (რუსეთი), დასავლეთიდან (გერმანია, ავსტრია-უნგრეთი), სამხრეთიდან (ბრიტანეთი, საფრანგეთი, იტალია), აღმოსავლეთიდან (ბრიტანეთი) მონოლილი პოლიტიკური ძალები თანდათანობით ამზა-დებენ რეგიონის პოლიტიკური რუკის ცვლილებას, რაც პირველი მსოფლიო ომის შემდეგ გახდება თვალნათელი.

მეორე მხრივ, დაპირისპირება ევროპის ქვეყნებს შო-რის (რუსეთი-ბრიტანეთი, გერმანია-ბრიტანეთი, საფ-რანგეთი-ბრიტანეთი, საფრანგეთი-გერმანია, რუსეთი-ავსტრია და ა.შ.; იქმნებოდა დროებითი კოალიციებიც უფრო ძლიერი საერთო მეტოქის წინააღმდეგ) არც ერთ მათგანს არ აძლევდა საშუალებას მთლიანად გაბა-ტონებულიყო რომელიმე ახლოაღმოსავლურ ქვეყანა-ში და, გარკვეული თვალსაზრისით, უზრუნველყოფდა ოსმალეთისა და სპარსეთის სახელმწიფოებრიობის შე-ნარჩუნებას.

1914 წლამდე, წინა სამი მეოთხედი საუკუნის განმავლო-ბაში დიდი ბრიტანეთის პოლიტიკური ისტებლიშმენტი (გა-მონაკლისს წარმოადგენდა ლორდი სოლსბერი, პრემიერ-მინისტრი 1886-1892 და 1895-1902 წლებში [Wilson, 1982, 18]) მტკიცედ უჭერდა მხარს ოსმალეთის, ყოველ შემთხვე-ვაში მისი იმპერიის ბირთვის, ტერიტორიული მთლიანო-ბის შენარჩუნებას. ლონდონის მიზანი იყო ოსმალეთის, როგორც ბასტიონის, გამოყენება რუსეთის იმპერიის ექს-პანსიონიზმის წინააღმდეგ. I-მა მსოფლიო ომმა ვითარება მკვეთრად შეცვალა: რუსეთი დიდი ბრიტანეთის მოკავშირე აღმოჩნდა, ოსმალეთი კი – მისი მტრის მოკავშირე.

ყველაფერი ზემოთქმული ისე არ უნდა გავიგოთ, თით-ქოს XIX საუკუნეში და XX საუკუნის დასაწყისში ოსმალეთი და სპარსეთი „ევროპული იმპერიალიზმის უცოდველი

მსხვერპლი“ იყო. სტამბოლი აგრძელებდა არათურქული რეგიონების ჩაგვრას და, თუ შესაძლებლობა მიეცემოდა, არც ახალ ექსპანსიაზე იტყოდა უარს. ეს დამტკიცდა I მსოფლიო ომის დროს. XIX საუკუნეშიც კი ოსმალეთი თავის სამფლობელოებს აფართოებდა: 1869 წელს მან დაიკავა სპარსეთის ყურის ნაპირის მიმდებარე *ქუვეითი* (30 წლის შემდეგ მასზე პროტექტორატი გამოაცხადა დიდმა ბრიტანეთმა) და მის სამხრეთით მდებარე *ალ-ჰასა*, 1870 წელს აღადგინა თავისი ძალაუფლება *იემენში* [Brown, 1996]. სპარსეთი *ავღანეთის* ნაწილის დამორჩილებას ლამობდა, ვიდრე ის ინგლისელებმა არ გამოაძევეს იქიდან; *სამხრეთ კავკასიაში* თეირანის რევანშიზმს მხოლოდ რუსეთის იმპერიის ძალა აჩერებდა.

ბრიტანულმა იმპერიალიზმმა რეგიონს მოუტანა არანინასწარგანზრახული, მაგრამ სერიოზული პოლიტიკურ-გეოგრაფიული შედეგები [Schofield, 1994].

ბრიტანული პროტექტორატის წყალობით არაბეთის ნახევარკუნძულის ხალხმცირე საშეიხოები შემდგომში სახელმწიფოებად გადაიქცნენ. სხვა შემთხვევაში მათ აუცილებლად ჩაყლაპავდა იბნ-საუდის მზარდი სამეფო, ისე, როგორც ეს უქნა ბევრად უფრო დიდ ჰიჯაზს. განა ვინმეს ახსოვს, რომ *ჰიჯაზი*, სადაც მდებარეობს მუსლიმთა წმინდა ქალაქები *მექა* და *მედინა*, 1916 წლიდან 1924 წლამდე დამოუკიდებელი სამეფო იყო, აღიარებული ბრიტანეთის, საფრანგეთის, იტალიის, საბჭოთა კავშირის მიერ, და იმართებოდა ჰაშიმიანთა და არა საუდიანთა დინასტიის მიერ, როგორც ახლა?

ამის საპირისპიროდ, ყოფილი „*მეკობრეთა ნაპირი*“, შემდგომში „*ხელშეკრულებით ომანად*“ წოდებული ბრიტანეთის პროტექტორატების ჯგუფი (შვიდი საშეიხო), ამჟამად კი „*გაერთიანებული არაბული საამიროების*“ სახელით ცნობილი სახელმწიფო მსოფლიოს უმდიდრესი ქვეყნების სიაში პირველ სტრიქონებზე მოიხსენიება. იმავე ბრიტანული პროტექტორატის წყალობით შემორჩნენ მსოფლიოს პოლიტიკურ რუკას *კატარი*, *ქუვეითი*, *ომანი*, *ბაჰრეინი*: ამ უკანასკნელზე პრეტენზია ირანს XX საუკუნეშიც კი ჰქონდა.

1899 წელს პატარა, უდაბური ტერიტორიის, *ქუვეი-თის*, შეიხთან, რომელიც იქამდე ბასრას ვილაიეთის გუბერნატორს (*ვალის*) ექმედებარებოდა, ინგლისმა დადო საიდუმლო შეთანხმება. ლონდონი შეიხის ფაქტობრივი პროტექტორი ხდებოდა და უნიშნავდა მას ყოველწლიურ სუბსიდიას – 15 ათას ინდურ რუპიას [ИД, 1963, 447]. ამ პოლიტიკური ნაბიჯის რეალური მიზეზი ქუვეითის სტრატეგიული გეოგრაფიული მდებარეობა იყო (ნავთობის არსებობა მაშინ არ იცოდნენ): სპარსეთის ყურის ჩრდილოეთში განლაგებული ქუვეითი თითქმის მთლიანად უკეტავდა ზღვაზე გასასვლელს ოსმალურ მესოპოტამიას (დღევანდელ ერაყს). გარდა ამისა, ქუვეითის ღრმა უბე საუკეთესო ნავსაყუდელია სპარსეთის ყურეში.

ქუვეითზე პროტექტორატის დამყარებით ბრიტანეთი წინდანინვე უზღუდავდა გერმანიას შესაძლებლობას, მიეყვანა ბალდადის რკინიგზა სპარსეთის ყურემდე. როდესაც ოსმალეთმა, ბერლინის ნაქეზებით, 1901 წელს სამხედრო ნაწილები გაგზავნა ქუვეითის სეპარატისტი შეიხის წინააღმდეგ, ლონდონმა ქუვეითის უბეში თავისი კრეისერი შეიყვანა და ოსმალები არ შემოუშვა. ამ აქტით ინგლისელებმა ფაქტობრივი საფუძველი დაუდეს პატარა საშეიხოს მომავალ სუვერენიტეტს, რაც 90 წლის შემდეგ *სპარსეთის ყურის კრიზისისა* და ომის საბაზი გახდება.

დიდი ბრიტანეთის წყალობითაა *ეგვიპტე* არა მარტო აფრიკული, არამედ აზიური სახელმწიფოც. 1906 წელს ლონდონის დაჟინებით იქნა გავლებული სწორი გამმიჯნავი ხაზი (იმ დროს – ადმინისტრაციული საზღვარი) ოსმალეთის იმპერიის ჰიჯაზის ვილაიეთსა და იმპერიისავე ნომინალურ ნაწილს, ეგვიპტეს, შორის, ხმელთაშუა ზღვიდან ოდნავი დაშორებით მდებარე არაბულ დასახლება *რაფია* – *ჰიდან აკაბას ყურის ჩრდილოეთამდე*. ამ ყურის ნაპირზე მდებარე ოსმალური სამხედრო პოსტი *უმ-რაშრაში* ჰიჯაზის ვილაიეთში დარჩა [Kliot, 1987]. ტოპოგრაფიასთან დაკავშირებით გაკეთებული მცირედი მოდიფიკაციით ეს ხაზი ახლა ეგვიპტე-ისრაელის სახელმწიფო საზღვარია, ხოლო *უმ-რაშრაშის* ადგილზე ისრაელს ახლა აქვს ნავსად-

გური და კურორტი ეილათი. 1906 წელს კი ლონდონს უნდოდა აღმოსავლეთის მხრიდან უფრო დიდი ტერიტორიული ბუფერით დაეცვა სუეცის არხი.

რთულ ურთიერთობაში თავის დაუძინებელ მტერ – რუსეთის იმპერიასთან, ოსმალეთმა უკანასკნელად ყირიმის ომის დროს (1853-1856) შეძლო დიდი ბრიტანეთისა და საფრანგეთის თავის მხარეზე გამოყენება. ამის შემდეგ ის პირისპირ დარჩა ჯერ კიდევ აღმავლობის გზაზე მყოფ ჩრდილოელ მეტოქესთან.

მოკავშირეების ძებნისას XIX საუკუნის ბოლო დეკადებში ოსმალეთმა აღმოაჩინა გერმანიის ინტერესების გარკვეული თანხვედრა საკუთართან. უფრო ზუსტად, იმპერიად გაერთიანებულმა გერმანიამ ამ დროისათვის საკმარისად ძლიერად ჩათვალა თავი, რათა ევროპის გარეთ აქტიური პოლიტიკა წამოეწყო და დედამიწის თითქმის გაყოფილი „ნამცხვრიდან“ თავისთვისაც მიეღო წილი კოლონიების სახით.

განსხვავებით ლონდონისაგან, რომლის „ქვემეხიანი ნავების დიპლომატია“ კლასიკად იქცა, და პეტერბურგისაგან, რომელიც ოსმალეთში ამჯობინებდა „კონტრიბუციულ დიპლომატიას“⁶⁰ და მოქმედებდა, ტარლეს სიტყვებით, „с помощью зычного солдатского окрика“ [Тарле, 1928, 248], ბერლინის პოლიტიკა ბევრად უფრო მოქნილი იყო. გერმანიის ექსპანსია ოსმალეთსა და სპარსეთში თავიდან მშვიდობიან ხასიათს ატარებდა. აი, როგორ აღწერს მას XX საუკუნის პირველი დეკადების ერთი ავტორი:

„გერმანია განაგრძობს თურქეთსა და სპარსეთში დიდ მოსამზადებელ მუშაობას. იხსნება სკოლები, კულტურულ-საგანმანათლებლო და ფილანტროპიული დაწესებულებები, იგზავნება სხვადასხვა სამეცნიერო ექსპედიციები და სხვ. ესაა აღმოსავლეთში გერმანიის შეღწევის პირველი პერიოდი“ [Фукс, 1928, 11].

60 1877-1878 წწ. ომში დამარცხების შემდეგ ოსმალეთს შეეწერა 802,5 მილიონი ოქროს ფრანკის კონტრიბუცია, რომელიც მან ბოლომდე ვერც გადაუხადა რუსეთის იმპერიას. „რუსულ იმპერიალიზმს სჭირდებოდა ოსმალეთში რკინიგზის მშენებლობა, და აღმოჩნდებოდა, რომ დაგეგმილ რკინიგზას სწორედ იმ ვილაიეთებზე უნდა გაეგლო, რომელთა შემოსავალიც კონტრიბუციის გადახდას უზრუნველყოფდა. მშენებლობის გეგმა შესაცვლელი ხდებოდა“ [Носович, 1937, 224].

ხომ არ გვაგონებს ეს ზოგიერთი ნეოიმპერიალისტური სახელმწიფოს შეღწევას სამხრეთ კავკასიასა და ცენტრალურ აზიაში XX საუკუნის ბოლო დეკადიდან?

სტამბოლი და თეირანი ბერლინში ხედავდნენ გარკვეულ საპირწონეს ინგლისისა და რუსეთის, აგრეთვე (ოსმალეთის შემთხვევაში) საფრანგეთის და იტალიის იმპერიალისტური ზრახვების წინააღმდეგ. ძნელია იმის მტკიცება, რომ გერმანიასაც მომავალში არ გაუჩნდებოდა ასეთივე მადა, მაგრამ ფაქტია, რომ XX საუკუნის დასაწყისიდან ბერლინი რეალურად ბევრს აკეთებდა ოსმალეთის სახელმწიფოებრიობის შესანარჩუნებლად, წვრთნიდა მის არმიას.

1913 წელს თურქეთის არმიის რეორგანიზაცია დაეკისრა გერმანულ სამხედრო მისიას, რომელსაც გენერალი *ოტო ლიშან ფონ სანდერსი* ჩაუდგა სათავეში⁶¹. არმია კი საბოლოოდ ერთადერთი ძალა აღმოჩნდა, რომელმაც გადაარჩინა თურქეთი სრულ დაქუცმაცებას. აღსანიშნავია ისიც, რომ საზოგადოებრივი აზრი ოსმალეთსა და სპარსეთში უფრო პროგერმანული იყო, ვიდრე პრობრიტანული ან პრორუსული.

გერმანული კონსორციუმი სწრაფად აშენებდა რკინიგზას ბალდადამდე, რომელიც შემდგომში ბასრამდე უნდა მისულიყო. აშკარა იყო, რომ გერმანული ინტერესების დამკვიდრება სპარსეთის ყურის სანაპიროზე მალე გადაიქცეოდა სერიოზულ მუქარად ბრიტანული ინტერესებისათვის ინდოსტანის ნახევარკუნძულზე.

61 უფრო მოგვიანებით, პირველი მსოფლიო ომის პერიოდში, 1915-1916 წლებში, დარდანელის სრუტის მხრიდან სტამბოლისაკენ გაჭრის მცდელობისას დიდი ბრიტანეთისა და მისი დომინიონების სამხედრო ნაწილებმა მძიმე მარცხი განიცადა (დანაკარგმა 214 ათასამდე ადამიანი შეადგინა: მათი საგრძნობი ნაწილი ავსტრალიელები და ახალზელანდიელები იყვნენ; ოსმალეთმა 300 ათასამდე ადამიანი დაკარგა). ოსმალეთის მე-5 არმიას გალიპოლის (თურქულად – *გელიპოლუსი*) ნახევარკუნძულზე, რომელიც დარდანელის სრუტის დასავლეთ მხარეზეა, ხელმძღვანელობდა გენერალი *ლიშან ფონ სანდერსი*. ოსმალების მხრიდან გმირობის მაგალითის იძლეოდა პოლკოვნიკი *მუსტაფა ქემალი* (შემდგომში – თურქეთის რესპუბლიკის პირველი პრეზიდენტი *ქემალ ათათურქი*). გალიპოლისთან გამარჯვებამ წარმოშვა სამართლიანი სიამაყე თურქ ოფიცერთა წრეში, ფაქტობრივად შექმნა მათი კასტა.

დარდანელის ოპერაციაში ანტანტის მიერ განცდილ მარცხს სხვა ფეფტიც ჰქონდა: მან ორი წლით გადადო ომის დამთავრება, ხოლო სრუტეების ჩაკეტვამ რუსეთის საგარეო ვაჭრობას და მისთვის გარედან სამხედრო დახმარებას უმძიმესი პრობლემები შეუქმნა და დააჩქარა რევოლუცია პეტროგრადში.

ამდენად ინგლისის მთავრობა დიდი ეჭვით უყურებდა ახლო აღმოსავლეთში გერმანიის გავლენის სწრაფ ზრდას, ვინაიდან ეს რეგიონი მიაჩნდა ბუფერად სამხრეთ აზიაში საკუთარი ინტერესების დასაცავად.

დიდი ხნის განმავლობაში პრობლემებს ახლო აღმოსავლეთში ბრიტანეთს უქმნიდა მეტოქეობა რუსეთთან. მაგრამ XX საუკუნის პირველ დეკადაში ლონდონისათვის ნათელი შეიქნა, რომ მისი ძირითადი მოწინააღმდეგე ხდება სწრაფად განვითარებადი და ბევრად უფრო მოქნილი მეტოქე – გერმანია. საერთო მოწინააღმდეგის დადგენაში ბრიტანულ თვალსაზრისს იმავე პერიოდიდან მეტ-ნაკლებად იზიარებდა პეტერბურგიც, რომელიც ხედავდა, რომ გერმანია სერიოზულად ეხმარება მის მთავარ მეტოქეს რეგიონში – ოსმალეთს.

მსოფლიო სწრაფად უახლოვდებოდა დიდ ომს, რომელშიც ერთ-ერთი სადავო ტერიტორია და, ერთდროულად ბრძოლის ველი, უნდა გამხდარიყო ახლო აღმოსავლეთი.

თავი 10

მსოფლიო ომები და ახლო აღმოსავლეთი: თანამედროვე პოლიტიკური რუკის ჩამოყალიბება

პირველი მსოფლიო ომის მონაწილე სახელმწიფოების ინტერესები რეგიონში

პირველი მსოფლიო ომი, რომელსაც ერთმა იმდროინდელმა პოლიტიკოსმა პომპეზურად უწოდა „ყველა ომის დამამთავრებელი ომი“, რეალურად მსოფლიოს გადანაწილებას ისახავდა მიზნად. ევროპაში აგრესიის მსხვერპლად მხოლოდ ბელგია თუ ჩაითვლება, რომლის ნეიტრალიტეტის დარღვევა გერმანიას საფრანგეთზე შესატევად დასჭირდა. ევროპის ყველა დანარჩენ მეომარ ქვეყანას საკუთარი აგრესიული ზრახვები ჰქონდა და ტერიტორიულ შენაძენს ელოდა. ზესახელმწიფოების ინტერესების საგრძნობი ნაწილი კი ახლო აღმოსავლეთთან იყო დაკავშირებული.

დიდი ბრიტანეთისათვის ახლო აღმოსავლეთს მნიშვნელობა ჰქონდა, როგორც „ინდოეთის ფარს“. თუკი გერმანია მოიკიდებდა ფეხს ამ რეგიონში, ის მისთვის „ინდოეთის კარიბჭე“ გახდებოდა.

ომის წინ რეგიონში მდებარეობდა ორი სუვერენული სახელმწიფო (ოსმალეთი და სპარსეთი). არაბეთის ნახევარკუნძულის უდაბნოებში, ნომინალურად ოსმალეთის ვასალურ ნაჯდის, ჯაბალ-შამარის, ასირიის საამიროებში, იემენის იმამათში და ოსმალეთს დაქვემდებარებულ ჰიჯაზის

ვილაიეთში ფაქტობრივი დამოუკიდებლობის პირობებში ცხოვრობდნენ ბედუინთა ტომები. ეგვიპტეში და სპარსეთის და ადენის ყურეების სანაპიროთა ყველაზე ხელსაყრელ ადგილებში ბატონობდა ბრიტანეთის იმპერია თავისი პროტექტორატების სისტემით.

ანტანტის ქვეყნებს ზოგადად, და განსაკუთრებით, დიდ ბრიტანეთს აინტერესებდა ოსმალეთში გერმანიის მზარდი გავლენის მოსპობა, ეგვიპტეში თავისი პოზიციის განმტკიცება, სადაც მისი სამხედრო ნაწილები უკვე იდგა, რათა სტრატეგიული მნიშვნელობის სუეცის არხისათვის მიეხედა.

ომში ოსმალეთის ჩაბმისთანავე, 1914 წლის ბოლოს, ბრიტანულმა კორპუსმა დაიკავა სამხრეთ ერაყი, რათა დასავლეთიდან დაეცვა აბაღანი, სპარსეთის იმ დროს ერთადერთი ნავთობჩამომსხმელი ნავსადგური, რომელსაც რეალურ კონტროლს ბრიტანეთი უწევდა. უკვე ომის დროს ჩამოყალიბდა ბრიტანეთის მიერ ოსმალეთის კუთვნილი მთელი მესოპოტამიის, ლევანტის, სირიისა და პალესტინის დაუფლების გეგმა.

საფრანგეთს ამოძრავებდა გარკვეული კოლონიური ინტერესები ახლო აღმოსავლეთში, განსაკუთრებით ლიბანში. მაგრამ ძირითადი მოტივაცია მისთვის მაინც იყო რევანში 1870-1871 წლების ომში პრუსიასთან დამარცხებისათვის.

რუსეთი შედარებით ნაკლებად იყო დაინტერესებული ევროპაში ომით, რომელშიც ის ფაქტობრივად ჩაითრია სერბეთმა. სამაგიეროდ, დამხმარე მნიშვნელობის მქონე კავკასიის ფრონტი რუსეთისათვის სწორედ რომ მისწრება იყო: ის ოსმალეთის ხარჯზე აპირებდა გაფართოებას. ომის პირველ წლებში ეს ფრონტი ყველაზე წარმატებულად აღმოჩნდა რუსეთისათვის.

როგორც ზემოთაქვეყნა, ომის დროს მოკავშირეები პეტროგრადს (პატრიოტული მოსაზრებით 1914 წელსვე პეტერბურგს გერმანული სახელი გამოუცვალეს) დაპირდნენ მთავარი ოცნების აღსრულებასაც: 1915 წლის 12 მარტის ნოტიო ინგლისი ოფიციალურად იღებდა ვალდებულებას, ომის შემდეგ გადაეცა რუსეთისათვის კონსტანტინოპოლი და სრუტეები მიმდებარე ტერიტორიითურთ [ИД, III, 1965, 18].

კონსტანტინოპოლი ომის უძვირფასესი ნადავლი იქნე-

ბოდა და მისი შესაძლებელი გადასვლა ოსმალეთისაგან სხვა სახელმწიფოს ხელში ძირფესვიანად ცვლიდა გეოპოლიტიკურ ვითარებას ევრაზიაში.

რუსეთის გენერალური შტაბი 1917 წლისათვის გეგმავედა გადამწყვეტ იერიშს ცარგრადზე (სტამბოლზე). მაგრამ პეტროგრადში იმავე წელს მომხდარმა თებერვლის დემოკრატიულმა რევოლუციამ და, საბოლოოდ, 25 ოქტომბრის (ძვ. სტილით) ბოლშევიკურმა რევოლუციამ ამ გეგმას ხაზი გადაუსვა.

რაც შეეხება ცენტრალურ სახელმწიფოებს, ავსტრია-უნგრეთს პრაქტიკულად არ ჰქონდა ახლო აღმოსავლეთში ომის მოტივაცია, თუმცა მისი საარტილერიო და საინჟინრო ნაწილები გარკვეულწილად ეხმარებოდნენ ოსმალებს.

სამაგიეროდ, გერმანიის სტრატეგიულ გეგმაში შედიოდა სპარსეთის ყურეში გასვლა და ინდოეთში ბრიტანული ინტერესებისათვის რეალური მუქარის შექმნა. ამის განხორციელება მას მხოლოდ ევროპაში ომის მოგების შემთხვევაში შეეძლო. მართალია, ომის სანაყის ეტაპზე სამხრეთ სპარსეთში საკმაოდ ეფექტიანად მოქმედებდნენ პროგერმანული ძალები, მაგრამ მათ მხოლოდ „ცეცხლის თავისკენ მიმქცევის“ როლი ჰქონდათ.

ევროპაში ორ ფრონტზე მეტბოლ გერმანიას უნდოდა, რუსეთსაც ჰქონოდა დამატებითი ფრონტი – როგორმე ერთმანეთისათვის დაეტაკებინა რუსეთი და ოსმალეთი. კავკასიის ფრონტი დააბანდებდა რუსეთის იმ ძალებს, რომლებიც ევროპის ფრონტებზე შეიძლებოდა გამოეყენებინათ, ხოლო რუსეთისათვის შავი ზღვის სრუტეების ჩაკეტვა მისი ეკონომიკური ბლოკადის ტოლფასი იყო. საკმარისია ითქვას, რომ საზღვაო გზით წარმოებული რუსეთის საგარეო ვაჭრობის 60 პროცენტი და ხორბლის მთელი ექსპორტი 1914 წლამდე შავი ზღვის სრუტეების გავლით ხორციელდებოდა [Drysedale & Blake, 1985, 55]. გარდა ამისა, ოსმალეთის ომში ჩართვა ახლო აღმოსავლეთში დააბანდებდა ბრიტანულ ძალებსაც.

რუსეთის მხრიდან 1914 წლის 2 ნოემბერს ოსმალეთისათვის ომის გამოცხადება შედეგად მოჰყვა გერმანული ჯავშნოსანი „გიობენისა“ და კრეისერ „ბრესლაუს“ მიერ 29

ოქტომბერს შავ ზღვაში განხორციელებულ სამხედრო პროვოკაციას, როდესაც მათ მოულოდნელად დაბომბეს რუსეთის სანაპირო ქალაქები – ოდესა, სევასტოპოლი, ფეოდოსია, ნოვოროსიისკი⁶².

სპარსეთმა იმავე 1914 წლის 2 ნოემბერს ნეიტრალიტეტი გამოაცხადა, თუმცა მის ტერიტორიაზე ბრძოლას ეწეოდნენ სხვა სახელმწიფოთა: რუსეთის, ოსმალეთის, დიდი ბრიტანეთის არმიები, პროგერმანული ძალები (ე.წ. შვედური ჟანდარმერია).

რაც შეეხება პირველი მსოფლიო ომის უშუალო მონაწილეს, ოსმალეთს, მისი ჩაბმა ომში განაპირობა „ახალგაზრდა თურქთა“ ლიდერების, განსაკუთრებით სამხედრო მინისტრის, ენვერ ფაშას, ავანტიურიზმმა. ქვეყანა არ იყო საომრად მზად. მაგრამ ქვეყნის სათავეში მდგომ ჯგუფს იმედი ჰქონდა, რომ გერმანია დაამარცხებდა ანტანტას. ამასთან ერთად, საზოგადოებრივი აზრიც ოსმალეთში ანტანტის წინააღმდეგ იყო განწყობილი⁶³.

თურანისტული გეგმის განხორციელება კავკასიის გარდა, ირანის აზერბაიჯანის ოკუპაციასაც ითვალისწინებდა. 1914-1916 წლებში ოსმალეთის არმიის ნაწილები რუსებს სპარსეთის ტერიტორიაზეც ებრძოდნენ.

1914 წლის 17 დეკემბერს ეგვიპტე ფორმალურად გამოეყო ოსმალეთს, ხოლო დიდმა ბრიტანეთმა ის თავის პროტექტორატად გამოაცხადა. ეგვიპტე ჩაება ომში ანტანტის მხარეს. სწორედ ეგვიპტის მხრიდან ახორციელებდნენ

62 ამ დროისათვის ოსმალეთმა ფიქტობრივად შეისყიდა ეს გემები გერმანიისაგან, რომელთაც „იავეზ სულტან სელიმი“ და „მიდილი“ დაარქვა. ისინი ოსმალური დროშით ცურავდნენ, მაგრამ მათი ადმირალი და ეკიპაჟი გერმანელები იყვნენ (მეზღვაურებს ფორმა გამოუცვალეს და ფეცლიმი ქალები ძვირფასეულობასა და საკუთარ თმასაც კი სწირავდნენ. მაგრამ 1914 წლის 31 ივლისს, როდესაც ოსმალთა ეკიპაჟი ჩასული იყო ინგლისში პირველი გემის მისაღებად, ბრიტანეთის მთავრობამ ორივე დრედნოუტის რეკვიზიცია მოახდინა. მსოფლიო ომი კარს იყო მომდგარი და ანტანტა ვერ დაუშვებდა შესაძლო მეტოქის ფლოტის გაძლიერებას. ბრიტანეთის ამ აქციამ საშინელი რისხვა გამოიწვია სტამბოლში და ძალიან შეუწყო ხელი ოსმალეთის საზოგადოებრივი აზრის გადახრას გერმანიის მხარეს.

63 ომისათვის მზადების მიზნით, საბერძნეთის მიერ ბალკანეთის პირველი ომის დროს (1912 წ.) დაპყრობილი ეგეოსის ზღვის კუნძულების დასაბრუნებლად, ოსმალეთმა ინგლისში შეუკვეთა ორი დრედნოუტი. მათ შესაძენად საჭირო ფულის შესაგროვებლად მთავრობამ გამოიყენა ბერძნებთან ახალგანცდილი მარცხით გამოწვეული პატირიტული ალტკინება: თანხა გროვდებოდა ხელმოწერით, საქველმოქმედო ბაზრებზე. ოსმალეთის მუსლიმი ქალები ძვირფასეულობასა და საკუთარ თმასაც კი სწირავდნენ. მაგრამ 1914 წლის 31 ივლისს, როდესაც ოსმალთა ეკიპაჟი ჩასული იყო ინგლისში პირველი გემის მისაღებად, ბრიტანეთის მთავრობამ ორივე დრედნოუტის რეკვიზიცია მოახდინა. მსოფლიო ომი კარს იყო მომდგარი და ანტანტა ვერ დაუშვებდა შესაძლო მეტოქის ფლოტის გაძლიერებას. ბრიტანეთის ამ აქციამ საშინელი რისხვა გამოიწვია სტამბოლში და ძალიან შეუწყო ხელი ოსმალეთის საზოგადოებრივი აზრის გადახრას გერმანიის მხარეს.

ბრიტანელები თავის სამხედრო ოპერაციებს პალესტინისა და სირიის დასაპყრობად.

სამხრეთის ფრონტებზე ოსმალური არმიები გაჭიმული იყო უზარმაზარ ტერიტორიაზე, რაც აძნელებდა ბრიტანელების შეჩერებას, რომელთაც 1917 წლის 11 მარტს აიღეს ბაღდადი, ხოლო 9 დეკემბერს – იერუსალიმი. ამ ისტორიული ქალაქების აღებამ დიდი რეზონანსი გამოიწვია მსოფლიოში.

დიპლომატია და ტერიტორია:

მაკმაჰონ-ჰუსაინი, საიქს-პიკო, ბალფური

ანტანტის დიპლომატიამ დროულად დაიწყო ზრუნვა ახლო აღმოსავლეთის ომისშემდგომ მოწყობაზე.

ომის დროს დიდი ბრიტანეთი ეძებდა ადგილობრივ მოკავშირეს ოსმალეთის იმპერიაში. ამ მიზნით მისმა დიპლომატიამ მექაზე მიიტანა იერიში.

ოსმალეთის სუსტი ადგილი იყო პერიფერია, განსაკუთრებით ჰიჯაზი – არაბეთის ნახევარკუნძულზე, რომლის შენარჩუნებაც სტამბოლს ესაჭიროებოდა იდეოლოგიური თვალსაზრისით: იქ იყო მექა, ისლამის მთავარი წმინდა ადგილი, რომლის დაკარგვა დიდ პროპაგანდისტულ უკუეფექტს იქონიებდა ოსმალეთისათვის. ბრიტანელებმა კი სწორედ მექის მმართველი ჰუსაინი აუჯანყეს ოსმალებს, რომელმაც 1916 წლის 30 ივნისს ჰიჯაზი დამოუკიდებელ სახელმწიფოდ გამოაცხადა.

ამას დიდი დიპლომატიური მომზადება უძღოდა წინ.

„მაკმაჰონ-ჰუსაინის მიმოწერა“. 1915 წლის ივლისიდან 1916 წლის მარტამდე მექის მმართველმა *შარიფმა*⁶⁴ ჰუს-

64 *შარიფი* (არაბულად „კეთილშობილი, დიდებული“) იყო წინასწარმეტყველ მუჰამადის შთამომავლების (მისი ქალიშვილის ფატიმას და მისი სიძის, მეოთხე ხალიფა ალის, მხრიდან) ტიტული. დინასტიურად ისინი ჰაშიმიანებს ეკუთვნიან. შარიფები მართავდნენ მექას მეთექვსმეტე საუკუნიდან 1924 წლამდე, ვიდრე იბნ საუდი წაართმევდა მათ ჰიჯაზს წმინდა ქალაქებითურთ. ჰუსაინის შთამომავლები არიან იორდანის მონარქები. ჰუსაინის სხვა შვილი, ფაისალი, ერაყში მეფობდა. მისი დინასტია დაემხო 1958 წლის რევოლუციის დროს.

აინ იბნ-ალი ალ-ჰაშიმიმ და დიდი ბრიტანეთის უმაღლესმა კომისარმა ეგვიპტეში სერ ჰენრი მაკმაჰონმა ერთმანეთს გაუგზავნეს ათი წერილი. ამ წერილებში განისაზღვრა ის პირობები, რომლითაც ჰუსაინი ააჯანყებდა არაბებს ოსმალეთის წინააღმდეგ და მიემხრობოდა ომში ბრიტანელებს: სანაცვლოდ მექის შარიფი ითხოვდა დიდი ბრიტანეთის მხარდაჭერას აზიის არაბული მიწების ხარჯზე არაბული სახელმწიფოს (სახალიფოს) აღსადგენად, მისი დამოუკიდებლობის ცნობასა და გარანტირებას. ეგვიპტე ნახსენები არ ყოფილა; ჰუსაინს ადენზეც არ განუცხადებია პრეტენზია. ბრიტანულმა მხარემ მიიღო ეს პირობები, ოღონდ ვერ დაეთანხმა ჰუსაინის მიერ მოთხოვნილი ტერიტორიის საზღვრებს.

„მაკმაჰონ-ჰუსაინის მიმოწერა“ არის კლასიკური მაგალითი, თუ როგორ შეიძლება გეოგრაფიულმა უზუსტობამ (თუ უფიცობამ?) გამოიწვიოს ხანგრძლივადიანი საერთაშორისო გართულება.

1915 წლის 24 ოქტომბრის წერილში მაკმაჰონი წერდა:

„მერსინისა და ალექსანდრეტას ორი რაიონი და სირიის ის ნაწილები, რომლებიც მდებარეობს დამასკოს, ჰომსის, ჰამასა და ალეპოს რაიონების დასავლეთით, არ შეიძლება ჩაითვალოს წმინდა არაბულად. ამიტომაც ეს ადგილები უნდა გამოირიცხოს [არაბული სახელმწიფოს: რ.გ.] შემოთავაზებული დელიმიტაციიდან“ [Sela, 1999].

ისე ჩანს, რომ ამ შენიშვნით მაკმაჰონი არსებითად ბრიტანეთის მოკავშირე საფრანგეთისათვის ლევანტის სანაპირო მხარის რეზერვირებას ახდენდა. ჰუსაინი დაეთანხმა ამ შენიშვნას, ისევე, როგორც ცნო ბაღდადისა და ბასრას ვილაიეთებში ბრიტანეთის განსაკუთრებული ინტერესები.

მაგრამ მოგვიანებით, 1917 წლის ბოლოს, როდესაც ბოლშევიკების მთავრობამ გამოამხეურა საიდუმლო „საიქს-პიკოს შეთანხმება“ (იხ. ქვემოთ) და გამოქვეყნდა „ბალფურის დეკლარაცია“, დიდ ბრიტანეთსა და არაბებს შორის ატყდა დავა იმის თაობაზე, განეკუთვნება თუ არა პალესტინა „მაკმაჰონ-ჰუსაინის მიმოწერით“ გამორიცხულ ადგილებს.

საქმე ისაა, რომ ოსმალეთის იმპერიის ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფის შესაბამისად, პალესტინის ჩრდილოეთ ნაწილი (სამარია და გალილეა) შედიოდა ბე-ირუთის ვილაიეთში, ხოლო სამხრეთით მდებარე ნეგევის უდაბნო – ჰიჯაზის ვილაიეთში, ცენტრით მედინაში. იერუსალიმის რაიონი („ალ-კუდსის მუთესარიფლიკი“) უშუალოდ ემორჩილებოდა სტამბოლს. პალესტინა არ იყო „სირიის ნაწილი“, ის არ მდებარეობდა ზემოჩამოთვლილი ოთხი ქალაქის (დამასკო, ჰომსი, ჰამა, ალეპო) და „მათი რაიონების დასავლეთით“. მაგრამ პალესტინა მდებარეობდა დამასკოს (შამის) ვილაიეთის დასავლეთით, ვინაიდან ეს ვილაიეთი მოიცავდა დღევანდელ იორდანიასაც.

მაკმაჰონს თავის წერილში, რომელიც ლონდონთან იყო შეთანხმებული, შეეძლო პირდაპირ ეხსენებინა პალესტინა ან იერუსალიმის რაიონი, თუკი მის გამოორიცხვას აპირებდა. სავსებით შესაძლოა, ეს დაუდევრობა იყო, მაგრამ სერიოზული პოლიტიკური გართულების მომტანი. გეოგრაფიულად ბუნდოვანი ტექსტიდან ისეთი შთაბეჭდილება რჩება, რომ უმაღლესი კომისარი გამორიცხულ ადგილებად გულისხმობდა მხოლოდ დღევანდელ ლიბანს, დასავლეთ სირიას, აგრეთვე დღევანდელ სამხრეთ თურქეთს (ჰათაის ილს) [Fromkin, 2001, 183], სადაც არსებობდა, თუნდაც არადომინანტი, ქრისტიანული მოსახლეობა. იქვე ცხოვრობდნენ სუნიტი თურქები, შიიტი არაბი-ალავიტები: ეს ტერიტორია, გარკვეული პირობითობით, შეიძლება არ ჩათვლილიყო „წმინდა არაბულად“.

ამ წერილის (რომელიც ფორმალურად არც შეთანხმებას წარმოადგენდა და არც მტკიცე პირობას გულისხმობდა) ტექსტის ზემოაღნიშნული ბუნდოვანების მიუხედავად, ბრიტანეთის მხარე შემდგომში ამტკიცებდა, რომ გამორიცხულ ადგილებში ივარაუდებოდა პალესტინაც და, ამდენად, „ბაღფურის დეკლარაცია“ [იხ. ქვემოთ] არ ყოფილა უპრინციპობის გამოვლინება.

არაბები კი ამტკიცებდნენ (და მათ მტკიცებას მეტი გეოგრაფიული ლოგიკა ახლავს თან), რომ წერილის ტექსტიდან ისე გამოდის, თითქოს იმ ტერიტორიაში, რომელსაც

მაკ-მაჰონი დაპირდა ჰუსაინს, პალესტინაც იყო ჩართული და, ამდენად, „საიქს-პიკოს შეთანხმება“ და განსაკუთრებით „ბალფურის დეკლარაცია“ ბრიტანული მზაკვრობისა და მუხანათობის მაგალითს წარმოადგენდა.

მაგრამ 1916 წლის 5 ივნისს, როდესაც არაბებმა მართლაც წამოიწყეს აჯანყება ოსმალების წინააღმდეგ, ისინი ჯერ არ იცნობდნენ უაიტჰოლის დიპლომატიის ამ დახვეწილ ნიუანსებს. შეიძლება ისიც ითქვას, რომ ამ აჯანყების წამახალისებელი მიზეზი იმდენად პატრიოტიზმი არ იყო, რამდენადაც ინგლისური გირვანქა სტერლინგები, რომლებიც ლონდონმა უხვად მისცა ჰუსაინს და მის ვაჟშვილებს, უპირველესად ფაისალს.

შედარებით მცირერიცხოვანი ბედუინების თავდასხმისაგან ჰიჯაზის რკინიგზის დაცვა ოსმალეთის საგრძნობ ძალებს ქსაქსავდა, რაც უადვილებდა ბრიტანულ ნაწილებს ეგვიპტის მხრიდან ჯერ პალესტინაზე და შემდეგ სირიაზე შეტევას.

„საიქს-პიკოს შეთანხმება“. ჯერ კიდევ ბრიტანული იარაღის რეალურ წარმატებამდე ლონდონმა და პარიზმა მოილაპარაკეს, თუ როგორ გაიყოფდნენ ოსმალეთის იმპერიას ომის მოგების შემდეგ [Woodward & Butler, 1952; Boustani & Fargues, 1990].

ინგლისელმა დიპლომატმა სერ მარკ საიქსმა და საფრანგეთის გენერალურმა კონსულმა ბეირუთში ფრანსუა-ჟორჟ პიკომ, რომელთაც თავიანთი მთავრობების რწმუნებულება ჰქონდათ, 1915 წლის 23 ნოემბერს ლონდონში, საფრანგეთის საელჩოს შენობაში, დაიწყეს მოლაპარაკება და 1916 წლის დასაწყისისათვის მოამზადეს საიდუმლო შეთანხმება ოსმალეთის იმპერიის არაბული სამფლობელოების გაყოფის თაობაზე.

ამ გარიგებას გაეცნო და, შესწორებების შეტანის შემდეგ, შეუერთდა რუსეთის იმპერიის მთავრობაც. ამის გამო ფრომკინი მას „საიქს-პიკო-საზონოვის შეთანხმებას“ უწოდებს რუსეთის იმდროინდელი საგარეო საქმეთა მინისტრის გვარის დამატებით [Fromkin, 2001, 189].

საფრანგეთი და დიდი ბრიტანეთი აცხადებდნენ მზადყოფნას, ეცნოთ და დაეცვათ დამოუკიდებელი არაბული სახელმწიფო ანდა არაბული ქვეყნების კონფედერაცია ერთ-ერთი არაბი ლიდერის სიუზერენიტეტის ქვეშ. მაგრამ იქვე, თანდართულ რუკაზე (ნახ. 10.1) მითითებული იყო ოსმალეთის იმპერიის ის ნაწილები, სადაც საფრანგეთი და დიდი ბრიტანეთი პირდაპირი ან არაპირდაპირი ადმინისტრაციისა ან კონტროლის დაარსების უფლებას ანიჭებდნენ ერთი-მეორეს.

ორმა დიპლომატმა ფერადი ფანქრებით შემოხაზა სხვადასხვა ხალხებით დასახლებული მიწის მონაკვეთები, სადაც უცხო ძალას დიდი ხნით, შესაძლოა სამუდამოდ, უნდა განესაზღვრა მომავალში შესაქმნელი პოლიტიკური ერთეულების ბედი.

„საიქს-პიკოს შეთანხმების“ მიხედვით ლიბანი, სირიის სანაპირო რაიონები და დღევანდელი თურქეთის სამხრეთ და სამხრეთ-აღმოსავლეთ ანატოლიის ნაწილი საფრანგეთის უშუალო კონტროლს უნდა დაქვემდებარებოდა („ლურჯი ზონა“), ხოლო შიდა სირია და მოსულის ვილაიეთი (ამჟამინდელი ჩრდილოეთ ერაყი) ფრანგული გავლენის ზონა უნდა გამხდარიყო (ზონა „A“). მოსულის ვილაიეთის შეტანა ფრანგული გავლენის ზონაში ბრიტანული ინიციატივა იყო, რომელსაც უნდოდა შეექმნა „ფრანგული ბუფერი“ საკუთარ და რუსეთის სამომავლო სამფლობელოებს შორის. მოსულის ვილაიეთში ნავთობის არსებობა ცნობილი იყო, მაგრამ მისი მოცულობა – ჯერ დაუდგენელი. მას შემდეგ, რაც 1918 წელს რუსეთი [დროებით] გამოეთიშა გეოპოლიტიკურ თამაშს რეგიონში, ლონდონმა უდიდესი დაინტერესება გამოამჟღავნა მოსულის მიმართ.

ბრიტანეთის უშუალო კონტროლს უნდა დაქვემდებარებოდა ცენტრალური და სამხრეთ ერაყი და ქუვეითი („წითელი ზონა“), ხოლო დღევანდელი იორდანია და დასავლეთ ერაყი ბრიტანული გავლენის სფერო ხდებოდა (ზონა „B“).

ნახ. 10.1

ოსმალეთის მემკვიდრეობის დანაწილების გეგმა „საიქს-პიკოს შეთანხმების“ (1916 წ.) თანახმად

პალესტინაზე ორივე მხარეს ჰქონდა პრეტენზია, ამიტომაც კომპრომისის სახით დადგინდა, რომ მისი დიდი ნაწილი იერუსალიმითურთ („ყავისფერი ზონა“) უნდა დაქვემდებარებოდა საერთაშორისო ადმინისტრაციას, რომლის სტატუსი უნდა შეთანხმებულიყო რუსეთის იმპერიასთან, სხვა მოკავშირეებთან და მექის შარიფის წარმომადგენლებთან კონსულტაციის შემდეგ. ამასთან ერთად, ბრიტანეთის წარმომადგენელმა თავისი ქვეყნისათვის მოითხოვა პალესტინაში მდებარე ხაიფას ნავსადგური.

ევროპელი მოკავშირეები რუსეთს უთმობდნენ აღმოსავლეთ ანატოლიას – ტრაბზონის, ერზურუმის, ვანის, ბითლი-

სის ვილაიეთებს. ეს ტერიტორია რუსეთს უნდა მიეღო იმის ზევით, რასაც მას კონსტანტინოპოლისა და სრუტეების შესახებ დადებული საიდუმლო შეთანხმებით შეპირდნენ [14, III, 1965, 26]. რეალურად რუსეთმა ვერაფერი მიიღო იმის გამო, რომ ომს ნაადრევად და სეპარატულად გამოეთიშა.

აღსანიშნავია, რომ „საიქს-პიკოს შეთანხმებაში“ არაფერი თქმულა სომხებისა და ქურთების სახელმწიფოების შესახებ შექმნის შესახებ: ამ ხალხების ბედი ევროპის დედაქალაქებში საერთოდ არ აინტერესებდათ.

გარიგების დადებისთანავე, როგორც ბრიტანეთის, ისე საფრანგეთის ხელისუფლებაში გამოჩნდნენ გავლენიანი პირები, ვინც ამტკიცებდნენ, რომ მეორე მხარემ „მოატყუა“ და „მეტი მიიღო“. ომის დამთავრებისთანავე ინგლისის პრემიერ-მინისტრმა დევიდ ლოიდ-ჯორჯმა გამოსთხოვა მოსულის ვილაიეთი და მთელი პალესტინა საფრანგეთის მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარე ჟორჟ კლემანსოს მის მიერ ბუნდოვანი დაიმედების ფასად, რომ ლონდონი მხარს დაუჭერდა პარიზის ინტერესებს ევროპაში.

1919 წელს შექმნილმა ერთა ლიგამ, რომელშიც წამყვან როლს დიდი ბრიტანეთი და საფრანგეთი თამაშობდნენ, ძირითადად ზემოხსენებული შეთანხმების ქარგაზე გამოჭრა ახლო აღმოსავლეთის ახალი რუკა.

„საიქს-პიკო“, გარკვეული თვალსაზრისით, იქცა ფარული გარიგების გზით სხვისი ტერიტორიის განაწილების აღმნიშვნელ ზოგად ტერმინად. ასე მაგალითად, როდესაც 2003 წლის დასაწყისში ერაყელი დიპლომატები გაეროს უშიშროების საბჭოში გამოდნენ ამერიკისა და ბრიტანეთის პოზიციას ერაყის მიმართ, ისინი მათ ბრალს სდებდნენ „ერაყის დასანაწევრებლად ახალი საიქს-პიკოს მომზადებაში“.

„ბალფურის დეკლარაცია“. პალესტინაში ებრაელთა ლეგალურად დასახლების უფლებაზე 1917 წლის თებერვლიდან მიმდინარეობდა მოლაპარაკება დიდი ბრიტანეთის მთავრობასა და სიონისტურ ფედერაციას შორის, რომელსაც ძალიან აქტიურად წარმოადგენდა ფედერაციის პრეზიდენტი, შემდგომში ისრაელის სახელმწიფოს პირველი პრეზიდენტი

ხაიმ ვაიცმანი [Weigal & Carmichel, 1962]. სხვათა შორის, იმ დროს პალესტინა ჯერ ისევ ოსმალების ხელში იყო.

1917 წლის 2 ნოემბერს დიდი ბრიტანეთის მთავრობის სახელით საგარეო საქმეთა მინისტრმა ლორდმა ბალფურმა სიონისტური ფედერაციისათვის გასაცნობად საბოლოოდ შეთანხმებული ტექსტი (ე.წ. „ბალფურის დეკლარაცია“) გაუგზავნა ცნობილი ბანკირების, როტშილდების, ბრიტანული შტოს წარმომადგენელს ლორდ როტშილდს (იხ. ჩანართი 10.1).

ჩანართი 10.1

ფორინ ოფისი

ნოემბრის 2, 1917 წ.

ძვირფასო ლორდო როტშილდ,

ჩემთვის დიდი სიამოვნებაა, მისი უდიდებულესობის მთავრობის სახელით გადმოგცეთ ებრაელთა სიონისტური მისწრაფებისადმი თანაგრძნობის შემდეგი დეკლარაცია, რომელიც წარედგინა და დამტკიცდა კაბინეტის მიერ:

„მისი უდიდებულესობის მთავრობა კეთილგანწყობით უყურებს პალესტინაში ებრაელი ხალხისათვის ეროვნული კერის დაფუძნებას და გამოიყენებს მთელ თავის ძალისხმევას, რათა გააადვილოს ამ მიზნის მიღწევა, იმის ნათელი გაგებით, რომ არაფერი გაკეთდება ისეთი, რამაც შეიძლება ზიანი მიაყენოს პალესტინაში არსებული არაებრაული თემების სამოქალაქო და რელიგიურ უფლებებს, ანდა იმ უფლებებსა და პოლიტიკურ სტატუსს, რომლითაც ებრაელები სარგებლობენ რომელიმე სხვა ქვეყანაში“.

მადლობელი დაგრჩებით, თუკი გააცნობთ ამ დეკლარაციას სიონისტურ ფედერაციას.

არტურ ბალფური

აღსანიშნავია, რომ 1917 წლის 4 ივნისს საფრანგეთის მთავრობამაც მისცა წერილობითი დაპირება სიონისტებს, რომელთაც ნაჰუმ სოკოლოვი წარმოადგენდა, რომ იგი მხარს დაუჭერს ებრაელი ერის აღორძინებას *იმ მიწაზე*, საიდანაც ისრაელის ხალხი განიდევნა მრავალი საუკუნის წინ [Fromkin, 2001, 292]. ამ დოკუმენტმა, თუმცა ის ბუნდოვანი

იყო (განსაკუთრებით გეოგრაფიულად: კონკრეტულად არ ზუსტდებოდა ის მინა, რომელსაც გულისხმობდნენ ტექსტის ავტორები), გარკვეული იმპულსი მისცა დიდი ბრიტანეთის მთავრობას საკუთარი (ასევე საკმაოდ ბუნდოვანი) გარანტიები მიეცა სიონისტებისათვის.

„ბალფურის დეკლარაციის“ გამოქვეყნებით ლონდონი ჩქარობდა დაესწრო ბერლინისათვის, რომელიც ასევე ცდილობდა ებრაელობის მხარდაჭერის მოპოვებას. გერმანიის მთავრობამაც გამოაქვეყნა ანალოგიური დეკლარაცია 1918 წლის 5 იანვარს, რომელსაც ისრაელში გამოცემული ენციკლოპედია „ნელთბილს“ უწოდებს [Sela, 1999, 160].

ბრიტანულ დოკუმენტს მეტი მნიშვნელობა ენიჭება, ვინაიდან სწორედ ბრიტანელებმა დაიპყრეს პალესტინა და „ბალფურის დეკლარაცია“ პრაქტიკაში მათ განახორციელეს.

დეკლარაციის საბოლოო რედაქცია კომპრომისების შედეგია:

- მან ასახა სიონისტების მისწრაფება – „პალესტინაში ებრაელი ხალხისათვის ეროვნული კერის დაფუძნება“. ტერმინი „ეროვნული კერა“ (*national home*) სხვადასხვა ინტერპრეტაციის საშუალებას იძლევა და ამიტომაც ის ორივე მხარემ (ბრიტანეთმაც და სიონისტებმაც) მოიწონა;
- აისახა იმ გავლენიანი ორთოდოქსული ებრაული წრეების თვალსაზრისი, რომლებიც „სიონიზმს ჰეტეროდოქსულ კრედოდ, ხოლო მის გეგმას ღვთის გეგმის უზურპაციად მიიჩნევდნენ“ [Jones, 1999, 12]: მათი რწმენით, ისრაელი მხოლოდ მესიას უნდა აღედგინა. ამავე დროს იმავე წრეებში არ უნდოდათ რამენაირად აუცილებელი გაეხადათ საკუთარი გადასახლება ახლო აღმოსავლეთში. ამიტომაც ჩაიწერა: „არაფერი გაკეთდება ისეთი, რამაც შეიძლება ზიანი მიაყენოს... იმ უფლებებსა და პოლიტიკურ სტატუსს, რომლითაც ებრაელები სარგებლობენ რომელიმე სხვა ქვეყანაში“; არტურ ჰეტცბერგის აზრით, იმავე ორთოდოქსული ებრაული წრეების გავლენის შედეგია, რომ „დეკლა-

რაციაში“ ლაპარაკია პალესტინაში ებრაელი ხალხისათვის ეროვნული კერის დაფუძნებაზე და არა მთელი პალესტინის გადაქცევაზე ასეთ კერად [Hettzberg, 2002]. „ბალფურის დეკლარაციის“ ამ დეტალს ასევე ხაზს უსვამდა 1922 წლის 3 ივნისის „ჩერჩილის მემორანდუმიც“.

- ინგლისის მთავრობის ინიციატივით ჩაინერა სიტყვები პალესტინაში არსებული არაებრაული თემების (რომელთა წარმომადგენლებიც მოლაპარაკებაში არ მონაწილეობდნენ) სამოქალაქო და რელიგიური უფლებებისათვის ზიანის მიუყენებლობის შესახებ.

ბრიტანეთის მთავრობამ გამოაქვეყნა ეს დოკუმენტი იმ იმედით, რომ ამერიკის ებრაელობის მხარდაჭერას მოიპოვებდა აშშ-ის მსოფლიო ომში ჩასაბმელად. გარდა ამისა, ლონდონი მიიჩნევდა, რომ ამით დააჯერებდა რუსეთის ებრაელობას, გავლენა მოეხდინათ რუსეთის მთავრობაზე ომში მონაწილეობის გასაგრძელებლად.

რაც შეეხება შორს მიმავალ გეოპოლიტიკურ მიზნებს, ბრიტანეთის მთავრობა, როგორც ჩანს, მიიჩნევდა, რომ პალესტინაში ებრაული კერის შექმნა გაზრდიდა ლონდონის გავლენას ამ სტრატეგიულად მნიშვნელოვან ტერიტორიაზე.

უნდა ითქვას, რომ „ბალფურის დეკლარაციამ“ თავიდანვე არაერთგვაროვანი დამოკიდებულება გამოიწვია. ის სიხარულით მიიღო მსოფლიო ებრაელობამ, მაგრამ არცნო არც ერთი არაბული ქვეყნის მთავრობამ. ზოგიერთი არაბი მოღვაწე იმასაც კი ამბობდა, რომ „ბალფურმა მისცა მიწა, რომელიც მას არ ეკუთვნოდა, ხალხს, რომელსაც მასზე უფლება არ ჰქონდა“.

მეორე მსოფლიო ომის შემდგომი დიდი ბრიტანეთის საგარეო საქმეთა მინისტრს ბევენს უთქვამს, რომ „ბალფურის დეკლარაცია იყო ბრიტანული საგარეო პოლიტიკის უდიდესი შეცდომა მეოცე საუკუნეში“ [Silsby Boyle, 2001].

მაგრამ XX საუკუნის პირველ მეოთხედში, როდესაც ოსმალეთის იმპერიის ნანგრევებზე ახლო აღმოსავლეთის სახელმწიფოები ის-ის იყო ყალიბდებოდა, გამარჯვებული ანტანტა, ანუ ლონდონი და პარიზი, განსაზღვრავდა საერთაშორისო სამართლის ნორმებს.

1918 წელს „ბალფურის დეკლარაცია“ საფრანგეთმა და იტალიამ ცნეს. ის შეიტანეს სევრის ხელშეკრულებაში (1920 წ.). 1922 წელს მას დაეთანხმა აშშ-ის კონგრესი. 1922 წელსვე ის აისახა ერთა ლიგის მიერ რატიფიცირებულ დოკუმენტში, რომლის ძალითაც პალესტინის მართვის მანდატი მიეცა დიდ ბრიტანეთს. ამრიგად „ბალფურის დეკლარაციამ“ საერთაშორისო ვალდებულების ხასიათი შეიძინა. ამ დოკუმენტის შედეგები არის *fait accompli* *.

ცვლილებები რეგიონის პოლიტიკურ რუკაზე ომთაშორის პერიოდში

უმნიშვნელოვანესი გეოპოლიტიკური ძვრა ახლო აღმოსავლეთში მოხდა პირველი მსოფლიო ომის მომდევნო წლებში.

დასავლეთ ევროპის სახელმწიფოთა გეოპოლიტიკური მიზნების განსახორციელებლად ოსმალეთის იმპერიის ყოფილ ტერიტორიაზე ჩამოყალიბდა ახალი პოლიტიკური ერთეულები. შემდგომში კი თვით ეს ერთეულები იქცნენ დამოუკიდებელ „გეოპოლიტიკურ მოთამაშეებად“.

ომის დაწყებიდან ოთხი წლის შემდეგ ახლო აღმოსავლეთში რადიკალურად განსხვავებული პოლიტიკური გეომეტრია ჩამოყალიბდა. სცენიდან ჩამოვიდნენ და საერთოდ გაუჩინარდნენ გერმანიის, რუსეთის, ავსტრია-უნგრეთის, ოსმალეთის იმპერიები. პოტენციურმა „მსოფლიო გეოპოლიტიკურმა მოთამაშემ“, ამერიკის შეერთებულმა შტატებმა, თავი აარიდა „ძველი სამყაროს“ პრობლემებს. აშშ-ის კონგრესმა არ მოახდინა ვერსალის სამშვიდობო ხელშეკრულების რატიფიკაცია და აშშ არ შევიდა ერთა ლიგაში, რომელიც პრინციპში მისი პრეზიდენტის ინიციატივით შეიქმნა (ერთა ლიგის პირველ სხდომას 1919 წ. 3 თებერვალს *პრეზიდენტი ეუდრო უილსონი* თავმჯდომარეობდა). ახლო აღმოსავლეთის მართვის სადავეები ხელში შერჩათ დიდ ბრიტანეთსა და საფრანგეთს, განსაკუთრებით პირველ მათგანს.

ამერიკის შეერთებული შტატების როლი ცალკე აღნიშ-

ენის ღირსია, თუმცა ამ სახელმწიფოს ახლო აღმოსავლეთში არ უომია. 1917 წლის 2 აპრილს აშშ პრეზიდენტმა ვუდრო უილსონმა ომი გამოუცხადა გერმანიას. ომში ამერიკის არმიის ჩაბმამ გადამწყვეტი გავლენა მოახდინა უკვე სისხლისაგან დაცლილი გერმანიის იმპერიის ბედზე, რომელსაც ველარ ამარცხებდა ასევე გამოფიტული ანტანტა.

მაგრამ ოსმალეთთან ამერიკას ფორმალურად ომი არა ჰქონია⁶⁵. საერთოდაც აშშ თავს მიიჩნევდა არა ანტანტის მოკავშირედ, არამედ „დაკავშირებულ (associate) ქვეყნად“ და აცხადებდა, რომ მისი მიზანი არ იყო რაიმე ტერიტორიული შენაძენი, განსხვავებით ომის მონაწილე ევროპული და აზიური ქვეყნებისაგან, რომლებიც არც მალავდნენ ასეთ ზრახვებს. ვუდრო უილსონი დიდ პოლიტიკაში მეცნიერებიდან მოვიდა და თავისი ევროპელი და იაპონელი კოლეგებისაგან განსხვავებით, რომელთა პრაგმატიზმი ხშირად ვერაგობას უტოლდებოდა (მათ შორის საკუთარი მოკავშირეების მიმართაც), „პოლიტიკური იდეალისტი“ იყო. უილსონი აცხადებდა, რომ „აშშ იბრძოლებს საბოლოო მშვიდობისათვის მსოფლიოში და ხალხების გასათავისუფლებლად, გერმანიის ხალხების ჩათვლით... მსოფლიო უნდა უზიფათო გახდეს დემოკრატიისათვის“.

1918 წ. იანვარში გამოქვეყნებული პრეზიდენტ უილსონის სამშვიდობო პროგრამა „თოთხმეტი პუნქტი“ კეთილშობილურ და სამართლიან მიზნებს ისახავდა. მაგრამ მისი მე-12 პუნქტი ანომალიაა, რამდენადაც იქ ჩანერილი ოსმალეთის იმპერიის არათურქული ტერიტორიებისათვის თვითგამორკვევის მოთხოვნა ამ იმპერიის დანაწევრებას გულისხმობდა, რაც მრავალი ადამიანისათვის უსამართლობა შეიძლება გამხდარიყო. მაგრამ ეს პუნქტი მშვენივრად მოერგო გამარჯვებული ანტანტის ტერიტორიულ მისწრაფებებს.

ყოფილი ოსმალეთის იმპერიის არათურქული ტერიტორიის ოსმალეთისათვის ომის გამოუცხადებლობას გარკვეული ეკონომიკური სარჩული მაინც ჰქონდა: ამერიკელ პროტესტანტ მისიონერებს მილიონობით დოლარი ჰქონდათ დახარჯული სტამბოლის „რობერტ კოლეჯისა“ და ბეირუთის „სირიული პროტესტანტული კოლეჯის“ მოსაწყობად. ომის გამოცხადება სამხედრო ინტერვენციის გარეშე (ამერიკას კი არ შეეძლო სწრაფად გაეგზავნა ახლო აღმოსავლეთში თავისი ჯარი) გამოიწვევდა ამ ქონების კონფისკაციას ოსმალეთის მთავრობის მიერ.

რიები დაინაწილეს დიდმა ბრიტანეთმა და საფრანგეთმა.

ინგლისელმა ოფიცერმა (შემდგომში ფელდმარშალმა) არჩიბალდ უეიველმა (Archibald Wavell), რომელიც გენერალ ედმუნდ ალენბის მეთაურობით იბრძოდა პალესტინაში, პირველი მსოფლიო ომის დასასრულის მაუწყებელი სამშვიდობო შეთანხმებების კომენტირებისას წარმოთქვა წინასწარმეტყველური ფრაზა: „ომების დამამთავრებელი ომის“ შემდეგ პარიზში საკმაო წარმატებით დაამყარეს 'მშვიდობის დამამთავრებელი მშვიდობა' [Fromkin, 2001].

არჩიბალდ უეიველის სიტყვები გამართლდა.

ოსმალეთის იმპერიის აზიურ სამფლობელოებში ერთა ლიგამ შექმნა მმართველობის სამანდატო სისტემა, რაც დამოუკიდებლობასა და კოლონიალიზმს შორის ერთგვარ კომპრომისს წარმოადგენდა. ამ რეგიონისათვის შემოღებულ იქნა „A“ კლასის მანდატი, რომელიც გულისხმობდა სამანდატო ტერიტორიისათვის (სირია, ლიბანი, ერაყი) მანდატორი სახელმწიფოს მიერ ადმინისტრაციულ დახმარებას და კონსულტირებას დამოუკიდებლობისათვის მის მოსამზადებლად. სამ წელიწადში უნდა შექმნილიყო შესაბამისი კონსტიტუციები. პალესტინის შემთხვევაში კი სხვა ამოცანა დაისახა (იხ. ქვემოთ).

ფორმალურად სამანდატო ტერიტორია კოლონია არ იყო. სტატუსით ის უფრო პროტექტორატს უახლოვდებოდა და მანდატორი ქვეყნის საქმიანობა საერთაშორისო კონტროლს ექვემდებარებოდა. მაგრამ პრაქტიკულად მანდატორ ქვეყანას შეეძლო ისე ემოქმედა სამანდატო ტერიტორიაზე, როგორც საკუთარ კოლონიაში.

დიდ ბრიტანეთს ეკონომიკური თვალსაზრისით აინტერესებდა ნავთობით მდიდარი ერაყი. სხვა ტერიტორიებს მისთვის უფრო სტრატეგიული მნიშვნელობა ჰქონდა: ეს იყო, მაგალითად, ზაიფას ნავსადგური, სადაც ბრიტანეთის სამხედრო ფლოტი დადგა.

ახლო აღმოსავლეთში მანდატორები გახდნენ დიდი ბრიტანეთი და საფრანგეთი. ლონდონი ვაშინგტონსაც სთავაზობდა მანდატს სომხეთზე და/ან კონსტანტინოპოლზე და სრუტეებზე. ამ „გულუხვობის“ ფარული მიზანი, რასაკვირველია, ის იყო, რომ ასეთ შემთხვევაში მხოლოდ ლონდონი და

პარიზი არ წარმოიჩინებოდნენ „ხარბ იმპერიალისტებად“.

პრეზიდენტმა უილსონმა იცოდა, რომ აშშ-ის კონგრესი არ დათანხმდებოდა აელო დამატებითი საგარეო ტვირთი შორეულ ქვეყანაში გაურკვეველი მიზნის განსახორციელებლად, მაგრამ მაინც სცადა კანონპროექტის შეტანა. ცდა წარუმატებელი აღმოჩნდა: 1920 წლის 1 ივნისს ამერიკის სენატმა უარი თქვა სომხეთის მანდატზე. ამასობაში დრო გავიდა და ბუნებრივმა პოლიტიკურმა პროცესებმა, როდესაც სამხედრო უპირატესობა ყველაფერს წყვეტს, შეცვალა ვითარება რეგიონში. იმავე წლის ბოლოს, სომხეთის რესპუბლიკის ბედი ბენვზე დაეკიდა, როდესაც აღორძინებული მათ თურქულმა არმიამ ძლიერი შეტევა წამოიწყო მის წინააღმდეგ და დაამარცხა ის.

ბრიტანეთისა და საფრანგეთის ტერიტორიული ნადავლი ახლო აღმოსავლეთში იმდენად დიდი აღმოჩნდა, რომ მისი ათვისება ახალმა მფლობელებმა რეალურად ვერ შეძლეს. საკმაოდ მალე პარიზსა და ლონდონში მიხვდნენ, რომ სამანდატო ტერიტორიებს ამ რეგიონში მეტი ხარჯი მოაქვს მათთვის, ვიდრე შემოსავალი.

პოლიტიკური პროცესების ანალიზისას ისეთი შთაბეჭდილება იქმნება, რომ უკვე 1930-იანი წლებიდან ორივე მანდატორი სახელმწიფოს ძალისხმევა იმისაკენ იყო მიმართული, როგორმე უარი ეთქვათ მანდატზე, ოღონდ ისე, რომ შეენარჩუნებინათ სახე საერთაშორისო არენაზე და პოლიტიკური გავლენა – რეგიონში.

თითქმის სამი ათეული წლის განმავლობაში დიდი ბრიტანეთი და საფრანგეთი მართავდნენ ახლო აღმოსავლეთს. ამის შედეგია რეგიონის თანამედროვე პოლიტიკური რუკა.

სირიასა და ლიბანზე მანდატი მიიღო საფრანგეთმა, რომელსაც დიდი ხანია ჰქონდა პოლიტიკური და ეკონომიკური ინტერესები ამ ტერიტორიის, ძირითადად, ლიბანის, მიმართ.

საფრანგეთის შესვლა პოსტოსმალურ სივრცეში თავიდანვე მრავალი გართულებით აღინიშნა. სირიის ადგილობრივ ელიტას აღიზიანებდა პარიზის იმპერიული პოლიტიკური თამაში – პროვინციების გამოყოფა-შეერთება,

სეპარატიზმის ნახალისება, დათმობები ადგილობრივი ლიდერების სასარგებლოდ, რასაც მოსდევდა მათზე უარის თქმა, მერე ისევ დათმობები.

ჯერ კიდევ მანამდე, სანამ ფორმალურად მიიღებდა *ერთ-ლიგის* მანდატს *ლიბანზე* (1920 წლის ივლისი), საფრანგეთმა საკუთარი დეკრეტით გამოაცხადა „დიდი ლიბანის“ შექმნა (ლიბანის რესპუბლიკის დღევანდელ საზღვრებში). ამ დეკრეტის მიზანს შეადგენდა, საფრანგეთის ძველი მოკავშირის, მთიან ლიბანში მოსახლე და ფრანგების დახმარების წყალობით 1860-იანი წლებიდან სტამბოლისაგან ავტონომიის მქონე *მარონიტი ქრისტიანების* თემისათვის მუსლიმებით დასახლებული ტერიტორიების დაქვემდებარება. ეს ტერიტორიები იყო *ბეირუთის* ნავსადგური, ტრიპოლის (არაბულად – *ტარაბლუს-ი*) რაიონი – ჩრდილოეთით, ჯაბალ-ამელის, ტვიროსისა (*სურ-ი*) და სიდონის (*საიდა*) რაიონები – სამხრეთით, ბექაას (*ალ-ბიქა*) ხეობა – აღმოსავლეთით. ამან შექმნა ეკონომიკურად სიცოცხლისუნარიანი, მაგრამ პოლიტიკურად ძალიან მყიფე წარმონაქმნი. შეიძლება ითქვას, რომ ნახევარი საუკუნით ადრე ლიბანში ჩაისახა მომავალი სამოქალაქო ომის შესაძლებლობა.

„შეთქმულების თეორია“, რასაკვირველია, დაუშვებს, რომ პარიზს ასეთი არაპომოგენური სახელმწიფოს შექმნა იმისათვის უნდოდა, რომ საკუთარი მოკავშირე *მარონიტებისათვისაც* ამოედო ლაგამი. მაგრამ ხშირად იქ, სადაც „შეთქმულებით“ გვინდა ავხსნათ პოლიტიკური მოვლენა, ადგილი აქვს მხოლოდ და მხოლოდ კომპრომისს და პირისპირებულ კერძო ინტერესებს შორის, ან სულაც არაკომპეტენტურობას.

ლიბანის ზოგი მუსლიმი ლიდერი მოითხოვდა ქვეყნის სირიასთან შეერთებას. მაგრამ მალე ცალკე სახელმწიფოდ ჩამოყალიბებას მუსლიმური თემების ლიდერებშიც საკმაო მომხრე გამოუჩნდა: ისინი მიხვდნენ, რომ პატარა ქვეყანაში მათი პრივილეგიების დაცვა უფრო ადვილი იქნებოდა, ვიდრე დიდ სახელმწიფოში („დიდი ლიბანი“ სირიაზე ტერიტორიულად 18-ჯერ მცირე იყო). 1926 წელს დამტკიცებული კონსტიტუციით ლიბანი რესპუბლიკად გამოცხად-

და, დაიწყეს პარლამენტისა და პრეზიდენტის არჩევნები, თემების წარმომადგენლობის პროპორციების დაცვა. 1943 წლიდან ლიბანი დამოუკიდებელი სახელმწიფოა.

სირიაზე საფრანგეთის მანდატს მეტი გართულება მოჰყვა. 1918 წლის ოქტომბერში ბრიტანულმა ნაწილებმა ამირ ფაისალის (შარიფ ჰუსაინის ძის) რაზმებთან ერთად დაიკავეს სირია. დამასკოში შეიქმნა არაბული მთავრობა. 1920 წლის მარტში ფაისალმა თავი სირიის მეფედ გამოაცხადა. მაგრამ, რადგან „საიქს-პიკოს შეთანხმების“ თანახმად, სირია ფრანგული ინტერესების სფეროში შედიოდა, ბრიტანელებმა სირიის საქმეები ფრანგებს შეატოვეს, რომელთაც დამასკოს ბრძოლით ალება და იქიდან ფაისალის გაძევება მოუხდათ.

პარიზმა ჯერ ავტონომიურ ერთეულებად დაყო სირია: შეიქმნა დამასკოს, ალეპოს, ლათაკიას (სადაც ალავიტები სჭარბობდნენ), ჯაბალ-დრუზისა და ალექსანდრეტას „სახელმწიფოები“; მერე თანდათან დაიწყო სირიის გაერთიანება. 1930 წელს საფრანგეთის უმაღლესმა კომისარმა ერთპიროვნულად გამოაცხადა კონსტიტუცია, რომლითაც ერთიანი სირია რესპუბლიკად ცხადდებოდა. მაგრამ 1934 წელს ადგილობრივი წარმომადგენელთა პალატა პარიზმა დაითხოვა. 1936 წელს ხელმოწერილ იქნა შეთანხმება, რომლითაც საფრანგეთის მემარცხენე მთავრობა პირობას დებდა სამ წელიწადში სრული დამოუკიდებლობა მიენიჭებინა სირიისა და ლიბანისათვის და ხელი შეეწყო მათი მიღებისათვის ერთა ლიგაში. მაგრამ მალე პარიზში მთავრობა შეიცვალა და ეს შეთანხმება არ იქნა რატიფიცირებული. პოლიტიკურ-გეოგრაფიული თვალსაზრისით მნიშვნელოვანი მოვლენა იყო ალექსანდრეტას სანჯაყის (ფართობი 4704 კმ²) სტატუსის შეცვლა.

როდესაც 1936 წელს საფრანგეთში დებდნენ ხელშეკრულებას სირიისათვის დამოუკიდებლობის მინიჭების თაობაზე, თურქეთმა გააკეთა საპროტესტო დემარში: ანკარის განცხადებით, 1921 წელს საფრანგეთთან დადებული საზავო ხელშეკრულებით (იხ. ქვემოთ, ამავე თავში) ის დათანხმდა ალექსანდრეტას სანჯაყზე საფრანგეთის მან-

დატის გავრცელებაზე, მაგრამ არა მის შესვლაზე სირიის შემადგენლობაში. ახლა კი თურქეთი მოითხოვდა ცალკე სახელმწიფოებრიობას ამ ტერიტორიისათვის იმ საბაბით, რომ მოსახლეობის უმრავლესობა იქ თურქია (საფრანგეთის მხარე ამტკიცებდა, რომ მოსახლეობის 60 პროცენტი იქ არაბია, მაგრამ ზუსტი აღწერა არ ჩატარებულა).

1937 წელს ერთა ლიგა კომპრომისზე წავიდა და ფაქტობრივი ავტონომია მიანიჭა ალექსანდრეტას სანჯაყს, სირიის შემადგენლობაში მისი დარჩენის პირობით. თურქეთმა ეს გადაწყვეტილება უგულვებელჰყო და პარიზი დაითანხმა ამ ტერიტორიაზე შექმნილიყო „ჰათაის ავტონომიური სახელმწიფო“, რომელიც თურქეთთან დაკავშირებული იქნებოდა კანონმდებლობით, ვალუტით, საბაჟო რეჟიმით. 1938 წლიდან აქ უკვე იდგა თურქული სამხედრო ნაწილები. თურქეთმა მიაღწია, რომ ჰათაის პარლამენტის უმრავლესობა ეთნიკური თურქებით დაკომპლექტებულიყო და „ხალხს მოეთხოვა“ თურქეთთან შეერთება.

საფრანგეთი, რომელიც სწრაფად უახლოვდებოდა ომისა და მშვიდობის ზღვარს ევროპაში, ცდილობდა „ეყიდა მშვიდობა“ ახლო აღმოსავლეთში და 1939 წლის ივლისში ოფიციალურად დათანხმდა ალექსანდრეტას სანჯაყის (ჰათაის) თურქეთის შემადგენლობაში შესვლაზე. თურქეთში ქ. ალექსანდრეტას *ისქენდერუნი* ეწოდა.

დამოუკიდებლობის მიღების შემდეგ სირიამ არ ცნო ეს გარიგება და მისი ყველა მთავრობა სანჯაყის უკან დაბრუნებას მოითხოვს. სირიაში გამოცემულ რუკებზე ეს რეგიონი სირიისავე ფერითაა შეფერილი. მაგრამ რაც დრო გადის, მისი დაბრუნების იმედი სულ უფრო ფერმკრთალდება. თურქეთმა პრაქტიკულად „გადახარშა“ ეს ტერიტორიული შენაძენი⁶⁶, რომელსაც ჰათაის ილი უწოდა. მას დარჩა ქალაქი ანტიოქია (თურქულად – ჰათაი ან ანტაქია), ქრისტიანობის დიდი ისტორიული ცენტრი, რომლის მართლმადიდებელი პატრიარქი ამჟამად დამასკოში ზის.

66 1970-იან წლებში ისქენდერუნში დიდი მეტალურგიული კომპინატის მშენებლობამ გამოიწვია ქალაქის სწრაფი ზრდა და ეთნიკური თურქული მოსახლეობის მოდინება, რომელიც დიდ უმრავლესობას შეადგენს ჰათაის ილში. თურქეთი ამ კომპინატს აგებდა საბჭოთა კავშირის დახმარებით, რომელიც ერთდროულად სირიის „დიდი მეგობარი“ იყო.

1943 წლიდან სირია *de-facto* დამოუკიდებელი გახდა. 1944 წელს აშშ-მ და საბჭოთა კავშირმა, ხოლო 1945 წელს დიდმა ბრიტანეთმა ცნეს მისი დამოუკიდებლობა. 1946 წელს სირიიდან გაყვანილი იქნა უცხო ქვეყნების – საფრანგეთისა და დიდი ბრიტანეთის – უკანასკნელი სამხედრო კონტიგენტები.

სხვათა შორის, სრული სუვერენიტეტის მოპოვების შემდეგ (1946 წ.), სირიის ერთ-ერთი პირველი პოლიტიკური აქტი იყო საფრანგეთის მიერ თავსმოხვეული დრუზებისა და ალავიტების რაიონების ავტონომიის გაუქმება.

1922 წლის 24 ივლისს ერთა ლიგამ პალესტინაზე მანდატი დიდ ბრიტანეთს გადასცა. ამ საკითხზე კონსულტაცია არ გამართულა ბოლშევიკურ რუსეთთან, რომელიც არ ცნობდა მეფის მთავრობის მიერ ხელმოწერილ ხელშეკრულებებს (მათ შორის არც „საიქს-პიკოს შეთანხმებას“) და ამის გამო არც ანტანტა ცნობდა მას რუსეთის იმპერიის სამართალმემკვიდრედ.

მანდატში შეიტანეს „ბალფურის დეკლარაციის“ ყველა დებულება და იგი მანდატორისაგან მოითხოვდა ებრაელთათვის დახმარების აღმოჩენას მათი *ეროვნული კერის* დაარსებაში. მანდატის თანახმად „პალესტინა“ მდინარე იორდანეს დასავლეთით და აღმოსავლეთით მდებარე ტერიტორიებს მოიცავდა. მაგრამ მანდატის 25-ე მუხლი მანდატორს უფლებას აძლევდა, ერთა ლიგის თანხმობით, გადაედო ან უარი ეთქვა ზემოაღნიშნული მოთხოვნის შესრულებაზე იმ ტერიტორიაზე, რომელიც მდინარე იორდანეს აღმოსავლეთით მდებარეობდა⁶⁷.

67 ეს არის მკაფიო მაგალითი იმისა, თუ როგორი შედეგი შეიძლება მოიტანოს *პოლიტიკურ-გეოგრაფიულმა ლაფსუსმა* – გეოგრაფიული ნომენკლატურის არაზუსტმა გამოყენებამ საერთაშორისო დოკუმენტის შედგენისას. 1922 წ. ივლისში გამოყენებული დეფინიცია, როდესაც „პალესტინად“ ცხადდებოდა მდინარე იორდანეს ორივე მხარეს მდებარე ტერიტორია, ფაქტობრივად შეიცვალა სულ ორი თვის შემდეგ. მაგრამ მანდატის თავდაპირველი ტექსტი ისრაელის ნაციონალისტებს საბაბს აძლევს ამტკიცონ, რომ „პალესტინა – ეს იორდანიია“ და დასაშვებად მიიჩნიონ „დასავლეთ ნაპირის“ არაბული მოსახლეობის *ტრანსფერი* („ნებაყოფლობითი გადასახლება“, ფაქტობრივად – განდევნა) მდ. იორდანეს აღმოსავლეთით [Blauhc, 2002, 20]. მართალია, ამ აზრს არ იზიარებს ისრაელის პასუხისმგებლობის მქონე პოლიტიკოსთა დიდი უმრავლესობა. მაგრამ „ტრანსფერის“ იდეის პერიოდული მუსიერება ისრაელის პრესაში ძალიან ძაბავს არაბული ქვეყნების საზოგადოებრივ აზრს.

ამ საბაბით დიდმა ბრიტანეთმა მიიღო ერთა ლიგის თანხმობა და 1922 წლის სექტემბერში პალესტინაზე მანდატის ფარგლებში ცალკე გამოყო ავტონომიური ერთეული – ტრანსიორდანის საამირო, სადაც ამირად დასვეს მექის შარიფის ჰუსაინის ვაჟი აბდალა (ერაყის მეფე ფაისალის ძმა). მან დაუდო სათავე იორდანის ჰაშიმიანთა დინასტიას, რომელიც დღემდე მართავს იორდანias.

მანდატი პალესტინაზე არ მოიცავდა მუხლს, რომელიც მისთვის დამოუკიდებლობის მინიჭებასა და კონსტიტუციის შექმნას შეეხებოდა, მაგრამ მანდატორს ეკისრებოდა პასუხისმგებლობა, რათა განეხილათ თვითმმართველობის ინსტიტუტები და დაეცვა პალესტინის ყველა მცხოვრების სამოქალაქო და რელიგიური უფლებები მიუხედავად რასისა და რელიგიისა. მანდატი პალესტინაზე დამთავრდა 1947 წელს (პალესტინის საკითხი განხილულია წიგნის V ნაწილში).

ერაყზე მანდატი ბრიტანეთმა მიიღო. ფიქტიური რეფერენდუმის შემდეგ ლონდონმა სირიიდან გამოძევებულ ფაისალს კომპენსაციის სახით ერაყის კონსტიტუციური მონარქის გვირგვინი მიართვა.

ერაყის ნაციონალისტური წრეები არ თანხმდებოდნენ მანდატზე და სრულ დამოუკიდებლობას მოითხოვდნენ. კომპრომისი მიღწეულ იქნა 1922 წლის ოქტომბერში ანგლო-ერაყული ხელშეკრულების დადებით, რომელშიც შეიტანეს მანდატის პირობების უმრავლესობა. ასე რომ, ბრიტანეთს შეეძლო წარედგინა ერთა ლიგისათვის ეს ხელშეკრულება, როგორც მანდატის განხორციელების ინსტრუმენტი, ხოლო ერაყის სამეფოსათვის – როგორც თანასწორუფლებიანი შეთანხმება და არა მანდატი.

ერაყის აღმოსავლეთ, დასავლეთ და სამხრეთ საზღვრები, ძირითადად, 1922 წელსვე დადგინდა. პრობლემა წარმოიშვა ჩრდილოეთით, მოსულის ვილაიეთთან დაკავშირებით. ეს ტერიტორია ქურთებითა და არაბებითაა დასახლებული და იქ არის მცირერიცხოვანი თურქულენოვანი მოსახლეობაც (თურქმენები). ამ უკანასკნელი

საბაბით თურქეთს პრეტენზია ჰქონდა მოსულზე. მაგრამ რეალური მიზანი, ალბათ, მისთვისაც იყო ნავთობით პოტენციურად მდიდარი რეგიონის დაუფლება.

1918 წლის დეკემბერში საფრანგეთმა დიდ ბრიტანეთს დაუთმო „საიქს-პიკოს შეთანხმებით“ პარიზისათვის მინიჭებული უფლება მოსულის ვილაიეთზე. ეს ტერიტორია, რომელსაც 1916 წელს ლონდონი ბუფერად ითვალისწინებდა რუსეთის სამფლობელოებისაგან დასაშორებლად, 1918 წელს აღარ იყო საჭირო ამ ფუნქციის შესასრულებლად, ვინაიდან რუსეთმა ვერ შემოაღწია აღმოსავლეთ ანატოლიაში. 1925 წელს ერთა ლიგამ, რომელშიც ბრიტანეთსა და საფრანგეთს გადამწყვეტი გავლენა ჰქონდათ, დაადგინა, რომ მოსულის ვილაიეთი ერაყის შემადგენლობაში რჩება.

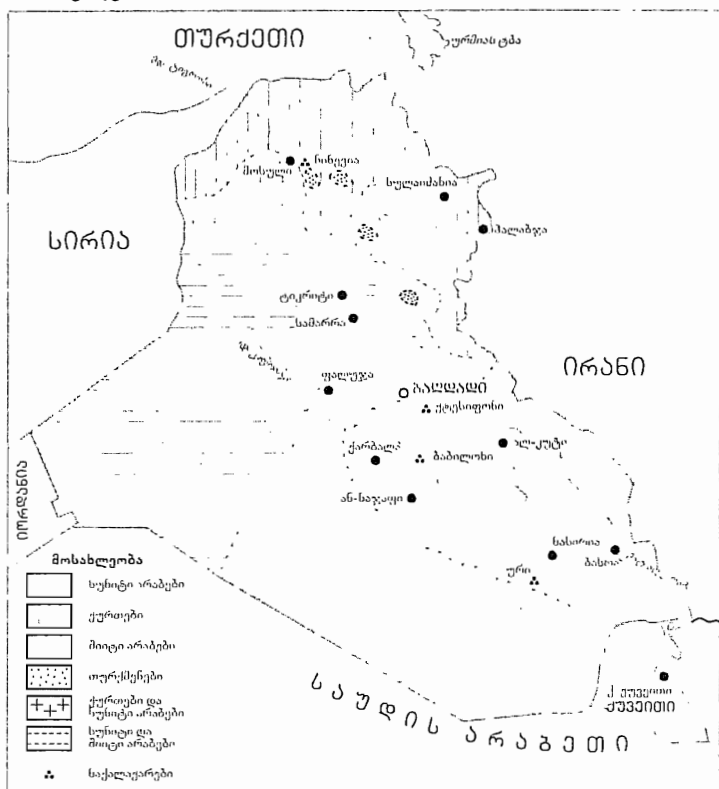
თურქეთი იძულებული გახდა დათანხმებოდა ამ დადგენილებას. 1926 წელს დიდ ბრიტანეთთან დადებული ხელშეკრულებით ანკარამ ცნო ერაყისათვის მოსულის გადაცემა და დაადასტურა დღემდე არსებული საზღვარი ერაყთან. მომდევნო, 1927 წელს კი ქირქუკში აღმოაჩინეს ნავთობის დიდი საბადო.

1932 წელს ლონდონმა დასრულებულად გამოაცხადა თავისი მანდატი ერაყზე და ეს ქვეყანა გახდა პირველი არაბული სახელმწიფო, რომელიც ერთა ლიგაში მიიღეს. ერაყს იქ წამოუყენეს პირობა, რომ მისი სუნიტური არაბული ელიტა დაიცავდა უმცირესობების უფლებებს. ეს შეეხებოდა ჩრდილოეთით მცხოვრებ ქურთებსა და სამხრეთით მცხოვრებ შიიტ არაბებს, რომლებიც რაოდენობრივად სჭარბობდნენ სუნიტ არაბებს: „უმცირესობაში“ არაპრივილეგირებული მოსახლეობა იგულისხმებოდა (ნახ. 10.2).

ამრიგად, ერაყი იმთავითვე შეიქმნა განსხვავებული ეთნო-რელიგიური ელემენტებისაგან, რაც განაპირობებდა მტკიცე (უფრო ხშირად – სასტიკი) ხელისუფლების არსებობის აუცილებლობას ბალდადში, თუკი ამ პოლიტიკური წარმონაქმნის ტერიტორიული მთლიანობა იქნებოდა შესაწარმუნებელი.

ნახ. 10.2

ერაყის ეთნო-რელიგიური ჯგუფების ტრადიციული განსახლების
არეალები

ცვლილებები რეგიონის პოლიტიკურ რუკაზე ომთანაშორის პერიოდში

პირველი მსოფლიო ომის შემდეგ შეიცვალა არაბეთის ნახევარკუნძულის პოლიტიკური რუკაც. ოსმალეთის იმპერიის მმართველობა იემენის დიდ ნაწილში (ქ. სანას გარეთ) ადრეც ნომინალური იყო, ხოლო არაბეთის შიდა რაიონებს ოსმალეთი არც არასოდეს ფლობდა, გარდა ჰიჯაზისა, სადაც მდებარეობს ისლამის წმინდა ქალაქები – მექა და მედინა. ბედუინთა ტომები ძველებურად აგრძელებდნენ თავიანთ შინაომებს. საზღვარი უდაბნოში ძალიან პირობითი იყო.

ანაიზას ტომის ბელადმა აბდალაზიზ იბნ აბდალ-რაჰ-

მან აალ სა'უდმა (ის უფრო ცნობილია იბნ საუდის სახელით) 1902 წელს დაიპყრო არ-რიადის ოაზისი და არაბეთის ნახევარკუნძულის შუაგულში, ნაჯდის მხარეში, საუდის დინასტიის ოდესღაც არსებული მმართველობა აღადგინა. ეს შეუმჩნეველი დარჩა გარესამყაროსათვის. ისიც კი, რომ მან 1913 წელს სპარსეთის ყურის ნაპირზე მდებარე ალ-ჰასას პროვინცია დაიპყრო, მხოლოდ დიდი ბრიტანეთისათვის იყო ერთგვარი გამოწვევა, რადგან ლონდონი ყურეში განუყოფლად ბატონობას ესწრაფოდა. სხვათა შორის, ოციოდე წლის შემდეგ სწორედ ალ-ჰასაში აღმოაჩენენ დიდ ნავთობს.

ლონდონმა 1915 წელს ცნო იბნ საუდი ნაჯდის სასულტნოსა და ალ-ჰასას მფლობელად. დიდი ბრიტანეთის მთავრობა ყოველწლიურ სუბსიდიას უხდიდა იბნ საუდს, ძირითადად იმისათვის, რომ მას მსოფლიო ომის დროს ნეიტრალიტეტი დაეცვა და არ დასხმოდა თავს ბრიტანულ პროტექტორატებს სპარსეთის ყურის სანაპიროზე.

1916 წლის 29 ოქტომბერს ჰიჯაზის მეფე ჰუსაინმა, იმან, ვინც აუჯანყა არაბები ოსმალებს, თავი „არაბთა მეფედ“ გამოაცხადა. ამით მან სამკედრო-სასიცოცხლოდ გადაიმტერა არაბეთის სხვა მფლობელები, უპირველესად კი ნაჯდის ამბიციური სულტანი იბნ საუდი [Людшвейт, 1965, 111]. უკმაყოფილო იყო ასევე იემენის რელიგიური ლიდერი, იმამი იაჰია, რომელიც ბრიტანელებმა მოგვიანებით, 1934 წელს, იემენის მეფედ ცნეს.

1924 წელს იბნ საუდმა დაიპყრო მექა და 1926 წელს აიძულა ბრიტანელების ძველი მოკავშირე ჰუსაინი და მისი ძე ალი უარი ეთქვათ სამემკვიდრეო მამულზე. ჰუსაინის ორი სხვა ძე ამ დროისათვის ბრიტანეთს ერაყის მეფედ (ფაისალი) და ტრანსიორდანიის ამირად (აბდალა) ჰყავდა დასმული. ჰუსაინისა და ალის ინტერესების დაცვა კი ლონდონმა ზედმეტად მიიჩნია და 1927 წელს ცნო იბნ საუდი ჰიჯაზისა და ნაჯდის მეფედ. იმდროინდელი სამეფო მხოლოდ უდაბნოებს მოიცავდა და ნავთობით მისი სიმდიდრე ჯერ კიდევ უცნობი იყო, თუმცა ამ წიაღისეულს უცხოური კომპანიები უკვე ეძებდნენ.

1932 წლის 18 სექტემბერს იბნ საუდმა თავის აბსოლუ-

ტურ მონარქიას სახელი გამოუცვალა და ოფიციალურად არაბეთის საუდიანთა სამეფო დაარქვა (ის უფრო ცნობილია, როგორც საუდის არაბეთი). ორი პოლიტიკური ერთეული – ჰიჯაზი და ნაჯდი, რომლებიც 1927 წლიდან ცალ-ცალკე იმართებოდა, გაერთიანდა, რათა ძირშივე ალკვეთილიყო ჰიჯაზის შესაძლო მცდელობა ალედგინა დამოუკიდებლობა. 1934 წელს, იემენის იმამათთან ხანმოკლე ომის შემდეგ, იბნ საუდმა შეიერთა პროვინცია ასირი. ნახევარკუნძულის აღმოსავლეთ და სამხრეთ ნაწილში მდებარე ბრიტანულ პროტექტორატებს იბნ საუდი არ შეეხო.

საუდის არაბეთის საზღვრები დიდხანს ბუნდოვანი იყო. მეფის ძალაუფლება გამოიხატებოდა სიუზერენიტეტში სხვადასხვა ტომის შეიხებზე. ტომების ტერიტორია კი უდაბნოში მიახლოებითი იყო. მხოლოდ XX საუკუნის ბოლო დეკადებში გახდა შესაძლებელი საუდის არაბეთის უფრო ზუსტი საზღვრების დანახვა, ისიც – რუკაზე.

მაგრამ რეალური ფაქტია, რომ იბნ საუდმა შექმნა ფართობით უდიდესი ქვეყანა ახლო აღმოსავლეთში, რომელიც ნავთობის მარაგით მსოფლიოში უმდიდრესი გამოდგა: ნავთობი მის სამეფოში 1932 წელს აღმოაჩინეს.

1922 წელს დიდმა ბრიტანეთმა გამოაცხადა, რომ დამოუკიდებლობას ანიჭებს ეგვიპტეს, მაგრამ შეინარჩუნა მისი მართვის სადავეები და კიდევ 14 წელი ეს „დამოუკიდებლობა“ მხოლოდ ფარატინა ქალაქზე არსებობდა. ეგვიპტის სამეფო de-facto დამოუკიდებელი გახდა დიდ ბრიტანეთთან 1936 წლის 26 აგვისტოს დადებული სამოკავშირეო ხელშეკრულების შედეგად. 1937 წელს დიდი ბრიტანეთის რეკომენდაციით ეგვიპტე ერთა ლიგაში მიიღეს. ხელშეკრულება უფლებას ანიჭებდა ბრიტანეთს ჰყოლოდა შეზღუდული სამხედრო კონტინგენტი სუეცის არხის ზონაში, ხოლო ომის შემთხვევაში ეგვიპტის სამხედრო ინფრასტრუქტურის გამოყენების უფლებაც ენიჭებოდა. ძალიან მალე ბრიტანეთს მართლაც დასჭირდა ეგვიპტის ტერიტორია გერმანულ-იტალიური დივიზიების შესაჩერებლად. 1936 წლის ხელშეკრულების დენონსირება ეგვიპტემ 1957 წელს მოახდინა.

პირველი მსოფლიო ომის პერიოდში სპარსეთმა ფაქტობრივად დაკარგა კონტროლი თავის ტერიტორიაზე, რომელსაც ოსმალეთი, რუსეთი და დიდი ბრიტანეთი საკუთარი სამხედრო მიზნებისათვის იყენებდნენ. ქვეყანას დამოუკიდებლობა და ტერიტორიული მთლიანობა შეუნარჩუნდა და მისი საზღვრები არ შეცვლილა მხოლოდ იმის გამო, რომ მისი მტრები (ოსმალეთი და რუსეთის იმპერია) მსოფლიო ომში ერთმანეთს ებრძოდნენ და საბოლოოდ ორივე დამარცხდა.

ყაჯართა დინასტიამ საერთოდ მიუშვა ქვეყნის სადავეები. 1925 წელს დინასტია შეიცვალა. ფორმალურად ყველაფერი კონსტიტუციური გზით გაკეთდა: შაჰი მეჯლისის (პარლამენტის) გადაწყვეტილებით გადააყენეს და ტახტი შესთავაზეს რეალურ მმართველს, პრემიერ-მინისტრ რეზა ხანს, რომელიც გამეფდა რეზა შაჰ ფეჰლევის (1925-1941) სახელით. თავიდან რეზა ხანი პირფერულად აცხადებდა, რომ რესპუბლიკის პრეზიდენტობას ამჯობინებდა, მაგრამ შიიტი სასულიერო პირების გაღიზიანებას „მოერიდა“ და ამიტომაც „დათანხმდა გვირგვინზე“.

ათასი წლის შემდეგ ირანში პირველად გამეფდა სპარსული წარმოშობის დინასტია: იქამდე მას მართავდნენ არაბები, თიურქები (სელჩუკიანები, სეფიანები, ავშარები, ყაჯარები და სხვა დინასტიები თიურქული წარმოშობისა იყვნენ), მონღოლები, ავღანელები.

რეზა შაჰმა 15 წელი იმეფა, როგორც აბსოლუტურმა მონარქმა. მის დროს მთავარ იდეოლოგიურ როლს ქვეყანაში თამაშობდა სეკულარული ირანული ნაციონალიზმი და არა ისლამი. სახელმწიფოს სახელის გამოცვლა (ირანი – 1935 წლიდან) მრავალეროვანი მოსახლეობის საერთო-ირანული თვითშეგნების მისაღწევად იყო გამიზნული. ქვეყანამ გარკვეული მოდერნიზაცია განიცადა, შეიქმნა თანამედროვე არმია, ევროპული ტიპის სამართლებრივ-საკანონმდებლო ბაზა. ეკონომიკა ეთათიზმს (სახელმწიფო კაპიტალიზმს) ეფუძნებოდა. ირანი თანდათანობით გამოდიოდა შუა საუკუნეებიდან. მისი საგარეო პოლიტიკა საკმაოდ მოქნილი იყო, მაგრამ შაჰი, როგორც ჩანს, დიდ იმედს ამყარებდა გერმანიაზე, რაც მას ტახტის დაკარგვად დაუჯდა 1941 წელს.

ყველაზე არსებითი პოლიტიკურ-გეოგრაფიული ცვლილებები I მსოფლიო ომის შემდეგ მოხდა თურქეთში, რომელიც ოსმალეთის იმპერიის ნანგრევებზე აღმოცენდა და ომის ქარცეცხლში იბადებოდა.

1920 წლის 10 აგვისტოს გამარჯვებულმა მოკავშირეებმა ოსმალეთის სულტნის მარიონეტულ მთავრობას თავს მოახვიეს სევრის ხელშეკრულება, რომლის ძალითაც ოსმალეთი უარს ამბობდა ყველა არათურქულ ტერიტორიაზე აზიასა და აფრიკაში.

იმავე ხელშეკრულებით, აღმოსავლეთ ანატოლიის ნაწილები (ტრაპზონის, ერზურუმის, ვანის და ბითლისის ვილაიეთები) უნდა გადასცემოდა იმ დროს დამოუკიდებელ სომხეთის რესპუბლიკას. სამხრეთ-აღმოსავლეთ ანატოლიაში უნდა შექმნილიყო ქურთების ავტონომია, რომელსაც შემდგომში, ერთა ლიგის რეკომენდაციით, სრული დამოუკიდებლობაც შეეძლო მიეღო.

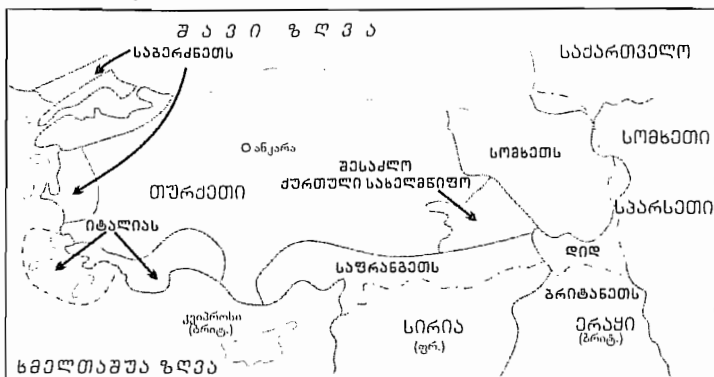
იზმირის რაიონი (სადაც ბერძნების საგრძნობი რაოდენობა ცხოვრობდა) ფორმალურად ოსმალური სუვერენიტეტის ქვეშ რჩებოდა, მაგრამ საბერძნეთის ფაქტობრივი ადმინისტრაციის ობიექტი უნდა ყოფილიყო ხუთი წლის განმავლობაში. ამის შემდეგ ადგილობრივ პარლამენტს ანდა პლებისციტს უნდა გადაეწყვიტა ამ ტერიტორიის საბერძნეთთან შეერთების საკითხი. საბერძნეთს უნდა გადასცემოდა დარდანელის სრუტის შესასვლელთან სტრატეგიულად განლაგებული კუნძულები იმბროსი და ტენედოსი.

1912 წელს იტალიის მიერ დაკავებული დოდეკანესის არქიპელაგი მასვე რჩებოდა და მას დამატებით გადაეცემოდა გავლენის სფერო სამხრეთ-დასავლეთ ანატოლიაში. საფრანგეთის გავლენის სფერო სამხრეთ-აღმოსავლეთ ანატოლიას ფარავდა, ხოლო მისი სამანდატო ტერიტორია – სირია – ჩრდილოეთით ფართოვდებოდა.

ოსმალეთს უტოვებდნენ შუა და ჩრდილოეთ ანატოლიას და ფორმალურად მის შემადგენლობაში უნდა ყოფილიყო საერთაშორისო კონტროლს დაქვემდებარებული სტამბოლი და შავი ზღვის სრუტეები, სადაც მისი სუვერენიტეტი მკვეთრად იზღუდებოდა (ნახ. 10.3).

ნახ. 10.3

თურქეთის დანაწევრების გეგმა 1920 წლის სევრის ხელშეკრულების თანახმად

როგორც ზემოთ აღინიშნა, ყველაზე მეტი პრეტენზია შავი ზღვის სრუტეებზე ჰქონდა რუსეთის იმპერიას, მაგრამ ის თვითონ აღარ არსებობდა ამ დროისათვის, რათა მონაწილეობა მიეღო თავისი ძველი მეტოქის დანაწევრების პროცესში.

სევრის ხელშეკრულების მომზადებას თითქმის ორი წელი დასჭირდა. ამასობაში კი ახლო აღმოსავლეთში ისეთი პოლიტიკური ცვლილებები მოხდა, რომ ხელშეკრულების დადება უაზრობად იქცა.

უნდა აღინიშნოს, რომ დიდი ბრიტანეთის სამხედრო წრეები საკუთარ მთავრობას ურჩევდნენ არ მოეხვია თავს ოსმალეთისათვის ყოვლად დამამცირებელი *სევრის ხელშეკრულება*. მის ცხოვრებაში გატარებას ათობით დივიზია დასჭირდებოდა. ბრიტანეთმა კი უკვე მოახდინა დემობილიზაცია და ახლო აღმოსავლეთში მხოლოდ სიმბოლური ძალები დატოვა. გარდა ამისა, ბრიტანეთში დაიწყო სასტიკი ეკონომიკური კრიზისი, ქვეყანა ვალეებში იყო ჩაფლული.

საფრანგეთს მხოლოდ საკუთარი ტერიტორიული ამბიციების დაკმაყოფილება აინტერესებდა. იტალიას თითქმის არც უცდია მისთვის მიკუთვნებული გავლენის სფეროს დაუფლება. გამოდიოდა, რომ საერთაშორისო დონის

ხელშეკრულების რეალური განხორციელება უნდა ეკისრათ საკმაოდ სუსტ სომხეთსა და საბერძნეთს.

ამ დროს კი ანატოლიაში ძალას იკრებდა თურქების ეროვნულ-გამათავისუფლებელი მოძრაობა. თურქების პატრიოტული აღმავლობისათვის სერიოზული კატალიზატორის როლი ითამაშეს სწორედ ბერძნებმა – *სმირნის (იზმირის)* ოკუპაციით (1919 წლის 15 მაისი) და ანატოლიაში შეჭრით, რასაც ძალადობა მოჰყვა. როგორც ხშირად ხდება ხოლმე, საძულველმა მტერმა დარაზმა იქამდე დემორალიზებული ხალხი: თურქები ახლა მამულისათვის იბრძოდნენ, მაშინ როცა დამასკოსა თუ ბაღდადის დაცვისას ანატოლიელი თურქები ვერ გრძნობდნენ სამშობლოს.

სევრის ხელშეკრულების რატიფიკაცია თურქეთის დიდ ეროვნულ მეჯლისს (პარლამენტს) არც მოუხდენია. ცენტრალურ ანატოლიაში, პატარა პროვინციულ ქალაქ ანკარაში დაბანაკებულმა ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის შტაბმა გენერალ *მუსტაფა ქემალის* მეთაურობით (ამიტომაც მოძრაობას *ქემალისტური* ეწოდა) კატეგორიულად უარყო ეს ხელშეკრულება. მაგრამ მთავარი იყო არა სიტყვიერი პროტესტი, არამედ რეალური სამხედრო ძალა. თურქმა ოფიცრებმა შეძლეს აღედგინათ თითქმის დაშლილი არმია და წარმატებით ეომათ ბერძნებთან – დასავლეთით, სომხებთან – აღმოსავლეთით, ფრანგებთან – სამხრეთით.

როდესაც 1920 წელს რუსეთი (ამჯერად ბოლშევიკური) დაბრუნდა სამხრეთ კავკასიაში, მუსტაფა ქემალის მთავრობამ მიაღწია მასთან გარიგებას. 1921 წლის 21 მარტს მოსკოვში გაფორმდა „მეგობრობისა და ძმობის ხელშეკრულება“ რსფსრ-სა და თურქეთს შორის. თურქეთმა დაიბრუნა 1878 წელს რუსეთის იმპერიისათვის გადაცემული *ყარსისა, ართვინისა და არტაანის ოლქები* (რომლებიც ამ დროისათვის თურქეთის არმიის ხელში იყო კიდევ). საბჭოთა საქართველოს რჩებოდა *ბათუმის ოლქი*, მისთვის ავტონომიის მინიჭების პირობით. *ნახჭევანის ოლქი* საბჭოთა სოციალისტურ რესპუბლიკად (ფაქტობრივად – ავტონომიად) ცხადდებოდა საბჭოთა აზერბაიჯანის პროტექტორატის ქვეშ.

მოსკოვის ხელშეკრულებამ გააბათილა 1920 წლის 2 დეკემბერს დადებული სომხეთისათვის კაბალური *ალექსანდროპოლის ხელშეკრულება*, რომლითაც სომხეთს რჩებოდა მხოლოდ ერევნისა და სევანის ტბის მიმდებარე რაიონები და ეს ტერიტორიაც თურქეთის პროტექტორატი ხდებოდა. მოსკოვის ხელშეკრულების თანახმად თურქეთის არმიამ დაცალა ალექსანდროპოლის (*გიუმრი*, საბჭოთა პერიოდში – *ლენინაკანი*) მაზრა და ეს ტერიტორია საბჭოთა სომხეთს გადაეცა.

1921 წლის 13 ოქტომბერს მოსკოვის ხელშეკრულების პირობების დუბლირებით ქ. ყარსში დაიდო „მეგობრობის ხელშეკრულება“, რომლითაც თურქეთი აფიქსირებდა თავის უკვე რეალურად არსებულ ჩრდილო-აღმოსავლეთ საზღვარს სამხრეთ კავკასიის ნომინალურად სუვერენულ, მაგრამ რეალურად ბოლშევიკურ რუსეთს დამორჩილებულ, საბჭოთა სოციალისტურ რესპუბლიკებთან – საქართველოსთან, სომხეთთან და აზერბაიჯანთან. 1925 წლის 17 დეკემბერს თურქეთმა და საბჭოთა კავშირმა დადეს ხელშეკრულება „მეგობრობისა და ნეიტრალიტეტის“ შესახებ.

რაც შეეხება პარიზის პრეტენზიებს სამხრეთ და სამხრეთ-აღმოსავლეთ ანატოლიის ნაწილებზე, ანკარის მთავრობამ არ დაუთმო ეს პროვინციები საფრანგეთს. ქემალისტური არმიის მიერ მიყენებული რამდენიმე სამხედრო მარცხის შემდეგ 1921 წლის 20 ოქტომბერს საფრანგეთმა ანკარაში დადო ხელშეკრულება *მუსტაფა ქემალის* მთავრობასთან (და არა სტამბოლში მყოფ სულტნის მთავრობასთან, რომელსაც საფრანგეთის მოკავშირე დიდი ბრიტანეთი აღიარებდა). ამით საფრანგეთმა de-jure ცნო ანკარის ქემალისტური მთავრობა. დადგინდა საზღვარი სირიასა და თურქეთს შორის, რომლის საგრძნობი მონაკვეთი „ბაღდადის რკინიგზას“ მისდევს. საფრანგეთი, ანკარასთან დაზავების შემდეგ, ანატოლიიდან გავიდა ისე, რომ მთელი თავისი შეიარაღება ქემალისტებს დაუტოვა.

მუსტაფა ქემალის თხოვნის საპასუხოდ საბჭოთა რუსეთმა, რომელსაც თვითონაც მძიმე ეკონომიკური მდგომარეობა ჰქონდა (ქვეყანაში სასტიკი შიმშილი მძვინვარებდა), 1921 წელს საგრძნობი სამხედრო და ფინანსური

დახმარება აღმოუჩინა ანკარის მთავრობას: 33 ათასი შაშხანა და 58 მილიონი ტყვია, 54 ქვემეხი და 130 ათასი ყუმბარა, ორი საზღვაო გამანადგურებელი და 6,5 მილიონი ოქროს მანეთი [НОВИЧЕВ, 1965, 159]. ქემალისტური თურქეთისათვის დახმარება მის ბრძოლაში „ანტანტის დამქაშებთან“ (საბერძნეთთან) ბოლშევიკებმა უფრო მნიშვნელოვნად მიიჩნიეს, ვიდრე საკუთარი მოსახლეობის გადარჩენა შიმშილით სიკვდილისაგან.

არაა გამორიცხული გეოპოლიტიკური გათვლაც. რუსეთს ჯერ კიდევ პირველი მსოფლიო ომის დროს აშინებდა, რომ კონსტანტინოპოლსა და სრუტეებს შეიძლებოდა დაუფლებოდა საბერძნეთი, რომელიც „თურქეთზე საშიში აღმოჩნდებოდა“ [ГОТЛИВ, 1960, 133].

რუსეთთან და საფრანგეთთან ხელშეკრულებების დადების შემდეგ ქემალისტებს ხელი გაეხსნათ, რათა მთელი ძალები დასავლეთ ანატოლიაში გადაესროლათ. 1921-1922 წლებში თურქეთმა რამდენიმე მძიმე მარცხი აგემა ანკარასთან 80 კილომეტრზე მიახლოებულ საბერძნეთის არმიას და აიძულა ის დაეცალა ანატოლია.

რუსეთმა და საფრანგეთმა არაპირდაპირ შეუწყვეს ხელი საბერძნეთის დამარცხებას: მათი იარაღი მოქმედებდა ბერძნების წინააღმდეგ. ბრიტანეთის მთავრობა, რომელმაც თავის დროზე ყურად არ იღო საკუთარი გენერლების სერიოზული რჩევა და ფაქტობრივად წააქეზა საბერძნეთი სამხედრო ავანტურაზე, სამხედრო თვალსაზრისით არ დაეხმარა ათენს.

ბერძნებმა ეროვნული კატასტროფა განიცადეს: მათი დიდი თემი, რომელიც სამი ათასწლეულის განმავლობაში ცხოვრობდა მცირე აზიაში, იძულებული გახდა საერთოდ წასულიყო იქიდან.

1923 წლის 24 ივლისს ერთ მხარეს თურქეთსა და მეორე მხარეს – დიდ ბრიტანეთს, საფრანგეთს, იტალიას, იაპონიას, საბერძნეთსა და რუმინეთს შორის⁶⁸ დაიდო ლოზანის ხელშეკრულება, რომელმაც შეცვალა სევრის განუხორ-

68 სერბების, ხორვატებისა და სლოვენების სამეფომ (1929 წლიდან – იუგოსლავიამ) ხელი მოაწერა შეთანხმებას, მაგრამ არ მოახდინა მისი რატიფიკაცია, რადგან შეთანხმება მასაც აკისრებდა გარკვეულ ფინანსურ ვალდებულებას.

ცივლებელი ხელშეკრულება. საერთაშორისო დონეზე იქნა აღიარებული თურქეთის სუვერენიტეტი მთელ ანატოლიაზე. მასვე გადაეცა დარდანელის სრუტის ჩამკეტი კუნძულები იმბროსი (თურქულად – გიოქჩეადა) და ტენედოსი (ბოზჯაადა). დოდეკანესის არქიპელაგი შეინარჩუნა იტალიამ (1947 წლის პარიზის ხელშეკრულებით ის საბერძნეთს გადაეცა). თითქმის დადგინდა თანამედროვე თურქეთის საზღვრები (ჰათაის ილის გარეშე).

სომხეთი და ქურთისტანი ლოზანის ხელშეკრულებაში ხსენებულიც არ ყოფილა.

ახალშექმნილი თურქეთის სახელმწიფო, 1923 წლიდან – რესპუბლიკა (1922 წლის ნოემბერში ეროვნულმა კრებამ ქვეყნიდან გააძევა უკანასკნელი სულტანი), საკმაოდ ჰომოგენური გახდა ეთნო-კულტურული (უფრო რელიგიური, ვიდრე ეთნიკური) თვალსაზრისით. იმპერიის ადგილი დაიკავა ეროვნულმა სახელმწიფომ.

1936 წლის 20 ივლისის მონტრიოს კონვენცია არეგულირებს „შავი ზღვის სრუტეების“ სტატუსს, რომლებიც თურქეთის სუვერენიტეტის ქვეშაა, მაგრამ ღიაა ყველა ქვეყნის სავაჭრო გემებისათვის. ის ღიაა შავი ზღვის ქვეყნების სამხედრო ფლოტებისთვისაც (თურქეთისათვის წინასწარი შეტყობინებით და ერთდროული გასვლის კვოტებით), უცხო ქვეყნების სამხედრო ხომალდების შესვლა კი შეზღუდულია ტონაჟითა და დროის ხანგრძლივობით. ავიამზიდების გავლა სრუტეებში აკრძალულია. საომარ ვითარებაში თურქეთს თავისი სუვერენიტეტის განხორციელება უფრო მკაცრად შეუძლია.

მეორე მსოფლიო ომის შედეგები რეგიონში

პირველი მსოფლიო ომისაგან განსხვავებით, რომლის ცეცხლი თითქმის მთელ ახლო აღმოსავლეთში ბობოქრობდა, მეორე მსოფლიო ომის დროს რეგიონში მოხდა მხოლოდ ერთი დიდი ბრძოლა.

1942 წელს იტალიის კოლონია ლიბიის მხრიდან წამოსუ-

ლი გერმანული და იტალიური არმიების ნაწილები ეგვიპტის ქალაქ ალექსანდრიის გარეუბნებში გამოჩნდნენ. მაგრამ ბრიტანეთმა მოახერხა გარდატეხის შეტანა ომის მსვლელობაში, სადაც იქამდე გერმანია ყველა ბრძოლას იგებდა. 1942 წლის ოქტომბერში, ელ-ალამეინთან (ალ-ალამინი), ალექსანდრიის დასავლეთით, ბრიტანულმა არმიამ გენერალ მონტგომერის მეთაურობით ისეთი მძიმე მარცხი აგემა ფელდმარშალ რომმელის არმიას, რომ ელ-ალამეინი სტალინგრადთან ერთად ითვლება მეორე მსოფლიო ომის ბედის შემობრუნების სიმბოლოდ.

ომის დაწყებისთანავე ახლო აღმოსავლეთის რეგიონში დაძაბული მოლოდინი გამეფდა. იმ ქვეყნებში, სადაც ოკუპანტები ბრიტანელები და ფრანგები იყვნენ, უფრო პროგერმანული განწყობა ბატონობდა. თურქეთში ხიფათს საბჭოთა კავშირისაგანაც ელოდნენ. იქ იგრძნობოდა ანტი-რუსული და პანთურქისტული განწყობა (თუმცა მთავრობა ძალიან თავშეკავებულად იქცეოდა: პირველი მსოფლიო ომის ავანტურიზმის სავალალო შედეგები ჯერ კიდევ ახსოვდათ). პროგერმანულად იყო განწყობილი ირანის რეზა-შაჰი. გერმანელი ინფილტრატორები სირიაში, ერაყში, ირანში ადგილობრივი მოსახლეობისაგან გარკვეულ ხელშეწყობას ელოდნენ. ერაყში ანტიბრიტანული გამოსვლაც მოხდა. მაგრამ მოკავშირეები (ძირითადად – ბრიტანული არმია) ეფექტიანად ებრძოდნენ პროგერმანულ ძალებს.

პალესტინის ებრაული მოსახლეობა, რასაკვირველია, ანტიგერმანულად იყო განწყობილი და ჰიტლერის დამარცხებას ნატრობდა. პალესტინაში 1944 წელს დაკომპლექტებული ებრაული ბრიგადა ბრიტანული არმიის შემადგენლობაში იბრძოდა. მაგრამ პალესტინის ებრაელობასაც მთლიანად პრობრიტანულს ვერ ვუწოდებთ, ვინაიდან ომის პერიოდში ბრიტანეთის მთავრობა კრძალავდა მასობრივ ებრაულ იმიგრაციას პალესტინაში (იხ. თავი 14). პალესტინელი არაბების ლიდერები კი ძნელად მალავდნენ თავიანთ ანტიბრიტანულ განწყობას.

ომმა, რომელიც ევროპაში ანტიჰიტლერული კოალიციის სრული გამარჯვებით დამთავრდა, ახლო აღმოსავლეთში

არც თუ სახარბიელო შედეგები მოუტანა იმავე კოალიციის ევროპელ მონაწილეებს.

უკვე ომის დროს, 1943 წელს, საფრანგეთს მოუხდა უარის თქმა თავის მანდატზე *ლიბანსა* და *სირიაზე* და ისინი *de-jure* დამოუკიდებელ ქვეყნებად იქცნენ (*de-facto* – 1946 წლიდან, როდესაც საფრანგეთის სამხედრო ნაწილებმა საბოლოოდ დატოვეს მათი ტერიტორია).

დიდმა ბრიტანეთმა 1946 წელს დამოუკიდებლობა მიანიჭა *ტრანსიორდანias*, ხოლო 1948 წელს მისმა უკანასკნელმა სამხედრო ნაწილებმა დატოვეს *პალესტინა*.

საბჭოთა კავშირმა მეორე მსოფლიო ომის საწყის ეტაპზე ჯერ გერმანიასთან კავშირში სცადა გეოპოლიტიკური უპირატესობის მოპოვება ირანისა და თურქეთის ხარჯზე⁶⁹, ომის ბოლოსათვის კი ამასვე შეეცადა თავისი დასავლეთელი მოკავშირეების გვერდის ავლით (იხ. ქვემოთ), მაგრამ საბოლოოდ იძულებული გახდა, უარი ეთქვა თავის ამბიციებზე. ამის ძირითადი მიზეზი იყო ის, რომ აშშ პრეზიდენტმა *ჰარი ტრუმენმა*, განსხვავებით თავისი წინამორბედებისაგან, არ ისურვა ახლო აღმოსავლეთის მიტოვება სხვა ზესახელმწიფოების ანაბარა, მით უმეტეს, რომ ნათელი შეიქნა ამ რეგიონის უდიდესი მნიშვნელობა მსოფლიო ეკონომიკისათვის იქ აღმოჩენილი ნავთობის უდიდესი საბადოების გამო.

ამერიკის შეერთებული შტატები შემოვიდა რეგიონში, როგორც ახალი ჰეგემონი. „ცივი ომის“ თითქმის ნახევარსაუკუნოვან პერიოდში საბჭოთა კავშირი ცდილობდა გაენია მეტოქეობა ამერიკისათვის დიპლომატიურ ფრონტზე და რეგიონის ქვეყნებისათვის სამხედრო-ეკონომიკური დახმარების გაწევის გზით. მაგრამ საბოლოოდ თვით საბჭოთა კავშირი დაიშალა, ხოლო მისი სამართალმემკვიდრე რუსეთის ფედერაცია ვერ ფლობს ისეთ პოტენციალს, რომ

69 ცნობილია, რომ 1939 წლის 23 აგვისტოს ჰიტლერმა და სტალინმა ე.წ. „მოლოტოვ-რიბენტროპის პაქტით“ გაიყვეს აღმოსავლეთ-ცენტრალური ევროპა. ნაკლებს წერენ იმაზე, რომ მოსკოვი ბერლინისაგან შოითხოვდა, მისი „ტერიტორიული მისწრაფებების ცენტრად ცნობილი ყოფილიყო ზონა ბათუმისა და ბაქოს სამხრეთით საერთო მიმართულებით სპარსეთის ყურისაკენ“. ამის შესახებ სრულიად საიდუმლო გრიფით გაგზავნილი დეპეშით ატყობინებდა გერმანიის საიმპერიო საგარეო საქმეთა მინისტრ *რიბენტროპს* ელჩი მოსკოვში გრაფი *შულენბურგი* საბჭოთა კავშირის საგარეო საქმეთა მინისტრ *მოლოტოვთან* 1940 წლის 25 ნოემბერს შეხვედრის შემდეგ [СССР – Германия, 2, 1989, 133].

გააგრძელოს სრულფასოვანი მეტოქეობა ვაშინგტონთან ახლო აღმოსავლეთში.

მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ ჩამოყალიბდა ახლო აღმოსავლეთის თანამედროვე პოლიტიკური რუკა.

1945 წელს, გაერთიანებული ერების ორგანიზაციის (გაეროს) შექმნისთანავე მასში შევიდა ახლო აღმოსავლეთის შვიდი დამოუკიდებელი სახელმწიფო – თურქეთი, ირანი, ეგვიპტე, ერაყი, სირია, საუდის არაბეთი, ლიბანი. მოგვიანებით მათ შეუერთდნენ ისრაელი (1949), იორდანია (1955), კვიპროსი (1960), ქუვეითი (1963), ხოლო 1971 წელს – ყოფილი ბრიტანული პროტექტორატები ომანი, კატარი, შეთანხმებითი ომანი (რომელმაც გაერთიანებული არაბული საამიროები დაირქვა სახელად), ბაჰრეინი. 1990 წლიდან გაეროს წევრია იემენის რესპუბლიკა, რომელმაც გააერთიანა ამავე ორგანიზაციის ყოფილი წევრები [ჩრდილოეთ] იემენი (1947 წლიდან) და [სამხრეთ] იემენის სახალხო-დემოკრატიული რესპუბლიკა (1967 წლიდან).

საზღვრები რეგიონში საბოლოოდ სტაბილიზებული არაა. 21-ე საუკუნის პირველ ათწლეულებში (თუმცა უცნობია როდის და რა საზღვრებში) შეიქმნება პალესტინის არაბული სახელმწიფოც.

ნაწილი IV

ახლო აღმოსავლეთის
თანამედროვე პოლიტიკური
გეოგრაფია

თავი 11

სახელმწიფო და საზოგადოება ახლო აღმოსავლეთში

სახელმწიფო: იდეა და რეალობა

იმისათვის, რომ სახელმწიფომ იარსებოს, მას უნდა შესწევდეს უნარი დაიცვას წესრიგი და კანონი, აკრიფოს გადასახადები და იყოლიოს არმია. სახელმწიფო ხელისუფლება ცენტრალიზებული უნდა იყოს და ეყრდნობოდეს დაქირავებული მოხელეების კეთილსინდისიერ საქმიანობას. სახელმწიფოს აგრეთვე სჭირდება კარგი კომუნიკაციები, რათა მართვა და ტერიტორიის კონტროლი ეფექტიანი იყოს.

ამ სტანდარტული პირობების დაცვა ახლო აღმოსავლეთში შეეძლოთ დიდ სახელმწიფოებს, რომლებიც იმპერიის შექმნის მისწრაფებას იჩენდნენ. რასაკვირველია, რეგიონში პერიოდულად წარმოიშობოდა ხოლმე პატარა სახელმწიფოებიც, მაგრამ ისინი ან იმპერიაში უნდა გადazრდილიყვნენ (როგორც, მაგალითად, ოსმანის ბეილიქი, რომელიც ოსმალეთის იმპერიაში გადაიზარდა), ანდა განწირული იყვნენ სხვა იმპერიის მიერ შთანთქმისათვის.

იმპერიებიც ახლო აღმოსავლეთში დიდხანს ვერ ძლებდნენ და შედარებით მალე იშლებოდნენ გარეშე თუ შიდა ძალების გავლენით. მათ ტერიტორიაზე კი ჩნდებოდა ახალი იმპერიები.

ასე მაგალითად, ირანის აქემანიანთა იმპერიამ სამიოდე საუკუნე გაძლო და დაეცა ალექსანდრე მაკედონელის მცირერიცხოვანი არმიის ძლიერი დარტყმის შედეგად.

ისლამის ბაზაზე გაერთიანებულმა არაბებმა ათიოდე წელიწადში დაშალეს ოთხნახევარი საუკუნის განმავლობაში არსებული ირანის სასანიანთა იმპერია და შექმნეს თავისი იმპერია (სახალიფო), რომელმაც, თავის მხრივ, სამიოდე საუკუნე გაძლო.

ოსმალეთის იმპერიამ ექვსი საუკუნე იარსება, სეფიანთა იმპერიამ – ორ საუკუნეზე ცოტა მეტხანს (1502-1722), ილხანთა და თემურ-ლენგის იმპერიებმა – კიდევ უფრო ნაკლებ დროს.

დასავლეთ აზიაში ყველაზე ხანგრძლივი ისტორია ჰქონდა ბიზანტიის (აღმოსავლეთ რომის) იმპერიას. ნომინალურად მან 11 საუკუნე იარსება (IV-დან XV საუკუნემდე), მაგრამ უკვე XI საუკუნის ბოლოდან კონსტანტინოპოლი ვეღარ აკონტროლებდა მცირე აზიის უდიდეს ნაწილს.

იმპერიები ტერიტორიულად დიდი სახელმწიფოებია, რომლებიც იქმნება სხვადასხვა პოლიტიკური ერთეულების დაპყრობის ან დაპყრობის მუქარით გაერთიანების გზით. იმპერიის შესაქმნელად საჭიროა, არსებობდეს გარკვეული იდეოლოგიით გაერთიანებული ენერგიული და მიზანსწრაფული ადამიანების ჯგუფი (ხანდახან ეს შეიძლება იყოს დინასტია: საუკეთესო მაგალითია ოსმანის მემკვიდრეობა), რომელთა ხელში უნდა მოხდეს სამხედრო გამოცდილები-სა და ეკონომიკური (მათ შორის – შრომითი) რესურსების კონცენტრაცია.

იმპერიას რთული სამთავრობო აპარატი ესაჭიროება. შუა საუკუნეების იმპერიის გაფართოებასთან ერთად მისი მართვა სულ უფრო რთულდებოდა: გზები და კავშირი სრულფასოვანი არ იყო. „ტრადიციული სახელმწიფოების ტერიტორია ყოველთვის ცუდად იყო შემოსაზღვრული და ცენტრალური მთავრობის მიერ განხორციელებული კონტროლი სუსტი იყო“ [Giddens, 1991, 302]. პერიფერია ხშირად უმართავი ხდებოდა, ცენტრალური აპარატის კონტროლიდან გამოდიოდა და ცალკე სახელმწიფოები ყალიბდებოდა. ამიტომაც იყო, რომ ატლანტის ოკეანის ნაპირებზე და პირენეის ნახევარკუნძულზე გასული მუსლიმები (რომელთა შორის ცოტა იყო საკუთრივ არაბი)

ველარ იმართებოდნენ დამასკოდან ან ბალდადიდან და ცალკე საამიროებს ან სამეფოებს ქმნიდნენ.

სხვა მაგალითია XVI საუკუნეში ოსმალეთის იმპერიის მიერ დაპყრობილი არაბეთის ნახევარკუნძულის შორეულ სამხრეთში მდებარე იემენი. ის მხოლოდ ნომინალურად რჩებოდა იმპერიის შემადგენლობაში და XIX საუკუნეში სტამბოლს მისი ხელახალი დაპყრობა დასჭირდა.

იმპერია პოლიტიკურად შეიძლება მოკვდეს, მაგრამ მისი მემკვიდრეობა კიდევ დიდხანს არსებობდეს. რომის იმპერია ფაქტობრივად აღარ არსებობდა V საუკუნიდან, მაგრამ მისი სახელი აღმოსავლეთით და ჩრდილოეთით გადაადგილდა, ხოლო მის კანონებს საუკუნეების შემდეგაც იყენებდნენ. ოსმალეთის გაქრობიდან თითქმის ერთი საუკუნის შემდეგ, ახლო აღმოსავლეთის ქვეყნების რიგში ოსმალური კანონმდებლობა კვლავაც გამოიყენება მიწათმფლობელობის, პირადი სტატუსის, უმცირესობათა უფლებების განსაზღვრავად. ისრაელიც კი, რომელიც სულ სხვა ცივილიზაციის პროდუქტია, იძულებულია ცნოს მიწის ფლობის ოსმალეთის დროინდელი კანონმდებლობის ელემენტები.

ისლამის წარმოშობისა და მისი წინსვლის შედეგად ახლო აღმოსავლეთში *ისლამური სახელმწიფოებრიობა* მკვიდრდება. სპარსეთის სასანიანთა იმპერია, რომლის იდეოლოგია ზოროასტრიზმს ეფუძნებოდა, სახალიფომ სრულად შთანთქა, ხოლო ისლამმა ზოროასტრიზმს ხაზი გადაუსვა. ბიზანტიის იმპერია იძულებული გახდა, სულ უფრო დასავლეთით გადაწეულიყო, ვიდრე 1453 წელს მას საბოლოოდ არ მოუღო ბოლო ოსმალეთმა. ჯვაროსნების ქრისტიანულმა სახელმწიფოებმა სულ ორასიოდე წელიწადი იარსებეს ლევანტსა, პალესტინაში და კვიპროსზე.

არაისლამური (ქრისტიანული) სახელმწიფოებრიობა შემორჩა მხოლოდ იმდროინდელი ახლო აღმოსავლეთის ჩრდილოეთ პერიფერიას – კავკასიას, ქართული სამეფო-სამთავროების სახით, რომელნიც განუწყვეტელ ზეწოლას განიცდიდნენ სამხრეთ-აღმოსავლეთით და სამხრეთ-დასავლეთით არსებული ისლამური იმპერიების მხრიდან.

ქართულმა სახელმწიფოებრიობამ ამ მოწოლას ასე თუ ისე გაუძლო. რეალურად ის მოსპო ჩრდილოეთიდან მოსულმა ერთმორწმუნე იმპერიამ.

როდესაც X საუკუნის შუა ხანებში გიორგი მერჩულე წერდა „ქართლად ფრიადი ქვეყანა აღირიცხების, რომელსაცა შინა ქართულითა ენითა ჟამი შეინირვის და ლოცვა ყოველი აღესრულების“ [ქართული პროზა, I, 1981, 279-280], ის სახელმწიფოს („ქართლი“) ტერიტორიულ მახასიათებელს („ფრიადი ქვეყანა“), ენობრივ („ქართულითა ენითა“) და იდეოლოგიურ მახასიათებელსაც („ჟამი შეინირვის და ლოცვა ყოველი აღესრულების“) უმატებდა. ამ ტერიტორიის მოსახლეობა ეთნო-რელიგიურად ერთგვაროვანი იყო ან ასეთად ითვლებოდა. მერჩულეს ფორმულა საკმაოდ მკაფიოდ აყალიბებდა იმ დროს უკვე არსებულ გრძნობას, თუ რა არის ქართლი, არსებითად – *ერი-სახელმწიფო*. მერჩულეს დროსვე ანდა საკმაოდ მალე დამკვიდრდება სახელი „საქართველო“, რომელიც უფრო დიდ ტერიტორიას მოიცავს, ვიდრე „ქართლი“.

მერჩულის ფორმულის გამოყენება მრავალეთნიკური იმპერიის (მაგალითად, ბიზანტიის) შემთხვევაში შეუძლებელი იყო. მაგრამ ბიზანტიური ტიპის მართლმადიდებელი ქრისტიანობა არსებითად ხელს უწყობდა ამ იმპერიის პერიფერიებზე ან მიმდებარე, ეთნიკურად ჰომოგენურ მხარეებში „ეროვნული“ სახელმწიფოების მშენებლობას და შუასაუკუნეობრივი ერების ჩამოყალიბებას. ქართველების გარდა, *მართლმადიდებლობამ* შეუწყო ხელი ბულგარელთა, სერბთა, უკრაინელთა (იმავე კიეველ რუსთა), რუსთა (მოსკოველთა), ვლახთა და მოლდაველთა (მომავალ რუმინელთა) და სხვათა „ეროვნული“ სახელმწიფოების ფორმირებას, თუნდაც ეს შუასაუკუნეობრივი (და არა თანამედროვე) ერები და შედარებით ეფემერული სახელმწიფოები ყოფილიყვნენ.

იმავეს ვერ ვიტყვით *ისლამზე*.

ისლამის წარმოშობის პირველ საუკუნეებში არსებობდა მხოლოდ ერთი ისლამური სახელმწიფო, რომელსაც ერთი ხელისუფალი – ხალიფა – მართავდა, რომელიც

ერთდროულად განასახიერებდა სასულიერო და საერო ხელისუფლებას. შემდგომში ეს პოლიტიკური ერთობა დაიშალა. თეორიულად ისლამური სახელმწიფო მხოლოდ ერთი შეიძლება ყოფილიყო. ამიტომაც ძლიერი მუსლიმი მმართველი, რომელიც თავს ხალიფას მემკვიდრედ გამოაცხადებდა, ყველა სხვა მუსლიმ მმართველს ან თავის ვასალად მიიჩნევდა ან მეამბოხედ, რომელიც უნდა დაესაჯა (თუკი ამის ძალა ერჩოდა!). მაგრამ, რეალურად, იქმნებოდა ძალთა გარკვეული თანაფარდობა და ეს „თეორია“ პრაქტიკაში იშვიათად, ან საერთოდ არ ხორციელდებოდა.

ბერნარდ ლიუისი აღწერს საინტერესო ფაქტს ამასიის ზავთან დაკავშირებით, რომლითაც სპარსეთმა და ოსმალეთმა 1555 წელს დაამთავრეს თავისი ომების 41-წლიანი პერიოდი, და რომელიც ახლო აღმოსავლეთის ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს საერთაშორისო ხელშეკრულებად ითვლება:

„თუკი ოსმალური ხელშეკრულებების საარქივო ან გამოქვეყნებულ კრებულებს გავსინჯავთ, ამასიის საზავო ხელშეკრულებას იქ ვერ აღმოვაჩენთ. ეს კრებულები საკმაოდ ახლო პერიოდამდე მოიცავს მხოლოდ ხელშეკრულებებს ოსმალეთის იმპერიასა და ქრისტიანულ ქვეყნებს შორის. ქრისტიანული ქვეყანა ლეგალური ერთეული იყო. სხვა მუსლიმური სახელმწიფო ლეგალური ერთეული არ იყო. სულტნის პოზიციიდან, შაჰი მეამბოხე იყო; შაჰის პოზიციიდან, მეამბოხე იყო სულტანი, ამიტომაც საზავო მოლაპარაკებისას ეს საკითხი ღიად დატოვეს...

ერთი ოსმალური დამწერლობითი ხელოვნების სახელმძღვანელო ორ შესაბამის დოკუმენტს წარმოგვიდგენს. პირველს მოხდენილად ჰქვია „ვედრების წერილი“ მიეწერება შაჰს, მაგრამ აშკარად ოსმალ მოხელის მიერაა შედგენილი. მეორე დოკუმენტში სულტანი სულგრძელად პასუხობს [შაჰის „ვედრების წერილს“: რ.გ.], რაც ცალმხრივი განცხადებაა მისი მხრიდან, მაგრამ სინამდვილეში მოიცავს ხელშეკრულების მუხლებს. ეჭვგარეშეა, რომ სპარსეთის მხარესაც უნდა ჰქონოდა ეკვივალენტური დოკუმენტი“ [Lewiss, 1999, 93].

XX საუკუნემდე ახლო აღმოსავლეთში ნომინალურად

მხოლოდ ორი სახელმწიფო იყო – ოსმალეთი და სპარსეთი, XX საუკუნის ბოლოს ამავე ტერიტორიაზე 16 სახელმწიფო არსებობდა. ირანმა შეინარჩუნა ტერიტორია. დანარჩენი სახელმწიფოები კი შეიქმნა ან ოსმალეთის იმპერიის ნანგრევებზე, ან ადრე ფორმალური სახელმწიფოებრიობის არმქონე არაბეთის ნახევარკუნძულის ტერიტორიაზე.

არაბეთის ნახევარკუნძულის სამხრეთ და დასავლეთ პერიფერიაზე არსებული თითქმის ყველა სახელმწიფო ბრიტანული ქმნილებაა. ლონდონმა არ მისცა მათ საშუალება, მონაწილეობა მიეღოთ ნახევარკუნძულის შუაგულში დაწყებულ არაბთა გამაერთიანებელ მოძრაობაში, რის შედეგადაც მთელი ნახევარკუნძული ერთი სახელმწიფო შეიძლება გახდარიყო. სხვა კუთხით დანახვის შემთხვევაში შეიძლება ითქვას, რომ „ლონდონმა თავისი პროტექტორატები დაიცვა იბნ-საუდის ექსპანსიონიზმისაგან“. დიდ ბრიტანეთს აქ საკუთარი მიზნები ჰქონდა: თავიდან სანაპირო პუნქტების სტრატეგიული მდებარეობა იზიდავდა, შემდეგ კი ეკონომიკური ინტერესი (ნავთობი) გაუჩნდა.

რეგიონში ამჟამად არსებული ერი-სახელმწიფოები პოლიტიკური რეალობაა. ისინი ცნო საერთაშორისო საზოგადოებრიობამ და, როგორც 1991 წლის ოპერაცია „უდაბნოს ქარიშხალმა“ აჩვენა, მათ ძალისმიერ ურთიერთშერწყმას მსოფლიო (არსებითად – უძლიერესი ზესახელმწიფოები) არ დაუშვებს, რადგან ამას მიიჩნევს არსებული გეოპოლიტიკური და გეოეკონომიკური ბალანსის უხეშ დარღვევად.

ინგლისელი სოციოლოგი ენტონი გიდენსი წერს:

„ერი-სახელმწიფო ნიშნავს, რომ აღიარებული სუვერენული უფლებების მოხმობით დემარკირებული ტერიტორიის საზღვრებში არსებობს პოლიტიკური აპარატი, რომელსაც აქვს უნარი დაიცვას თავისი სუვერენიტეტი სამხედრო ძალის მეშვეობით და რომლის მოქალაქეთა უმეტესობას აქვს პოზიტიური გრძნობა, იმის გამო, რომ ეკუთვნის ამ სახელმწიფოს ეროვნულ იდენტობას“ [Giddens, 1991, 303].

ისევე, როგორც ყველგან თანამედროვე მსოფლიოში, ახლო აღმოსავლეთის პოლიტიკურ-გეოგრაფიულ ორგანიზაციაშიც ერი-სახელმწიფო ამჟამად წარმოადგენს ძირითად,

ლეგიტიმურ და უნივერსალურ ერთეულს. სახელმწიფო საზღვრები ახლო აღმოსავლეთის პოლიტიკური ლანდშაფტის წამყვან ნიშნად იქცა. პოლიტიკურმა სივრცეებმა, რომლებიც საზღვრებმა გამოიწვია, მუდმივობა შეიძინეს [Drysdale & Blake, 1985, 149].

რეგიონში არსებობს ერთი ირანული, ერთი ებრაული და ერთი თურქული სახელმწიფო (ყველა მათგანში არის ეთნიკური უმცირესობები⁷⁰). თუმცა ანკარაში ცნობენ ჩრდილოეთ კვიპროსის თურქულ რესპუბლიკას, მაგრამ დანარჩენი მსოფლიო კვიპროსს განიხილავს ისევე ერთიან (იძულებით გაყოფილ) სახელმწიფოდ, რომელიც ბერძნულ-თურქული უნდა იყოს.

ახლო აღმოსავლეთის ყველა დანარჩენი ქვეყანა არაბულია. მსოფლიოში ამჟამად არსებობს 22 არაბული პოლიტიკური ერთეული (21 სახელმწიფო და პალესტინის ადმინისტრაცია, რომელსაც ჯერ არა აქვს ფორმალური სახელმწიფოებრიობა). მათგან 13 ერთეული ახლო აღმოსავლეთში მდებარეობს.

არაბული სამყარო პოლიტიკურად და სოციალურ-კულტურულად ძალიან მრავალფეროვან და დიდ სივრცეს მოიცავს ახლო აღმოსავლეთსა და ჩრდილოეთ აფრიკაში. ამ სივრცის მთავარი გამაერთიანებელი არის ისტორია, თვითსახელი („არაბი“) და ლიტერატურული არაბული ენა. მაგრამ ეს არაა საკმარისი ფაქტორები პოლიტიკური ერთიანობისათვის. პოლიტიკური პანარაბიზმი (განსხვავებით კულტურულისაგან), ანუ არაბებით დასახლებული ყველა ტერიტორიის ერთ სახელმწიფოში შერწყმა, განუხორციელებელი რჩება.

1950-1960-იან წლებში იყო რამდენიმე მცდელობა არაბული ქვეყნების გაერთიანებისა (მაგალითად, 1958-1961 წლებში არსებობდა გაერთიანებული არაბული რესპუბლიკა, რომელშიც ეგვიპტე და სირია შედიოდა), მაგრამ ასეთი ცდები მალევე იფუშებოდა: ეროვნულ პოლიტიკურ ელიტებს ძალიან განსხვავებული ინტერესები ჰქონდათ

70 მრავალეთნიკურობა არ არის ერი-სახელმწიფოს შექმნის სერიოზული ხელშემშლელი ფაქტორი, რადგან ყველა ერი-სახელმწიფო სხვადასხვა წარმოშობის ეთნიკური ჯგუფებისაგანაა შედგენილი [Cridden, 1991, 303].

და აქვთ. თუმცა არსებობს *არაბული ქვეყნების ლიგა*, არსებობს გარკვეული სოლიდარობაც, მაგრამ არაბული ნაციონალიზმი, ძირითადად, ქვეყნების პოლიტიკურ საზღვრებშია ჩაკეტილი.

რეგიონის პოლიტიკური ერთეულების მართვის სისტემა ამჟამად უფრო რესპუბლიკურია (ასეთია ათი ქვეყანა), ვიდრე მონარქიული (შვიდი ქვეყანა). XX საუკუნის ახლო აღმოსავლეთში მონარქია თითქოს მყიფე პოლიტიკური სისტემა გამოდგა: 1922 წელს გაუქმდა მონარქია თურქეთში, 1952 წელს – ეგვიპტეში, 1958 წელს – ერაყში, 1962 წელს – იემენში, 1979 წელს – ირანში. მაგრამ არაბეთის ნახევარკუნძულზე მდებარე მონარქიები საკმაო სიცოცხლისუნარიანობას ამჟღავნებს. უფრო მეტიც, ზოგ რესპუბლიკაში მმართველი დინასტიები იქმნება. მაგალითად, სირიაში პრეზიდენტი ჰაფიზ ასადის შემდეგ მისმა ვაჟმა, ბაშარმა, დაიკავა იგივე პოსტი. ერაყის პრეზიდენტი სადამ ჰუსეინი თავის ვაჟს ამზადებდა მემკვიდრედ. იმავეს ამბობენ რეგიონის ზოგი სხვა ქვეყნის მეთაურზეც. ასეთ პრაქტიკას სტაბილურობის შენარჩუნების აუცილებლობით ასაბუთებენ ხოლმე, მაგრამ დემოკრატიზაციას ის ხელს არ უწყობს.

სახელმწიფო საზღვრები

საზღვრების აბსოლუტური უმრავლესობა ახლო აღმოსავლეთში XX საუკუნის ქმნილებაა. გამონაკლისი არაა თურქეთ-ირანის საზღვარიც კი, თუმცა მისი ძირითადი მონახაზი მოდის 1555 წლიდან, როდესაც სპარსეთის შაჰისა და ოსმალეთის სულტნის ელჩებმა ქ. ამასიაში მოუწახეს გარკვეული კომპრომისი საკუთარი მბრძანებლების ტერიტორიულ ინტერესებს.

სინამდვილეში 1555 წელს ქ. ამასიაში დაადგინეს შაჰისა და სულტნის შესაბამის მფლობელობაში მყოფი მიწების მიჯნა, სასაზღვრო ზოლი, ანუ ის, რასაც ინგლისურად *frontier* ჰქვია, ხოლო ქართულ შესატყვისად შეიძლება ისტორიული

ტერმინი „ნაპირი“ გამოვიყენოთ⁷¹. ოსმალეთ-სპარსეთის ნაპირი ერთადერთი ლეგალური მიჯნა იყო მთელ ახლო აღმოსავლეთში თითქმის სამნახევარი საუკუნის განმავლობაში. სხვა ნაპირს და, მითუმეტეს, საზღვარს (იმას, რასაც ინგლისურად *boundary* ჰქვია) ოსმალეთი და სპარსეთი რეგიონში არ ცნობდნენ. საქართველოც მათ მიერ გავლენის სფეროებად იყო გაყოფილი: დასავლეთ საქართველოს სამეფო-სამთავროები ოსმალეთის სულტნის სიუზერენიტეტის ქვეშ იყვნენ, აღმოსავლეთ საქართველოს სამეფოები – სპარსეთის შაჰისა. სამცხე-საათაბაგო უშუალოდ იყო ინკორპორირებული ოსმალეთის იმპერიაში.

ოსმალეთ-სპარსეთის საზღვრის დემარკაცია (ადგილზე მონიშვნა) მხოლოდ 1913 წელს დამთავრდა: ის ჩაატარეს რუსმა და ბრიტანელმა სპეციალისტებმა. საზღვარი ოფიციალურად გაფორმდა იმავე წლის სტამბოლის შეთანხმებით. ამ შეთანხმებით დემარკირებული საზღვარი ამორებს თურქეთსა და ირანს, ერაყსა და ირანს.

ამრიგად, უძველესი საზღვარი რეგიონში ჯერ ასი წლისაც არაა. დანარჩენი საზღვრების უმეტესობა კიდევ უფრო გვიანდელია: ისინი ჩამოყალიბდა და გაფორმდა ძირითადად 1920-იანი წლებიდან.

საზღვრების უდიდესი ნაწილი ახლო აღმოსავლეთში ევროპული კოლონიალიზმის (სამანდატო სისტემის, პროტექტორატების) მემკვიდრეობაა. მე-10 თავში აღწერილია, თუ როგორ ისაზღვრებოდა მომავალი სახელმწიფოების ტერიტორია ლონდონის კაბინეტებში. მართალია, სერ მარკ საიქსისა და ფრანსუა-ჟოზეფ პიკოს ფანქრებით გავლებული ხაზებიდან სრული სიზუსტით პოლიტიკურ რუკაზე მხოლოდ მცირე მონაკვეთები აისახა, მაგრამ გეგმის ძირითადი მონახაზი, როგორც იტყვიან, პრაქტიკაში დაინერგა და შესაბამისი პრობლემებიც წარმოშვა. თავისი წვლილი მომავალ სასაზღვრო დავებში შეიტანეს ბალფურის დეკლარაციამ და გაეროს უშიშროების საბჭოს შეუსრულებელმა რეზოლუციებმა.

ყველა სასაზღვრო პრობლემის შექმნას გარეშე ძალებს

71 „ქართლის ცხოვრებაში“ არაერთხელაა მოხსენიებული „ნაპირი“ და „მონაპირე“, მაგალითად, „ზედათ არტანი, სადა მესხნი მონაპირობდეს [ქ]ც, II, 129].

ვერ დავაბრალებთ: ადგილობრივმა სახელმწიფოებმა (რომლების „გამჩენიც“ ლონდონი და პარიზი იყო), დამოუკიდებლადაც შეიქმნეს პრობლემები. ასე მაგალითად, ისრაელის სახელმწიფოს სადავო აქვს საზღვარი სირიასთან (გოლანის მაღლობი, ოკუპირებული 1967 წლიდან), ლიბანთან (ხარდოვის/შაბას ფერმების მომცრო ტერიტორია). გაურკვეველია, თუ სად გადის მისი საზღვარი პალესტინის ავტონომიასთან, ან სად გაივლის საზღვარი მომავალში პალესტინის სახელმწიფოსთან. სამაგიეროდ, ეგვიპტესთან (საბოლოოდ, 1982 წლიდან) და იორდანია-სთან (1994 წლიდან) ისრაელს სასაზღვრო საკითხები მოგვარებული აქვს.

საზღვრების რამდენიმენაირი კლასიფიკაცია არსებობს. ქვემოთ მოტანილია ერთ-ერთი ყველაზე გავრცელებული, *ბოგსის კლასიფიკაცია* [Boggs, 1940], რომელიც სახმელეთო საზღვრებს ასე აჯგუფებს – ფიზიოგრაფიული, ანტროპოგეოგრაფიული, გეომეტრიული და კომპლექსური.

ფიზიოგრაფიული საზღვრები მიჰყვება ტერიტორიის გამოკვეთილ ფიზიკურ ნიშნებს, მაგალითად, მდინარეს, ქედს, ტბის ნაპირს და ა.შ. ახლო აღმოსავლეთში ასეთი საზღვრის მაგალითებია ირან-ერაყის, ისრაელ-იორდანის საზღვრების მონაკვეთები.

ანტროპოგეოგრაფიული საზღვრები ადამიანის ხელქმნილ ნიშნებს მიჰყვება. ეს შეიძლება იყოს, მაგალითად, რკინიგზა: ყველაზე ცნობილი მაგალითია სირია-თურქეთის საზღვრის 390-კილომეტრიანი მონაკვეთი, რომელიც „ბაღდადის რკინიგზის“ ლიანდაგს მიუყვება. იმავე ტიპის საზღვარი ადამიანთა ჯგუფებს შორის არსებულ განმასხვავებელ ნიშნებს, მაგალითად, ეთნიკურ ან რელიგიურ კუთვნილებას ეყრდნობა.

გეომეტრიული საზღვრები მისდევს გრძედს ან განედს, როგორც, მაგალითად, ეგვიპტის დასავლეთ და სამხრეთ საზღვრები, ანდა სწორ ხაზებს, რომლებიც გარკვეულ წერტილებს აერთებს. ლონდონისა და პარიზის კაბინეტებში, სადაც სახაზავით მიჯნავდნენ მომავალ სახელმწიფოებს, არ იცნობდნენ ადგილობრივ სოციალურ გეოგრაფიას და ტოპოგრაფიას. თუ რუკაზე გავლებული სწორი ხაზი ისეთ

უდაბნოში გადის, სადაც მოძრავი ქვიშის დიუნებია, იქ ძნელია საზღვრის დემარკაცია (მონიშვნა).

ახლო აღმოსავლეთის საზღვრების დიდი ნაწილი გეომეტრიულია. ასეთია არაბეთის ნახევარკუნძულის ქვეყნების, სირია-იორდანის, იორდანია-საუდის არაბეთის, ერაყის დასავლეთ და სამხრეთ საზღვრები. ლონდონის დაჟინებით, იმ დროს ნომინალურად ოსმალეთის იმპერიის ნაწილებს – ეგვიპტესა და ჰიჯაზის ვილაიეთს – შორის 1906 წელს გავლებული სწორი ხაზი (ფორმალურად – აღმინისტრაციული საზღვარი) საბოლოოდ ისრაელ-ეგვიპტის საზღვრად იქცა (იხ. თავი 9).

კომპლექსური საზღვრები ზემოაღნიშნული ვარიანტების ნებისმიერ კომბინაციას წარმოადგენს.

ხანდახან ისმის ხოლმე ლაპარაკი „ბუნებრივ საზღვრებზე“, რომელიც თითქმის შედარებით ადვილი დასაცავი მიჯნაა. მაგრამ, როგორც ინგლისელი სპეციალისტები აღნიშნავენ:

„არ არსებობს ის, რასაც „ბუნებრივ საზღვარს“ უწოდებენ. ყველა [სახმელეთო] საზღვარი თვითნებურია. იქნება თუ არა ის კარგი ღობე, დამოკიდებულია მისი განვითარების სტადიაზე და არა ფიზიოგრაფიაზე. „მონიჭული“ გეომეტრიული საზღვარი, ანუ ისეთი, რომელიც სათანადოდაა აღიარებული და კარგად იმართება, შეიძლება ბევრად უფრო სტაბილური და საიმედო იყოს, ვიდრე ფიზიკურად მკაფიო, მაგრამ სადავო საზღვარი“ [Drysdale & Blake, 1985, 82].

რაოდენ კარგადაც უნდა იყოს დელიმიტირებული, დემარკირებული და დაცული საზღვარი, არ არსებობს სრული გარანტია, რომ არ წარმოიშობა სახელმწიფოთაშორისი დავა საზღვრების გამო. თუკი საზღვარი მოუწყობელია, თუკი ის არ არის საყოველთაოდ ცნობილი, იქ დავა თითქმის გარდაუვალია.

გამოჰყოფენ ოთხი ტიპის სასაზღვრო დავას [Prescott, 1978]. ესენია: პოზიციური, ტერიტორიული, ფუნქციური და საზღვარგადაღმა რესურსული დავა. ყველა მათგანი ახლო აღმოსავლეთშიც ვლინდება.

პოზიციური დავა ეხება ხოლმე საზღვრის ზუსტ მდებარე-

რეობას: ის გამომდინარეობს ან იურიდიული დოკუმენტების სხვადასხვაგვარი ინტერპრეტაციიდან, ანდა წარმოიშობა საზღვრის ფიზიკური თავისებურებების ცვლილების შედეგად (მაგალითად, მდინარის კალაპოტის შეცვლის, კუნძულის აღმოცენებისა თუ გაქრობის გამო).

ტერიტორიული დავის საბაბს ქმნის ერთსა და იმავე მიწაზე მეზობელი ქვეყნების პრეტენზია, რაც, ჩვეულებრივ, ეყრდნობა სხვადასხვა პოზიციიდან გაგებულ ისტორიას ან „გეოგრაფიულ აუცილებლობას“ (მაგალითად, ჩაკეტილი ქვეყნის მისწრაფებას გავიდეს ღია ზღვაზე; სტრატეგიული, სასიცოცხლო სივრცის მოპოვებას და ა. შ.). რეგიონში ყველაზე ცნობილი ტერიტორიული დავა კონფლიქტი პალესტინის მიწის გამო, რაც განხილულია წიგნის V ნაწილში.

როგორც პოზიციური, ისე ტერიტორიული დავის შემთხვევაში მხარეები ჩვეულებრივ მოითხოვენ საზღვრის გადანევას.

ფუნქციური დავის შემთხვევაში მეზობელი მხარეები ჩივიან, რომ საზღვარი უარყოფით გავლენას ახდენს ადამიანების, ტვირთების გადაადგილებაზე, მიწის გამოყენებაზე (მაგალითად, საძოვრად).

საზღვარგადაღმა რესურსული დავა წარმოიშობა, როდესაც ერთი ქვეყანა მიიჩნევს, რომ მეორე ქვეყანა მის ხარჯზე იყენებს ბუნებრივ რესურსებს, მაგალითად, წყალს. ახლო აღმოსავლეთში ასეთი ტიპის დავა არსებობს ერაყსა და სირიას, ერაყსა და თურქეთს, სირიასა და თურქეთს შორის. ხშირად ჩნდება ასეთი ტიპის დავა სპარსეთის ყურის ქვეყნებს შორის ნავთობისა და გაზის წყალქვეშა საბადოების ექსპლუატაციის თაობაზე.

ფუნქციური და საზღვარგადაღმა რესურსული დავის გადაჭრა შესაძლებელია საზღვრის შეუცვლელად, მოლაპარაკების გზით.

სახელმწიფო: სახელი და სიმბოლიკა

სახელმწიფო სახელით იწყება. იშვიათი გამონაკლისის გარდა, ახლო აღმოსავლეთის არც ერთი სახელმწიფოს სახელი არ ასახავს იქ მცხოვრები ძირითადი ეთნოსის ენას.

ჩვენ, საბჭოთა კავშირის ყოფილი მოქალაქეები, დარწმუნებული ვიყავით, რომ სახელმწიფოს სახელი ასახავს იქ მცხოვრები ძირითადი ერისა და, შესაბამისად, მისი ენის სახელს: იტალიაში იტალიელი ერი ცხოვრობს, ნორვეგიაში – ნორვეგიელი და ა.შ. საბჭოთა კავშირის ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფა ევროპული „ერი-სახელმწიფოს“ ანალოგიური პრინციპით იყო ჩამოყალიბებული: ძირითადი (სატიტულო) ეთნოსი აძლევდა თავის სახელს ტერიტორიულ ერთეულს. ამიტომაც, მაგალითად, მოლდავეთის სსრ-ში ძირითადი ერი მოლდავეურად მოლაპარაკე მოლდაველები უნდა ყოფილიყვნენ, ჩუვაშეთის ასსრ-ში – ჩუვაშურ ენაზე მოლაპარაკე ჩუვაშები, საქართველო – ქართველების ქვეყანა და მათი ენა ქართულია და ა.შ.

ჩვენ ვცნობდით იშვიათ გამონაკლისს. ყველამ იცოდა (ან ითვლება, რომ უნდა სცოდნოდა), რომ დაღესტნელები, აჭარლები, ნახჭევნელები, ყარაბაღელები ცალკე ეროვნებანი არ არიან და არც შესაბამისი ენები აქვთ. ისინი ან რაოდენობრივად მცირე ეთნოსების კონგლომერატია (დაღესტანი), ან სხვა უფრო დიდი ერის ნაწილია (აჭარლები – ქართველები-სა, ნახჭევნელები – აზერბაიჯანელებისა, ყარაბაღელები – სომხებისა), ხოლო ეს გეოგრაფიული სახელები გარკვეული პოლიტიკური კომპრომისის შედეგად გაჩნდა ადმინისტრაციულ-პოლიტიკურ რუკაზე. მიუხედავად ამისა, ეთნოსისა და ქვეყნის სახელის თანხვედრა წესად მიგვაჩნდა.

მსოფლიო პრაქტიკა კი ამტკიცებს, რომ ევროპისა და, ნაწილობრივ, აზიის გარეთ სახელმწიფოს სახელისა და იქ გავრცელებული ენის სახელის თანხვედრა სულაც არაა წესი. თანამედროვე აფრიკის 50-ზე მეტი, ჩრდილოეთ, ცენტრალურ, სამხრეთ ამერიკის 30-ზე მეტი, ავსტრალაზიის ოციოდე, აზიის ბევრი ქვეყნის და ახლო აღმოსავლეთის ქვეყნების აბსოლუტური უმრავლესობის სახელები ხელოვნ-

ნურია და სულაც არ ემორჩილება ზემოხსენებულ „ევროპულ წესს“.

ახლო აღმოსავლეთის სახელმწიფოთა სახელები არ უკავშირდება იქ მცხოვრები ეთნოსისა და მისი ენის სახელს.

ასე მაგალითად, *ლიბანი* მთის სახელია, *იორდანია* – მდინარის სახელიდან მოდის; *ბაჰრეინი* და *კვიპროსი* – კუნძულების, *კატარი* – ნახევარკუნძულის სახელებია; *ერაყი* და *ქუვეითი* ასევე გეოგრაფიული სახელებია; *სირია*, *იემენი*, *ომანი*, *პალესტინა* ისტორიულ-გეოგრაფიული პროვინციების სახელებია. სირიული ენა კი არსებობს (ის არამეული ენის დიალექტია), მაგრამ მისი მატარებლები ძირითადად ერაყში ცხოვრობენ, ხოლო სირიის მოქალაქეთა აბსოლუტური უმრავლესობა ლაპარაკობს არაბულ ენაზე. არ არსებობს ერაყული, იემენური, იორდანიული, ქუვეითური, პალესტინური და სხვა ენები (თუმცა არაბული ენის ასეთი დიალექტები არის). ეგვიპტის თვითსახელია „*მისრ*“-ი: „*მისრული ენა*ც“ არ არსებობს.

ორ შემთხვევაში სახელმწიფოს სახელი ადამიანის სახელიდან მოდის. *ისრაელი* – ებრაელი ხალხის ერთ-ერთი პატრიარქის (იააკობის) მეტსახელი იყო. *საუდის არაბეთის* შემთხვევაში *საუდი* – დინასტიის ფუძემდებლის (აბდალაზიზ იბნ-საუდის) წინაპრის სახელია. ამ სახელმწიფოებში არ არსებობს „*ისრაელური*“ ან „*საუდიური*“ ენები: იქ შესაბამისად *ებრაული* და *არაბული* ენებია გაბატონებული.

რეგიონის თორმეტ ქვეყანაში, რომელთაც „არაბულ ქვეყნებად“ ვიცნობთ, ძირითადი ენა არაბულია. მაგრამ სულ ოთხი მათგანის ოფიციალურ სახელში ჩანს *არაბეთი/არაბული*: ესაა *საუდის არაბეთი*, *გაერთიანებული არაბული საამიროები*, *სირიის არაბული რესპუბლიკა*, *არაბული რესპუბლიკა ეგვიპტე*.

ირანი ოდინდელი ეთნიკური სახელიდან, *არიან*-იდან, მოდის, მაგრამ ცალკე ირანული ენა არ არსებობს (არის „ირანული ენების ჯგუფი“, რომელშიც სპარსულიც შედის, ქურთულიც, ფუშთუც, ოსურიც და კიდევ ბევრი სხვა).

რეგიონში არსებობს ერთადერთი გამონაკლისი: ესაა *თურქეთი*, რომლის სახელი ასახავს ძირითადი ეთნოსის (*თურქების*) და მისი ენის (*თურქულის*) სახელს.

ის, რომ სახელმწიფო სიმბოლიკა პოლიტიკის სამსახურში დგას, არავითარ ეჭვს არ იწვევს. ახლო აღმოსავლეთი ამ მხრივ გამონაკლისი არაა.

ისტორიულ ახლო აღმოსავლეთში ჰერალდიკა ნაკლებ გავრცელებული იყო. ოფიციალური სახელმწიფო გერბი არა აქვს რამდენიმე თანამედროვე სახელმწიფოს (თურქეთს, საუდის არაბეთს და სხვა). სპარსეთის ყურის ზოგმა მონარქიამ და იორდანიამ ევროპის ქვეყნების ნაბაძვით შექმნა თავისი გერბები. ეგვიპტესა და ერაყში ეროვნულ გერბად აქციეს *სალაჰ ად-დინის არწივი*, ხოლო სირიაში – *ყურაიშიანთა* (მოციქულ მუჰამადის ტომის) *შევარდენი* (მოხაზულობით ის ლიბიის გერბის იდენტურია).

ზოგიერთ ქვეყანაში სახელმწიფო ჰიმნი⁷² ასრულებს ეროვნული მობილიზატორის როლს. მაგრამ ამ მიმართულებით ყველაზე მეტი მნიშვნელობა ენიჭება დროშას.

სახელმწიფო დროშა რეგიონის ყველა ქვეყანაში დიდ როლს თამაშობს ერის დარაზმვაში: საკუთარი დროშის პატივისცემა ნორმადაა ქცეული. სახელმწიფო დროშის ნაცვლად თვითნებურად აღებული სიმბოლიკის ფრიალს იქ ვერავინ გაბედავს.

მიიჩნევენ, რომ მოციქულ მუჰამადის დროშა *მწვანე* ფერისა იყო. XIX საუკუნიდან ეს ფერი თავის სიმბოლოდ აქციეს ისლამის ერთ-ერთი მიმართულების, ვაჰაბიზმის, მიმდევრებმა⁷³. ლიბიას 1977 წლიდან ერთფეროვანი სახელმწიფო დროშა აქვს და ის მწვანეა. *მწვანე ფერი ისლამის სიმბოლოდ იქცა*. აფხაზეთის სამოქალაქო ომის დროს სეპარატისტები და მათი ჩრდილოკავკასიელი მოკავშირეები შუბლზე წაკრული მწვანე ქსოვილით განასხვავებდნენ თავს ქართველებისაგან.

VII– VIII საუკუნეებში დამასკოს უმაიანი ხალიფების

72 აღსანიშნავია, რომ ისრაელის ჰიმნის (ჰა-ტიკვა – „იმედი“) შესრულებას აუცილებლად მიიჩნევენ ისრაელის ყველა სეკულარული ებრაელი. მაგრამ ულტრაორთოდოქსი იუდეველები, ისევე, როგორც ისრაელის არაბები, ამ ჰიმნს არ ცნობენ და არც ასრულებენ.

73 საუდის არაბეთის, სადაც ვაჰაბიზმი სახელმწიფო რელიგიაა, დროშის მწვანე ფონზე თეთრი ასოებით არაბულად წერია შაჰადა (ისლამის რწმენის განცხადება): „არაა ღმერთი ალაჰის გარდა და მუჰამადია ალაჰის მოციქული“. წარწერის ქვეშ სამეფოს დამაარსებლის, აბდულაზიზის, ხმლის გამოსახულებაა.

ტრადიციული დროშა *თეთრი* ფერისა იყო. იმ დროს სახალიფო ექსპანსიის გზაზე იდგა და ეს ფერი დანებებას სულაც არ ნიშნავდა!

VIII-XI საუკუნეებში ბალდადის აბასიანი ხალიფების დროშა *შავი* ფერისა იყო. ევროპელმა ზღვის მეკობრეებმა უფრო გვიან აქციეს ეს ფერი თავის სიმბოლოდ!

როდესაც *სერ მარკ საიქსმა* 1917 წელს შესთავაზა დროშის შექმნა ინგლისის მოკავშირე ჰიჯაზის მეფის ძეს, ფაისალ იბნ ჰუსაინს (რომელიც საბოლოოდ ერაყის მეფე გახდა), მან სწორედ *შავი, თეთრი და მწვანე* ზოლები და, დამატებით, *წითელი* სამკუთხედი შეურჩია მას [Fromkin, 2001].

თანამედროვე არაბული ქვეყნების დროშებში ძირითადად ეს ფერები – *შავი, მწვანე, თეთრი და წითელი* – დომინირებს, ხოლო საიქსის მიერ შექმნილი დროშის მოდელი მეტნაკლებად ემთხვევა იორდანის, სუდანისა და პალესტინის დროშებს: განსხვავებაა ფერების თანამიმდევრობაში.

ეგვიპტის, სირიის, ერაყის და იემენის დროშებზე ჰორიზონტულად დალაგებული წითელი, თეთრი და შავი ზოლებია (ზევიდან ქვევით). ამ ოთხი ქვეყნის დროშას ერთმანეთისაგან განასხვავებს *შუა, თეთრ, ზოლზე* არსებული სიმბოლო ან მისი არარსებობა. *იემენის* დროშას შუაში *თეთრი* სადა ზოლი აქვს; *ეგვიპტის* დროშის თეთრ ზოლზე ოქროსფერი სალაჰ ად-დინის არწივია გამოსახული; *სირიის* დროშაზე – ორი მწვანე ვარსკვლავია; *ერაყის* დროშაზე – სამი მწვანე ვარსკვლავი. 1991 წელს, კოალიციასთან ომის დროს, სადამ ჰუსეინმა ვარსკვლავებს შორის ჩამატებინა სიტყვები *ალაჰუ აკბარ* – „დიდ არს ალაჰი“: ამით მას უნდოდა თავისი რეჟიმისათვის ისლამური ქვეყნების მხარდაჭერის მოპოვება. 2008 წელს კი ერაყის ახალი მთავრობის გადაწყვეტილებით ეს ჩამატებული სიტყვები ამოიღეს.

ზემოხსენებული ოთხი ქვეყნის ეროვნულ დროშაზე ფერების ეს თანამიმდევრობა *პანარაბულ სოლიდარობას* ასახავს. მისი პროტოტიპი შეიქმნა 1952 წელს, როდესაც ეგვიპტელმა ოფიცრებმა ანტიმონარქისტული და ნაციონალისტური რევოლუცია მოახდინეს. 1950-60-იან წლებში არსებობდა სწრაფვა არაბული ქვეყნების გაერთიანები-

საკენ. 1958 წელს შექმნილი და 1961 წელს დაშლილი გაერთიანებული არაბული რესპუბლიკის ორგარსკვლავიანი დროშა შეინარჩუნა სირიამ, ხოლო ერაყის დროშაზე მესამე ვარსკვლავი გაერთიანებულ არაბულ რესპუბლიკაში მისი შესვლის სიმბოლო იყო (რაც რეალურად არ მომხდარა).

მწვანე, თეთრი და წითელი ფერები *სპარსეთის (ირანის) დროშაზე* XVIII საუკუნიდან ჩნდება. 1906 წელს ისინი ჰორიზონტალურ ზოლებად დაალაგეს. 1980 წელს კი, ისლამური რევოლუციის შემდეგ, დროშაზე ორ რიგად დაიტანეს სტილიზებული კუფური შრიფტით შესრულებული სიტყვები *ალაჰუ აკბარ* (ეს სიტყვები 22-ჯერ მეორდება, რაც ისლამური კალენდრის იმ დღეს აღნიშნავს, როდესაც აიათოლა ჰომეინი ირანში დაბრუნდა 1979 წელს). დროშის შუაში, თეთრ ფონზე ოთხი ნახევარმთვარისა და მახვილსაგან შედგენილი *რევოლუციური ემბლემა*. შაჰის დროს სახელმწიფო *ემბლემა* ხმალშემართული ლომი იყო.

ისრაელის დროშა ესაა თეთრი ფონი ორი ლურჯი ზოლით და შუაში ლურჯი ექვსქიმიანი ვარსკვლავით. ეს დროშა 1891 წელს შეიქმნა სიონისტური მოძრაობისათვის, ხოლო 1948 წლიდან იგი სახელმწიფო დროშად იქცა.

თურქეთის დროშა მკვეთრად განსხვავდება ახლო აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნების დროშებისაგან: ის წითელია ზედ გამოსახული თეთრი ნახევარმთვარითა და ხუთქიმიანი ვარსკვლავით. მართალია, სულტნები უკვე XVII საუკუნიდან იყენებდნენ მსგავს დროშებს, მაგრამ ოსმალეთის იმპერიამ ის სახელმწიფო დროშად მხოლოდ 1844 წლიდან აქცია.

ქემალისტებმა სამხედრო გამარჯვებებს სწორედ ამ დროშის ქვეშ მიაღწიეს. ამიტომაც რესპუბლიკურმა თურქეთმა ოსმალური დროშა შეინარჩუნა, მაშინ როცა დანარჩენი მონარქიული სიმბოლიკა გააუქმა.

აღსანიშნავია, რომ თურქეთის გავლენით ნახევარმთვარე და ერთი ან რამდენიმე მრავალქიმიანი ვარსკვლავი გაჩნდა აზერბაიჯანის, უზბეკეთის, თურქმენეთის, ყაზახეთის სეკულარული რესპუბლიკების დროშებზე.

პოლიტიკური მიზნით გრაფიკული სიმბოლოების გამოყენებაში უჩვეულო არაფერია. არსებობს სხვისი სიმბოლი-

კის გათავისების მრავალი შემთხვევა: ცნობილი მაგალითია ბიზანტიური ორთავიანი არწივის რუსეთის სამეფო სიმბოლოდ გადაქცევა.

ნახევარმთვარე გამოიყენებოდა, როგორც დეკორატიული მოტივი, წინა-ისლამურ ირანში, რომსა და ბიზანტიაშიც კი [Lewis, 1999, 107]. XIX საუკუნიდან ოსმალები ნახევარმთვარის პანისლამურ სიმბოლოდ გამოყენებას იწყებენ. საყოველთაო სიმბოლოდ ნახევარმთვარე მუსლიმებს ფაქტობრივად ქრისტიანებმა უქციეს, როდესაც ის ჯვარს დაუპირისპირეს.

ჯვარს ბევრად უფრო დიდი აზრობრივი დატვირთვა ენიჭება: ის ქრისტეს ჯვარცმოდან მოდის და რელიგიის ნამდვილი სიმბოლოა თითქმის 20 საუკუნის განმავლობაში. ჯვრის სხვადასხვა ფორმა გაიხადეს თავის სიმბოლოდ ქრისტიანობის სხვადასხვა მიმართულებებმა.

მაგალითად, ხუთი ჯვარი (ერთი დიდი და ოთხი პატარა, რომლებიც სიმბოლურად აღნიშნავენ ჯვარსა და ოთხ ლურსმანს, რომლითაც მაცხოვარი ჯვარცმისას გამსჭვალეს) *იერუსალიმის ჯვრის* სახელითაა ცნობილი და ფრანცისკანელთა კათოლიკური ორდენი შუა საუკუნეებიდან მას თავის სიმბოლოდ მიიჩნევს (მას წმინდა ფრანცისკ ასიზელის ჯვარსაც უწოდებენ).

რაც შეეხება ექვსქიმიან ვარსკვლავს (ებრაულად *მაგენ დავიდ*, „დავითის ფარი“), ის დიდი ხანია გამოიყენება დეკორატიულ მოტივად მაროკოდან პაკისტანამდე, როგორც გეომეტრიულად სრულყოფილი ფიგურა. ის საკმაოდ ადრე გამოჩნდა ებრაულ ორნამენტშიც. მაგრამ, როგორც ლიუისი წერს, „*იუდაიზმისათვის რელიგიური მნიშვნელობა მას ბევრად გვიან მიენიჭა*“ [Lewis, 1999, 107]. ახლა ის ებრაულ სიმბოლოდ ითვლება.

სამხედრო ბალანსი

სახელმწიფოსათვის აუცილებელია თავდაცვაზე ზრუნვა. ახლო აღმოსავლეთში, სადაც ისტორიულადაც გადამ-

წყვეტი მნიშვნელობა ჰქონდა სამხედრო ძალას, არმიის შენახვა სახელმწიფოს ერთ-ერთი მთავარი ფუნქციაა.

იმას, რომ თავდაცვაზე ზრუნვა ზედმეტი არაა, ადასტურებს XX საუკუნეში ამ რეგიონში მომხდარი მრავალი ომი.

ყველაზე ხშირი იყო *რეგიონული ომები* ისრაელსა და არაბულ ქვეყნებს შორის: მათ იომეს 1948-1949, 1956, 1967, 1973, 1982 წლებში. 2006 წელს ისრაელის არმია შეიჭრა ლიბანში შიიტური სამხედრო-პოლიტიკური ორგანიზაცია „ჰეზბოლა“-ს განადგურების მიზნით, მაგრამ იძულებული გახდა გამოსულიყო, მას შემდეგ, რაც ნათელი გახდა, რომ „ჰეზბოლა“-ს დამარცხება ძნელია: ამ უკანასკნელს აღმოაჩნდა რაკეტები საკუთრივ ისრაელის ტერიტორიის დასაზიანებლად. გარდა ამისა, ცალკე ომად ისრაელში მიიჩნევენ 1967-1970 წლების „ომს გამოფიტვაზე“ (როდესაც ის და ეგვიპტე ერთმანეთს საარტილერიო ზალპებს უცვლიდნენ). ისრაელის არმია 2000-2005 წლებში ებრძოდა პალესტინელთა „ალ-აკსას ინთიფადას“ (აჯანყებას) „დასავლეთ ნაპირსა“ და ლაზას სექტორში.

1980-1988 წლებში ხანგრძლივი ომი იყო ერაყსა და ირანს შორის.

1990 წელს ერაყმა სამხედრო ოპერაციის შედეგად დაიპყრო ქუვეითი, ხოლო 1991 წელს საერთაშორისო კოალიციამ ოპერაცია „უდაბნოს ქარიშხალის“ მეშვეობით გაათავისუფლა ეს ქვეყანა ერაყის ოკუპაციისაგან.

სამოქალაქო ომები იყო იემენში, ლიბანში, ერაყში. აღმოსავლეთ ანატოლიაში თურქეთი დიდი ხანია ებრძვის ქურთთა სეპარატისტულ მოძრაობას თავის აღმოსავლეთ პროვინციებსა და ჩრდილოეთ ერაყში.

2003 წლის მარტში ამერიკულმა და ბრიტანულმა ძალებმა 30 ქვეყნის კოალიციის, ძირითადად სიმბოლური, მონაწილეობით, დაიწყეს ოპერაცია „თავისუფლება ერაყს“, რომელიც არსებითად რელიგიურ (სუნიტებსა და შიიტებს შორის) სამოქალაქო ომში გადაიზარდა. 2008 წელსაც ომი დამთავრებული არ არის და ამერიკული არმია ისევ დგას ერაყში.

ერაყის ბოლო ომი იმის მაჩვენებელია, თუ როგორ მკვეთრად შეიცვალა გეოპოლიტიკური ვითარება რეგი-

ონში „ცივი ომის“ შემდეგ. ადრე დაპირისპირება დასავლეთისა და აღმოსავლეთის სამხედრო ბლოკებს, ნატო-სა და ვარშავის პაქტს შორის არ მისცემდა საშუალებას ვაშინგტონსა და ლონდონს, ასე ადვილად მიეღოთ გადაწყვეტილება ომის შესახებ, დაენწყოთ ის გაეროს უშიშროების საბჭოს სანქციის გარეშე და სწრაფად აეღოთ ბაღდადი. დაპირისპირება უფრო ნატოს ბლოკის შიგნით მოხდა: ნატოს წევრები – საფრანგეთი, გერმანია, ბელგია და თურქეთი ომის წინააღმდეგ გამოდიოდნენ. ომს ასევე ეწინააღმდეგებოდნენ რუსეთი და ჩინეთი.

ბოლო მესამედ საუკუნეში ახლო აღმოსავლეთში მკვეთრად გაიზარდა მმართველი რეჟიმების მდგრადობა. 1948-1971 წლებში რეგიონის ქვეყნებში სამხედროებმა მოაწყეს 20-მდე წარმატებული სახელმწიფო გადატრიალება, რომლის შედეგადაც შეიცვალა ქვეყნის უმაღლესი ხელმძღვანელობა. არმია მმართველი რეჟიმის დასაყრდენიდან ხშირად მისივე მესაფლავედ შეიძლებოდა ქცეულიყო.

მაგრამ 1971 წლის შემდეგ რეგიონში არც ერთი წარმატებული სამხედრო გადატრიალება არ მომხდარა (ირანის რევოლუცია სხვა სიბრტყეში განიხილება). ამის მიზეზია ის, რომ მთავრობებმა შეძლეს სამხედროების საკუთარ კონტროლქვეშ მოქცევა. ოფიცრებს გაუზარდეს ხელფასი, მისცეს სხვადასხვა პრივილეგიები, სამხედრო ბიუჯეტები გაიზარა. არმიების ელიტას აღარა აქვს სტიმული რისკში ჩაიგდოს თავი შეთქმულებაში მონაწილეობით, მით უმეტეს, რომ მკვეთრად გაუმჯობესდა სამთავრობო დაზვერვების მუშაობა. ყველა მთავრობა ცდილობს იქონიოს რამდენიმე სადაზვერვო სამსახური, რომლებიც ერთიმეორეს გააკონტროლებენ.

მთავრობებს საშუალება მიეცათ გავლენა იქონიონ სამხედროებზე. თუ 1979 წელს ირანში ისლამური რევოლუციის დროს შაჰის არმია გატყდა და ვერ/არ იმოქმედა რეჟიმის დასაცავად⁷⁴, ასეთი რამ რეგიონის ქვეყნებში ამჟამად ნაკლებ მოსალოდნელია. როცა არმიის გამოყენებაა საჭირო

74 თავის მოგონებებში ირანის ყოფილი შაჰი ნერდა, რომ მისი არმიის გენერალური შტაბის უფროსმა, რომელსაც ამერიკელები მოელაპარაკენ, არ მიიღო სათანადო ზომები რევოლუციის წინააღმდეგ და რევოლუციონერებმა მას სიცოცხლე შეუნარჩუნეს, მაშინ როცა ბევრი სხვა გენერალი სიკვდილით დასაჯეს [Литвиненко, 2002, 172-173]

სახალხო მღელვარების დროს, არმია ლოიალობას იჩენს რეჟიმისა და არა მასების მიმართ.

ზოგიერთ ქვეყანაში შექმნილია სპეციალური სამხედრო დანაყოფები ეთნიკური, რელიგიური ან კლანური ნიშნით, რომლებიც მოსახლეობის უმრავლესობას არ წარმოადგენს და ამიტომაც მმართველისადმი განსაკუთრებული ერთგულებით გამოირჩევა. მაგალითად, სირიაში ოფიცერთა კასტის დიდი ნაწილი განეკუთვნება ალავიტებს, ისევე, როგორც ბოლო ოთხი ათეული წლის პრეზიდენტები მამა-შვილი ჰაფიზ და ბაშარ ასადები; ამავე დროს, ალავიტები სირიის მოსახლეობის სულ მეთედს შეადგენენ. ერაყის არმიას და დაცვის სამსახურებს 2003 წლამდე მართავდა სუნიტური არაბული ელიტა, მაშინ როცა მოსახლეობის უმრავლესობა შიიტი არაბია, ხოლო საგრძნობი უმცირესობა – ქურთები.

არაბულ ქვეყნებში არმია ყველაფერთან ერთად ასრულებს სოციალურ როლსაც – ჭარბი მუშაძალის დასაქმების გზით.

აღსანიშნავია ისიც, რომ რიგ პოლიტიკურ მოძრაობას თავისი სამხედრო დანაყოფებიც აქვს. ამ თვალსაზრისით ყველაზე თვალსაჩინო მაგალითია ლიბანში მოქმედი შიიტური ორგანიზაცია ჰისბ-ალლაჰი (ალაჰის პარტია), რომელიც უფრო ცნობილია სპარსული გამოთქმით „ჰეზბოლა“. მას მხარს უჭერს და აიარაღებს ირანი. „ჰეზბოლა“-ს სამხედრო ორგანიზაცია ლიბანში უძლიერესია, ფაქტობრივად ეროვნულ არმიასაც კი სჭარბობს სიდიდით, შეიარაღებითა და დისციპლინით, ხოლო 2006 წლის ზაფხულში თვეზე მეტ ხანს აწარმოებდა ძალიან ეფექტიან ომს რეგიონში უძლიერესი ისრაელის რეგულარული არმიის წინააღმდეგ.

სამხედრო ბალანსი რეგიონში უცვლელი არ რჩება. ცხრილ 11.1-ში მოტანილი სტატისტიკური მასალა ასახავს რეგიონის შვიდი, ყველაზე ძლიერი და ანგარიშგასაწიფი ქვეყნის არმიებისა და მათი შეიარაღების შესახებ 21-ე საუკუნის დასაწყისისათვის შექმნილ მდგომარეობას. დანარჩენი ქვეყნების სამხედრო პერსონალი და შეიარაღება რეგიონის კვალობაზე უმნიშვნელოა. სპარსეთის ყურის ქვეყნები და ლი-

ბანი უფრო სიმბოლურ ძალებს ფლობენ, თუმცა ზოგი მდიდარი ნავთობმომპოვებელი ქვეყანა საკმაოდ დიდ თანხას ხარჯავს უახლესი სამხედრო ტექნიკის შესაძენად.

ცხრილი ეყრდნობა ისრაელში გამოშვებული ცნობარის „ახლო აღმოსავლეთის სამხედრო ბალანსი“ [Feldman & Shapir, 2001; Brom & Shapir, 2002] მონაცემებს, რაც ზოგი ქვეყნისათვის 2006 წელს განახლდა. მონაცემები სპორადულ სადაზვერვო ცნობებს ეყრდნობა და ბევრ შემთხვევაში საკმაოდ მიახლოებითია.

ცხრილი 11.1

ახლო აღმოსავლეთის ზოგიერთი ქვეყნის სამხედრო ბალანსი
(2006 წელს)

ქვეყნები	თურქეთი	ისრაელი	ეგვიპტე	ირანი*	ერაყი*	სირია	საუდის არაბეთი
რეგულარული არმია (000)	421	175	450	~520	~432	289	171,5
რეზერვი (000)	398	445	254	350	650	132	20
ტანკი	2600	3510	3100	~1700	~2000	3700	750
დაჯავშნული მანქანა	~5460	6750	~3680	~1 570	~2000	5060	~4430
არტილერია	~4350	1348	~3530	~2700	~2700	~2100	~2600
საბრძოლო თვითმფრინავი	373	494	505	209	~200	350	253
სატრანსპორტო თვითმფრინავი	89	60	48	105	10	23	57
შვეულმფრენი	473	183	~225	~325	360	195	228
წყალქვეშა ნავი	12	3	4	6	0	0	0
საბრძოლო ზომალდი	83	15	59	29	0	16	27

* მონაცემები 2002 წლისაა

რაოდენობრივ მაჩვენებლებზე უფრო მნიშვნელოვანი ხშირად საბრძოლო ტექნიკის ხარისხობრივი მახასიათებლები, პერსონალის გაწვრთნის დონე, მოტივაცია და საბრძოლო სულისკვეთებაა, რაც ცხრილში ვერ აისახებოდა. ასე მაგალითად, 2003 წელს ერაყის რაოდენობრივად დიდმა არმიამ ვერ გაუძლო ამერიკული არმიის შეტევას უზუსტესი

სამხედრო ტექნიკის მეშვეობით და პრაქტიკულად უბრძოლველად დაიშალა: რიგითმა შემადგენლობამ და ოფიცრების უმრავლესობამ სამოქალაქო ტანსაცმელი გადაიცვა და მოსახლეობაში გაიფანტა. სხვა საქმეა, რომ ერაყის არმიის ოფიცრების და ჯარისკაცების ნაწილი პარტიზანულ მოძრაობაში ჩაება.

სამხედრო ტექნიკის რაოდენობრივი მონაცემების მექანიკურმა შედარებამ ხანდახან შეიძლება შეცდომაში შეგვიყვანოს. მაგალითად, ზემოთმოტანილი ცხრილის თანახმად, ისრაელს 494 საბრძოლო თვითმფრინავი ჰქონდა, ეგვიპტეს – 505, ხოლო სირიას – 350. ჯამში ორ არაბულ ქვეყანას ისრაელზე ბევრად მეტი თვითმფრინავი გააჩნდა. მაგრამ ორივე ქვეყანა საჰაერო ძალით ისრაელს კონკურენციას ვერ უწევს. ისრაელს აქვს უახლესი ამერიკული ტექნიკა, ხშირად კიდევ უფრო გაუმჯობესებული ადგილობრივ სამხედრო საწარმოებში. სირიის განკარგულებაშია მორალურად მოძველებული საბჭოთა თვითმფრინავები („МиГ“-ი და „СУ“). ისრაელისა და არაბული ქვეყნების სამხედრო მფრინავების მომზადების დონის შედარება ისრაელისათვის გაცილებით უკეთეს სურათს იძლევა.

სამხედრო ტექნიკა სწრაფად ძველდება, განსაკუთრებით მორალურად. ყოველწლიურად ჩნდება უკეთესი ტექნიკა, რომელიც ძველ იარაღს უსუსურად აქცევს. ახალი ტექნიკის საზღვარგარეთ შესაძენად საჭიროა ბევრი ფული, ანდა დიდი კაპიტალდაბანდება სამამულო სამხედრო მრეწველობასა და სამეცნიერო-ტექნიკურ და საცდელ-საკონსტრუქტორო სამუშაოებში.

ამ უკანასკნელი, და ერთადერთი სწორი, გზით წავიდა ისრაელი, რომელმაც თავიდანვე გააკეთა აქცენტი ყველაზე მოწინავე სამხედრო ტექნოლოგიაზე. იგი არ ზოგავდა სახსრებსა და ენერგიას შესაბამისი სამეცნიერო-ინდუსტრიული ბაზის შესაქმნელად. შედეგიც სათანადო იყო: ყველა ომში, რომელიც ისრაელს უწარმოებია თავის მეზობლებთან, მისი ტექნიკური უპირატესობა აშკარაა. საკუთარ არმიას ის უზრუნველყოფს თითქმის ყველა ტიპის უახლესი მაღალხარისხოვანი იარაღით – პისტოლეტიდან

ტანკამდე, უპილოტო თვითმფრინავიდან ბალისტიკურ რაკეტამდე.

ისრაელის შეიარაღებაში 1960-იანი წლების ბოლოდან დიდ როლს ასრულებს ამერიკის სამხედრო დახმარება. ამჟამადაც ისრაელი წლიურად ორ მილიარდ დოლარზე მეტს იღებს ამერიკის კონგრესისაგან, რომელიც სამხედრო გრანტებს ხმარდება. 1950-იანი წლების დასაწყისიდან ისრაელის არმიის ფეხზე დასაყენებლად არანაკლები მნიშვნელობა ჰქონდა [დასავლეთ] გერმანიის რეპარაციებსა და საფრანგეთის ტექნიკურ დახმარებას.

ისრაელი ეწევა შეიარაღების ცალკეული ტიპების (მაგალითად, წყალქვეშა ნავების, უახლესი ავიატექნიკის) იმპორტს. 2001 წლის მონაცემებით, როდესაც ისრაელმა საზღვარგარეთ, უპირატესად აშშ-ში, განათავსა 2,5 მილიარდი დოლარის სამხედრო შეკვეთები, ის სამხედრო ტექნიკის მსოფლიოს უმსხვილესი იმპორტიორი აღმოჩნდა. ამ თანხის უდიდესი ნაწილი ამერიკული სამხედრო დახმარებაა, რომელიც ამერიკაშივე უნდა დაიხარჯოს.

ამავდროულად ისრაელი თავისი სამხედრო ნაწარმის 60 პროცენტს საზღვარგარეთ ყიდის და სამხედრო პროდუქციის ექსპორტით მსოფლიოს ქვეყნების პირველ ხუთეულშია.

რეგიონში ტექნიკურად ყველაზე სრულყოფილი არმია სწორედ *ისრაელს* ჰყავს. იქ სამხედრო სამსახურს გადის ყველა, მათ შორის ქალებიც (მართალია, მათი საგრძნობი ნაწილი არმიაში საკანცელარიო სამუშაოს ასრულებს, მაგრამ ესეც აუცილებელი საქმეა).

ისრაელის რეგულარულ არმიაზე უფრო დიდი ჯარი ჰყავთ თურქეთს, ირანს, ეგვიპტეს, სირიას, ბოლო დრომდე ჰყავდა ერაყს. ისრაელის მუდმივი არმია დიდი არაა, მაგრამ მისი არმიის რეზერვი სამჯერ მეტია და ის რეალურია: ყველა მამაკაცი რეზერვისტი (საბრძოლო ნაწილებში 49 წლამდე, ზურგის ნაწილებში – 54 წლამდე) ყოველწლიურად 3-6 კვირის განმავლობაში წვრთნას გადის და ხშირად სამხედრო მოქმედებაშიც მონაწილეობს.

ძვირადღირებული უცხოური სამხედრო ტექნიკის შე-

ძენა ყოველთვის როდი ნიშნავს, რომ არმია ძლიერდება: ტექნიკას ესაჭიროება მოვლა და, რაც მთავარია, სწორი ექსპლუატაცია კარგად განვრთნილი და თავდადებული სპეციალისტების მიერ. „თავდადებულს“ მე ვახსენებ იმ თვალსაზრისით, რომ უცხოელ, დაქირავებულ სპეციალისტს მთლიანად ვერ ანდობ შენს სამხედრო ტექნიკას. რეგიონის ზოგ მცირე, მაგრამ კარგად შეიარაღებულ ქვეყანაში კი მაღალი კლასის მფრინავები და მერაკეტები თითზე ჩამოსათვლელი ჰყავთ.

მაგალითად, სპარსეთის ყურის ნავთობით მდიდარი მცირე ქვეყნები ყიდულობენ ყველაზე მოწინავე სამხედრო ტექნიკას, მაგრამ ის ვერ იქნება შემაკავებელი ფაქტორი და ვერც „საფრთხოებლა“ უფრო ძლიერი მეტოქისათვის. ერაცმა 1990 წლის აგვისტოს ერთ დღეში დაიკავა ქუვეითი, რომელსაც უხვად ჰქონდა საუკეთესო საბრძოლო თვითმფრინავები და სხვა იარაღი, მაგრამ ვერ გამოიყენა ის.

რეგიონის ქვეყნების უმრავლესობას უხდება სამხედრო შეიარაღების ძირითადი ნაწილის იმპორტი. ყველაზე ახლოს სამხედრო საქურვლით თვითუზრუნველყოფასთან ისრაელის შემდეგ რეგიონში იმყოფებიან თურქეთი და ირანი, რომელთა სამხედრო მრეწველობა თანამედროვე შეიარაღების საკმარის ნაწილს აწარმოებს.

თურქეთს ევროპაში რუსეთის შემდეგ უდიდესი არმია ჰყავს. რაც მთავარია, მას ჰყავს კარგად განვრთნილი ოფიცრები და გენერალიტეტი: ხშირად ისინი ოფიცრების ოჯახებიდანვე არიან გამოსული, რომლებსაც ჯარში სამსახური მემკვიდრეობითი საქმეა. ოფიცრობა და სამხედრო სამსახური ამ ქვეყანაში ძალიან პრესტიჟულ საქმიანობად ითვლება.

ირანი, რომლისთვისაც სამხედრო დახმარებას უკვე თითქმის მესამედი საუკუნეა კრძალავს ამერიკის ადმინისტრაცია, თავის სამხედრო პროგრამებს ავითარებს უფრო ჩინეთის, ჩრდილოეთ კორეის, რუსეთის დახმარებით.

2006 წელს გამოჩნდა ცნობა, რომ ირანმა წარმატებით გამოსცადა ადგილობრივი წარმოების ორსაფეხუროვანი რაკეტა „შიჰაბ-4“, რომლის მიღწევადობა 2 ათასი კილო-

მეტრია და აგრძელებს მუშაობას 4 ათას კილომეტრზე მეტი მილწევადობის მქონე სამსაფეხუროვან რაკეტა „ში-ჰაბ-5“-ზე. ირანმა უკვე შექმნა შორსმოქმედი ხომალდ-სანინალმდეგო რაკეტები, რომლებიც რეალურ საფრთხეს შეუქმნიან სპარსეთის ყურესა და ინდოეთის ოკეანის ჩრდილოეთ ნაწილში შემოსულ უცხო ქვეყნების ავიამზიდებს. 2008 წელს მან გამოსცადა ახალი რაკეტა „აშურა“, რომლითაც კოსმოსური თანამგზავრის გაყვანა შეუძლია.

თანამედროვე ომის პირობებში სარაკეტო ტექნიკის მნიშვნელობა მკვეთრად იზრდება. ამის გამო ზოგიერთი ტერიტორია თავის სტრატეგიულ ხარისხს კარგავს. მაგალითად, 1967 წელს ოკუპირებულ გოლანის მაღლობს ისრაელი სტრატეგიულად მნიშვნელოვნად მიიჩნევს და არ უბრუნებს სირიას, რადგან ისრაელში ფიქრობენ, რომ თუ აქ სირიის არტილერია განლაგდება, მას შეეძლება 50-60 კილომეტრში მდებარე ქალაქ ხაიფას დაბომბვაც კი, ხოლო მაღლობიდან დაშვებული სირიული ტანკების შესაჩერებლად ძალების წარმოუდგენელი მობილიზაცია იქნება საჭირო. თანაც, გოლანის შენარჩუნება ისრაელს უპირატესობას ანიჭებს, რადგან აქედან ადვილია სირიის არმიის გადაადგილებაზე დაკვირვება, ხოლო დამასკომდე სულ 70 კილომეტრია.

მაგრამ 2000 წელს ისრაელის მთავრობა, რომელსაც იმ დროს ხელმძღვანელობდა გენერალური შტაბის ყოფილი უფროსი, გამოცდილი გენერალი *ეჰუდ ბარაკი*, სავსებით სერიოზულად აწარმოებდა არაპირდაპირ (ამერიკის პრეზიდენტ ბილ კლინტონის მეშვეობით) მოლაპარაკებას სირიელებთან მათთვის გოლანის მაღლობის დაბრუნების თაობაზე. ისრაელის პრესაში გამოდიოდნენ ავტორიტეტული სამხედრო პირები, რომლებიც ასაბუთებდნენ, რომ გოლანის მაღლობს აღარა აქვს სერიოზული სტრატეგიული მნიშვნელობა, რადგან ბევრად უფრო ეფექტიანია დაკვირვება კოსმოსიდან „ჯაშუში თანამგზავრების“ მეშვეობით, ხოლო მომავალში გადამწყვეტი უპირატესობა ექნება რაკეტულ ძალებში. რაკეტა კი გოლანის მაღლობის წინააღობას ადვილად გადაუვლის.

2000 წელს მოლაპარაკებების ჩაშლის რეალური მიზეზი გახდა ის, რომ ისრაელს სირიისათვის არ ეთმობოდა მინის ფართობზე უფრო მნიშვნელოვანი სტრატეგიული რესურსი – წყალი (იხ. თავი 12).

ცალკე უნდა ითქვას რეგიონში *მასობრივი განადგურების იარაღის (მგი)*, ანუ ბირთვული, ქიმიური, ბიოლოგიური და ზოგი სხვა ტიპის იარაღის გავრცელების შესახებ.

2003 წლის დამდეგს, ერაყში ომის დაწყების წინ, მსოფლიო მედიაში მრავლად ქვეყნდებოდა მასალა ახლო აღმოსავლეთის ქვეყნებში *მგი*-ს არსებობის ანდა მათი წარმოების შესაძლებლობის შესახებ. როდესაც დასავლეთის პრესა აქვეყნებდა იმ ქვეყნების ჩამონათვალს, რომელთაც ჰქონდათ, აქტიურად ავითარებდნენ ან გააჩნდათ საშუალება, ეწარმოებინათ *ბირთვული იარაღი*, რეგიონის ქვეყნებს შორის ახსენებდნენ ისრაელს, ირანსა და ერაყს; *ქიმიური იარაღის* შემთხვევაში – ისრაელს, ირანს, ერაყს, ეგვიპტესა და სირიას; *ბიოლოგიური იარაღის* შემთხვევაში – ისრაელს, ირანს, ერაყსა და ეგვიპტეს [IHT, February 6, 2003].

ქვეყნის შეტანა ასეთ „შავ სიაში“ ჯერ კიდევ არ ნიშნავს, რომ მას მართლაც აქვს, ანდა ის მზადაა აწარმოოს *მგი*. მაგალითად, ერაყის შეტანა *მგი*-ს ყველა ტიპის იარაღის მქონე ან მისი წარმოებისათვის მზადმყოფი ქვეყნების სიაში ყალბ ინფორმაციაზე დაფუძნებული აღმოჩნდა. ეს ნათელი გახდა 2003 წელსვე [Kristof, 2003]. ხოლო ორი წლის შემდეგ აშშ და ბრიტანეთი იძულებული გახდნენ, ერაყში *მგი*-ს არარსებობა ეცნოთ. ამასთან, მათ სწორედ *მგი*-ის სავარაუდო არსებობის საბაბით დაიწყეს სამხედრო მოქმედება ერაყის წინააღმდეგ.

არსებობს საერთაშორისო შეთანხმებები, რომლებიც კრძალავს *მგი*-ის გავრცელებასა და გამოყენებას. *ბირთვული იარაღის გაუვრცელებლობის ხელშეკრულებას* (ძალაშია 1970 წლიდან) რეგიონის ქვეყნებიდან არ შეერთებია მხოლოდ ისრაელი; *ბიოლოგიური და ტოქსიკური იარაღის კონვენციას* (ძალაშია 1975 წლიდან) ისრაელმა და სირიამ ხელი მოაწერეს, მაგრამ მისი რატიფიკაცია არ მოუხდე-

ნიათ; ქიმიური იარაღის კონვენციას (ძალაშია 1997 წლიდან) არ შეერთებიან ეგვიპტე და სირია. რეგიონის დანარჩენი სახელმწიფოები სამივე შეთანხმების წევრია.

ის ქვეყნები, რომლებიც არ შეუერთდნენ ზემოხსენებულ შეთანხმებებს, არც მიიჩნევენ აუცილებლად მათ შესრულებას. ხოლო ზოგი ქვეყანა, შეთანხმებაზე ხელმოწერის მიუხედავად, ფარულად არღვევს მათ.

საქმე ისაა, რომ მგი-ს ფლობა აპრიორულად ანიჭებს სახელმწიფოს მეტ სამხედრო ძალას იმ ქვეყნებთან შედარებით, რომელთაც ეს იარაღი არა აქვთ, ანდა აყენებს თანაბარ დონეზე ასეთი იარაღის მფლობელ სახელმწიფოსთან. ხშირად ის შემაკავებელ როლსაც ასრულებს. ასე მაგალითად, ბირთვული იარაღის ფლობაში ამერიკასა და საბჭოთა კავშირს შორის არსებული დაახლოებითი რაოდენობრივი თანასწორობა (პარიტეტი) აღმოჩნდა ის შემაკავებელი საშუალება, რის გამოც „ცივი ომი“ 40-ზე მეტი წლის განმავლობაში არ გადაზრდილა „ცხელ ომში“.

2002 წლის ბოლოს და 2003 წლის დასაწყისში გაეროს ინსპექტორები ამაოდ ეძებდნენ მგი-ს ერაყში. ის, რომ მის კვალს ვერ მიაგნეს ვერც 2003 წელს ერაყში შესული ამერიკული და ბრიტანული არმიების სპეციალისტებმა, სულაც არ ნიშნავს, რომ ასეთი იარაღი იქ ადრე საერთოდ არ არსებობდა. მაგალითად, ფაქტია, რომ სადამ ჰუსეინის დროინდელმა ერაყმა 1980-იან წლებში ირანის არმიისა და საკუთარი მეამბოხე ქურთების წინააღმდეგ გამოიყენა ქიმიური იარაღი.

ერაყის ქიმიური იარაღი დასავლური ტექნოლოგიისა და კომპონენტების ბაზაზე იყო შექმნილი. ამასთან ერთად, არსებობდა ეჭვი, რომ საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ მგი-ს საბჭოთა სპეციალისტები და ტექნოლოგია, რომლებსაც ადრე სახელმწიფო მკაცრ კონტროლს უწევდა, დაიფანტა და მიაღწია ახლო აღმოსავლეთის ქვეყნებსაც.

მაგრამ ახლა ერაყს არა აქვს არც ერთი სახის მგი და არც მისი წარმოების საშუალება.

ბირთვული იარაღის საწარმოებლად შეიძლება გამოყენებულ იქნეს ატომური ელექტროსადგურის (აეს-ი) მიერ ნახშიარი საწვავი. ამიტომაც აეს-ებისა და სხვა დანიშნუ-

ლების ბირთვული რეაქტორების მშენებლობას მეტოქე ქვეყნებში თვალს გაფაციცებით ადევნებენ სოლმე.

ისრაელის ერთ გაზეთში გამოქვეყნდა 1967 წლის „ექვს-დღიანი ომის“ დაწყების ყურადსაღები ვერსია:

„1964 წელს [ეგვიპტის პრეზიდენტი] ნასერი აფრთხილებდა ამერიკის ადმინისტრაციას, რომ 'ისრაელის ბირთვული პოტენციალის განვითარება შეიძლება გაახდეს დამანგრეველი და სისხლისმღვრელი ომის მიზეზი რეგიონში'. ამერიკელებმა დაამშვიდეს ეგვიპტის დიქტატორი: ისრაელი არ ავითარებს და არ აწარმოებს სტრატეგიული დანიშნულების ბირთვულ იარაღს [რაც, სამწუხაროდ, სიცრუე აღმოჩნდა: რ.გ.].

ამის შემდეგ გაფრთხილება და მუქარა ნასერის მხრიდან შეწყდა, მაგრამ განგაში დიმონას ბირთვული ცენტრის გამო ისრაელის მთავრობის თავისებურ ფობიად იქცა. ყველასთვის ნათელი იყო: ბირთვული ცენტრი მოწყვლადია, უპირველეს ყოვლისა, იმის გამო, რომ ის შედარებით ახლოს მდებარეობს ეგვიპტის საზღვართან.

ეს შიში (მით უმეტეს, რომ დიმონაზე ეგვიპტის თავდასხმის ალბათობა ძალიან დიდად იქნა მიჩნეული) გახდა ისრაელის მიერ წინმსწრები დარტყმის განხორციელების ძირითადი საფუძველი“ [Хаймович, 2002, 3].

ისრაელს აქვს ანალოგიური პრობლემის სამხედრო მეთოდით გადაწყვეტის გამოცდილება. 1981 წლის 7 ივნისს მისმა საბრძოლო თვითმფრინავებმა დაბომბეს და დაანგრიეს ოსირაკში, ქ. ბაღდადთან, მსუბუქი წყლის ბირთვული რეაქტორის მქონე ფრანგების მიერ მშენებარე აეს-ი. ერაყმა ველარ შეძლო მისი აღდგენა. ზოგი ისრაელელი მეცნიერი და პოლიტიკოსი ამტკიცებს, რომ სწორედ ამის გამო, ათი წლის შემდეგ, სპარსეთის ყურის ომის დროს, ერაყის რეჟიმი არ აღმოჩნდა აღჭურვილი ბირთვული იარაღით.

ბირთვულ იარაღთან დაკავშირებით რეგიონში ჩვეულებრივ ორ ქვეყანას ახსენებენ – ირანსა და ისრაელს.

2002 წელს ამერიკულმა თანამგზავრებმა გამოგზავნეს ირანის სამხრეთში, სპარსეთის ყურის სანავსადგურო ქალაქ ბუშეჰრთან მშენებარე ატომური ელექტროსადგურის

რეაქტორის სურათები. იქ ჩანდა გუმბათები, გამაცივებული მილები, წყალსატუმბი მოწყობილობა და, ზოგიერთი ანალიტიკოსის აზრით, ავიარაკეტების საწინააღმდეგო ბატარეების განსალაგებელი ადგილები [The Washington Post, July 29, 2002].

ბუშეჭრის აეს-ის მშენებლობა გერმანული ფირმების მიერ ირანში 1974 წელს დაიწყო. 1980-იანი წლების შუა ხანებში, ირან-ერაყის ომის დროს მშენებარე აეს-ი რამდენჯერმე დაიბომბა. გერმანელი კონტრაქტორები წავიდნენ. 1995 წელს კი რუსეთის ფედერაციასთან დადებული 800 მილიონი დოლარის ღირებულების კონტრაქტით მშენებლობა განახლდა.

რუსული პროექტით აესის მშენებლობა უნდა დასრულებულიყო 2003 წლის ბოლოსათვის. მაგრამ ის, ალბათ, 2008 წლის ბოლოს თუ შევა ექსპლუატაციაში, ვინაიდან რუსული მხარე სხვადასხვა პრეტენზიების წაყენებით პერიოდულად აფერხებდა მუშაობას. ირანი ამტკიცებს, რომ აეს-ის მსუბუქი წყლის რეაქტორი მხოლოდ მშვიდობიანი ენერგიის საწარმოებლადაა გამიზნული და რომ გამოყენებული საწვავი ვერ გამოდგება ბირთვული იარაღის საწარმოებლად. რუსეთი, რომელმაც 2007 წელს უკვე მიაწოდა ბირთვული საწვავის პირველი პარტია ირანს, თავის მხრივ, ირწმუნება, რომ გამოყენებული საწვავი მთლიანად იქნება გატანილი ირანიდან.

ატომური ენერგიის საერთაშორისო სააგენტოს ინსპექტორები სისტემურად ამოწმებენ ბუშეჭრის მშენებლობის მიმდინარეობას და ჯერჯერობით საეჭვო ვერაფერი აღმოაჩინეს. ამასთან ერთად ექსპერტები მიიჩნევენ, რომ ირანს არ სჭირდება დამატებით ცალკე გაამდიდროს ურანიუმი ან აწარმოოს მძიმე წყალი, რასაც ის უკვე ახორციელებს.

პრესაში გაჟონა ინფორმაციამ ირანის ბირთვული პროგრამის ქვეყნის უზარმაზარ ტერიტორიაზე გეოგრაფიული განფენილობის შესახებ. ასე მაგალითად, ურანიუმის გამამდიდრებელი საწარმო განლაგებულია აბალიში, ქ. ისფაჰანთან; მძიმე წყლის წარმოება 1996 წლიდან ხდება არაქში, 150 კილომეტრში ქ. თეირანის სამხრეთით;

მეორე ასეთივე საწარმო 2001 წლიდან შენდება ნათანზში, ქ. ქაშანის სამხრეთ-აღმოსავლეთით 40 კილომეტრში [Schiff, 2003]. თეირანის გარეუბან ლავიზანში ასევე მუშაობს დიდი სამხედრო ქარხანა.

2003 წლის თებერვალში ოფიციალურად გამოცხადდა, რომ ირანში აღმოჩენილია ურანიუმის საბადო, რაც იმას ნიშნავს, რომ ქვეყანა მომავალში აღარ იქნება დამოკიდებული მხოლოდ რუსეთიდან შემოტანილ ბირთვულ საწვავზე. ადგილობრივი საწვავის გამოყენებისას (საიდანაც შეიძლება გამოყოფილ იქნეს სამხედრო დანიშნულების პლუტონიუმი) რუსეთში მისი ნარჩენების გატანა აღარ იქნება აუცილებელი.

ამდენად, გაჩნდა ეჭვი, რომ ირანი ამზადებს გამდიდრებულ ურანიუმს სამხედრო მიზნებით. ამან განსაკუთრებული შეშფოთება გამოიწვია ისრაელში, ვინაიდან ირანის ამჟამინდელი ხელისუფლება არ მაღავს თავის უაღრესად მტრულ განწყობილებას ამ სახელმწიფოს მიმართ.

ამერიკის დაზვერვა თავიდან ამტკიცებდა, რომ ირანს აქვს ბირთვული იარაღის შექმნის პროგრამა და ასეთი იარაღი მას 2009 წლამდე ექნებოდა. მაგრამ 2007 წლის დეკემბერში გამოქვეყნებული ამერიკის 16 სხვადასხვა სადაზვერვო სამსახურის მიერ ადრე შექმნილი ერთობლივი ანგარიში „აშშ-ის ეროვნული სადაზვერვო შეფასება“, რომელსაც გრიფი „საიდუმლო“ მოეხსნა, ამტკიცებს, რომ თითქოსდა 2003 წელს ირანმა შეწყვიტა მუშაობა სამხედრო ბირთვულ პროგრამაზე [Рейнолдс, 2007].

ამ პუბლიკაციამ, თუნდაც ის არასაიმედო შეფასებებზე იყოს დაფუძნებული, ერთგვარად განმუხტა საერთაშორისო საზოგადოების შიში, რომ ირანის წინააღმდეგ ახლო პერიოდში შეიძლება განხორციელდეს ნიშნავი სამხედრო აქცია, რაც მთელ რეგიონს ქაოსს უქადდა. მიუხედავად ამისა, იმავე ანგარიშის მიხედვით ურანიუმის გამდიდრება ირანში გრძელდება და მას 2010 წლისათვის საკმარისი გამდიდრებული მასალა ექნება, რათა პოლიტიკური ნების შემთხვევაში გამოიყენოს ის ბირთვული იარაღის შესაქმნელად. ასე რომ, პრობლემა სულაც არაა მოხს-

ნილი. ამერიკის ადმინისტრაცია და ისრაელის მთავრობა კვლავაც ხედავენ ბირთვულ საფრთხეს (თუნდაც გადავადებულს) ირანისაგან და ეს საფრთხე საკვებით რეალურია.

ირანის ბირთვული პროგრამის მიმართ დასავლეთის წამყვანი ქვეყნების, განსაკუთრებით ამერიკის, გაზრდილი ყურადღების კვალდაკვალ რუსეთმა 2003 წელს შეშფოთება გამოთქვა *ისრაელის* ბირთვული პროგრამის გამო [Benn, 2003]. შეშფოთებას გამოხატავენ არაბულ ქვეყნებშიც.

ის, რომ *ისრაელს* 1960-იანი წლებიდან გააჩნია ბირთვული იარაღი, კარგა ხანია აღარ არის საიდუმლო (ასეთი ინფორმაციის მიღება თავისუფლად შეიძლება *ინტერნეტის* მეშვეობით). ისრაელის ბირთვული პროგრამის ეფექტიანი ორგანიზატორი 1950-იან წლებში მისი ამჟამინდელი პრეზიდენტი *შიმონ პერესი* იყო.

ისრაელის მთავრობას ოფიციალურად არასოდეს უღიარებია ბირთვული იარაღის ფლობა, თუმცა 2007 წელს ისრაელის პრემიერ-მინისტრმა *ეჰუდ ოლმერტმა* თავისი ერთ-ერთი გამოსვლისას არაპირდაპირ დაადასტურა ეს. ისრაელის გაზეთები კი ხალხით ბეჭდავენ საზღვარგარეთულ ინფორმაციას საკუთარი ქვეყნის ბირთვული პოტენციალის შესახებ [Schechter, July 4, 2003]. ისრაელელი ჟურნალისტები და პოლიტოლოგები თავიანთ პუბლიკაციებში საკმაოდ თავისუფლად მსჯელობენ ისრაელის ბირთვულ პოტენციალზე, მაგრამ ამას ყოველთვის უცხოური წყაროების დამოწმებით აკეთებენ [Feldman & Shapir, 2001, 172]. 2003 წლის დეკემბერში ატომური ენერგიის საერთაშორისო სააგენტომ ისრაელს მიმართა მოწოდებით – შეუერთდეს ბირთვული იარაღის გაუვრცელებლობის შეთანხმებას და მოსპოს თავისი ბირთვული პოტენციალი. მოწოდება უპასუხოდ დარჩა.

ამერიკულ გაზეთ „The Washington Post“-ის 2002 წლის 15 ივნისის პუბლიკაციაზე დაყრდნობით ისრაელის თითქმის ყველა გაზეთმა პირველ გვერდზე გამოიტანა ინფორმაცია, რომ ისრაელის „დელფინის“ ტიპის დიზელისძრავიანი სამი ახალი წყალქვეშა ნავი, რომლებიც მან საჩუქრად მიიღო გერმანიისაგან, აღიჭურვა ადგილობრივი წარმოების

ფრთოსანი რაკეტებით, რომელთაც ატომური ქობინის ტარება შეუძლიათ. ინდოეთის ოკეანეში წარმატებული გამოცდით დადასტურდა, რომ ამ რაკეტებს 1450 კილომეტრზე შეუძლიათ ფრენა. გაზეთების ცნობით, ეს წყალქვეშა ნავები საშუალებას მისცემს ისრაელს მძლავრი დარტყმა მიაყენოს ირანს მისი ტერიტორიული წყლების სიახლოვიდან. ისრაელის ავიაციაც შეიძლება აღიჭურვოს ატომური ბომბებით. ბირთვული ქობინის ზიდვა შეუძლია ასევე რაკეტა „ჰარპუნს“, რომლის გაშვებაც შეიძლება წყალზედა ხომალდიდან ან თვითმფრინავიდან [Ha'aretz, February 19, 2003]. ცნობილია ისიც, რომ ისრაელს აქვს საშუალება საკუთარი წარმოების რაკეტით ორბიტაზე გაიყვანოს დედამიწის ხელოვნური თანამგზავრი. ეს კი იმის დასტურია, რომ ქვეყანას აქვს დედამიწის ნებისმიერ წერტილში მიღწევადობის მქონე ბალისტიკური რაკეტა.

გამალებული შეიარაღება რეგიონის ერთ-ერთი ყველაზე დამახასიათებელი ნიშანი გახდა და პოლიტიკური განვითარების ტენდენცია არ იძლევა იმედს, რომ ის მალე დაკარგავს თავის მნიშვნელობას.

ახლო აღმოსავლეთი –

„მესამე სამყაროს“ ნაწილი

სოციალურ-კულტურული პროგრესის გარეშე რომელიმე ქვეყნის რეალურ წარმატებაზე ლაპარაკი შეუძლებელია, თუნდაც ნავთობიდან შემოსული უზარმაზარი შემოსავალი საშუალებას აძლევდეს გუშინდელ ბედუინს აქლემიდან „მერსედესზე“ გადაჯდეს, კარვიდან სასახლეში გადასახლდეს და შვილები სასწავლებლად ადგილობრივი მედრესეს (რელიგიური სკოლის) ნაცვლად იტონსა და კემბრიჯში გაგზავნოს.

დასავლეთში განათლებამიღებული შვილები უბრუნდებიან იმ საზოგადოებას, სადაც შუა საუკუნეების ნორმები ბატონობს.

შედარებისათვის გავიხსენოთ ევროპა, რომელმაც ჯერ მოახდინა რელიგიური რეფორმაცია, შემდეგ სეკულარიზაცია. რელიგიური დოგმატიზმი უკუგდებულ იქნა და ადამიანის სულიერი განვითარებისათვის ბევრად უფრო თავისუფალი გარემო შეიქმნა. მართალია, ახლო აღმოსავლეთისათვის ეს არ არის აუცილებლად მისაბაძი და მისაღები მაგალითი. ევროპული განვითარების მოდელის პირდაპირი გადმოღება რეგიონის ქვეყნების უმრავლესობაში უშედეგო შეიძლება აღმოჩნდეს.

რეგიონის ქვეყნებს ახასიათებთ რაღაც შინაგანი თვისება, რაც მათ ტოვებს „მესამე სამყაროს“ ნაწილად.

რა არის ეს „მესამე სამყარო?“ რატომაა ამ „სამყაროში“ ყოფნა ქვეყანაში პროგრესის არარსებობის სინონიმი? რა გავლენას ახდენს ახლო აღმოსავლეთის ქვეყნების პოლიტიკურ გეოგრაფიაზე „მესამე სამყაროს სინდრომი?“ ამ კითხვებზე პასუხის გასაცემად მოკლე წიაღსვლის გაკეთებაა საჭირო.

„ცივი ომის“ პერიოდში, როდესაც მსოფლიოს პოლიტიკური და ეკონომიკური პოლარიზაცია ძალიან მკაფიო გახდა, ევროპელმა ჟურნალისტებმა „სამყაროების“ გასამიჯნავად გამოიყენეს ტერმინები – *პირველი, მეორე და მესამე სამყარო*.

„პირველ“, ანუ „თავისუფალ“, სამყაროდ მიჩნეული იქნა დასავლეთის საბაზრო ეკონომიკისა და მრავალპარტიული დემოკრატიის მქონე ქვეყნები („დასავლეთში“ ხვდებოდა აღმოსავლეთით მდებარე იაპონია, სამხრეთით მდებარე ავსტრალია და თეთრკანიანთა მმართველობის დროინდელი სამხრეთ აფრიკის რესპუბლიკა). „მეორე სამყარო“ მოიცავდა აღმოსავლეთ და ცენტრალური ევროპისა და შორეული აღმოსავლეთის გეგმური ეკონომიკისა და ერთპარტიული მმართველობის მქონე ქვეყნებს. თვითსახელად ისინი იყენებდნენ „სოციალისტურ ბანაკს“ (თუმცა ამ „ბანაკში“ 1960-იანი წლებიდან აღარ იყო ერთიანობა). დასავლეთი კი მათ „კომუნისტურ ქვეყნებს“ უწოდებდა.

რჩებოდა ქვეყნების დიდი ჯგუფი, რომელიც 1940-იანი წლების მეორე ნახევრიდან მოყოლებული გათავისუფლდა კოლონიური უღლისაგან, ანდა წარმოადგენდა ფორმალუ-

რად დამოუკიდებელ, მაგრამ ეკონომიკურად ჩამორჩენილ, და, თავიდან მხოლოდ „პირველ სამყაროზე“, შემდგომში კი – აგრეთვე „მეორე სამყაროზე“ (ძირითადად საბჭოთა კავშირზე), ეკონომიკურად და პოლიტიკურად დამოკიდებულ ქვეყნებს. ეს იყო თითქმის მთელი აფრიკა, ლათინური ამერიკა, აზიის დიდი ნაწილი (გარდა იაპონიისა და „კომუნისტური“ სამყაროსი), ახლო აღმოსავლეთის ჩათვლით. ყველა ეს ქვეყანა *მესამე სამყაროს* მიეკუთვნა.

ტერმინები „პირველი სამყარო“ და „მეორე სამყარო“ ვერ დამკვიდრდა, ხოლო 1980-იანი წლების ბოლოდან, როდესაც „სოციალისტური ბანაკი“ ხუხულასავით დაიშალა, საერთოდ ანაქრონიზმად იქცა.

სამაგიეროდ, ტერმინმა „მესამე სამყარო“ გაუძლო დროის გამოცდას და შემორჩა არა მხოლოდ როგორც ჟურნალისტური კლიშე, არამედ როგორც პოლიტოლოგიური ტერმინი. ის იქცა ე.წ. „განვითარებადი ქვეყნების“ ერთგვარ სინონიმად.

„მესამე სამყაროს“ კატეგორიას დასცილდა ზოგიერთი ინდუსტრიულად წარმატებული ქვეყანა, მაგალითად, სამხრეთ კორეა, სინგაპური, ტაივანი, ისრაელი, [სამხრეთ] კვიპროსი. მათ, უბრალოდ, *ინდუსტრიულად განვითარებულ ქვეყნებს* უწოდებენ. სამაგიეროდ, „მესამე სამყაროს“ კატეგორიაში ჩაჯდა ყოფილი საბჭოთა კავშირის რესპუბლიკების ნაწილი.

ახლო აღმოსავლეთის ქვეყნების დიდი უმრავლესობა შეიძლება დღემდე მივიჩნიოთ „მესამე სამყაროდ“, თუნდაც მათ ნაწილს ნავთობის რესურსების წყალობით საშუალება ჰქონდეს გაზარდოს ხარჯები განათლებაზე და სოციალურ უზრუნველყოფაზე.

რასაკვირველია, ყველა ქვეყანა საკუთარი თავისებურებებით ხასიათდება და ქვემოთმოყვანილი მოდელიდან ყველა ნიშანი შეიძლება არც გააჩნდეს, თუმცა მათი მეტი ნაწილი ექნება.

„მესამე სამყაროს“ ქვეყნის მეტ-ნაკლებად ტიპობრივი მოდელი ასეთია:

როგორც წესი, ამ ქვეყნისათვის დამახასიათებელია,

რომ ის იმართება ჩაკეტილი პოლიტიკური და/ან სამხედრო ელიტის მიერ. ჩვეულებრივ, მას ახასიათებს მმართველობის არადემოკრატიული ფორმა (თუნდაც ზოგან ტარდებოდა ფორმალური არჩევნები პრეზიდენტობის ერთადერთი კანდიდატისათვის „ხალხის მხურვალე მხარდაჭერის“ გამოსახატავად), არ არსებობს კანონის უზენაესობა.

„მესამე სამყაროს“ მოდელთან ახლოსაა ზოგი ისეთი ქვეყანაც კი, სადაც წარმომადგენლობითი დემოკრატიაა, მაგრამ ბევრი სხვა მახასიათებლით ის დიდად არ განსხვავდება ამ სამყაროსაგან. მაგალითად, მსოფლიოს უდიდეს დემოკრატიად მიჩნეულ ინდოეთში, რომელიც ეკონომიკურადაც სწრაფად ვითარდება, რელიგიური ფანატიზმი, ხანდახან ინსპირირებული ადგილობრივი ხელისუფლების მიერ, ათასობით დახოცილი ადამიანის გვამს ტოვებს ქუჩებში, რისთვისაც რეალურად ცოტა ვინმე თუ აგებს პასუხს. ამ სახელმწიფოში ფაქტობრივად ჯერაც მოქმედებს ნომინალურად აკრძალული კასტური სისტემა. მთავრობის დავალებით ხდება ისტორიის სახელმძღვანელოების გადაკეთება, რათა ერთი რელიგია (ინდუიზმი) და ერთი წარმოშობის (არიული) ხალხები წარმოჩინდნენ ქვეყნის ისტორიის წარმმართველ ძალად [Friese, 2003].

ოლიგარქიული რეჟიმების არსებობა ფაქტობრივად ხელს უწყობს, რათა შეიქმნას უზარმაზარი სხვაობა მმართველი ელიტისა და რიგით მოქალაქეთა უმრავლესობის შემოსავალსა და ცხოვრების დონეში. მმართველი ელიტის მხრიდან მოსახლეობის ყოვლისმომცველი პოლიტიკური, ეკონომიკური და სოციალური ჩაგვრა ფართოდ გავრცელებული სიღარიბის მიზეზია. მაგრამ მოსახლეობის უმრავლესობა ხშირად ვერ აცნობიერებს ამ ჩაგვრას და ფატალისტურად მიიჩნევს, რომ „ასეც უნდა იყოს“.

„მესამე სამყაროს სინდრომი“ ქვეყნების პოლიტიკურ გეოგრაფიაშიც იჩენს თავს. რადგან მმართველი ელიტა ქვეყნის ცენტრშია თავმოყრილი, იგი დედაქალაქის მოსახლეობაზე ცოტა მეტად ზრუნავს. სიღარიბე და ჩამორჩენილობა უფრო მკვეთრადაა გამოხატული პროვინციაში, განაპირა რეგიონებში. აზიისა და აფრიკის ქვეყნებში სილა-

რიბეს ამძაფრებს მოსახლეობის მაღალი შობადობა, რაც „მესამე სამყაროს“ ერთ-ერთი ყველაზე დამახასიათებელი ნიშანია, და, თავის მხრივ, გამოწვეულია მოსახლეობის მასის დაბალი კულტურული მოთხოვნილებით.

იმისათვის, რომ თავისი ძალაუფლება შეინარჩუნოს, მმართველ ელიტას ესაჭიროება მრავალრიცხოვანი პოლიცია, უშიშროების (ფარული პოლიციის) სამსახური და არმია; საჭიროების შემთხვევაში ხელისუფლება მზადაა გამოიყენოს ეს ძალა საკუთარი ხალხის წინააღმდეგაც. ამის შედეგად ქვეყანაში ხშირად იქმნება ძალადობის საერთო კლიმატი, რაც ვლინდება ადამიანთაშორის ურთიერთობებში, ოჯახის დონეზე, იგრძნობა ქუჩაში, უცხოელების მიმართ დამოკიდებულებაში (ქსენოფობია, ანუ უცხოელთა სიძულვილი, ზოგან სახელმწიფო დონეზეც კი ადის).

ასეთ ატმოსფეროში, ადამიანის პირადი დაუცველობის პირობებში ყვავის კორუფცია, რომელიც წამლავს მთელ ეკონომიკურ, სოციალურ და პოლიტიკურ სისტემას. კორუფცია უპირველესად ვლინდება ხელისუფლების უმაღლეს რგოლებში, ვრცელდება პოლიციაზე (განსაკუთრებით, თუკი გარყვნილი მმართველი ეშელონები სათანადო ხელფასს არ უხდიან ე.წ. „სამართალდამცავებს“, რომლებიც ელემენტარულ „სამართალდამრღვევებად“ გადაგვარდებიან ხოლმე), აღწევს არმიას, ბიუროკრატიის დაბალ შრეებსა და ინდივიდუალური მოქალაქის დონეს, რომელსაც ვერ წარმოუდგენია, თუკი რაიმეს გაკეთება შესაძლებელია ქრთამის გარეშე.

მმართველი ელიტა სარგებელს ნახულობს ეკონომიკური და პოლიტიკური კორუფციიდან და, როგორც შედეგი, საზოგადოების უდიდეს ნაწილს არ შეუძლია ნორმალურად იცხოვროს, თუკი თვითონ არ იქნება ჩართული კორუფციაში. უნდა ითქვას, რომ პოსტსაბჭოთა სივრცეში ასეთი ვითარება წარწარად გადმოვიდა 1960-1980-იანი წლების ეპოქიდან.

მმართველ ელიტას დიდი სტიმული აქვს, შეინარჩუნოს ეკონომიკური განსხვავება. როდესაც საზოგადოებაც კორუმპირებულია, ელიტას ყოველთვის შეუძლია მონახოს

მხარდამჭერები მოსახლეობის დაბალ ფენებში, რომლის-თვისაც არსებული რეჟიმის შენარჩუნება ხელსაყრელია. ამიტომაც „მესამე სამყარო“ საკმაოდ მდგრადია. სინამდვილეში კი ეს მდგომარეობა შეიძლება დავახასიათოთ, როგორც სტაგნაცია.

უნდა ითქვას, რომ ახლო აღმოსავლეთის ქვეყნების საკმაოდ ნაწილი თავსდება „მესამე სამყაროს“ ზემომოტანილ მოდელში. იქ შეფერხებულია სოციალურ-კულტურული, ეკონომიკური და პოლიტიკური განვითარება, ზოგადად, საზოგადოების დემოკრატიზაცია.

დემოკრატიზაციისა და მოდერნიზაციის პრობლემები

რეგიონის მოდერნიზაცია, რაც არსებითად გულისხმობს მის დაახლოებას თანამედროვე მსოფლიოს ეკონომიკურად და სოციალურად ყველაზე წინნასულ ქვეყნებთან, კარგა ხანია მიმდინარეობს. მაგრამ ამ პროცესს ბევრი პრობლემაც ახლავს თან. ისინი ძირითადად უკავშირდება არსებულ სოციალურ-კულტურულ სიტუაციას. ავიღოთ, მაგალითად, ქალთა უფლებები. ძნელი წარმოსადგენია, რომ არაბეთის ნახევარკუნძულის ქვეყნების ქალებმა ახლო მომავალში მიიღონ ისეთივე (რეალური და არა მხოლოდ ქალაქებში) უფლებები, რაც დასავლეთის ქვეყნებში მცხოვრებ ქალებს აქვთ.

მაგალითად, საუდის არაბეთში, ამერიკის მეგობარ ქვეყანაში, სახლის გარეთ მყოფი ყველა (მათ შორის – უცხოელი) ქალისათვის აუცილებელია ტრადიციული აბაიას ტარება, რომელიც ქალს მთლიანად ფარავს⁷⁵. ქალს აქ მან-

75 საუდის არაბეთში მდებარე ამერიკული სამხედრო ბაზის სამხედრო მოსამსახურე ქალებს 2002 წელს ამერიკელი გენერლის ბრძანებით, უფლება მიეცათ არ ეტარებინათ არაბული ტანსაცმელი. საუდის არაბეთის რელიგიურმა პოლიციამ „მუტავეა“-მ კი უცხოელ ქალებს აუკრძალა გამოჩენა ქვეყნის დასახლებულ პუნქტებში აბაიას გარეშე. საუდის არაბეთის ამ ნაბიჯის საპასუხოდ ამერიკის კონგრესმა მიიღო კანონი, რომელმაც ნება დართო ამერიკელ სამხედრო მოსამსახურე ქალებს ყველგან ატარონ თავისი ფორმა. ამრიგად, კულტურათა განსხვავების ფონზე შეიქმნა სამართლებრივი კოლიზია.

ქანის მართვის უფლებას არ აძლევენ (მართვის მონაწილეობაში ჩადრით დაფარული ადამიანის სურათი ხომ არ იქნება ჩაკრული?).

სეკულარიზაციის პროცესი, რაც ასევე უკავშირდება მოდერნიზაციას, ახლო აღმოსავლეთში გარკვეულ ეტაპზე მკვეთრ სოციალურ რეაქციას შეიძლება წააწყდეს. ამის ყველაზე მკაფიო მაგალითია ირანი, სადაც 1979 წლამდე შაჰის სეკულარული რეჟიმი თრგუნავდა რელიგიას. ამას ისლამური რევოლუცია მოჰყვა და სამიოდე ათეული წლის წინ საკმაოდ ემანსიპირებულ თეირანელ ქალებს 21-ე საუკუნის დამდეგს უხდებათ თხემით-ტერფამდე შებურულბმა იარონ ქუჩაში.

შეიძლება კი ლაპარაკი დასავლური ტიპის დემოკრატიის მოდელზე, თუკი ქვეყანას ოფიციალურად (ან ფაქტობრივად) აქვს სახელმწიფო რელიგია? თუკი ქვეყანაში არსებობს „მშვიდობიანი/ზომიერი/შეგნებული“ რელიგიური პარტიები? ამ პარტიების მიზანი ხომ არჩევნების გზით ქვეყნის სათავეში მოსვლა და ადამიანთა გარკვეული ჯგუფების, მაგალითად, სხვა რელიგიების მიმდევართა, ან უბრალოდ სეკულარული (არარელიგიური) მოსახლეობის, უფლებათა შეზღუდვა იქნება. ეს რიტორიკული კითხვები მხოლოდ ისლამურ ქვეყნებს არ ეხება.

ახლო აღმოსავლეთის ქვეყნებს შორის დემოკრატიის დასავლურ მოდელს ყველაზე მეტად უახლოვდება კვიპროსის რესპუბლიკა (სამხრეთ ნაწილი) და ისრაელის სახელმწიფო: ორივეგან მოქმედებს კანონის უზენაესობა. კვიპროსი 2004 წლიდან ევროპული კავშირის წევრი გახდა, თუმცა კუნძულის ორი ნაწილი ჯერ არ გაერთიანებულა (იხ. თავი 12).

ორივე ქვეყნის შემთხვევაში შეუძლებელია გამოირიცხოს ბრიტანული გავლენა. კვიპროსი დიდხანს იყო ბრიტანეთის სამეფო კოლონია. პალესტინაში, სადაც ისრაელი შეიქმნა, ბრიტანული მანდატის 25 წლის მანძილზე ერთდროულად ხდებოდა ბრიტანული დემოკრატიის მოდელის დანერგვა და ევროპიდან ებრაული მოსახლეობის მოდინება, რომლისთვისაც უფრო ადვილი იყო ევროპული ტიპის მმართველობის წესებთან შეგუება, ვიდრე ადგილობრივი

არაბული მოსახლეობისათვის.

მაგრამ ისეთი აშკარად დემოკრატიული სახელმწიფოც კი, როგორიც ისრაელია, მთლიანად ვერ ჯდება დემოკრატიის დასავლურ მოდელში. ისრაელი არ შეერთებია „ადამიანის უფლებათა საყოველთაო დეკლარაციას“, რელიგია არაა გამოყოფილი სახელმწიფოსაგან, რელიგიური პარტიების გავლენა ძალიან დიდია, მისი „კანონი დაბრუნების შესახებ“ ეთნოცენტრულია, ქვეყანას არა აქვს კონსტიტუცია და ა.შ.

თურქეთმა დიდი ძალისხმევა დახარჯა ევროპული დემოკრატიის მოდელთან დასაახლოვებლად და გარკვეულ წარმატებასაც მიაღწია. კონსტიტუციის დანერგვის პირველი ცდა ოსმალეთში უკვე 1876 წელს განხორციელდა; იქ შექმნილია მრავალი დემოკრატიული ინსტიტუტი; გამიჯნულია ხელისუფლების შტოები. კანონის უზენაესობის პრინციპი ძირითადად დაცულია.

მაგრამ იმ ნახევარი საუკუნის განმავლობაში (1946 წლიდან), რაც ქვეყანაში მრავალპარტიულობა დამკვიდრდა (იქამდე, რესპუბლიკურ თურქეთში მხოლოდ ერთი პარტია იყო), არმიის ხელმძღვანელობამ ოთხჯერ (1960, 1971, 1980, 1998 წწ.) გადააყენა ის მთავრობა, რომელიც, მისი აზრით, არადემოკრატიული, არასეკულარული, ან ქვეყნის მართვისას ნაკლებ ეფექტიანი იყო. შესაძლოა, ის, რასაც თურქეთის გენერალიტეტი აკეთებდა, საბოლოო ჯამში ქვეყნისათვის ობიექტურად კარგიც გამოდგა და, რუსთაველს თუ დავესესხებით, იყო „ქმნა მართლისა სამართლისა“ (რომელიც „ხესა შეიქმს ხმელსა ნედლად!“). მაგრამ არმიის ქმედება კანონის უზენაესობის დასავლურ პრინციპს საკმაოდ შორდება. ქვეყანაში მეტისმეტად დიდი უფლება ენიჭება პოლიციას, რომელიც ადამიანის უფლებებს ხშირად არად დაგიდევთ. ევროკავშირს ჯერჯერობით ბევრი პრეტენზია აქვს ადამიანის უფლებების დაცვის მიმართ ამ ქვეყანაში.

რეგიონის ისლამურ ქვეყნებში ყველაზე მოდერნიზებული და ვესტერნიზებული („გადასავლეთებული“) თურქეთიც კი ჯერ ვერ იქცა „ნამდვილ ევროპად“ (სტამბოლიდან აღმოსავლეთით მაინც), თუმცა ფაქტია, რომ იქ ყალიბდება

სამოქალაქო საზოგადოება. 1963 წლიდან ევროპის ეკონომიკური თანამეგობრობის (ამჟამად – ევროპული კავშირის) ეს ასოცირებული წევრი ჯერაც ვერ გახდა მისი ნამდვილი წევრი. მიმდინარე საუკუნის პირველ დეკადებში თურქეთი რომც მიიღონ ევროკავშირში (რასაც ამჟამად განსაკუთრებით ეწინააღმდეგებიან საფრანგეთი და გერმანია), ევროპისათვის ძნელი იქნება აღიქვას ის თავის ორგანულ ნაწილად, ისეთივედ, როგორიცაა, ვთქვათ, ჩეხეთი ან პოლონეთი.

ირანის ისლამური რესპუბლიკის შემთხვევაში, სადაც საპრეზიდენტო და საპარლამენტო არჩევნები ტარდება და არსებობს ფორმალურად დემოკრატიული ინსტიტუტები, მაინც ძნელია ლაპარაკი უნივერსალურ თავისუფლებათა პრიმატზე. არჩევნების წინ იცხრილება კანდიდატთა სია: „არასაიმედოებს“ ასარჩევად არ უშვებენ. არჩეული პრეზიდენტისა და პარლამენტის ხელისუფლებაზე მაღლა დგას ხალხის მიერ აურჩეველი ქვეყნის სულიერი ლიდერის (რაჰ-ბარის) ხელისუფლება. სასამართლო VII-VIII საუკუნის შარიათის წესებით ხელმძღვანელობს, რომლის ძალითაც მკრეხელობისათვის ადამიანი სიკვდილით ისჯება, ქმრის ღალატისათვის ბრალდებული ქალი უნდა ჩაიქოლოს (საერთაშორისო საზოგადოების ზეწოლით, ამ ბარბაროსული წესის გამოყენება 2003 წლის დასაწყისიდან შეაჩერეს) და ა.შ.

ნაკლებ მოსალოდნელია, რომ ირანის დემოკრატიზაციის პროცესი დასავლური, სეკულარული მოდელით წარიმართოს (შაჰის დროს სეკულარიზმი კი იყო, მაგრამ დემოკრატია – არა). ამ სახელმწიფოს შინაგანი სტაბილურობა, განსაკუთრებით ეთნოსთაშორისი ურთიერთობების სფერო, დამოკიდებულია შიიტური ისლამის გამაერთიანებელ ფაქტორზე. ამიტომაც ლიბერალიზაციის პროცესები უახლოეს მომავალში ალბათ არ გასცდება რელიგიურ ჩარჩოებს.

რაც შეეხება არაბულ ქვეყნებს აქ ერთი გამოცდილი ბრიტანელი დიპლომატის მოსაზრებას მოვიშველიებ. სერ ჯეიმზ კრეგი, რომელიც ელჩად მუშაობდა რამდენიმე არაბულ ქვეყანაში, 21-ე საუკუნის დამდეგს წერდა:

„1945 წელს არაბულ სამყაროში დემოკრატია საერთოდ

არ იყო, ახლაც ის პრაქტიკულად არ არსებობს, თუ აქა-იქ მის რაღაც ციმციმს არ ვიგულისხმებთ. არაბულ ქვეყნებში ხდებოდა რევოლუციები და ჩნდებოდა ე.წ. 'პროგრესული რეჟიმები', რომლებიც არაფრით სჯობდა ტრადიციულ რეჟიმებს. სირიისა და ერაყის რევოლუციათა წყებით გამონეული ახალი ჩაგვრა და თვალთმაქცობა სხვა ქვეყნებში ცვლილებების დაწყების ხალისს აქრობდა.

დასავლური დემოკრატია, რასაკვირველია, პანაცეა არ არის, მით უმეტეს ახლო აღმოსავლეთში... მაგრამ დასავლეთში არის თავისუფალი პრესა: თუნდაც ზედაპირული და ვულგარული, ის მაინც იმას ამბობს, რასაც ფიქრობს. ამის საპირისპიროდ, არაბული პრესა მორჩილი და თავაზიანია. ის ან ოფიციალურ ცენზურას ექვემდებარება, ანდა თვითცენზურას ეწევა. ხალხი მიჩვეულია, რომ გაზეთის მოწინავე ან ტელეგადაცემის პირველი ინფორმაცია უნდა მიეძღვნას პრეზიდენტის მიერ ახალი ხიდის გახსნას. დასავლეთში რიგით ადამიანს ემსახურება სასამართლო, პრესა, ომბუდსმენი, პარლამენტის წევრი. არაბულ სამყაროში კი დაჩაგრული კაცის ერთადერთი იმედია საჩივრის დაწერა უფროსის სახელზე. ეს სისტემა კი არასაიმედოა. ბოლო 50 წელიწადში ცოტა რამ შეიცვალა. პოლიტიკური ოპონენტების თვითნებური დაპატიმრება ჩვეულებრივი პრაქტიკაა ბევრ ქვეყანაში“ [Craig, 2001].

არაბეთის ნახევარკუნძულის ქვეყნებში დემოკრატიად მიიჩნევენ მხოლოდ არჩევნების ჩატარებას, რაც, რასაკვირველია, დემოკრატიის არასაკმარისი კრიტერიუმია. ასე მაგალითად, 1999 წელს კატარში ჩატარდა „ეროვნული მუნიციპალური საბჭოს“ არჩევნები. მას ძალიან შეზღუდული ფუნქცია (სოფლის მეურნეობისა და მუნიციპალურ საქმეთა სამინისტროსთან არსებული სათათბიროს უფლება) აქვს. მაგრამ ადგილობრივი პროპაგანდა ამ არჩევნებს „დემოკრატიის ზეიმს“ უწოდებდა [MECS, 2000, 497]. ბაჰრეინში უფრო შორსაც კი წავიდნენ: 2002 წელს საპარლამენტო არჩევნები ჩატარეს [Darvish, 2002]. ორივე ამ პატარა ქვეყნის არჩევნებში ქალებს მონაწილეობის უფლება მიეცა, უფრო მეტიც, პასიური საარჩევნო უფლებაც კი (ე.ი. მათი არჩევაც შეიძ-

ლებოდა). ბაჰრეინის ამირამ, რომელმაც იმავე 2002 წელს თავი მეფედ (კონსტიტუციურ მონარქად) გამოაცხადა, გაათავისუფლა პოლიტიკური პატიმრები, მოიწვია მამამისის დროს განდევნილი პოლიტიკური ოპოზიცია. საპარლამენტო არჩევნები ჩაატარეს ომანმა და იორდანამ. ჯამში, ეს იმედის მომცემ ტენდენციად შეიძლება მივიჩნიოთ.

ამასთან ერთად, არჩევნები უმეტესწილად ფორმალურ ხასიათს ატარებს, ანდა, ლიბანის შემთხვევაში, თემობრივი ხასიათი აქვს: ამ სახელმწიფოში პრეზიდენტი, პრემიერ-მინისტრი და ა.შ. წინასწარ განსაზღვრულ რელიგიურ თემს უნდა ეკუთვნოდეს.

1993 წლის აპრილში *იემენში* ჩატარდა არაბეთის ნახევარკუნძულზე პირველი მრავალპარტიული არჩევნები, რომელიც საერთაშორისო დამკვირვებლებმა თავისუფლად და სამართლიანად ცნეს. 301 არჩეულ დეპუტატს შორის ორი ქალიც კი აღმოჩნდა. 1997 წელს არჩევნები მეორედაც ჩატარდა. 1999 წელს იემენში პირველად ჩატარდა საპრეზიდენტო არჩევნები, რომელშიც მოქმედმა პრეზიდენტმა ხმების 96,3 პროცენტი მიიღო [MEaNA. 2003, 1213]. მაგრამ პრეზიდენტის მეტოქე მისივე პარტიის წევრი იყო და, საერთოდ, „ხალხის ერთსულოვანი მხარდაჭერა“ ყოველთვის ექვს ბადებს ხოლმე⁷⁶; იემენის პარლამენტმა ერთი წლით (ოთხიდან ხუთამდე), ხოლო პრეზიდენტმა ორი წლით (ხუთიდან შვიდამდე) გაიხანგრძლივა თავისი მოქმედების ვადა; პრეზიდენტმა საკუთარი ვაჟი დანიშნა ელიტური სპეცდანიშნულების რაზმის, შემდეგ კი რესპუბლიკური გვარდიის მეთაურად და იემენის მოქალაქეებს გაუჩინა ეჭვი, რომ იგი იმზადებს მემკვიდრეს და პრეცედენტის სახით უკვე არსებულ (ჩრდილოეთ კორეა, სირია, მოგვიანებით – აზერბაიჯანი) „მემკვიდრეობით რესპუბლიკას“ ქმნის.

თავისუფალი და სამართლიანი არჩევნები დემოკრატიზაციის პროცესის მხოლოდ ერთი შემადგენელი ნაწილია. არანაკლებ აუცილებელია კანონის უზენაესობის საქმით

76 გავიხსენოთ, რომ გარეშე ძალის მიერ მის დამხობამდე რამდენიმე თვით ადრე, ერაყის დიქტატორმა სადამ ჰუსეინმა მორიგ საპრეზიდენტო არჩევნებზე ხმების 100 პროცენტი (sic!) „მიიღო“. მაგრამ ომის დროს მის მხარდასაჭერად ერაყელი ხალხი სულაც არ აღმდგარა.

სტრატეგიული კონსპირაციები
და პოლიტიკური მოქმედებები

აღიარება ყველას (მათ შორის უმაღლესი ხელმძღვანელობის) მიერ, ხელისუფლებათა მკვეთრი გამიჯვნა, განსაკუთრებით კი სასამართლო სისტემის დამოუკიდებლობა აღმასრულებელი და საკანონმდებლო ხელისუფლებისაგან, ადამიანის უფლებათა სრული სპექტრის დაცვა, ხელისუფლების ტრანსპარენტულობა (გამჭვირვალობა), მისი ანგარიშვალდებულება ამომრჩევლის წინაშე.

რეჟიმის ლიბერალიზაციის ფაქტები, მიუხედავად კეთილი განზრახვისა, მაინც ვერ შექმნის ევროპული ტიპის დემოკრატიას „ცალკე აღებულ ახლოაღმოსავლურ ქვეყანაში“, ვინაიდან დემოკრატია ზევით არ მკვიდრდება. ის მხოლოდ შინაგანი განვითარების შედეგი შეიძლება იყოს. ამას კი საუკუნეები სჭირდება.

დემოკრატიის ზევიდან ან გარედან დანერგვის ცდა უნაყოფოა, თუკი ადამიანები არ არიან მომზადებული, თვითონ აიღონ ხელში საკუთარი საზოგადოების მართვა. ასეთი ადამიანები ყოველთვის უნდა იყონ ეკონომიკურად დამოუკიდებელი სახელმწიფოსაგან: ეს ნიშნავს მრავალრიცხოვანი საშუალო კლასის არსებობას, რომელიც არც ოლიგარქიას განეკუთვნება და არც პროლეტარიატს.

საშუალო კლასი კი ახლო აღმოსავლეთში ძალიან მცირერიცხოვანია და მისი ბევრი წარმომადგენელი რელიგიური დოგმატების ტყვეობას ვერ სცილდება.

ამასთან დაკავშირებით ზედმეტი არ იქნება მოვიყვანო, ასე ვთქვათ, *კონტრასტული მაგალითი*. თანამედროვე დემოკრატიის შექმნა დაიწყო ჩრდილო-დასავლეთ ევროპაში, ხოლო მისი ყველაზე კარგი მაგალითია ინგლისი XVII საუკუნიდან. იმ დროისათვის ინგლისს უკვე ჰქონდა პარლამენტის არსებობის 400-წლიანი გამოცდილება, რომელიც მეფის ძალაუფლებას ზღუდავდა ყველაზე არსებით საკითხში – სახელმწიფო ფინანსების მართვაში, ანუ მათ შეგროვებასა და ხარჯვაში. ქვეყანაში უკვე იყო ადამიანთა კლასი, რომელიც შეძლებდა სახელმწიფოს მართვას ხალხისა და არა მეფის სახელით. თავიდან, რამდენიმე საუკუნის განმავლობაში, ხალხის ფართო მასებზე ზრუნვა სულაც არ იყო ინგლისის მმართველი კლასის წამყვანი მოტივი; ეს

უნდა ვალიართ! მაგრამ XX საუკუნეში სწორედ საზოგადოების კეთილდღეობა გახდა სახელმწიფოს მთავარი მიზანი.

გარდა ამისა, დასავლეთ ევროპაში პოლიტიკურ დემოკრატიზაციას წინ უსწრებდა დემოკრატიზაცია რელიგიის სფეროში. კალვინიზმი და მისი ნაირსახეობანი – პურიტანიზმი, პრესბიტერიანიზმი და ა.შ. საერთოდ უარყოფს საეკლესიო იერარქიას და რელიგიური თემის თვითმმართველობაზე დაფუძნებული. ეს კი ზრდის პიროვნების პასუხისმგებლობის გრძნობას, რომ *შენ თვითონ ხარ პასუხისმგებელი იმაზე, რაც საზოგადოებაში ხდება, და არა მხოლოდ ხელისუფლება*. ასეთ შემთხვევაში [პოლიტიკური] ფატალიზმის გრძნობას ენაცვლება საკუთარ ნებაზე დამოკიდებულების გრძნობა. თანდათანობით ევროპაში დამკვიდრდა სეკულარიზმი. რელიგია გამოეყო სახელმწიფოს. ეს კი დემოკრატიული ფასეულობების დამკვიდრების ერთ-ერთი უმთავრესი ნიშანია. ამ თვალსაზრისით ის, რომ თურქეთის არმია ქვეყანაში სეკულარიზმის სადარაჯოზე დგას, პოზიტიურ მომენტად შეიძლება ჩაითვალოს.

დემოკრატიის ანგლო-საქსური მოდელის დანერგვა ყველგან არ ხერხდება. ჩრდილოეთ ამერიკაში ეს გაადვილდა იმის გამო, რომ პირველ ევროპელ იმიგრანტებს შორის ინგლისელი პურიტანები სჭარბობდნენ. მაგრამ ევროპის ბევრ სხვა სახელმწიფოშიც კი ანგლო-საქსური ტიპის დემოკრატიული ინსტიტუტები ძნელად მკვიდრდებოდა.

როდესაც პუშკინი 1822 წელს წერდა: „*что такое Лондон; то рано для Москвы*“, ის სრულ სიმართლეს ამბობდა, თანაც ორასი წლით წინ იყურებოდა.

როდესაც XIX საუკუნეში ერთმა ფრანგმა ქალბატონმა ჰკითხა ინგლისელ დიპლომატს, თუ რატომ მუშაობს დემოკრატიული ინსტიტუტები ინგლისში უფრო ეფექტიანად, ვიდრე მის სამშობლოში, პასუხი ასეთი იყო: „*ჩვენ 150 წლით უფრო ადრე მოგვეთეთ თავი ჩვენს მეფეს*“-ო. ამ მოსწრებულ პასუხში სწორადაა მინიშნებული დროის ფაქტორის როლი, თუმცა ეს, რასაკვირველია, არასრული ახსნაა: მონარქთა თავების ადრეული ცვენა არ ქმნის დემოკრატიას.

რაც შეეხება პოლიტიკური პლურალიზმის აუცილებელ

თანმხლებ მოვლენას – სიტყვისა და პრესის თავისუფლება, ის რეგიონში ასევე ჩამორჩება მსოფლიო სტანდარტებს. მართალია, ისრაელში, თურქეთში, ლიბანში და კვიპროსში არის თავისუფალი მასმედია, მაგრამ არაბულ ქვეყნებში ვერ იტანენ ხელისუფლების კრიტიკას. 2002 წელს შედარებით ლიბერალურ ეგვიპტეში, ასე ვთქვათ, „სანიმუშო“ 7-წლიანი პატიმრობა მიუსაჯეს ინტელექტუალს, რომელმაც მთავრობის გაკრიტიკება გაბედა (მომდევნო წელს ის გაათავისუფლეს აშშ-ის მხრიდან დიდი ზეწოლის გამო). სადამ ჰუსეინის დროინდელ ერაყში ასეთი ადამიანები უბრალოდ აღარ არსებობდნენ: ცოცხლად გადარჩენილი ოპოზიცია გაქცეული იყო.

ბაჰრეინმა იმავე 2002 წელს, როდესაც „თავისუფალი არჩევნები“ მოაწყო, აკრძალა მეზობელი კატარის ნახევრად დამოუკიდებელი ტელეარხის „ალ-ჯაზირას“ გადაცემები: საბაბი იყო ის, რომ არხი „ანტიბაჰრეინულ პროპაგანდას ემსახურება“, ხოლო ტელეარხი „სიონისტების კონტროლქვეშ იმყოფება“-ო.

1996 წელს დაარსებულმა „ალ-ჯაზირას“ ტელეარხმა სახელი გაუთქვა კატარს, სადაც ასევე მიმდინარეობს ერთგვარი დემოკრატიზაციის პროცესი (ყოველ შემთხვევაში, პლურალიზმი თითქოს ნაკლებ ისჯება). 2001 წლის 11 სექტემბრის ტერორისტული აქტის შემდეგ „ალ-ჯაზირა“ იყო ერთადერთი ტელეარხი, რომელიც ოპერატიულად აშუქებდა საზოგადოების, მათ შორის „არაბული ქუჩის“, რეაქციას (ეს რეაქცია ძირითადად ანტიამერიკული იყო) და პირველი გადასცემდა უსამა ბინ-ლადენის ინტერვიუებს. მაგრამ სინამდვილეში „ალ-ჯაზირა“ თავს ბევრის უფლებას არ აძლევს და თუ ვინმე მაღლა მყოფთაგანს აკრიტიკებს, ეს, მართლაც, სხვა ქვეყნის მთავრობის მინისტრია და არა საკუთარი ქვეყნის ხელისუფალი.

ინტერნეტისა და თანამგზავრული სატელევიზიო ქსელის არსებობა ინფორმაციის გავრცელების ის დიდი საშუალებაა, რამაც ცვლილებებს შეიძლება შეუწყოს ხელი. ამიტომაც საუდის არაბეთი 2000 წლიდან ეწევა ინტერნეტის ინფორმაციის ფილტრაციას. სახელმწიფო კონტროლქვეშ

მყოფი სამსახური ბლოკავს ზოგიერთ ვებსაიტს, და არა მარტო ისეთს, რომლებიც ასეთი უნივერსალური მორალის პროპაგანდას მიუძღვებიან (ვთქვათ, პორნოგრაფიული ხასიათისაა, ანდა ნარკოტიკებს უკეთებს რეკლამას), არამედ ისეთსაც, რომლებსაც ხელისუფლება ისლამური კულტურისათვის მიუღებლად მიიჩნევს. მომხმარებელი ვერ შევა, მაგალითად, ისეთ ვებსაიტებში, რომლებიც ეხება ქალების უფლებებს, ჯანდაცვას, რელიგიას და დასავლურ პოპ-მუსიკასაც კი. როდესაც ქვეყანაში აკრძალულია ცალკეული ტიპის წიგნებისა და გაზეთების შემოტანა, გასაკვირი იქნებოდა, რომ კომპიუტერულ საუკუნეში ელექტრონული საშუალებებისათვის დაეტოვებინათ ხვრელი. მართალია, საუდიანთა სამეფოშიც კი ადგილობრივი ჰაკერები ადვილად ახერხებენ ფილტრის შემტვრევას და, როგორც ამბობენ, 30-70 დოლარად შეიძლება ნებისმიერი დაბლოკილი ვებსაიტის გათავისუფლება!

თუკი ადამიანებს წინასწარ უდგენენ, რას შეიძლება უყუროს და უსმინოს და რას არა, იქ ძნელია ლაპარაკი პირად თავისუფლებაზე. ამის გარეშე კი დემოკრატია არ არსებობს.

დასავლური ტიპის დემოკრატიის დამკვიდრება ახლო აღმოსავლეთის უდიდეს ნაწილში გაჭირდება, რადგან აქ არსებობს ერთპიროვნული მართვისადმი, მეთაურის (პრეზიდენტის/მეფის/ამირას/შეიხის) სიტყვისადმი მორჩილების ძვალსა და რბილში გამჯდარი ტრადიცია.

გასათვალისწინებელია რელიგიური ფაქტორიც, რომელიც საკმაოდ მკვეთრად ამორებს ერთმანეთს დასავლურ (ევროპულ და ჩრდილოამერიკულ) და ახლოაღმოსავლურ ფასეულობებს. ბოლო ნახევარი საუკუნის განმავლობაში დასავლეთში ზოგი ტიპის „ადამიანის უფლებების“ წინ წამოწევამ (მაგალითად, სექსუალური უმცირესობების უფლებებისა) ხომ საერთოდ დაუპირისპირა ერთმანეთს დასავლური და აღმოსავლური სოციალური ფასეულობები.

აქვე აღსანიშნავია ერთი მოვლენაც, რომლისთვისაც დასავლეთში ცალსახა შეფასებას ვერ პოულობენ. ბოლო პერიოდში მმართველი რეჟიმებით სახალხო უკმაყოფილებას ყველაზე კარგად გამოხატავენ რელიგიური პარტიები

ან მოძრაობები, რომლებიც სამართლიანობასა და მაღალი ზნეობის დამკვიდრებას პირდებიან ამომრჩეველს. საბოლოოდ კი ამ პარტიების პროგრამები არაპირდაპირ (ხანდა-ხან კი პირდაპირაც) ისლამის ძირეული, ფუნდამენტური ფასეულობების აღორძინებას გულისხმობს.

თავიდან დასავლეთს საკმაო ორაზროვნება შეუქმნა 2002 წლის ნოემბერში თურქეთის დიდი სახალხო კრების (პარლამენტის) რიგგარეშე არჩევნებში სამართლიანობისა და განვითარების პარტიის (სგპ) სავსებით კანონზომიერმა გამარჯვებამ.

პარტია პირდებოდა ამომრჩეველს წინა ხელისუფლების დროინდელი არაეფექტიანი მმართველობის, ფართოდ გავრცელებული კორუფციის, ცალკეული დემოკრატიული თავისუფლებების შეზღუდვის აღმოფხვრას. ეს შეზღუდვები კი რელიგიის თავისუფლებასაც ეხებოდა, მათ შორის, კრძალავდა ქალების მიერ ლეჩაქის (რელიგიურობის სიმბოლოს) ტარების უფლებას.

თურქეთში თითქმის საუკუნეა სეკულარიზმია გაბატონებული და ქვეყნის სათავეში რელიგიური ფასეულობების წინნამომწვევი პარტიის გამოჩენა, თუნდაც ის უარყოფდეს პირდაპირ კავშირს ისლამიზმთან და ევროპასთან დაახლოების მომხრეც იყოს, თურქეთის სეკულარული ინტელიგენციის გარკვეული შეშფოთების მიზეზი შეიძლება გახდეს.

2007 წელს სგპ-მ კიდევ უფრო დიდი უპირატესობით გაიმარჯვა თურქეთის საპარლამენტო არჩევნებში. მან, როგორც ჩანს, მონახა „ოქროს შუალედი“ დასავლური ტიპის დემოკრატიასა და „ზომიერ ისლამიზმს“ შორის. ფაქტია, რომ ქვეყანაში ტარდება სერიოზული რეფორმები ევროპული კავშირის ე.წ. „კოპენჰაგენის კრიტერიუმებთან“ შესაბამისობაში მისი კანონმდებლობის მოსაყვანად. მაგრამ თურქეთი სრულად ვერ გამოვა ისლამის გარკვეული გავლენის სფეროდან, რომლის ფასეულობები და ევროპული ტიპის დემოკრატია ნაკლებ თავსებადია. 2008 წლის მარტში თურქეთის რესპუბლიკის გენერალურმა პროკურორმა კონსტიტუციურ სასამართლოს მიმართა მოთხოვნით უკანონოდ გამოეცხადებინა მმართველი სგპ იმ საბაბით, რომ

ის „მცოცავი ისლამიზმის“ გზით (იგულისხმებოდა სტუდენტ-ტი გოგონებისათვის უნივერსიტეტებში ლეჩაქის ტარების უფლების მიცემა) რესპუბლიკის კონსტიტუციით დადგენილ სეკულარიზმს ძირს უთხრის.

თავისუფალი და სამართლიანი არჩევნების ჩატარება ახლო აღმოსავლეთის ზოგ ქვეყანაში შეიძლება მოასწავებდეს რელიგიური ფუნდამენტალისტური პარტიების გამარჯვებას, რაც არც ადგილობრივ სეკულარულ (საკმაოდ ხშირად, კორუმპირებულ) რეჟიმებს უქადის მშვიდ ცხოვრებას და რასაც არც დასავლეთში ელიან დიდი სიხარულით.

საუდის არაბეთში გაჩენილი ხუმრობა – „თავისუფალი არჩევნების შედეგად ქვეყნის პრეზიდენტი გახდა [ტერორისტული ქსელის „ალ-კაიდას“ მეთაური] უსამა ბინ-ლადენი“ – შეიძლება არც თუ ძალიან შორს იყოს რეალობისაგან.

დემოკრატიულ არჩევნებში წარმატების შედეგად რელიგიურ პარტიებს და მოძრაობებს მართლაც შეუძლიათ დაამკვიდრონ სამართლიანობა და მაღალი ზნეობა, მაგრამ VII-VIII საუკუნის ნორმებით. მათ არაფერი ექნებათ საერთო დასავლური ტიპის დემოკრატიულ ფასეულობებთან.

თავი 12

რეგიონის პოლიტიკურ-გეოგრაფიული პრობლემები

ზესახელმწიფოების ცვალებადი როლი რეგიონში

ახლო აღმოსავლეთის პოლიტიკურ ბედ-იღბალს ბოლო ორი საუკუნის განმავლობაში მნიშვნელოვანწილად გარეშე ძალა განსაზღვრავდა. ეს ვითარება გარკვეულად 21-ე საუკუნეშიც გრძელდება, თუმცა რეგიონის ქვეყნების ნაწილს უკვე დამოუკიდებლადაც შეუძლია ითამაშოს საკუთარი როლი მსოფლიო პოლიტიკურ არენაზე. უკვე ისახება ადგილობრივი გეოპოლიტიკური პოლუსების – თურქეთისა და ირანის – აღორძინება. უმდიდრესი ნავთობომპოვებელი ქვეყანა – საუდის არაბეთი – ანგარიშგასანევი ძალაა. ძალიან მნიშვნელოვან სამხედრო-პოლიტიკურ პოტენციალს ფლობს ისრაელი.

XIX საუკუნეში და XX საუკუნის პირველ დეკადებში რეგიონში ჰეგემონის როლს უპირატესად ასრულებდა *დიდი ბრიტანეთი*, რომელსაც მეტოქეობას ჯერ *რუსეთის იმპერია* უწევდა, ხოლო 1890-იანი წლებიდან პირველი მსოფლიო ომის ბოლომდე – *გერმანია*.

1918 წლიდან დაახლოებით სამი ათეული წელი *დიდი ბრიტანეთი* პრაქტიკულად მეტოქის გარეშე (*საფრანგეთს* საკუთარი „ნიშა“ ჰქონდა სირიისა და ლიბანის სახით) ბატონობდა თითქმის მთელ რეგიონში (თურქეთის გარდა). როგორც თავის ყველა კოლონიურ სამფლობელოში, ბრიტანეთი ამ

რეგიონშიც ყოფნას აპირებდა მინიმალური დანახარჯებითა და ძალის მინიმალური გამოყენებით [Hopwood, 2002. 116]. როგორც კი საბოლოოდ გაირკვა, რომ სამანდატო ტერიტორიები ხარჯს მეტს მოიტანენ, ვიდრე ეკონომიკურ და პოლიტიკურ დივიდენდებს, დიდმა ბრიტანეთმა ახლო აღმოსავლეთიდან წასვლა დაგეგმა და გავიდა კიდეც აქედან.

არაბი ნაციონალისტები დიდ ბრიტანეთს დანაშაულად უთვლიან, რომ მან დაანგრია არაბთა ერთიანობა, ხელი შეუწყო არაბული სამყაროს ხელოვნურ დანაწევრებას მრავალ სახელმწიფოდ. ბრალდება ძირითადად სწორია.

ბრიტანული პოლიტიკა ყველაზე ორაზროვანი იყო პალესტინაში, რომლის მომავალი პოლიტიკური მოწყობა ლონდონმა მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ ადგილობრივ ელიტებს შეატოვა. მათ შორის უფრო ძლიერმა – სიონისტურმა ელიტამ – პოლიტიკურ-ტერიტორიული მოწყობა თავის სასარგებლოდ ძალისმიერად განახორციელა (იხ. თავები 13-16).

იმ ფიასკოს შემდეგ, რაც დიდმა ბრიტანეთმა და საფრანგეთმა განიცადეს 1956 წლის *სუეცის კრიზისის* დროს, ამ ქვეყნებს აღარ უცდიათ დამოუკიდებელი ძალისმიერი პოლიტიკის გატარება რეგიონში.

1971 წელს *Pax Britannica* სპარსეთის ყურეში საბოლოოდ დასრულდა. მას შემდეგ დიდი ბრიტანეთი, თუკი იგი მონაწილეობს რაიმე სამხედრო ოპერაციაში რეგიონში (მაგალითად, 1991 წელს და 2003 წლიდან), ამას აკეთებს მხოლოდ ამერიკასთან თანამშრომლობით.

დიდი ბრიტანეთის რეგიონში ყოფნის პოზიტიურ შედეგად უნდა მივიჩნიოთ, რომ მან დაამკვიდრა ადმინისტრაციული მმართველობის წესები, რომელიც ბევრგან დღემდე შემორჩა.

XX საუკუნის შუა ხანებიდან ახლო აღმოსავლეთში ჰეგემონის როლში დიდ ბრიტანეთს საკმაოდ უმტკივნეულოდ ჩაენაცვლა *ამერიკის შეერთებული შტატები*, რომლის ძირითადი მეტოქე გახდა *საბჭოთა კავშირი*.

საბჭოთა კავშირის გეოპოლიტიკურ კოდში მისი უშუა-

ლო მეზობლები, თურქეთი და ირანი, ტრადიციულად ითვლებოდნენ არამეგობრულ სახელმწიფოებად. 1953 წლიდან, მას შემდეგ, რაც უშედეგოდ დასრულდა თურქეთის სრუტეების დაუფლების 1940-იანი წლების მცდელობა, მოსკოვი შეეცადა ურთიერთობის ნორმალიზაციას ანკარასთან. მაგრამ იმის გამო, რომ თურქეთი ნატოს სამხრეთ ფლანგის საყრდენი იყო, საბჭოთა არმიის გენერალურ შტაბს ის პოტენციურ მოწინააღმდეგედ მიაჩნდა. 1960-იანი წლების შუა წლებიდან საბჭოთა-თურქული ეკონომიკური და კულტურული ურთიერთობა უფრო ინტენსიური გახდა, მაგრამ პოლიტიკური დაძაბულობა მაინც იგრძნობოდა.

თითქმის იგივე შეიძლება ითქვას საბჭოთა-ირანულ ურთიერთობაზე, რომელიც შაჰის პერიოდში (1979 წლამდე) უფრო პრაგმატულ ეკონომიკურ ურთიერთობას ითვალისწინებდა. იმ პერიოდში, როგორც ირანში, ისე თურქეთში ამერიკის პოზიცია ბევრად უფრო მყარი იყო, ვიდრე საბჭოთა კავშირისა.

რაც შეეხება არაბულ ქვეყნებს, მათ მიმართებაში 1950-1960-იან წლებშიც კი საბჭოთა კავშირი ინერციით განაგრძობდა არაბულ ქვეყნებში სტალინის დროინდელი „ანტიბრიტანული პოლიტიკის“ გატარებას. რუსი აღმოსავლეთმცოდნე, რომელმაც რეგიონში 30 წელზე მეტი იმუშავა, წერს:

„მეორე მსოფლიო ომის შემდეგაც საბჭოთა კავშირის 'მეგობარი' ხდებოდა დიდი ბრიტანეთის ნებისმიერი მტერი ახლო და შუა აღმოსავლეთში, ვინც გინდა ყოფილიყო იგი: ანტიბრიტანულად განწყობილი სიონისტები პალესტინაში, თუ შუასაუკუნეობრივი თეოკრატიული დესპოტია პატარა, შორეულ და ჩამორჩენილ იემენში“ [Васильев, 1993, 208].

ახლო აღმოსავლეთში კრემლს მკაფიო იდეოლოგიური მიზნები არ ამოძრავებდა. როდესაც ე.წ. „ანტიიმპერიალისტური“ დიქტატორული რეჟიმის მქონე ქვეყანაში, მაგალითად, რესპუბლიკურ ერაყში, მკაცრად სდევნიდნენ კომუნისტურ ოპოზიციას, კრემლი ხშირად ამჯობინებდა თვალის დაეხუჭა ამაზე. მთავარია, რეჟიმი ანტიამერიკული და ანტიბრიტანული ყოფილიყო.

ახლო აღმოსავლეთის არაბულ ქვეყნებში საბჭოთა კავშირს არც გამოკვეთილი ეკონომიკური ინტერესები ჰქონდა, ისეთი, რომლებმაც თავის დროზე რეგიონში მოიყვანა დიდი ბრიტანეთი (სატრანსპორტო კომუნიკაციების კონტროლი) და ამერიკა (მოთხოვნილება ნავთობზე).

საბჭოთა კავშირს რეგიონში უპირველესად გეოპოლიტიკური მიზნები ჰქონდა. იგი ცდილობდა დაესუსტებინა დასავლეთის („იმპერიალისტური“) ქვეყნების პოზიცია და ადგილობრივი რეჟიმებისათვის სამხედრო და ეკონომიკური დახმარების გაწევის გზით მოეპოვებინა სამხედრო-პოლიტიკური საყრდენი ამ რეგიონში დასავლეთთან თავის გლობალურ კონფრონტაციაში. ასე მაგალითად, საბჭოთა სამხედრო ფლოტი იყენებდა ეგვიპტისა და ადენის ნავსადგურებს.

საბჭოთა კავშირი საკმაოდ მნიშვნელოვან დიპლომატიურ და სამხედრო დახმარებას უწევდა ისრაელის სახელმწიფოს მისი შექმნის პირველ თვეებში (1948 წ.). მაგრამ კრემლი მალე მიხვდა, რომ ფუჭი იყო მისი იმედი, ებრაული სახელმწიფო ექცია თავის სატელიტად ახლო აღმოსავლეთში. ამიტომ საბჭოთა კავშირის ურთიერთობა ისრაელთან ჯერ ნელთბილი გახდა, ხოლო 1967 წლიდან 1991 წლამდე დიპლომატიური ურთიერთობა მასთან საერთოდ განწყვეტილი ჰქონდა.

სამაგიეროდ, 1950-იანი წლების შუიდან საბჭოთა კავშირი იწყებს აქტიურ ჩართვას ახლო აღმოსავლეთის პოლიტიკაში არაბული ქვეყნების მხარეს.

1956 წ. „სუეცის კრიზისის“ ეგვიპტის სასარგებლოდ გადაწყვეტა არაბულ ქვეყნებში საბჭოთა კავშირის დამსახურებად მიიჩნიეს და მისი პრესტიჟი მანამდე არნახულ სიმაღლეზე ავიდა. კრემლმა უშუალოდ დაიწყო სამხედრო და ეკონომიკური დახმარების აღმოჩენა კაიროსათვის (რასაც ადრე აკეთებდა თავისი სატელიტის, ჩეხოსლოვაკიის, მეშვეობით). ეგვიპტის არმია აღიჭურვა საბჭოთა ტანკებითა და ავიაციით; ეგვიპტელი ოფიცრები გაიწვრთნა საბჭოთა სამხედრო აკადემიებში. საბჭოთა დახმარებით აშენდა ასუანის მაღლივი კაშხალი და ჰიდროტექნიკური კომპლექსი, მეტალურგიული ქარხანა ჰელუანში და სხვ.

საბჭოთა კავშირი 1956 წლიდან ასევე ეხმარებოდა [ჩრდილოეთ] იემენს, 1957 წლიდან – სირიას, 1959 წლიდან – ერაყს. 1960-იანი წლების მეორე ნახევრიდან მოსკოვი დიდ ინტერესს ამჟღავნებდა სამხრეთ იემენის (ისდრ) მიმართ, რომლის ნავსადგური ადენი ერთი ხანობა საბჭოთა სამხედრო ფლოტის ბაზად იქცა.

რეგიონში, სადაც დაპირისპირება არაბულ სამყაროსა და ისრაელს შორის სულ უფრო მძაფრდებოდა, საბჭოთა კავშირმა ფსონი დადო მხოლოდ არაბული ქვეყნების (თავდაპირველად, მხოლოდ ეგვიპტის) მხარდაჭერაზე.

1967 წელს, „ექვსდღიანი ომის“ შემდეგ, საბჭოთა კავშირმა განწყვიტა დიპლომატიური ურთიერთობა ისრაელთან. ასეთი ცალმხრივი პოლიტიკით მან ფორმალური საბაბი მისცა ამერიკას, რომელიც მანამდე მეტ-ნაკლებად დაბალანსებულ პოლიტიკას ატარებდა, აშკარად პროისრაელური გამხდარიყო.

სამი ათეული წლის განმავლობაში არაბული ქვეყნები და პალესტინელები თავიანთ მთავარ „მეგობარსა და იმედს“ კრემლში ხედავდნენ. მაგრამ ისრაელის იგნორირებით საბჭოთა კავშირმა ნებაყოფლობით დათმო „სამართლიანი მედიატორის ნიშა“ ისრაელ-არაბულ კონფლიქტში, რომელიც შედარებით ადვილად შეავსო ამერიკამ.

უკვე 1970-იან წლებში ისრაელის მოწინააღმდეგე ქვეყნებშიც კი, მათ შორის ეგვიპტეში, ამერიკამ მკვეთრად დაჯაბნა საბჭოთა კავშირის გავლენა.

რეალური მოკავშირე საბჭოთა კავშირს ახლო აღმოსავლეთში არ ჰყოლია. ეგვიპტეც კი, რომელსაც, განსაკუთრებით პრეზიდენტ გამალ აბდელ ნასერის დროს, ძალიან მჭიდრო ურთიერთობა ჰქონდა მოსკოვთან, არ გამხდარა მისი ისეთივე სტრატეგიული მოკავშირე, როგორიც იყო და არის ისრაელი ვაშინგტონისათვის. ამ უკანასკნელ შემთხვევაში ორ ქვეყანას, აშშ-სა და ისრაელს, საერთო აქვს არა მარტო პოლიტიკური ინტერესები, არამედ მსოფლმხედველობითი პარადიგმებიც. საბჭოთა კავშირის ყველა კლიენტს კი მხოლოდ ტაქტიკური მიზნები ამოძრავებდა – მიეღო დახმარება, რომლითაც საკუთარ სამხედრო ძალას

გაზრდიდა და ხელისუფლებას შეინარჩუნებდა.

საბჭოთა კავშირის სამართალმემკვიდრემ 1991 წლიდან – *რუსეთის ფედერაციამ* წინა საუკუნის ბოლოს განაახლა ეკონომიკური თანამშრომლობა ირანთან (ძირითადად ბირთვული ენერგეტიკის განვითარებაში, სამხედრო სფეროში). თურქეთიც რუსეთისათვის მეტად მნიშვნელოვანი ეკონომიკური პარტნიორი გახდა: თურქეთის მთავარი მომმარაგებელი ბუნებრივი აირით რუსეთია. ბოლო წლებში გააქტიურდა რუსეთის ეკონომიკური პოლიტიკა სპარსეთის ყურის ქვეყნებში. მაგრამ რუსეთის პოლიტიკური გავლენა რეგიონში არ ასულა საბჭოთა კავშირის დროინდელ დონეზეც კი.

XX საუკუნის მიწურულს რუსეთმა „გაიხსენა“ თავისი თანასპონსორის როლი ახლო აღმოსავლეთის პრობლემის გადაჭრაში. როგორც ამ ქვეყნის პირველი ელჩი ისრაელში ალექსანდრ ბოვინი წერდა: „*რუსეთის სტატუსი, როგორც სამშვიდობო პროცესის თანასპონსორისა, დიდი ხანია უბრალო ფორმალობად იქცა. როდესაც საბჭოთა კავშირი დაიშალა, ჩვენ საკუთარი პრობლემებით ვიყავით დაკავებული და ჩამოვშორდით აქტიურ მონაწილეობას ახლო აღმოსავლეთის კრიზისის დარეგულირებაში. ჩვენ შეგვიძლია რჩევა მივცეთ, თუკი გვკითხავენ, მაგრამ გავგიძნელდება ვაიძულოთ მხარეები, მიჰყვნენ ჩვენს რჩევას*“ [<http://news.bbc.co.uk/sarah.rainsford.bbc.moscow.April.10.2002>].

რუსეთს არა აქვს ისეთი ეკონომიკური პოტენციალი, რომ რეალური კონკურენცია გაუწიოს ამერიკას რეგიონში გავლენისათვის. თანამედროვე პირობებში კი გადამწყვეტი მნიშვნელობა ენიჭება იმას, თუ რა ეკონომიკური მოტივაცია შეიძლება მისცეს ზესახელმწიფომ სხვა სუვერენულ სახელმწიფოს, რათა ის თავის „სტრატეგიულ პარტნიორად“ აქციოს.

გარკვეულაქტიურობას რეგიონში ამჟღავნებს გაერთიანებული ევროპა – *ევროპული კავშირი*, რომელიც, მაგალითად, მთავარი ფინანსური დონორია პალესტინური ადმინისტრაციისათვის. *ევროკავშირი*, განსხვავებით ამერიკი-

საგან, ერთგვარად ცდილობს ურთიერთობათა ნორმალიზაციას ირანთან. კარგა ხანია დღის წესრიგში დგას *ევროპის კავშირში* თურქეთის მიღების საკითხი.

აღსანიშნავია ისიც, რომ *ახლო აღმოსავლეთის კონფლიქტის* სუბიექტები – ისრაელი და პალესტინის მხარდამჭერი არაბული ქვეყნები, ევროპული კავშირის როლს სხვადასხვა პოზიციიდან აფასებენ. ისრაელს მთელი ევროპა (განსაკუთრებით, საფრანგეთი, ბელგია, დანია, ნორვეგია) პრო-არაბულ ქვეყნებად მიაჩნია და სრულებით არ ენდობა მას. არაბული ქვეყნები კი პირიქით – მიესალმებიან ევროპული კავშირის როლის გაზრდას ზემოაღნიშნული კონფლიქტის მოგვარებაში.

საკმაოდ ახლო მომავლის საქმედ მეჩვენება რეგიონში ჩინეთის გააქტიურება, უპირველესად, ეკონომიკურ სფეროში. ჩინეთი უკვე გახდა ახლო აღმოსავლეთის ნავთობის მთავარი მომხმარებელი. გამოთვლილია, რომ 2015 წლისათვის ჩინეთის ნავთობის მთელი იმპორტის 70 პროცენტი ამ რეგიონიდან შემოვა. 2007 წელს ჩინეთმა მიიღო დიდი კონცესია ირანში ნავთობის მოპოვებაზე. ჩინური საქონლითაა სავსე რეგიონის სავაჭრო დახლები. ეკონომიკურ ინტერესებს კი აუცილებლად პოლიტიკური ინტერესებიც მოჰყვება თან.

მაგრამ ჯერჯერობით ახლო აღმოსავლეთის რეგიონში ყველაზე გავლენიან ქვეყნად (გარკვეული თვალსაზრისით – „შეგემონად“) გვევლინება ამერიკის შეერთებული შტატები. თუმცა, აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ერაყის დაუსრულებელი ომის გამო მისი ავტორიტეტი 21-ე საუკუნის დასაწყისში საგრძნობლად შესუსტდა.

„ცივი ომის“ პერიოდში ამერიკის პოლიტიკას ახლო აღმოსავლეთში განსაზღვრავდა სამი რამ: *ისრაელი, ნავთობი* და *კომუნიზმის შეჩერება* [Drysedale & Blake, 1985, 33-34]. 1990-იანი წლების დამდეგიდან დღის წესრიგიდან მოიხსნა „კომუნიზმის შეჩერების“ მიზანი (ის გულისხმობდა პროსაბჭოთა რეჟიმების დასუსტებას, რომლებიც, ჩვეულებრივ, არც იყო

კომუნისტური: ათეისტურ-კომუნისტურ იდეოლოგიას ის-
ლამურ ქვეყნებში რეალური დასაყრდენი არ ჰქონდა).

„ცივი ომის დამთავრების შემდეგაც... ამ რეგიონში ამე-
რიკის სურვილის გამო შენარჩუნებულიყო ნავთობის სტა-
ბილური მოწოდება და ისრაელის უსაფრთხოება, ამერიკა
განაგრძობდა *status quo*-ს შენარჩუნებას და მხარდაჭერას
ნებისმიერი არაბული ქვეყნისათვის, რომელიც ამ *status*
quo-ს დაიცავდა“ [Friedman, 2003].

ამერიკის ახლო აღმოსავლურ პოლიტიკას ახლა ძირითა-
დად ორი ფაქტორი განსაზღვრავს: ესაა ამერიკის **ებრაული**
ლობი და **ამერიკულ ნავთობკომპანიათა ინტერესები**.

რაც შეეხება ამერიკის **სანავთობო ინტერესებს** ახლო
აღმოსავლეთში, ამერიკული კომპანიები ძალიან დიდ
როლს თამაშობდნენ რეგიონში ნავთობის მოპოვებაში და
უზარმაზარ მოგებასაც ნახულობდნენ. მაგრამ მათი როლი
არაბულ ნავთობმწარმოებელ ქვეყნებში თანდათან ქვეით-
დება (იხ. თავი 2). ამჟამად ამერიკის ნავთობის იმპორტის
მხოლოდ 17 პროცენტი მოდის ამ რეგიონზე, ხოლო ბუნე-
ბრივი გაზისა – სულ 0,5 პროცენტი და ეს მაჩვენებლები
შემდგომი შემცირების ტენდენციას ამჟღავნებს. მა-
გრამ ამერიკას არ შეუძლია არ გაითვალისწინოს, რომ ამ
ამონურვადი რესურსების კონტროლის სხვა პოტენციური
მეტოქისათვის (ეს კი შეიძლება ადვილად გახდეს ჩინეთი)
შეტოვება მისთვის სახიფათო გამოდგება.

ამერიკის გეოპოლიტიკური კოდი გულისხმობს ისრაე-
ლის უსაფრთხოების სრულ დაცვას. ამას ვაშინგტონის
ნებისმიერ ადმინისტრაციას სისტემატურად შეახსენებს
ხოლმე **ამერიკის ებრაული ლობი**.

მხედველობაშია მისაღები, რომ შეერთებული შტატები
იმიგრანტთა ქვეყანაა. ბევრი ეთნიკური ჯგუფი ცდილობს,
და თუკი იგი კარგადაა ორგანიზებული, ზოგჯერ ახერხებს
კიდევ, გავლენა მოახდინოს თავისი ახალი სამშობლოს პო-
ლიტიკაზე. ასეთ ეთნიკურ ჯგუფებს შორის ერთ-ერთი ყვე-
ლაზე წარმატებულია ებრაული თემი.

ამერიკაში რაოდენობით იმდენივე (ან ცოტა მეტიც კი)
ებრაელი ცხოვრობს, რაც ისრაელში. კიდევ უფრო მნიშვნე-

ლოვანია ის, რომ ამერიკელი ებრაელების საგრძნობი ნაწილი შეძლებულია. როდესაც 2002 წლის მარტში ჟურნალმა The Forbes Magazine-მა გამოაქვეყნა მსოფლიოს მილიარდერების ჩამონათვალი 2001 წლისათვის (რესპექტაბელური ჟურნალის ვერსიით ასეთი 497 იყო), ისრაელში გამომავალმა რუსულენოვანმა გაზეთმა „Еврейский камертон“-მა [4 Апрель, 2002] სწრაფად დაადგინა, რომ მათ შორის 59 (ანუ 12 პროცენტი) ებრაელი იყო, რომელთაგან 4/5 ამერიკაში ცხოვრობდა. გაზეთ The Jerusalem Post-ის მიახლოებითი მონაცემებით, ებრაული წარმოშობის მილიონერების მხოლოდ საბანკო ანაბრები 2002 წელს 340 მილიარდ დოლარს შეადგენდა, აქედან 80 პროცენტი ამერიკის მოქალაქეებისა იყო [Stub, 2003]. დღეისათვის სიმდიდრის ეს მაჩვენებელი მკვეთრად უნდა იყოს გაზრდილი.

მრავალი ამერიკელი ებრაელის ქველმოქმედება ხმარდება უშუალოდ ისრაელის დახმარებას სხვადასხვა ფონდებში შენატანების სახით. მათ აგრეთვე ლეგალურად შეუძლიათ ამერიკელი პოლიტიკოსების საარჩევნო კამპანიის საგრძნობი დაფინანსება.

ებრაული ლობი ამერიკაში უაღრესად გავლენიანია. როგორც ცნობილი ინგლისური ჟურნალი წერს:

„ეიპაკი“⁷⁷ ნამდვილი ლეგენდაა ამერიკელ ლობისტებს შორის; ის ფენომენალურად მოქმედებს, როდესაც საქმე ეხება სენატორების დარაზმვას, ისრაელის სასარგებლოდ საზოგადოებრივი აზრის ორკესტრირებას და გავლენიანი პოლიტიკოსების გაგზავნას ისრაელში... ებრაელები მარტო არ არიან თავიანთი ეთნიკური ინტერესების ლობირებისას: ამერიკაში მცხოვრები სხვა ეთნიკური ჯგუფებიც ცდილობენ იგივე გააკეთონ (ცნობილია გავლენიანი სომხური ლობი). ამერიკელი ებრაელები მარტო არ არიან არც იმაში, რომ ხანდახან ეთნიკურ ინტერესებს ამერიკის ეროვნულ ინტერესებზე მაღლა აყენებენ. სხვებიც ცდილობენ იმავეს გაკეთებას: მაგალითად, სომხურმა ლობიმ კინალამ დაუპირისპირა აშშ თავის უმნიშვნელოვანეს მოკავშირეს ახლო

77 ეიპაკი (AIPAC) არის „ამერიკა-ისრაელის საზოგადოებრივ საქმეთა კომიტეტის“ (The American-Israeli Public Action Committee) აბრევიატურა. კომიტეტი აერთიანებს ყველაზე გავლენიან და მდიდარ ამერიკელ ებრაელებს.

აღმოსავლეთში, თურქეთს, როდესაც თითქმის მიაღწია სომხების გენოციდის აღიარებას ამერიკის კონგრესის მიერ.

მაგრამ ებრაული ლობი მართლაც უჩვეულოა მრავალი თვალსაზრისით. ის საშუალებას აძლევს ებრაელებს, რომლებიც ამერიკის მოსახლეობის 2 პროცენტზე ნაკლებს შეადგენენ, არაპროპორციულად დიდი გავლენა იქონიონ ქვეყნის პოლიტიკაზე. ებრაული ლობი, სხვებისაგან განსხვავებით, უჩვეულოდ მძაფრდაა ფოკუსირებული საგარეო პოლიტიკაზე და, განსაკუთრებით, ისრაელისათვის სამხედრო დახმარების მიწოდებაზე. ამ ლობის აგრეთვე უზარმაზარი რაოდენობით გააჩნია მოკავშირეები ამერიკის მასობრივი ინფორმაციის საშუალებებში და პოლიტიკაში“ [The Economist, April 6, 2002, 47].

ჟურნალი იქვე დასძენს, რომ მიუხედავად ყველაფრისა, ვერავითარი ეთნიკური ლობი ვერ მოახდენს გადამწყვეტ გავლენას ამერიკის საგარეო პოლიტიკაზე, როდესაც ამერიკა საკუთარ ინტერესებს იცავს.

ამერიკის სახელმწიფოსაგან დახმარების უდიდესი მიმღებია ისრაელი. 1970-იანი წლებიდან ეს დახმარება წლიურად საშუალოდ სამ მილიარდ აშშ დოლარს შეადგენდა (სამხედრო და ეკონომიკური დახმარების წილი თანაბარი იყო; ბოლო წლებში იმავე საერთო მოცულობაში სამხედრო დახმარების წილი გაიზარდა). 2007 წლიდან კონგრესმა ისრაელისათვის ამერიკული დახმარების საერთო მოცულობა 2,4 მილიარდამდე შეამცირა. სამაგიეროდ, ის მთლიანად სამხედრო დანიშნულების გრანტებითაა შედგენილი.

ამ ამერიკულმა დახმარებამაც შეუწყო ხელი იმას, რომ პატარა ისრაელის სამხედრო გიგანტად იქცა. 1967 წელს ისრაელის თავდაცვის ხარჯები ეგვიპტის, ერაყის, იორდანისა და სირიის ერთობლივი სამხედრო ხარჯების ნახევარზე ნაკლებს შეადგენდა (თუმცა ამას არ შეუშლია ხელი ისრაელისათვის იმავე წელს დაემარცხებინა არაბული ქვეყნების კოალიცია). 2002 წელს კი ისრაელის თავდაცვითი ხარჯები 30 პროცენტით აღემატებოდა იმავე ქვეყნების ჯამურ მაჩვენებელს [The Economist, April 6, 2002].

ამერიკა დიპლომატიურადაც ეხმარება ისრაელს: XXI

საუკუნის დასაწყისამდე გაეროს უშიშროების საბჭოში ამერიკამ 76-ჯერ გამოიყენა ვეტოს უფლება, ძირითადად, ისრაელის წინააღმდეგ მიღებული რეზოლუციების დასაბლოკად [IHT, March 11, 2002].

ყოველივე ამის შემდეგ გასაკვირი არაა, რომ ამერიკის ახლოაღმოსავლური პოლიტიკის ყველაზე მძაფრი კრიტიკა არაბულ ქვეყნებში ისმის.

კაიროს ალ-აზჰარის უნივერსიტეტის პოლიტიკური და სტრატეგიული კვლევის ცენტრის დირექტორმა აბდელ მონემ საიდმა ჩამოაყალიბა ამერიკის ახლოაღმოსავლური პოლიტიკის შეფასების არაბული ვერსია: „ამერიკა ყოფს ახლო აღმოსავლეთს ცალ-ცალკე პრობლემად და თითოეულს პატარა ყუთში ათავსებს: ირანი, ერაყი, პალესტინელები და ისრაელი, ფუნდამენტალიზმი, ტერორიზმი. არაბისათვის კი ყველა ეს პრობლემა ურთიერთდაკავშირებულია. შეერთებულმა შტატებმა უნდა მოახდინოს კონცენტრირება პრობლემაზე, რომლის გადაჭრაც ყველა სხვა პრობლემას მოაგვარებს... ესაა პალესტინელთა საკითხი, რომლის მოგვარებას აქვს საუკეთესო პოტენციალი, დადებითი გავლენა მოახდინოს რეგიონზე და მის გარეთ“ [Said, 2003].

ამრიგად, ვაშინგტონს უხდება გაითვალისწინოს ძალიან განსხვავებული განწყობები რეგიონში და შეეცადოს, მეტნაკლებად თანაბარი მიდგომა იქონიოს რეგიონის პრობლემების მიმართ. სხვათა შორის, სიდიდით მეორე ამერიკული დახმარების მიმღებებიც ასევე ახლო აღმოსავლეთში მდებარეობს – ესაა ეგვიპტე (წლიურად 2 მილიარდი დოლარი). ამერიკულ იარაღს ისრაელის შემდეგ მსოფლიოში ყველაზე დიდი ოდენობით იძენენ საუდის არაბეთი და თურქეთი.

ამერიკაში არც უარყოფენ, რომ ისრაელის უსაფრთხოება რჩება ამერიკის ახლოაღმოსავლური პოლიტიკის ერთ-ერთ ქვაკუთხედად. მაგრამ ეს არ ნიშნავს იმას, რომ ამერიკა თავის პოლიტიკას რეგიონში მთლიანად უქვემდებარებს ისრაელის ინტერესებს. აშშ-ს იქ აქვს სხვა გეოპოლიტიკური ინტერესებიც.

ამერიკული პოლიტიკა რეგიონის სხვა ქვეყნების მიმართ ერთგვაროვანი არაა.

თურქეთი ამერიკის მთავარი პარტნიორი იყო ნატოს სამხრეთ ფლანგზე „ცივი ომის“ პერიოდში. ახლაც ვაშინგტონი დიდ მნიშვნელობას ანიჭებს მასთან კარგ ურთიერთობას, განსაკუთრებით იმის გამო, რომ ერაყში გახანგრძლივებული კამპანიისას ამერიკის არმიის უზრუნველყოფა ხდება თურქეთის სახმელეთო და საჰაერო სივრცის გამოყენებით. მაგრამ, როგორც ქვემოთ იქნება ნათქვამი, თურქეთ-ამერიკის ურთიერთობაში ერთგვარი გაცივება იგრძნობა, რისი ძირითადი მიზეზებია ამერიკის ორაზროვანი დამოკიდებულება ქურთების პრობლემასა და „სომეხთა გენოციდის“ აღიარებასთან მიმართებაში.

ირანთან ამერიკას მჭიდრო ურთიერთობა ჰქონდა 1979 წლამდე, თუმცა შაჰის წარმოდგენა დემოკრატიის როლში ძნელია. 1979 წლიდან, ისლამური რევოლუციის შემდეგ, ამერიკამ განყვიტა ურთიერთობა ირანთან და აშშ კონგრესმა ეკონომიკური სანქციები დაუწესა ირანს. 2002 წლიდან, მას შემდეგ, რაც ამერიკის პრეზიდენტმა ჯორჯ ბუშმა ირანი „ბოროტების ღერძის“ შემადგენელ ნაწილად დაასახელა, ირანის ბირთვული პროგრამა დღემდე რჩება შეშფოთების საგნად ვაშინგტონში, პარიზსა და ლონდონში და არსებობს სამხედრო სანქციების საფრთხეც, თუმცა ორიოდ წლით ასეთი რამ თითქმის გამოირიცხა (იხ. მე-11 თავის ქვეთავი „სამხედრო ბალანსი“).

სადაც ჰუსეინის რეჟიმი *ერაყში* მისაღები იყო ვაშინგტონისათვის მანამ, სანამ ის ქუვეითს დაესხმოდა თავს. მაგრამ 1990 წლის აგვისტოდან დამოკიდებულება მკვეთრად შეიცვალა. 2003 წელს ამერიკა-ბრიტანეთის კოალიციამ სამხედრო ოპერაცია განახორციელა ერაყში და მისი სრული ოკუპაცია მოახდინა (იხ. მე-12 თავის ქვეთავი „ერაყი ომებში“).

საუღის არაბეთის აბსოლუტური მონარქია, სადაც ფუნდამენტალისტური ისლამი სახელმწიფო რელიგიადაა აღიარებული, სავსებით აკმაყოფილებს ვაშინგტონის ყველა ადმინისტრაციას, რამდენადაც ეს სამეფო ნავთობის მთავარი მიმწოდებელია მსოფლიო ბაზარზე. იგივე შეიძლება ითქვას სპარსეთის ყურის პატარა, ნავთობით მდიდარ ქვეყნებზე.

უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ არაბული ლობი ამერიკაში, შესაძლოა არც ისე კარგად ორგანიზებული, როგორც ებრაული, მაინც საკმაოდ გავლენიანია. ამერიკელი ავტორი აღწერს, თუ როგორ „ზრუნავენ საუდიელები თავიანთ [პოლიტიკაში გავლენიან] მეგობრებზე, როდესაც ისინი სამსახურს ტოვებენ“ [Pipes, 2002]. საკმაოდ სიმპტომატურია, რომ მას შემდეგ, რაც აღმოჩნდა, რომ 2001 წლის 11 სექტემბერს ნიუ-იორკსა და ვაშინგტონზე ტერორისტული თავდასხმის ჩამდენთა უმრავლესობა საუდის არაბეთის მოქალაქე იყო, ურთიერთობა ამ ქვეყანასა და ამერიკას შორის, თუნდაც ერთგვარად გაცივებული, იმავე დიპლომატიურ დონეზე იქნა შენარჩუნებული, რაც ადრე იყო.

ამერიკის ახლოაღმოსავლური პოლიტიკის უკეთ აღსაქმელად უნდა გავიხსენოთ, რომ „11 სექტემბრით“ გამოწვეული პოლიტიკური შოკის შემდეგ სულ რამდენიმე საათში ამერიკის საზოგადოებრივი აზრი შეიცვალა: ამერიკელებმა გაითავისეს ტერორიზმის საფრთხე, რასაც დაერთო დამცირების კომპლექსი.

ტერორიზმთან, მასობრივი განადგურების იარაღის გავრცელებასთან ბრძოლა, დემოკრატიული გარდაქმნების ჩატარება ვაშინგტონმა თავისი ახლოაღმოსავლური პოლიტიკის ქვაკუთხედად გამოაცხადა. მაგრამ რეალურად ეს გამოიხატა ერაყის „დემოკრატიზაციის მცდელობაში“, რაც ამერიკას ძალიან ძვირად უჯდება როგორც ეკონომიკური თვალსაზრისით, ისე პრესტიჟის დაკარგვის კუთხით. მისი, როგორც ახლო აღმოსავლეთის რეგიონის ჰეგემონის როლი ბოლო პერიოდში ერთგვარად ფერმკრთალდება.

თურქეთი: გეოპოლიტიკური ძვრიდან რეგიონული ლიდერის როლისაკენ

მეორე მსოფლიო ომმა სერიოზული გავლენა მოახდინა თურქეთის გეოპოლიტიკაზე. მთელი ექვსი წელი მის დიპლომატიას უხდებოდა ლავირება და სხვადასხვა საფრთხისათვის თავის არიდება, რომ ქვეყანა არ ჩაეთრიათ

მისთვის საბედისწერო ომში. ომის შემდეგ კი მოხდა თურქეთის გეოპოლიტიკური ვექტორის მკვეთრი შებრუნება ახალი ოკეანისგალმელი მოკავშირისაკენ. მნიშვნელოვან-ნილად ეს იძულებითი ნაბიჯი იყო.

მოლოტოვ-რიბენტროპის პაქტის (1939 წლის 23 აგვისტო) დადების შემდეგ, რომლითაც საბჭოთა კავშირი და გერმანია ცენტრალურ ევროპას იყოფდნენ, საბჭოთა კავშირი თავისი იმდროინდელი მოკავშირის წინაშე აყენებდა საკითხს ბოსფორისა და დარდანელის სრუტეებში სახმელეთო და სამხედრო-საზღვაო ბაზების შექმნის შესახებ [СССР-Германия, 2, 1989, 132-133]. ეს ცნობილი გახდა ანკარისათვის, რომელსაც ერთდროულად აშინებდა გერმანული ექსპანსიონიზმიც.

თურქეთი ცდილობდა ეპოვა საიმედო გარანტი თავისი ტერიტორიული ხელშეუხებლობისათვის. 1939 წლის 19 ოქტომბერს, როდესაც მსოფლიო ომი უკვე დაწყებული იყო, ანკარაში გაფორმდა ანგლო-ფრანკო-თურქული ხელშეკრულება, ფაქტობრივად სამხედრო კავშირი, რომელიც გულისხმობდა თურქეთისათვის დახმარების აღმოჩენას მის წინააღმდეგ აგრესიის განხორციელების შემთხვევაში, თურქეთი კი უნდა დახმარებოდა მოკავშირეებს, თუ რომელიმე მესამე ევროპული სახელმწიფო ხმელთაშუაზღვის რეგიონში წამოიწყებდა აგრესიას, რის შედეგადაც ბრიტანეთი და საფრანგეთი ომში იქნებოდა ჩართული. ხელშეკრულებაზე თანდართულ მეორე ოქმში აღნიშნული იყო, რომ თურქეთის მიერ აღებული ვალდებულებები ვერ აიძულებდნენ მას ემოქმედა ისე, რომ შედეგი ყოფილიყო მისი [თურქეთის] ჩართვა საბჭოთა კავშირთან შეიარაღებულ კონფლიქტში [ДС, II, 1985, 74].

მიუხედავად იმისა, რომ 1940 წლიდან ომი გავრცელდა ხმელთაშუაზღვისპირეთშიც, თურქეთმა მოახერხა თავი აერიდებინა ომში ჩაბმისათვის. 1941 წლის 18 ივნისს, საბჭოთა კავშირზე გერმანიის თავდასხმამდე ოთხი დღით ადრე ანკარაში ხელმოწერა იქნა გერმანია-თურქეთის ხელშეკრულება „ტერიტორიული ხელშეუხებლობისა და მეგობრობის შესახებ“. აღსანიშნავია, რომ 1939 წელს თურ-

ქეთი ამაოდ ცდილობდა დაედო ანალოგიური ხელშეკრულება საბჭოთა კავშირთან, რომელთანაც ურთიერთობის გაფუჭებას ის ძალიან ერიდებოდა.

თურქეთის დიპლომატიის დიდი წარმატება იყო მსოფლიო ომის განმავლობაში ინგლისთან „მოკავშირეობისა“ და გერმანიასთან „მეგობრობის“ პირობებში ფაქტობრივი ნეიტრალიტეტის შენარჩუნება. თურქეთმა სიმბოლურად გამოუცხადა ომი გერმანიასა და იაპონიას მხოლოდ 1945 წლის 23 თებერვალს, როდესაც ომის შედეგი უკვე ნათელი იყო. რეალური მონაწილეობა საომარ მოქმედებებში მას არ მიუღია. მაგრამ ანტიჰიტლერული კოალიციის მხარეზე ომში ჩაბმის ფორმალურმა აქტმა თურქეთს მოუტანა მოწვევა სან-ფრანცისკოს კონფერენციაზე (1945 წ.) და შესაბამისად – გაეროს ერთ-ერთი დამაარსებელი წევრის სტატუსი. იმავე აქტის წყალობით თურქეთმა ამერიკიდან მიიღო „მარშალის გეგმით“ გათვალისწინებული დიდი ეკონომიკური დახმარება და, რაც მთავარია, ამერიკის პოლიტიკური მხარდაჭერა, რითაც ქვეყანამ თავი გადაირჩინა თითქმის გარდაუვალი სამხედრო შეხლისაგან საბჭოთა კავშირთან.

საბჭოთა კავშირში კი მიმდინარეობდა თურქეთთან მოსალოდნელი კონფლიქტისათვის მზადება. სამამულო ომის სანაყის ეტაპზე, 1941-42 წლებში, კრემლს, რომელიც იმ დროს გერმანიასთან მარცხს განიცდიდა, ჰქონდა შიში, რომ თურქეთი გერმანიის მხარეს შეიძლება გამოსულიყო. ომის წლებში თურქეთში მართლაც იგრძნობოდა პანთურქისტული წრეების აქტივიზაცია [Sela, 1999, 641], თურქეთის არმია მობილიზებული იყო.

მაგრამ 1944-46 წლების პოლიტიკური მოვლენები ქმნის ისეთ შთაბეჭდილებას, რომ საბჭოთა სამხედრო სტრატეგია თურქეთის მიმართ უკვე შეტევით პოლიტიკას გულისხმობდა.

ამ მოსაზრებას ამტკიცებს ასეთი ფაქტები: 1945 წლის 19 მარტს კრემლის მიერ დენონსირებული იქნა 1925 წლის 17 დეკემბრის საბჭოთა-თურქული ხელშეკრულება თავდაუსხმელობისა და ნეიტრალიტეტის შესახებ; საბჭოთა კავშირის საგარეო საქმეთა მინისტრმა მოლოტოვმა 1945

წლის 7 ივნისს წამოჭრა 1921 წლის მოსკოვის შეთანხმებით თურქეთისათვის გადაცემული ტერიტორიების (ყარსი, ართვინი, არტაანი) უკან დაბრუნებისა და შავი ზღვის სრუტეებში საბჭოთა სამხედრო ბაზების შექმნის საკითხები [Türkmen, 2002, 162]; სრუტეებში საბჭოთა სამხედრო ბაზების დაარსების მოთხოვნა საბჭოთა მთავრობამ ძალიან კატეგორიულად, ფაქტობრივად ულტიმატუმის ფორმით, დააყენა 1946 წლის 7 აგვისტოს ნოტაში [Лаврова, 1997, 94]; საბჭოთა კავშირში მზადდებოდა საზოგადოებრივი აზრი: 1945 წლის ბოლოდან და მთელი 1946 წლის განმავლობაში საბჭოთა პროპაგანდა სომხებსა და ქართველებს კვებავდა ისტორიული მიწების დაბრუნების ფუჭი ოცნებებით, რაც მოასწავებდა ამ ხალხების ჩათრევას ძალიან სახიფათო გეოპოლიტიკურ თამაშში.

1945 წელს თურქეთის მთავრობამ მხარდაჭერისათვის მიმართა დიდ ბრიტანეთსა და ამერიკის შეერთებულ შტატებს. ამერიკელები ერთხანს ყოყმანობდნენ და სთავაზობდნენ, საბჭოთა კავშირსა და თურქეთს მოლაპარაკებით გადაეწყვიტათ ტერიტორიული დავა. უფრო აქტიური მოქმედების აუცილებლობაში ვაშინგტონი საბოლოოდ დაარწმუნა ლონდონმა, რომელსაც ბევრად უკეთ ესმოდა სიტუაცია ახლო აღმოსავლეთში, მაგრამ ომის დროს გაცდილი დიდი ზარალი და ომის შემდგომი ეკონომიკური სირთულეები საშუალებას არ აძლევდა, თვითონ მიეღო ქმედითი ზომები. უკვე 1946 წელს თეთრმა სახლმა არორაზროვნად აგრძნობინა კრემლს, რომ არ დაუშვებს მის ექსპანსიას სამხრეთისაკენ.

ახლო აღმოსავლეთისა და ხმელთაშუაზღვისპირეთისათვის უმნიშვნელოვანეს გეოპოლიტიკურ ნიშანსვეტად იქცა „ტრუმენის დოქტრინა“ (1947 წლის 12 მარტი).

1947 წლის 12 მარტს აშშ-ის პრეზიდენტი ჰარი ტრუმენი თავის მოხსენებაში კონგრესის საგანგებო გაერთიანებულ სხდომაზე დაპირდა ამერიკის სრულ პოლიტიკურსა და სამხედრო დახმარებას იმ ქვეყნებს (მან ახსენა თურქეთი და საბერძნეთი), რომლებსაც საგარეო საფრთხე ელოდა. იმ დროს კი დასავლეთში საგარეო საფრთხეს მხოლოდ საბჭოთა კავშირისაგან მოელოდნენ.

ტრუმენის დოქტრინის შესაბამისად ამერიკამ დაიწყო დიდი სამხედრო, ეკონომიკური და პოლიტიკური დახმარების აღმოჩენათურქეთისა და საბერძნეთისათვის. შემდგომში ეს დახმარება გავრცელდა ირანზეც.

ამერიკის მიმართ თავისი მაღლიერების გამოსახატავად თურქეთმა აქტიური მონაწილეობა მიიღო *კორეის ომში* (1950-1953). მისი სამხედრო ნაწილები ამერიკელთა მხარდამხარ გაეროს დროშით იბრძოდნენ ჩრდილოეთ კორეიდან წამოწყებული აგრესიის წინააღმდეგ და დიდი ბრძოლისუნარიანობა გამოამჟღავნეს [Türkmen, 2002].

1949 წელს თურქეთი ევროპის საბჭოს წევრად მიიღეს, ხოლო 1952 წელს ის ნატო-ს წევრი გახდა. ნატოს სამხრეთ ფლანგი უშუალოდ საბჭოთა კავშირის საზღვართან გადაადგილდა. თურქეთის ტერიტორიაზე შეიქმნა ამერიკული სამხედრო ბაზები, სადაც 1952-1963 წლებში ბირთვული იარაღიც ინახებოდა [Багматов, 1993, 28]. 1955 წელს დიდ ბრიტანეთთან, ირანთან, პაკისტანთან და ერაყთან ერთად თურქეთმა დააარსა „ბალდაღის პაქტი“, რომელსაც გარედან ეხმარებოდა აშშ. საბჭოთა კავშირის სამხრეთ ნაწილის გასწვრივ მდებარე ეს ბლოკი აშკარად კომუნისტური ქვეყნების წინააღმდეგ იყო შექმნილი.

თურქეთის საგარეო პოლიტიკაში მოხდა გეოპოლიტიკური ძვრა: მისი ფაქტობრივი ნეიტრალიტეტი მკვეთრად პროდასავლურმა ვექტორმა შეცვალა.

1953 წლის მაისის ბოლოს, სტალინის გარდაცვალებიდან სულ სამიოდე თვეში, საბჭოთა მთავრობამ უარი განაცხადა თავის ტერიტორიულ პრეტენზიებზე თურქეთის მიმართ, სრუტეებში სამხედრო ბაზების შექმნისა და სრუტეების რეჟიმის გადასინჯვის მოთხოვნებზე. დადასტურდა, რომ „საბჭოთა ულტიმატუმი“ ბლეფი იყო, მაგრამ საშიში უკუეფექტის მქონე: მან უკვე დარაზმა თურქეთის საზოგადოება ნაციონალისტურ და ანტისაბჭოთა საფუძველზე. დიდი ხნით გაფუჭდა ურთიერთობა ორ მეზობელ სახელმწიფოს შორის.

დემოკრატიის იდეალებისადმი თავისი ერთგულების დასამტკიცებლად თურქეთის მთავრობამ 1946 წელს დაუშვა მრავალპარტიულობა. იქამდე ქვეყანაში მხოლოდ ერთი

პარტია იყო, 1920-იანი წლების „ორპარტიული დემოკრატიის“ ხანმოკლე ექსპერიმენტებს თუ არ ჩავთვლით. 1950 წელს პირველად ჩატარდა მრავალპარტიული არჩევნები, რომელიც ოპოზიციური დემოკრატიული პარტიის გამარჯვებით დამთავრდა.

დემოკრატიულმა ინსტიტუტებმა ნელა დაიწყო განვითარება. დემოკრატიის აშკარა ნიშანია, რომ ამჟამად სასამართლო ხელისუფლება დამოუკიდებელია აღმასრულებელი და საკანონმდებლო ხელისუფლებისაგან.

ამასთან ერთად, XX საუკუნის მეორე ნახევარში თურქეთის გენერალიტეტი საკმაოდ რეგულარულად ერეოდა სამოქალაქო მმართველობაში.

1963 წლიდან თურქეთი ევროპის ეკონომიკური გაერთიანების (ამჟამად – ევროპული კავშირის) ასოცირებული წევრია და საბაჟო კავშირშია მასთან 1996 წლიდან, ხოლო 1987 წლიდან ცდილობს გახდეს ევროპული კავშირის სრულუფლებიანი წევრი.

თურქეთი ჯერაც არ მიუღიათ ევროპულ კავშირში, ვინაიდან ბრიუსელში (სადაც ორგანიზაციის შტაბბინაა განლაგებული) კრიტიკული დამოკიდებულება აქვთ თურქეთის მიმართ ადამიანის უფლებების დარღვევებისა და კვიპროსთან დაკავშირებული პრობლემის გამო (იხ. ქვემოთ). იქ თვლიან, რომ თურქეთი ჯერ ვერ აკმაყოფილებს ევროკავშირის კრიტერიუმებს, რომლებიც მოითხოვს ეკონომიკური, სოციალური, პოლიტიკური, სამართლებრივი ხასიათის მრავალ ცვლილებას.

თურქეთში ბევრი მიიჩნევს, რომ ევროკავშირის მეტისმეტად მომთხოვნი მიდგომა მათი ქვეყნის მიმართ მიკერძოებულია, რომ ის განპირობებულია უფრო კულტურული განსხვავებებით („ევროპული კავშირი – ქრისტიანული კლუბია!“), ვიდრე რეალური სოციალურ-პოლიტიკური გარდაქმნის საჭიროებით; რომ ევროპას აშინებს თურქეთის დიდი დემოგრაფიული პოტენციალი და მოსახლეობის მაღალი ბუნებრივი მატება, მაშინ როცა ევროპის ქვეყნების საგრძნობ ნაწილს დეპოპულაცია ახასიათებს.

საფრანგეთის ექსპრეზიდენტმა ვალერი ჟისკარ დ'ეს-

ტენმა 2002 წელს თქვა, რომ „თურქეთი ეკუთვნის დიდ, მაგრამ სხვა ცივილიზაციას. ის არ განეკუთვნება ევროპას... თუკი მას მივიღებთ ევროკავშირში, მაშინ მაროკო და სხვა არაევროპული ქვეყნებიც, ისეთი, როგორიცაა ლიბანი ან ისრაელი, შეიძლება მოყვნენ მას. შედეგი კი იქნება ევროპული კავშირის აღსასრული“ [Pfaff, 2002].

თურქეთის მოსახლეობის უმრავლესობას უნდა ევროკავშირში ყოფნა. მაგრამ არიან საკმაოდ გავლენიანი ძალები, რომლებიც არ ემხრობიან ევროკავშირში უპირობო ინტეგრაციას, რაც ვალდებულს გახდის თურქეთს დიდი ლიბერალიზმი გამოიჩინოს თავისი ეთნიკური უმცირესობების მიმართ (უპირველესად იგულისხმებიან ქურთები, რომელთა შორის საკმაოდაა სეპარატისტულად განწყობილი ელემენტი).

ბრიუსელმა ანკარას წარუდგინა 190 საკანონმდებლო ცვლილების მოთხოვნა, რაც უნდა განხორციელებულიყო იქამდე, ვიდრე დაიწყებოდა მოლაპარაკება ევროკავშირში თურქეთის გაწევრიანების შესახებ. მართალია, ამ მოთხოვნებს შორის ზოგიერთი ძნელად მისაღები იყო თურქეთის არმიისათვის, მაგალითად, მოთხოვნა *ეროვნული უშიშროების საბჭოს* ფუნქციების მკვეთრი შეკვეცის შესახებ, სადაც გენერალიტეტს გადამწყვეტი სიტყვა ეკუთვნის, მაგრამ საბოლოოდ ეს მოთხოვნები დაკმაყოფილდა.

1999 წლიდან *თურქეთში ხორციელდება მნიშვნელოვანი სოციალურ-პოლიტიკური რეფორმები*, რათა ქვეყანამ დააკმაყოფილოს ევროპულ კავშირში შესასვლელად საჭირო ე.წ. „კოპენჰაგენის კრიტერიუმები“. დღეისათვის თურქეთში პრაქტიკულად ჩამოყალიბდა სამოქალაქო საზოგადოება. წინა საუკუნის ბოლოსათვის საბოლოოდ დამთავრდა ახალი საშუალო კლასის ჩამოყალიბების პროცესი. ეს აახლოვებს მას ევროპულ ფასეულობებთან, ან, სულ ცოტა, ევროპის ეკონომიკურ დონესთან.

2005 წლიდან ევროკავშირში თურქეთის განაცხადს სერიოზულად განიხილავენ და არსებობს გარკვეული ალბათობა, რომ ის „ევროპული კლუბის“ წევრი მაინც გახდება, თუმცა არა უახლოეს წლებში.

თურქეთი უკვე 1980-იანი წლებიდან ეკონომიკურად გაიხსნა გარე სამყაროსათვის, დაჩქარდა მსოფლიო ეკონომიკაში მისი ინტეგრაცია. ამ მხრივ დიდი დამსახურება მიუძღვის იმდროინდელ პრემიერ-მინისტრს (შემდგომში – პრეზიდენტს) თურგუთ ოზალს.

ბოლო პერიოდში თურქეთში უპრეცედენტოდ მაღალი ეკონომიკური ზრდის ტემპი აღინიშნება, წლიურად დაახლოებით 7 პროცენტი, რის შედეგადაც თურქეთი თავისი ეკონომიკის სიდიდით მსოფლიოში მე-19 ადგილზე გავიდა: ამ მაჩვენებლით ის ევროპაშიც და აზიაშიც პირველ ათეულში ხვდება. შემცირდა ინფლაცია და უმუშევრობა. კაპიტალის დაგროვების სწრაფი პროცესის დადასტურებაა, რომ, თუ 2000 წელს ქვეყანაში 6 მილიარდერი იყო, 2007 წელს იქ უკვე 26 მილიარდერი აღირიცხა. მილიონერების თვლაც აღარ არის!

ქვეყნის პრემიერ-მინისტრი 2002 წლიდან რეჯეფ თაიიფ ერდოღანი, თავის გუნდთან ერთად, პროდასავლურადაა განწყობილი და მას მეტი შანსი აქვს, მიიყვანოს თურქეთი ევროპული კავშირის ზღურბლთან, ვიდრე მის ნებისმიერ წინამორბედს თურქეთის მთავრობის მეთაურის პოსტზე. ყოველ შემთხვევაში, ნათელია, რომ იმ დროისათვის, როდესაც (და თუ) თურქეთს ამ კავშირში მიიღებენ, ის არ იქნება დამოკიდებული დოტაციებზე, რაც ევროპელებს ყველაზე მეტად აშინებთ ხოლმე ახალი წევრი-სახელმწიფოების მიღებისას.

„ცივი ომის“ დამთავრებამ და მისთვის უმთავრესი საფრთხის, საბჭოთა კავშირის, გაქრობამ პოლიტიკური რუკიდან, თურქეთს უნიკალური შანსი მისცა, დაუბრუნდეს რეგიონული ლიდერის როლს (მართალია, იმაზე მცირეს, რაც მის წინამორბედ ოსმალეთს ჰქონდა თავისი ძლიერების ზენიტში).

თუმცა თურქეთმა საკმაო ზარალი ნახა 1990 წლიდან ერაყისათვის ეკონომიკური სანქციების დაწესების გამო, რომელიც ნავთობით მისი უმთავრესი მომმარაგებელი იყო (ნავთობის მოწოდება იმ დროს შეწყდა), 1990-იანი წლების დასაწყისში თურქეთისათვის მაინც საკმაოდ კარგი ეკონომიკური კონიუნქტურა შეიქმნა.

თურქეთს საშუალება მიეცა, აეთვისებინა სამხრეთ კავკასიის, ცენტრალური აზიის, რუსეთისა და უკრაინის ბაზარი თავისი იაფფასიანი სამომხმარებლო საქონლითა და სურსათით. ამის შედეგად, მაგალითად, სწრაფად განვითარდა საქართველოს მიმდებარე, ახლა სატრანზიტო ზონად ქცეული, ადრე კი პერიფერიული და უაღრესად ჩამორჩენილი აღმოსავლეთი შავიზღვისპირეთი.

მას შემდეგ, რაც ირანში მომხდარი რევოლუციის (1979 წ.) შედეგად შემცირდა სატრანზიტო გადაზიდვები თურქეთის გავლით ევროპიდან ირანში, კავკასიის გზის გახსნა თურქეთისათვის დიდი შელავათი აღმოჩნდა.

თურქეთში გაჩნდა *ევრაზიულობის* გეოპოლიტიკური კონცეფცია, რომ თურქეთი – ესაა ევრაზიის გეოგრაფიულად ცენტრალური ქვეყანა, მოწოდებული, რათა ტრანსკონტინენტული გავლენები გაავრცელოს. ლაპარაკი იყო თურქეთის ცენტრალურობაზე მსოფლიო პოლიტიკაშიც [Ergüvenç, 1998]. თურქეთი შეეცადა გამხდარიყო „ღერძული ქვეყანა“, ხიდი დასავლეთსა და აღმოსავლეთს შორის, მასტაბილიზებელი ძალა თავის საზღვრებთან (იგულისხმება, უპირველესად, კავკასია და ახლო აღმოსავლეთი).

სეკულარული, დემოკრატიული და, ამავე დროს, მუსლიმური თურქეთი თავს მიიჩნევს მისაბამ მოდელად *ცენტრალური აზიის მუსლიმური რესპუბლიკებისა და აზერბაიჯანისათვის*. ასეთივე აზრისა იყო ვაშინგტონი. სხვა საქმეა, რომ თურქეთმა გადაჭარბებით შეაფასა ზოგიერთი თიურქულენოვანი ქვეყნის კულტურული სიახლოვე. ენობრივი ნათესაობა საკმარისი ფაქტორი არ აღმოჩნდა მათი მჭიდრო პოლიტიკური დაახლოებისათვის. ცენტრალური აზიის თიურქულენოვანმა ქვეყნებმა მართვის საკუთარი პოლიტიკური სისტემები შეიმუშავეს, რომლებიც, რბილად რომ ითქვას, საკმაოდ შორსაა ევროპული დემოკრატიის მოდელისაგან.

„ცივი ომის“ დამთავრების შემდეგ თურქეთმა, ძირითადად საკუთარი ინიციატივით, დაიწყო საკმაოდ სწრაფი დაახლოება *ისრაელთან*, სამხედრო თვალსაზრისით რეგიო-

ნის უძლიერეს სახელმწიფოსთან, რასაც ბევრი არაბული ქვეყანა დაუფარავი უკმაყოფილებით შეხვდა.

1991 წლის ბოლოს, პირველად 1956 წლიდან, თურქეთმა ელჩის დონემდე აამაღლა თავისი დიპლომატიური წარმომადგენლობა თელ-ავივში. 1994 წლიდან ხორციელდება ერთობლივი სამხედრო პროექტები, ტარდება ერთობლივი წვრთნები, ისრაელის საწარმოები უზრუნველყოფენ თურქეთის არმიის თვითმფრინავების, შვეულმფრენებისა და ტანკების მოდერნიზაციას.

21-ე საუკუნის დამდეგს თურქეთი ისრაელისათვის მეორე ადგილზე იყო სიახლოვით ამერიკის შეერთებული შტატების შემდეგ, რამაც ერთ ავტორს საფუძველი მისცა ამ ურთიერთობისათვის „ისრაელ-თურქული ანტანტა“ ეწოდებინა [Inbar, 2002], ხოლო სხვა ავტორებს – „თურქეთ-ისრაელის ღერძი“ [Yung with Piccoli, 2001]. ორივე სახელი გარკვეული გადაჭარბებაა: არსებობს მხოლოდ პრაგმატული თანამშრომლობა, მაგრამ არა მოკავშირეობა.

ბოლო პერიოდში ხდება *თურქეთის მთელი საგარეო პოლიტიკის გადასინჯვა*, რომლის მიზანია შეიქმნას მეგობრული სახელმწიფოების რკალი მისი საზღვრების პერიმეტრზე. ამის მაგალითებია ერთგვარი დაახლოება ირანთან, ურთიერთობათა ნორმალიზაცია არაბულ ქვეყნებთან, უპირველესად, სირიასთან. ყველა მეზობელ ქვეყანასთან (გარდა სომხეთისა) თურქეთს აქვს მჭიდრო ურთიერთობა. ანკარა აღარ შეიძლება განხილული იქნეს, როგორც „ვაშინგტონის ნების შემსრულებელი“, რასაც მას ადრე აბრალებდა ზოგიერთი პოლიტოლოგი.

თურქეთმა მკვეთრად გაზარდა *სამხედრო ხარჯები*. 21-ე საუკუნის პირველ სამ დეკადაში თურქეთი სამხედრო სფეროში 150 მილიარდი დოლარის ინვესტირებას აპირებდა [Yung, 2001, 151].

თურქეთი მკაფიოდ უჩვენებს „მძლავრ კუნთებს“ თავის ახლო აღმოსავლეთელ მეზობლებს. ის მონაწილეობდა 1990-91 წლების კოალიციაში ქუვეითიდან ერაყის საოკუპაციო ნაწილების განსადევნად. 1990-იან წლებში მან რამდენჯერმე შეიყვანა ჩრდილოეთ ერაყში თავისი სამ-

ხედრო ნაწილები მემბოხე „ქურთისტანის მუშათა პარტიის“ ბაზების გასანადგურებლად და იმავეს აკეთებს 2007 წლის ბოლოდან. 1998 წელს თურქეთის მხრიდან დიდი ზეწოლის შემდეგ, რის მთავარ არგუმენტადაც იქცა საზღვართან თურქეთის არმიის კონცენტრაცია, სირია იძულებული გახდა, უარი ეთქვა პოლიტიკურ თავშესაფარზე თურქეთში ქურთების ამბოხების მეთაურისათვის და ის ქვეყნიდან გაეძევებინა. იმავე წელს თურქეთის მხრიდან სერიოზული მუქარის შემდეგ [სამხრეთ] კვიპროსმა უარი თქვა, თავის ტერიტორიაზე განეღებინა რუსეთში შეძენილი S-300 ტიპის „მინა-ჰაერის“ რაკეტები.

ყურადღებას იპყრობს *თურქეთ-ამერიკის ურთიერთობა*. 2003 წლის ერაყის ომის წინ თურქეთი აპირებდა ამერიკელებთან კოორდინაციის გარეშეც კი შეეყვანა ჩრდილოეთ ერაყში თავისი არმია, რათა სადამ ჰუსეინის რეჟიმის დამარცხების შემდეგ არ დაეშვა იქ ქურთების ავტონომიის შექმნა. ეს აქცია არ შედგა აშშ-სა და ნატოს წევრი სხვა ქვეყნების ძალიან უარყოფითი დამოკიდებულების გამო მის მიმართ.

ამ ომის წინ თურქეთი ორაზროვან სიტუაციაში აღმოჩნდა. ერთის მხრივ, თურქეთს აშინებდა ბალდადის რეჟიმის დაცემის შემთხვევაში ერაყის დაშლა და მის ნანგრევებზე ქურთული სახელმწიფო წარმონაქმნის დაარსება, რაც ეწინააღმდეგება ანკარის გეოპოლიტიკურ ინტერესებს. მეორე მხრივ, ანკარას არ უნდოდა თავისი უმთავრესი მოკავშირის – ამერიკის განაწყენება.

მოხდა კი სწორედ უკანასკნელი. უშუალოდ ერაყის ომის წინ თურქეთმა არსებითად არ დაუჭირა მხარი დასავლეთის ქვეყნების კოალიციას, როდესაც მისმა პარლამენტმა არ მისცა უფლება აშშ-ს გამოეყენებინა თურქეთის ტერიტორია და საჰაერო სივრცე ერაყისათვის ჩრდილოეთის ფრონტის გასახსნელად. თუმცა, მოგვიანებით, თურქეთმა მაინც მისცა უფლება ამერიკის არმიას, ერაყში განლაგებული ნაწილების მომარაგება მისი ტერიტორიის გავლით განეხორციელებინა. ამ მიზნით ინტენსიურად გამოიყენება თურქეთის ტერიტორიაზე განლაგებული *ინჯირლიკის* დიდი სამხედრო-საჰაერო ბაზა.

კიდევ ერთი გამაღიზიანებელი ფაქტორი ორი ქვეყნის ურთიერთობაში არის ამერიკის გავლენიანი სომხური ლობის დაჟინებული მცდელობა, მიაღებინოს აშშ კონგრესს რეზოლუცია 1915 წელს ოსმალეთის იმპერიაში მომხდარი მოვლენების „სომეხთა გენოციდად“ აღიარების შესახებ. 2007 წლის ნოემბერში აშშ-ის წარმომადგენელთა პალატის საგარეო ურთიერთობათა კომიტეტმა ასეთი რეზოლუცია მიიღო კიდევ, რამაც თურქეთში დიდი აღშფოთება გამოიწვია. თუმცა კონგრესში რეზოლუციის შემდგომი მსვლელობა აშშ-ის აღმასრულებელი ხელისუფლების, უპირველესად თვით პრეზიდენტის, დიდი ზეწოლის შედეგად შეჩერდა, მაგრამ ორი ქვეყნის ურთიერთობაში სერიოზული ბზარი გაჩნდა.

სოციოლოგიური გამოკვლევები აჩვენებს, რომ ამერიკისა და ერაყში წარმოებული ომის მიმართ თურქეთის საზოგადოებრივი აზრი მკვეთრად უარყოფითია: ამჟამად თურქების სულ 10-15 პროცენტი თუა პოზიტიურად განწყობილი ამერიკის მიმართ, დანარჩენი ნეგატიურადაა განწყობილი, ან ვერ საზღვრავს თავის დამოკიდებულებას [Turkey and America, 2007].

გეოპოლიტიკური მდებარეობის გამო თურქეთს სტრატეგიული მნიშვნელობა აქვს ამერიკისათვის. ამიტომ ვაშინგტონი მაქსიმალურად ცდილობს, გამოასწოროს ურთიერთობა. მაგრამ ანკარა უკვე საკუთარ პოლიტიკას ატარებს და მინიმალურად უწევს ანგარიშს თავის სტრატეგიულ მოკავშირეს. ამერიკის უკმაყოფილების მიუხედავად, ის დებს კონტრაქტს ირანთან ახალი გაზსადენის მშენებლობის მიზნით. 2007 წლის ბოლოს ანკარამ დაიწყო ოპერაცია ჩრდილოეთ ერაყში იქ განლაგებული „ქურთისტანის მუშათა პარტიის“ ბაზების ლიკვიდაციის მიზნით. შეინიშნება ერთგვარი გაცეცხა ისრაელთან ურთიერთობაშიც კი, ვინაიდან ანკარაში არსებობს საკმაოდ საფუძვლიანი ეჭვი, რომ იერუსალიმი ფარულ სამხედრო და ლოგისტიკურ დახმარებას უწევს ჩრდილოეთ ერაყის ქურთებს [Минасян, 2007], რომლებიც დამოუკიდებლობისაკენ მიისწრაფიან.

თურქეთი, ალბათ, შემდგომშიც შეეცდება თავისი,

როგორც რეგიონული ზესახელმწიფოს, როლის განმტკიცებას ახლო აღმოსავლეთში. ამან, შესაძლოა, ახალი გეოპოლიტიკური ვითარება წარმოქმნას რეგიონში.

ირანი: რთული განვითარება და პრობლემები მსოფლიოსთან ურთიერთობაში

მეორე მსოფლიო ომის დროს ირანი ფაქტობრივად ოკუპირებული იქნა საბჭოთა კავშირისა და დიდი ბრიტანეთის მიერ. 1941 წელს მოკავშირეებმა აიძულეს პროგერმანულად განწყობილი *რეზა-შაჰი* გადამდგარიყო და ტახტი თავისი ვაჟის, *მოჰამად რეზასათვის* დაეთმო (რომელიც თავის მხრივ, 1979 წლის ისლამურმა რევოლუციამ დაამხო). 1942 წლის შეთანხმებით, მოკავშირეთა არმიები უნდა გასულიყვნენ ირანიდან ომის დამთავრებიდან ექვს თვეში.

ომის დროს ირანის ტერიტორია გამოიყენებოდა, როგორც ერთ-ერთი უმთავრესი არტერია ამერიკული *ლენდ-ლიზით** საბჭოთა კავშირში მიმავალი უზარმაზარი სამხედრო და ჰუმანიტარული დახმარებისათვის. 1942 წლიდან ამერიკულ „სტუდენტკერებს“, „დოჯებს“, „ფორდებსა“ და „ვილისებს“ უწყვეტ ნაკადად მიჰქონდათ სპარსეთის ყურის ნავსადგურებიდან კავკასიისაკენ ის ტვირთები (სამხედრო ტექნიკა, სურსათი, ტანსაცმელი), რომელმაც მნიშვნელოვანწილად განაპირობა საბჭოთა კავშირის გაძლება უსასტიკეს ომში და ბრძოლის ბედის თავის სასარგებლოდ შემობრუნება. „ცივი ომის“ პერიოდში ეს დახმარება, ბუნებრივია, მივიწყებულ იქნა და საბჭოთა პროპაგანდა შეეცადა დაეკნინებინა მისი დიდი როლი სამხედრო გამარჯვებაში.

ომისშემდგომ პერიოდში, 1945-1946 წლებში, საბჭოთა კავშირს ჰქონდა მცდელობა, დაენანევრებინა ირანი, შეექმნა იქ ავტონომიური ირანის აზერბაიჯანი და ე.წ. „მეჰაბადის რესპუბლიკა“ აღმოსავლეთ ქურთისტანში. მაგრამ საბჭოთა კავშირის წინააღმდეგ გაეროს უშიშროების საბჭოს რეზოლუციის მიღების შემდეგ და, განსაკუთრებით, აშშ-ის მკვეთრი პროტესტის გამო იძულებული გახდა უარი

ეკონომიკური წინსვლის მიუხედავად, რისი ფინანსური საფუძველიც გახდა ნავთობის ექსპორტით მიღებული დიდი შემოსავალი, ირანში სოციალურ-პოლიტიკური ვითარება მაინც მძიმდებოდა. რეპრესიები სხვაგვარად მოაზროვნეთა მიმართ და მოხელეების კორუმპირებულობა ყოველგვარ ზღვარს სცილდებოდა. ამერიკის ადმინისტრაცია უმაცოფილო იყო ადამიანის უფლებების დარღვევით ირანში. თავის 1980 წელს გამოცემულ მემუარებში *მოჰამად რეზა ფეჰლევით* ვარაუდობდა, რომ ამერიკელებმა ის განირეს, მის ზურგსუკან აწარმოებდნენ მოლაპარაკებას მისი არმიის ხელმძღვანელებთან [Pahlavi, 1980, 172; Дружниковский, 2002, 100]. მაგრამ შაჰის შემცველი რეალური

ძალა დასავლეთისათვის და, განსაკუთრებით, ამერიკისათვის ბევრად უფრო მიუღებელი აღმოჩნდა.

როგორც ამერიკელი პოლიტოლოგები წერენ, 1979 წელს „მრავალკლასობრივი აჯანყების შედეგად, როდესაც დაბალმა კლასებმა და ახალწარმოშობილმა საშუალო კლასებმა გააერთიანეს ძალები ფეჰლევის პოლიტიკური ელიტის წინააღმდეგ“ [Bill & Springborg, 2000, 290], მოჰამად რეზა შაჰის ხელისუფლება დაემხო. ირანში მოხდა ნამდვილი რევოლუცია, პოლიტიკური და სოციალურ-ეკონომიკური სისტემის სრული შეცვლით და არა სამხედრო ან სასახლის გადატრიალებს, რაც დამახასიათებელი იყო რეგიონის ბევრი სხვა ქვეყნისათვის [Tarock, 1999]. წარმოიშვა *ირანის ისლამური რესპუბლიკა*.

შიიტმა რელიგიურმა ლიდერებმა (დასავლეთში ხშირად მათ კრებითად *აიათოლებს** უწოდებენ, თუმცა ყველა მათგანი ამ წოდებას არ ფლობს), რომლებმაც რევოლუციის მათგანიზებული რგოლების ფუნქცია შეასრულეს, ხელში აიღეს რესპუბლიკური ირანის სადავეები. მათ მაშინვე შეცვალეს ქვეყნის გეოპოლიტიკური პრიორიტეტები.

ანტიიმპერიალისტური და ანტისიონისტური რიტორიკა რესპუბლიკურ ირანში, აშშ-სა და ისრაელისაგან „დიდი“ და „პატარა სატანას“ მტრული ხატის შექმნა, ეჭვს არ ტოვებდა, რომ შაჰისდროინდელი საერთაშორისო ურთიერთობების მიმართულება მკვეთრად იცვლებოდა. ირანის ახალ ხელისუფლებას უარყოფითი დამოკიდებულება ჰქონდა კომუნისტური ბლოკის მიმართაც.

რადიკალიზმმა და ისლამური რევოლუციის ექსპორტის დაუფარავმა ზრახვამ ირანი პოლიტიკურ იზოლაციაში მოაქცია. მსოფლიოს ვერც ერთ რეგიონში, თვით ისლამურ სამყაროშიც კი, რომელიც ძირითადად *სუნიტურია*, რესპუბლიკურმა ირანმა სიმპათია ვერ მოიპოვა: ისლამური რევოლუციის შიიტურ იდეალებს ძნელად ვინმე თუ მიიჩნევდა ზოგადისლამურად და, მით უმეტეს, ზოგადსაკაცობრიოდ.

ამიტომ, როდესაც 1980 წელს ერაყი თავს დაესხა ირანს, თითქმის არც ერთ სახელმწიფოს და არც გაეროს არ გამო-

უხატავს პროტესტი ამ აშკარა აგრესიის გამო. ომი 1988 წლამდე გაგრძელდა. მიუხედავად დიდი მსხვერპლისა (ჯამში ორივე მხარემ მილიონამდე ჯარისკაცი დაკარგა) და დანგრეული ეკონომიკებისა, ომი დასრულდა ნულოვანი ტერიტორიული შედეგით, *status quo*-ს აღდგენით.

ერაყთან ომის შემდეგ ირანმა სცადა საერთაშორისო იზოლაციის გარღვევა და სპარსეთის ყურის ქვეყნებთან კონტაქტების აღდგენა. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი იყო საუდის არაბეთთან ურთიერთობათა ნორმალიზაცია 1990-იანი წლების მეორე ნახევარში. 1990 წელს, ქუვეითის კრიზისის დროს, ერაყის ინიციატივით განახლდა მისი დიპლომატიური ურთიერთობა ირანთან და ოფიციალურად დადასტურდა ირან-ერაყის ომამდელი საზღვრის აღდგენა.

მომავალში ირანი, შესაძლოა, შეეცადოს ითამაშოს რეგიონის ერთ-ერთი ლიდერის როლი. ამის ობიექტური საფუძველია ქვეყნის დიდი ტერიტორია, საკმაოდ კარგად განათლებული მოსახლეობა, მდიდარი ბუნებრივი რესურსები, მათ შორის ისეთი, როგორიცაა ნავთობი, აირი, ურანიომი.

ირანის ურთიერთობაში მეზობლებთან იგრძნობა ტრადიციული გეოპოლიტიკის ელემენტები – გეოგრაფიას ვერავინ გაექცევა! ისე, როგორც გვიან შუა საუკუნეებში, ირანის მეტოქე რეგიონში არის თურქეთი, ხოლო ყველაზე მისაღები მეზობელი – რუსეთი (თუმცა 1991 წლიდან რუსეთსა და ირანს აღარა აქვთ საერთო საზღვარი). ირანი და რუსეთი დაინტერესებულია შეიქმნას „ჩრდილოეთ-სამხრეთის“ სატრანსპორტო კორიდორი; ორივე სახელმწიფო სამხრეთ კავკასიაში თავის სტრატეგიულ პარტნიორად მიიჩნევს სომხეთის რესპუბლიკას. ირანი არავითარ დახმარებას არ უწევდა ისლამის დროშით მებრძოლ ჩეჩენ სეპარატისტებს სამხრეთ რუსეთში [Borovoy et al., 2003].

არ გამართლდა შიში, რომ საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ (1991 წ.) ირანი შეეცდებოდა მოეხდინა ისლამური რევოლუციის ექსპორტი პოსტსაბჭოთა ისლამურ რესპუბლიკებში. ძირითადი მიზეზი იყო ის, რომ ცენტრალური აზიის სეკულარულ რესპუბლიკებში, სადაც გავრცე-

ლებულია სუნიტური ისლამი, შიიტ აიათოლებს საყრდენი არ ჰქონდათ.

თუ „ცივილიზაციათა შეხლის“ კონცეფციის საპირისპიროდ „ცივილიზაციათა სიახლოვის“ ლოგიკას დავეყრდნობით, აზერბაიჯანში, რომელიც ისტორიულად შიიტურია, ირანს მეტი მხარდაჭერის იმედი უნდა ჰქონოდა. მოხდა კი პირიქით. 1990-იანი წლების დასაწყისში, პრეზიდენტ ელჩიზების დროს, ბაქოში აზერბაიჯანული ირედენტისმიზმი* იდეამ წამოიწია, რაც ირანს უქმნიდა მუქარას. ამრიგად, რელიგიურ ფაქტორზე წინ ნაციონალიზმი დადგა. მთიანი ყარაბაღის კონფლიქტის დროს ირანი უფრო მეტად თანაუგრძნობდა და ეკონომიკურად ეხმარებოდა [ქრისტიანულ] სომხეთს, ვიდრე [ისლამურ] აზერბაიჯანს.

თავშეკავებულობა პოსტსაბჭოთა სივრცეში, ალბათ, მიღებული გამოცდილების შედეგაცაა. ზოგი ავტორი მიიჩნევდა, რომ ისლამურ რევოლუციაში ჩაცხრა რევოლუციური ალტყინება, პრაგმატიზმმა იმატა და „თერმიდორი“ დაიწყო [Wells, 1999]. ეს აზრი ნაადრევი და გადაჭარბებით ოპტიმისტური აღმოჩნდა. მართალია, ირანში გამოჩნდნენ რეფორმისტული ძალები, რომლებიც, შიიტური ისლამის დოგმებიდან გამოუსვლელად, საჭიროდ მიიჩნევენ უფრო მოქნილი საგარეო პოლიტიკის გატარებას. ყოფილ პრეზიდენტ მოჰამედ ჰათამის „ცივილიზაციათაშორისი დიალოგის“ კონცეფცია ასეთი მიდგომის ერთ-ერთი ნიშანი იყო.

მაგრამ შედარებით ლიბერალი ჰათამის შემდეგ ირანის პრეზიდენტად 2005 წელს აირჩიეს ბევრად უფრო რადიკალურად განწყობილი მაჰმუდ აჰმადინეჟადი, რომელმაც მკვეთრად დაძაბა ურთიერთობა დასავლეთის ქვეყნებთან, ხოლო ისრაელი პოტენციურად გასანადგურებელ პოლიტიკურ ერთეულად დასახა.

ირანის პოლიტიკური მომავლის პოზიტიურ ფაქტორად ითვლება ე.წ. „მესამე თაობა“, ისლამური რევოლუციის შემდეგ სიმნიფის ასაკში შესული 18 მილიონი ახალგაზრდა ადამიანი, რომელთა შორის 6 მილიონს სრული ან არასრული უმაღლესი განათლება აქვს. ახალგაზრდობის სპორადული პროტესტები მოქმედი რეჟიმის მიმართ მოწმობს

მზარდ მოთხოვნილებას თავისუფლებაზე, რომ მას აღარ სურს ცხოვრება მკაცრი რელიგიური ზედამხედველობის ქვეშ [Friedman, 2002]. ამ შემთხვევაში ბევრია დამოკიდებული საგარეო ფაქტორზე: ჭარბმა ზენოლამ დასავლეთის მხრიდან შეიძლება საწინააღმდეგო შედეგი მოიტანოს, გააძლიეროს ირანის იზოლაციონიზმი და რელიგიური ფუნდამენტალიზმი.

ირანის ისლამური რესპუბლიკის მიმართ ახლო აღმოსავლეთის ქვეყნებიდან ყველაზე უარყოფითადაა განწყობილი *ისრაელი*, სადაც იციან ირანის რელიგიური ხელმძღვანელობის დამოკიდებულება „სიონისტური წარმონაქმნის მიმართ“.

ამერიკის ეკონომიკური სანქციები ირანის მიმართ უკვე მესამედი საუკუნეა გრძელდება. 2002 წელს აშშ-ის პრეზიდენტმა ჯორჯ ბუშმა ირანი „ბოროტების ღერძის“ შემადგენელ ნაწილად გამოაცხადა ერაყთან და ჩრდილოეთ კორეასთან ერთად. მან ბრალი დასდო ირანს ტერორიზმის ხელშეწყობაში (იგი გულისხმობდა ლიბანის შიიტური ორგანიზაცია „ჰეზბოლას“ და „ალ-კაიდას“ მხარდაჭერას) და, განსაკუთრებით, მასობრივი განადგურების იარაღის წარმოებისაკენ სწრაფვაში (ირანის ბირთვული პროგრამის შესახებ ლაპარაკია მე-11 თავის ქვეთავში „*სამხედრო ბალანსი*“).

ირანს საერთაშორისო არენაზე გარკვეული პრობლემები აქვს, განსაკუთრებით აშშ-სთან ურთიერთობაში. თუმცა პრაგმატულად მოაზროვნე პოლიტოლოგები თეთრ სახლს ურჩევენ, მოახდინოს ურთიერთობათა ნორმალიზაცია თეირანთან.

ერაყი ომებში

1958 წლამდე ერაყი იყო „ზომიერი საპოლიციო სახელმწიფო“, პროდასავლური რეჟიმის მქონე საკმაოდ სტაბილური სამეფო. მრავალკონფესიურობისა და მრავალეთნიკურობის პირობებში ქვეყანას მართავდა უმცირესობის

– სუნიტი არაბების – ელიტა, რისი ტრადიციაც ჯერ კიდევ ბრიტანული მანდატის დროიდან დამკვიდრდა. 1955 წელს ერაყი შეუერთდა ახალდაარსებულ „ანტისაბჭოთა“ ბალდადის პაქტს, რომელშიც ასევე შევიდნენ დიდი ბრიტანეთი, თურქეთი, ირანი და პაკისტანი.

1958 წელს ერაყის არმიის რადიკალურმა ოფიცრებმა (სუნიტებმა), რომლებიც მანამდე აკრძალული კვაზი-სოციალისტური პარტია ბაას-ის⁷⁸ წევრები იყვნენ, მოახდინეს რევოლუცია, მოკლეს ახალგაზრდა მეფე ფაისალ II, ჩამოახრჩეს პრემიერ-მინისტრი ნური ას-საიდი, გამოაცხადეს რესპუბლიკა და გამოიყვანეს ერაყი ბალდადის პაქტიდან. ერაყის ურთიერთობა დასავლეთის ქვეყნებთან მკვეთრად გაფუჭდა, რითაც ისარგებლა საბჭოთა კავშირმა და სცადა ახალ რეჟიმთან საერთო ენის გამონახვა „ანტიიმპერიალისტურ“ ბაზაზე.

ერაყში ადრე არსებული მყიფე წონასწორობა დაირღვა. მალე ჩრდილოეთში დაიწყო ქურთთა აჯანყებები. ბალდადში, მმართველად ქცეული პარტია ბაას-ის შიგნით, პერიოდულად ხდებოდა ხელისუფლების ძალადობრივი შეცვლა. გადატრიალებების სერია დამთავრდა სადამ ჰუსეინის დიქტატორული რეჟიმის დამყარებით (1979 წ.), რომელმაც რკინის ხელით დაიწყო ქვეყნის მართვა და ქვეყანა საგარეო-პოლიტიკურ ავანტიურებში ჩაითრია.

1980 წლის 22 სექტემბერს ერაყი თავს დაესხა მეზობელ ირანს. საბაბად სადამ ჰუსეინმა გამოიყენა ირანის უარი აღდგენილიყო საზღვარი მდინარე შატ ალ-არაბის ზონაში. აღსანიშნავია, რომ სულ ხუთი წლით ადრე, 1975 წელს, ერაყმა ხელი მოაწერა საზღვრის ამ მონაკვეთის დელიმიტაციის შეთანხმებას, რომლის მიხედვითაც საზღვარი მდინარის ტალევეს (შუახაზს) უნდა გაჰყოლოდა. მანამდე კი, ოსმალეთ-სპარსეთის საზღვრის დელიმიტაციის 1913 წლის

78 არაბული სოციალისტური აღორძინების პარტია (შემოკლებით ბაას-ი) შეიქმნა 1947 წელს სირიაში მიშელ აფლაქისა და სალაჰ ად-დინ ბითარის მიერ. იგი თავს საერთო-არაბულ, სეკულარულ პარტიად აცხადებს: ამის გამო მას ჰყავს როგორც მუსლიმი, ისე ქრისტიანი წევრები. პარტია წარმოდგენილია ზოგ არაბულ ქვეყანაში (სირია, ერაყი, ლიბანი, იორდანია). ერთი მისი რეგიონული ორგანიზაცია მართავს სირიას, ხოლო სხვა 2003 წლის აპრილამდე მართავდა ერაყს. სირიისა და ერაყის ბაას-ის რეგიონული ორგანიზაციები (და, შესაბამისად, პრეზიდენტები) ერთმანეთთან მძაფრად მტოქეობდნენ.

კონსტანტინოპოლის პროტოკოლით, საზღვარი ძალიან არახელსაყრელი იყო ირანისათვის, რადგან უშუალოდ მის ნაპირთან გადიოდა [Schofield, 1994a, 160]. სადამ ჰუსეინი კი სწორედ ამ ძველი საზღვრის აღდგენას მოითხოვდა.

სადამ ჰუსეინის რეჟიმმა გადაწყვიტა ესარგებლა ირანის ფარდობითი სისუსტით, იქ წლინახევრის წინ მომხდარი რევოლუციის შემდეგ ირანის არმიის დემორალიზაციით. ბალდადის ცუდად შეფარული მიზანი იყო ირანის სამხრეთ-დასავლეთ პროვინციის, ნავთობით მდიდარი *ხუზესტანის* (ერაყში მას *არაბისტანს* უწოდებენ) ანექსირება, რომელიც ძირითადად შიიტი არაბებითაა დასახლებული.

ომის დროს, რომელიც რვა წელი გაგრძელდა, ბალდადის რეჟიმმა რამდენჯერმე გამოიყენა საერთაშორისო კონვენციით (1925 წლის *ჟენევის პროტოკოლით*) აკრძალული ქიმიური იარაღი, როგორც ირანელების, ისე საკუთარი მოქალაქე ქურთების წინააღმდეგ. კერძოდ, ფართოდ გახმაურდა პატარა ქალაქ *ჰალაბჯას* (ერაყის ქურთისტანი) მოსახლეობის მომწამლავი გაზით განადგურება 1988 წელს.

ვარაუდობენ, რომ ერაყმა დაიწყო ნაბიჯების გადადგმა საკუთარი ბირთვული იარაღის შესაქმნელად და რომ 1975 წლიდან საფრანგეთის ტექნიკური დახმარებით მშენებარე მსუბუქი წყლის ატომური რეაქტორი ხელს შეუწყობდა ამ მიზნის განხორციელებას.

როგორც გაკვრით ითქვა ქვეთავში „სამხედრო ბალანსი“, 1981 წლის 17 ივნისს, ირან-ერაყის ომის დროს, ისრაელის რვა თვითმფრინავი ფარულად შეიჭრა ერაყის საჰაერო სივრცეში (ამისათვის მათ იორდანის საჰაერო სივრცე დაარღვიეს) და ძირფესვიანად გაანადგურა ბირთვული საწვავის ჩასატვირთად გამზადებული რეაქტორი „თამუზ-1“ (ოსირაკი). ისრაელის ეს ქმედება გაერომ (და ამერიკამაც) მკაცრად დაგმო. ისრაელში კი ამტკიცებენ, რომ ამ აქციის წყალობით ათი წლის შემდეგ, როდესაც საერთაშორისო კოალიციას მოუხდა ბრძოლა ერაყის მორიგი აგრესიის წინააღმდეგ, სადამ ჰუსეინს არ აღმოაჩნდა ბირთვული იარაღი.

შემდგომში გამოაშკარავებული საიდუმლო დოკუმენ-

ტეები მოწმობს, რომ 1982 წლიდან, როდესაც ირანმა ძალები მოიკრიბა და ერაყის წინააღმდეგ კონტრშეტევაზე გადავიდა, დასავლეთის ქვეყნები ეხმარებოდნენ ერაყს სადაზვერვო ინფორმაციით და ხელს არ უშლიდნენ, შეეძინა ქიმიური და ბიოლოგიური იარაღის კომპონენტები [Dobbs, 2002]. ომის პერიოდში, კერძოდ 1983 წელს, ვაშინგტონმა აღადგინა დიპლომატიური ურთიერთობა ერაყთან და მომდევნო წელს დანიშნა ელჩი ბალდადში.

მიდგომა ტრადიციული *realpolitik**-ის პოზიციიდან – „ჩემი მტრის მტერი ჩემი მეგობარია“ – აიძულებდა დასავლეთს თვალი დაეხუჭა სადამ ჰუსეინის დიქტატორული რეჟიმის ქცევაზე ქვეყნის გარეთ და შიგნით, რადგან კიდევ უფრო საშიშად მიაჩნდა ირანის „ფუნდამენტალისტური რეჟიმი“.

როგორც მაშინდელმა ამერიკის ელჩმა დევიდ ნიუტონმა მოგვიანებით მიცემულ ერთ-ერთ ინტერვიუში განაცხადა: „ჩვენ დაინტერესებული ვიყავით, რომ ერაყს არ წაეგო ომი ირანთან, რათა ამას არ შეექმნა საფრთხე საუდის არაბეთისა და [სპარსეთის] ყურის ქვეყნებისათვის. ჩვენ იმედი გვქონდა, რომ სადამის მთავრობა ნაკლებ რეპრესიული და უფრო პასუხისმგებელი გახდებოდა“ [Dobbs, 2002].

1982 წლიდან საბჭოთა კავშირმაც განაახლა საგრძნობი სამხედრო დახმარება ერაყისათვის [Бакулиев, 1993, 140]. მოსკოვს დიდი ეკონომიკური ინტერესები ჰქონდა მის ნავთობმოპოვებით მრეწველობაში. სადამ ჰუსეინის რეჟიმის არსებობის ბოლო პერიოდისათვის ერაყის ვალი საბჭოთა კავშირის/რუსეთისათვის 8 მილიარდ დოლარს შეადგენდა (სარგებლის პროცენტის გარეშე).

ერაყ-ირანის ომი 1988 წელს უშედეგოდ დამთავრდა. აღდგა *status quo*: საზღვარი უცვლელი დარჩა.

მაგრამ სადამ ჰუსეინმა არ შეწყვიტა საგარეო ავანტიურიზმი. 1990 წლის 2 აგვისტოს იგი თავს დაესხა მეზობელ ქუვეითს და სასწრაფოდ შეიერთა ის, როგორც „ერაყის მე-19 პროვინცია“. ომის საბაზად მან გამოიყენა დავა შატ ალ-არაბის შესართავთან მდებარე დაუსახლებელი კუნძულების ბუბიანისა და ვარბას შესახებ, რომლებსაც ქუვეითი

ფლობდა. ერასს ვინრო გასასვლელი ჰქონდა ზღვაზე, სულ 19 კმ (ნახ. 12.2).

იქამდე ერასი პერიოდულად ითხოვდა ქუვეითისაგან ამ უდაბური კუნძულების დათმობას (დაუზუსტებელი ტერიტორიული კომპენსაციის საფასურად) ან მათ ხანგრძლივადიან იჯარას. გარდა ამისა, ერასი ამტკიცებდა, რომ ქუვეითი ხელს უწყობდა მსოფლიო ნავთობის ფასის დაცემას და იპარავდა ნავთობს მისი კუთვნილი რუმაილას ნავთობის საბადოდან, რომელიც სულ ნახევარ კილომეტრშია სახელმწიფო საზღვრიდან.

ამავდროულად, არსებობს ინფორმაცია, რომ ამერიკის ელჩმა ბალდადში იცოდა სადამ ჰუსეინის გეგმა ქუვეითთან დაკავშირებით, მაგრამ თეთრმა სახლმა მასზე დროული დიპლომატიური რეაგირება არ მოახდინა.

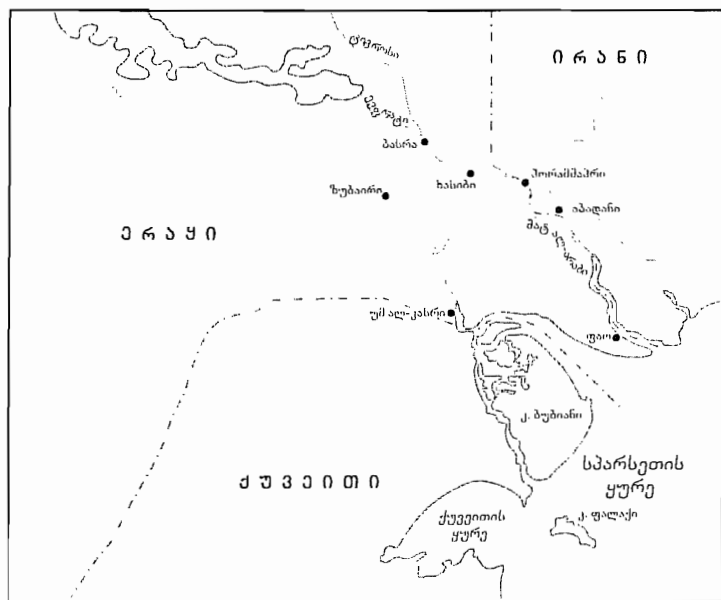
ქუვეითზე თავდასხმისთანავე კი დასავლეთის ადრე გულკეთილი დამოკიდებულება სადამ ჰუსეინის მიმართ უმალ რადიკალურად შეიცვალა.

ერასის საგარეო პოლიტიკის პრეცედენტი (არაპროვოცირებული თავდასხმა ირანზე) უეჭველს ხდიდა, რომ ირანზე ბევრად უფრო სუსტი ქუვეითის წინააღმდეგ განხორციელებული აგრესია სპარსეთის ყურის სხვა არაბული ქვეყნების დაპყრობის პრელუდია შეიძლებოდა გამხდარიყო.

გაჩნდა შიში, რომ ერასის მმართველი სულ მალე საუდის არაბეთსაც დაიპყრობდა. ლაპარაკი აღარ იყო სპარსეთის ყურის მცირე, ნავთობით მდიდარ საამიროებზე, რომელთა დაკავება ალბათ სულაც უომრად მოხდებოდა. ეს კი ბალდადის ახალ „ხალიფას“ დედამიწის ნავთობის მარაგის ნახევრის გამგებლად გახდიდა. ამის შემდეგ მას შეეძლო მსოფლიო ეკონომიკის განვითარების ძირითადი ბერკეტი ხელში დაეჭირა – თვითონ განესაზღვრა ნავთობის ფასი. მსოფლიო ეკონომიკის ცენტრებისათვის ეს გამონევეა იყო.

ძირითადად ასეთი პერსპექტივა და არა „დაჩაგრული ქუვეითის განთავისუფლების“ ალტრუისტული წყურვილი ამოძრავებდა დასავლეთის ინდუსტრიული და რეგიონის არაბული ქვეყნების მთავრობებს.

ერაყისა და ქუვეითის მოსაზღვრე რაიონები

თურქეთის მონაწილეობა კოალიციაში უფრო იმით იყო გამოწვეული, რომ არ დაეშვა დასავლეთის ძალების მეტის-მეტი შეტოვვა და ერაყის დაშლა, რასაც შეიძლება მოჰყოლოდა მის ჩრდილოეთ ნაწილში ქურთისტანის სახელმწიფო წარმონაქმნის შექმნა (იხ. ქვეთავი „ქურთები რეგიონულ გეოპოლიტიკაში“).

ისრაელმა არ მიიღო მონაწილეობა ერაყის წინააღმდეგ საბრძოლო მოქმედებაში. ეს გაკეთდა აშშ-ის დაჟინებუ-

ლი მოთხოვნით, იმის გათვალისწინებით, რომ კოალიციის წევრი არაბული ქვეყნებისათვის, რომლებიც ისრაელს არ ცნობენ, მიუღებელი იქნებოდა მასთან ერთად ბრძოლა ერთ-ერთი არაბული ქვეყნის წინააღმდეგ. საპასუხო დარტყმისთვის ისრაელის პროვოცირება რომ მოეხდინა და ამით კოალიცია დაეშალა, ერაყის რეჟიმმა თელ-ავივის აგლომერაციას „სკადის“ ტიპის რაკეტები დაუშინა (მათში არ იდო ქიმიური ან ბაქტერიოლოგიური იარაღი, რისი შიშიც არსებობდა; 39 რაკეტიდან მიზანს მხოლოდ ექვსმა მიაღწია, დანარჩენი ზღვაში ჩავარდა ან უშენ ადგილს დაეცა; მსხვერპლი ერთი ადამიანი იყო). ისრაელის მთავრობა არ აპყვავა პროვოკაციას, რითაც კოალიციის შენარჩუნებას შეუწყობ ხელი.

ამერიკის მეთაურობით 1991 წლის იანვარ-თებერვალში ჩატარებულმა ოპერაცია „უდაბნოს ქარიშხალმა“ სწრაფად გაათავისუფლა ქუვეითი. მოკავშირეები შეიჭრნენ ერაყში. მაგრამ ოპერაცია ბალდადიდან ძალიან შორს შეჩერდა.

პრეზიდენტ ჯორჯ ბუშის (უფროსის) ადმინისტრაციის ამ თავშეკავებას მხოლოდ ერთი ლოგიკური ახსნა თუ მოეძებნება: *მას არ უნდოდა რეგიონში მომხდარიყო მკვეთრი პოლიტიკურ-გეოგრაფიული ცვლილება*, ვინაიდან ერაყის მეზობელ ირანთან ამერიკას კიდევ უფრო მტრული დამოკიდებულება ჰქონდა. ბალდადის აღებას კი შეიძლებოდა მოჰყოლოდა ერაყის დაშლა და სხვა გაუთვალისწინებელი შედეგები.

იმავე 1991 წელს გაერომ ერაყს დაუწესა ეკონომიკური სანქციები და გაგზავნა ინსპექტორები, რომელთაც უნდა გაეკონტროლებინათ მისი განიარაღება. ჩრდილოეთის განედის 33-ე პარალელის სამხრეთით და 36-ე პარალელის ჩრდილოეთით ერაყის სამხედრო ავიაციას აეკრძალა ფრენა. ეს გაკეთდა ბალდადის რეჟიმის მიმართ ოპოზიციური ქურთებისა და სამხრეთში მცხოვრები შიიტი, ე.წ. „ჭაობის არაბების“ ჰაერიდან დასაცავად. მაგრამ სახმელეთო ოპერაციებს ამ რეგიონებში გაერო ვერ აკონტროლებდა. ამიტომაც უშუალოდ „სპარსეთის ყურის ომის“ შემდეგ დასავლეთის მიერ წაქეზებული ქურთების და „ჭაობის არაბების“ აჯანყებები სადამ ჰუსეინმა სისხლში ჩაახშო ისე, რომ მო-

კავშირებისაგან რეალური დახმარება აჯანყებულებს არ მიუღიათ.

მიუხედავად ამისა ჩრდილოეთ ერაყში, ქურთებით დასახლებულ ტერიტორიაზე ფაქტობრივად ქურთული ავტონომია ჩამოყალიბდა.

1990-იან წლებში სამხრეთ ერაყში ქაობების დაშრობით, ბაღდადმა მკვეთრად შეცვალა ეკოლოგიური ვითარება და ადგილობრივი, რეჟიმისათვის არასანდო, მოსახლეობის მიგრაციას შეუწყო ხელი.

2003 წლის გაზაფხულზე ამერიკულ-ბრიტანული სამხედრო ოპერაციის – „თავისუფლება ერაყს“ – ჩატარებისას მოკავშირეებს უკვირდათ, თუ რატომ არ ხვდებიან მათ ყვავილებით ხელში სამხრეთ ერაყის განთავისუფლებული შიიტი არაბები. ამის ასახსნელად ამერიკელმა აღმოსავლეთმცოდნემ, ბერნარდ ლიუისმა, თანამემამულეებს 1991 წლის ამბები შეახსენა: „*არა აქვს გამართლება – თუმცა ზოგი ცდილობს ამას – იმ ხალხის მიტოვებას, ვინც ჩვენ თვითონ წავაქეზეთ ასაჯანყებლად. ჩვენმა ერაყელმა მეგობრებმა... ეს ღალატად მიიჩნიეს. ამან დატოვა, სულ ცოტა, უნდობლობისა და ეჭვის მემკვიდრეობა*“ [Lewis, 2003].

გაეროს სანქციებმა საგრძნობლად დაასუსტა ერაყის სამხედრო პოტენციალი და მისი საფრთხე რეგიონისათვის შემცირდა. ამასთან, არსებობდა ეჭვი, რომ სადამ ჰუსეინის რეჟიმი ცდილობს სამხედრო ძლიერების აღდგენას, მათ შორის მგი-ს შექმნითაც. რეჟიმის რიტორიკა ასეთ ეჭვებს აძლიერებდა.

ახალი ეტაპი ამერიკა-ერაყის ურთიერთობაში 21-ე საუკუნის დამდეგიდან დაიწყო.

მას შემდეგ, რაც 2001 წლის 11 სექტემბერს ისლამური ტერორისტული ქსელის „ალ-კაიდას“ მიერ ორგანიზებული უმძიმესი თავდასხმა მოხდა ამერიკის ქალაქებზე – ნიუ-იორკსა და ვაშინგტონზე – *თეთრმა სახლმა დაგეგმა ტერორიზმის მხარდამჭერი რეჟიმების აღმოფხვრა*. ტერორიზმის მსხვერპლად საკმაოდ მაღლე იქცა სხვა ქვეყნების (ინგლისი, ესპანეთი, საუდის არაბეთი, ეგვიპტე, თურქეთი) მშვიდობიანი მოსახლეობა, იქ ჩასული ტურისტები. „ტერო-

რიზმთან რომი“ სავსებით გასაგები და მისაღები რეაქცია იყო მსოფლიოს ქვეყნების აბსოლუტური უმრავლესობისათვის. გაგებით იქნა აღქმული ტერორისტული ქსელის, ე.წ. „ალ-კაიდას“ ხელმძღვანელების დევნა ავღანეთის ტერიტორიაზე და მათი მხარდამჭერი *თალიბების* რეჟიმის დამხობა 2001 წლის ბოლოს.

2002 წელს ამერიკის 43-ე პრეზიდენტმა *ჯორჯ ბუშმა* (უმცროსმა) „ბოროტების ღერძის“ განადგურების თავისი დოქტრინის თანახმად ამერიკისა და მსოფლიოს მტრებად დასახა ის ქვეყნები, სადაც, მისთვის მიწოდებული ინფორმაციის თანახმად, ტარდებოდა მუშაობა მასობრივი განადგურების იარაღის (*მგი*) საწარმოებლად და რომლებიც ხელს უწყობდნენ საერთაშორისო ტერორიზმს. „ბოროტების ღერძად“ ამერიკის პრეზიდენტმა დაასახელა ერაყი, ირანი და ჩრდილოეთ კორეა, რომელთაც (განსაკუთრებით ერაყსა და ირანს) ერთმანეთთან საერთო არაფერი ჰქონდათ და, ამდენად, „ღერძს“ (ანუ ალიანსს) ვერც შექმნიდნენ.

ამ დოქტრინის შესაბამისად აშშ-ის ადმინისტრაციამ გამოაცხადა, რომ *მგი*-ს ფლობითა ან მისი წარმოებისათვის მზადებით, სადამ ჰუსეინის დიქტატორული რეჟიმი ხიფათს უქმნიდა როგორც რეგიონის სახელმწიფოების, ისე ამერიკის უსაფრთხოებას.

2002 წლის 8 ნოემბერს გაეროს უშიშროების საბჭომ ერთხმად მიიღო 1441-ე დადგენილება, რომლის თანახმადაც ერაყში *მგი*-ს საცავების აღმოსაჩენად ინსპექტორები გაიგზავნა. მაგრამ ოთხთვიანმა ინსპექციამ ვერ დაადასტურა იქ *მგი*-ს არსებობა.

აშშ-ის ადმინისტრაცია და დიდი ბრიტანეთის მთავრობა არ ენდნენ გაეროს ინსპექტორების დასკვნას. ამერიკის მასმედიამ ქვეყნის მოქალაქეების უმრავლესობა დააჯერა, რომ „9/11“-ის ტერორისტული აქტები ერაყიდან მოდიოდა (სინამდვილეში ტერორისტები წარმოშობით საუდის არაბეთიდან და ეგვიპტიდან იყვნენ). ვაშინგტონმა და ლონდონმა იმდენად სერიოზულად წარმოადგინეს სადამ ჰუსეინის რეჟიმის საფრთხე მსოფლიოსათვის, რომ მისი მოშორება

სამხედრო წესით სავსებით დასაშვები ჩანდა. ანტიერაყულ კოალიციაში შევიდა 30-ზე მეტი სახელმწიფო, მათ შორის ესპანეთი, იტალია, ავსტრალია, ქუვეითი, კატარი და ა.შ. „პოსტ-საბჭოთა სივრციდან“ კოალიციას შეუერთდა უკრაინა, საქართველო, აზერბაიჯანი და უზბეკეთი (ეს უკანასკნელი მალე გამოეთიშა), მოგვიანებით – სომხეთი. სპარსეთის ყურეში და მიმდებარე რეგიონში 2003 წლის მარტისათვის გაიგზავნა დიდი სამხედრო ნაწილები.

მსოფლიო საზოგადოებრივი აზრი, ისევე როგორც გაეროს უშიშროების საბჭო, გაყოფილი აღმოჩნდა. საფრანგეთის, გერმანიის, რუსეთის, ჩინეთის, თურქეთის, არაბული ქვეყნების უმრავლესობის მთავრობებმა და მოსახლეობამ ერაყის განიარაღებისათვის სამხედრო მეთოდის გამოყენება მიუღებლად მიიჩნიეს.

შეიქმნა პარადოქსული სიტუაცია: სადამ ჰუსეინს, ვისაც მსოფლიოში ცოტა ვინმე თუ მიიჩნევდა „მშვიდობის სიმბოლოდ“ და ვისი წასვლაც ქვეყნის სათავედან თვით ერაყელთა უმრავლესობასაც კი არ დაამნუხრებდა, ფაქტობრივად მხარში ამოუდგა პაციფისტურად განწყობილი მასა. მსოფლიოს მრავალ ქვეყანაში (მათ შორის აშშ-სა და დიდ ბრიტანეთშიც კი) იმართებოდა, ხალხის აზრით, „უკანონო ომის“ საწინააღმდეგო დემონსტრაციები, ზოგან ერთდროულად მილიონამდე ადამიანის მონაწილეობით. არაბულ ქვეყნებში საზოგადოებრივი აზრი ანტიამერიკანიზმით აღმოჩნდა გამსჭვალული.

ახლო აღმოსავლეთის ქვეყნების მთავრობებს არ შეეძლოთ საზოგადოებრივი აზრის სრული იგნორირება. მაგალითად, ომის წინააღმდეგი აღმოჩნდა თურქეთის მოსახლეობის აბსოლუტური უმრავლესობა. თურქეთის პარლამენტმა 2003 წლის 1 მარტს აუკრძალა ამერიკის სამხედრო თვითმფრინავებს თურქეთის აეროდრომებზე დაჯდომა. ამერიკის სამხედრო ხომალდებზე მყოფი ჯარის ნაწილები სამ კვირას ამაოდ ელოდნენ გადასხმას სამხრეთ თურქეთის ნავსადგურებში. ბოლოს ისინი იძულებული გახდნენ სუეცის არხის გავლით სპარსეთის ყურეში წასულიყვნენ, რათა სამხრეთიდან შეეტიათ ბაღდადზე.

„არაბული ქუჩის“ მწვავე რეაქცია ახსნა ცნობილმა პალესტინელმა მწერალმა ნასერ ად-დინ ნაშაშიბიმ ისრაელის გაზეთ „The Jerusalem Post“-ისათვის მიცემულ ინტერვიუში:

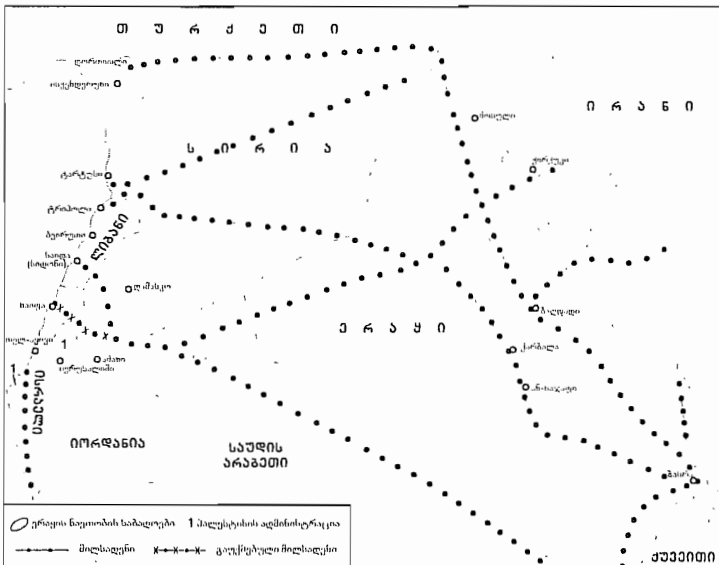
„არაბები მხარს უჭერენ სადამ ჰუსეინს არა იმის გამო, რომ მათ დესპოტური მმართველები უყვართ, არამედ იმის გამო, რომ მან ხალხს სიამაყის გრძნობა შესძინა ამერიკასთან [კონფრონტაციაში] არაბული ინტერესების დაცვით... არაბ ხალხებს უნდათ დემოკრატია, მათ უნდათ მოდერნიზაცია, მაგრამ არ უნდა ველოდოთ, რომ ისინი თავიანთ საზოგადოებებს 24 საათის განმავლობაში გარდაქმნიან და ისიც ფრთოსანი რაკეტებით დაბომბვის ქვეშ... სადამ ჰუსეინისნაირი ხალხი ხარობს პალესტინელთა გაჭირვებაზე, ისინი აგრეთვე იყენებენ განუვითარებლობის პრობლემას, მდიდარ და ღარიბ ქვეყნებს შორის არსებულ დიდ განსხვავებას, მთელი ახლო აღმოსავლეთის განვითარების საჭიროებას. თქვენ რომ ამ პრობლემების, ამ გაჭირვების მოსპობა შეგეძლოთ, მაშინ თქვენ აღმოფხვრიდით სადამისნაირი ხალხის ხელმძღვანელობაში მოსვლის საშუალებასაც“ [Abu Toameh, 2003].

როდესაც პოლიტოლოგები ომის წინ მსჯელობდნენ ერაყის წინააღმდეგ სამხედრო აქციის განხორციელებაზე, დიდ ყურადღებას აქცევდნენ ერაყის არაჩვეულებრივ სიმდიდრეს ნავთობის რესურსებით (იხ. ნახ. 12.3), რომლის კონტროლი დიდ გეოეკონომიკურ და გეოპოლიტიკურ უპირატესობას იძლევა. არაბულ ქვეყნებში ეჭვიც არ ეპარებოდათ, რომ ერაყში ომის ძირითადი მიზანი იყო ნავთობის რესურსების ხელში ჩაგდება (იორდანიაში, მაგალითად, ასე ფიქრობდა მოსახლეობის 83 პროცენტი [Banerjee, 2003]).

მართლაც, ერაყში შესული მოკავშირეთა არმიები ძალიან ზრუნავდნენ, რათა არ დაზიანებულიყო ნავთობსარეწები და ნავთობგადამამუშავებელი საწარმოები. სამწუხაროდ, ნაკლები ყურადღება ექცეოდა კულტურული მემკვიდრეობის დაცვას. ამიტომაც ადგილობრივმა მაროდიორებმა გაძარცვეს მსოფლიო ისტორიისათვის უნიკალური მნიშვნელობის მქონე ბაღდადის მუზეუმი, დაწვეს ბაღდადის ცნობილი ბიბლიოთეკა და სხვ.

ნახ. 12.3.

ერაყის ნავთობის საბადოები და მილსადენები დასავლეთ აზიაში

ამასთან ერთად, ზოგი ექსპერტი ფიქრობდა, რომ ნავთობი არ იყო ერაყის ომის ძირითადი მიზეზი. მათი აზრით, ამერიკის რეალური (მაგრამ ოფიციალურად გამოუცხადებელი) გეგმის პირველი ნაწილი უნდა ყოფილიყო „ბოროტების ღერძიდან“ უსუსტესი რგოლის ამოგდება, რეგიონისათვის თავისი პოლიტიკური ნებისა და სამხედრო ძალის დემონსტრირება [Roy, 2003] და, შემდეგ, „ირანის პრობლემის მოგვარება“.

პრეზიდენტმა ჯორჯ ბუშმა, როგორც ჩანს, დაუჯერა, როგორც პრესა უწოდებდა, „ერაყის ომის არქიტექტორს“, თავდაცვის მინისტრის იმდროინდელ მოადგილეს პოლ ვოლფოვიცს და მის რამდენიმე თანამზრახველს, რომელთაც აშფოთებდათ ირანის მოსალოდნელი ბირთვული საფრთხე ისრაელისათვის და, ამიტომაც, ირანსა და ისრაელს შორის ამერიკელთა ჩადგომა სურდათ.

ისრაელის ხელისუფლება არც მაღავდა, რომ მის ინტერესებში იყო არა იმდენად უშუალოდ ერაყის ოკუპაცია,

არამედ ამ „ადვილი ოპერაციის“ შემდეგ ირანის მიმართ სანქციების გამკაცრება. 2002 წლის ბოლოს ისრაელის პრემიერ-მინისტრმა არიელ შარონმა პირდაპირ მოუწოდა საერთაშორისო საზოგადოებრიობას „ერაყთან ომის დამთავრების შემდეგ კონცენტრირება მოახდინოს ირანზე... მისი ხელმძღვანელობა ძალას არ იშურებს, რომ მასობრივი განადგურების იარაღს დაეუფლოს. ეს... საფრთხეს უქმნის არა მარტო ისრაელსა და ახლო აღმოსავლეთის ქვეყნებს, არამედ ევროპასაც“ [Times, November 5, 2002]. უნდა აღინიშნოს, რომ დიდი ბრიტანეთის საგარეო საქმეთა მინისტრმა იმავე დღეს დაგმო ეს მეტისმეტად გულახდილი მოწოდება.

სამხედრო აქციას ერაყში განსაკუთრებით ეწინააღმდეგებოდა საფრანგეთი, რომლის მხრიდანაც ვეტოს მუქარა ამერიკამ და ბრიტანეთმა გამოიყენეს საბაბად, რათა აღარ გაეტანათ გაეროს უშიშროების საბჭოზე ახალი რეზოლუციის პროექტი, რომლითაც ერაყის წინააღმდეგ ომს საერთაშორისო მხარდაჭერა მიეცემოდა. ასეთი რეზოლუციის სასარგებლოდ უშიშროების საბჭოს 15 წევრის კვალიციფიური უმრავლესობის, ანუ 9 ხმის, მიღებაც კი საეჭვო ჩანდა.

გაეროს უშიშროების საბჭოს გვერდის ავლით პრეზიდენტმა ბუშმა ახლო აღმოსავლეთში „დემოკრატიის დაფუძნების“ ექსპერიმენტი წამოაწყებინა თავის ქვეყანას და მის მიერ შექმნილ კოალიციას.

სერ უინსტონ ჩერჩილს ეკუთვნის უკვდავი სიტყვები: „შეერთებული შტატები ყოველთვის იპოვიან სწორ გზას, მას შემდეგ, რაც ყველა სხვა გზას მოსინჯავენ!“

შეიძლება ითქვას, რომ ერთ-ერთი ასეთი „სხვა გზა“ მოსინჯა ერაყში ამერიკამ 2003 წელს.

ერაყს, რომელიც მართლაც იმართებოდა სასტიკი დიქტატორის, სადამ ჰუსეინის მიერ (ის 2006 წლის 31 დეკემბერს ჩამოახრჩვეს), დააბრალეს მასობრივი განადგურების იარაღის და მათი გადასატანი საშუალებების – რაკეტების – ქონა. თუმცა გაეროს ინსპექტორების ჯგუფმა ექსპერტ ჰანს ბლიქსის ხელმძღვანელობით 2003 წლამდე ჩატარებული საგულდაგულო კვლევის შემდეგ ცალსახად უარყო ეს ბრალდებები, ბუშმა მაინც წამოიწყო ომი ერაყში. მას

მხარი აუბა დიდი ბრიტანეთის პრემიერ-მინისტრმა ტონი ბლერმა, რომელმაც „თავი დაარწმუნებინა“ ბრიტანულ დაზვერვას, რომ თითქოს სადამ ჰუსეინს აქვს მასობრივი განადგურების ისეთი იარაღი და რაკეტები, რომლითაც ლამის დაუყოვნებლივ შეუძლია ბრიტანეთის რაკეტული დაბომბვა. ბუშს მიემხრნენ აგრეთვე ესპანეთის პრემიერ-მინისტრი ხოსე მარია ასნარი, იტალიის პრემიერ-მინისტრი სილვიო ბერლუსკონი და სხვები.

2003 წლის 20 მარტს კოალიციის, ძირითადად კი ამერიკულ-ბრიტანულმა, ნაწილებმა დაიწყეს სამხედრო მოქმედება ერაყში, ადვილად დაამარცხეს მისი არმია და სამი კვირის შემდეგ სამხედრო კონტროლი დაუნესეს მთელ ქვეყანას.

ამერიკამ ერაყში თავიდან საკუთარი დროებითი ადმინისტრაცია შექმნა. ერაყის ახალი მთავრობის შექმნა კი ძალიან გაჭირდა. საბოლოოდ, ის შეიქმნა ქვეყნის მოსახლეობის უმრავლესობის – შიიტი არაბების – დომინაციით. მაგრამ მისი გავლენა მთელ ქვეყანას არ სწვდება და 2008 წელსაც მისი მდგრადობა დამოკიდებულია ამერიკის სამხედრო ძალის ყოფნაზე ერაყში.

2005 წლის აპრილში ამერიკის დაზვერვის ცენტრალური სამმართველოს ინსპექტორებმა ოფიციალურად და საბოლოოდ განაცხადეს, რომ *სადამის დროინდელ ერაყს არ ჰქონდა მასობრივი განადგურების იარაღი*. ერაყში ვერ იპოვეს ვერც ქიმიური, ვერც ბაქტერიოლოგიური და, კიდევ უფრო ძნელად დასამალი, ბირთვული იარაღის კვალი.

ამრიგად, აშშ-ის მიერ ერაყის წინააღმდეგ გაჩაღებული ომის ერთ-ერთი უმთავრესი არგუმენტი გაბათილდა. ეს უკვე 2003 წლის დამდეგსვე იცოდნენ. მაგრამ იმ დროს ომისათვის ყველაფერი მზად იყო, ჯარები – მობილიზებული, იარაღი – შემოზიდული. ვილაც მეცნიერთა დასკვნის გამო ახლო აღმოსავლეთიდან უკან ხომ არ წაიყვანდნენ ავიაზიდებს! ეს ხომ ამერიკის პრესტიჟს მიწასთან გაასწორებდა! თანაც საქმე მარტივი ჩანდა: ერაყის განთავისუფლებას დიქტატურისაგან ადგილობრივი მოსახლეობა სიხარულით უნდა შეხვედროდა, ხოლო ბაღდადიდან თეი-

რანამდე (აი მთავარი მიზანი!) სულ ხუთასიოდე კილომეტრი დარჩებოდა.

პიტერ გელბრეითი თავის წიგნს ერაყის კრიზისის შესახებ [Galbraith, 2006] ეპიგრაფად უმძღვარებს 1931 წელს სომერსეტ მოემის მიერ ადაპტირებულ არაბულ იგავს:

ბატონმა მსახური გაგ ზავნა ბაღდადის ბაზარში. მსახური მალე ძალიან შეშინებული დაბრუნდა: „ბაზარში სიკვდილს შევხვდი და ძალიან უცნაურად შემომხედაო. გთხოვ, მათხოვე ცხენი, სამარრაში წავალ და დავემალებიო“ [სამარრა ბაღდადის ჩრდილოეთით მდებარე ქალაქია, ისტორიული შიიტური ტაძრით: რ.გ.]. ბატონმა ათხოვა ცხენი მსახურს, რომელმაც სამარრაში გაჰქუსლა. თვითონ ბატონი კი წავიდა ბაზარში, სიკვდილს შეხვდა და ჰკითხა, „რატომ შეხედე ისე უცნაურად ჩემს მსახურს, რომ ის შიშით ბაღდადიდან გაიქცაო?“. სიკვდილმა მიუგო: „ძალიან გამიკვირდა, ბაღდადში რომ იყო, მე ხომ მასთან შეხვედრა ამაღამ სამარრაში მაქვს დანიშნულიო“.

გელბრეითის წიგნის ძირითადი ტექსტი კი იწყება 2006 წლის მარტის მოვლენებით: სამარრას მეცხრე საუკუნის შიიტური მიზგითი ტერორისტული [სუნიტური] ქსელის ალ-კაიდას წევრებმა ააფეთქეს. ამას მოჰყვა შიიტების მიერ სუნიტური მიზგითების აფეთქება და ძალადობის ციკლის გამძაფრება.

ერაყში 2003-2007 წლებში დაიღუპა, დასახიჩრდა და დაიჭრა მეოთხედ მილიონზე მეტი ადამიანი და სამოქალაქო-სექტარულ ომს დასასრული არ უჩანს. რამდენიმე მილიონი ადამიანი ქვეყნიდან გაიხიზნა. სადამ ჰუსეინის რეჟიმი, რაოდენ ტირანულიც არ უნდა ყოფილიყო იგი, ასეთი რაოდენობის მსხვერპლს არ ითხოვდა და ადამიანებს შიში მხოლოდ მთავრობის მიმართ ჰქონდათ. ახლა კი საფრთხე ყველა მხრიდანაა მოსალოდნელი, შიში ყოვლისმომცველი გახდა. ეს ადამიანთა ფსიქიკურ ჯანმრთელობასაც არყევს.

მსოფლიოს უძლიერესი სახელმწიფო, ამერიკა კი უძლურია უკან, ბოთლში შეაგდოს თავისივე გამოშვებული ჯინი.

სადამ ჰუსეინის რეჟიმის დაცემა ერაყში მოასწავებს სულ სხვაგვარი გეოპოლიტიკური სიტუაციის აღმოცენებას

ახლო აღმოსავლეთში და, გარკვეულწილად, მსოფლიოში.

ერთი მხრივ, არაბულ ქვეყნებს შორის სამხედრო თვალ-საზრისით ერთ-ერთი უძლიერესი და აგრესიული სახელმწიფო კარგა ხანს არ შეუქმნის საფრთხეს თავის მეზობლებს.

მეორე მხრივ, პარადოქსია, მაგრამ ამერიკამ ხელი შეუწყო თავისივე მტრის – ირანის ისლამური (შიიტური) რეჟიმის ფაქტობრივ გაძლიერებას, ვინაიდან პოლიტიკურ არენას მოაშორა თეირანის მთავარი მტერი – სადამ ჰუსეინი. გარდა ამისა, ერაყში ადგილობრივი შიიტი აიათოლების* ავტორიტეტი პოლიტიკაში გადამწყვეტი გახდა.

2003 წლამდე ერაყის მმართველი რეჟიმი, მართლაც, ახორციელებდა ტერორს საკუთარი მოსახლეობის მიმართ, მაგრამ საერთაშორისო (მათ შორის „ალ-კაიდას“) ტერორისტები ერაყში ვერ გაიჭაჭანებდნენ. 2003 წლიდან კი ერაყში ტერორიზმმა თავი აიშვა და მისი შეკავება დემოკრატიული მეთოდებით შეუძლებელი გახდა.

არაა მოსალოდნელი, რომ ამერიკამ დაუშვას ერაყის დაშლა ეთნო-რელიგიური ნიშნით (ეს აუცილებლად მოასწავებს ახალ ომებს რეგიონში, მაგალითად, თურქეთის ინტერვენციას ერაყის ქურთისტანში, ანდა ირანის გავლენის გაძლიერებას შიიტებით დასახლებული ერაყის სამხრეთ რაიონებში). მაგრამ რეალურად ერაყის ქურთისტანში სრულებით ავტონომიური მთავრობა ჩამოყალიბდა, საკუთარი არმიითა და პოლიციით.

ამ წიგნის პირველ გამოცემაში, რომელიც ერაყის ომის საწყის ეტაპზე, 2003 წელს, გამოვიდა, მე გამოვთქვამდი ერთგვარ პროგნოზს:

„უნდა ვივარაუდოთ, რომ ამერიკის, დიდი ბრიტანეთისა და მათ მოკავშირეთა სამხედრო ნაწილებს საკმაო ხანს მოუწევთ ერაყში ყოფნა. კოალიციის ძალების წინააღმდეგ პარტიზანულმა მოძრაობამ შეიძლება თვეები (წლები?) გასტანოს. უკვე 2003 წელს ამერიკის სამხედრო დანაკარგმა ომისშემდგომ პერიოდში დიდად გადააჭარბა უშუალოდ ომის პერიოდის დანაკარგებს. მზარდი მსხვერპლი უარყოფითად ზემოქმედებს ამერიკის საზოგადოებრივ აზრზე,

რამაც ვაშინგტონის ადმინისტრაცია შეიძლება აიძულოს, მეცვალოს თავისი პოლიტიკა ახლო აღმოსავლეთში, კერძოდ, ე.წ. „ბოროტების ღერძის“ მიმართ.

საერთო ჯამში, შეიძლება აღმოჩნდეს, რომ ერაყში სამხედრო გამარჯვების მოპოვებაზე უფრო რთული მშვიდობის მოპოვება გახდეს“.

სამწუხაროდ, ეს პროგნოზი მართლდება.

2007 წლის სექტემბერში ბი-ბი-სი-ს მსოფლიო სამსახურის დაკვეთით 22 ქვეყანაში გამოკითხულ 23 ათასზე მეტ რესპონდენტს შორის 67 პროცენტი მოითხოვდა ერაყიდან უცხოეთის ჯარების გაყვანას (მათ შორის 39 პროცენტი – დაუყოვნებლივ, 28 პროცენტი კი – თანდათანობით გასვლას). მეზობელ თურქეთში კოალიციური ძალების დაუყოვნებლივ გაყვანას 64 პროცენტი უჭერდა მხარს, ეგვიპტეში – 58 პროცენტი, რუსეთში – 50 პროცენტი. შეერთებულ შტატებშიც კი იგივე მაჩვენებელი 24 პროცენტს შეადგენდა, რაც მკვეთრი ზრდაა წინა წლის მაჩვენებელთან შედარებით [Нольшинство, 2007]

ამრიგად, მსოფლიო საზოგადოებრივი აზრი ძალიან უარყოფითადაა განწყობილი ერაყში კოალიციური ძალების დარჩენის მიმართ.

მაგრამ პოლიტიკური რეალობა ისეთია, რომ სერიოზული შეცდომის დაუყოვნებლივი გამოსწორების მცდელობა შეიძლება უფრო მეტი უბედურების მომტანი აღმოჩნდეს. იმ პირობებში, როდესაც ერაყის ახალ ხელისუფლებას ჯერ არ შეუძლია უზრუნველყოს მოსახლეობის უსაფრთხოება, კოალიციურ ძალებს (რომელთა შორის საკმაოდ მნიშვნელოვან სეგმენტს, სიდიდით მესამეს, ამერიკული და ბრიტანული ძალების შემდეგ, ამჟამად შეადგენს საქართველოს არმიის ორი ათასიანი კონტინგენტი) აქვთ სერიოზული პასუხისმგებლობა ერაყის სახელმწიფოს წინაშე.

2007 წლის სექტემბერში პრეზიდენტმა ბუშმა გამოაცხადა, რომ ერთ წელიწადში 160 ათასიდან 130 ათასამდე შემცირებს ამერიკულ სამხედრო კონტინგენტს ერაყში, საიდანაც უკვე გავიდა ამერიკის მოკავშირეთა უმეტესობა.

თუკი აშშ-ში ახალი პრეზიდენტის არჩევის შემდეგ

ერაყის მიმართ ამერიკის პოლიტიკა მეტისმეტად რადიკალურად შეიცვლება, ამას რეგიონში დამატებითი პრობლემების წარმოშობა შეიძლება მოჰყვეს.

საუდის არაბეთი: განვითარების ახალი სტადიის მიჯნასთან?

სამეფოს დამაარსებელს, 1953 წელს გარდაცვლილ მეფე აბდულაზიზ ას-საუდს, მრავალი ცოლისა და მხევლისაგან ორასზე მეტი შვილი დარჩა, რომლებიც თავის მხრივ გამრავლდნენ. ვარაუდობენ, რომ საუდიანი უფლისწულებისა და მათი ოჯახის წევრების რაოდენობა 20 ათასს ბევრად სჭარბობს. დინასტია ქმნის ქვეყნის ელიტას, უკვე საკმაოდ განშრევებულსა და არაერთგვაროვანს. მეფე აბდულაზიზის ყველა შთამომავალი ღებულობს ყოველთვიურ სახელმწიფო შემწეობას რამდენიმე ათასიდან მილიონ დოლარამდე – იმის შესაბამისად, თუ დინასტიის დამაარსებლის რომელი რიგის მემკვიდრეა იგი.

რეგიონის პოლიტიკური მომავლისათვის უმნიშვნელო არ არის საუდის სამეფო დინასტიის მემკვიდრეობითობა. მეფობა აქ გადადის ძმიდან ძმაზე. დღემდე მეფობენ აბდულაზიზის ძენი, ანუ დინასტიის მეორე თაობა. მსცოვანი და პარალიზებული მეფე ფაჰდის სახელით ქვეყანას კარგახანს მართავდა მისი თითქმის ასევე მსცოვანი ძმა, უფლისწული აბდულა, რომელიც 2005 წელს გამეფდა. ხომ არ შეიძლება კრიზისი გამოიწვიოს და თვით მონარქიის იდეას შეურყიოს საფუძველი მომდევნო თაობისათვის ტახტის გადაცემის პროცედურამ?

მმართველმა დინასტიამ თავისი ქვეყანა აქცია ყველაზე მილიტარიზებულ სახელმწიფოდ არაბულ ქვეყნებს შორის. ბიუჯეტის თითქმის 40 პროცენტი სამხედრო ხარჯებს ხმარდება: მხოლოდ ავიაციის შენახვას (ახალი შენაძენის გარეშე) წლიურად ერთი მილიარდი დოლარი ესაჭიროება. 1991-2001 წლებში ამერიკამ საუდის არაბეთს მიჰყიდა 40,6 მილიარდი დოლარის ღირებულების სამხედრო ტექნიკა.

ასეთ შემთხვევაში ყოველთვის წარმოიშობა კითხვები: რისთვის სჭირდება ქვეყანას ამდენი საჭურველი? ვისგან ელის საფრთხეს? ვისთან აპირებს ომს?

მსოფლიოში უდიდესი ნავთობის საბადოების მფლობელი საუდის არაბეთის კეთილდღეობა მთლიანად არის დამოკიდებული ამ ენერგეტიკულ ნედლეულზე. ნავთობი იძლევა მისი საექსპორტო შემოსავლის 90-95 პროცენტს და საგადასახადო შემოსავლის 75 პროცენტს. ეს ქვეყანას საშუალებას აძლევს, შეინახოს დიდი სახელმწიფო აპარატი, უზრუნველყოს ქვეყნის მოქალაქეთა სოციალური კეთილდღეობა და კარგად შეაიარაღოს არმია.

1980-1990-იან წლებში ნავთობის ფასის კლების ტენდენციის გამო საუდის არაბეთის საშუალო მოქალაქე შეფარდებით გაღარიბდა. ეროვნული შემოსავალი ერთ სულ მოსახლეზე 1982 წელს შეადგენდა 28 ათას დოლარს, 2001 წელს კი 7 ათასს. 21-ე საუკუნის დასაწყისიდან ნავთობის მსოფლიო ფასების უპრეცედენტო ზრდამ კვლავ გამოასწორა სამეფოს ეკონომიკური მდგომარეობა.

უფასო განათლების სისტემამ საუდის არაბეთში ბევრი განათლებული ადამიანი წარმოშვა. ქვეყანაში საკმაოდ დიდია ევროპასა და ამერიკაში განათლებამიღებულთა რიცხვიც. მათ სხვანაირი ცხოვრება უნახავთ, რომელსაც, მართალია, თავის სამშობლოში სრულად ვერ დანერგავენ, მაგრამ რაღაც სიახლის ელემენტის შეტანას ცდილობენ. ახლა კი ისინი უკმაყოფილებას გამოთქვამენ იმის გამო, რომ განათლების ცენზის შესაბამისი სამუშაო თავიანთ ქვეყანაში არა აქვთ.

რელიგიური ინსტიტუტების სახელმწიფო აპარატში ჩართვის პოლიტიკური კონსენსუსი დაშალა სპარსეთის ყურის პირველი ომის შედეგებმა, განსაკუთრებით კი 1992 წელს არ-რიადის სამხრეთით, 80 კილომეტრში, ამერიკული სამხედრო-საჰაერო ბაზის, *პრინს-სულტანის*, დაფუძნებამ. ისლამის წმინდა მიწაზე განლაგებული უცხოური ბაზა, სადაც მსუბუქად ჩაცმული ქალებიც კი მსახურობდნენ, ძირითადი გამლიზიანებელი გახდა მუსლიმი ფუნდამენტალისტებისათვის.

შესუსტდა სამიოდე საუკუნის განმავლობაში არსებული კავშირი ას-საუდის დინასტიასა და აბდ ალ-ვაჰაბის მიმდევრებს შორის. თავის დროზე სწორედ ვაჰაბიზმმა (იხ. თავი 4) მიანიჭა ლეგიტიმურობა საუდის დინასტიას. 21-ე საუკუნის დამდეგს კი რელიგიური ინსტიტუტების სრული მხარდაჭერა დინასტიამ დაკარგა. ჯერ კიდევ 1990-იანი წლების დასაწყისში მეფეს შეეძლო მიეღო ნებისმიერი ფათვა* ულამას* უმაღლესი საბჭოსაგან, მაგალითად, თანხმობა უცხო (თანაც არაისლამური) სახელმწიფოს არმიის ნაწილების საუდის არაბეთში განლაგებაზე. 21-ე საუკუნის დამდეგს კი სამეფო კარის დაუკითხავად ულამას უმაღლესმა საბჭომ საწინააღმდეგო ფათვა გამოსცა. მანვე აკრძალა არამუსლიმებისათვის მხარდაჭერა ისლამურ ქვეყნებთან ომში. ამიტომაც მაშინდელი რეგენტი, უფლისწული აბდალა, სულაც არ მოიქცა თვითნებურად, როდესაც 2001 და 2003 წელს ამერიკელებს აუკრძალა საუდის არაბეთში განლაგებული სამხედრო ბაზის გამოყენება შესაბამისად ავღანეთისა და ერაყის წინააღმდეგ: მას არ შეეძლო რელიგიური ინსტიტუტებისა და ხალხის ფართო მასების განწყობის წინააღმდეგ ნასვლა.

ერაყის ომის შემდეგ საუდის არაბეთს, ერთი მხრივ, მოეხსნა სადამ ჰუსეინის საფრთხე. მეორე მხრივ კი ამერიკას ერთგვარად დაეკარგა სტრატეგიული ინტერესი საუდის არაბეთის მიმართ. 2003 წელს პრინს-სულტანის სამხედრო-საჰაერო ბაზა გატანილი იქნა და ამერიკული თვითმფრინავების ბაზირება ახლა კატარში ხდება.

არ მატებს ამერიკელთა სიმპათიას საუდის არაბეთის მიმართ ის ტერორისტული აქტები, რომლებიც ნიუ-იორკსა და ვაშინგტონში იქნა ჩადენილი 2001 წლის 11 სექტემბერს (მონაწილეთა უმრავლესობა საუდის არაბეთიდან იყო). რადიკალური დაჯგუფებები, მათ შორის ალ-კაიდა-ს ტერორისტული ქსელი, რომელსაც არ-რიადის მთავრობაც კი „ისლამის მტრების“ სიაში შეაქვს, ტერორისტულ აქტებს ამერიკელებისა და დასავლეთის სხვა მოქალაქეთა წინააღმდეგ თვით საუდის არაბეთის ტერიტორიაზეც ახორციელებენ. თუმცა, ნათელია, რომ ასეთი ტერორისტული აქ-

ტები საუდიანთა დინასტიის წინააღმდეგაცაა მიმართული, ამერიკაში ისინი ანტიარაბულ გრძნობებს აღვივებენ.

ამავე დროს, პოლიტიკაში პრაგმატიზმი მძლავრობს. 2008 წლის დამდეგს, ახლო აღმოსავლეთში თავისი მოგზაურობისას, აშშ პრეზიდენტმა ჯორჯ ბუშმა საუდის არაბეთი რეგიონში ირანის გამაწონასწორებელ ძალად მიიჩნია. ამერიკა დამატებით მიჰყიდის მას უახლეს სამხედრო ტექნიკას და დაეხმარება „მშვიდობიანი ბირთვული პროგრამის“ განხორციელებაშიც.

მართლაც, საუდის არაბეთი არაა ის ქვეყანა, რომელიც ადვილად შეიძლება დაისაჯოს ან უგულვებელყოფილ იქნეს. ნავთობის უზარმაზარი რესურსები, მის ტერიტორიაზე მდებარე ისლამის მთავარი წმინდა ადგილები ის ფაქტორებია, რომლებიც საშუაშ ხდის ნებისმიერ დესტაბილიზაციას რეგიონში ტერიტორიით უდიდეს სახელმწიფოში. ამ თვალსაზრისით, მსოფლიოს აინტერესებს, თუ როგორი იქნება მისი მომავალი, რომლის პროგნოზირება საკმაოდ ძნელია.

სხვა არაბული ქვეყნები: მცირე წონასწორობა

1952 წლის რევოლუციამ გააუქმა მონარქია ეგვიპტეში, რომელმაც დამოუკიდებელი პოლიტიკის გატარება დაიწყო. 1956 წელს კაირომ ცალმხრივი აქტით მოახდინა სუეცის არხის ნაციონალიზაცია, საბაბად კი გამოიყენა დასავლეთის ქვეყნების უარი, დაეფინანსებინათ ასუანის მაღლივი კაშხლის მშენებლობა. არხის ნაციონალიზაციის საპასუხოდ დიდმა ბრიტანეთმა და საფრანგეთმა განახორციელეს სამხედრო აქცია, რომელიც მათი მხრიდან „ქვემეხიანი ნავეების დიპლომატიის“ უკანასკნელი და წარუმატებელი დემონსტრაცია აღმოჩნდა. „ბებერმა იმპერიალისტებმა“ ძალიან ნაგვიანევად და მოუხეშავად სცადეს ისტორიის ჩარხის შემობრუნება.

ევროპის ძველი კოლონიური იმპერიების ინტერვენციას მხარი აუბა ისრაელმა. უფრო სწორედ, სამხედრო ოპერაცია დაიწყო 30 ოქტომბერს გამთენიისას, როდესაც ისრაელის

ტანკები სინას ნახევარკუნძულზე შევიდნენ და მალე სუეცის არხს მიაღწიეს. ეს წინასწარშეთანხმებული შეჭრა დიდი ბრიტანეთისა და საფრანგეთის მთავრობებს სჭირდებოდათ ეგვიპტეში თავისი ინტერვენციის გასამართლებლად.

ამერიკამ (რომელთანაც წინასწარი კონსულტაცია ლონდონმა და პარიზმა არ ჩაატარეს) და საბჭოთა კავშირმა გაეროს უშიშროების საბჭოში შეიტანეს ერთობლივი რეზოლუცია, რომელიც მოითხოვდა ისრაელის დაუყოვნებლივ გასვლას ეგვიპტის ტერიტორიიდან.

გაეროში პირველი შემთხვევა იყო, რომ ამერიკის მიერ შეტანილ რეზოლუციას ვეტო დაადეს მისივე მოკავშირე საფრანგეთმა და დიდმა ბრიტანეთმა. ამერიკის აღშფოთებულმა პრეზიდენტმა *დუაით აიზენჰაუერმა* რეზოლუცია გაეროს გენერალურ ასამბლეაზე გაიტანა, სადაც ვეტოს უფლება არ მოქმედებს, და ხმათა დიდი უმრავლესობა მიიღო.

ამასობაში, 31 ოქტომბერს ბრიტანულ-ფრანგულმა ავიაციამ დაიწყო სუეცის არხის ზონაში მდებარე ეგვიპტური ქალაქების დაბომბვა, რასაც მძაფრი საერთაშორისო პროტესტი მოჰყვა. უმკაცრესად დაგმო ეს აქცია ვაშინგტონმა. მუქარა გაისმოდა კრემლიდანაც, რომელმაც ფაქტობრივად ბირთვული ულტიმატუმი წაუყენა ანგლო-ფრანკო-ისრაელურ კოალიციას. ბევრად უფრო გვიან გაირკვა, რომ ულტიმატუმი ბლეფი იყო, მაგრამ დასავლეთში თვლიდნენ, რომ იმდროინდელი საბჭოთა ლიდერის, იმპულსური ნიკიტა ხრუშჩოვისაგან, ყველაფერი იყო მოსალოდნელი [Васильев, 1993, 47-51].

„სუეცის კრიზისი“ პარიზსა და ლონდონში მთავრობების შეცვლით დამთავრდა. ისრაელი თავის საზღვრებს დაუბრუნდა. ეგვიპტის ქარიზმატული ლიდერი, *გამალ აბდელ ნასერი*, მიუხედავად დაბომბილი ქალაქებისა და ისრაელის მიერ მისი სატანკო დივიზიების განადგურებისა, გამარჯვებას ზეიმობდა. ეგვიპტე აღიარეს არაბული ნაციონალიზმის წინამძღოლად.

1958 წელს ეგვიპტემ სირიასთან ერთად შექმნა *გაერთიანებული არაბული რესპუბლიკა*. თითქოს იწყებოდა არაბუ-

ლი ქვეყნების გაერთიანება, ხორცი ესხმებოდა პანარაბიზმის იდეას. მაგრამ ადგილობრივი ელიტების ინტერესები მძაფრ წინააღმდეგობაში აღმოჩნდა საერთო-არაბულ იდეალებთან.

1961 წლის სექტემბერში სირიელმა ოფიცრებმა, რომელთაც ჩათვალეს, რომ ეგვიპტე უგულვებელყოფს სირიის ინტერესებს, აიღეს ძალაუფლება დამასკოში და გამოიყვანეს სირია გაერთიანებული არაბული რესპუბლიკის შემადგენლობიდან. ეგვიპტემ შეინარჩუნა ეს სახელი 1971 წლამდე, იმ ამავ იმედით, რომ არაბული სახელმწიფოების გაერთიანება ისევ დაიწყებოდა. ეგვიპტემ და სირიამ, რომელთაც 1961 წელს ურთიერთობა ძალიან დაეძაბათ, 1966 წელს აღადგინეს დიპლომატიური ურთიერთობა და სამხედრო კავშირიც კი შექმნეს.

1967 და 1973 წლებში ეგვიპტე მონაწილეობდა ისრაელთან არაბული ქვეყნების ომებში (იხ. თავი 14).

1979 წელს, ეგვიპტე-ისრაელის საზავო ხელშეკრულების დადების შემდეგ, პირველმა არაბულმა ქვეყანამ დაამყარა დიპლომატიური ურთიერთობა ისრაელთან. ფაქტობრივად განხორციელდა ფორმულა „მიწა მშვიდობის სანაცვლოდ“: ისრაელმა 1982 წელს მთლიანად დაუბრუნა ეგვიპტეს სინას ნახევარკუნძული და სანაცვლოდ მიიღო მშვიდობა (თუნდაც „ცივი“) ეგვიპტისაგან, რომელთანაც ომის აღბათობა პრაქტიკულად ნულის ტოლი გახდა. სინას ნახევარკუნძული ისრაელის საზღვრიდან სუეცის არხამდე პრაქტიკულად დემილიტარიზებულია და იქ ჩაყენებულია გაეროს სამხედრო დამკვირვებლების შეიარაღებული ნაწილი (ძირითადად, ამერიკელები). აშშ პერიოდულად აყენებს საკითხს თავისი კონტინგენტის გამოყვანისა ან განახევრების შესახებ, მაგრამ საბოლოოდ უთმობს ხოლმე ისრაელის დაჟინებულ თხოვნას, დარჩეს ამ დემილიტარიზებულ ზონაში.

1970-იანი წლების მეორე ნახევარში ეგვიპტემ მკვეთრი გეოპოლიტიკური ბრუნი გააკეთა. 1976 წელს პრეზიდენტმა ანვარ სადათმა მოახდინა მეგობრობისა და თანამშრომლობის შესახებ საბჭოთა-ეგვიპტური ხელშეკრულების დენონსაცია, 1981 წელს კი კაიროდან გაძევებულ

იქნა საბჭოთა ელჩი (დიპლომატიური ურთიერთობა აღდგა 1984 წელს, უკვე პრეზიდენტ ჰოსნი მუბარაკის დროს). იმ პერიოდში, როდესაც ზესახელმწიფოების მეტოქეობა მესამე გზის არჩევას თითქმის შეუძლებელს ხდიდა, „პროსაბჭოთა“ ვექტორი მხოლოდ „პროამერიკულით“ შეიძლებოდა შეცვლილიყო. ეგვიპტემ ეს უკანასკნელი არჩია. ამ კურსის რეალური საყრდენი ყოველწლიური ამერიკული ეკონომიკური და სამხედრო დახმარება გახდა, რომელიც ბოლო პერიოდში ორ მილიარდ დოლარს აჭარბებს. ამერიკის დახმარების მოცულობით ეგვიპტე მეორე ადგილზეა, ისრაელის შემდეგ.

ეგვიპტე, როგორც მოსახლეობით ყველაზე დიდი არაბული ქვეყანა, ცდილობს შეინარჩუნოს ლიდერობა არაბულ სამყაროში.

ომისშემდგომი სირია პოლიტიკური თვალსაზრისით არასტაბილური ქვეყანა იყო, თითქმის პერმანენტულად ხდებოდა სამხედრო გადატრიალებები. 1971 წელს კი, მორიგი გადატრიალების შემდეგ, გენერალმა ჰაფიზ ალ-ასადმა შექმნა მდგრადი ავტორიტარული რეჟიმი, რომელიც თითქმის ოთხი ათეული წელია არსებობს. შეიძლება ითქვას, რომ ჰაფიზ ასადი თანამედროვე სირიის შემქმნელია. მაგრამ ამ სტაბილურობის საყრდენი დემოკრატია სულაც არ არის.

სირიას ბოლო დრომდე საკმაოდ დაძაბული ურთიერთობა ჰქონდა თავის მეზობლებთან – თურქეთთან და ერაყთან, პირველთან ტერიტორიული (ალექსანდრეტა/ჰათაი) და წყლის პრობლემის (იხ. თავი 2) გამო. სირია, საკმაოდ დაუფარავად, მხარს უჭერდა ქურთულ სეპარატიზმს თურქეთში. მაგრამ 21-ე საუკუნის დამდეგიდან თურქეთთან ურთიერთობის მოგვარების ნიშნები გაჩნდა. ახალი პრეზიდენტი, ბაშარ ასადი, ჩავიდა ანკარაში და ამჟამად სირიასა და თურქეთს სავსებით ნორმალური ურთიერთობა აქვთ. სირია გაემიჯნა ქურთულ სეპარატიზმს, რომელიც პოტენციურად მისთვისაც საშიში შეიძლება აღმოჩნდეს.

ერაყთან სირიის დამოკიდებულების განმსაზღვრელი

უფრო იდეოლოგიური და ქვეყნების მმართველთა პირადი უთანხმოება იყო. თუმცა 21-ე საუკუნის დამდეგს აქაც გამოჩნდა დათბობის ნიშნები. უფრო მეტიც, სირიამ სადამ ჰუსეინის რეჟიმს მორალური მხარდაჭერა აღმოუჩინა ამერიკა-ბრიტანეთის ძალებთან მისი ბრძოლის დროს. სადამის დამარცხების შემდეგ ამ პოზიციამ სირიის საერთაშორისო მდგომარეობა საგრძნობლად გაართულა. აშშ სერიოზულ დიპლომატიურ და ეკონომიკურ ზეწოლას ახდენს სირიაზე, რათა ის გაემიჯნოს იმ რადიკალურ ორგანიზაციებს, რომელთაც ვაშინგტონი ტერორისტულად აცხადებს.

ყველაზე დაძაბული ურთიერთობა სირიას ისრაელთან აქვს. მათ ერთმანეთთან სამჯერ იომეს (1948-49, 1967 და 1973 წწ.) და სამივე ომი სირიამ წააგო. ისრაელის ხელში აღმოჩნდა სირიის სამხრეთ ნაწილი – გოლანის მაღლობი (1176 კმ²), რომელიც 1981 წელს ისრაელმა ანექსირებულად გამოაცხადა.

განსხვავებით ისრაელ-პალესტინის „მრავალფენოვანი“ კონფლიქტისაგან, სირიასთან კონფლიქტის მოგვარების ფასი ისრაელისათვის ცნობილია: ესაა გოლანის მაღლობის დაბრუნება დამასკოს იურისდიქციაში. მიწის გარდა აქ წყლის პრობლემაცაა გარეული.

ამერიკის პრეზიდენტ ბილ კლინტონის შუამავლობით 2000 წელს საბოლოოდ უშედეგოდ დამთავრებული მოლაპარაკებების დროს პრეზიდენტი ჰაფიზ ასადი მოითხოვდა 1967 წელს ისრაელის მიერ ოკუპირებულ გოლანის მაღლობზე თავისი სუვერენიტეტის სრულ აღდგენას „ეგვიპტური პრეცედენტის“ მოდელით, ანუ ტერიტორიის სრული დაბრუნებით. იგი გულისხმობდა სირიის ხელახალ გასვლას კინერეთის ტბის ჩრდილო-აღმოსავლეთ ნაპირზე, ისე, როგორც ეს იყო 1967 წლის 5 ივნისამდე. სამაგიეროდ, დამასკო მზად იყო მოეხდინა ურთიერთობათა ნორმალიზაცია ისრაელთან, რაც თითქმის ავტომატურად გულისხმობდა ლიბანის მიერაც ისრაელის ცნობას. ამით ისრაელი დაამყარებდა მშვიდობას (თუნდაც „ცივს“) თითქმის ყველა მეზობელთან (პალესტინის გარდა), რაც უდიდესი საგარეო პოლიტიკური გარღვევა იქნებოდა მისთვის.

ისრაელი ითხოვდა მხოლოდ ერთ (მაგრამ არსებით) გამონაკლისს: სირიას არ უნდა მისცემოდა კინერეთის ტბის, ნაპირზე გასვლის უფლება, რადგან ეს ტბა ისრაელის წყლის მთავარი რეზერვუარია.

მართალია, ლაპარაკი იყო ძველი საზღვრის გადანევაზე სულ რამდენიმე ათეული მეტრით და ისრაელი თითქოს თანახმა იყო ტერიტორიულ კომპენსაციაზეც. მაგრამ სირიის ხელმძღვანელობა (გამომდინარე უფრო შიდაპოლიტიკური ვითარებიდან და პოლიტიკური პრესტიჟის პოზიციიდან) არ დაეთანხმა ამას.

დაიკარგა რეგიონში გეოპოლიტიკური ძვრის შესაძლებლობა.

იმავც პერიოდში ისრაელში ფართოდ ვრცელდებოდა კამპანია გოლანის მაღლობის სრულად შესანარჩუნებლად⁷⁹ სირიის მხრიდან დათმობის შემთხვევაშიც კი, ისრაელის იმდროინდელი მთავრობისათვის საკმაოდ რთული (თუმცა არა შეუძლებელი) იქნებოდა პოტენციური შეთანხმების რატიფიკაცია და საყოველთაო რეფერენდუმზე მხარდაჭერის მიღება.

ამრიგად, ფორმულა „მიწა მშვიდობის სანაცვლოდ“ ნაკლებ პროდუქტიულია, თუკი ისრაელი მიწას ან წყალს თავისთვის სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვნად მიიჩნევს.

2001 წლიდან ისრაელის მთავრობათა დღის წესრიგში სირიასთან შეთანხმების მიღწევის საკითხი არცა დგას. ფორმალურად, ისრაელსა და სირიას შორის ისევ საომარი მდგომარეობაა, ერთმანეთში მხოლოდ დროებით არიან დაზავებული. მაგრამ აი, უკვე სამი ათეული წელია, ეს დაზავების ხაზი რეგიონში ყველაზე უპრობლემოა.

1948-49 წლებში ლიბანში საკმაოდ ბევრი პალესტინელი გაიხიზნა. 1970-იანი წლებიდან ბეირუთში განლაგდა

79 1999 წელს ისრაელის ქნესეთმა დაადგინა, რომ ანექსირებული ტერიტორიების (იგულისხმება აღმოსავლეთ იერუსალიმი და გოლანის მაღლობი) სტატუსის შესაცვლელად (სხვანაირად, გოლანის დასაბრუნებლად სირიისათვის) საჭიროა ქნესეთის აბსოლუტური უმრავლესობის მიერ (61 ხმით 120-დან) მთავრობის გადაწყვეტილების რატიფიკაცია და საყოველთაო რეფერენდუმზე მისი გატანა. ეს კანონი უაღრესად გაართულებს გოლანის მაღლობის სირიისათვის დაბრუნების ლეგალურ პროცედურას.

პალესტინის განთავისუფლების ორგანიზაციის შტაბბინა. 1975 წელს ქვეყანაში დაიწყო სამოქალაქო ომი, რომელსაც ფაქტობრივად სათავე დაუდო პალესტინელებისა და მარონიტი ქრისტიანების მილიციის, ფალანგის, შეტაკებებმა. ეს ომი 1990 წელს დამთავრდა და მას შემდეგ ქვეყანა თანდათან უბრუნდება ნორმალურ მდგომარეობას, იბრუნებს ახლო აღმოსავლეთის კულტურული, ფინანსური და სარეკრეაციო ცენტრის ფუნქციებს.

სამოქალაქო ომმა საბაბი მისცა სირიას, თავისი არმია შეეყვანა ლიბანში. 1982 წელს პალესტინურ ტერორიზმთან ბრძოლის საბაბით, ლიბანში შეიჭრა ისრაელის არმია, რომელიც დროებით ბეირუთშიც კი შევიდა. შემდგომ კი ისრაელის არმია გამაგრდა სამხრეთ ლიბანში, თავისი საზღვრის მიმდებარე ზოლში, სადაც შექმნა მარიონეტული „სამხრეთ ლიბანის არმია“, უპირატესად, ადგილობრივი ქრისტიანებისა და დრუზებისაგან. მის საპირისპიროდ ლიბანში გააქტიურდა ირანისა და სირიის მხარდაჭერით არსებული რადიკალური შიიტური ორგანიზაცია *ჰეზბოლა*, რომელიც პერიოდულად ისრაელის ტერიტორიასაც აყენებდა ხოლმე სარაკეტო დარტყმებს. სამხრეთ ლიბანი და ჩრდილოეთ ისრაელი 18 წლით ფრონტისპირა ზონად იქცა.

2000 წლის მაისში, ისრაელის პრემიერ-მინისტრმა *ეჰუდ ბარაკმა* გამოიჩინა სიმტკიცე და, მიუხედავად შიდა წინააღმდეგობისა, ცალმხრივად, ზავის დადების გარეშე, გამოიყვანა ლიბანიდან ისრაელის არმია. ამის შემდეგ ყოფილი ფრონტისპირეთი, ისრაელის ჩრდილოეთ საზღვარი, დამშვიდდა. ლიბანი ნაწილობრივ დატოვა სირიის არმიამაც.

მაგრამ ისრაელის არმიის გასვლის შემდეგ იმ საზღვარზე, რომელიც გაერომ საერთაშორისოდ ცნო, მაინც დარჩა მოუგვარებელი სასაზღვრო პრობლემა. მცირე ფართობის მქონე, მაგრამ სტრატეგიულად მნიშვნელოვანი ბორცვი *ხარ-დოვი* (ცნობილი აგრეთვე „*შაბას ფერმების*“ სახელით) ისრაელმა შეინარჩუნა იმ ფორმალური საბაბით, რომ ეს ტერიტორია მან დაიპყრო 1967 წელს სირიასთან ომის შედეგად. სინამდვილეში, როგორც ისრაელელმა მეცნიერმა [Kaufman, 2002] დაადგინა, ეს პრაქტიკულად დაუსახლე-

ბელი ტერიტორია ფრანგული მანდატის პერიოდში ნომინალურად ლიბანის იურისდიქციის ქვეშ ყოფილა, მაგრამ საზღვარი დემარკირებული არ იყო და მას სირიას მიათვლიდნენ. ლიბანში კი მიწის ამ ნაკვეთის დაბრუნება ქვეყნის ტერიტორიული მთლიანობის აღდგენად აღიქმება.

2000 წლიდან ეს ადგილი იქცა „ჰეზბოლას“ მხრიდან სამხედრო თავდასხმის პერიოდულ ობიექტად, რასაც შეეძლო გამოეწვია ლიბანში ისრაელის სამხედრო ოპერაციის პროვოცირება. 2006 წლის ზაფხულში ასეც მოხდა. „ჰეზბოლას“ მიერ სწორედ ამ ბორცვზე მყოფ ისრაელის რაზმზე თავდასხმის შემდეგ, როდესაც რამდენიმე ისრაელელი ჯარისკაცი მოიკლა ან ტყვედ ჩავარდა, ისრაელის არმია თითქმის მთელი ძალით შეეცადა „ჰეზბოლას“ სამხედრო ორგანიზაციის განადგურებას, მაგრამ ეს ვერ მოახერხა. ისრაელის არმიამ დაანგრია სამხრეთ ლიბანის მთელი ინფრასტრუქტურა – ხიდები, გზები, ენერგეტიკის ობიექტები, მაგრამ მისმა, იქამდე უძლეველად მიჩნეულმა, სატანკო ნაწილებმა დიდი ზარალი განიცადეს. „ჰეზბოლამ“ თავისი რაკეტებით საკმაოდ მძიმედ დაბომბა ჩრდილოეთ ისრაელის ქალაქები. ისრაელი იძულებული გახდა ლიბანიდან გამოსულიყო. „ჰეზბოლამ“ მკვეთრად გაზარდა თავისი ავტორიტეტი როგორც ლიბანში, ისე მთელ არაბულ სამყაროში. ამან გარკვეულად დააახლოვა სუნიტური და შიიტური მიმართულებების არაბული პოლიტიკური პარტიები.

ტრანსიორდანიზე მანდატი 1946 წლის 22 მარტს დამთავრდა, როდესაც ბრიტანეთმა ცნო მისი დამოუკიდებლობა და დასდო მასთან სამოკავშირეო ხელშეკრულება. იმავე წლის 25 მაისს *ამირა აბდალამ* თავი *მეფედ* გამოაცხადა.

ბრიტანეთმა შეინარჩუნა გარკვეული გავლენა ტრანსიორდანიში: მაგალითად, ახალი სამეფოს ერთადერთი ბრძოლისუნარიანი სამხედრო ნაწილი, „არაბული ლეგიონი“, ინგლისელმა გენერალმა *ჯონ ბეგოთ გლაზმა* (*გლაზ ფაშამ*) განწერთნა და მის მეთაურად დარჩა 1956 წლამდე.

ტრანსიორდანის (1949 წლიდან – იორდანის *ჰაშიმიანთა* სამეფოს) სრული საერთაშორისო აღიარება და გაერო-

ში მიღება მხოლოდ 1955 წლის დეკემბერში მოხდა. იქამდე ამას აბრკოლებდა საბჭოთა კავშირის მუდმივი ვეტო გაეროს უშიშროების საბჭოში⁸⁰.

1948-49 წლების ისრაელთან ომის შემდეგ ჰაშიმიანთა ხელში აღმოჩნდა მდ. იორდანეს დასავლეთ ნაპირზე მდებარე პალესტინის ტერიტორია აღმოსავლეთ იერუსალიმის ჩათვლით. ამანმა ამ ტერიტორიის ანექსირება მოახდინა.

სხვა არაბულ ქვეყნებში ამ აქტმა დიდი უკმაყოფილება გამოიწვია: არც ერთმა მათგანმა არ ცნო ეს ანექსია. მიწის თუნდაც ამ მცირე ნაწილზე (სულ 5612 კმ²) პალესტინის სახელმწიფოს შექმნა ძირფესვიანად შეცვლიდა არაბულ-ებრაული კონფლიქტის პოლიტიკურ არსს.

როგორც ისრაელში მომზადებულ ენციკლოპედიაში წერენ:

„ტრანსიორდანიის მეფე აბდალას სურდა, რომ პალესტინის არაბული ნაწილი თავისთვის მიეღო და მზად იყო ეს გაეკეთებინა ებრაელებთან თანამშრომლობითაც კი, თუნდაც მათ სრული დამოუკიდებლობა მიეღოთ პალესტინის დანარჩენ ნაწილში. 1946-1947 წლებში მან მიაღწია არაფორმალურ და დაუნერგელ ურთიერთგაგებას სიონისტ ლიდერებთან, რომელშიც არ იყო მითითებული არც დეტალური საზღვრები და არც იერუსალიმის სტატუსი. ამ შეთანხმებას ის საიდუმლოდ ინახავდა, მაგრამ მასზე ალაპარაკდნენ, რადგან სხვა არაბ ლიდერებს ის ეუბნებოდა, რომ იტოვებს 'მოქმედების თავისუფლებას' პალესტინაში, როდესაც იქ მანდატი დამთავრდება“ [Sela, 2002, 68].

ფაქტია, რომ 1948-1949 წლების ომის დროს იორდანის „არაბულმა ლეგიონმა“ არ გადალახა ის საზღვარი, რომელიც გაეროს რეკომენდაციით ებრაული სახელმწიფოსათვის იყო რეზერვირებული [Morris, 2002].

ერთმა ამერიკულმა ჟურნალმა 1953 წელს, როდესაც ტახტზე ადიოდა 18 წლის მეფე ჰუსეინი, იორდანისა უწოდა

80 საბჭოთა კავშირის ვეტო იორდანის გაეროში მიღებაზე იყო საბჭოთა რესპუბლიკების გაეროს წევრად მიღებაზე დადებული ამერიკის ვეტოს საპასუხო რეაქცია. სტალინის დროს კრემლი გვგმავე ყველა მათგანის, როგორც "სუვერენული სახელმწიფოს", გაეროში შეყვანას (და ამით თავისთვის 16 ხმის გარანტირებას). დასავლეთის ქვეყნები დათანხმდნენ გაეროში მიეღოთ მხოლოდ უკრაინის სსრ და ბელორუსიის სსრ.

„ეკონომიკური უაზრობა, ბრიტანული სტრატეგიული ინტერესებისათვის უაიტჰოლში შეკონინებული სახელმწიფო“ [Time/capsule, 1953, 27]. მაგრამ მეფე ჰუსეინმა, რომელმაც თითქმის ნახევარი საუკუნე მართა ქვეყანა, უმძიმეს პოლიტიკურ ვითარებაში და რაიმე საგრძნობი რესურსების უქონლობის პირობებში მოახერხა სახელმწიფოს შენარჩუნება და მისი ფეხზე დაყენებაც კი.

1967 წლის „ექვსდღიანი ომის“ შედეგად ისრაელმა დაიპყრო მდ. იორდანეს „დასავლეთ ნაპირი“. იორდანამ მხოლოდ 1988 წელს გამოაცხადა, რომ მომავალი პალესტინის სახელმწიფოს სასარგებლოდ უარს ამბობს ამ ტერიტორიებზე, ანუ მთელ „დასავლეთ ნაპირზე“ აღმოსავლეთ იერუსალიმის ჩათვლით. იქ მდებარე ისლამის წმინდა ადგილების (ალ-ჰარამ აშ-შარიფის ეაკფი) ფორმალურ მეურვედ იორდანის მონარქი რჩებოდა 1990-იანი წლების შუა ხანებამდე. შემდეგ კი ამ ეაკფის ადმინისტრატორის დანიშვნის პრეროგატივაც პალესტინის ადმინისტრაციის ხელში გადავიდა.

1994 წელს დაიდო სამშვიდობო ხელშეკრულება ისრაელსა და იორდანის ჰაშიმიანთა სამეფოს შორის და მათ დიპლომატიური ურთიერთობა დაამყარეს ერთმანეთთან. საზღვარი ისრაელსა და იორდანის შორის აღდგენილ იქნა 1947 წლამდე ბრიტანულ პალესტინასა და ტრანსიორდანის სამეფოს შორის არსებულ გამმიჯნავ ხაზზე (მკვდარი ზღვის შუახაზი და რიფტული ხეობის ყველაზე ღრმა წერტილებზე გამავალი ხაზი). ფაქტობრივი საზღვარია მდ. იორდანეც, თუმცა მის დასავლეთ ნაპირზე ფორმალურად ისრაელის იურისდიქცია არ ვრცელდება.

არაბეთის ნახევარკუნძულზე 1970-71 წლებში დამთავრდა დეკოლონიზაციის პროცესი, როდესაც გაუქმდა ბრიტანეთის პროტექტორატი ომანზე, კატარზე, ბაჰრეინზე და შეთანხმებით ომანზე: ამ უკანასკნელში შედიოდა შვიდი პატარა საშეიხო, რომელთაც გაერთიანებული არაბული საამიროები (გას) დაირქვეს სახელად. უფრო ადრე, 1961 წელს, დამოუკიდებელი გახდა ქუვეითი. მათი საზღვრები მეზობელ სახელმწიფოებთან დადგინდა ლონდონის შუა-

მავლობით, თუმცა გას-ს მაინც აქვს სადავო ტერიტორია საუდის არაბეთთან. ყველა მათგანს აღმოაჩნდა ნავთობის ან ბუნებრივი აირის დიდი რესურსები, რამაც ხელი შეუწყო მათ ეკონომიკურ წინსვლას. სიმდიდრის მიუხედავად, მათი პოლიტიკური მომავალი მნიშვნელოვანწილად დამოკიდებულია მსოფლიო გეოპოლიტიკაზე. 1990-1991 წლების სპარსეთის ყურის კრიზისი ამის ნათელი დადასტურებაა.

1962 წელს [ჩრდილოეთ] იემენის მონარქია (*იმამათი*) რესპუბლიკად გამოცხადდა და ათიოდე წლით ჩაეფლო სამოქალაქო ომში, რომელშიც რესპუბლიკელთა მხარეს გამოდიოდა ეგვიპტე: მის ზურგსუკან საბჭოთა კავშირი იდგა. მონარქისტებს კი მხარს უჭერდა საუდის არაბეთი: მას დასავლეთის ქვეყნები ეხმარებოდნენ. ეს იყო იმ დროისათვის საკმაოდ ტიპური გეოპოლიტიკური დაპირისპირება „კომუნისტურ ბლოკს“ (ასე უწოდებდნენ მას ვაშინგტონში) და „იმპერიალისტურ ბლოკს“ (ასე უწოდებდნენ მას მოსკოვში) შორის. ეს დაპირისპირება აღვივებდა ძმათამკვლელ ომს, რომელსაც 200 ათასი იემენელი, ქვეყნის მოსახლეობის ოთხი პროცენტი, შეეწირა.

1967 წლიდან დამოუკიდებელი გახდა სამხრეთ იემენი (ადენის სამეფო კოლონია და ადენის პროტექტორატი), რომელმაც „სოციალისტური ორიენტაცია“ აირჩია და იემენის სახალხო-დემოკრატიული რესპუბლიკა (*ისდრ*) დაირქვა სახელად. 1979 წელს *ისდრ* წავიდა სამხედრო ავანტურაზე და სცადა სამხედრო ძალით შეეერთებინა ჩრდილოეთ იემენი. ეს მცდელობა ჩაიფუშა.

მეოცე საუკუნის ბოლოს მთელ რეგიონში მომხდარი ყველაზე მნიშვნელოვანი პოლიტიკურ-გეოგრაფიული ცვლილება იყო ორი იემენის მშვიდობიანი გაერთიანება.

1990 წელს *ისდრ*-ის ხელმძღვანელობამ თვითონ შესთავაზა გაერთიანება ჩრდილოეთს, მას შემდეგ, რაც ნათელი გახდა, რომ კომუნისტური ბლოკი იშლება და საბჭოთა კავშირი აღარ იქნება მისი დამოუკიდებლობის გარანტი. თანაც სწორედ ამ დროს ორი იემენის სადავო სასაზღვრო ზონაში აღმოაჩნდა ნავთობისა და გაზის საკმაოდ დიდი საბადოები.

მიუხედავად გაერთიანების ნებაყოფლობითი ხასიათისა და ორივე იემენში მონათესავე ტომების ცხოვრებისა, ერთიანი სახელმწიფოს შექმნის პროცესი მთლად ადვილად არ მიმდინარეობდა. მაგალითად, 1994 წელს ადენში სეპარატისტული ამბოხება მოხდა, რომელიც სანას მთავრობამ სამხედრო ძალით ჩაახშო.

კვიპროსი: გაყოფილი კუნძული

კვიპროსში ბრიტანული მმართველობის პერიოდში (1878-1960) არსებობდა თემთაშორისი დაპირისპირება ბერძნებსა (მოსახლეობის 80 პროცენტი) და თურქებს (18 პროცენტი) შორის. ბერძნული თემი ანტიკოლონიალისტურ ბრძოლასაც აწარმოებდა დიდი ბრიტანეთის წინააღმდეგ, რომელიც 1950-იან წლებში ხანდახან ტერორიზმშიც კი გადაიზრდებოდა ხოლმე.

მიუხედავად ასეთი კონფლიქტებისა, ქვეყანამ შედარებით მცირე სისხლით მოიპოვა დამოუკიდებლობა, რომლის ოფიციალურ გარანტიზებად გამოდიოდნენ დიდი ბრიტანეთი, საბერძნეთი და თურქეთი. 1959 წლის 19 თებერვლის შეთანხმებით თითოეულს ამ სამი სახელმწიფოდან უფლება ჰქონდა დამოუკიდებლად მიეღო ზომები, რათა დაეცვა ამ შეთანხმებით დადგენილი პირობები, რომელთა შორის მთავარი იყო კვიპროსის დამოუკიდებლობის შენარჩუნება [Lombardi, 2001].

ბერძნულ უმრავლესობაში იყვნენ მთელი კუნძულის საბერძნეთთან შეერთების (*ენოსისის*) აქტიური მომხრეები. ამ მოტივით, 1974 წლის ივლისში ამბოხებულმა ეროვნულმა გვარდიამ საბერძნეთის მმართველ სამხედრო ხუნტასთან შეთანხმებით გადააყენა კვიპროსის რესპუბლიკის პრეზიდენტი, *არქიეპისკოპოსი მაკარიოსი* და მთელი კუნძულის საბერძნეთის შემადგენლობაში შეყვანა გადაწყვიტა.

ამ აქციამ თურქეთის ინტერვენციის პროვოცირება მოახდინა. მისმა არმიამ დაიკავა კუნძულის ჩრდილოეთ ნაწილი, საერთო ფართობის 36,2 პროცენტი (ნახ. 12.1).

ნახ. 12.1

1974 წლიდან გაყოფილი კვიპროსი

კვიპროსი: გაყოფილი კუნძული

ინტერვენციას მოჰყვა მოსახლეობის იძულებითი გაც-
ვლა, როდესაც ჩრდილოეთ ნაწილში მცხოვრები 180-200
ათასი ბერძენი იძულებული გახდა გაქცეულიყო სამხრეთ
ნაწილში, ხოლო სამხრეთით მცხოვრები 45-60 ათასი თურ-
ქი თურქეთის არმიის მიერ ოკუპირებული კუნძულის ჩრდი-
ლოეთ ნაწილში გადავიდა. კუნძულის გაყოფა მესამედი
საუკუნეა უცვლელი რჩება. გაყოფილი იქნა თვით დედაქა-
ლაქი ნიკოსიაც კი (თანამედროვე გამოთქმით, ლევკოსია,
თურქულად – ლევკოზა).

კუნძულის თურქული თემის ხელმძღვანელობამ 1983
წელს გამოაცხადა „ჩრდილოეთ კვიპროსის თურქული რეს-
პუბლიკა“, რომელიც მხოლოდ ანკარამ ცნო. ამ „რესპუბ-
ლიკას“ გაერომ საერთაშორისო ეკონომიკური სანქციები
დაუწესა. ჩრდილოეთ კვიპროსი, სადაც მრავლადაა ტურის-
ტულად საინტერესო ძეგლები, მდებარეობს ძირითადი სა-
სოფლო-სამეურნეო სავარგულები და უკეთესი კლიმატური
პირობებია, მაინც კუნძულის ჩამორჩენილი მხარეა.

ამის საპირისპიროდ, კუნძულის სამხრეთი, მთაგორიანი
ნაწილი ბევრად უფრო სწრაფად ვითარდება.

აღსანიშნავია, რომ ლტოლვილი ბერძნული მოსახლეო-
ბა ძირითადად სამხრეთის ქალაქებში დასახლდა. ქალაქმა
ლარნაკამ წაართვა სიდიდით მეორე ადგილი თურქების

კონტროლქვეშ დარჩენილ ქალაქ ფამაგუსტას. ლტოლვილი თურქები კი ძირითადად ბერძნულ ნასოფლარებში დასახლდნენ.

კუნძულის ჩრდილოეთ ნაწილის ფაქტობრივმა ხელისუფლებამ გაატარა წინასწარგანზრახული დემოგრაფიული პოლიტიკა: თურქეთის რესპუბლიკის 100 ათასზე მეტი მოქალაქე ჩასახლდა იქ და დაიკავა ბერძნების მიერ დაცლილი სახლები. ამის შედეგად კუნძულზე ეთნიკური თურქების რაოდენობა ორჯერ და მეტად გაიზარდა. ამ პოლიტიკამ კიდევ უფრო გაამრუდა ვითარების გამოსწორების გზა.

2004 წლის მაისიდან კვიპროსის რესპუბლიკა (კუნძულის სამხრეთ ნაწილი) ევროპული კავშირის წევრია, ხოლო ჩრდილოეთ ნაწილი კვლავაც რჩება „არაღიარებულ სახელმწიფოდ“, რომელსაც ცნობს მხოლოდ თურქეთი.

2008 წლის აპრილიდან თითქოს გაჩნდა კვიპროსის ორ თემს შორის ურთიერთობათა დათბობის ნიშნები, როდესაც გაიხსნა ადრე ბლოკირებული გასასვლელი დედაქალაქ ნიკოსიაში და ბერძნებსა და თურქებს საშუალება მიეცათ ნორმალური ურთიერთობის აღდგენა დაეწყოს. მაგრამ საბოლოო პოლიტიკური მოწესრიგება ჯერ კიდევ შორსაა.

ქურთები რეგიონულ გეოპოლიტიკაში

ახლო აღმოსავლეთის იმ ეთნოსთა შორის, რომელთაც სახელმწიფოებრიობა არ გააჩნიათ, ყველაზე მრავალრიცხოვანი არიან ქურთები.

XX საუკუნეში ქურთები მრავალჯერ მოქცეულან მსოფლიო მას მედიის ყურადღების ცენტრში. ასე იყო 21-ე საუკუნის დამდეგსაც, როდესაც ამერიკის ადმინისტრაცია ერაყში ომისათვის მზადებისას საჭიროდ მიიჩნევდა ჰყოლოდა შიდა მოკავშირე ერაყში. ამ თვალსაზრისით ამერიკის ბუნებრივ მოკავშირედ სადამ ჰუსეინის რეჟიმის წინააღმდეგ მოჩანდა ჩრდილოეთ ერაყში მცხოვრები ქურთული უმცირესობა, რომელიც სისტემატურად იჩაგრებოდა ბაღდადის

მიერ და ჰქონდა სერიოზული საბაზი, ძალიან უარყოფითად ყოფილიყო განწყობილი მმართველი რეჟიმის მიმართ, შესაბამისად კი – ყველაზე პროამერიკული ყოფილიყო ერაყის ეთნო-რელიგიურ თემებს შორის.

მაგრამ ქურთების მოკავშირეობა ამერიკასთან გეოპოლიტიკური თვალსაზრისით არ აღმოჩნდა ისეთი მარტივი საქმე, როგორც ერთი შეხედვით ჩანდა. ასეთი მოკავშირეობის პირობები მხოლოდ ორი მხარის გადასაწყვეტი არ ყოფილა. ძალიან აქტიურად ჩაერთო ამ საკითხში ამერიკის ერთ-ერთი ყველაზე ძველი მოკავშირე რეგიონში – თურქეთის რესპუბლიკა, რომლისთვისაც „ქურთების პრობლემა“ ძალიან მტკივნეული თემაა.

იმისათვის, რათა გავერკვეთ ქურთებთან დაკავშირებულ საკმაოდ რთულ გეოპოლიტიკურ ვითარებაში, საჭიროა გაკეთდეს მოკლე ისტორიულ-გეოგრაფიული ექსკურსი.

ქურთისტანს უწოდებენ ახლო აღმოსავლეთის რეგიონის შიდა ნაწილში მდებარე მთიან მხარეს, რომელიც დაახლოებით 350 ათას კვ. კილომეტრს მოიცავს. აღმოსავლეთიდან ქურთისტანს ემიჯნება ურმიის ტბა (ირანში), სამხრეთიდან – აღ-ჯაზირა (სირიასა და ერაყში) და მარდინის დაბალმთიანეთი (თურქეთში), დასავლეთიდან (თურქეთში) – აღმოსავლეთ ტავროსის ქედი. ჩრდილოეთით (თურქეთის აღმოსავლეთ ანატოლიაში), გეოგრაფიული ქურთისტანის საზღვარი ნაკლებ მკაფიოა. ერთსა და იმავე ტერიტორიას სხვადასხვა ისტორიულ წყაროებში ხან „არმენიას“ უწოდებდნენ, ხანაც „ქურთისტანს“ (ვახუშტი ბატონიშვილი ამ უკანასკნელ ტერმინს იყენებდა).

ამ მთიან მხარეში უხსოვარი დროიდან მოსახლე ქურთები XX საუკუნის მეორე დეკადამდე ოსმალეთის იმპერიის ერზერუმის, ერზინჯანის, ვანის, მუშის ვილაიეტებში შერეულად ცხოვრობდნენ სომხებთან და თურქებთან ერთად. ოსმალეთის მთავრობის მიერ 1915-1918 წლებში განხორციელებული სომხების, აგრეთვე ასირიელებისა და იეზიდის ქურთების ეთნიკური წმენდის შემდეგ, მუსლიმმა ქურთებმა თურქეთის აღმოსავლეთ ანატოლიაში ფარდობითი უმრავლესობა შეადგინეს. სამხრეთ-აღმოსავლეთ ანატო-

ლიაში კი (დღარბაქირის, მარდინის, სიირთის, ჰაქიარის და სხვა ილუბი) ისინი აბსოლუტურ უმრავლესობას წარმოადგენენ. ირანის დასავლეთ პროვინციებსა და ჩრდილოეთ ერაყშიც (ისტორიული მოსულის ვილაიეთი) ქურთები მოსახლეობის უმრავლესობაა.

ქურთებმა ადრე მიიღეს ისლამი. მათი დიდი ნაწილი სუნიტია, თუმცა მათ შორის არიან ორთოდოქსი *შიიტები*, *ალევიები*, *იეზიდები* და სექტა *აჰლ-ი ჰაკის* მიმდევრები (ე.წ. *ალეი ილაჰი*).

ქურთების ზუსტი რაოდენობა უცნობია. XX საუკუნის ბოლოს 24-27 მილიონ ქურთს ვარაუდობდნენ [McDowall, 1996, 6], მათ შორის 12-13 მილიონს თურქეთში (ამ სახელმწიფოს მთელი მოსახლეობის 17-19 პროცენტი), 5-6 მილიონს ირანში (8-10 პროცენტი), 3,5 მილიონს ერაყში (15 პროცენტი), 800 ათასს სირიაში (5 პროცენტი). გარდა ამისა, 50-60 ათასამდე იეზიდი ქურთი იყო სომხეთის რესპუბლიკაში [Sela, 2002]. საქართველოში, ძირითადად, თბილისში, 1989 წლის აღწერამ 32 ათასი ქურთი აღრიცხა (უპირატესად, იეზიდები). საკმაოდ ბევრი ქურთი იმიგრანტია ევროპაში, განსაკუთრებით გერმანიასა და შვედეთში, სადაც მათი რაოდენობა მილიონს აჭარბებს. მაღალი შობადობა ხელს უწყობს ქურთების რაოდენობის სწრაფ ზრდას.

ქურთების რაოდენობის ზუსტად დადგენა ჭირს იმის გამო, რომ ახლო აღმოსავლეთის სახელმწიფოთა ოფიციალური სტატისტიკა საერთოდ გვერდს უვლის ეთნიკური ჯგუფების, მათ შორის ქურთების, არსებობის ფაქტს.

ქურთები ლაპარაკობენ სამ ძირითად დიალექტზე (ზოგი მათ ცალკე ენებადაც კი მიიჩნევენ). ესენია *ქურმანჯი*, *ზაზა* და *სურანი*. ბოლო პერიოდში ყველა ტომმა აღიარა, რომ *ქურმანჯი* უნდა იყოს ქურთული ლიტერატურული ენის საფუძველი.

მიუხედავად იმისა, რომ ქურთები ხშირად მოიხსენიებიან ისტორიულ ქრონიკებში, ხოლო „ქურთისტანი“ მდგრადი გეოგრაფიული ტერმინია, ქურთებს არასოდეს შეუქმნიათ უმაღლესი დონის პოლიტიკური ერთეული – სახელმწიფო. ქურთების წრიდან გამოდიოდნენ ცნობილი პოლიტიკური ლიდერები, მაგალითად, აღმოსავლეთის

ერთ-ერთი ყველაზე სახელგანთქმული მხედართმთავარი, მუსლიმებისათვის საამაყო გმირი სალადინი (სალაჰ ად-დინი), ვინც ჯვაროსნებისაგან გაათავისუფლა იერუსალიმი, წარმოშობით ქურთი იყო. სალადინმა ეგვიპტესა და დასავლეთ აზიაში სამეფო დინასტიაც კი შექმნა (აიუბიანები). მაგრამ მას არ შეუქმნია „ქურთული სახელმწიფო“.

ქურთების ასეთი „პოლიტიკური ინფანტილობა“ რამდენიმე ფაქტორითაა გამოწვეული. უპირველეს ყოვლისა, მხედველობაშია მისაღები ეგზოგენური ფაქტორი. ქურთისტანის გარშემო ყოველთვის არსებობდა ურთიერთდაპირისპირებული ძლიერი იმპერიები (რომი-პართია, ბიზანტია-ირანი, ბიზანტია-სახალიფო, ოსმალეთი-სპარსეთი), რომლებიც სწორედ ქურთისტანის ტერიტორიაზე ეხლებოდნენ ერთმანეთს და ხშირად იყენებდნენ მეომარ ქურთებს საკუთარი პოლიტიკური ინტერესებისათვის. არცერთ იმპერიას არ სჭირდებოდა აქ ახალი სახელმწიფოს წარმოშობა.

მაგრამ სახელმწიფო ხშირად იბადება სწორედ ომის პერიოდში, როდესაც მკაფიო მტერი ჩნდება ხოლმე. თეორიულად შესაძლებელი იყო ქურთული სახელმწიფოს მშენებლობის ლოკალური იმპულსებიც გაჩენილიყო. სამხრეთ კავკასიაში ასეთი იმპულსები პერიოდულად ჩნდებოდა ხოლმე, ხშირად ომის პირობებში, და ამიტომაც იქ იქმნებოდა სახელმწიფოები, თუნდაც შედარებით სუსტი.

ქურთისტანში კი სახელმწიფო არ წარმოშობილა. ამის ასახსნელად ყურადღება უფრო ენდოგენურ ფაქტორებს უნდა მივაპყროთ. ქურთებს შორის არ შექმნილა სახელმწიფოს იდეა, არ გამოჩნდა ნაციონალური ლიდერი, რომელიც შეძლებდა სახელმწიფოს ბირთვის შექმნას.

ქურთების ეთნიკური იდენტურობა ვერ გაცდა ტომობრივ დონეს. ეს 21-ე საუკუნის დამდეგსაც კი იგრძნობოდა, როდესაც კლანების ბელადებს (ახლა მათ „პარტიათა ლიდერები“ ჰქვიათ) შეეძლოთ ერთიმეორის ჯიბრზე მოსისხლე მტრისათვის დაეჭირათ მხარი, დამდგარიყვნენ ხან ირანის, ხან ერაყის, ხან თურქეთის ოფიციალური ხელისუფლების მხარეს და მეტოქე ქურთული ტომის („პარტიის“) განადგურებისათვის ხელი შეეწყოთ.

ქურთთა შეიხები რელიგიურ (ისლამურ) საფუძველზე რაზმავდნენ თავის ტომებს და თავს ხალიფას, სულტნის, შაჰის ნომინალურ ვასალად აცხადებდნენ. სიუზერენად ეს შეიხები (ტომის ბელადები, პარტიის თავმჯდომარეები) ყოველთვის შორს მყოფ ხელისუფლებას ამჯობინებდნენ: შინაურ მღვდელს, როგორც ყველგან და ყოველთვის, შენდობა არც აქა აქვს!

ბოლო პერიოდის ურბანიზაცია, ქურთული ინტელიგენციის წარმოშობა, რომელიც დასავლეთში განათლებამიღებულ საკმაოდ მრავალ პირსაც მოიცავს, უკეთეს პირობას ქმნის ეროვნული თვითშეგნებისა და ნაციონალიზმის განვითარებისათვის.

მაგრამ ამჟამად ქურთებისათვის ყველაზე სერიოზულ პრობლემად ისევ *ევ ზოგენური ფაქტორი* იქცა – მათი დანაწილება რამდენიმე ქვეყანაში.

თუ პირველ მსოფლიო ომამდე ქურთები ორ სახელმწიფოში, ოსმალეთსა და სპარსეთში, სახლობდნენ, ომის შემდეგ ისინი ახლო აღმოსავლეთის ოთხ სახელმწიფოში – თურქეთში, ირანში, ერაყსა და სირიაში – აღმოჩნდნენ განაწილებული. ამ სახელმწიფოებს კი არ უნდათ (და საკუთარი სასიცოცხლო ინტერესებიდან გამომდინარე არც შეუძლიათ დაუშვან) ქურთული სახელმწიფოს შექმნა, სხვა სახელმწიფოს ხარჯზეც კი, რათა მათთვის საშიში ირედენტიზმი არ წარმოიშვას.

როგორც ზევითაც აღინიშნა, 1920 წელს ოსმალეთის მთავრობისათვის თავსმოხვეული სევრის სამშვიდობო ხელშეკრულების თანახმად, აღმოსავლეთ ანატოლიაში უნდა შექმნილიყო ავტონომიური ქურთისტანი, მომავალში დამოუკიდებლობის გამოცხადების უფლებით. მაგრამ, როდესაც თურქეთის ნაციონალისტურმა ძალებმა გაიმარჯვეს ეროვნულ-გამათავისუფლებელ ომში, სევრის ხელშეკრულება მათთვის ბევრად უფრო ხელსაყრელი ლოზანის ხელშეკრულებით (1923 წ.) შეიცვალა, სადაც ქურთების ავტონომია ნახსენებიც არაა.

1925 წლის დეკემბერში *ერთა ლიგის* საბჭომ მოსულის ვილაიეთი ერაყს მიაკუთვნა იმ პირობით, რომ უმცირესო-

ბათა „ეროვნული განსხვავებულობა და თვითშეგნება“ აღიარებული იქნებოდა.

ერაყის მმართველი რეჟიმები პერიოდულად ცნობდნენ ჩრდილოეთ ერაყში ქურთული უმცირესობის სამოქალაქო უფლებებს. ერთდროულად ბაღდადი (ჯერ კიდევ სადამ ჰუსეინამდე) ცდილობდა ამ ეთნიკური უმცირესობის დემოგრაფიული როლის დაკნინებას ქურთისტანის არაბიზაციის გზით: არაბები ჩაასახლეს *ქირქუკში, ხანაკინში, სინჯარში, მახმურში* და სხვა ქალაქებში. მაგრამ ერაყელი ქურთების პრობლემას მსოფლიო საზოგადოება ასე თუ ისე აცნობიერებს.

თურქეთში, ირანსა და სირიაში კი სულ ბოლო დრომდე არ ყოფილა შემთხვევა, რომ ოფიციალურ ხელისუფლებას ქურთების არამცთუ ავტონომიის უფლება, არამედ მათი ეთნიკური ინტერესების არსებობაც კი ეცნო. მაგალითად, ბოლო დრომდე თურქეთში ოფიციალურ დონეზე ქურთების სახელის ხსენებაც არ შეიძლებოდა: ისინი „მთიელ თურქებად“ იწოდებოდნენ.

თურქეთში 1925 წელს სასტიკად იქნა ჩახშობილი ქურთების ამბოხება აღმოსავლეთ ანატოლიაში. ის მიმდინარეობდა სეკულარული რეფორმების წინააღმდეგ მიმართული რელიგიური რეაქციის დროშის ქვეშ. ამიტომაც ქურთთა ეს გამოსვლა ევროპაში სიმპათიით ვერ სარგებლობდა.

1984-1999 წლებში თურქეთის რესპუბლიკას მოუხდა სისხლისმღვრელი ბრძოლა „ქურთისტანის მუშათა პარტიის“ (ქმპ) სეპარატისტულ მოძრაობასთან *მუსტაფა ოჯალანის* მეთაურობით, რომლის დროსაც 30 ათასამდე ადამიანი დაიღუპა. ოფიციალურ ანკარას მიაჩნდა, რომ ამ მოძრაობას თანაუგრძნობდა და ეხმარებოდა კიდევ საზღვარგარეთის ზოგი ქვეყანა.

2002 წლის 3 აგვისტოს დასავლეთის ქვეყნების დიდი ზეწოლის შედეგად თურქეთის დიდმა ეროვნულმა კრებამ (პარლამენტმა) ისტორიული გადაწყვეტილება მიიღო: შეარბილა აკრძალვა ქურთულ ენაზე სწავლებისა და რადიოსა და ტელევიზიის მუშაობის შესახებ და ამით *de-facto* ცნო ქურთული ენისა და, შესაბამისად, ხალხის არსებობა თურ-

ქეთის ტერიტორიაზე. სხვა საკითხია, თუ როგორ განხორციელდება ეს კანონი პრაქტიკაში და რა პოლიტიკურ გართულებებს მოიტანს იგი მომავალში.

2006 წელს „ქურთისტანის მუშათა პარტიამ“ განაახლა თავისი მოქმედება ანკარის წინააღმდეგ და თურქეთის მთავრობას ისევ მოუხდა სამხედრო ზომების მიღება, მათ შორის ჩრდილოეთ ერაყის საზღვარზე.

მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ მოსკოვის ფარული დახმარებით *ირანში* შეიქმნა „ირანის ქურთული დემოკრატიული პარტია“ და 1946 წლის იანვარში გამოცხადდა ქურთების რესპუბლიკა ქ. მეჰაბადში (ე.წ. „მეჰაბადის რესპუბლიკა“). საბჭოთა კავშირის მიერ წაქეზებულმა ქურთთა ლიდერებმა მოითხოვეს ავტონომია ირანის ფარგლებში. თეირანში სწორად მიხვდნენ, რომ ეს იქნებოდა ნაბიჯი ირანის დანაწევრებისაკენ. როდესაც საერთაშორისო ზეწოლამ აიძულა საბჭოთა კავშირი, 1946 წლის მაისში გასულიყო ირანიდან, შაჰის მთავრობამ სისხლში ჩაახრჩო „მეჰაბადის რესპუბლიკა“, რომლის მთავარი სამხედრო მეთაური *მუსტაფა ბარზანი* საბჭოთა კავშირში გაიქცა, იქ დამატებითი წვრთნა გაიარა, მოგვიანებით ერაყში გადავიდა და იქ გააგრძელა ბრძოლა.

ირანის ისლამური რევოლუციის წინ *აიათოლა ხომეინი* არაერთხელ იმეორებდა, რომ არ არსებობს განსხვავება შიიტებსა და სუნიტებს შორის, რაც ქმნიდა ილუზიას, რომ მომავალში იგი ყურს ათხოვებდა [სუნიტი] ქურთების პრობლემას ირანში.

თუმცა ხომეინი არასოდეს დაპირებია ქურთებს ავტონომიის მიცემას, ქურთთა ლიდერები, თავიანთი წვლილის გამო რევოლუციის გამარჯვებაში, მაინც ელოდნენ, რომ თეირანი მისცემდა მათ ავტონომიას. მაგრამ 1979 წლის კონსტიტუციით ირანის ისლამური რესპუბლიკის ოფიციალურ რელიგიად გამოცხადდა ისლამის შიიტური მიმართულება, რამაც ქურთების დიდი იმედგაცრუება გამოიწვია. იმავე წლის აგვისტოში ქურთების პროტესტი ახალმა მთავრობამ სასტიკად ჩაახშო: ასობით ქურთი სიკვდილით დასაჯეს.

სირიაში ქურთების საკითხი ჯერჯერობით არ დამდგარა ისე მწვავედ, როგორც მეზობელ ქვეყნებში: ქურთები ტერი-

ტორიულ ავტონომიაზე ხმამაღალ პრეტენზიას არ აცხადებენ. ადგილობრივი ქურთული ნაციონალიზმი ჯერჯერობით არ სცდება მოთხოვნებს ფაქტობრივი სამოქალაქო თანასწორობის დამყარებისა და ეთნიკურ საფუძველზე დისკრიმინაციის მოსპობის შესახებ. მაგრამ მომავალში მოთხოვნები, ეჭვგარეშეა, გაიზრდება.

21-ე საუკუნის დამდეგის გეოპოლიტიკურ გათვლებში მეტი ყურადღება ეთმობოდა *ერაყის* ქურთებს. ისინი ძირითადად ცხოვრობენ 36-ე პარალელის ჩრდილოეთით, სადაც გაერო-ს უშიშროების საბჭოს 1991 წლის რეზოლუციით ერაყის სამხედრო ავიაციას ეკრძალებოდა ფრენა. ქურთებმა ამ ტერიტორიაზე ფაქტობრივად დააარსეს ავტონომიური ერთეული, სადაც შეიქმნა შედარებით ლიბერალური პოლიტიკური გარემო, რაც მკვეთრად განასხვავებდა მას ერაყის დანარჩენი რეგიონებისაგან. 1994 წლამდე იქ რეგიონული პარლამენტიც კი არსებობდა, რომელმაც 2002 წელს მუშაობა განაახლა.

იმის გამო, რომ არ არსებობს ქურთული სახელმწიფო, ძნელია ლაპარაკი ქურთების რაიმე მდგრად საგარეო პოლიტიკაზე. ყველა ტომი („პარტია“) თავის ინტერესებს იცავს, რის გამოც განუწყვეტლივ იცვლება მათი პოლიტიკური ორიენტაცია. ირან-ერაყის ომის დროს ირანის მხარეს იდგა *ჯალალ ტალაბანის* „ქურთისტანის პატრიოტული კავშირი“ (ქპკ), რომელიც ერაყში მოქმედი „ქურთული დემოკრატიული პარტიის“ (ქდპ)-ის წინააღმდეგ იბრძოდა. ამ უკანასკნელს ხელმძღვანელობს მუსტაფა ბარზანის ვაჟი, *მასუდ ბარზანი*.

როდესაც ანკარა ებრძოდა თურქეთში მოქმედ *მუსტაფა ოჯალანის* „ქმპ“-ს, იგი თანამშრომლობდა ერაყში მოქმედ „ქდპ“-სთან, რომელიც აკონტროლებდა თურქეთ-ერაყის საზღვარს: ფიქრობენ, რომ *ბარზანის* კლანი დახმარებას ღებულობდა ისრაელიდანაც [Sela, 1999, 459; Минасян, 2007]. სანაცვლოდ თურქეთის საბაჟო თვალს ხუჭავდა იმაზე, რომ ერაყიდან კონტრაბანდულად შემოდიოდა დიზელის საწვავი, რაც ბარზანის მთავარი შემოსავალი იყო. ამ შემოსავლით შენდებოდა სკოლები, საავადმყოფოები და გზები, ინახავდნენ არმიასა და პოლიციას ერაყის იმ ნა-

ნილში, რომელსაც „ქდპ“ აკონტროლებდა.

მაგრამ მას შემდეგ, რაც თურქებმა დაიჭირეს აბდულა ოჯალანი (1999 წ.) და მან საპყრობილიდან მოუწოდა თავის პარტიას, შეენწყვიტა 15-წლიანი ომი ანკარასთან, ბარზანი თურქეთისათვის უსარგებლო და საშიშიც კი გახდა. ანკარამ შეზღუდა ერაყიდან სანავის კონტრაბანდა და დაუწყო „მოფერება“ ჯალალ ტალაბანის „ქპკ“-ს.

2002 წლის სექტემბერში ერაყის ქურთთა მეტოქე ფრაქციები შერიგდნენ და ერაყის კონსტიტუციის პროექტი შეიმუშავეს. ამ პროექტით ერაყი ფედერაციულ სახელმწიფოდ უნდა ქცეულიყო, სადაც ქურთებს – ჩრდილოეთში და შიიტ არაბებს – სამხრეთში, ავტონომიის უფლება უნდა ჰქონოდათ. მაშინ, როცა ვაშინგტონმა ფაქტობრივად მოიწონა ეს პროექტი, მან სერიოზული შეშფოთება გამოიწვია თურქეთში, რაც სულაც არ იყო მოულოდნელი. ანკარაში კარგად ესმით, რომ „ავტონომიზაცია“ თითქმის ყოველთვის არის „სუვერენიზაციის“ პირველი ეტაპი.

თურქეთს აშინებს, რომ ერაყში ქურთების ოფიციალური ავტონომიის შექმნა გადამდები მაგალითი იქნება მის აღმოსავლეთ რეგიონებში მცხოვრები მილიონობით ქურთისათვის [Filkins, 2003]. ანალოგიური შიში აქვს ირანის ხელისუფლებასაც.

ერაყის ქურთისტანში ასეთი განვითარება მოასწავებს ცვლილებას ახლო აღმოსავლეთის პოლიტიკური რუკაზე და სულ სხვა საერთაშორისო ურთიერთობების ჩამოყალიბებას, განსაკუთრებით, თუკი ასეთი შიპოთეტური პოლიტიკური წარმონაქმნი მიაღწევს კონტროლს ქირქუკის ნავთობის მდიდარ საბადოზე.

თურქეთის იმდროინდელმა პრემიერ-მინისტრმა ბიულენტ ეჯევიტმა 2002 წლის 25 სექტემბერს განაცხადა: „იმის მიუხედავად, რომ [ქურთი ლიდერები] ამბობენ, 'ჩვენ ქურთულ სახელმწიფოს არ ვქმნით', *de-facto* ასეთი სახელმწიფო ჩამოყალიბების გზაზეა. თუკი ეს ოფიციალურად გაცხადდება, ამას სერიოზული პრობლემები მოჰყვება.“ ეჯევიტის რეაქცია თურქეთის მმართველი ელიტის სრული სპექტრის აზრს გამოხატავს. 2002 წლის ნოემბერში ანკარაში შექმნილი ახალი მთავრობის დამოკიდებულება ქურთუ-

ლი პრობლემის მიმართ წინა მთავრობათა დამოკიდებულების იდენტურია.

აშშ-ის ადმინისტრაციას უხდება გაითვალისწინოს თავისი ძველი და მეტად მნიშვნელოვანი მოკავშირის – თურქეთისა და ახალი მოკავშირის – ქურთების ურთიერთგამომრიცხავი ინტერესები.

მხედველობაშია მისაღები პოლიტიკურ-გეოგრაფიული ფაქტორიც. 21-ე საუკუნის დამდეგს ერაყის ქურთისტანთან დაკავშირება ამერიკელებს შეეძლოთ მხოლოდ თურქეთის გავლით (ამ ტერიტორიის სხვა მეზობლები არიან სირია და ირანი, რომლებთანაც აშშ-ს გართულებული ურთიერთობა აქვს). ანკარა დიდი ეჭვით უყურებდა ამერიკულ-ქურთულ ურთიერთობებს და განუწყვეტილად აფრთხილებდა ვაშინგტონს, რომ ის არ დაუშვებდა ერაყის დაშლას და იქ ქურთისტანის, თუნდაც ფედერაციულად ბალდადთან დაკავშირებული, ავტონომიის შექმნას.

ამერიკულ-ბრიტანული სამხედრო ძალების მიერ ერაყში სადამ ჰუსეინის რეჟიმის დამხობის შემდეგ, რაშიც ქურთებიც მონაწილეობდნენ, ერაყის ქურთისტანში შეიქმნა ფაქტობრივი ავტონომია, რომელიც ერაყში ყველაზე მშვიდი და მონესრიგებული რეგიონი გახდა. ქურთული სამხედრო ნაწილები (*ფეშმერგა*) საკმაოდ დიდია და დისციპლინირებული. ქურთები მიმართავენ ზომებს, რომ მოხდეს ქირქუკის ხელახალი ქურთიზაცია, იქიდან არაბების გამოდევნის გზით, რაც ამ ქალაქზე მათ პრეტენზიას განამტკიცებს.

ამის საპასუხოდ თურქეთი აიარაღებს და წვრთნის ერაყის ქურთისტანის ტერიტორიაზე მცხოვრებ თიურქულენოვან უმცირესობას – თურქმენებს, რომელთა დაცვა კარგი საბაბია ანკარისათვის, თვალი ეჭიროს ჩრდილოეთ ერაყზე.

*Realpolitik**-ის ლოგიკა გვეკარნახობს, რომ საბოლოო ჯამში გლობალური გეოპოლიტიკის სამსხვერპლოზე ზვარაკად იქნება მიტანილი ქურთების ეროვნული ინტერესები. მაგრამ, რეგიონის ცვალებადი გეოპოლიტიკის ფონზე შესაძლებელია, რომ ქურთებმა გარკვეულ შედეგს მაინც მიაღწიონ.

ნაწილი V

რეგიონის ცენტრალური
პრობლემა:
„ახლო აღმოსავლეთის
კონფლიქტი“

თავი 13

ისრაელის სახელმწიფოს შექმნის წანამძღვრები

ახლო აღმოსავლეთის კონფლიქტის არსისათვის

მეორე მსოფლიო ომის შემდეგდროინდელი ახლო აღმოსავლეთის პოლიტიკურ განვითარებას ხშირად ისრაელისა და არაბული სამყაროს კონფლიქტის პრიზმაში ხედავენ.

მართლაც, რეგიონისათვის უდიდესი პოლიტიკურ-გეოგრაფიული ცვლილება აღმოჩნდა პალესტინაზე ბრიტანული მანდატის დამთავრება და *ისრაელის სახელმწიფოს* შექმნა (1948 წ.). ისრაელი ომის ქარცეცხლში დაიბადა და დღემდე საომარ მდგომარეობაშია თავის ზოგიერთ მეზობელთან.

ასევე მძიმე პირობებში მიმდინარეობს *პალესტინის* სახელმწიფოს წარმოშობის პროცესი. მაგრამ ამ პოტენციური სახელმწიფოს საზღვრების საკითხი ბუნდოვანებითაა მოცული.

ახლო აღმოსავლეთის კონფლიქტი (რომლის სინონიმებია არაბულ-ისრაელური, არაბ-ისრაელის, ისრაელ-პალესტინის, ისრაელისა და პალესტინელთა კონფლიქტი/პრობლემა/საკითხი) მსოფლიოს მასობრივი ინფორმაციის საშუალებათა ყურადღების ცენტრშია მოქცეული მეოცე საუკუნის შუა ხანებიდან. სინამდვილეში პრობლემა წინა ათწლეულებშიც არსებობდა, მაგრამ მას სხვა, გლობალური მასშტაბით კიდევ უფრო ტრაგიკული მოვლენები ფა-

რავდა. ყურადღება ამ პრობლემის მიმართ 21-ე საუკუნე-საც გადმოჰყვა.

მსოფლიო მედიის ეს ყურადღება მოწმობს იმას, რომ ახლო აღმოსავლეთის მომცრო ქვერეგიონში, რომელიც ტერიტორიულად მოიცავს ისრაელის სახელმწიფოს, მდინარე იორდანეს „დასავლეთ ნაპირსა“ და ლაზას სექტორს, რთული პოლიტიკური პროცესები მიმდინარეობს და, გლობალური გეოპოლიტიკის თვალსაზრისით, იგი მეტად მნიშვნელოვანი ადგილია.

პოლიტიკურ-გეოგრაფიული პრობლემები აქ ისეა გადახლართული, რომ შეუძლებელია ისრაელისა და პალესტინის (ჯერ არარსებული სახელმწიფოს) ცალ-ცალკე განხილვა, მით უმეტეს ახლო აღმოსავლეთის კონფლიქტისაგან განცალკევებით.

იმ ტერიტორიაზე, სადაც ამჟამად ვითარდება კონფლიქტი, 1947 წლამდე ვრცელდებოდა დიდი ბრიტანეთის მანდატი (იხ. თავი 10). ეს იყო სამანდატო პალესტინა, საერთო ფართობით 27 ათასი კმ², რომლის საზღვრები დადგინდა ლონდონსა და ჟენევაში (ჟენევაში მდებარეობდა *ერთა ლიგის* შტაბბინა). ქვემოთ საკმაოდ ხშირად მოგვიხდება ოპერირება ტერმინით „სამანდატო პალესტინის ტერიტორია“ (თუმცა მანდატი კარგა ხანია გაუქმდა).

არც ერთი სახელმწიფო ახლო აღმოსავლეთში არ იბადებოდა ისეთ მძიმე პირობებში, როგორც ისრაელი და, არანაკლებ რთულ ვითარებაში იბადება პალესტინა. 21-ე საუკუნის დასაწყისშიც ტელეარხებზე მსოფლიო ხედავდა ისრაელში მომხდარ შემზარავ, სისხლიან ტერორისტულ აქტებს და საპასუხოდ „დასავლეთ ნაპირსა“ და ლაზას სექტორში განხორციელებულ მკაცრ სადამსჯელო ოპერაციებს.

რეგიონში მიმდინარე ურთულესი გეოპოლიტიკური პროცესების წინაპირობების გაუთვალისწინებლად გარეშე ადამიანს შეიძლება გაუჩნდეს ცდუნება, ყველაფერი მიაწეროს ან ერთი, ან მეორე, ან ორივე მხარის ირაციონალურ სისხლისმსმელობას, რაც მეტისმეტად გამარტივებული ახსნა იქნებოდა.

კონფლიქტური სიტუაცია ქვერეგიონში დაკავშირე-

ბულია ტერიტორიასთან. ეს დღემდე აიძულებს ზოგიერთ სიონისტ მოღვაწეს ამტკიცოს ისრაელის ტერიტორიაზე ებრაელების უფლების ლეგიტიმურობა (რაც მსოფლიოს ბევრ ქვეყანაში, მათ შორის საქართველოში, ეჭვს არ იწვევს). სხვა სიონისტები კი თვლიან, რომ ასეთი მტკიცება ხანდახან კონტრპროდუქტიულიც შეიძლება იყოს.

მაგალითისათვის მოვიტანო პოლემიკას ორ სიონისტ მოღვაწეს შორის, რომლებიც სხვადასხვა არგუმენტაციას ეყრდნობიან. ნაციონალ-რელიგიური პარტიის წევრმა ქ-ნმა ემუნა ელონმა ისრაელის გაზეთ „ედით აჰრონოთში“ დაწერა:

„ჩვენ მოვალნიეთ ამ მიწას ტანსაცმელ-შემოცვეთილებმა და დაქანცულებმა და მოვეჭიდეთ მას უკანასკნელი ძალით, როგორც წყალნალეხული ეჭიდება მორს... მაგრამ თუ ეს მორი სინამდვილეში სხვა ხალხს ეკუთვნის, არავითარი ტრაგედია, არავითარი დახრჩობის საფრთხე არ ამართლებს ამ ქურდობას. თუ ჩვენ მართლაც დავაარსეთ ჩვენი ქვეყანა სხვა ხალხის ქვეყანაში, ჩვენთვის არ უნდა არსებობდეს ცოდვის მონანიება...თუ ჩვენ დავიპყარით მათი [პალესტინელების] მიწა, რატომ უნდა დათანხმდნენ ისინი ისეთ კომპრომისს, რომლითაც ჩვენ განვაგრძობთ მათ სახლში ცხოვრებას და ამავედროულად სულგრძელად ვთავაზობთ მათთვის ერთი კუნჭულის დაბრუნებას“ [Tamir, 2002].

შედარებით ლიბერალური შრომის პარტიის წევრი ქ-ნი იული თამირი კი აკრიტიკებს ისრაელის ნაციონალისტური ბანაკის წარმომადგენლის ამ გამონათქვამს, რაც, მისი აზრით, ისრაელის მტრების წისქვილზე ასხამს წყალს:

„ელონი, რასაკვირველია, ცდილობს დაამტკიცოს, რომ ეს მიწა ჩვენს [ებრაელების] გარდა სხვას არავის ეკუთვნის, რადგან ჩვენ ვართ რჩეული ხალხი და ეს ჩვენთვის აღთქმული მიწაა. მაგრამ იმათ, ვისაც არა სწამს ისრაელის თორა და რჩეული ხალხის კონცეფცია, ელონის ამ სტატიაში შეუძლიათ ნაიკითხონ მხარდაჭერა პალესტინელთა უარისათვის, მიაღწიონ ისტორიულ კომპრომისს ისრაელთან... ისრაელის მემარჯვენეები ამტკიცებენ, რომ მიწა ჩვენია, ამდენად, ჩვენ უნდა განვდევნოთ

სხვა ხალხი, ვინც ამ მიწაზე ცხოვრობს... ისრაელის მემარცხენე სიონისტებმა კი ისრაელის დასაცავად უნდა გამოვიყენოთ მკაფიო განსხვავება იმათ შორის, რაც ნებადართული იყო მაშინ, როდესაც ჩვენ უნდა გადაგვეჩინა საკუთარი სიცოცხლე და რაც აკრძალულია დღეს. ჩვენ უნდა განვასხვავოთ, თუ რას აკეთებს ერი, როდესაც მან უნდა გადაირჩინოს თავი, და რას აკეთებს სუვერენული სახელმწიფო. ჩვენ უნდა ვიცოდეთ, რომ განსხვავებაა მსოფლიოს მიერ ისრაელის სახელმწიფოს 1967 წლის საზღვრებში ცნობასა და იმის ცნობას შორის, რასაც ვერასოდეს მივიღებთ – რომ ყველა [ოკუპირებული] ტერიტორია ისრაელის მიწად ვაქციოთ“ [ibid.].

ახლო აღმოსავლეთის კონფლიქტი აპრიორულად ეთნო-ტერიტორიულ ხასიათს ატარებს, ანუ ეს არის განსხვავებული ეთნიკური ჯგუფების, ებრაელებისა და პალესტინელი არაბების, დაპირისპირება ერთი და იმავე ტერიტორიის („სამანდატო პალესტინის“) ფლობის საკითხზე.

ამდენად, გამართლებული უნდა იყოს მისი ახსნის მიმართ პოლიტიკურ-გეოგრაფიული მიდგომა და კონცენტრირება კონფლიქტის ტერიტორიულ და დემოგრაფიულ განზომილებებზე მაქსიმალურად ნეიტრალური პოზიციიდან და შეფასებების გარეშე⁸¹.

81 რეგიონი ძალიან მგრძნობიარეა ყველანაირი შეფასების მიმართ. ნეიტრალური პოზიციაც კი შეიძლება მიკერძოებად იქნეს მიჩნეული. ისრაელში ისე არაფერი აღიზიანებთ, როგორც ევროპული და ამერიკული პრესისა და ტელეარხების „თანაბარი მიდგომა“ (evenhandedness) კონფლიქტის ორი მხარის მიმართ. ასე მაგალითად, The New York Times-ის გაელენიან მიმომხილველ თომას ფრიდმენს (წარმოშობით ებრაელს) ისრაელის პრესა განუწყვეტლივ კილავს იმისათვის, რომ ის რეგიონში მშვიდობის დამყარების წინააღმდეგ მიიჩნევს „როგორც ძალადობას პალესტინელთა მხრიდან, ისე ებრაული ახალშენების არსებობას და მათ გაფართოებას დასავლეთ ნაპირზე და ღაზას სექტორში“. ამ უკანასკნელ არგუმენტს ისრაელში ბევრი არ ეთანხმება. მაგალითად, ამას უეკიფინებს ფრიდმენს ბარ-ილანის უნივერსიტეტის პროფესორი დავიდ ვაინბერგი [Weinberg, 2002].

ევროპის დედაქალაქებში გამოთქმულ ნებისმიერ კრიტიკულ აზრს ისრაელის პოლიტიკის მიმართ თვით ისრაელსა და ამერიკის ებრაულ თემში მტკივნეულად აღიქვამენ და ხშირად ანებებენ „ევროპისათვის ჩვეული ანტისემიტუზმის“ იარაღს [Foxman, 2002]. ისრაელში ბრალს სდებენ ამერიკულ მას მედიასაც, რომ ის „პროპალესტინური“, მაშინ როცა ისრაელის გენერალური კონსული ნიუ-იორკში, ალონ პინკასი, 2002 წელს აღნიშნავდა, რომ „ამერიკული ტელევიზია და პრესა განონანსორებულია“ და „შესაძლოა, უფრო პროისრაელურიც კია“ [Handwerker, 2002, 13].

ებრაული სახელმწიფოს წინაისტორია

ებრაელთა წმინდა წიგნი *თანახი** იგივეა, რაც ქრისტიანებისათვის ასევე წმინდა *ძველი აღთქმა*. ამიტომაც მსოფლიოს მოსახლეობის საგრძნობმა ნაწილმა, რომელიც განეკუთვნება *ქრისტიანულ სამყაროს*, იცის (ან ითვისება, რომ უნდა იცოდეს), თუ რა თავგადასავალი გადახდათ ებრაელებს, როდესაც სამი ათასწლეულის წინ ისინი მკვიდრდებოდნენ *იაჰვეს* მიერ მათთვის აღთქმულ მიწაზე. *ყურანი* ასევე ეხმაურება *თანახის* ზოგიერთ რელიგიურ ფაქტს: მე-5 სურა („აღ მაიდა“) შეახსენებს მოსეს სიტყვებს თავისი ხალხისადმი: „*შევიდეს იმ მიწაზე, რომელიც უფალმა განუხაზღვრა მას*“.

დღევანდელი ისრაელისა და პალესტინის ტერიტორიაზე ძვ. წ.-ის I ათასწლეულში არსებობდა ებრაული სახელმწიფოები. ებრაელების განდევნა იერუსალიმიდან მოხდა ახ. წ. 70 წელს რომის იმპერიის წინააღმდეგ აჯანყებული იერუსალიმის ტიტუსის მიერ აღებისა და მეორე ტაძრის დანგრევის შემდეგ. იმპერატორ ადრიანეს დროს ებრაელებს იერუსალიმში დაბრუნების ნება დართეს. მათი მორიგი აჯანყების შემდეგ კი, 135 წელს, რომაელებმა ქალაქი დაანგრიეს და ებრაელებს იქ ცხოვრება აუკრძალეს. მაგრამ დანარჩენი პალესტინის ტერიტორიიდან ისინი არ გაუძევებიათ. ქვეყნიდან, რომელსაც ამიერიდან სახელად *პალესტინა* დაუმკვიდრდა, ებრაელების გასვლა ნელი და ნებაყოფლობითი პროცესი იყო: არქეოლოგიური მონაცემები მოწმობს, რომ პალესტინის ბევრ ქალაქში ისინი კიდევ კარგა ხანს ცხოვრობდნენ. მაგრამ მათი დიდი ნაწილი თანდათანობით სხვა ქვეყნებში წავიდა.

ბოლო ორი ათასწლეულის განმავლობაში ებრაელთა აბსოლუტური უმრავლესობა დიასპორაში (ებრაულად „გალუთ“-ში*) ცხოვრობდა, ხოლო მცირე ნაწილი რჩებოდა ძველ სამშობლოშიც.

VII საუკუნეში სამხრეთიდან მოსულმა მუსლიმმა არაბებმა [აღმოსავლეთ] რომის იმპერიას (იმავე ბიზანტიას) წართვეს პალესტინა, სადაც ძირითადი სალაპარაკო ენა იყო

„ხალხური ბერძნული“ (კოინე). ისევე, როგორც არაბების მიერ დაპყრობილ სხვა ტერიტორიებზე, მოხდა ადგილობრივი მოსახლეობის შერევა არაბებთან. მომდევნო 13-14 საუკუნის მანძილზე მოსახლეობა პალესტინაში არაბულენოვანი გახდა (მათ შორის ის ნაწილიც, რომელმაც ქრისტიანობა შეინარჩუნა და დიდხანს კოინეზე ლაპარაკობდა).

იერუსალიმის აღების შემდეგ (638 წ.) არაბებმა ებრაელებს ნება დართეს, დაბრუნებულიყვნენ ქალაქში, სადაც მათ რომაელები/ბიზანტიელები წინა ხუთი საუკუნის განმავლობაში დასახლების უფლებას არ აძლევდნენ. 1492 წელს ესპანეთიდან დევნილი და ოსმალეთის იმპერიას შეკედლებული ებრაელობის ერთი ნაწილიც XVI საუკუნიდან იერუსალიმში დამკვიდრდა, მას შემდეგ, რაც ოსმალეთმა დაიპყრო პალესტინა (1516 წ.). ებრაელთა მცირე ჯგუფების მოძრაობა ოსმალური პალესტინის მიმართულებით განუწყვეტელი პროცესი იყო. საქართველოდან გადასახლებულმა ქართველმა ებრაელებმა XIX საუკუნის იერუსალიმში ე.წ. „გურჯების უბანიც“ კი შექმნეს.

გალუთში მცხოვრები ებრაელობის უდიდესი ნაწილი ინარჩუნებდა მამაპაპათა რელიგიას. რაბი ყოველთვის ასწავლიდა, თუ სადაა ებრაელის ნამდვილი სამშობლო. ამიტომ იერუსალიმში (რომლის სინონიმი იყო *სიონი*) დაბრუნების იდეა ებრაელობაში არასოდეს კვდებოდა. თორას წყალობით შენარჩუნდა ებრაული ენა, თუმცა მას, ძირითადად, რელიგიური ფუნქციის შესრულება დაეკისრა. ის, რომ *ხახამი* (მცოდნე) ასწავლიდა ებრაელ ბიჭებს საკმაოდ რთულ ებრაულ ანბანს (თორა ხომ ებრაულად უნდა წაკითხულიყო), ებრაელობას ზოგადად წიგნიერ ხალხად აქცევდა. ეს უადვილებდა მას ადგილობრივ ენაზე წერა-კითხვის დაუფლებასაც. ინფორმაციის ფლობა კი შუა საუკუნეებშიც ისეთივე დიდ უპირატესობას აძლევდა ადამიანს, როგორსაც დღეს აძლევს.

ებრაელობას შუა საუკუნეების ევროპის ქრისტიანულ ქვეყნებში ჩაგრავენ (იმდროინდელი კათოლიციზმი და მისი ინკვიზიცია ადანაშაულებდა ებრაელობას ქრისტეს ჯვარცმაში, რაც უსამართლო ბრალდება იყო). მაგრამ სწო-

რედ ეს ჩაგვრა აიძულებდა ებრაელობას, თემად შეკრული ყოფილიყო. ვენეციაში მათ თავისი საცხოვრებელი უბანი, სახელად გეტო, გაამაგრეს კიდეც. შემდგომში „გეტო“ ჩაკეტილი ებრაული უბნის საზოგადო სახელად იქცა. რადგან ებრაელს მიწის ფლობას უკრძალავდნენ და აიძულებდნენ ქალაქში ეცხოვრა, მან ხელი მიჰყო ხელოსნობას (განსაკუთრებით – ოქრომჭედლობას), ვაჭრობას, მევახშეობას. ამ დარგებში კი სიმდიდრის დაგროვება უფრო ადვილი აღმოჩნდა, ვიდრე გლეხური შრომით. წინააღმდეგ განზრახვისა, დისკრიმინაციულმა შეზღუდვებმა ებრაელობას ობიექტურად საგრძნობი ეკონომიკური უპირატესობა მისცა ადგილობრივ მოსახლეობასთან შედარებით.

შუა საუკუნეების ისლამურ ქვეყნებში ებრაელობა ბევრად უფრო უკეთ გრძნობდა თავს, ვიდრე დასავლეთ და ცენტრალური ევროპის ქრისტიანულ სამეფოებში. როგორც ზემოთაც აღინიშნა, ისლამი ძირითადად რჯულ-შემწყნარებელია „წიგნის ხალხის“ მიმართ. სულტნებს, შაჰებს, ამირებს სჭირდებოდათ წიგნიერი და ფულთან დაკავშირებული არამორწმუნენი⁸². ასეთად კი ქრისტიანებთან ერთად იუდეველებიც ითვლებიან. გარდა ამისა, ავტორიტარულ ხელისუფლებას არ სჭირდება თემთაშორისი დაპირისპირება, რომელიც შეიძლება უმართავ „ბუნტში“ გადაიზარდოს.

საქართველოში ებრაელობის მიმართ ტოლერანტობა ორი ძირითადი მიზეზით აიხსნება. ერთი, ასე ვთქვათ, იდეოლოგიურია, მეორე კი – ეკონომიკური. პირველი მიზეზი ისაა, რომ ქართული ქრისტიანული ტრადიცია ებრაელებს აკავშირებს ქრისტიანობის შემოტანასთან (გავიხსენოთ „მოქცევაი ქართლისაი“, თავისი ელიოზით, სიდონიათი, სვეტიცხოვლით!). ამიტომაც ქართულენოვან ებრაელებს (მათი კრებითი სახელი იყო „ჰურიანი“: „ურია“ მაშინ სულაც არ ატარებდა დამამცირებელ მნიშვნელობას; მოგ-

82 ოსმალეთში ებრაელები გარკვეულ ეკონომიკურ, კერძოდ მევახშეებისა და ვაჭრების, ფუნქციას ასრულებდნენ. მართლმორწმუნე მუსლიმს ყურანი უკრძალავს მევახშეობას, მაგრამ საბანკო სისტემის განუვითარებლობის პირობებში ეს საქმიანობა საჭირო იყო. არამუსლიმის მიერ ამ ფუნქციის შესრულება ოსმალეთში არ იკრძალებოდა. ამიტომაც იყო, რომ სულტანმა ბაიაზითმა მე-15 საუკუნის ბოლოს შეიფარა ესპანეთიდან და პორტუგალიიდან განდევნილი ებრაელები.

ვიანებით დამკვიდრდა სახელი „ქართველი ებრაელები“) ქრისტიანი ქართველი მოყვარედ აღიქვამდა. მეორე, უფრო ტრივიალური, მიზეზი უნდა იყოს ის, რომ ებრაელებმა დაიკავეს ის ეკონომიკური ნიშა – ვაჭრობა – რომელსაც ქართველი ფეოდალები და გლეხები გვერდს აქცევდნენ. მაგრამ ვაჭრობაში ჩართული ქართველი ებრაელები დიდად არ განსხვავდებოდნენ ეთნიკური ქართველებისაგან თავისი სიმდიდრით. თემთაშორისი დაპირისპირების ეკონომიკური მიზეზი არ არსებობდა.

XIX საუკუნეში და XX საუკუნის პირველ ათწლეულებში ნათელი გახდა აშკენაზი (ევროპელი) ებრაელების დიდი მიღწევები ეკონომიკაში, მეცნიერებაში, ხელოვნებაში. გერმანიის, ავსტრია-უნგრეთის, საფრანგეთის, რუსეთის ეკონომიკური და კულტურული ელიტის თვალშისაცემ ნაწილს ებრაელები ქმნიან. ამის მიზეზი იყო ის, რომ ებრაელები ყველა ამ ქვეყანაში საშუალო კლასებს ეკუთვნოდნენ. ისტორიულად, ფეოდალური ხანის ევროპა არ აძლევდა ებრაელობას უფლებას გამხდარიყო მიწათმოქმედი (დაბალი კლასი) და, მითუმეტეს, არისტოკრატია (მაღალი კლასი). მაგრამ XIX საუკუნიდან სწორედ საშუალო კლასები გახდა წამყვანი სოციალური ძალა მთელ ევროპაში. ამ კლასებში კი ებრაელობის წილი საგრძნობი იყო.

სხვისი სიმდიდრე და წარმატება ხშირად ხდება შურის საბაბი, განსაკუთრებით იმათთვის, ვინც „უსამართლოდ დაჩაგრულად“ მიიჩნევს თავს. ადვილია საკუთარი წარუმატებლობა სხვა თემს გადააბრალო და საკუთარ თემში მოახდინო ასეთივე „დაჩაგრულების“ მობილიზაცია. შუა საუკუნეების ევროპის ქვეყნებში ებრაელთა რბევა, ძირითადად, შურის მიზეზით ხდებოდა და ის, თითქმის ყოველთვის, ადგილობრივი ხელისუფლების მიერ იყო ნაქეზებული.

თუ უცხო რჯულის ხალხის სიმდიდრე შურის საგანი ხდება, ახალგამდიდრებული პირებისათვის დამახასიათებელი ამპარტავნობა – გალიზიანებას იწვევს, ხოლო ვინაშე ეთნიკურ წრეში ჩაკეტილობა – ეჭვს ბადებს. ეს ყველაფერი აშკარად სუბიექტური ფაქტორებია, რომლებიც შეიძლება სულაც არ ეფუძნებოდეს რეალობას. მაგრამ ფაქტია, რომ

XIX საუკუნის ევროპაში სულ უფრო მეტად იკიდებს ფეხს ის, რასაც დაერქმევა სხარტი, მაგრამ ამავე დროს საშინელი სახელი – ანტისემიტიზმი.

ზოგიერთი ებრაელი გამოსავალს გაუცხოების პრობლემიდან ნებაყოფლობით ასიმილაციაში ხედავდა. ასეც ხდებოდა ბევრ ქვეყანაში, განსაკუთრებით საფრანგეთში, გერმანიაში: მაგალითად, კარლ მარქსი ასიმილირებული ებრაელი იყო, ქრისტიანად მონათლული და დაქორწინებული გერმანელ ბარონესაზე. რუსეთში სპეციალური ტერმინიც კი გაჩნდა „მოქცეული ებრაელის“ აღსანიშნავად – *выкрест*.

ბევრი განათლებული ებრაელი, რომელიც ინტეგრირებული იქნა ევროპულ საზოგადოებაში, ცდილობდა გამიჯნოდა *შტეტლს* – ებრაულ დაბას, როგორც ჩამორჩენილობისა და რელიგიური ფანატიზმის სიმბოლოს. მაგრამ ევროპის ებრაელთა საგრძნობი ნაწილისათვის, ხოლო ევროპის გარეთ – პრაქტიკულად ყველა ებრაელისათვის, ასიმილაცია მიუღებელი იყო.

სიონიზმის წარმოშობა და პირველი წარმატებები

XIX საუკუნის ევროპაში ნაციონალიზმის (ამ სიტყვის პოზიტიური მნიშვნელობით) ზრდა – „ერების გამოღვიძება“ გამოიხატა პოლონეთის აჯანყებებში, ჰაბსბურგთა იმპერიაში უნგრეთის აღმასვლაში, იტალიისა და გერმანიის გაერთიანებული სახელმწიფოების შექმნაში, ირლანდიის ბრძოლაში *ჰოუმრულისათვის* (ავტონომიისათვის) და ა.შ. ამ პროცესმა გავლენა მოახდინა სხვა ერებზეც. საკუთარი ეროვნული სახელმწიფოს შექმნის სურვილი ლამის საყოველთაო გახდა. ევროპის ებრაელობამ კი აღმოაჩინა, რომ ყველა სხვა ერს, მათ გარდა, შეუძლია გარკვეულ ტერიტორიაზე ჰქონდეს პრეტენზია.

1881 წელი გარკვეული ათვლის წერტილია პალესტინაში ევროპელი ებრაელების იმიგრაციისა და, ერთდროულად,

ახლო აღმოსავლეთის კონფლიქტის დაწყებისთვისაც. იმ წლის 1 მარტს რადიკალური ორგანიზაცია *ნაროდნაია ვოლიას* ტერორისტული აქტის შედეგად მოკლულ იქნა რუსეთის იმპერატორი *ალექსანდრ II*, კაცი, რომელმაც სახელი გაითქვა ბატონყმობის გაუქმებით, ლიბერალური – საუნივერსიტეტო, სასკოლო, პრესის, სათემო, სასამართლო, სამხედრო – რეფორმებით. ტერორიზმის ამ აქტზე რეაქცია იყო რეფორმების შეწყვეტა, რეჟიმის გამკაცრება [Мунчаев, 1998].

იმის საბაბით, რომ *ნაროდნაია ვოლიას* წევრებს შორის ებრაელებიც იყვნენ, რუსეთში დაიწყო ხელისუფლების მიერ ინსპირირებული ებრაელთა *პოგრომები* (რბევა). ამან უბიძგა რუსეთის იმპერიის (განსაკუთრებით მის პოლონურ, უკრაინულ, ბესარაბიულ გუბერნიებში მცხოვრებ) ბევრ ებრაელს დასავლეთის ქვეყნებში, უპირველესად, აშშ-ში, ემიგრაციისაკენ. ებრაელთა ნაწილმა კი იერუსალიმისკენ აიღო გეზი [Gitelman, 2002].

XIX საუკუნის ბოლოს ევროპაში გაძლიერებულმა ანტისემიტიზმმა უბიძგა ევროპის ებრაელთა წრეებს, დაეწყო სერიოზული მსჯელობა, თუ *სად შეიძლებოდა შექმნილიყო ებრაული სახელმწიფო*. ერთხანს ლაპარაკი იყო უგანდაზე, იემენზეც კი. მაგრამ აბსოლუტური უმრავლესობა ემხრობოდა დაბრუნებას შორეული წინაპრების მიწაზე – პალესტინაში, რომელიც ებრაელებისათვის იყო *სიონი*.

სიონიზმის⁸³, როგორც ებრაელთა ეროვნული მოძრაობის, დაფუძნება მოხდა 1897 წელს ქ. ბაზელში ჩატარებულ პირველ სიონისტურ კონგრესზე, რომლის მოწვევის ინიციატორი იყო *თეოდორ ჰერცლი* (1860-1904). ის იყო ავსტრიელი ჟურნალისტი, პრაქტიკულად ასიმილირებული ებრაელი (მან საკუთარ ვაჟს, ჰანსს, წინადაცვეთაც კი არ გაუკეთა). *ჰერცლს* სიონიზმის იდეების პროპაგანდისაკენ უბიძგა ფრანგი ოფიცრის, რელიგიით ებრაელი *დრეიფუსის*, წინააღმდეგ ჩატარებულმა სასამართლო

83 ტერმინ „სიონიზმის“ აღმოცენების თარიღად მიჩნეულია 1885 წელი, როდესაც ქ. ვენაში *ნათან ბირნბაუმმა* დააარსა ჟურნალი „ავტოემანსიპაცია“, რომლის ფურცლებზეც მიმდინარეობდა მიზანმიმართული აგიტაცია სიონში (დღევანდელ ისრაელში) „ებრაელთა ეროვნული კერის“ შექმნის შესახებ.

პროცესმა. თუმცა ღალატის ბრალდება დრეიფუსს ვერ დაუმტკიცდა, პროცესს და მასზე პრესის გამომხაურებას ანტისემიტიზმის სუნი უდიოდა.

1896 წელს ჰერცლმა თავის წიგნში „სახელმწიფო ებრაელთათვის“ [Herzl, 1896] დახატა პალესტინაში მომავალი ებრაული ქვეყნის სურათი. მისი ოცნება, რომ ნახევარ საუკუნეში ასეთი სახელმწიფო შეიქმნებოდა, მართლაც ახდა.

სიონიზმი შეიქმნა, როგორც სეკულარული, არარელიგიური მოძრაობა. მაგრამ „ძველი ახალი მიწის“ (*Altneuland*: ეს კომპოზიტი ჰერცლმა გამოიყენა 1902 წელს გამოსულ თავის წიგნში) ასარჩევად გამოყენებულ იქნა რელიგიური არგუმენტი: ის, რომ თორას თანახმად, ებრაელთა ღმერთმა *იაჰვემ* (იეღოვამ) თავის რჩეულ ხალხს აღუთქვა *ქანაანი*, რომელიც ტერიტორიულად პალესტინას ემთხვევა.

პალესტინაში ებრაელთა მასობრივ იმიგრაციას (აღიას*) ესაჭიროებოდა ეკონომიკური და იურიდიული ბაზა.

სიონიზმისათვის ეკონომიკური ბაზის შექმნა შედარებით ადვილი საქმე იყო: ბევრი მდიდარი ებრაელი დათანხმდა, გაეღო თანხა ამ მიზნით. 1901 წელს შექმნილმა ებრაულმა „მიწის ფონდმა“ [კერენ კაიემეთ], რომელიც შემოწირულობებით არსებობდა, ისრაელის სახელმწიფოს შექმნამდე, 1948 წლამდე, პალესტინაში შეიძინა 96 ათასი ჰექტარი მიწა, რაც ებრაელი ხალხის განუყოფელ ქონებად ითვლება. ჯერ კიდევ „წინასიონისტურ“ პერიოდში, XIX საუკუნის ბოლო მეოთხედში, მდიდარ ებრაელ როტშილდთა ფრანგული შტოს წარმომადგენელი *ბარონი ედმონ როტშილდი* და ზოგი სხვა მსხვილი ებრაელი ფინანსისტი ყიდულობდა მიწას პალესტინაში და ცდილობდა ებრაული იმიგრაციის წახალისებას. ასე გაჩნდა დასახლებები *ზიხრონ-იაკოვი*, *ფეთახ-თიკვა*, *რეხოვოთი*, *რიშონ-ლე-ციონი*. 1909 წელს *ქ. იაფოდან* გამოსულმა ებრაულმა თემმა ცოტა ჩრდილოეთით გადაინაცვლა და დააარსა დასახლება, რომელსაც *თელ-ავივი* („გაზაფხულის ბორცვი“) უწოდა.

1903 წლისათვის პალესტინაში უკვე 25 ათასი ებრაელი იყო, ძირითადად, რეპატრიანტები აღმოსავლეთ ევროპიდან.

XX საუკუნის დამდეგიდან ებრაულმა იმიგრაციამ პა-

ლესტინაში იმატა. ამ პერიოდის ე.წ. „მეორე ალიას“ დიდი ნაწილი შეადგინეს ერთდროულად სოციალისტური და სიონისტური იდეებით შეპყრობილმა ახალგაზრდა ებრაელებმა აღმოსავლეთ ევროპიდან (უპირატესად, რუსეთის იმპერიიდან და რუმინეთიდან). ისინი პალესტინაში აარსებდნენ *კიბუცებს** – სასოფლო-სამეურნეო საწარმოებს აბსოლუტურად ყველაფრის კოლექტიური საკუთრებით. ეს შრომისმოყვარე, სეკულარული *კიბუცნიკები*, რომლებსაც ერთ ხელში თოხი ეჭირათ და მეორეში თოფი, იყვნენ ის პიონერები, რომლებიც ქმნიდნენ მომავალი ებრაული სახელმწიფოს ხერხემალს. კიბუცების მიწა დღემდე კოლექტიური საკუთრებაა, თუმცა XX საუკუნის ბოლოსათვის *კიბუციზმის* იდეოლოგია გაცვდა: ახლა მინდორში იდეური კიბუცნიკების ნაცვლად დაქირავებულ ტაილანდელ მუშებს უფრო იხილავთ⁸⁴.

ვიდრე პალესტინა ოსმალეთის იმპერიას ეკუთვნოდა, ებრაელთა ჩასახლება უფრო ადგილობრივი ოსმალ მოხელის ნება-სურვილზე (ან, უფრო ზუსტად, მისი კორუმპირებულიობის დონეზე) იყო დამოკიდებული. ვითარება შეიცვალა, როდესაც ეს მხარე დიდი ევროპული იმპერიის ხელში აღმოჩნდა.

ებრაელთა რეპატრიაციის რეალური იურიდიული საფუძველი გახდა „*ბალფურის დეკლარაცია*“, სადაც დიდი ბრიტანეთის მთავრობა აცხადებდა მხარდაჭერას სიონისტური მიზნისათვის (იხ. თავი 10).

როგორც ისრაელელი ავტორი *ტომ სეგევი* წერს: „ბრიტანელებმა შეუსრულეს დაპირება სიონისტებს. მათ გაუხსნეს გზა მასობრივ ებრაულ იმიგრაციას: 1948 წლისათვის ებრაული მოსახლეობა გაათმაგდა. ებრაელებს ნება დაერთოთ ეყიდათ მიწა, განეგითარებინათ სოფლის მეურნეობა, დაეარსებინათ საწარმოები და ბანკები. ბრიტანელებმა მათ ნება დართეს შეექმნათ ასობით დასახლება, მათ შორის რამდენიმე ქალაქი. ებრაელებმა შექმნეს სასკოლო სისტე-

84 კიბუცების ამჟამინდელი კრიზისის მიზეზი სოციალურ-ეკონომიკურია. კერძო ფერმები უფრო ეფექტიანია მიწის გამოყენების თვალსაზრისით; კიბუცნიკები ხედავენ, რომ სხვები, განსაკუთრებით ქალაქის მცხოვრებნი, მათზე უკეთ ცხოვრობენ და ახალგაზრდა თაობა ტოვებს კიბუცს. კიბუცები სულ უფრო მეტად ემსგავსება ჩვეულებრივ სოფელს ან კაპიტალისტურ ფერმას.

მა და არმია; დააარსეს პოლიტიკური ხელმძღვანელობა და არჩევითი ინსტიტუტები; ამის შედეგად მათ [ებრაელებმა] საბოლოოდ დაამარცხეს არაბები. ყველაფერი ბრიტანული სპონსორობით კეთდებოდა, 1917 წლის დაპირების შესაბამისად. წინააღმდეგ ფართოდ გავრცელებული აზრისა, თითქოს ბრიტანეთი პროარაბული იყო, სინამდვილეში ბრიტანეთის ქმედება საგრძნობლად უწყობდა ხელს სიონისტურ წამოწყებას“ [Segev, 2002, 5].

მაგრამ სეგევი აღწერს იმასაც, თუ როგორ არ უსრულებდა ლონდონი სიონისტებს ყველა დანაპირებს. ის, რომ, ისრაელელი ისტორიკოსებისა და პოლიტიკოსების უმრავლესობა მანდატისდროინდელ დიდ ბრიტანეთს ებრაელებისადმი არამეგობრულ ძალად სახავს, ფაქტია. ეს კი საზოგადოებრივ აზრს ქმნის.

1917 წლიდან დიდი ბრიტანეთი პალესტინაში ფაქტობრივად მართავდა „მტრის ოკუპირებულ ტერიტორიას“, 1922-1947 წლებში ეს იყო ერთა ლიგის მანდატით დიდი ბრიტანეთისათვის სამართავად გადაცემული ტერიტორია.

დიდ ბრიტანეთს პალესტინაში საკუთარი გეოპოლიტიკური ინტერესი ჰქონდა. მას სჭირდებოდა ხაიფას ნავსადგური, რომელიც ბრიტანული ფლოტის მსხვილ ბაზად იქცა. ფლოტს კი უნდა დაეცვა სუეცის არხი. სერიოზული ეკონომიკური ინტერესები ბრიტანეთს პალესტინაში არ ჰქონია. როგორც ბრიტანული ადმინისტრაციის ერთი-ერთი წარმომადგენელი თავის მოგონებებში წერდა „პალესტინა ჩვენი უმრავლესობისათვის უფრო ემოცია იყო, ვიდრე რეალობა“ [Segev, 2000, 5].

ლონდონს, როგორც ჩანს, თავიდან იმედი ჰქონდა, რომ პალესტინაში ებრაული იმიგრაციის ნახალისებით გარკვეულად დააბალანსებდა არაბი ლიდერების მისწრაფებას, შეექმნათ ერთიანი არაბული სახელმწიფო. ასეთი სახელმწიფოს შექმნა ლონდონის ინტერესებში არ შედიოდა. ამიტომაც შეუწყო მან ხელი იორდანიასა და ერაყში სხვადასხვა სახელმწიფოს შექმნას და იქ ჰაშიმიანთა გაბატონებას, რომლებიც მექადან განდევნა მეტოქე საუდიანთა საგვარეულომ.

ლონდონის კაბინეტებში რამდენიმე ჯენტლმენმა გადაწყვიტა, რომ ევროპელი ებრაელების იმიგრაცია პალესტინაში ინდოეთში იმპერიული გზის დამატებითი დაცვისა და ეგვიპტესა და სუდანში ბრიტანული ჰეგემონიის გამაძლიერებელი ფაქტორი გახდებოდა [Defries, 2002]. მაგრამ, როგორც პოლიტიკაში ხშირად ხდება ხოლმე, პაიკებად გათვალისწინებული ფიგურები თვითონ იქცევიან ხოლმე მოთამაშეებად და დიდოსტატს მათთვის ანგარიშის განწევა უხდება.

მსოფლიო ომის დროინდელ ლონდონში, სადაც წყდებოდა პალესტინის ბედი, პოლიტიკოსები, როგორც ჩანს, სერიოზულად არ აღიქვამდნენ სიონისტურ ოცნებას – შეექმნათ საკუთარი სახელმწიფო პალესტინაში. დაუნიგსტრიტზე კიდევ უფრო ნაკლებად ფიქრობდნენ იმ საშიშროებაზე, რაც ახლო აღმოსავლეთში ახალი ეთნიკური კონფლიქტური კერის შექმნას შეიძლებოდა მოჰყოლოდა.

ასეთი კერა კი გაჩნდა.

თავი 14

პალესტინის გაყოფის გეგმები და შედეგები

პალესტინის გაყოფის მიზეზი

როდესაც პირველი სიონისტები თავის მოწოდებაში იყენებდნენ მოსდენილ ფორმულას „*ხალხი მიწის გარეშე, მიწა ხალხის გარეშე*“, ისინი, სამწუხაროდ, არასწორ ინფორმაციას ეყრდნობოდნენ: პალესტინა არ იყო „*მიწა ხალხის გარეშე*“. თანაც ჰერცლს, ალბათ, იმის გამო, რომ თვითონ მხოლოდ ერთხელ იყო ნამყოფი პალესტინაში, მიაჩნდა, რომ ადგილობრივი (მისი აზრით, მცირერიცხოვანი) არაბები უნდა მისალმებოდნენ [ევროპელი] ებრაელების დასახლებას, რადგან მათ უფრო მაღალი სამეურნეო კულტურა მოჰქონდათ პალესტინაში: ასე აღწერა მან სიტუაცია თავის უტოპიურ რომანში *Altneuland*.

სინამდვილეში პალესტინაში არც ისე მცირერიცხოვანი არაბული მოსახლეობა იყო. „პალესტინისათვის ებრაული სააგენტოს“ (*სოხნუთის*) 1947 წლის მემორანდუმის თანახმად [CWO, I, 2000, 204] 1919 წელს არაბული მოსახლეობა ამ ტერიტორიაზე შეადგენდა 515 ათასს, 1944 წლისათვის კი მისი რაოდენობა გაორმაგდა და 1064 ათასს მიაღწია, რაც ძირითადად ბუნებრივი მატების შედეგად მოხდა.

მიწის მეტ ნაწილს კონკრეტული პატრონი ჰყავდა, უმეტესწილად გაფორმებული ოსმალური „თაფუ“-თი (მიწის ფლობის დოკუმენტი), და მას კერძო პირები, ძირითადად არაბები, ფლობდნენ. მათგან შესყიდულ მიწებზე იქმნებო-

და ებრაული დასახლებები. მიწის ნაწილი, განსაკუთრებით იერუსალიმში და სხვა ადგილებში, რომლებიც იესო ქრისტესთან იყო დაკავშირებული (ნაზარეთი, ბეთლემი, გალილეს ზღვის ანუ კინერეთის/ტიბერიადის ტბის მიდამოები და ა.შ.) ეკუთვნოდა სხვადასხვა ქრისტიანულ მიმართულებებს: ეს ხომ *წმინდა მიწა* იყო!

თავიდან, XIX საუკუნეში და XX საუკუნის დამდეგს პალესტინელი არაბების უმრავლესობა შედარებით ინდიფერენტულად იყო განწყობილი ებრაული იმიგრაციის მიმართ. ზოგმა მდიდარმა მიწათმფლობელმა, რომელიც ბეირუთში ან სხვაგან ცხოვრობდა, მიწა მიჰყიდა *კერენ კაიემეთს* და კერძო ებრაელ ფინანსისტებს. იყო ლოკალური დაპირისპირება, მაგრამ მასობრივ გამოსვლებში ეს არ გადაზრდილა.

XX საუკუნის მეორე დეკადიდან კი არაბულ-ებრაული ურთიერთობა მკვეთრ გაუარესებას იწყებს. სამანდატო პალესტინაში ევროპელი ებრაელების იმიგრაციის მზარდმა მასშტაბმა არაბთა მრავალი ლოკალური ამბოხება, ხოლო 1936-1939 წლებში დიდი ანტიბრიტანული აჯანყებაც კი გამოიწვია.

პალესტინის გაყოფის ბრიტანული გეგმები

დიდი ბრიტანეთის მთავრობამ სპეციალური კომისია შექმნა *ლორდ რობერტ ჰილის* თავმჯდომარეობით, რომელმაც თავის „თეთრ წიგნში“ (1937 წ.) მდგომარეობის განსამუხტავად შესთავაზა მანდატის დასრულება, პალესტინაში არაბული და ებრაული მოსახლეობის გამიჯვნა ინგლისის კონტროლქვეშ დასატოვებელი მომცრო ზონით (ქ. იერუსალიმი, ზღვაზე გასასვლელით ქ. იაფოში) და სამანდატო ტერიტორიის მომზადება იქ ორი – ებრაული და არაბული – სახელმწიფოს შესაქმნელად (ნახ. 14.1ა).

ჰილის კომისიის წინადადებები მიუღებელი აღმოჩნდა ორივე მხარისათვის, განსაკუთრებით არაბებისათვის, თუმცა ლონდონი მათ პალესტინის ტერიტორიის 60 პრო-

სენტ-ჯეიმზის კონფერენციაზე (ის ჩატარდა ლონდონში 1939 წლის თებერვალ-მარტში) „პალესტინისათვის ებრაულ სააგენტოსთან“ (ისრაელის პროტომთავრობასთან) ერთად პალესტინელი არაბების, ეგვიპტის, საუდის არაბეთის, ტრანსიორდანიის, იემენის წარმომადგენლებიც იყვნენ მონაწილეები. კონფერენცია უშედეგოდ დამთავრდა. ბრიტანული წინადადებები ამჯერად ებრაელებისათვის აღმოჩნდა მიუღებელი.

ახლოვდებოდა მეორე მსოფლიო ომი. დიდი ბრიტანეთი და საფრანგეთი ცდილობდნენ გაემაგრებინათ საკმაოდ არასაიმედო ზურგი ახლო აღმოსავლეთში. საფრანგეთი წავიდა დათმობაზე თურქეთის მიმართ და გადასცა მას სამანდატო სირიაში შემავალი ალექსანდრეტას სანჯაყი (იხ. თავი 10). დიდი ბრიტანეთი დაინტერესებული იყო „ეყიდა მშვიდობა“ პალესტინაში, კერძოდ, არაბებისაგან.

ამიტომაც დიდი ბრიტანეთის მთავრობამ 1939 წლის მაისში გამოაქვეყნა მორიგი „თეთრი წიგნი“, რომელშიც სენტ-ჯეიმზის კონფერენციაზე წარდგენილი თავისი გეგმა გამოამხეურა. საბოლოო მიზნად იქნა გამოცხადებული, 10 წლის შემდეგ დამოუკიდებელი ერთიანი პალესტინის სახელმწიფოს შექმნა, ხოლო მიმდინარე ამოცანად – ებრაული იმიგრაციის ისე შეზღუდვა (ხუთი წლის განმავლობაში არა უმეტეს 75 ათასისა), რომ ებრაელთა რაოდენობას ქვეყნის საერთო მოსახლეობის 1/3-სათვის არ გადაეჭარბებინა. ებრაელების მიერ მიწის შეძენა ზოგ რაიონში აიკრძალა, ზოგან – შეიზღუდა.

ლონდონის გეგმამ გარკვეულწილად დააკმაყოფილა პალესტინის არაბები. მათი აჯანყება ჩაცხრა და ომის დროს ანტიბრიტანული აქტივობა მათ დიდად არ გამოუჩენიათ, თუმცა მათი ელიტის პროგრესული განწყობა ძნელად იფარებოდა.

ამის საპირისპიროდ, „თეთრმა წიგნმა“ სიონისტების დიდი აღშფოთება გამოიწვია: ნაციზმის წინსვლა ევროპაში და უკვე დაწყებული ებრაელთა გენოციდი დაუცველად და მიუსაფრად ტოვებდა მილიონობით ადამიანს. ამიტომაც ისრაელის დამოუკიდებლობის გამოცხადების შემდეგ

(1948 წ. 14 მაისი) მისი მთავრობის ერთ-ერთი უპირველესი აქტი იყო 1939 წლის „თეთრი წიგნით“ ებრაული იმიგრაციისათვის დაწესებული შეზღუდვების გაუქმება.

მაგრამ მეორე მსოფლიო ომის პერიოდში სიონისტებს ესმოდათ, რომ დიდი ბრიტანეთის მტერი ერთდროულად მათი დაუძინებელი მტერიცაა. ბევრი ებრაელი იბრძოდა ბრიტანული არმიის შემადგენლობაში (ამან მათ სათანადო წვრთნა მისცა, რაც ძალიან მალე გამოადგათ). ამიტომ, პალესტინაში სიწყნარე იყო.

სამაგიეროდ, როგორც კი მსოფლიო ომი დამთავრდა, ბრიტანულ ადმინისტრაციას მოუხდა ბრძოლა იშუვის* შეიარაღებულ ჯგუფებთან, რომლებიც ტერორიზმსაც არ ერიდებოდნენ⁸⁵. 1946 წელს აქ საინსპექციოდ ჩამოსულმა ფელდმარშალმა მონტგომერიმ, ელ-ალამეინის გმირმა, კატეგორიულად მოითხოვა „ებრაული ტერორიზმის ამოძირკვა“ სამხედრო ძალის გამოყენებითაც. მაგრამ, როგორც ყოველთვის ხდება ხოლმე, ძალის ჭარბმა გამოყენებამ უკუჩვენა გამოიწვია.

მიუხედავად 1939 წელს შემოღებული შეზღუდვებისა, მეორე მსოფლიო ომის დროს და მის შემდეგაც პალესტინაში გრძელდებოდა ებრაელთა არაღეგალური იმიგრაცია. თუ 1920 წელს აქ ცხოვრობდა 67 ათასი ებრაელი, 1947 წლისათვის მათმა რაოდენობამ 600 ათასს მიაღწია [CITO, I, 2000, 204]. ამოსულთა* უმრავლესობა ნაციზმს გადარჩენილი ადამიანები იყო, რომლებიც თავის უკანასკნელ თავშესაფარს ხედავდნენ პალესტინაში.

პროგრესული სამყარო მაქსიმალურ თანაგრძნობას გამოხატავდა ებრაელი ხალხის მიმართ, რომელმაც ნაციისტური პოლიტიკის გამო დაკარგა ექვს მილიონამდე ადამიანი⁸⁶.

1947 წლის თებერვალში დიდმა ბრიტანეთმა აღიარა,

85 ცნობილია, მაგალითად, რომ 1946 წლის 22 ივლისს იატაკქვეშა ებრაულმა ორგანიზაცია „ეცელმა“ ააფეთქა იერუსალიმის სასტუმრო „კინგ დევიდი“. დაიღუპა იქ მცხოვრები 91 ინგლისელი სამხედრო მოსამსახურე. ამ ტერორისტული აქტის შემსრულებელთა შორის ასახელებენ შემდგომში რესპექტაბელურ ისრაელის პოლიტიკოსებსაც.

86 ევროპელ ებრაელთა ამ კატასტროფას ებრაულად უწოდებენ „შოა“-ს, ხოლო ევროპულ ენებზე „ჰოლოკოსტ“-ს.

რომ მანდატი პალესტინაზე და მისი ვალდებულებები, აღებული პალესტინის ორი თემის მიმართ, პრაქტიკულად შეუსრულებადი გახდა. პალესტინის შენარჩუნება დიდ ბრიტანეთს მხოლოდ თავის ტკივილს უჩენდა. ამიტომაც მისმა ლეიბორისტულმა მთავრობამ გადაწყვიტა, უარი ეთქვა მანდატზე და პალესტინის პრობლემის მოგვარება გაეროსათვის მიენდო.

პალესტინის გაყოფის გეგმა გაეროს მიხედვით

გაეროს სპეციალურმა კომისიამ წინასწარ მოინახულა პალესტინა და დაადგინა, რომ ერთ სახელმწიფოში არაბებისა და ებრაელების თანაარსებობა შეუძლებელია. შედგა პალესტინის გაყოფის გეგმა, რომელიც გარკვეულწილად ემთხვეოდა „პილის კომისიის“ (1937 წ.) რეკომენდაციებს: ყველაზე არსებითი განსხვავება ის იყო, რომ პილის კომისია ნეგევს მომავალი არაბული სახელმწიფოს შემადგენლობაში ტოვებდა, ხოლო გაეროს კომისია – მომავალ ებრაულ სახელმწიფოში (ნახ. 14.1ბ).

1947 წლის 29 ნოემბერს *გაეროს გენერალურმა ასამბლეამ მიიღო რეზოლუცია 181 (II), რომლითაც რეკომენდაცია მისცა პალესტინის ორ სახელმწიფოდ გაყოფას, იერუსალიმის კი ცალკე რაიონად გამოყოფას*. ეს უკანასკნელი უნდა გამხდარიყო საერთაშორისო კონტროლქვეშ მყოფი ქალაქი. როგორც ებრაული, ისე არაბული სახელმწიფო რამდენიმე ნაწილისაგან შედგებოდა და ანკლავები* უნდა ჰქონოდა. უწყვეტი ხაზით ორი სახელმწიფოს გამიჯვნა ვერ ხერხდებოდა.

გაეროს რეზოლუციის თანახმად, ებრაულ სახელმწიფოს რჩებოდა სამანდატო პალესტინის ტერიტორიის (იერუსალიმის გარეშე) 56,47 პროცენტი, სადაც ცხოვრობდა 498 ათასი ებრაელი და 325 ათასი არაბი. ამ სახელმწიფოს უნდა ჰქონოდა ხმელთაშუა ზღვაზე გასასვლელი ქ. *ისდუდის* (დღევანდელი *აშდოდი*) ჩრდილოეთით ქ. *ხაიფამდე*; ქ. *ჯაფა*

(დღევანდელი იაფო) არაბული ანკლავი უნდა გამხდარიყო. ებრაულ სახელმწიფოს ეძლეოდა ზემო გალილიის დიდი ნაწილი, თითქმის მთელი ნეგევი (ქ. ბირ-საბას, დღევანდელი ბერ-შევას, გარეშე) და გასასვლელი აკაბას ყურეში.

არაბულ სახელმწიფოს უნდა დარჩენოდა სამანდატო პალესტინის ტერიტორიის (იერუსალიმის გარეშე) 43,53 პროცენტი, სადაც ცხოვრობდა 807 ათასი არაბი და 10 ათასი ებრაელი. ამ სახელმწიფოს უნდა ჰქონოდა გასასვლელი ზღვაზე ქ. აკოდან ჩრდილოეთით, ლიბანის საზღვრამდე, და სამხრეთით – ქ. ისდუდი, მაჯდალი (დღევანდელი ამ-კელონი) და ლაზა ეგვიპტის საზღვრამდე; არაბული სახელმწიფოსი უნდა ყოფილიყო დასავლეთ გალილეა ქ. ნაზარეთითურთ, ქ. რამლა, ლიდა (დღევანდელი ლოდი), პროვინციები სამარია და იუდეა მკვდარ ზღვაზე გასასვლელით.

იერუსალიმის რაიონში (რომლის ფარგლებში უნდა შესულიყო თვით ქალაქი იერუსალიმი, სოფელი აბუ დისი აღმოსავლეთით, სოფელი შუაფათი – ჩრდილოეთით, სოფელი ეინ კერემი – დასავლეთით, ქალაქი ბეთლემი და სოფელი ბეთ-ჯალა – სამხრეთით) იმ პერიოდში ცხოვრობდა 105 ათასი არაბი და 100 ათასი ებრაელი. ეს ტერიტორია საერთაშორისო კონტროლს უნდა დაქვემდებარებოდა.

პალესტინაში ებრაული სახელმწიფოს შექმნას მხარს უჭერდა მსოფლიოს ქვეყნების უმრავლესობა, განსაკუთრებით აშშ, ლათინური ამერიკისა და ევროპის ქვეყნები. ამის ერთ-ერთი მთავარი მიზეზი იყო ის უზედურება და ტანჯვა, რაც ევროპის ებრაელობამ გადაიტანა მეორე მსოფლიო ომის დროს. ევროპის ქვეყნებში დიდხანს არსებობდა „დანაშაულის კომპლექსი“ ჰოლოკოსტთან დაკავშირებით⁸⁷.

87 ებრაელთა მიმართ მსოფლიო ომის დროს ჩადენილი უსამართლობის გამო ევროპელების მხარდაჭერა ისრაელის მიმართ 1948 წლიდან 1973 წლის „იომ-ქიფურის“ ომამდე ყოველწლიურად იყო [Elliot, 2002, 31]. ვითარება, მაიკლ ელიოტის აზრით, შეიცვალა 1982 წლიდან, როდესაც ისრაელის არმია შეიჭრა ლიბანში და, განსაკუთრებით, პალესტინელ ლტოლვილთა იქაურ ბანაკებში, საბრასა და შატილაში, ქრისტიანი ფალანგისტების მიერ განხორციელებული ჭლეტის შემდეგ [იბიდ.], რაზეც არაპირდაპირი პასუხისმგებლობა ისრაელის ოფიციალურმა გამომძიებამ დააკისრა თავდაცვის იმდროინდელ მინისტრს არიელ შარონს [J.P. June 24, 2002].

ევროპის საზოგადოებრივი აზრი ისრაელის მიმართ უფრო კრიტიკული გახდა იმის გამოც, რომ ებრაული ახალშენები პალესტინელთა ტერიტორიაზე იზრდება და, იმავე ელიოტის სიტყვებით, „ისრაელი დაადგა კოლონიზაციის პოლიტიკას, რაც თანამედროვე ევროპელთა თვალში მორალურად დასაგმობია“, ვინაიდან თვით ევროპელებს აქვთ დანაშაულის გრძნობა საკუთარი კოლონიური წარსულის გამო.

ცნობილია, რომ ანტიებრაულ აქციებში გერმანელ ნაციონალისტებთან ერთად სხვა ევროპული სახელმწიფოების ნაციონალისტურ წრეებსაც ერიათ ხელი. ებრაული სახელმწიფოს შექმნისათვის მხარდაჭერით ევროპის დემოკრატიულ რეჟიმებს უნდოდათ, ერთგვარად მოენანიებინათ თავისი ავისმქმნელი თანამემამულეების ცოდვა.

პალესტინის გაყოფას, ანუ არაბულთან ერთად ებრაული სახელმწიფოს შექმნას, საკმაოდ მოულოდნელად მხარი დაუჭირა და გაეროს რეზოლუციას ხმა მისცა საბჭოთა კავშირმაც, რომელიც 1947 წლამდე მოითხოვდა პალესტინაზე ბრიტანული მანდატის გაუქმებას და იქ „ერთიანი დემოკრატიული“ სახელმწიფოს შექმნას.

იმდროინდელი დიპლომატიური მიმოწერის [CHO, 2000] გაცნობა ქმნის შთაბეჭდილებას, რომ საბჭოთა კავშირს იმ დროს არ ჰქონდა გამოკვეთილი პოლიტიკა რეგიონში. საბჭოთა დიპლომატები სტალინის გულის მოგებას ბრიტანული იმპერიალიზმის „დამცირებით“ ცდილობდნენ, ვინაიდან საბჭოეთის ბელადს მთავარ მტრად ძველებურად დიდი ბრიტანეთი მიაჩნდა.

კრემლში, როგორც ჩანს, ვერ ასწრებდნენ იმის გაანალიზებას, თუ რა სისწრაფით ამბობდა უარს ინგლისი თავის კოლონიურ იმპერიაზე (იმავე 1947 წელს ბრიტანეთმა დატოვა „გვირგვინის უდიდესი ბრილიანტი“ ინდოსტანის სუბკონტინენტზე) და რა იოლად უთმობდა „თეთრი ადამიანის ტვირთს“ ოკეანისგალმელ, თავისსავე ენაზე მოლაპარაკე, მემკვიდრეს – ამერიკის შეერთებულ შტატებს.

ვერ გათვალეს კრემლში ისიც, რომ ებრაულ სახელმწიფოს აარსებდნენ თუნდაც სოციალისტური იდეებით ნაკვები, მაგრამ პატრიოტული სულისკვეთებით შეპყრობილი ადამიანები, რომლებიც სულაც არ აპირებდნენ ეთამაშათ მათთვის განსაზღვრული კრემლის მარიონეტის როლი.

პალესტინის ტერიტორიის ფაქტობრივი გაყოფა

ებრაელებმა პალესტინის გაყოფის გეგმა მიიღეს. მართალია, სიონისტ ლიდერებს მთელ პალესტინაზე ჰქონდათ პრეტენზია⁸⁸, მაგრამ ტაქტიკური მოსაზრებით, ეს კომპრომისული გადაწყვეტილებაც მისაღებად მიიჩნიეს⁸⁹.

არაბებმა კი პალესტინის გაყოფის გეგმა არ მიიღეს. მათ საერთოდ არ უნდოდათ აქ ებრაული სახელმწიფოს ხილვა. გაყოფის კონკრეტული გეგმაც მათ უსამართლოდ ჩათვალეს (არაბები მოსახლეობის 2/3-ზე მეტი იყვნენ, მაგრამ მათ ნახევარზე ნაკლებ ტერიტორიას სთავაზობდნენ). არაბული ქვეყნების ლიგამ, რომელიც 1945 წელს დაარსდა, დაიწყო მოხალისეთა ნაწილების ფორმირება და პალესტინაში შეგზავნა. არაბი ლიდერების ეს მაქსიმალიზმი საბოლოოდ ძალიან ძვირად დაუჯდათ პალესტინელ არაბებს.

ნათელი იყო, რომ მორიგება არაბებსა და ებრაელებს შორის შეუძლებელია. ორივე მხარე გამალებით იარაღდებოდა, იქმნებოდა გამაგრებული ადგილები, ინვრთნებოდნენ გასამხედროებული ნაწილები. აღსანიშნავია, რომ ებრაულ თემს ბევრად უკეთესი სამხედრო ინსტრუქტორები და, თუნდაც უფრო მცირერიცხოვანი, მაგრამ მორალურ-ფსიქოლოგიურად უკეთ მომზადებული რიგითი შემადგენლობა ჰყავდა.

უკვე 1948 წლის დასაწყისიდან დაიწყო თემთაშორისი შეტაკებები საგრძნობი მსხვერპლით (დაღუპულთა უმრავლესობა არაბი იყო). მოსალოდნელი იყო ომი გარედან ინტერვენციით, მით უმეტეს, რომ პალესტინის გაყოფის კონკრეტული მექანიზმი არ შემუშავებულა და რეალურად

88 გაეროს 181-ე რეზოლუციის მიღებამდე ერთი წლით ადრე, 1946 წლის დეკემბერში ბაზელში ჩატარებულმა 27-ე სიონისტურმა კონგრესმა დაადგინა, რომ „პალესტინა უნდა გახდეს ებრაული სახელმწიფო“ (CIIO, 1, 2000, 184). ამასვე მოითხოვდა 1947 წლის 4 ივნისის ებრაული სააგენტოს აღმასკომის თავმჯდომარე დაჟიდ ბენ-გურიონიც [CIIO, 1, 2000, 238].

89 იმას, რომ ბენ-გურიონი საკმაოდ ცინიკური პრაგმატიკოსი იყო, მოწმობს ისრაელში ხშირად ციტირებული მისი გამონათქვამი: „არა აქვს მნიშვნელობა, თუ რას ლაპარაკობენ გოიმები [არაებრაელები], მნიშვნელოვანია, თუ რას აკეთებენ ებრაელები“. ეს ითქვა მაშინ, როდესაც ჰოლოკოსტის ტრაგედია მოუშუშებელი იყო და მსოფლიოს ჰქონდა დანაშაულის გრძნობა ებრაელობის მიმართ.

არავინ იღებდა პასუხისმგებლობას ამ მტკივნეულ აქციაზე. ასეთ პირობებში ამერიკისა და დიდი ბრიტანეთის მთავრობებმა გადაწყვიტეს შეეჩერებინათ პალესტინის გაყოფის რეზოლუციის ამოქმედება და გაეროს სხდომაზე დააყენეს ეს წინადადება.

მაგრამ საბჭოთა კავშირმა და მისმა სატელიტებმა ყველაფერი ილღონეს, რათა გაეროს ვერ მიეღო ეს წინადადება და ძალაში დარჩენილიყო 1947 წლის 181-ე რეზოლუცია. ასეც მოხდა.

1948 წლის 14 მაისს ებრაულმა სახელმწიფომ დამოუკიდებლობა გამოაცხადა და *ისრაელი* დაირქვა სახელად. უკვე 15 მაისს კი ისრაელის სახელმწიფოს წინააღმდეგ ომი დაიწყო არაბული ქვეყნების ლიგამ (*ეგვიპტე, სირია, ლიბანი, ტრანსიორდანი, ერაყი*). ფაქტობრივად, ლიბანს ათეულიც არ გამოუგზავნია, ერაყი კი ორიოდ ბატალიონის გამოგზავნით დაკმაყოფილდა.

ჯერ კიდევ ომამდე (1948 წლის აპრილში) საბჭოთა კავშირის სატელიტ ჩეხოსლოვაკიაში შეძენილი „მესერშმიტის“ ტიპის თვითმფრინავებით ისრაელმა იმავე წლის მაისის ბოლოს ეგვიპტის არმიის საჰაერო უპირატესობას ხაზი გადაუსვა [JP, May 23, 2002]. უნდა ითქვას, რომ სტალინის ნებართვით, ჩეხოსლოვაკიამ მიჰყიდა საკმაოდ ბევრი და კარგი ხარისხის საჭურველი ისრაელს, რამაც მას საბოლოოდ ომი მოაგებინა.

ისრაელის სამხედრო ნაწილები თავდადებით იბრძოდნენ, მათ ძლიერი მოტივაცია ჰქონდათ: წყდებოდა არა მარტო ებრაული სახელმწიფოს, არამედ საერთოდ პალესტინის *იშუვის* ყოფნა-არყოფნის საკითხი. არაბული ქვეყნების არმიების საბრძოლო მოქმედება კი ერთმანეთთან ცუდად კოორდინირებული და ნაკლებ ეფექტიანი გამოდგა. რაოდენობრივად მეტადი მხარეები დიდად არ განსხვავდებოდნენ: ისრაელის მხარემ 25-30 ათასი ჯარისკაცი გამოიყვანა; არაბული ქვეყნების საინტერვენციო ნაწილები კი ჯამში 30-35 ათასს ითვლიდნენ [Фромел, 2003]. მაგრამ ამ უკანასკნელთ, თავიდან მაინც, მეტი იარაღი ჰქონდათ. ისრაელის არმიას კი, ომის პირველ ეტაპზე, სამხედრო შეი-

არალება აკლდა. ამიტომაც იყო, რომ 1949 წლის დაზავების შემდეგ ისრაელმა უპირატესი მნიშვნელობა მიანიჭა ქვეყანაში საკუთარი სამხედრო ინდუსტრიის განვითარებას და დიდ წარმატებას მიაღწია ამ მიმართულებით.

1949 წელს ცეცხლის შეწყვეტაზე დათანხმებისათვის პალესტინელები არაბულ ქვეყნებს ლალატში სდებდნენ ბრალს. მაგრამ ბრძოლის გაგრძელებას შეეძლო უფრო მეტი ტერიტორიული შენაძენი მოეტანა ისრაელისათვის.

არაბებს შორის წარმატებით იბრძოლეს მხოლოდ ტრანსიორდანის ნაწილებმა. მათ დაიკავეს აღმოსავლეთ იერუსალიმი (ძველი ქალაქითურთ), ისტორიული იუდეა და სამა-რია („დასავლეთ ნაპირი“).

არსებობს აზრი, რომ იორდანის მეფე აბდალას ფარული გარიგება ჰქონდა სიონისტებთან [Фромერ, 2003]. ფაქტია, რომ 1950 წელს იორდანამ (ეს სახელი მან 1949 წელს დაირქვა) თავისი იურისდიქცია გაავრცელა ფაქტობრივად დაკავებულ ტერიტორიაზე, ანუ მოახდინა პალესტინის არშექმნილი არაბული სახელმწიფოს ამ ნაწილის, მათ შორის ძველი იერუსალიმის, ანექსირება.

ლაზას სექტორი ეგვიპტის სამხედრო ადმინისტრაციას დაექვემდებარა: ეგვიპტემ, იორდანისაგან განსხვავებით, არ შეიერთა პალესტინის ეს ნაწილი.

ისრაელმა დაიკავა არაბული სახელმწიფოსათვის გათვალისწინებული ტერიტორიის თითქმის ნახევარი (სამხრეთით – სანაპირო ზოლი თითქმის ლაზამდე, ჩრდილოეთით – ლიბანის საზღვრამდე, აგრეთვე ზემო გალილეა).

ქ. იერუსალიმის დასავლეთი ნაწილი ისრაელის ხელში გადავიდა. მომდევნო 19 წლის განმავლობაში ეს იყო გაყოფილი ქალაქი, ეკლიანი მავთულხლართებით ქუჩებსა და პარკებში.

ამრიგად, 1948-49 წწ. დამოუკიდებლობისათვის ომის შემდეგ, ისრაელის სახელმწიფოს ფაქტობრივად „სამანდატო პალესტინის“ ტერიტორიის 78 პროცენტი დარჩა.

არაბული სახელმწიფო არ შექმნილა. გაერო, რომელმაც არ აამოქმედა არავითარი რეალური მექანიზმი პალესტინის გაყოფის შესახებ საკუთარი რეზოლუციის შესასრულებ-

ლად, რამდენიმე შეუსრულებადი დადგენილებით დაკმაყოფილდა. მომდევნო ორი ათეული წლის განმავლობაში საერთაშორისო საზოგადოებამ არაბული სახელმწიფო პალესტინაში საერთოდ დაივიწყა. მისი საკითხი კვლავ შვევა მსოფლიო პოლიტიკის დღის წესრიგში მხოლოდ 1960-იანი წლებიდან.

„ექვსდღიანი ომის“ პოლიტიკურ-გეოგრაფიული შედეგები

1967 წლის „ექვსდღიან ომს“ ახლო აღმოსავლეთის უახლეს ისტორიაში განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს. მან შეცვალა მთელი რეგიონის გეოპოლიტიკური ბალანსი და დიდი გავლენა მოახდინა მსოფლიო პოლიტიკაზე.

ისედაც რთული ურთიერთობა არაბულ ქვეყნებსა და ისრაელს შორის 1967 წელს კიდევ უფრო დაიძაბა. იმ წლის ივნისის დამდეგის რამდენიმე დღეში სერიოზული მოვლენები მოხდა: ეგვიპტემ ტირანის სრუტე საერთაშორისო ნაოსნობისათვის დაკეტა, რითაც ფაქტობრივად ისრაელის ნავსადგური ეილათი დაბლოკა. სინას ნახევარკუნძულზე დაიწყო ეგვიპტის არმიის კონცენტრაცია. 4 ივნისს ეგვიპტე-იორდანიის თავდაცვით პაქტს შეუერთდა ერაყი (1966 წლის ნოემბერში ეგვიპტემ ცალკე დადო ანალოგიური პაქტი სირიასთან, რომელსაც იმ დროს არ ჰქონდა დიპლომატიური ურთიერთობა იორდანია-სთან). არაბული ქვეყნების ლიდერებისა და გენერლების თავდაჯერებული ანტიისრაელური რიტორიკა ეჭვს არ ტოვებდა, რომ ჰაერში მოსალოდნელი ომის სუნი ტრიალებდა.

ისრაელის მთავრობამ და შეირალებული ძალების ხელმძღვანელობამ გათვალა, რომ თუკი მოწინააღმდეგის პირველ გასროლას დაუცდიდნენ, ქვეყნის ძალიან მცირე ტერიტორიის სტრატეგიული სიღრმე მისი დაცვის საშუალებას არ მისცემდა. საქმე მართლაც ეხებოდა ისრაელისათვის ეგზისტენციურ საფრთხეს. გარკვეული დროის განმავლობაში ყოყმანის შემდეგ, ისრაელის ავიაციას ებრძანა წინმსწრები დარტყმის მიყენება ეგვიპტის აეროდრომები-

სათვის, თუნდაც იარაღის პირველად გამოყენებას ქვეყნისათვის აგრესორის იმიჯი უნდა შეექმნა საერთაშორისო საზოგადოებრიობის თვალში.

5 ივნისს გამთენიისას ისრაელის ავიაციამ, აღჭურვილმა უახლესი ფრანგული თვითმფრინავებით, მოულოდნელი იერიში მიიტანა და მინაზევე მოსპო ეგვიპტის სამხედრო-საჰაერო პოტენციალი. ისრაელს ჰაერში სრული დომინირების საშუალება მიეცა, რაც გადამწყვეტი აღმოჩნდა საბოლოო გამარჯვებისათვის. ისრაელის არმიამ დაიკავა მთელი სინას ნახევარკუნძული და გაჩერდა სუეცის არხის აღმოსავლეთ ნაპირებთან.

იორდანია და სირია (ერთმანეთთან კოორდინაციის გარეშე) დაიწყეს ეგვიპტის მხარდამჭერი სამხედრო მოქმედება ისრაელის წინააღმდეგ და დამანგრეველი საჰაერო დარტყმის განხორციელების საბაზი მისცეს მას. ამის შედეგად ისრაელმა დაიკავა სირიის გოლანის მაღლობი და იორდანის დაქვემდებარებაში მყოფი პალესტინის ტერიტორია („დასავლეთ ნაპირი“ და აღმოსავლეთ იერუსალიმი ძველი ქალაქითურთ).

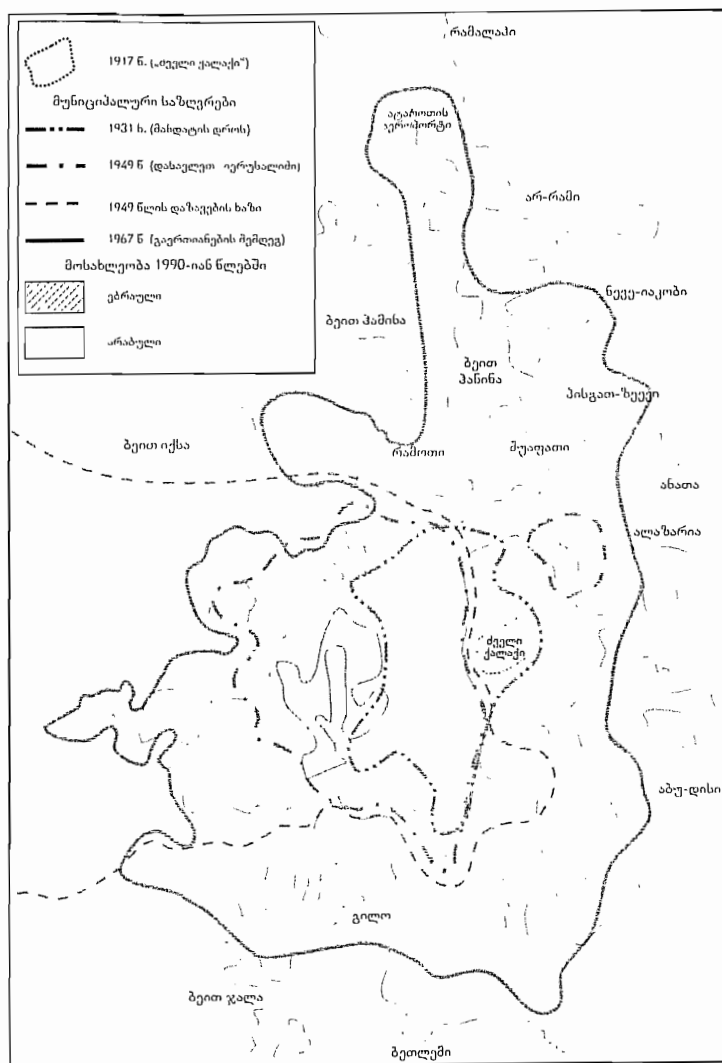
„ექვსდღიან ომში“ გამარჯვება სამართლიანადაა მიჩნეული ებრაელი ხალხის ისტორიაში უდიდეს სამხედრო წარმატებად.

ომის დამთავრებისთანავე ისრაელის ქნესეთის დადგენილებით იერუსალიმის საზღვრები აღმოსავლეთით და ჩრდილოეთით გაფართოვდა 70,2 კმ²-ით [Khamaissi, 1999] (ნახ. 14.2). ამ ფართობზე ისრაელის ხელთ არსებულ დასავლეთ იერუსალიმთან (37,3 კმ²) ერთად „ერთიანი იერუსალიმი“ შეიქმნა.

სამხედრო გამარჯვებამ არ მოუტანა მშვიდობა და უსაფრთხოება არც ისრაელსა და არც რეგიონს.

მთავარ პრობლემად ისრაელისათვის იქცა ის, თუ რა უნდა ექნა დაკავებული ტერიტორიისათვის (იხ. ჩანართი 14.1). ამ ფართობის შეერთება ისრაელის სახელმწიფოსთან მკვეთრად შეცვლიდა ეთნო-დემოგრაფიულ ბალანსს არაბების სასარგებლოდ იმის გამო, რომ იქ ცხოვრობდა მრავალრიცხოვანი არაბული მოსახლეობა.

იერუსალიმის საქალაქო საზღვრების ცვლილებები
1917-1967 წლებში

ჩანართი 14.1

გაეროს უშიშროების საბჭოს რეზოლუციები და პოლიტიკოსები
ოკუპირებული ტერიტორიების შესახებ

გაეროს უშიშროების საბჭოს რეზოლუციები 242 (22 ნოემბერი, 1967), 338 (22 ოქტომბერი, 1973), 1322 (7 ოქტომბერი, 2000) და ყველა სხვა, რომელიც ისრაელ-პალესტინის კონფლიქტს ეხება, 1967 წელს ისრაელის მიერ დაკავებულ ტერიტორიებს განიხილავს, როგორც „ოკუპირებულს“ და მოუწოდებს ისრაელს, გაიყვანოს იქიდან თავისი შეირაღებული ძალები.

მაგრამ ისრაელში ამ ფართობს უბრალოდ, „ტერიტორიებს“ უწოდებენ და მიიჩნევენ მათ „სადავოდ“, ჯერ დაუდგენელი სტატუსით. ამის საბაზს ისრაელს აძლევს გაეროს უშიშროების საბჭოს რეზოლუცია 242, რომლის ტექსტშიც ისრაელის არმიას მოეთხოვება გასვლა „ოკუპირებული ტერიტორიებიდან“ და არა „მთელი ოკუპირებული ტერიტორიიდან“. ინგლისურ ტექსტში სიტყვა „ტერიტორიების“ წინ შეგნებულად არის გამოტოვებული განსაზღვრებითი არტიკლი „the“, რაც მკაფიოს გახდიდა, თუ საიდან მოეთხოვება გასვლა ისრაელის არმიას. აღსანიშნავია, რომ რეზოლუციის პროექტი შეადგინა ბრიტანულმა დელეგაციამ და ეს გრამატიკული ლაფსუსი კი არაა, არამედ შეგნებულად დატოვებული ბუნდოვანება. სხვათა შორის, გაეროს რეზოლუციის ესპანური და ფრანგული ტექსტები მოკლებულია ინგლისური ვერსიის ორაზროვნებას.

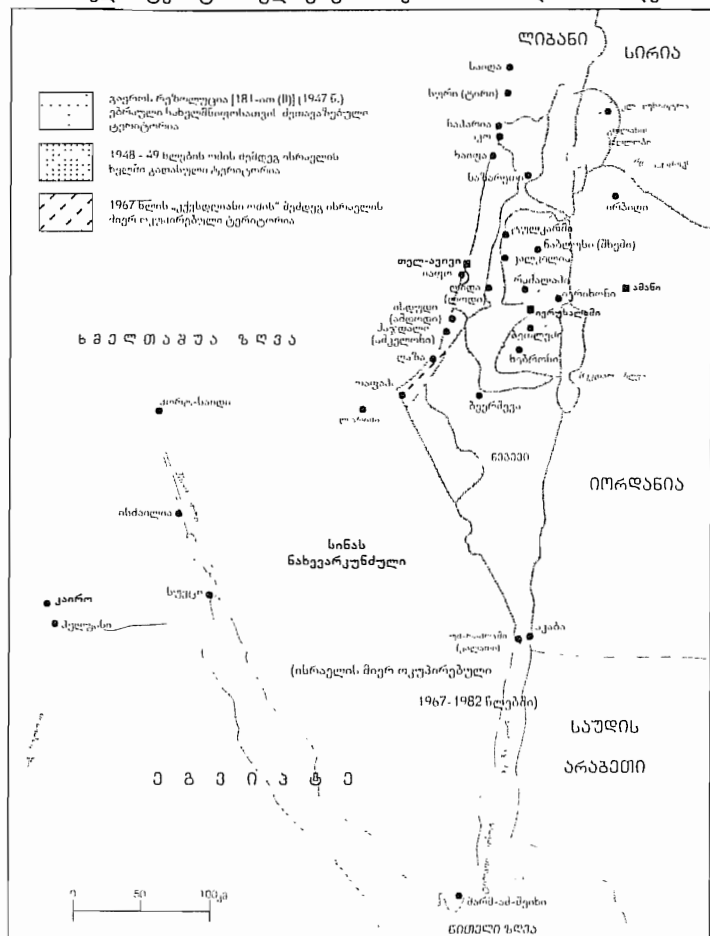
გარდა ამისა, იმავე რეზოლუციაში ნახსენებია „რეგიონის ყველა სახელმწიფოს [საზღვარსა ჩემია: რ.გ.] უფლება – მშვიდობიანად იცხოვროს უსაფრთხო და აღიარებულ საზღვრებში“. ასეთი ფორმულირება უფრო ძლიერ სახელმწიფოს აძლევს საშუალებას, თავისათვის სასარგებლო ინტერპრეტაცია გაუკეთოს „უსაფრთხო საზღვრების“ კონცეფციას.

როგორც ისრაელის პრემიერ-მინისტრი არიელ შარონი წერდა, „გაეროს უშიშროების საბჭომ თავის ისტორიულ დოკუმენტში, რეზოლუცია 242-ში, განსაზღვრა, რომ ისრაელს აქვს უფლება 'უსაფრთხო და აღიარებულ საზღვრებზე' და მას არ მოეთხოვება გასვლა ყველა ტერიტორიიდან, სადაც მისი ძალები შევიდნენ – და საიდანაც მას თავს დაესხნენ – 'ექვსდღიანი ომის' დროს. სინამდვილეში რეზოლუცია ამბობს, რომ ეს არის სადავო ტერიტორიები, სადაც ისრაელს აქვს კანონიერი უფლება, დაადგინოს დაცვადი საზღვრები“ [Sharon, 2002].

ისრაელში ბევრი არ იზიარებს გაეროს რეზოლუციის ასეთ „გათავისებულ“ გაგებას [Eldar, 2002]. ამ სუბიექტურ ინტერპრეტაციას არ ეთანხმებიან დასავლეთელი პოლიტოლოგებიც [Sigman, 2002].

656. 14.3

ისრაელის ტერიტორიული გაფართოება 1948-49 და 1967 წლებში

მაგრამ 1967 წლის 2 სექტემბერს ქალაქ ხართუმში ჩატარებულმა არაბული ქვეყნების ლიგის კონფერენციამ მოსპო მორიგების შესაძლებლობა, როდესაც დაადგინა „სამი არა“ („არა – ისრაელის ცნობას, არა – მოლაპარაკებას ისრაელთან, არა – მშვიდობას ისრაელთან“). იმ პერიოდში, ახლად განცდილი მტკივნეული მარცხის შემდეგ, არაბებისაგან ძნელი წარმოსადგენი იყო სხვაგვარი გადანწყვეტილება,

თუმცა ის აშკარად ეწინააღმდეგებოდა სალ აზრს. არც თუ იშვიათად, თავმოყვარეობის შელახვით გამოწვეული ემოციები პოლიტიკაში პრაგმატიზმს თრგუნავს და არასწორი გადაწყვეტილებების მიღების მიზეზად იქცევა ხოლმე.

ხართუმის კონფერენციის ძალიან გამომწვევი დეკლარაციის შემდეგ, ისრაელის მემარჯვენე და რელიგიურ ძალებს ხელი გაეხსნათ, როგორც ისრაელელი ავტორი უწოდებს „მესიანური ისტერიისათვის“ [Barzilai, 2002], რაც გამოიხატა დასავლეთ ნაპირზე, ლაზას სექტორში და გოლანის მაღლობზე ებრაული ახალშენების მასობრივ მშენებლობასა და ტერიტორიის de-facto ანექსირებაში.

„დასავლეთ ნაპირისა“ და ლაზას სექტორის ანექსირება ისრაელს ოფიციალურად არ განუხორციელებია, ამიტომ იქაურ არაბებზე ისრაელის იურისდიქცია არ ვრცელდება (ნახ. 14.3).

უშუალოდ „ექვსდღიანი ომის“ შემდეგ ისრაელის ელიტის უმცირესობა იმ აზრისა იყო, რომ ახლად დაპყრობილი ტერიტორიის უმეტეს ნაწილზე შექმნილიყო პალესტინის არაბული სახელმწიფო (ზოგი ისრაელელი ავტორი უარის თქმას ასეთ ნაბიჯზე „დაკარგულ შესაძლებლობას“ უწოდებს [Bloch, 2002; Barzilai, 2002]), რაც იქნებოდა გაეროს 1947 წლის რეზოლუციის ნაწილობრივი შესრულება მაინც. მაგრამ ამისათვის საჭირო იყო როგორც ისრაელის ხელისუფლებისა და ხალხის განწყობა, ისე არაბული ქვეყნების კეთილი ნება.

არაბული ქვეყნების ლიგას 35 წელი დასჭირდა, რომ ბეირუთში ჩატარებულ სამიტზე (2002 წლის 27 მარტი) მისულიყო იმ დასკვნამდე, რომ 1967 წლის საზღვრები პალესტინის არაბული სახელმწიფოსათვის საკმარისი იქნებოდა. ეს წინადადება წამოაყენა საუდის არაბეთის იმ დროს რეგენტმა (2005 წლიდან – მეფე) აბდულა იბნ აბდულაზიზმა. მაგრამ ახლა უკვე ისრაელი არ იყო თანახმა ასეთ კომპრომისზე.

„ექვსდღიანი ომის“ ერთ-ერთი არაპირდაპირი საგარეო პოლიტიკური შედეგი იყო [ჩრდილოეთ] იემენის სამოქალაქო ომის დამთავრება. ისრაელთან დამარცხებულმა ეგვიპტემ ველარ გააგრძელა რესპუბლიკელების სამხედრო დახმარება

და გამოიყვანა იემენიდან თავისი 50-ათასიანი არმია. როიალისტებს კი დახმარება შეუწყვიტა საუდის არაბეთმა.

„იომ-ქიფურის ომის“

გეოპოლიტიკური შედეგები

ის, რომ მოულოდნელობის ეფექტის გამოყენება სამხედრო უპირატესობას იძლევა, გაითვალისწინა ეგვიპტის ხელმძღვანელობამ.

1973 წლის 6 ოქტომბერს, როდესაც ებრაელები მათთვის ყველაზე წმინდა დღეს, *იომ-ქიფურს* (დღე განკითხვისა) აღნიშნავდნენ და მთელს ისრაელში საყოველთაო უქმე იყო (ამ დღეს ჯარისკაცების მეტ წილს სახლებში უშვებენ), ეგვიპტის არმიამ მოულოდნელად გადალახა სუეცის არხი და შეუტია მოწინააღმდეგის შეთხელებულ ნაწილებს. ერთდროულად სირიამ სატანკო ოპერაცია დაიწყო გოლანის მაღლობის დასაბრუნებლად.

ისრაელმა, ძალების მაქსიმალური დაძაბვითა და საგრძნობი მსხვერპლის ფასად შეძლო მდგომარეობის გამოსწორება. მისმა არმიამ ხელახლა დაიკავა გოლანის მაღლობი და სუეცის არხის ფორსირების შედეგად აფრიკის მხრიდან მოახდინა სინას ნახევარკუნძულზე შეჭრილი ეგვიპტური დივიზიების ბლოკირება. დროებითი დაზავებით, პრაქტიკულად აღდგენილ იქნა *status quo ante bellum**.

ომის მომდევნო წლების პოლიტიკური განვითარება, რომელსაც სერიოზული გეოპოლიტიკური შედეგი მოჰყვა, ომის ფსიქოლოგიურ ეფექტსაც ეყრდნობოდა. ომის შედეგად შეიქმნა ერთგვარი სამხედრო წონასწორობის შთაბეჭდილება. როგორც ეგვიპტე, ისე ისრაელი ამ ომს მოგებულად მიიჩნევდა. ეგვიპტელებისათვის, და ზოგადად არაბებისათვის, ფსიქოლოგიურად მნიშვნელოვანი იყო, რომ მათ პირველად დაინახეს გაქცეული ისრაელელი ჯარისკაცები. მათ შეექმნათ ილუზია, რომ ისრაელის არმიის უძლეველობა მითია. ეგვიპტეში ამ ომს საგანგებო მუზეუმიც კი მიუძღვნეს.

„გამარჯვებულის იმიჯმა“ საკუთარ ქვეყანაში ეგვიპტის პრეზიდენტ ანვარ სადათს გაუადვილა გადანაცვეტილების მიღება, პირისპირ შეხვედროდა ისრაელის პრემიერ-მინისტრ მენახემ ბეგინს. ეს ისტორიული შეხვედრა შედგა იერუსალიმში 1977 წლის 19 ნოემბერს. სადათის ეს გადანაცვეტილება იმპულსური ვერ იქნებოდა. სადათ-ბეგინის სამიტის შემდეგ ამერიკული დიპლომატიისათვის უფრო ადვილი გახდა წინა პლანზე გამოჩენა.

1978 წლის სექტემბერში პრეზიდენტი ჯიმი კარტერის შუამავლობით კემპ-დევიდში ჩატარდა მოლაპარაკება, ხოლო 1979 წელს ვაშინგტონში ხელმოწერილი დოკუმენტების თანახმად, ისრაელმა რამდენიმე ეტაპად გაათავისუფლა სინას ნახევარკუნძული; აღდგენილ იქნა ეგვიპტესთან 1948 წლამდე არსებული საზღვარი (პალესტინის ლაზას სექტორი, რომელსაც 1948-1967 წლებში კონტროლს უწევდა ეგვიპტე, ხოლო 1967 წლიდან – ისრაელი, ამ უკანასკნელის კონტროლქვეშ დარჩა); სინას ნახევარკუნძული დემილიტარიზებულ იქნა, იქ გაეროს „ცისფერჩაფხუტიანთა“ კონტინგენტი ჩააყენეს, რომელთა შორის უმრავლესობა ამერიკელია. სამხრეთ-დასავლეთ მხრიდან ისრაელს რეალური საფრთხე მოეხსნა. ეგვიპტემ, პირველმა არაბული ქვეყნებიდან, ცნო ისრაელის სახელმწიფო და სრული დიპლომატიური ურთიერთობა დაამყარა მასთან.

ისრაელისათვის ეს უდიდესი დიპლომატიური მიღწევა იყო: არაბულმა ქვეყანამ, თანაც უდიდესმა, პირველად ცნო ისრაელის არსებობის უფლება. იქამდე ისრაელს ახლო აღმოსავლეთში ურთიერთობა ჰქონდა მხოლოდ თურქეთთან, კვიპროსთან და ირანთან. მაგრამ 1979 წლის თებერვალში ირანის ისლამური რევოლუციის შედეგად მოსულმა რეჟიმმა განწყვიტა ყოველგვარი ურთიერთობა ისრაელთან. ეგვიპტესთან ურთიერთობის დამყარება, საელჩოების გაცვლა, ისრაელისათვის გარკვეული კომპენსაცია იყო ისლამურ სამყაროში ირანის სტრატეგიული პარტნიორობის დაკარგვისათვის.

ეგვიპტისათვის მნიშვნელოვანი იყო სინას ნახევარკუნძულის (თავის ნავთობსარეწებიტურთ) დაბრუნება.

გარდა ამისა, ეს ქვეყანა ამერიკის საგარეო დახმარების სიაში ერთ-ერთ პრიორიტეტულ ადგილზე მოექცა: ყოველწლიური ამერიკული დახმარება, რომელიც 21-ე საუკუნის დასაწყისში ორ მილიარდ დოლარს აღწევდა, საშუალებას აძლევდა ეგვიპტეს შეექმნა თანამედროვე არმია, გარკვეულად დაეფარა საბიუჯეტო დეფიციტი. ზემოაღნიშნულმა დიპლომატიურმა ნაბიჯმა (ისრაელის ცნობამ) და ამერიკულმა დახმარებამ საბოლოოდ გამოიყვანა ეგვიპტე საბჭოთა კავშირის გავლენის სფეროდან და ის პროდასავლურ ქვეყნად აქცია, რაც სულაც არ ნიშნავს, რომ იქ ამიერიდან დასავლური ფასეულობანი, ან დასავლური ტიპის დემოკრატია გაბატონდა!

მართალია, ურთიერთობა ისრაელსა და ეგვიპტეს შორის, განსაკუთრებით „ალ-აკსას ინთიფადას“ პერიოდში (2000-2005 წწ.) უფრო „ცივ მშვიდობას“ მოგვაგონებდა, მაგრამ საზღვარი მათ შორის მშვიდობიანი რჩება.

აქვე უნდა ითქვას, რომ ზემოაღნიშნული დიპლომატიური გარღვევის მთავარ ინიციატორსა და შემსრულებელს – ეგვიპტის პრეზიდენტ ანვარ სადათს – ძვირად დაუჯდა გამბედაობა: 1981 წელს ის მოკლა მუსლიმმა ფანატიკოსმა. თვით ეგვიპტეს კი სხვა არაბულმა ქვეყნებმა გამოუცხადეს ბოიკოტი: ის გარიცხეს არაბული ქვეყნების ლიგიდან, კაიროდან გამოიწვიეს არაბული და ბევრი სხვა მუსლიმური ქვეყნის ელჩები, ნავთობმომპოვებელმა არაბულმა ქვეყნებმა შეუწყვიტეს მას დახმარება. ეს სადამსჯელო სანქციები ეგვიპტეს მოეხსნა 1989 წელს, ვინაიდან მსოფლიოში პოლიტიკური ვითარება შეიცვალა, „ცივი ომი“ დამთავრდა და ნათელი შეიქმნა, რომ ასეთი სანქციები ვერ აიძულებს ეგვიპტეს, შეცვალოს თავისი საგარეო პოლიტიკა.

ეგვიპტესა და ისრაელს შორის მშვიდობის დამყარებამ პრაქტიკულად შექმნა ახლო აღმოსავლეთში მშვიდობის დამყარების პრეცედენტი ფორმულით – „*მინა მშვიდობის სანაცვლოდ*“. ამ ფორმულაში იგულისხმება, რომ მშვიდობა ესაჭიროება ისრაელს, რომელიც მზადაა მის მისაღწევად დათმოს ოკუპირებული არაბული ტერიტორიები.

თავი 15

კონფლიქტის მოუგვარებლობის ელემენტები: ტერიტორია, საზღვრები და „დემოგრაფიული მეტოქეობა“

ტერიტორიული მოუგვარებლობა და საზღვრები

1949 წლის 11 მაისს ისრაელი გაეროს წევრი გახდა და მის საზღვრად სწორედ 1949 წლის დაზავების ხაზი იქნა მიჩნეული. 1967 წლამდე ეს ხაზი ასრულებდა სახელმწიფო საზღვრის როლს იორდანიასთან და ეგვიპტის კონტროლქვეშ მყოფ ლაზას სექტორთან. საერთაშორისო საზოგადოება თანდათან მიეჩვია ამ რეალურ მდგომარეობას.

იორდანიასთან დაზავების ე.წ. „მწვანე ხაზი“ არ მისდევდა რაიმე ეთნიკურ ან ფიზიოგრაფიულ მიჯნას, რადგანაც ის ცეცხლის შეწყვეტის მომენტისათვის იყო ფიქსირებული, მაგრამ დღემდე მეტ-ნაკლებად სიცოცხლისუნარიანი აღმოჩნდა.

1967 წლის „ექვსდღიანი ომის“ შედეგად ისრაელმა მთელი „ყოფილი სამანდატო პალესტინა“ დაიკავა. მაგრამ მის არც ერთ მთავრობას ფორმალურად არ უცდია „მწვანე ხაზს“ მიღმა მდებარე ტერიტორიის *de-jure* ანექსირება, გარდა იმისა, რაც იერუსალიმის ახალ საზღვრებში იქნა შეტანილი.

რასაკვირველია, „მწვანე ხაზს“ მიღმა მდებარე მიწაზე ებრაული ახალშენების შექმნა, ისრაელის მიერ იქ გზებისა და სხვა ფიზიკური ინფრასტრუქტურის მშენებლობა *de-*

facto ანექსირებას უდრის, მაგრამ, როგორც ისრაელელი გეოგრაფი წერს, „იურიდიული თვალსაზრისით – არა მართო საერთაშორისო სამართლის, არამედ, ისრაელის კანონმდებლობის მიხედვითაც – ეს ტერიტორია ითვლება ‘ოკუპირებულიად’ ან ‘ადმინისტრაციულ კონტროლქვეშ მყოფად’“ [Newman, 2002].

2002 წ. 24 ივნისის გამოსვლაში ამერიკის პრეზიდენტმა ჯორჯ ბუშმა ჩამოაყალიბა თავისი პოლიტიკა ახლო აღმოსავლეთის კონფლიქტის მიმართ, რაც მხურვალედ იქნა მონონებული ისრაელის მხარის მიერ [Keinon, 2002]. მაგრამ ბუშმა გამოსვლაში ისიც თქვა, რომ „პერმანენტული ოკუპაცია საფრთხეს უქმნის ისრაელის თვითმყოფადობას და დემოკრატიას... ისრაელის საახალშენო საქმიანობა ოკუპირებულ ტერიტორიებზე უნდა შეწყდეს“ [Bush, 2002]⁹⁰.

ისრაელში გამოცემულ ოფიციალურ რუკებზე „მწვანე ხაზი“ აღნიშნული არაა, ყველა სხვა ქვეყანაში გამოცემულ რუკებზე კი მას უთითებენ. მაგრამ ისრაელშიც ამ ხაზს ფაქტობრივად ცნობენ, როგორც მიჯნას, მაგალითად, რეგიონული და მუნიციპალური საზღვრების დადგენისას. როდესაც 1990-იან წლებში მიმდინარეობდა მოლაპარაკება პალესტინის სახელმწიფოს შექმნის თაობაზე, „მწვანე ხაზი“ ყოველთვის რალაცა ფორმით ფიგურირებდა. კემპ-დევიდის (2000 წ.) მოლაპარაკებისას ამ ხაზის დიდი ნაწილის სახელმწიფო საზღვრად ქცევის საკითხიც კი იდგა.

1993 წლის 13 სექტემბერს ვაშინგტონში ხელმოწერილ იქნა ისრაელის სახელმწიფოსა და პალესტინის განთავისუფლების ორგანიზაციის „დეკლარაცია [პალესტინის] საშუალოდ თვითმმართველობის მოწყობის პრინციპების შესახებ“. ამ დოკუმენტის ხელმოწერას წინ უძღოდა ხანგრძლივი ფარული მოლაპარაკება ნორვეგიის დედაქალაქ ოსლოში, რის გამოც ამ შეთანხმებებს – „ოსლოს შეთანხმებებს“ უწოდებენ.

90 2003 წლის 26 მაისს ისრაელის პრემიერ-მინისტრმა არიელ შარონმა, რომელიც „დიდი ისრაელის“ მომხრე იყო და ხელს უწყობდა „დასავლეთ ნაპირსა“ და ლაზას სექტორში ებრაული ახალშენების მშენებლობას, მძაფრი პოლემიკის დროს ამ ტერიტორიებზე ისრაელის არმიის ყოფნას „ოკუპაცია“ უწოდა [Ha'aretz, May 27, 2003]. თუმცა, მეორე დღესვე, ისრაელის გენერალური პროკურორის შენიშვნის შემდეგ, მან ეს სიტყვა *lapsus linguae**-დ გამოაცხადა.

ზემოხსენებული „დეკლარაციის“ მიზანი იყო პალესტინის დროებითი თვითმმართველობის ადმინისტრაციის ჩამოყალიბება და ხუთწლიანი გარდამავალი პერიოდის დაწესება, რომლის შემდეგაც უნდა შექმნილიყო პალესტინის სახელმწიფო (პოლიტიკური დეტალებისათვის იხ. [ჯაფარიძე, 2000]).

„ოსლოს შეთანხმებები“ დროებითი და არასრული იყო. ისინი მარტივ საკითხებს წყვეტდა, ხოლო რთული მომავლისათვის გადაჰქონდა. ეს „მომავალი“ კი კარგა ხანია გავიდა. განუსაზღვრელი დარჩა, მაგალითად, იერუსალიმის სტატუსი, პალესტინელი ლტოლვილების, ებრაული ახალშენების საკითხები. დაუდგენელი დარჩა საზღვარი ისრაელსა და მომავალ პალესტინურ სახელმწიფოს შორის.

„ოსლოს შეთანხმებებმა“ შექმნა სამშვიდობო პროცესის დაჩქარების ილუზია. ნობელის მშვიდობის პრემიების მიმნიჭებელმა კომისიამ იჩქარა დაეჯილდოებინა ორივე მხარის უმაღლესი პირები.

ვინაიდან პალესტინელებმა ოფიციალურად აღიარეს ისრაელის უფლება იარსებოს „სამანდატო პალესტინის“ ტერიტორიის 78 პროცენტზე, ე.ი. 1949 წლის დაზავებით მათ ხელში გადასულ ფართობზე (1998 წელს მათ დაადასტურეს ეს ქალაქ ლაზაში სპეციალურად ჩასული ამერიკის პრეზიდენტის წინაშე), მათ იმედი გაუჩნდათ, რომ გაეროს უშიშროების საბჭოს 242 და 338 რეზოლუციების საკუთარი ინტერპრეტაციის საფუძველზე უფლება აქვთ დანარჩენ 22 პროცენტზე, მცირედი სასაზღვრო ცვლილებებით.

მაგრამ საქმე ასე მარტივად არ არის. ისრაელი 1949 წელს მიღებულ ტერიტორიას საკუთრად მიიჩნევს, ხოლო დანარჩენ ტერიტორიას – სადავოდ. 2000 წლის ივლის-აგვისტოში ამერიკის პრეზიდენტ ბილ კლინტონის შუამავლობით *კემპ-დევიდში* გაიმართა, როგორც ახლა ირკვევა, საკმაოდ მოუშზადებელი, მოლაპარაკება. კლინტონი ჩქარობდა თავისი პრეზიდენტობის ვადის ამოწურვამდე მიეღწია თვალსაჩინო შედეგისათვის, მაგრამ კარდინალური სხვაობა ორი მხარის მიდგომაში გათვალისწინებული არ ყოფილა.

კემპ-დევიდში მხარეები ვერ მივიდნენ ტერიტორიულ

კომპრომისამდე. პალესტინელები მოითხოვდნენ ისრაელის მიერ 1967 წლის საზღვრის ცნობას, რაც გულისხმობდა იერუსალიმის აღმოსავლეთ ნაწილის (ძველი ქალაქითურთ) მომავალი პალესტინური სახელმწიფოსათვის გადაცემას. ისრაელის მთავრობა თითქმის მზად იყო გადაეცა „დასავლეთ ნაპირის“ ტერიტორიის 9/10 (სხვადასხვა ვერსიით, 91-დან 96 პროცენტამდე) და მიეცა ტერიტორიული კომპენსაცია (ფართობით დაახლოებით 7-9-ჯერ ნაკლები). ვინაიდან საქმე ეხება მცირე ფართობს („დასავლეთ ნაპირს“ აღმოსავლეთ იერუსალიმთან ერთად სულ 5612 კმ² უჭირავს), თითოეულ კვადრატულ კილომეტრს მნიშვნელობა ენიჭება. ამავ დროს, ისრაელის მხარე კატეგორიულად უარყოფდა პალესტინელი ლტოლვილების დაბრუნების უფლებას.

პალესტინის ადმინისტრაციის ხელმძღვანელობის უარმა, მიეღო ის ტერიტორიული კომპრომისი, რასაც მათ შუამავალი, პრეზიდენტი ქლინტონი, სთავაზობდა ისრაელის მთავრობასთან შეთანხმებით, ფორმალურად ჩაშალა მოლაპარაკება.

გამოცდილი ინგლისელი დიპლომატი წერდა:

„ორივე მხარეს ესაჭიროება კომპრომისი და რეალიზმი. მაგრამ თითოეული მხარე მზადაა კომპრომისზე და რეალისტურად უყურებს საქმეს მხოლოდ მაშინ, როდესაც თვითონ სუსტია, და უარყოფს კომპრომისსა და რეალიზმს, როდესაც თვითონ ძლიერია. 1967 წლამდე ისრაელი მზად იყო, დათანხმებოდა ისეთ სამშვიდობო შეთანხმებას, რომელიც მისცემდა თანაცხოვრების საშუალებას როგორც ისრაელის, ისე პალესტინის სახელმწიფოებს. მაგრამ არაბებმა არ შესთავაზეს ასეთი მშვიდობა ისრაელს. ახლა არაბები ბევრად მეტ დათმობაზე არიან მზად, მაგრამ ამჯერად ისრაელია უარზე... ნამდვილად არსებობს პრობლემის ისეთი გადაწყვეტა, რომელიც ორივე მხარისათვის მისაღები იქნებოდა, მაგრამ ეს გადაწყვეტა ორი მხარისათვის სულ სხვადასხვა დროს ჩნდება. არსებობს ასეთი ინგლისური ანდაზა: ნახევარი პური ჯობია უპურობას. ერთ დროს ეს იყო სიონისტების პოლიტიკა, მაგრამ ახლა აღარ არის.

არაბები კი ნახევარ პურზე ყოველთვის უარს ამბობდნენ“ [Craig, 2001].

მხოლოდ 2002 წელს განაცხადა პალესტინის ადმინისტრაციამ, რომ თანახმაა ქლინტონის გეგმაზე [Eldar, 21.06.2002]. თანხმობამ ორი წლით დაიგვიანა. ისევ გამართლდა ცნობილი დიპლომატის, ისრაელის ყოფილი საგარეო საქმეთა მინისტრის აბა ებანის დიდი ხნის წინ ნათქვამი სიტყვები: „არაბები არასოდეს გაუშვებენ ხელიდან შესაძლებლობას, გაუშვან ხელიდან შესაძლებლობა!“ იგულისხმება, რომ მათ უარი თქვეს ლორდ პილის კომისიის რეკომენდაციაზე (1937 წ.), რომელიც არაბებს უტოვებდა სამანდატო პალესტინის 60 პროცენტზე მეტს, პალესტინის გაყოფის გაეროს გეგმაზე (1947 წ.), რომელიც არაბებს ტერიტორიის 43 პროცენტს პირდებოდა, პრეზიდენტ ქლინტონის წინადადებაზე (2000 წ.), რაც მათ ტერიტორიის 20-იოდენ პროცენტს მოუტანდა.

ისრაელელი პოლიტოლოგი ბარუხ კიმერლინგი ისრაელის ყოფილ პრემიერ-მინისტრ ეჰუდ ბარაკისადმი მიძღვნილი მონოგრაფიის კომენტირებისას წერს: „შვიდი წლის უსარგებლო მოლაპარაკების შემდეგ, რომელმაც სულაც არ წასწია წინ პალესტინელთა საქმე, უნდა გვეკითხა არა რატომ, არამედ როდის და რა ფორმით იფეთქებდა რისხვა და ძალადობა. პალესტინელებს საკმაოდ კარგად ესმოდათ ისრაელთან მათი ძალთა ბალანსის ასიმეტრიულობა. მაგრამ მათ პარადიგმა შეცვალეს. ნაცვლად მცდელობისა, დაემთავრებინათ ოკუპაცია და მიეღწიათ დამოუკიდებლობისათვის ებრაელთა კეთილი ნებით, ისინი გადავიდნენ დამოუკიდებლობისათვის ომზე, რომელშიც ხალხი მზად უნდა იყოს გაილოს მაღალი პირადი და კოლექტიური საფასური იმისათვის, რათა მიაღწიოს იმას, რასაც უზენაეს მიზნად მიიჩნევს“ [Kimmerling, 2003].

კემპ-დევიდის მოლაპარაკების ჩაშლას მოჰყვა 2000 წლის 28 სექტემბერს დაწყებული პალესტინური აჯანყება („ალ-აკსას ინთიფადა“). აჯანყება ძალადობასა და სასტიკ ტერორიზმში გადაგვარდა. მშვიდობიანი მოსახლეობის, მათ შორის ბავშვების, დახოცვა თვითმკვლელი ტე-

რორისტების მიერ მსოფლიო საზოგადოებრიობის დიდ აღშფოთებას იწვევდა და სულაც არ მატებდა სიმპათიას პალესტინელთა საქმეს. ტერორიზმმა ისრაელის საზოგადოების რადიკალიზაციას შეუწყო ხელი: ისინი, ვინც პალესტინელების მიმართ ლიბერალურად იყვნენ განწყობილნი, უმცირესობაში აღმოჩნდნენ.

მეორე მხრივ, ისრაელის არმია მკაცრ ზომებს მიმართავდა ტერორიზმის ინფრასტრუქტურის გასანადგურებლად. ეს ზომები მოიცავდა პალესტინური დასახლებული პუნქტების ბლოკირებას, დღეში 10-12-საათიან „საკომენდანტო საათს“, ტერორისტების ოჯახების სახლების დანგრევას, ნარგავების მოთხრას, ტერორიზმში ეჭვმიტანილების განადგურებას ჰაერიდან ნასროლი რაკეტებითა და ბომბებით, რასაც სამოქალაქო პირებიც, მათ შორის, ბავშვები, ეწირებოდნენ. ისრაელის არმიის ამ ზომებს კი აკრიტიკებდნენ საერთაშორისო დონეზე (მეტადრე ისლამურ და დასავლეთ ევროპის ქვეყნებში).

„ოსლოს პროცესი“ ჩაკვდა.

ისრაელისა და პალესტინელების ტერიტორიული კონფლიქტის მოწესრიგების კიდეც ერთ ცდას წარმოადგენდა ე.წ. „კვარტეტის“ (აშშ, ევროკავშირი, რუსეთი და გაერო) მიერ შემუშავებული გეგმა, რომელსაც „საგ ზაო რუკა“ ეწოდა. ეს გეგმა ოფიციალურად 2003 წლის 29 აპრილს იქნა წარდგენილი. ის გულისხმობდა 2005 წლამდე პალესტინის არაბული სახელმწიფოს შექმნას, ზოგიერთი წინასწარი პირობის დაცვით. ამ პირობების არსი მოკლედ ასეთია: პალესტინის მხარეს მოეთხოვებოდა ტერორიზმის აღმოფხვრა, თავისუფალი არჩევნებისა და პოლიტიკური რეფორმების ჩატარება, კონსტიტუციის შექმნა; ისრაელის მხარეს კი – სამხედრო ნაწილების გაყვანა პალესტინური ტერიტორიებიდან, ჯერ უკანონოდ დაარსებული ფორპოსტების მოშლა, მერე კი საახალშენო საქმიანობის შეწყვეტა. პალესტინის საბოლოო საზღვრები საერთაშორისო კონფერენციას უნდა დაედგინა.

აშშ-სა და დიდი ბრიტანეთის მთავრობები ძალიან იყვნენ მოწადინებული, რათა ეს გეგმა განხორციელებულიყო. ამით მათ უნდოდათ ეჩვენებინათ თავისი მიუკერძო-

ებლობა არაბული სამყაროსათვის, რომელიც ერაცში ცალმხრივი, გაეროს მხარდაჭერის გარეშე ჩატარებული ოპერაციის შემდეგ, საკმაოდ სკეპტიკურად იყო განწყობილი. პრეზიდენტი ბუში, რომელიც თავდაპირველად ცდილობდა, თავი აერიდებინა ახლო აღმოსავლეთის კონფლიქტის დარეგულირებაში უშუალო ჩართვისათვის, 2003 წლის ივნისის დამდეგს ჩავიდა რეგიონში და შეხვდა ისრაელისა და პალესტინის მთავრობათა მეთაურებს.

პალესტინის ადმინისტრაციამ განაცხადა, რომ შენიშვნების გარეშე ღებულობს „საგზაო რუკას“. მაგრამ რადიკალურმა პალესტინურმა ორგანიზაციებმა, რომლებიც ისრაელის არსებობის უფლებასაც კი არ ცნობენ, უპირველესად, პარტია „ჰამას“-მა, ეს გეგმა უარყვეს, როგორც „დათმობა ისრაელისათვის“. თავისი ტერორისტული საქმიანობის გაგრძელებით ისინი მშვიდობიანი კომპრომისის მიღწევის ამ ცდასაც ძირს უთხრიდნენ.

ისრაელის პრემიერ-მინისტრმა არიელ შარონმა, რომელიც ადრე არც მალავდა, რომ პალესტინის სახელმწიფოს შექმნის წინააღმდეგია, ამჯობინა „საგზაო რუკისათვის“ მხარის დაჭერა. იმ დროს მმართველი პარტია „ლიქუდის“ წევრთა უმრავლესობა კი „საგზაო რუკას“ პალესტინელებისათვის დათმობად მიიჩნევდა.

ისრაელის ერთმა გაზეთმა ასე განმარტა პრემიერ-მინისტრის დამოკიდებულება „კვარტეტის“ გეგმის მიმართ:

„შარონი ძირეულად არ შეცვლილა, მაგრამ მან აირჩია ჭკვიანური ტაქტიკა, რათა დრო მოგვაგებიოს. რა საჭიროა ცუდ კაცად თავის ჩვენება, [პრეზიდენტ] ბუშის მცდელობის ჩიხში შეყვანა, ამით ევროპელების გახარება და მდრტინავი არაბების ნაბაღისება. ის დააცდის, რათა აბუ მაზენმა [პალესტინის პრემიერ-მინისტრმა, იმავე მაჰმუდ აბასმა, რ.გ.] მარცხი განიცადოს. ამ დროისათვის კი ამერიკა ჩაეფლობა საპრეზიდენტო საარჩევნო კამპანიაში, რაც გაუძნელებს მას მძიმე ზენოლას ისრაელზე. ამასობაში კი, ვინ იცის, რა მოხდება“ [Honig, 2003].

ეს მეტისმეტად პრაგმატული ტაქტიკა ოფიციალურად არ გაცხადებულა და ჟურნალისტურ ვარაუდს უფრო ჰგავდა. მაგრამ რეალურად ასეც მოხდა.

„საგზაო რუკის“ განხორციელება დასახულ დროში ვერ მოხერხდა, თუმცა მისი იდეები მთლად არ მომკვდარა.

2007 წელს განახლდა დასავლეთის ძალისხმევა ისრაელ-პალესტინის პრობლემის დასარეგულირებლად. იმ წლის დეკემბერში ამერიკის *ქალაქ ანაპოლისში* ჩატარებული არაბულ-ისრაელური სამიტი აშშ პრეზიდენტის მონაწილეობით, დამთავრდა მორიგი მოწოდებით მხარეების მორიგებისაკენ, ამჯერად, 2008 წლის ბოლომდე. 2007 წლის ბოლოს პარიზში ჩატარდა მსოფლიოს პოტენციური დონორების კონფერენცია, რომლებიც მზად არიან ეკონომიკურად დაეხმარონ პალესტინის სახელმწიფოს შექმნას.

გამოცდილება გვკარნახობს, რომ ეს მცდელობაც „კეთილ განზრახვად“ შეიძლება დარჩეს. მაგრამ ორივე მხარეს არსებობს პრაგმატული ხელმძღვანელობა, რომელიც ხვდება, რომ უსასრულო კონფრონტაციას სადღაც წერტილი უნდა დაესვას. თუკი ისრაელის ელიტა და საზოგადოება მონახავს ძალას და შეწყვეტს საახალშენო საქმიანობას ოკუპირებულ ტერიტორიაზე, კომპრომისის მეტი შანსი შეიძლება წარმოიშვას.

ცალკე უნდა იქნეს განხილული *იერუსალიმის, როგორც ისრაელის დედაქალაქის*, საკითხი.

1950 წლის 23 იანვარს ისრაელის მთავრობა თელ-ავივიდან *დასავლეთ იერუსალიმში* გადავიდა, რომელიც ქვეყნის დედაქალაქად გამოაცხადა. საკმაოდ ბევრმა ქვეყანამ ცნო ეს, ხოლო ოცმა სახელმწიფომ საელჩოც კი გახსნა დასავლეთ იერუსალიმში.

მას შემდეგ, რაც 1980 წლის 30 ივლისს ისრაელმა *გაერთიანებული იერუსალიმი* გამოაცხადა თავის დედაქალაქად, გაეროს უშიშროების საბჭომ 1980 წლის 20 აგვისტოს მიიღო რეზოლუცია 478, რომელშიც აღინიშნა, რომ ქალაქის აღმოსავლეთ ნაწილი ოკუპირებულია და მოსთხოვა გაეროს ნევრ-სახელმწიფოებს საელჩოები იერუსალიმიდან სხვაგან გადაეტანათ. ეს რეზოლუცია ჯერაც ძალაშია. *მსოფლიო ოფიციალურად არ ცნობს იერუსალიმს ისრაელის დედაქალაქად*. ამიტომაცაა განლაგებული საელჩოების აბსოლუტური უმრავლესობა თელ-ავივსა და მის მიმდებარე ქალა-

ქებში (რამათ-განი, პერცლია, იაფო). იერუსალიმში საელჩო დატოვა მხოლოდ ცენტრალური ამერიკის ერთმა ქვეყანამ – კოსტა-რიკამ.

1995 წლის 24 ოქტომბერს ამერიკის კონგრესმა დაავალა ადმინისტრაციას 1999 წლის მაისამდე აშშ-ის საელჩოს გადატანა იერუსალიმში. ასეთი გადაწყვეტილების საფუძველი იყო იმ დროს თითქოს სწრაფად მიმდინარე სამშვიდობო პროცესი: 1998 წლისათვის ელოდებოდნენ პალესტინის სახელმწიფოს შექმნასაც.

მაგრამ რეალობა უფრო მძიმე გამოდგა და ამერიკის პრეზიდენტებს უზდებათ პერიოდული, 6-თვიანი, ვეტოთი მომავლისათვის გადაიტანონ კანონის ამოქმედება. პრეზიდენტი კონგრესზე მეტადაა პასუხისმგებელი ამერიკის საგარეო პოლიტიკისათვის. ამერიკის არც ერთ პრეზიდენტს არ უნდა არაბულ ქვეყნებთან ურთიერთობის მკვეთრი გაუარესება.

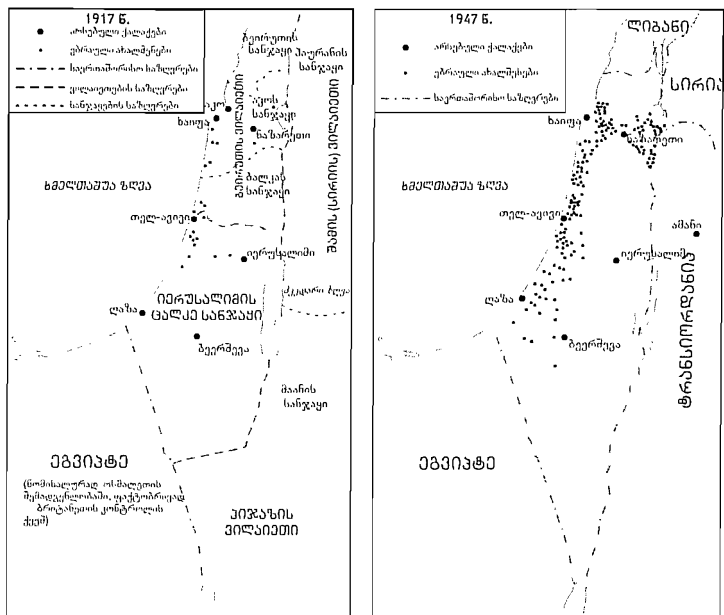
მოსახლეობის დინამიკა

ის, რომ დემოგრაფია და პოლიტიკა მჭიდროდაა გადახლართული, ნათლად ჩანს არაბულ-ებრაულ ურთიერთობებში.

მანდატის პერიოდის პალესტინაში იქმნებოდა ახალი ებრაული ქალაქები, კიბუცები და სხვა დასახლებები: 1917 წელს აქ იყო 43 ასეთი დასახლება, 1947 წელს კი 320 [ნახ. 15.1].

ებრაული დასახლებების განლაგების გეოგრაფია შემთხვევითი არ იყო: ეს იყო მიზანმიმართული პოლიტიკის შედეგი, რომელსაც ამოცანად ჰქონდა დასახული მომავალი ებრაული სახელმწიფოს ფარგლებში მაქსიმალური ფართობი მოეხვედრებინა. მაგალითად, ცნობილი სიონისტი მოღვაწე (შემდგომში ისრაელის პირველი პრემიერ-მინისტრი) *დავიდ ბენ-გურიონი* აუცილებლად მიიჩნევდა სამხრეთით მდებარე *ნეგევის უდაბნოს* ნაკლებ ნაყოფიერ მიწაზეც შექმნილიყო ახალშენები, რათა ებრაელებს დასაბუთებული პრეტენზია ჰქონოდათ ნეგევზეც.

გერმანული დასახლებები პალესტინაში 1917 და 1947 წლებში

არაბები ეწინააღმდეგებოდნენ ებრაელების იმიგრაციას პალესტინაში, ვინაიდან ეშინოდათ მათი დემოგრაფიული უპირატესობის შექმნისა. უკვე 1930-იან წლებში ეთნიკური ინტერესების კარდინალური დაპირისპირება კარგად ესმოდათ სიონისტ ლიდერებს (მაგალითად, *ვლადიმირ*

უაბოტინსკის [Жаботинский, 2000]), რომლებიც არაბთა წინააღმდეგობის დასაძლევად საჭიროდ მიიჩნევდნენ სერიოზული სამხედრო ძალის შექმნას, საბოლოოდ მათ შექმნეს კიდეც ძლიერი არმია.

ებრაელთა დემოგრაფიული უპირატესობის შიში არაბებს აუხდათ. 1948-49 წლებისა და 1967 წლის ომებში ისრაელის გამარჯვების შემდეგ „სამანდატო პალესტინის“ ტერიტორიაზე არაბთა რაოდენობა მკვეთრად შემცირდა: მათი უმრავლესობა განიდევნა და ლტოლვილად იქცა. ამის შემდეგ ისრაელის ამოცანად იქცა, არ დაეშვა იმავე ტერიტორიაზე ხელახალი არაბული უმრავლესობის შექმნა.

XX საუკუნის პირველ ნახევარში და უფრო ადრეც, მაღალი სიკვდილიანობის გამო (განსაკუთრებით ახალშობილთა და ბავშვთა შორის) არაბთა რაოდენობა შედარებით ნელა იზრდებოდა. მაგრამ XX საუკუნის მეორე ნახევარში ისეთივე (ოდნავ დაკლებულიც კი) შობადობის პირობებში, მაგრამ შემცირებული სიკვდილიანობის გამო, არაბების ბუნებრივი მატების კოეფიციენტმა მკვეთრად გადააჭარბა ებრაელებისას.

1948-2001 წლებში სხვადასხვა რელიგიის მოსახლეობის დინამიკა ისრაელში ნაჩვენებია ცხრილ 15.1-ში. რელიგია გამოყენებულია როგორც მკაფიო განმასხვავებელი, რადგან ისრაელში დემოგრაფიული სხვაობა რელიგიური ნიშნით უკეთ ჩანს, ვიდრე ეთნიკური ნიშნით (მაგალითად, ქრისტიან არაბებსა და მუსლიმ არაბებს მკვეთრად განსხვავებული დემოგრაფიული ქცევა ახასიათებთ). გარდა ამისა, როგორც ზემოთ აღინიშნა (თავი 4), ებრაელობა ერთდროულად რელიგიაცაა და ეთნიკურობაც. რელიგიის გამო არაბულენოვანი დრუზები თავს ცალკე ეთნო-რელიგიურ ჯგუფად მიიჩნევენ.

როგორც ცხრილიდან ჩანს, ისრაელის მოსახლეობის დინამიკა 1948 წლიდან 21-ე საუკუნის დამდეგამდე არაჩვეულებრივად სწრაფი ზრდის ტენდენციას ამჟღავნებდა. მთელი მოსახლეობა ამ პერიოდში გაექვსმავდა. მაგრამ ეთნორელიგიური ჯგუფების დინამიკის მაჩვენებლები განსხვავებულია.

ცხრილი 15.1

ისრაელის მოსახლეობა რელიგიების მიხედვით (ათასებში)

(1961, 1972, 1983 და 1995 წლების მოსახლეობის აღწერების მონაცემები და შეფასება 1948 და 2001 წლების ბოლოსათვის)

წელი		სულ	ებრაელი	მუსლიმი	ქრისტიანი	დრუზი	დაუდგენელი*
1948	აბს.	1173,9	1013,9	111,5	34,0	14,5	...
	%	100,0	86,4	9,5	2,9	1,2	...
1961	აბს.	2234,2	1981,7	174,9	51,3	26,3	...
	%	100,0	88,7	7,8	2,3	1,2	...
1972	აბს.	3225,0	2752,7	360,6	73,8	37,8	...
	%	100,0	85,3	11,2	2,3	1,2	...
1983	აბს.	4118,6	3412,5	542,2	95,9	68,0	...
	%	100,0	82,9	13,2	2,3	1,6	...
1995	აბს.	5612,3	4522,3	811,2	120,6	92,2	66,0
	%	100,0	80,6	14,5	2,1	1,6	1,2
2001	აბს.	6508,8	5025,0	1004,6	138,5	106,3	230,9
	%	100,0	77,2	15,5	2,1	1,6	3,6

წყარო: State of Israel. Central Bureau of Statistics

* 1995 წლამდე „დაუდგენელი რელიგიის“ პირებს ქრისტიანებს მიათვლიდნენ.

ქრისტიანების რაოდენობა ამ პერიოდში გაოთხმაგდა (გასათვალისწინებელია, რომ ამაზე იმოქმედა 1990-იან წლებში ყოფილი საბჭოთა რესპუბლიკებიდან იმიგრაციამაც; 2001 წელს ყველა ისრაელელ ქრისტიანს შორის არა-არაბული წარმოშობისა იყო 18 პროცენტი, ანუ 25 ათასი; მათ შორის ადგილობრივი სომხები და ბერძნები 3 ათასზე ნაკლები იყო, ხოლო დანარჩენი ყოფილი საბჭოთა კავშირიდან შემოვიდა, როგორც ებრაული ოჯახების არაებრაელი წევრი. ქრისტიან არაბებს (ყველა ქრისტიანის 82 პროცენტს), რომელთაც თავის მუსლიმ თანამოქმედებთან შედარებით განათლების უფრო მაღალი დონე და უფრო მცირე ოჯახები აქვთ, ახასიათებთ საზღვარგარეთ ემიგრაციის უფრო გამოკვეთილი ტენდენცია.

საერთო ჯამში, ისრაელის ფონზე, ქრისტიანების რაოდენობა ყველაზე ნელა იზრდებოდა, ხოლო მათი ხვედრითი წილი მცირდებოდა: 1948 წელს ისინი მთელი მოსახლეობის 2,9 პროცენტს შეადგენდნენ, 2001 წელს კი – 2,1 პროცენტს.

დრუშების რაოდენობა იმავე პერიოდში გაშვიდმაგდა. ყველაზე არსებითი ნახტომი მათი რაოდენობის ზრდაში – 25,4 პროცენტი ერთი წლის განმავლობაში – აღინიშნა 1983 წლის მოსახლეობის აღწერისას: ამის მიზეზია ის, რომ 1981 წელს ისრაელმა მოახდინა გოლანის მაღლობის ანექსირება და იქ მცხოვრებ დრუშებს მოქალაქეობის მიღების უფლება მისცა (რომლითაც დრუშებმა არ ისარგებლეს: ისინი ამჯობინებენ მუდმივი მაცხოვრებლის სტატუსი ჰქონდეთ). დრუშების მატების ძირითადი ფაქტორი მაღალი შობადობაა. რაც შეეხება მათ ხვედრით წილს მთელ მოსახლეობაში, ბოლო 20 წელი ის უცვლელია – 1,6 პროცენტი.

მუსლიმების რაოდენობა ნახევარი საუკუნის განმავლობაში თითქმის გაცხრამაგდა: 1948 წლიდან 2001 წლამდე 874 პროცენტით გაიზარდა! ამაზე გარკვეულწილად იმოქმედა ისრაელის მიერ აღმოსავლეთ იერუსალიმის ანექსიამ 1967 წელს: ისრაელის სახელმწიფოში მუსლიმთა რაოდენობამ იმ წელიწადს 30 პროცენტით იმატა. მაგრამ მხოლოდ ეს მექანიკური ნამატი არ გამხდარა ასეთი ზრდის ფაქტორი. გადამწყვეტი იყო და არის ძალიან მაღალი ბუნებრივი მატება (წლიურად 4 პროცენტამდე). არაბი მუსლიმი ქალების მაღალი ნაყოფიერების წყალობით 1967 წლიდან 2001 წლამდე განვლილ 34 წელიწადში (ამ პერიოდში მუსლიმი მოსახლეობის შემოსვლა ისრაელში რაოდენობრივად უმნიშვნელო იყო), მუსლიმების რიცხოვნებამ 347 პროცენტით იმატა. იმავე პერიოდში მთელი ისრაელის მოსახლეობა, მიუხედავად დიდი ებრაული იმიგრაციისა, 234 პროცენტით გაიზარდა.

ზემოაღნიშნულ ფონზე ისრაელში, რომელიც ქვეყნის ძირითადი კანონის თანახმად, „ებრაული სახელმწიფოა“, ებრაული მოსახლეობის რაოდენობის ზრდა 1948-2001 წლებში შედარებით მოკრძალებული ჩანს: ის „მხოლოდ“ გახუთმაგდა. ამჟამად ისრაელი მსოფლიოში მეორე სახელმწიფოა ებრაელთა რაოდენობის მხრივ: საუკუნეთა მიჯნაზე ოდნავ მეტი ებრაელი აღრიცხეს მხოლოდ ამერიკის შეერთებულ შტატებში.

სულ უფრო ძნელი ხდება ჩრდილოეთ ამერიკისა და

დასავლეთ ევროპის მდიდარი და მშვიდი ქვეყნების ებრაელობის დაყოლიება, მოახდინონ ალია* ისრაელში. დსთ-ის ქვეყნებში დარჩენილი ებრაელები კარგად არიან მოწყობილი და ისრაელში მუდმივად დასახლების სურვილს ნაკლებად ამჟღავნებენ. დსთ-ის ქვეყნებიდან მასობრივი იმიგრაციის იმედი ამჟამად დიდი არაა.

არგენტინაში 2000 წელს დაწყებულმა ეკონომიკურმა კრიზისმა უბიძგა რამდენიმე ათას ებრაელს, წამოსულიყო ისრაელში, მაგრამ როგორც კი ეკონომიკური ვითარება იქ გამოსწორდა, ამ ნაკადმაც დაიკლო.

2002 წელს ისრაელში „დაბრუნების კანონით“ სულ 19 ათასმა ებრაელმა ისარგებლა. ამავე დროს, საგრძნობი გახდა ისრაელიდან ებრაული მოსახლეობის ემიგრაცია ჩრდილოეთ ამერიკასა და ევროპაში, განსაკუთრებით გერმანიაში, სადაც ებრაელ ახალმოსახლეებს საკმაოდ კარგ პირობებს უქმნიან. 2002 წელს პირველი შემთხვევა იყო, რომ გერმანიაში მეტი ებრაელი დასახლდა, ვიდრე ისრაელში.

ე.წ. „დაუდგენელი რელიგიის“ მოსახლეობაა ებრაული ოჯახის არაებრაელი წევრები (ანდა მხოლოდ მამით ებრაელები: ჰალახას მიხედვით ისინი ებრაელებად არ ითვლებიან), რომლებიც სავსებით ლეგალურად შემოვიდნენ ისრაელში. რეალურად ეს ებრაელთა რაოდენობის მატების რეზერვი შეიძლება გახდეს, ვინაიდან ისრაელის არმიაში სამსახური და სოციალურ-კულტურული გარემო მათი ებრაელებთან ასიმილაციის წინაპირობას ქმნის (მუსლიმი მოსახლეობის შემთხვევაში ასეთი ასიმილაცია გამორიცხულია). მაგრამ ისრაელის ულტრაორთოდოქსული იუდაიზმის (ფუნდამენტალისტური) პარტიები „დაუდგენელი რელიგიის“ პირებისაგან მტრის ხატს ქმნიან, ცდილობენ შეზღუდონ მათი შემოსვლა.

1995 წლამდე „დაუდგენელი რელიგიის“ პირებს ქრისტიანებს მიათვლიდნენ. მათი რიცხვი მატულობს ისრაელში ალიის მსურველ ებრაელთა რაოდენობის უკუპროპორციულად. 2001 წელს ისინი მოსახლეობის 3,6 პროცენტს შეადგენდნენ, რაც ქრისტიანებისა და დრუზების ჯამობრივ მაჩვენებელს უტოლდებოდა.

ზემოაღნიშნულ ფონზე ისრაელში ებრაული მოსახლეობის მასობრივი იმიგრაციაც არ აღმოჩნდა საკმარისი ეთნო-რელიგიური ბალანსის შესანარჩუნებლად. თუ 1961 წელს (ეს ყველაზე ხელსაყრელი წელი იყო ებრაელობისათვის მოსახლეობაში მათი ხვედრითი წონის თვალსაზრისით) არაებრაელები მთელი მოსახლეობის 11,3 პროცენტს შეადგენდნენ, 2001 წელს ეს მაჩვენებელი გაორმაგდა და 22,8 პროცენტს მიაღწია. თანაც ეს მაჩვენებელი შემდგომი მატების ტენდენციას ამჟღავნებს. ამის საპირისპიროდ ებრაელები, რომლებიც 1961 წელს თითქმის 89 პროცენტს შეადგენდნენ, 21-ე საუკუნის დამდეგისათვის 77,2 პროცენტამდე ჩამოვიდნენ.

მუსლიმი მოსახლეობის ბუნებრივი მატების კოეფიციენტი ებრაელების ანალოგიურ კოეფიციენტს 3-4-ჯერ აღემატება.

ხაიფას უნივერსიტეტის გეოგრაფიის პროფესორი არნონ სოფერი უკვე კარგა ხანია აწვდის მთავრობას *დემოგრაფიულ პროგნოზს*, რომ 2020 წლისათვის მდ. იორდანესა და ხმელთაშუა ზღვას შორის („სამანდატო პალესტინის“ ტერიტორიაზე) იცხოვრებს 15,5 მილიონი ადამიანი, მათ შორის 60 პროცენტი არაბი, ხოლო 40 პროცენტი – ებრაელი. საკუთრივ ისრაელში იმავე დროისათვის იგი ვარაუდობს ებრაელთა წილის შემცირებას 77-დან 65 პროცენტამდე. სხვა მეცნიერების გათვლებიც დაახლოებით ასეთსავე პერსპექტივას წინასწარმეტყველებს [Ha'aretz, June 28, 2002]. მათი აზრით, თუკი ებრაული იმიგრაცია მკვეთრად არ გაიზარდა (ძირითად რეზერვად კი რჩება მხოლოდ დასავლეთის ქვეყნების, უპირველესად აშშ-ის, ებრაული დიასპორა), კიდევ რამდენიმე ათწლეულში არაბების რაოდენობა გადააჭარბებს ებრაელებისას საკუთრივ ისრაელის ტერიტორიაზეც.

ასეთ ვითარებაში გასაგები ხდება ისრაელის ულტრანაციონალისტური წრეების ოცნება პალესტინელი არაბების „ტრანსფერის“ (სხვა არაბულ ქვეყნებში მათი „ნებაყოფლობით“ გასახლების) შესახებ. მაგრამ არაბთა ტრანსფერის პრაქტიკული განხორციელება მშვიდობიანი მეთო-

დებით შეუძლებელია, ხოლო ძალადობრივ ეთნიკურ წმენდას არ დათანხმდება საერთაშორისო საზოგადოებრიობა, განსაკუთრებით არაბული ქვეყნები. ეს კარგად ესმის პასუხისმგებლობის მქონე ისრაელის პოლიტიკურ ელიტასაც. ისინი ამჯობინებენ მკაფიო გამიჯვნას პალესტინისაგან (საზღვრის მოწყობით) და დასავლეთ ნაპირის წვრილი და გაფანტული ებრაული ახალშენების უმეტესობის (გარდა დიდი ქალაქებისა და დასახლებათა ბლოკებისა), აგრეთვე ღაზას სექტორის ყველა ებრაული ახალშენის ევაკუაციას (ღაზას შემთხვევაში ასეც მოხდა). საინტერესოა, რომ ასეთი აზრი უფრო ხშირად მოდის სამხედრო პირებისაგან, რომელთაც უკეთ ესმით რეალობა, ვიდრე სამოქალაქო პირებს [Чилин, 2002].

დემოგრაფიული პრობლემის სერიოზულობის შეგრძნება აიძულებს ისრაელის შორსმჭვრეტელ პოლიტიკოსებს, იფიქრონ ოკუპირებული ტერიტორიების შენარჩუნების პოლიტიკის კორექციაზე. მემარჯვენე პოლიტიკოსმა, იმ დროს მინისტრმა დან მერიდორმა ისრაელის მთავრობის სხდომაზე 2002 წლის აგვისტოში თავის კოლეგებს მოუწოდა, გაიგონ, რომ

„დრომ შეწყვიტა მუშაობა ისრაელის სასარგებლოდ და ის მიდგომა, რომელიც 1967 წელს შექმნილ სიტუაციას ინარჩუნებს, ველარ გაგრძელდება. ის, რაც შეიცვალა, არის განტოლების დემოგრაფიული კომპონენტი: პალესტინული საშვილოსნო სჯაბნის ძალთა ბალანსს“ [Benziman, 2002].

დემოგრაფიულ პრობლემასთან დაკავშირებით არსებობს სხვა აზრიც, რომ არაბების შობადობის მაჩვენებელი მცირდება და პერსპექტივა ისრაელისათვის არც ისე ტრაგიკულია [Wattenberg, 2002]. მაგრამ შემცირებული შობადობის პირობებშიც ძნელი წარმოსადგენია, თუ როგორ უნდა განთავსდეს 6-7 მილიონი არაბი (ლტოლვილების გარეშე) დასავლეთ ნაპირისა და ღაზას სექტორის 5-6 ათას კმ² ფართობზე, მით უმეტეს, თუ ამ ფართობის საგრძნობი ნაწილი ებრაულ ახალშენებს დარჩება (იხ. ქვემოთ).

ისრაელს მართლაც ემუქრება, როგორც იქ უწოდებენ, „დემოგრაფიული ურჩხული“. ამიტომაც ამ სახელმწიფოში

იმიგრაციამ ამ ქვეყნებიდან მკვეთრად იკლო და ეკონომიკური იმპულსის მოქმედებაც შემცირდა.

ისრაელი ახალისებს რეპატრიაციას არგენტინიდან, საფრანგეთიდან, აშშ-დან, სადაც საგრძნობი ებრაული დიასპორაა.

ამრიგად, იქმნება ისეთი რამ, რასაც შეიძლება დაერქვას „დემოგრაფიული მეტოქეობა ტერიტორიის ფლობისათვის“.

„დემოგრაფიული მეტოქეობის“ კომპონენტები ებრაელთა მხრიდან არის დიასპორის ებრაელთა რეპატრიაციის ნახალისება, ისრაელის ებრაული მოსახლეობის შობადობის ზრდაზე ზრუნვა, ოკუპირებულ ტერიტორიებზე ებრაული ახალშენების გაფართოება.

„დემოგრაფიული მეტოქეობის“ კომპონენტები არაბთა მხრიდან არის პალესტინელი ლტოლვილების დაბრუნების მოთხოვნა, ადგილობრივი არაბი მოსახლეობის (როგორც ისრაელის მოქალაქეებისა, ისე „დასავლეთ ნაპირზე“ და ლაზას სექტორში მცხოვრებთა) შობადობის მაღალი დონის შენარჩუნება.

ქვემოთ მეტი დეტალიზაციით განხილულია ამ მეტოქეობის ორი საკითხი, რომელთაც ამკარად აქვთ გეოგრაფიული განზომილება – პალესტინელი ლტოლვილები და ებრაული ახალშენები.

პალესტინელი ლტოლვილები

1948 წელს ისრაელის წარმატებას არაბულ ქვეყნებთან ომში მოჰყვა ადგილობრივი არაბული მოსახლეობის მასობრივი განდევნა (*ამნონ რაზ-კრაკოცკინი* ბენ-გურიონის სახელობის უნივერსიტეტიდან პირდაპირ იყენებს ტერმინს „ეთნიკური წმენდა“ [Ha'aretz, June 28, 2002]).

ლტოლვილად იქცა ასეულობით ათასი კაცი. მათი რაოდენობრივი შეფასება სხვადასხვაა: ისრაელი მიიჩნევს, რომ ლტოლვილად იქცა 538 ათასი ადამიანი; პალესტინელები ასახელებენ 850 ათასს; გაეროს შეფასებაა 720 ათასი [Lapidot, 2002]. პალესტინის არაბული (უპირატესად მუსლი-

მი) მოსახლეობის საგრძნობი ნაწილი გაჰყვა უკანდახეულ არაბულ არმიებს იმ, როგორც მალე გაირკვა, ფუჭი იმედით, რომ ცოტა ხანში დაუბრუნდებოდა თავის სახლებს. ამ ხალხს აღარ მიეცა უკან დაბრუნების საშუალება: ისრაელის არმია ეფექტიანად იცავდა ახალი სახელმწიფოს ტერიტორიას არაბი „ინფილტრატორებისაგან“. ებრაელებისათვის ნათელი იყო, რომ ლტოლვილი არაბების მასობრივი დაბრუნება, მათთვის დამახასიათებელი მაღალი შობადობის გათვალისწინებით, შეცვლიდა ისრაელის დემოგრაფიულ სტრუქტურას.

ბევრი პალესტინელი არაბი გაიქცა 1949 წლის დაზავებით ეგვიპტის კონტროლქვეშ მოქცეულ ლაზას სექტორში (საკუთრივ ეგვიპტეში ლტოლვილები არ მიუღიათ), ან იორდანიის მიერ ანექსირებულ დასავლეთ ნაპირსა და აღმოსავლეთ იერუსალიმში. ლტოლვილ პალესტინელთა საგრძნობი ნაწილი გადავიდა მდინარე იორდანეზე და საკუთრივ იორდანიაში დასახლდა, სადაც ამჟამად მთელი მოსახლეობის ნახევარზე მეტს შეადგენს.

მუსლიმი არაბების უკან დაბრუნების მცდელობას ებრაული სახელმწიფო ყველანაირად აღკვეთდა. აღსანიშნავია, რომ ისრაელის ხელისუფლება ნაკლებ საშიშად მიიჩნევდა ქრისტიან არაბებს. გალილეის ბევრი მუსლიმური სოფლის მოსახლეობამ, იმის შიშით, რომ მას ქვეყნიდან წასვლისაკენ უბიძგებენ, დატოვა სოფლები და ამჯობინა იმ დროს თითქმის მთლიანად ქრისტიანულ ქალაქ ნაზარეთში შეკედლება, რომელიც დაზავების შემდეგ ისრაელის კონტროლქვეშ აღმოჩნდა. ამ ქალაქის მოსახლეობას გამარჯვებული არმია არ ერჩოდა. მიზეზთა შორის უკანასკნელი არ იყო ევროპის ქვეყნებისა და ვატიკანის შედარებით მეტი ყურადღება ქრისტიანობის ამ ცნობილი სიმბოლოს მიმართ. გალილეის მუსლიმი მიგრანტების შთამომავლობა ამჟამად ქმნის ქ. ნაზარეთის მოსახლეობის სულ უფრო მზარდ მუსლიმ უმრავლესობას⁹¹.

91 ეს დემოგრაფიული თავისებურება ახალ პოლიტიკურ პრობლემას ქმნის. მე-20 საუკუნის ბოლოს ნაზარეთის მუსლიმურმა უმრავლესობამ განიზრახა მიზგითის აშენება ხარების ეკლესიის წინ, მის გუმბათზე უფრო მაღალი მინარეთით. ისრაელის მთავრობამ ჯერ დართო მშენებლობის ნება, შემდეგ კი აკრძალა, ვინაიდან ვატიკანის და სხვა ქრისტიანული ეკლესიების წინააღმდეგობას წააწყდა.

1967 წელს, „ექვსდღიან ომში“ გამარჯვების შემდეგ, ისრაელის კონტროლქვეშ მოექცა მთელი „სამანდატო პალესტინა“, ეგვიპტის სინას ნახევარკუნძული და სირიის გოლანის მაღლობი. ლტოლვილთა ახალმა ტალღამ დატოვა სახლები და მეზობელ არაბულ ქვეყნებში გაიქცა. 1948 წელს შემოსულ ლტოლვილთა ნაწილი დარჩა „დასავლეთ ნაპირზე“ და ღაზას სექტორში. ისრაელის მიერ ოკუპირებული გოლანის მაღლობიდან სირიაში წავიდა მთელი მუსლიმი და ქრისტიანი არაბი მოსახლეობა, დარჩა მხოლოდ დრუზების რამდენიმე სოფელი. სინას ნახევარკუნძულზე დიდი დემოგრაფიული ძვრა არ ყოფილა, ხოლო 15 წლის შემდეგ ეს ტერიტორია ეგვიპტეს მთლიანად დაუბრუნდა⁹².

ლტოლვილ პალესტინელთა ბანაკებში⁹³, სადაც უმუშევრობა და სიღარიბე ძალიან დიდ მასშტაბს აღწევს, ადვილად ვრცელდება რადიკალური, მათ შორის რევანშისტული, იდეები. სწორედ ეს ბანაკები იქცა ნოყიერ ნიადაგად ისლამური ფუნდამენტალიზმის, პალესტინური რადიკალიზმის, ტერორიზმის აღმოსაყენებლად.

განსაკუთრებით მძიმე მდგომარეობაში არიან ღაზას სექტორის რვა ბანაკში მცხოვრები ლტოლვილები.

ისრაელელ ჟურნალისტს, დანი რუბინშტაინს, სტატიაში, სადაც იგი აღწერს პალესტინელი ლტოლვილების მდგომარეობას ღაზას სექტორში, მოაქვს გენერალ მოშე დაიანის გამონათქვამი 1956 წელს, როდესაც იგი გენერალური შტაბის უფროსი იყო. იმ წელს, ღაზას საზღვრის ახლოს, მინდორში მუშაობისას პალესტინელებმა მოკლეს დაიანის პირადი მეგობარი. თავის სამგლოვიარო სიტყვაში, ჟურნალისტის მიხედვით, დაიანს უთქვამს, რომ ის ხშირად

92 ჩრდილოეთ სინაზე აგებული ებრაული ახალშენი, ქალაქი იამითი, 1982 წელს ევაკუირებულ იქნა. მისი საცხოვრებელი ფონდი და კომუნიკაციები ისრაელის არმიამ დაანგრიო, თუმცა ეგვიპტე იამითის ინფრასტრუქტურის შესანარჩუნებლად 80 მილიონი დოლარის კომპენსაციას სთავაზობდა ისრაელს.

93 ლტოლვილთა ბანაკები მხოლოდ პირველ წლებში იყო კარებიანი დასახლება. როდესაც უკან დაბრუნების დრო გაურკვეველი ვადით გადაიდო, ლტოლვილებმა დაიწყეს დროებითი სახლების მშენებლობა უფრო მდგრადი მასალისაგან. ლტოლვილთა ბანაკები ხშირად პირდაპირ მიბჯენილია ადრე არსებულ ქალაქებს, მაგრამ მათ ერთმანეთში ძნელად თუ აურევთ. ბანაკის არქიტექტურა უსახურია: ესაა „ბეტონის კოლოფების“ მჭიდრო მასა, სადაც მეორე და მომდევნო სართულებს ამატებენ ოჯახის ახალი თაობების საცხოვრებლად.

გადაწყურებდა ღაზას სექტორში მდებარე ლტოლვილთა ბანაკებს და დაუმატებია:

„როგორ შეგვიძლია ვემდუროდეთ ღაზელების სიძულვილს ჩვენს მიმართ? უკვე რვა წელია ისინი სხედან ლტოლვილთა ბანაკებში, მაშინ როდესაც მათ თვალწინ მათი წინაპრების მინასა და სოფლებს ჩვენს საკუთარ სახლად ვაქცევთ“ [Rubinstein, 2002, 4].

ამ სიტყვების წარმოთქმის შემდეგ განვლილ ნახევარ საუკუნეში არაფერი შეცვლილა ლტოლვილთა მდგომარეობაში. არ შეცვლილა არც მათი დამოკიდებულება ისრაელის მიმართ. ღაზას სექტორში მოსახლეობის მსოფლიოში უდიდესი სიმჭიდროვეა. ეს მასა განუწყვეტლივ კვებას ყველაზე რადიკალურ ისლამურ ორგანიზაციებს (მაგალითად, ჰამას-ს), რომელთა წევრების მიერ ჩადენილი ტერორისტული აქტები განსაკუთრებული სისასტიკით გამოირჩევა.

არც ერთმა არაბულმა ქვეყანამ, გარდა იორდანისა, არ ისურვა პალესტინელი ლტოლვილების მასობრივი აბსორბირება* და სამოქალაქო უფლებებში მათი გათანაბრება ადგილობრივ მოსახლეობასთან (თუმცა ცალკეული პირების მიმართ გამონაკლისი დაუშვეს).

ხშირი იყო პალესტინელ ლტოლვილთა და მათი ორგანიზაციების კონფლიქტი არაბული ქვეყნების ხელისუფლებასთან და ადგილობრივ მოსახლეობასთან. ასე მაგალითად, 1970 წელს იორდანის არმიამ სისხლში ჩაახრჩო პალესტინელთა აჯანყება და ქვეყნიდან განდევნა პალესტინის განთავისუფლების ორგანიზაციის გასამხედროებული ნაწილები. 1975 წელს ლიბანის სამოქალაქო ომის დაწყებას მიაწერენ პალესტინელებსა და ადგილობრივ ქრისტიანულ თემებს შორის შექმნილ დაპირისპირებას. 1990 წელს პალესტინელთა ხელმძღვანელობამ მხარი დაუჭირა ერაყის აგრესიას ქუვეითის წინააღმდეგ: ამ უკანასკნელის განთავისუფლების შემდეგ პალესტინელებს ქუვეითში აღარ შეესვლებოდათ.

განსაკუთრებით უარყოფითადაა განწყობილი მის ტერიტორიაზე პალესტინელი ლტოლვილების დატოვების მიმართ ლიბანი, ვინაიდან მუსლიმი პალესტინელებისათვის ლიბანის მოქალაქეობის მიცემა დაარღვევს ქვეყნის ძალიან მყიფე ეთნო-რელიგიურ ბალანსს (შეფასებით პალეს-

ტინელები ამ ქვეყნის ამჟამინდელი მოსახლეობის 11 პროცენტს შეადგენენ). ამიტომაც, ლიბანი ყველაზე მეტი დაუწინებოთ მოითხოვს გაეროს იმ რეზოლუციების (242 და 338) შესრულებას, სადაც ისრაელს მოუწოდებენ მოაგვაროს ლტოლვილების პრობლემა.

მაგრამ გაეროს დადგენილებების სწორედ ამ პუნქტების შესრულება, სადაც ლაპარაკია ლტოლვილთა ისრაელში დაბრუნებაზე, როგორც მათი პრობლემის გადაჭრის მთავარ ვარიანტზე, წაანყდება მტკიცე უარს ისრაელის ნებისმიერი (ყველაზე ლიბერალური და, თუნდაც ჰიპოთეტური „ინტერნაციონალიზმის სულისკვეთებით გაჟღენთილი“) მთავრობისაგან.

საქმე ისაა, რომ პალესტინელი ლტოლვილების შთამომავლობა ამჟამად ოთხჯერ და მეტად აღემატება იმ რაოდენობას, რომელმაც დატოვა თავისი სახლები პალესტინაში. ცხრილი 15.2-დან ჩანს, რომ მათი საერთო რაოდენობა 21-ე საუკუნის დასაწყისში შეფასებულია, როგორც 3,9 მილიონი. ლტოლვილების სრული (ან თუნდაც ნაწილის) დაბრუნება ისრაელში მკვეთრად შეცვლის არსებულ დემოგრაფიულ ბალანსს და საკმაოდ მალე ეჭვქვეშ დააყენებს მსოფლიოში ერთადერთი ებრაული სახელმწიფოს ეთნიკურ ხასიათს.

ცხრილი 15.2

პალესტინელი ლტოლვილები ახლო აღმოსავლეთში (ათასი)

ტერიტორია	დას. ნაპ.	ლაზას სექტ.	იორდანია	სირია	ლიბანი	სულ
რეგისტრირებ. ლტოლვილი	608	853	1640	392	383	3875
წილი (%) მთელ მოსახლეობაში	31	81	34	3	11	
ლტოლვილთა ბანაკების რაოდენობა	19	8	10	10	12	59
ბანაკებში ლტოლვილების რაოდ. და (%)	163 (27)	460 (54)	288 (18)	109 (28)	215 (56)	1235 (32)
ბანაკს გარეთ ლტოლვილთა რაოდ. და (%)	445 (73)	393 (46)	1352 (82)	282 (72)	168 (44)	2640 (68)

ამიტომაც, ბუნებრივია, რომ არც ერთი ისრაელელი ებრაელი არ დათანხმდება ლტოლვილების მიღებას თავის ქვეყანაში. იქმნება შთაბეჭდილება, რომ ბოლო პერიოდში ეს გაიგეს პალესტინელთა და არაბული ქვეყნების ლიდერებმაც, რომლებიც ხშირად ლაპარაკობენ „ლტოლვილების პრობლემის სამართლიან გადაწყვეტაზე“, რაშიც ალბათ იგულისხმება ლტოლვილთათვის კომპენსაციის მიცემა და განსახლების ქვეყნებში მათი აბსორბირება*. ერთადერთი ქვეყანა, რომელიც პრობლემის ასეთ გადაწყვეტას ვერ დათანხმდება, არის ლიბანი.

ებრაული ახალშენები

1967 წლის შემდეგ, როდესაც „ექვსდღიანი ომის“ შედეგად ისრაელმა კონტროლი დაუნესა მთელი „სამანდატო პალესტინის“ ტერიტორიას და დაიპყრო გოლანის მაღლობი, თითქმის დაუყოვნებლივ დაიწყო ამ ტერიტორიების მიზანმიმართული ათვისება ებრაელი მოახალშენეების⁹⁴ მიერ. ეს დაიწყო ე.წ. „მემარცხენე“ (შედარებით ლიბერალური) პარტია „მარახ“-ის („ავოდა“-ს, ანუ *შრომის პარტიის* წინამორბედის) მთავრობის დროს. 1977 წლისათვის, როდესაც ისრაელის სათავეში პირველად მოექცა ე.წ. „მემარჯვენე“ (კონსერვატიული, ნაციონალისტური) მთავრობა, დასავლეთ ნაპირზე და ლაზას სექტორში უკვე 4500 მოახალშენე ცხოვრობდა. ამის შემდეგ ახალშენების მშენებლობა მკვეთრად დაჩქარდა, ვინაიდან ნაციონალისტური და რელიგიური პარტიები დაუფარავად უჭერენ მხარს მათ ზრდას.

94 პოლიტიკურ მნიშვნელობას იძენს განსახლებასთან დაკავშირებული ტერმინოლოგია. ებრაული სახელმწიფოს ტერიტორიაზე 1967 წლამდე შექმნილ დასახლებებს ებრაულ ენაზე „*მიტიაშვუთ*“, ხოლო იქ მცხოვრებთ „*მიტიაშვიმი*“ ჰქვია, რაც ითარგმნება კიდევ, როგორც „დასახლებული პუნქტი“ და „მოსახლე/მცხოვრები“. მაგრამ 1967 წლის შემდეგ „დასავლეთ ნაპირზე“ (ისტორიულ იუდეასა და სამარიაში), ლაზას სექტორში და გოლანის მაღლობზე დაარსებული დასახლებები „*მიტნახალუთ*“-ია: ეს არის ბიბლიური ტერმინი იმ დასახლებების აღსანიშნავად, რომლებიც დააარსეს ებრაელებმა „აღთქმული მიწის“ დაპყრობისას სამი ათასწლეულის წინ (იქ მცხოვრებთ „*მიტნახალიმი*“ უწოდებდა). ამ ტერმინების ქართულ ეკვივალენტად მივიჩნიე „ახალშენი“ და „მოახალშენე“. ინგლისურად, მაგალითად, ისრაელის სხვა ებრაული მოსახლეობისაგან გასარჩევად მოახალშენეებს „settlers“ უწოდებენ, ფრანგულად – „les colonistes“ და ა.შ.

ახალშენების გაფართოება არ შეწყვეტილა მაშინაც კი, როდესაც 1993 წელს ვაშინგტონში ხელმოწერილ იქნა შეთანხმება პალესტინელებთან. 1993-2002 წლებში მოახალშენეთა რაოდენობა 125 ათასიდან 218 ათასამდე გაიზარდა. „დასავლეთ ნაპირისა“ და ღაზას სექტორის ებრაული მოსახლეობა საშუალოდ ორჯერ უფრო სწრაფად იზრდებოდა, ვიდრე საკუთრივ ისრაელში.

ღაზას სექტორის ტერიტორიის (365 კმ²) 25 პროცენტი 8 ათას ებრაელ მოახალშენეს ეკავა, 10-15 პროცენტი – ისრაელის არმიის საჭიროებას ხმარდებოდა, ხოლო დანარჩენ ფართობზე, დაახლოებით 220 კვადრატულ კილომეტრზე, 1,3 მილიონი პალესტინელი ცხოვრობდა [Williams, 2002]. ეს ახალშენები 2005 წელს იქნა ევაკუირებული (იხ. ქვემოთ).

„დასავლეთ ნაპირზე“ (აგრეთვე გოლანის მაღლობზე) შექმნილია 120-მდე ებრაული ახალშენი (ნახ. 15.2-ზე მითითებულია მათი ნაწილი).

გარდა ამისა, მოახალშენებს შექმნილი აქვთ ახალშენებიდან დაშორებული ბორცვების მწვერვალებზე კიდევ ასამდე ფორპოსტი, ხანდახან სულ რამდენიმე მცხოვრებით ან დაუსახლებელიც კი, რომელთაც ისრაელის მთავრობა „უკანონოდ“ აცხადებს. ცდები ამ ფორპოსტების მოსაშლელად (მაგალითად, „საგზაო რუკის“ მოთხოვნათა შესასრულებლად) წარუმატებლად მთავრდება. დიდი წინააღმდეგობის იარაღის გამოუყენებლად დაძლევის შემდეგ არმია ანგრევს ხოლმე დროებით ნაგებობებს და გაჰყავს ფანატიკოსი მოახალშენები. მაგრამ მომდევნო დღეებში ახალი ფორპოსტი ჩნდება სხვა ბორცვზე. ამ ფორპოსტების მიზანია გაზარდოს მოახალშენეთა კონტროლქვეშ მყოფი ფართობი [Moore, 2002].

2002 წელს 175 ათასი ებრაელი ცხოვრობდა იმ ტერიტორიაზე, რომელიც 1967 წელს ანექსირებულ იქნა იერუსალიმის მუნიციპალური საზღვრების გასაფართოებლად (იქ აშენდა იერუსალიმის ახალი უბნები *ნევე იაკოვი*, *პისგათ ზეევი*, *რამოთ ალონი*, *გილო*, *ტალპიოთ მიზრახი*, *ჰარ ხომადა* სხვ.), რომელთაც შედარებით იშვიათად მოიხსენიებენ ხოლმე „ოკუპირებულ ტერიტორიებს“ შორის.

საერთაშორისო ორგანიზაციებს მიაჩნიათ, რომ *ყენევის მეოთხე კონვენციის* 49-ე მუხლი „ოკუპანტმა სახელმწიფომ არ უნდა მოახდინოს საკუთარი სამოქალაქო მოსახლეობის ჩასახლება იმ ტერიტორიაზე, რომლის ოკუპირებაც მან მოახდინა“ ვრცელდება ისრაელის მიერ ანექსირებულ აღმოსავლეთ იერუსალიმსა და გოლანის მაღლობზე და ოკუპირებულ „დასავლეთ ნაპირსა“ და ღაზას სექტორზე⁹⁵.

ისრაელის ოფიციალური კონტრარგუმენტი არის ის, რომ „დასავლეთ ნაპირი“ და ღაზას სექტორი ოკუპირებული კი არაა, არამედ *სადავო ტერიტორიებია* [Sharon, 2002]. ისრაელის აზრით, საერთაშორისო კონვენციები, რომლებიც ოკუპირებულ მიწას ეხება, არ მიესადაგება პალესტინურ ტერიტორიებს: 1967 წელს ისინი არ იყო რომელიმე ქვეყნის ლეგიტიმური სუვერენიტეტის ქვეშ, ხოლო იორდანიამ 1950 წელს დასავლეთ ნაპირის ანექსირება ცალმხრივად მოახდინა და ეს აქტი არ იყო საერთაშორისო დონეზე აღიარებული. ეს კონტრარგუმენტი ვერ ფარავს გოლანის მაღლობს, რომელიც 1967 წლამდე სირიის სუვერენულ მფლობელობაში იყო.

ძირითადი *იდეოლოგიური არგუმენტი* „დასავლეთ ნაპირზე“ ებრაული ახალშენების შექმნისათვის იყო და არის ის, რომ იქ ჩასახლებული, უპირატესად რელიგიური ებრაელების, ოჯახები ამ ტერიტორიას, ისტორიულ იუდეასა და სამარიას, მიიჩნევენ *იაჰვეს* მიერ ისრაელის შვილებისათვის აღთქმულ მიწად. ღაზას სექტორში ეს რელიგიური არგუმენტი სუსტად ვლინდებოდა და მესიანურ ახსნას პრაგმატული არგუმენტაცია სჭარბობს. ამიტომაც ღაზას სექტორის დაცლას 2005 წელს ისრაელის მოსახლეობის დიდმა უმრავლესობამ მხარი დაუჭირა.

პრაგმატული არგუმენტია, რომ „დასავლეთ ნაპირსა“ და გოლანის მაღლობზე შექმნილი ტერიტორიული ფაქტები (არაბთა მიწის კონფისკაცია, ებრაული ახალშენების მშენებლობა, ათობით მილიარდი დოლარის ღირებულების ინფრასტრუქტურის შექმნა, ინდუსტრიული ზონების,

⁹⁵ ისრაელის მემარცხენე წრეებიც თვლიან, რომ ახალშენები აშენებულია სამხედრო რეჟიმის მქონე ოკუპირებულ ტერიტორიაზე ადგილობრივი მოსახლეობისაგან უკანონოდ წართმეულ მიწაზე [Land Grab, 2002].

ლანდშაფტური პარკების დაარსება) ისრაელის სახელმწიფო ინტერესების დაცვის გარანტიაა. ისრაელში ასევე თვლიან, რომ ამ ტერიტორიებს გეოსტრატეგიული თვალსაზრისით დიდი მნიშვნელობა აქვს მათი სახელმწიფოსათვის. სანაპირო ქალაქ ნათანიადან „მწვანე ხაზამდე“ სულ 15 კილომეტრია, ხოლო თელ-ავივიდან – 18 კილომეტრი. გარდა ამისა, ისრაელისათვის დიდი ეკონომიკური მნიშვნელობა აქვს იუდეისა და სამარიის მთებში მდებარე წყალშემკრებ აუზებს, რომლებიც ქვეყნის წყალმომარაგების მესამედს უზრუნველყოფს.

შეიძლება დავუშვათ, რომ თავდაპირველად (1967 წელს) ისრაელის იმდროინდელმა მთავრობამ წამოიწყო ებრაული ახალშენების მშენებლობა იმ მიზნითაც, რომ „გასაცვლელი საგანი“ ჰქონოდა იმ შემთხვევისათვის, თუკი საერთაშორისო საზოგადოების ზეწოლის შედეგად აუცილებელი გახდებოდა პალესტინის სახელმწიფოს შექმნა და ტერიტორიული მოწესრიგება.

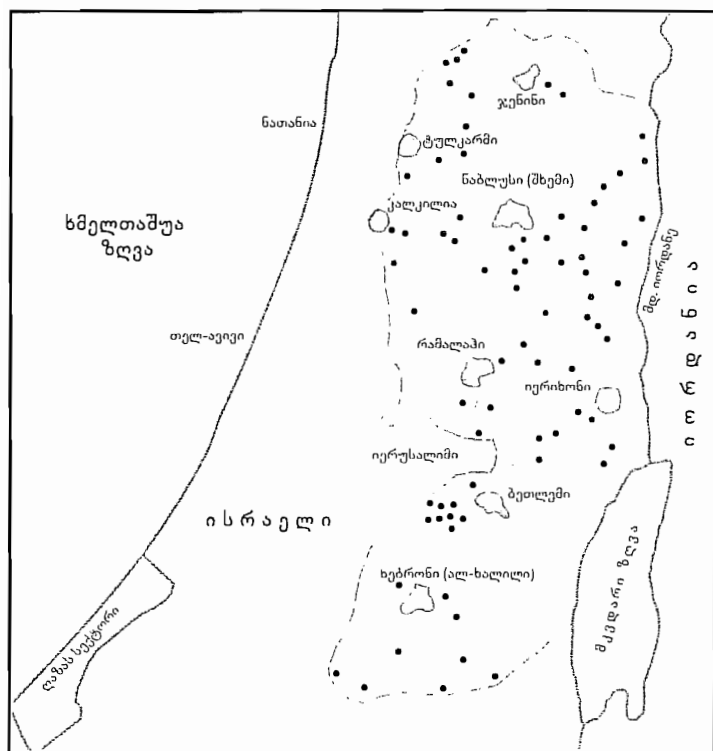
მაგრამ მოახალშენებებს, რომელთაგან ზოგიერთი იქ უკვე მესამედ საუკუნეზე მეტია ცხოვრობს, ამ მიწაზე, რომელსაც ისინი *ისტორიულ სამშობლოდ* მიიჩნევენ, გაუჩნდათ შვილები და შვილიშვილები. მათ სულაც არ უნდათ „გასაცვლელ საგნად“ ქცევა. ისინი საკმაოდ მრავალრიცხოვანიც არიან და კარგად შეიარაღებულნიც საიმისოდ, რომ სერიოზული წინააღმდეგობა გასწიონ, თუკი ისრაელის მთავრობა იძულებული გახდება მიმართოს ძალას მათი გაყვანისათვის. ასეთი „სამოქალაქო ომის“ საფრთხე ისრაელის მთავრობისათვის დამატებითი არგუმენტია ახალშენების დიდი ნაწილის შესანარჩუნებლად.

ახალშენების ინფრასტრუქტურის განვითარებას ათობით მილიარდი დოლარი მოხმარდა. ქალაქებში *მაალე ადუმიმი*, *არიელი*, *გივათ ზეევი*, *კირიათ სეფერი*, *ბეიტარ ილითი*, *კარნე შომრონი*, *ეფრათა*, რომლებიც „დასავლეთ ნაპირზეა“ გაშენებული, თითოეულში 5-30 ათასი ადამიანი ცხოვრობს. მათი დემონტაჟი, ანდა პალესტინის იურისდიქციისათვის დაქვემდებარება მოვლენათა განვითარების რეალისტურ პროგნოზში ვერ ჯდება. მით უმეტეს შეუძ-

ლებელი იქნება იერუსალიმის მუნიციპალურ საზღვრებში 1967 წელს შეტანილი ტერიტორიის დაცლა. რთულ პოლიტიკურ და ეკონომიკურ პრობლემას შექმნის მომცრო ახალშენების ევაკუაციაც კი.

ნახ. 15.2.

ებრაული ახალშენები „დასავლეთ ნაპირზე“ და „უშიშროების ლობის“ პერიმეტრი

პალესტინური ქალაქები
(ოსლოს შეთანხმების „ზონა ა“)

ებრაული ახალშენები

1967 წლამდე არსებული დაზავების ხაზი
(1949 წლის „მწვანე ხაზი“)

„უშიშროების ლობის“ პერიმეტრი

პალესტინელებს საპირისპირო აზრი აქვთ. ისინი მოახალშენეებს, რომლებიც შეიარაღებული არიან, „ოკუპანტებად“ მიიჩნევენ. რადიკალური პალესტინური ჯგუფები მოახალშენეებს, რომლებიც მათ მიწაზე დასახლდნენ, „კანონიერ სამიზნედ“ მიიჩნევენ. ტერორისტული აქტები მოახალშენეების მიმართ საპასუხო რეაქციას იწვევს ისრაელის არმიის მხრიდან. და სისხლიანი კონფლიქტი ტერიტორიისათვის აღარ მთავრდება.

2005 წლის აგვისტოში ისრაელის პრაგმატულად მოაზროვნე პრემიერ-მინისტრის არიელ შარონის ინიციატივითა და ზენოლით, რაც გულისხმობდა ნაციონალისტურ-რელიგიური წრეების წინააღმდეგობის დაძლევას და თვით შარონის მშობლიურ პარტია „ლიქუდ“-ში განხეთქილების შეტანას, მოხერხდა ღაზას სექტორში მცხოვრები რვა ათასამდე მოახალშენის გამოყვანა ღაზას სექტორიდან.

ისრაელის არმიის ჯარისკაცებმა ძალიან ფრთხილად გაიყვანეს სინაგოგებში წამოწოლილი წვერმოშვებული კოლონისტები, რომლებიც ტელევიზიის წინ თეატრალურ წინააღმდეგობას უწევდნენ არმიას. რასაკვირველია, იმ რვა ათასამდე მოახალშენეს შორის, რომლებიც შეეჩვიენ თავიანთ სახლებს, ახლა რომ უნდა დაეტოვებინათ, გულწრფელი ცრემლიც იქნებოდა. ყველა დატოვებული შენობა ისრაელის არმიამ ააფეთქა, რომ პალესტინელებისათვის არაფერი დაეტოვებინათ. ხელუხლებლად დარჩა მხოლოდ სინაგოგები: მათზე ებრაელმა ჯარისკაცებმა ხელი ვერ აღმართეს და მათი დაცვა ამ ტერიტორიის სამართავად შემოსულ პალესტინის ადმინისტრაციას მიანდეს, თუმცა ნათელი იყო, რომ გააუებული ბრბოსაგან სინაგოგებს ვერავინ დაიცავდა. მართლაც, როგორც კი არმია გავიდა, პალესტინელებმა, რომლებიც ყიჟინით დაბრუნდნენ მათთვის 30 წლის წინ წართმეულ მიწაზე, დაუყოვნებლივ გადანვეს და დაანგრეს ისინი.

გამოსვლა ღაზას სექტორიდან, რომელიც ბიბლიური ტრადიციის მიხედვით სულაც არ იყო „აღთქმული მიწა“ და სადაც პირველი ებრაელი მხოლოდ XX საუკუნის მეორე ნახევარში დასახლდა, ისრაელში მძაფრი პოლიტიკური დაპირისპირების მიზეზი გახდა.

საქმე ისაა, რომ ღაზას სექტორის დატოვების ინიციატორი იყო არიელ შარონი, რომელიც 20-30 წლით ადრე თვითონ იყო ღაზაში ებრაული ახალშენების დაარსების მთავარი მხარდამჭერი. საბოლოოდ კი შარონი და მასთან ერთად საღად მოაზროვნე ისრაელელი პოლიტიკოსები მიხვდნენ, რომ ქვიშიან დიუნებზე დასახლებული რვა ათასამდე ებრაელის დაცვა 1,3 მილიონი ღაზელი არაბისაგან ისრაელის სახელმწიფოსა და მის არმიას მეტისმეტად ძვირი უჯდებადა. მემარჯვენე-ნაციონალისტური პარტიები კი ღაზადან გამოსვლას „ღალატად“ აფასებდნენ. ისრაელის პრემიერულად განწყობილმა პოლიტიკოსებმა გამოთვალეს, რომ უმჯობესია ღაზადან გასვლა, მსოფლიოს თვალში „მშვიდობისმოყვარე და სამართლიანი აქციის“ მოხდენა, სანაცვლოდ კი ოკუპირებულ „დასავლეთ ნაპირზე“ უფრო დიდი და სიცოცხლისუნარიანი ებრაული ახალშენების შენარჩუნება. ამ ახალშენების ირგვლივ უკვე შენდებოდა მაღალი კედელი, რომელიც ფაქტობრივად ახალ საზღვარს ქმნიდა ისრაელსა და პალესტინის მომავალ სახელმწიფოს შორის.

2002 წლის ივნისში ისრაელმა დაიწყო „უშიშროების ღობის“ (ფაქტობრივად – კედლის) მშენებლობა ოფიციალურად – „ოკუპირებული ტერიტორიებიდან ტერორისტების შემოსვლის აღსაკვეთად“. პალესტინელებისაგან სრული განცალკევების (ებრაულად *ჰიფარდუთ*) მისაღწევად 720-ზე მეტი კილომეტრი სიგრძის კედლის შენება დაიწყო, რომლის ნახევარი 2008 წლისათვის უკვე დასრულებული იყო. კედლის ჩრდილოეთ და სამხრეთ-დასავლეთ პერიმეტრის საგრძნობი ნაწილი „მწვანე ხაზს“ მისდევს. მაგრამ ბევრ მონაკვეთზე, განსაკუთრებით იერუსალიმის გარშემო, კედელი შეჭრილია ამ ხაზის მიღმა, მომავალი პალესტინის სახელმწიფოს ტერიტორიაზე, ზოგან 24 კილომეტრის სიღრმეზეც კი, და „დასავლეთ ნაპირის“ ფართობის დაახლოებით 10 პროცენტს პალესტინელებისათვის მიუღწეველს ხდის: ამ მიწაზე აშენებულ მსხვილ ებრაულ ახალშენებს ან მათ ბლოკებს „უშიშროების ღობე“ ისრაელის მხარეს ტოვებს [Finkel, 2007]. კედელი მთლიანად არაბების კუთვნილი მიწის ხარჯზე შენდება. ბევრ არაბულ სოფელს კედელი

აცალკევებს თავისი სახნავ-სათესი მიწის, წყლის წყაროებისა და სკოლებისაგან.

ექვგვარეშეა, რომ ასეთი ძვირადღირებული საინჟინრო ნაგებობა (რვა მეტრის სიმაღლის ბეტონის კედლის, მიმდებარე მავთულხლართებიანი დამცავი ზოლით ან, ცალკეულ მონაკვეთზე, ელექტროსენსორული ლობის თითო კილომეტრის მშენებლობა საშუალოდ 1,6 მილიონი დოლარი ჯდება) არ შეიძლება ასრულებდეს მხოლოდ დროებით ფუნქციას. როგორც ჩანს, ისრაელი ამ კედელს (ან მის უდიდეს ნაწილს) მომავალში პოლიტიკური საზღვრის ფუნქციას დააკისრებს.

პალესტინური მხარეც ხვდება, რომ ამ საინჟინრო ნაგებობის მეშვეობით, რომელსაც ის „საოკუპაციო კედელს“ უწოდებს, ხდება მომავალი პოლიტიკური გამიჯვნისათვის „ტერიტორიული ფაქტის“ დაფიქსირება.

ამასთანავე, ეს მშენებლობა კედელსმიღმა დარჩენილი ებრაელი მოახალშენეების არანაკლებ აღშფოთებას იწვევს, ვიდრე პალესტინელებისა: მოახალშენეები მიიჩნევენ, რომ „მათ უღალატეს და მიატოვეს“.

ლაზას სექტორიდან ებრაელი კოლონისტების გაყვანა და იქიდან ისრაელის არმიის გასვლა სულაც არ აღმოჩნდა საკმარისი მშვიდობის დასამყარებლად. 2006 წელს პალესტინურ ტერიტორიებზე ჩატარდა საპარლამენტო არჩევნები. დასავლეთის ქვეყნების მთავრობების მოთხოვნითა და დაკვირვებით არჩევნები სავსებით დემოკრატიულად ჩატარდა. როგორც მოსალოდნელი იყო, დემოკრატიულ არჩევნებში გაიმარჯვა პალესტინურმა ოპოზიციამ, რომელიც, იმავე დასავლეთის ქვეყნების მთავრობებისათვის სამწუხაროდ, აღმოჩნდა რადიკალური ისლამისტური პარტია „ჰამას“-ი. გამარჯვებულმა პარტიამ დამოუკიდებლად შექმნა მთავრობა, რომელმაც უარი განაცხადა ეცნო ისრაელის სახელმწიფო მის რეალურ საზღვრებში, ვინაიდან იგი შეჭრილია იმ პალესტინის ტერიტორიაზე, გაეროს 1947 წლის რეზოლუციამ რომ დაამტკიცა, და იმ ტერიტორიაზეც, რომელიც 1949 წლის შემდეგ „მწვანე ხაზით“ შემოიფარგლა.

პალესტინის პრეზიდენტი მაჰმუდ აბასი, რომელიც სა-

პარლამენტო არჩევნებში დამარცხებულ პარტია „ფათჰ“-ს წარმოდგენს, დასავლეთის ქვეყნებმა და ისრაელმა უფრო მისაღებად მიიჩნიეს და საკანონმდებლო ორგანოსთან კონფრონტაციაში მხარი მას დაუჭირეს. 2007 წელს „ჰამას“-ის მთავრობა იძულებული გახდა გადამდგარიყო. მაგრამ ლაზას სექტორში ამას მოჰყვა სამოქალაქო ომი, რომელშიც „ჰამას“-მა მთლიანად გაანადგურა „ფათჰ“-ი და ლაზაში ცალკე ხელისუფლება შექმნა, რომელიც არ ემორჩილება დასავლეთ ნაპირზე, ქ. რამალაში მყოფ პრეზიდენტ მაჰმუდ აბასს. ლაზაში დამზადებული თვითნაკეთი რაკეტები სულ უფრო დახვეწილი ხდება და ისრაელის მიმდებარე ქალაქებში პანიკას თესს, რასაც ისრაელის არმია დამსჯელი ოპერაციებით პასუხობს ხოლმე. ამრიგად, მშვიდობა ჯერ-ჯერობით ისევ მიუღწეველი რჩება.

თავი 16

წმინდა ადგილის როლი პოლიტიკაში (იერუსალიმის მაგალითზე)

„ახლო აღმოსავლეთის კონფლიქტის“ ერთ-ერთი შემადგენელი ელემენტია დავა წმინდა ადგილებისათვის, უპირველესად, იერუსალიმის ტაძრის მთის გამო. ამიტომ საჭიროდ მივიჩნიე წიგნის ბოლო თავში ზოგადად მიმომეხილა წმინდა ადგილის როლი პოლიტიკაში, კერძოდ, იერუსალიმის მაგალითზე.

წმინდა ადგილები ახლო აღმოსავლეთში

ადამიანთა სხვადასხვა ჯგუფისათვის გეოგრაფიული სივრცის გარკვეული მონაკვეთი – ადგილი (მიწის ნაკვეთი, ქალაქი, ხანდახან მთელი ქვეყანა, რომელსაც ერთი სახელი აერთიანებს) „წმინდაა“ იმიტომ, რომ ამ ჯგუფს აქვს განსაკუთრებული სიყვარული და მოწინება მის მიმართ, ვთქვათ იმის გამო, რომ ამ ადგილზე განვლო მათმა ბავშვობამ, იქ არიან დამარხული მათი საყვარელი ადამიანები, იქ არის მათი სამშობლო. მაგალითად, ჩემთვის (ისე როგორც, ალბათ, ქართველთა უმრავლესობისათვის) ერთადერთი წმინდა მიწა საქართველოა.

უფრო ხშირად ადგილს სიწმინდეს ანიჭებს ხოლმე რელიგიური ტრადიცია, ვინაიდან იქ არის ისეთი რამ, რაც ამ რელიგიისათვის განსაკუთრებული მნიშვნელობისაა. ეს შეიძლება იყოს წმინდანად მიჩნეული პირის საფლავი, ან ისეთი ნაგებობა (რელიგიური დანიშნულების შენობა), ხანდახან

სულაც ქვეები, რომელთაც მითოლოგია ღვთიური ენერგიის გამოვლინებას მიაწერს ხოლმე.

მითოლოგიას რომ პრაქტიკული გამოყენება აქვს, ამას მოწმობს ადამიანთა ის დამოკიდებულება გეოგრაფიული სივრცის მიმართ, რომლითაც ისინი შეიმეცნებენ და აყალიბებენ თავიანთი „სინმინდის გრძნობას“.

იმ ადგილის მნიშვნელობა, რომელიც რაიმე ნიშნით წმინდაა ადამიანთა ჯგუფისათვის, პოლიტიკაშიც საკმაოდ დიდია. ახლო აღმოსავლეთში ადგილი განსაკუთრებულ პოლიტიკურ როლს იძენს. სასულიერო და საერო ლიდერები ყველაფერს აკეთებენ იმისათვის, რათა ზეგარდმო, ღვთიური ძალა კონკრეტულ სივრცეს (ადგილს) დაუკავშირონ: ეს მეტ ლეგიტიმურობას ანიჭებს მათ ხელისუფლებას.

ახლო აღმოსავლეთში ყველა რელიგიას აქვს თავისი წმინდა ადგილი.

იუდეველებისათვის წმინდაა მთელი ისრაელი, რომელიც, თორას მიხედვით, მათივე ღმერთმა აღუთქვა. განსაკუთრებული სინმინდე აქვს მათთვის ტაძრის მთას (ჰარ შა-ბაითი), სადაც ისინი არ/ვერ ადიან (იხ. ქვემოთ) და მის დასავლეთ კედელს (კოტელ შა-მაარავი), სადაც ისინი ლოცულობენ.

გარდა ამისა, ებრაელები თავყვანს სცემენ პატრიარქთა სამარეს (აბრაჰამის, იცხაკის, იაკობის საფლავებს მახპელას მღვიმეში, ქალაქ ხებრონში); მატრიარქ რახელის საფლავს – ქალაქ ბეთლემის ახლოს; იერუსალიმში, სიონის მთაზე მდებარე საფლავს, რომელსაც მეფე დავითს მიაწერენ. ისინი პატივს მიაგებენ შუა საუკუნეების რამდენიმე რელიგიური მოღვაწის საფლავსაც.

ქრისტიანებისათვის წმინდა მიწაა პალესტინა/ისრაელის ტერიტორია, რამდენადაც იესო ქრისტეს მოღვაწეობა მხოლოდ აქ მიმდინარეობდა. ამ ტერიტორიაზე მდებარე 100-მდე ადგილი ქრისტიანებისათვის განსაკუთრებით წმინდად ითვლება. ისინი განლაგებულია უპირატესად იერუსალიმში, ბეთლემში (შობის ეკლესია), ნაზარეთში (წმ. გაბრიელის მართლმადიდებლური ეკლესია და ხარების კათოლიკური ბაზილიკა). რამდენიმე წმინდა ადგილია ქალაქ

კანაში, თაბორის მთაზე, გალილეის ტბის ირგვლივ, მდ. იორდანეზე (იესოს ნათლობის ადგილი) და სხვ.

რელიგიური დატვირთვა აქვს ქრისტიანობასთან (მაგრამ არა თვით იესოსთან) დაკავშირებულ ახლო აღმოსავლეთის კიდევ რამდენიმე ადგილს (ტარსუსი, ეფესი, სინას მთა, ანტიოქია და ა.შ.) [Gonen, 1999]. ეს ადგილები ნაკლები რაოდენობის ქრისტიან პილიგრიმს იზიდავს, ვიდრე წმინდა მიწა.

მუსლიმებისათვის ყველაზე წმინდა ადგილია *მექა*, სადაც დაიბადა მოციქული და წინასწარმეტყველი მუჰამადი და სადაც მდებარეობს მასჯიდ ალ-ქა'აბა (ქააბას მიზგითი, რომლის ეზოშია „შავი ქვა“). მექას მიდამოებშია სხვა წმინდა ადგილებიც – *მინა*, *მუზდალიფი*, *არაფათის ველი* და *არაფათის მთა*. ამ უკანასკნელზე (არაბულად – *ჯაბალ არაფათ*), ტრადიციის თანახმად, იბრაჰიმს მსხვერპლად უნდა შეენირა თავისი ძე ისმაილი, მაგრამ ღმერთმა სანაცვლოდ კრავი გამოუგზავნა⁹⁶.

ისლამის ხუთი ძირითადი მოთხოვნიდან ერთ-ერთია მართლმორწმუნე მუსლიმის მიერ ცხოვრებაში ერთხელ მაინც *მექაში ჰაჯის* შესრულება: ის იწყება *ზულ-ჰიჯას* თვის მერვე დღეს და ექვს დღეს გრძელდება. ამ პილიგრიმობაში ყოველწლიურად მსოფლიოს ორ მილიონზე მეტი მუსლიმი მონაწილეობს, რის შემდეგ მას უფლება აქვს თავის სახელს წინ დაუმატოს *ჰაჯი*. არამუსლიმს მექაში ფეხის დადგმის უფლებაც კი არა აქვს.

მუსლიმებისათვის მეორე წმინდა ქალაქია *მედინა*, სადაც დაკრძალულია მუჰამადი, ხოლო მესამე – *ალ-კუდსი* (იერუსალიმი), სადაც მდებარეობს *ალ-ჰარამ აშ-შარიფი* („წმინდა ნაკრძალი“); ებრაელები ზუსტად იმავე ადგილს *ჰარ ჰა-ბაითს* უწოდებენ.

იერუსალიმი იყო *ყიბლა* (ლოცვის მიმართულება) მუჰამადისათვის, ვიდრე იგი, მედინაში მყოფი, 623 წლიდან ყიბლად არ აქცევდა მექას. ამით მექაში მდებარე ქააბას ისლამში უპირველესი სიწმინდის მნიშვნელობა მიენიჭა. ალ-კუდსი/იერუსალიმში, რომელიც მუსლიმებისათვის

96 მდრ. თორა: იქ აბრაჰამს თავისი მეორე ძე, იცხაკი, აჰყავს სამსხვერპლოდ *მორიას მთაზე*, რომელსაც ებრაული ტრადიცია *ჰარ ჰა-ბაითთან* (იერუსალიმის ტაძრის მთასთან) აიგივებს.

მესამე წმინდა ქალაქია, მათთვის მთავარი წმინდა ადგილებია *ალ-ჰარამ აშ-შარიფზე* მდებარე *ალ-აკსას* მიზგითი და *ალ-კუბბათ ას-სახრა* (კლდის გუმბათი).

მუსლიმებისათვის ასევე წმინდაა ქალაქ *ალ-ხალილში* (იუდეველთათვის ეს ქალაქი *ხებრონია*) მდებარე პატრიარქთა სამარე, სადაც დაკრძალულია არაბთა მამამთავარი *იბრაჰიმი* (იუდეველებისათვის ის არის პატრიარქი *აბრაჰამი*): ამ ადგილზე VII საუკუნეში აშენდა მიზგითი *ალ-ჰარამ ალ-ხალილი*.

ისლამის ერთ-ერთი მიმართულების, შიიტობის, მიმდევრები, გარდა ზემოხსენებული წმინდა ადგილებისა, რომლებსაც ზოგადისლამური ხასიათი აქვთ, მხოლოდ შიიტებისათვის წმინდა ქალაქებად მიიჩნევენ *ერაყში* მდებარე *ან-ნაჯაფს* და *ქარბალას*, სადაც დაკრძალულია *ალი* (მუჰამადის სიძე, მეოთხე ხალიფა) და *ალის ძე ჰუსაინი*, აგრეთვე *ალ-ყაზიმაინსა* და *სამარას* და *ირანის ქალაქებს* – *მაშჰადსა* და *ყუმს*.

იმ შემთხვევაში, თუკი ადგილი *ტრადიციულად წმინდაა ერთი რელიგიისათვის, პოლიტიკური პრობლემები მინიმალურია*. მაგალითად, მექის ფლობისათვის სხვადასხვა მმართველების (ყოველთვის – მუსლიმების) სისხლიანი მეტოქეობა არც თუ იშვიათი მოვლენა იყო, მაგრამ ისლამის გარდა არც ერთი სხვა რელიგია არ აცხადებს პრეტენზიას ამ ადგილზე.

მაგრამ, როდესაც წმინდა ადგილზე პრეტენზია ორ ან მეტ რელიგიას აქვს, მშვიდობიანი თანაარსებობა შესაძლებელია იქამდე, ვიდრე ამ წმინდა ადგილზე ერთ-ერთი რელიგიის ექსკლუზიურ უფლებას სხვა რელიგიებიც ცნობენ, თვითონ კი ურიგდებიან იმას, რომ მათაც აძლევენ იქ ლოცვის უფლებას. მაგრამ ამ ექსკლუზიური უფლების შეცვლის მცდელობა მძაფრ პროტესტს და ხანდახან სისხლიან დაპირისპირებასაც იწვევს.

მაგალითად, როგორც ზემოთ აღინიშნა, ქალაქ ხებრონში მდებარე წმინდა ადგილზე ერთდროულად პრეტენზიას აცხადებს როგორც იუდაიზმი, ისე ისლამი.

VII საუკუნიდან ამ ადგილზე ექსკლუზიური უფლება

ჰქონდა ისლამს. ერთდროულად, ქალაქში ყოველთვის ცხოვრობდა ებრაული მოსახლეობა და მის მიმართ მუსლიმური უმრავლესობა გარკვეულ ტოლერანტობას იჩენდა, ყოველ შემთხვევაში უფლებას აძლევდა, შეესრულებინა საკუთარი რიტუალები.

რელიგიური კონფლიქტი XX საუკუნეში დაიწყო, როდესაც ხებრონში/ალ-ხალილში ისლამის ექსკლუზიური უფლების შეცვლის მცდელობა გაჩნდა. 1929 და 1936 წლებში მომხდარი ებრაელთა რბევის შემდეგ მათ ხებრონის დატოვება მოუხდათ. ებრაელები ამ ადგილზე დაბრუნდნენ მხოლოდ 1967 წლის შემდეგ, როდესაც ისრაელმა მოახდინა მთელი „დასავლეთ ნაპირის“ ოკუპაცია. 1970-იანი წლებიდან იუდაისტ ფუნდამენტალისტთა მოზრდილი ჯგუფი სახლობს ხებრონში იმ მიზნით, რათა პატრიარქთა სამარეზე იუდაიზმის უპირატესი უფლება განემტკიცოს. ეს მუსლიმებისათვის მიუღებელია. ისრაელის არმია იძულებულია დაიცვას 450-ოდე ებრაელი რელიგიური მოახალშენე ადგილობრივ არაბულ მოსახლეობასთან (130 ათასი) მუდმივ კონფლიქტში.

რელიგიათაშორისი მეტოქეობის ყველაზე მკაფიო მაგალითია იერუსალიმი – წმინდა ქალაქი სამი რელიგიისათვის.

იერუსალიმი საკულტო ცენტრი იყო ათასწლეულით ადრე, ვიდრე მას ებრაელთა მეფე დავითი *იებუხელეებისაგან* დაიპყრობდა (მეცნიერები ვარაუდობენ, რომ ეს შეიძლება მომხდარიყო ძვ. წ. XI საუკუნის ბოლოს) და იუდეის რელიგიურ ცენტრად აქცევდა მას. გამაგრებულ დასახლებას (ქალაქს) მაშინ პატარა ადგილი ეჭირა, მაგრამ იგი ფლობდა წყაროს (*გიხონი*), რაც წყალმცირე იუდეის მთებში მუდმივი დასახლების შექმნის ძირითადი პირობა და მისთვის მეტოქეობის მთავარი მიზეზი იყო.

დღევანდელი იერუსალიმის „ძველი ქალაქის“ ტერიტორიას, რომელიც მოიცავს *წმინდა ადგილების* დიდ ნაწილს, განსაზღვრავს საფორტიფიკაციო ნაგებობა – 1539-45 წლებში ოსმალეთის სულტან სულეიმან I-ის ბრძანებით ავსტრიელთა შესაძლო თავდასხმის მოსაგერიებლად აგებული კედლები.

მათ მშენებელ ინჟინერს, რომელიც ამაგრებდა ჯვაროსანთა დროინდელ კედლებს, ან ცვლიდა მათ კონფიგურაციას თავდაცვის საჭიროებიდან გამომდინარე, შეიძლება აზრადაც არ მოსდიოდა, რომ თავის სამუშაო გეგმაზე წმინდა ქალაქს საზღვრავდა. იმ დროს და XX საუკუნემდე ეს კედლები მთელ ქალაქს ერტყა გარს, რომლის ფართობი სულ 0,87 კმ² იყო. XX საუკუნეში ქალაქი შუა საუკუნეების კედლებს გარეთ მკვეთრად გაფართოვდა.

რადგანაც ამჟამინდელი რელიგიებიდან ყველაზე დიდი ხნის ისტორია იერუსალიმში იუდაიზმს აქვს, სწორი იქნება თუ თავდაპირველად განვიხილავთ იერუსალიმის, როგორც ადგილის, მნიშვნელობას ამ რელიგიისათვის⁹⁷.

იერუსალიმი და იუდაიზმი

პატრიარქების ეპოქაში, მანამ, სანამ ებრაელები იერუსალიმს დაეუფლებოდნენ, მათთვის საკულტო მნიშვნელობა ჰქონდა შილოს, ბეთ-ელს, შხემს (არაბები ამ უკანასკნელს ნაბლუსს უწოდებენ, რაც ბერძნული ნეაპოლისის, ანუ ახალი ქალაქის, არაბული სახელია). თვლიან, რომ მეფე დავითის შემდეგ იერუსალიმი იქცა იუდაიზმის სიმბოლოდ, ებრაელი ერისა და მისი სახელმწიფოს ჩამოყალიბების უდიდეს სტიმულად. როდესაც ებრაული სახელმწიფო (სახელმწიფოები) წყვეტდა ხოლმე არსებობას, იერუსალიმი თავის სიმბოლურ როლს ყოველთვის ინარჩუნებდა. ებრაელები თვლიან, რომ უფალმა აირჩია იერუსალიმი, ისევე, როგორც აირჩია მათი ერი.

თუმცა თორაში (მოსეს ხუთწიგნეულში) იერუსალიმი პირდაპირ ნახსენები არც ერთხელ არაა [Riskin, 2002], ითვლება, რომ სწორედ ის იგულისხმება, როდესაც თორაში მოიხსენიება შალემი:

„მალქიცდეკმა, შალემის მეფემ, გამოიტანა პური და ღვინო. ის იყო უზენაესი ღმერთის მოძღვარი. აკურთხა

97 სხვადასხვა რელიგიებისათვის იერუსალიმის მნიშვნელობის განხილვისას ფაქტობრივი მასალის კარგი წყაროა ვერბლოვსკის შრომა [ჭერბლოვსკი, 1995]

(აბრამი) და თქვა: კურთხეულია აბრამი უზენაესი ღმრთისა, ცისა და დედამიწის მეუფის მიერ“ [დაბადება 14: 18, 19].

პროფ. ვერბლოვსკის მიხედვით, ქალაქის სახელის მეცნიერული ეტიმოლოგიაა⁹⁸ „[ღვთაება] შალემის საყუდარი“ [Werblowski, 1995, 14].

იუდაისტური რწმენის თანახმად, პირველი და მეორე ტაძარი სწორედ იმ ბორცვზე იყო აგებული (*მორიას მთა*), სადაც აბრაჰამმა აიყვანა თავისი ძე იცხაკი ღვთისათვის შესაწირად. ბორცვს, რომელიც იერუსალიმის ძველ ქალაქში მდებარეობს, ებრაულად „ჰარ ჰა-ბაით“-ი (ტაძრის მთა) ეწოდება.

პირველი ტაძარი (რომელიც, თანახმად, მეფე სოლომონმა ააგო ძვ. წ. X საუკუნეში) დაანგრეს ბაბილონელებმა ძვ.წ. VI საუკუნეში. ტაძარი აღადგინეს ძვ.წ. VI საუკუნეშივე. მეორე ტაძარი რომაელებმა დაანგრიეს ახ. წ. 70 წელს.

იუდეველთა მეორე ტაძრის ნანჩილად ითვლება მხოლოდ მისი საძირკვლის შემორჩენილი საყრდენი – *ჰა-კოტელ ჰა-მაარავი* („დასავლეთ კედელი“, უფრო ცნობილი, როგორც „გოდების კედელი“), რომელსაც იუდეველები თავისი სარწმუნოების ძირითად სალოცავად მიიჩნევენ.

ორთოდოქსული იუდაიზმი უკრძალავს ებრაელს ჰარ ჰა-ბაითზე ასვლას, რადგან მას შეუძლია შემთხვევით დაადგას ფეხი და შებღალოს ის ადგილი, სადაც იმყოფებოდა ტაძრის *ნმიდათა ნმიდა*. მთავარი რაბინათი 1967 წლიდან საგანგებო წარწერითაც კი აფრთხილებს ამის შესახებ მორწმუნე ებრაელებს⁹⁹. 20 საუკუნის წინ, როდესაც ტაძარი იდგა, *ნმიდათა ნმიდაში* შესვლის უფლება ჰქონდა მხოლოდ პირველმოძღვარს, ისიც წელიწადში ერთხელ – *იომ-ქიფურზე* (განკითხვის დღეს). ყველა დანარჩენ ებრაელს იქ

98 იერუსალიმის (ებრაულად „*იერუშალიმ*“) არამეცნიერული, ხალხური ეტიმოლოგიაა „მშვიდობის ქალაქი“ (*ირ ჰა-შალომ*), რაც არაზუსტია. ებრაულად, სადაც ყველა ასოს განლაგებას ენიჭება მნიშვნელობა, „შალომ“, „შალემ“ და „[იერუ]შალიმ“ სხვადასხვანაირად იწერება.

99 სეკულარული ებრაელები, რასაკვირველია, ამ აკრძალვას ყურად არ იღებენ. მაგრამ, ფაქტობრივად, *ალ-ჰარამ აშ-შარიფში* ყველა არამუსლიმს ეკრძალება შესვლა 2000 წლის 28 სექტემბრიდან, იქ მომხდარი არეულობისა და სისხლისღვრის შემდეგ. 2003 წლის ივლისში ისრაელის მთავრობამ იქ ექსკურსიების ჩატარების ნება დართო (ისლამის წმინდა შენობებში შეუსვლელად).

შესვლა სიკვდილის შიშით ეკრძალებოდა. რადგანაც თითქმის ორი ათასწლეულია, რაც ტაძარი აღარ არსებობს, „წმიდათა წმიდის“ ზუსტი მდებარეობა უცნობია.

მორწმუნე ებრაელებს სჯერათ, რომ მესამე ტაძარს აღმართავს *მაშიახი* (მესია, ღვთის მიერ მოვლენილი მხსნელი). მაგრამ არიან ისეთებიც, რომლებიც მზად არიან თვითონვე ააშენონ მესამე ტაძარი იმ ადგილზე, სადაც, მათი ვარაუდით, იდგა წინა ორი. ეს გულისხმობს იმავე ადგილზე მდგარი ისლამური სინმინდის – *კლდის გუმბათის* – შემუსვრას. საღად მოაზროვნე ისრაელელ პოლიტიკოსებს კარგად ესმით, რომ ასეთი რამის მცდელობაც კი უდიდეს საერთაშორისო პრობლემას შექმნის¹⁰⁰.

ებრაელისათვის (მათ შორის სეკულარული, არამორწმუნესათვისაც) „იერუსალიმი“ და „სიონი“¹⁰¹ (ებრაულად – „ციონ“) სინონიმებია. ორივე სიტყვა გადატანით აღნიშნავს არა მარტო ქალაქს, არამედ ისრაელის მთელ მიწას (*ერეც-ისრაელ*). თანამედროვე ებრაულმა ნაციონალურმა მოძრაობამ „სიონიზმმა“ (ებრაულად – „*შა-ციონუთ*“) სახელი მიიღო არა ქვეყნისა ან ხალხის სახელიდან, არამედ ადგილის სახელიდან.

სიონისა და იერუსალიმის ასახვა, როგორც დაქვრივებული და მგლოვიარე დედისა, რომელიც ერთ დღესაც გაიხარებს და იზეიმებს, როდესაც მისი შვილები კვლავ შეიკრიბებიან მასთან, იყო ერთ-ერთი მთავარი მოტივი ტრადიციული ებრაული ხატოვნებისა. ორი ათასწლეუ-

100 შედარებისათვის: 1992 წელს ინდუისტმა ფანატიკოსებმა ჩრდილოეთ ინდოეთში მდებარე უტარ-პრადეშის შტატის ქალაქ აიოდჰიაში მე-16 საუკუნის ბაბურის მიზგითი დაანგრიეს, რაც მთელმა მსოფლიომ დაგმო. ამ ვანდალური აქციის არგუმენტი იყო, რომ იმავე ადგილზე მიზეჯითამდე იდგა რამას, ღმერთ ვიშნუს ადამიანური ინკარნაციის, ტაძარი, რომელიც ინდუსიტებს უნდოდათ აღედგინათ. ამ აქციის სამხელეო შედეგი იყო რელიგიური დაპირისპირება, რაც ინდოსტანის მჭიდროდ დასახლებულ სუბკონტინენტზე ათასობით ადამიანის მკვლელობაში გადაიზრდება ხოლმე. ხოცვა-ჟლეტა იმავე საბაბით განახლდა ათი წლის შემდეგ.

101 სიონს ამჟამად უწოდებენ ერთ-ერთ ბორცვს იერუსალიმში, რომელიც ძველი ქალაქის კედლებს გარეთ იმყოფება. ითვლება, რომ იქ მდებარე შენობის პირველ სართულზეა მეფე დავითის საფლავი, ხოლო მეორე სართულზე – სათავსო, სადაც თითქმის შედგა იესოს უკანასკნელი (საიდუმლო) სერობა თავის მოციქულებთან ერთად. ეს ადგილიც პილიგრიმებსა და ტურისტებს მრავლად იზიდავს. უნდა აღინიშნოს, რომ სპეციალისტების აზრით, ეს შენობა აგებულია ჯვაროსნების ეპოქაში, ანუ საიდუმლო სერობიდან ათასზე მეტი წლის შემდეგ და მეფე დავითის გარდაცვალებიდან ორი ათასი წლის შემდეგ.

ლის მანძილზე ებრაელები მსოფლიოს ყველა კუთხეში ლოცულობდნენ იერუსალიმის მიმართულებით. მორწმუნე ებრაელი საჭმლის მიღების შემდგომ სამადლობელში დღემდე ახსენებს იერუსალიმის აღდგენასა და იქ დაბრუნებას.

იმის გამო, რომ იერუსალიმი საერთოდ სინმინდის სიმბოლოა, იუდაიზმი ცნობს *ზეციურ იერუსალიმსაც*. მაგრამ ღვთისმოსავობა, რელიგიური სიმბოლიზმი და მესიანური იმედები (XIX-XX საუკუნეებში – სეკულარული ფორმითაც) მიმართულია *მინიერი იერუსალიმის* მიმართ, როგორც ებრაელთათვის მათი ღმერთის (იაჰვეს) მიერ აღთქმული მინისადმი.

იერუსალიმში ამჟამად არაა ებრაელი ხალხის უწმინდესი სალოცავი, ვინაიდან ტაძარი დანგრეულია. მაგრამ არც ერთ მორწმუნე ებრაელს ეჭვი არ ეპარება, რომ უფალმა მის ერს აღუთქვა ეს მიწა და აირჩია *ადგილი*, სადაც გამოგზავნის *მაშიახს* (მესიას) ტაძრის აღსადგენად.

იერუსალიმი და ქრისტიანობა

ქრისტიანები *წმინდა მიწად* მიიჩნევენ იმ *ადგილს*, სადაც დაიბადა, მოღვაწეობდა და მოწამებრივი სიკვდილი მიიღო მაცხოვარმა, იესო ქრისტემ. გეოგრაფიულად ეს *ადგილი* მდებარეობს ისტორიული პალესტინის ტერიტორიაზე, სადაც ამჟამად არის ისრაელის სახელმწიფო და პალესტინის ადმინისტრაცია.

თეორიულად ქრისტიანობისათვის *ზეციური იერუსალიმი* უფრო მეტს ნიშნავს, ვიდრე *მინიერი*. ქრისტიანობისათვის ცენტრალურია არა „ფიზიკური“ ტაძარი (როგორც იუდეველთათვის), არამედ მაცხოვარი, ქრისტე. ეკლესია თავს მიიჩნევს ქრისტეს სხეულად. მინიერ იერუსალიმში მდებარე სალოცავები უნდა მოაგონებდეს ქრისტიანს იმ წმინდა მოვლენებს, რაც ამ *ადგილზე* მოხდა. ამდენად მინიერი იერუსალიმში ქრისტიანებისათვის ძვირფასია და იგი მოლოცვის (პილიგრიმოზის) *ადგილია*. ქრისტიანობა უშვებს იმასაც, რომ „წმინდა მიწა“ სხვაგანაც შეიძლება იქნეს წარმოსახული. ამიტომ გაჩნდა ქრისტიანულ ქვეყნებში, მათ შორის

საქართველოშიც, ეკლესია-მონასტრები სახელად „სიონი“, „ბეთლემი“, „ბეთანია“, „გეთსემანია“ და ა.შ. მოგვიანებით ეს სახელები დასახლებულ პუნქტებზეც გადავიდა.

იმ პერიოდში, როდესაც იერუსალიმის ნაქალაქარზე არსებობდა რომაული ქალაქი *ელია კაპიტოლინა* (ახ. წ. II-IV საუკუნეები), იუდეველთა ნატაძრალზე აღიმართა იუპიტერის ტაძარი. ეს ტაძარი IV საუკუნეში დაანგრის აღმოსავლეთ რომის (ბიზანტიის) ქრისტიანმა იმპერატორებმა და იმ ადგილზე VII საუკუნემდე მხოლოდ წარმართული ტაძრის ნანგრევები რჩებოდა.

ქრისტიანებს იერუსალიმში აქვთ გამოკვეთილი ყველაზე წმინდა ადგილი – ტაძარი, რომელსაც მართლმადიდებლები უწოდებენ *აღდგომის ეკლესიას* (The Church of Resurrection), ხოლო კათოლიკეები – წმინდა აკლდამის ეკლესიას (The Church of Holy Sepulchre). ტაძრის შიგნით მდებარეობს *გოლგოთა* და *ქრისტეს საფლავი* (აკლდამა).

ქრისტიანობის სხვადასხვა განშტოებებს იერუსალიმში და მთლიანად ისტორიულ პალესტინაში მდებარე ეკლესია-მონასტრებზე სულიერი (და ეკონომიკური!) კონტროლისათვის ერთმანეთში დიდი დავა ჰქონდათ¹⁰². მაგალითად, ცნობილია, რომ კათოლიკე ჯვაროსნებმა იერუსალიმის აღების შემდეგ (1099 წ.) წმინდა აკლდამის ეკლესიიდან გააძევეს მართლმადიდებლები, რომლებიც იქ დაბრუნდნენ მხოლოდ მუსლიმთა მიერ კათოლიკე ჯვაროსნების განდევნის შემდეგ (1187 წ.).

ამჟამად ეს ტაძარი გაყოფილი აქვთ არც თუ ძმური ურ-

102 ბერძენი მართლმადიდებლები, კათოლიკეები, სომეხი-გრიგორიანები, კოპტები გაუთავებლად კინკლაობდნენ წმინდა აკლდამის ეკლესიაში მათ მიერ დაკავებული ფართობის საკითხზე, იქამდე, ვიდრე კონფესიათაშორისი დავა არ გაყინა ოსმალეთის სულთან აბდულ მეჯიდის 1852 წლის ფირმანმა (ბრძანებულებამ), რომელმაც დაამკვიდრა status quo-ს პრინციპი: ყველა ქრისტიანულ მიმართულებას დარჩა წმინდა აკლდამის ეკლესიაში იმ მომენტისათვის მის ხელთ არსებული ქონება და უფლებები [Cust, 1929, 9].

ეს, დღემდე მოქმედი ბრძანებულება უშუალოდ ეხებოდა მხოლოდ იერუსალიმისა და ბეთლემის მთავარ ეკლესიებს. მაგრამ ყველა ქრისტიანული მიმართულება, რომელიც 1852 წლამდე არსებობდა წმინდა მიწაზე, საჭიროდ მიიჩნეეს განაერცოს ამ ბრძანებულების მოქმედება სხვა საკუთრებაზეც. წმინდა მიწის გამგებელი ყველა საერო ხელისუფალი (ოსმალეთის, ბრიტანეთის, იორდანის, ისრაელის მთავრობები) ამჯობინებდა, რომ არ შეცვლილიყო „status quo“. ეს არის ძირითადი მიზეზი, რაც ხელს უშლის ქართული მართლმადიდებელი ეკლესიის უფლების აღდგენას ქართველთა მიერ ოდესაც აგებულ სალოცავებზე, მათ შორის იერუსალიმის ჯვრის მონასტერზე.

თიერთდამოკიდებულების მქონე *იერუსალიმის ბერძნულ მართლმადიდებლურ საპატრიარქოს* (ის ამტკიცებს, რომ წარმოადგენს მთელ მართლმადიდებლობას და არც ერთ სხვა ავტოკეფალურ მართლმადიდებლურ ეკლესიას არ მისცემს უფლებას მოითხოვოს ცალკე ადგილი ამ ტაძარში), *ფრანცისკანელთა ორდენს*, რომელიც წმინდა მიწაზე კათოლიციზმს წარმოადგენს, და *იერუსალიმის სომხურ (გრიგორიანულ) საპატრიარქოს*.

იქვე პატარა ფართობს ფლობს *კოპტური საპატრიარქო*. ეთიოპურ და სირიულ საპატრიარქოებსაც ამ ეკლესიაში გარკვეული უფლებები შეუნარჩუნდათ. ამ სამი მონოფიზიტური მიმართულების სამღვდელოებას, ოსმალეთის სულტნის 1852 წ. ფირმანის თანახმად, რელიგიურ პროცესიაში მხოლოდ მონოფიზიტ სომხებთან ერთად შეუძლია მონაწილეობის მიღება.

XVI-XVII საუკუნეებამდე ამ ტაძარში წარმოდგენილი იყო აგრეთვე *ქართული მართლმადიდებელი, მარონიტული და ნესტორიანული ეკლესიებიც*. ქართველები უკვე 1050-იანი წლებიდან ფლობდნენ გოლგოთას ნაწილს. ასე იყო XIV-XVII საუკუნეების დიდ მანძილზეც [Janin, 1913; ფერაძე, 1995; მენაბდე, 1980]. მაგრამ სამივე ზემოხსენებული ეკლესია ვერ უხდოდა დიდ გადასახადს ოსმალეთის მთავრობას და დაკარგა წმინდა აკლდამის ეკლესიაში ყოფნის უფლება [Cust, 1929, 14].

იერუსალიმის, როგორც წმინდა ადგილის მიმართ მთელი ქრისტიანობის დამოკიდებულების შეფასებისას მნიშვნელოვანია, რომ მისი პოლიტიკური ამბიციები არ დომინირებს სულიერ ინტერესებზე: ჯვაროსნების დრო დიდი ხანია წავიდა.

ამჟამად ქრისტიანულ სამყაროს არა აქვს იერუსალიმზე პოლიტიკური კონტროლის პრეტენზია¹⁰³. მსოფლიო პოლიტიკისათვის მნიშვნელობა აქვს იმას, რომ იერუსალიმში ქრისტიანობის არც ერთი მიმართულება არ ედავება კონკრეტულ წმინდა ადგილს არც იუდაიზმს და არც ისლამს.

103 როდესაც პალესტინას და იერუსალიმს 1917-1947 წლებში განაგებდა დიდი ბრიტანეთი, ამ უკანასკნელს არ ჰქონია იქ ქრისტიანული რელიგიის ჰეგემონიის აღდგენის მცდელობა.

იერუსალიმი და ისლამი

როგორც აღინიშნა, იერუსალიმს მუსლიმებისათვისაც განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს. არაბულად ამ ქალაქის სახელია *ალ-კუდს აშ-შარიფ-ი* (წმინდა დიდებული), შემოკლებით *ალ-კუდს-ი*.

638 წელს, იერუსალიმის დაპყრობის შემდეგ, ხალიფა ომარმა თანამებრძოლებთან ერთად საკუთარი ხელით განმინდა ნატაძრალი ადგილი და გამოაჩინა კლდისპირი, რომელიც ისლამმა თავის *წმინდა ადგილად* გამოაცხადა, საიდანაც „მუჰამადმა ზეცაში იმოგზაურა“ (იხ. ქვემოთ).

იერუსალიმში არსებული ქრისტიანული ეკლესიებისა და სხვა სალოცავების (რომლებიც დამპყრობელ არაბებს არ დაუნგრევიათ) სიმრავლე ერთგვარი გამოწვევა იყო ახალი ბატონებისათვის, რისი მსგავსი მათ არაფერი გააჩნდათ.

ამიტომაც, როდესაც უმაიანი ხალიფები დამასკოში დამკვიდრდნენ და სახალიფო მსოფლიო იმპერიად გადაიქცა, ხალიფა აბდალ მალიქ იბნ მარვანმა დაახლოებით 691-2 წლებში იერუსალიმში ააგო „კლდის გუმბათი“ (*ალ-კუბბათ ას-საბრა*; მისი სხვა სახელია *ას-საბრა ალ-მუშარაფა*; ხშირად მას შეცდომით უწოდებენ „ომარის მიზგითს“).

კლდის გუმბათი, რომელიც არქიტექტურული შედევრია (ის ბიზანტიელი ოსტატების მიერაა შექმნილი) და დღესაც დომინირებს იერუსალიმის ზეცის ფონზე¹⁰⁴, აიგო, როგორც ფიქრობენ, იუდეველთა ნატაძრალზე, იმ ბორცვზე, რომელიც ებრაელებისათვის არის *ჰარ ჰა-ბაით-ი*, ხოლო არაბებისათვის *ალ-ჰარამ აშ-შარიფ-ი* („წმინდა ნაკრძალი“). იმავე ბორცვის განაპირას VII საუკუნეში აიგო დიდი მიზგითი *ალ-აკსა*, რაც სიტყვა-სიტყვით „შორეულს“ აღნიშნავს: ეს არის ისლამის მესამე უწმინდესი მიზგითი, მექასა და მედინას შემდეგ.

არავითარი წყარო არ ადასტურებს იმას, რომ მუჰამადი ოდესმე ყოფილა იერუსალიმში, მის დროს ბიზანტიის იმპე-

104 გუმბათი, რომელიც ამჟამად იერუსალიმის მშენებლად, ყოველთვის ოქროსი არ ყოფილა. ამჟამინდელი მისი ბრწყინვალეობა იორდანის მეფე ჰუსეინის დამსახურებაა: მისი ბრძანებითა და საფასით დაიფარა გუმბათი სპილენძისა და ოქროს ფენით 1960-იან წლებში, როდესაც აღმოსავლეთ იერუსალიმი იორდანის გამგებლობაში იყო.

რიის ქრისტიანულ ქალაქში. ამას ზოგი არაბი მეცნიერიც აღიარებს.

ისევე, როგორც *თორაში*, იერუსალიმი არც *ყურანშია* პირდაპირ მოხსენიებული: *ყურანის* მე-17 სურაში არის ბუნდოვანი მინიშნება „ხელუხლებელი მიზგითიდან უშორეულეს მიზგითში“ მუჰამადის ერთი ღამით გადაადგილების შესახებ. შემდგომში ეს „უშორეულესი მიზგითი“ იდენტიფიცირებულ იქნა, როგორც იერუსალიმის ალ-აკსა.

მუსლიმთა რწმენის თანახმად, მუჰამადმა ფრთოსანი არსების, *ბურაკის*, მეშვეობით სასწაულებრივად იმოგზაურა ერთ ღამეს მექადან იერუსალიმში (ამ ღამის მგზავრობას ეწოდება *ისრა*), საიდანაც მოახდინა ასვლა ზეცაში (ამ ასვლას ეწოდება *მირაჯი*)¹⁰⁵. როგორც ცვი ვერბლოვსკიმ ერთგვარი ირონიით აღნიშნა:

„პირდაპირი ფრენა მექადან ზეცაში არ არსებობდა, საჭირო იყო გადაჯდომა იერუსალიმში“ [Werblowski, 1995, 4].

ისრასა და *მირაჯის* წყალობით ისლამმა თავი დაუკავშირა იერუსალიმის იმ განსაკუთრებულ სინმინდეს, რომელიც უკვე მყარად იყო დამკვიდრებული იუდაიზმისა და ქრისტიანობისათვის და ეს კულტურული მემკვიდრეობა საკუთარ რელიგიურ სისტემაში ჩართო.

ნმინდა ადგილი და პოლიტიკა

ადგილის სინმინდის ფორმირება ყოველთვის ერთნაირად არ ხდება. იერუსალიმის სინმინდისადმი ორი მსოფლიო რელიგიის მიდგომის შედარება ასეთ სურათს გვაძლევს:

– ქრისტიანობის შემთხვევაში ისტორიული (ანუ რეალურად დასაშვები) ფაქტები – იესოს ცხოვრება და სიკვდილი, ქმნიან რელიგიურ (ანუ რწმენით დასაშვებ) ფაქტებს – აღდგომასა და ამაღლებას. ჯერ ისტორიული და შემდეგ რელიგიური ფაქტები ერთად ქმნიან *ქრისტიანობის ნმინდა ადგილს*.

¹⁰⁵ მუჰამადის ზეცაში მოგზაურობისას *ბურაკი* მიბმული იყო რომელიღაც *კედელზე*. მუსლიმი უღამას* თვალსაზრისით, ეს კედელი იგივეა, რაც ებრაელთა „დასავლეთი კედელი“ იერუსალიმში.

– ისლამის შემთხვევაში თანამიმდევრობა ზუსტად სა-
წინააღმდეგოა: რწმენა და ღვთისმოსავობა ქმნიან რელი-
გიურ ფაქტს – მუჰამადის ასვლას ზეცაში; რელიგიური
ფაქტი ქმნის „ისტორიულ“ ფაქტს – მუჰამადის ყოფნას
იერუსალიმში. ჯერ რელიგიური ფაქტი და მისი მეშვეობით
წარმოშობილი „ისტორიული“ ფაქტი ერთად ქმნიან ისლა-
მის წმინდა ადგილს.

ასე შექმნილი „ისტორიული“ ფაქტი მუსლიმი თეოლო-
გის, კულტუროლოგისა და დასავლეთის უნივერსიტეტში
განათლებამიღებული მუსლიმი პოლიტიკოსის მიერაც კი
ისეთივე რეალობადაა მიჩნეული, როგორც დადასტურებუ-
ლი, თვალნათელი ფაქტი.

ისლამისათვის, რომელიც, ქრისტიანობისაგან განსხვა-
ვებით, არ მიჯნავს ცხოვრების რელიგიურ და საერო
სფეროს (ამ თვალსაზრისით ისლამი უფრო ახლოს დგას
ტრადიციულ იუდაიზმთან), რელიგიურ ფაქტს ისეთივე
მნიშვნელობა აქვს, როგორც რეალურ ისტორიულ ფაქტს.
ლოგიკის პოზიციიდან, ისტორიული წყაროების მოხმობით
ან ფიზიკის კანონებზე დაყრდნობით კამათს არავითარი
აზრი არა აქვს.

ზუსტად იგივე შეიძლება ითქვას ყველა სხვა რელიგიის
ქვეშარით მორწმუნეზე, ანუ ისეთზე, რომელსაც სწამს და
ოდნავი ეჭვის შეტანაც არ შეუძლია თავისი სარწმუნოების
სისწორეში. მორწმუნესათვის ერთადერთი ქვეშარიტება
მისივე რელიგიის წმინდა წიგნშია, რომელსაც მას მღვდე-
ლი, იმამი ან რაბინი განუმარტავს.

ის, რომ ალაჰის მოციქულისა და წინასწარმეტყველის,
მუჰამადის, ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი აქცია (რელი-
გიური ფაქტი) იერუსალიმს უკავშირდება, ამ კონკრეტულ
ადგილს მუსლიმებისათვის განსაკუთრებულ სიწმინდეს
ანიჭებს. ის რომ, ეს ადგილი არის ალ-ჰარამ აშ-შარიფი,
ბუნებრივად გულისხმობს, რომ იგი დარ ალ-ისლამის („ის-
ლამის სახლის“) ნაწილად უნდა დარჩეს, როგორც ათასზე
მეტი წლის განმავლობაში იყო კიდეც. მუსლიმი მიიჩნევს,
რომ ეს ადგილი მისი სამყაროს პოლიტიკური სივრცეა.

არც თუ იშვიათად ხდება ისე, რომ რელიგიურ განზომი-

ლებას არადანიშნულებისამებრ, პოლიტიკური ინტერესებისათვის, იყენებენ. რელიგიური არგუმენტები და სიმბოლოები გამოიყენება სეკულარული მოძრაობების მიერ საკუთარი პოლიტიკური მიზნების მისაღწევად. ეს რელიგიურ დაპირისპირებას აღვივებს.

ყველა სარწმუნოებისათვის (ან მისი განშტოებისათვის) სხვა სარწმუნოების (ან სხვა განშტოების) მიმდევარი არის „ურწმუნო“, „ურჯულო“, „მწვალბელი“. ძველი ბერძნისათვის ყველა არაელინი „ბარბაროსი“ იყო. ებრაელისათვის ყველა არაებრაელი არის *გოი* (მრავლობითში *გოიმ*-ი: ეს სიტყვა აღნიშნავს „ხალხს“, მაგრამ მას ძირითადად „უცხო ხალხის“ მიმართ ხმარობენ). დაყოფა „ჩვენ“ და „ისინი“, სამწუხაროდ, უნივერსალურია.

იმის გამო, რომ იერუსალიმი იმთავითვე *წმინდა ქალაქი* იყო (ქალაქის სტრატეგიული მნიშვნელობა ყოველთვის ჩამორჩებოდა მისსავე რელიგიურ მნიშვნელობას), მას განუწყვეტილვ „ათავისუფლებდნენ“ რელიგიური საბაბით. „განთავისუფლების აქციას“ საერო ხელისუფალი ახორციელებდა, რასაც დიდი სისხლისღვრა სდევდა თან.

ძვ. წ. XI საუკუნეში მეფე დავითი იერუსალიმს იებუსელებისაგან ათავისუფლებდა; ბაბილონელები (ძვ. წ. 586 წ.) – იუდეველებისაგან, ხოლო სპარსელები (ძვ. წ. 538 წ.) – ბაბილონელებისაგან; იუდეველი მაკაბელები (ძვ. წ. 142 წ.) – წარმართი ელინებისაგან; რომაელები (ახ. წ. 70 წ. და 135 წ.) – მეამბოხე იუდეველებისაგან; ზოროასტრელი ირანელები (614 წ.) – ქრისტიანი ბიზანტიელებისაგან; მუსლიმი არაბები (638 წ.) – იმავე ბიზანტიელებისაგან; ქრისტიანი ჯვაროსნები (1099 წ.) – მუსლიმებისაგან (სხვათა შორის, კათოლიკე ჯვაროსნებმა მახვილს მისცეს არა მარტო დამარცხებული მუსლიმები, არამედ ადგილობრივი მართლმადიდებლებიცა და ებრაელებიც); მუსლიმი სალაჰ-ად-დინი (სალადინი; 1187 წ.) – ქრისტიანი ჯვაროსნებისაგან; ოსმალეთის სულტანი სელიმ I იავუზი (1516 წ.) – მამლუქებისაგან; ინგლისელები (1917 წ.) – ოსმალეებისაგან.

ებრაული იატაკქვეშა ორგანიზაციები 1945-48 წლებში ბრიტანელებისაგან ათავისუფლებდნენ იერუსალიმს. ახალ-

შექმნილ ისრაელის სახელმწიფოსა და არაბულ ქვეყნებს შორის 1948-1949 წლებში წარმოებული ომის შედეგად იორდანია დაიწყო იერუსალიმის „ძველი ქალაქი“, ის, რაც ებრაელთათვის ასე ფასობდა *სინძინდის* გამო: იქ არის მათი „დასავლეთი კედელი“. 1967 წელს ძველი იერუსალიმი ისრაელელებმა გაათავისუფლეს იორდანიელებისაგან. ახლა უკვე პალესტინელი არაბები ისახავენ თავის მიზნად „ალკუდის განთავისუფლებას სიონისტებისაგან“.

1967 წლიდან ისრაელის სახელმწიფო (როგორც მისი ოპონენტები მიიჩნევენ – *manu militari*, ანუ იარაღის ძალით) ფლობს იერუსალიმს. მაგრამ უშუალოდ *ჰარ ჰა-ბაით/ალ-ჰარამ აშ-შარიფის* ტერიტორია (14,4 ჰექტარი) ფაქტობრივად *ვაკუფ**-ია, რომლის მეურვეები არ ემორჩილებიან ისრაელის საერო ხელისუფლებას.

მუსლიმებსა და იუდეველებს ერთსა და იმავე *წმინდა ადგილზე* აქვთ პრეტენზია, რაც თითქმის უიმედოს ხდის მათი მორიგების ყველა მცდელობას. ორი რელიგიისათვის *წმინდა ადგილის* გეოგრაფიული თანხვედრა, რასაკვირველია, იდეოლოგიურ დაპირისპირებას ქმნის და ვერავითარი ეკონომიკური გარიგება (კომპენსაცია და ა.შ.) ვერ შეძლებს მის გადაჭრას.

რელიგიური დავა *ერთი და იმავე ადგილისათვის* პოლიტიკურ და სამხედრო დაპირისპირებაში შეიძლება გადაიზარდოს. იმავე *ჰარ ჰა-ბაით/ალ-ჰარამ აშ-შარიფის* მაგალითი გვარწმუნებს ამაში.

მოლაპარაკების დროს, რომელიც პალესტინა-ისრაელის კონფლიქტის მოსაგვარებლად აშშ-ის პრეზიდენტის შუამავლობით მიმდინარეობდა კემპ-დევიდში 2000 წელს, ერთ-ერთი დაუძლეველი ბარიერი აღმოჩნდა იმაზე შეთანხმება, თუ ვინ უნდა ფლობდეს *de-jure* ზემოხსენებულ „ტაძრის მთას“ [Romann, 2003]. ზოგი მიმომხილველი იმასაც კი ამტკიცებს, რომ პრობლემა იყო, თუ ვინ უნდა განაგებდეს „ტაძრის მთის“ მინისტრებს და მსჯელობდნენ ე.წ. „ვერტიკალური სუვერენიტეტის“ შესახებაც კი: „ტაძრის მთის“ ქვედა ფენა, ჰეროდეს დროინდელი კედლის ნაშთებამდე, ებრაელებს უნდა დაქვემდებარებოდა, ზედა ფენა კი, არა-

ბების, მამლუქებისა და ოსმალების დროს ნაგები – პალესტინელებს!

სამწუხაროდ, ეს დავა სულაც არ იყო აზრთა გაცვლა-გამოცვლა რელიგიურ-ფილოსოფიურ თემებზე. როდესაც ზემოხსენებული მოლაპარაკება ჩაიშალა (იხ. თავი 14), იგივე ადგილი იქცა პალესტინელთა მეორე აჯანყების („ალ-აკსას ინთიფადა“) სიმბოლოდ.

ამისათვის პალესტინელებმა საბაბად გამოიყენეს 2000 წლის 28 სექტემბერს ისრაელის ოპოზიციის იმდროინდელი ლიდერის (მომავალი პრემიერ-მინისტრის) არიელ შარონის, მისი თვალსაზრისით – გაცნობითი, ხოლო პალესტინელების თვალსაზრისით – პროვოკაციული, ასვლა „ტაძრის მთაზე“ და იქ მდებარე, მუსლიმთა ერთ-ერთი უდიდესი სალოცავის – ალ-აკსას მიზგითთან – მისვლა. შარონი ავიდა იქ დიდძალი პოლიციის თანხლებით, მაგრამ ეაკფ-ის მეურვეების ფორმალური ნებართვის გარეშე. ამას მოჰყვა პალესტინელთა ხმაურიანი პროტესტი, ჯერ – ქვების, მერე – ტყვიის სროლა, დახოცილები და პალესტინელთა აჯანყება, რომელიც მხოლოდ 2005 წელს დამთავრდა.

იერუსალიმის მაგალითზე ჩანს, რომ წმინდა ადგილის მნიშვნელობა პოლიტიკაში ხანდახან არანაკლებია, ვიდრე ტერიტორიისა, რომელსაც ძირითადად ეკონომიკური ან სამხედრო-სტრატეგიული დატვირთვა ეძლევა.

უფრო მეტიც, წმინდა ადგილის შემთხვევაში კომპრომისის მიღწევა თითქმის შეუძლებელია.

ბოლოსიტყვა

როგორც მკითხველმა, ალბათ, დაინახა, წიგნში მოცემულია ახლო აღმოსავლეთის პოლიტიკური გეოგრაფია დანახული, ძირითადად, ისტორიული კუთხიდან.

ვცდილობდი, ასე ვთქვათ, აუღელვებლად მელაპარაკა ისტორიულ-პოლიტიკურ პროცესებზე, რომელიც სხვა, არაგეოგრაფიული, მიდგომისას გულისხმობს რაღაც პოზიციაზე ყოფნას. იმ თავებში, სადაც ისტორიული მასალაა მოხმობილი, არაა პასაჟები „წინააღმდეგობაზე დამპყრობლების მიმართ“, არაა მოცემული იმპერიების დაპყრობითი პოლიტიკის შეფასება მორალის პოზიციიდან და ა.შ. ასეთ საკითხებზე მსჯელობა კონტექსტიდან ამოვარდნილი მეჩვენა, რადგანაც *წიგნში განხილულია ისტორიული და დემოგრაფიული პროცესების შედეგები პოლიტიკურ სივრცეში*.

დღევანდელი ახლო აღმოსავლეთი ტურბულენტურ ხანაში იმყოფება. რეგიონში ბევრი პოლიტიკური ცვლილებაა მოსალოდნელი (თუმცა საზღვრების შეცვლას ნაკლებად უნდა ველოდეთ). ქვეყნებისა და ქვერეგიონების თანამედროვე პოლიტიკური გეოგრაფიის განხილვისას საკმაოდ ხშირად მიხდებოდა კითხვის ნიშნისა და სიტყვების – „ალბათ“, „შეიძლება“ – გამოყენება. პოლიტიკურ-გეოგრაფიული ცვლილებების დანამდვილებითი პროგნოზირება შეუძლებელია. ბევრია დამოკიდებული შორსმდებარე პოლიტიკურ სივრცეებში მიმდინარე პოლიტიკურ და ეკონომიკურ პროცესებზე, მაგალითად, ამერიკაში, ევროპაში, ხოლო მომავალში, ალბათ, ჩინეთშიც.

მსოფლიო პოლიტიკაში ძალიან დიდხანს მოქმედებდა ის პრინციპი, რომელიც ყველაზე კარგად აქვს ჩამოყალიბებული რუსთაველს: *„ღმერთი მან ერთი ვით აცხოვნოს, თუ მეორე არ წაწყმიდოს“*.

თანამედროვე საერთაშორისო ურთიერთობებში თითქოს აღარაა აუცილებელი ასეთი „ნულოვანი თამაში“ – სხვისი წარწყმედა საკუთარი ცხოვნებისათვის, მაგრამ იქ, სადაც კონფლიქტები მეტისმეტად მწვავეა, ზემოხსენებული ფორმულა ისევ ძალაში რჩება. ახლო აღმოსავლეთში ეს ძალიან მკაფიოდ ჩანს.

ახლო აღმოსავლეთის მნიშვნელობა საქართველოსათვის აუცილებლად გაიზრდება როგორც ეკონომიკური, ისე პოლიტიკური თვალსაზრისით.

თუკი ეს წიგნი ქართველ და ქართულენოვან მკითხველს მისცემს გარკვეულ ინფორმაციას ამ დიდი რეგიონის შესახებ, ის თავის დანიშნულებას შეასრულებს.

ტერმინების განმარტება

(ტექსტში *-ით აღნიშნული სიტყვებისათვის)

არ. – არაბული; ბერძ. – ბერძნული; გერმ. – გერმანული;
 ებ. – ებრაული; თურქ. – თურქული; იტ. – იტალიური;
 ლათ. – ლათინური; პორტ. – პორტუგალიური; სპ. –
 სპარსული; ფრ. – ფრანგული

აბსორბირება/აბსორბცია – (ლათ.) უცხო ქვეყნიდან შემოსული ეთნიკურად მონათესავე მოსახლეობის კულტურული და პოლიტიკური შერწყმა ადგილობრივ მოსახლეობასთან.

ავტარკია – (ბერძ.) კარჩაკეტილი, თვითუზრუნველყოფადი ეკონომიკა.

ავტოხტონი – (ბერძ.) ადგილობრივი, „უძველესი“ მოსახლეობა. პრაქტიკაში ეს არის „ბოლოსწინა დამპყრობელი“: უმეტეს შემთხვევაში შეუძლებელია ტერიტორიის პირველი მკვიდრი ეთნოსის განსაზღვრა.

აია/აქა – მრ. აქათ. (არ.) ყურანის ლექსი, სურას (იხ.) შემადგენელი ნაწილი.

აიათოლა – (არ.; სპ. გამოთქმა) არაბულად *აიათალაჰ*, „ალაჰის ნიშანი, სასწაული“; შიიტი სასულიერო პირის ყველაზე საპატიო წოდება.

ალია – (ებრ.) ასვლა [იერუსალიმში]: ებრაელთა რეპატრიაცია.

ამოსული – ისრაელში რეპატრირებული ებრაელი (იხ. ალია).

ანკლავი – (ფრ.) ქვეყნის ძირითადი ტერიტორიისაგან სხვა ქვეყნის ტერიტორიით გამოყოფილი ფართობი.

აშკენაზი (მრ. აშკენაზიმ) – (ებრ.) ებრაელების სუბეთნიკური ჯგუფი, რომელიც ჩამოყალიბდა შუა საუკუნეების გერმანიაში; ევროპელი ებრაელების კრებითი სახელი.

ბეილიქი – (თურქ.) ბეის/ბეგის სამართავი ტერიტორია.

გიური – (ებრ.) იუდაიზმში მოქცევის პროცედურა. მოიცავს იუდაიზმის საფუძვლების, რიტუალების შესწავლას, ხოლო მამაკაცთათვის, აგრეთვე, წინადაცვეთას.

ეიალეთი – (არ.) პროვინცია, მხარე; ოსმალეთის იმპერიის უმსხვილესი ადმინისტრაციული ერთეული 1864 წლამდე, რის შე-

მდგომ იგი შეიცვალა „ვილაიეთ“-ით.

ვაკფი ან ვაკუფი – (არ.) მუსლიმური რელიგიური ქონება, მიღებული ნაჩუქრობის ან ანდერძის სახით, რომელიც სამუდამო რელიგიურ („საეკლესიო“) საკუთრებაში რჩება და არ შეიძლება გასხვისდეს. ვაკფს მართავს *მუთაფალი* (მეურვე). იერუსალიმის ყველაზე ცნობილი ვაკფია *ალ-ჰარამ აშ-შარიფი* (ტაძრის მთა).

თანახი – აბრევიატურა, შედგენილი იუდეველთა წმინდა წიგნების კრებულის სამი განყოფილების საწყისი ასოებიდან: „თ“ – *თორა*; „ნ“ – *ნებიიმ* (წინასწარმეტყველნი); „ხ“ – *ქეთუბიმ* (წაწერები; სიტყვის ბოლოს მოქცეული ებრაული „ქ“ გამოითქმის, როგორც „ხ“). *თანახი* იგივეა, რაც „*ძველი აღთქმა*“ ქრისტიანებისათვის.

თორა – იუდეველთა უმთავრესი წმინდა წიგნი, სადაც ჩამოყალიბებულია „მოსეს სჯული“. მას უწოდებენ აგრეთვე [მოსეს] „ხუთწიგნულს“, ვინაიდან იგი ხუთი ნაწილისაგან შედგება.

ილი – (თურქ.) უმსხვილესი ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული ერთეული თურქეთის რესპუბლიკაში (ძველი სახელია *ვილაიეთი*).

ირედენტა – (იტ.) პოლიტიკურ ერთეულთან (მაგ. სახელმწიფოსთან) ისტორიულად ან ეთნიკურად დაკავშირებული ტერიტორია, რომელიც ამჟამად სხვა პოლიტიკურ ერთეულს ექვემდებარება.

ირედენტიზმი – პოლიტიკის გატარება ირედენტის შემოსაერთებლად.

იშუფი – (ებრ.) თემი; ისრაელის დამოუკიდებლობამდე (1948 წ.) პალესტინის მთელი ებრაული თემის თვითსახელი.

კიბუცი – (ებრ.) კოლექტივი; სოციალისტურ იდეოლოგიაზე დაფუძნებული სასოფლო-სამეურნეო წარმოება ისრაელში, რომელსაც ახასიათებს წარმოების საშუალებათა ფლობისა და მოხმარების ყველა ფორმის კოლექტიურობა.

კომპრადორი – (პორტ.) სოვდაგარი; დიდვაჭარი, რომელიც უცხოეთიდან საქონლის იმპორტის გზით ლებულობს მოგებას, მაგრამ არ აბანდებს კაპიტალს ეროვნული ეკონომიკის განვითარებაში.

მიზრახი (მრ. მიზრახიმ) – (ებრ.) აღმოსავლეთელი; აზიელი ებრაელების (უპირატესად ირანის, იემენის, ერაყის, კავკასიის მცხოვრებთა) კრებითი სახელი.

მინბარი – (არ.) კათედრა საკრებულო მიზგიტში (*ჯამი-ში*), საიდანაც მოძღვარი (იმამი, მოლა) ქადაგებას წარმოთქვამს.

მუჰაფაზა ან მოჰაფაზა – (არ.) უმსხვილესი ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული ერთეული არაბულ ქვეყნებში.

ნაციონალური ბურჟუაზია – კლასი, რომელიც მოგებას ლებულობს ეროვნული ეკონომიკის განვითარების შედეგად.

პარაზიტული ბურჟუაზია – ბიუროკრატიასთან და კრი-

მინალურ სამყაროსთან შეზღუდული, კორუფციასა და ხაზინის ქურდობაზე აღმოცენებული კლასი „მესამე სამყაროს“ ქვეყნებში.

პროზელიტიზმი – (ბერძ.) სხვა რელიგიაზე გადასვლისაკენ მოწოდება, ხელშეწყობა, იძულება.

შაჰრესთანი – (სპ.) უმსხვილესი ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული ერთეული ირანში.

საბაელები – მცირე (15-30 ათასი ადამიანი) რელიგიური ჯგუფი სამხრეთ ერაყში, რომლის რწმენა მოიცავს ქრისტიანობისა და ისლამის ელემენტებს. რელიგიურ ცერემონიებში იყენებს არამეულ ენას. უწოდებენ აგრეთვე „მანდაელებს“. ხანდახან მოიხსენიებენ, როგორც „იოანე ნათლისმცემლის ქრისტიანებს“.

სურა – (არ.) ყურანის ნაწილი, თავი. ყურანში სულ 114 სურაა.

სუნა – (არ.) მოდელი, რომელიც ძირითადად ჰადისებს (იხ.) ეყრდნობა; მუსლიმთა უმრავლესობის, სუნიტების, წმინდა წიგნი, რომელსაც არ ცნობენ შიიტები.

სფარადი ან სეფარდი (მრ. სფარადიმ) – (ებრ.); „ესპანელი“, ებრაელთა სუბეთნიკური ჯგუფი, ესპანეთიდან და პორტუგალიიდან XV საუკუნის ბოლოს განდევნილი ებრაელების შთამომავლები, რომლებიც მალრიბში (მაროკო, ალჟირი, ტუნისი) და ოსმალეთში გადასახლდნენ.

ულამა ან ულემა – (არ.) მუსლიმი თეოლოგები.

ფათვა – (არ.) რელიგიური იურიდიული ვერდიქტი ისლამში.

ჯიჰადი – (არ.) [მუსლიმების] წმინდა ომი ურწმუნოების წინააღმდეგ; იგივეა, რაც „ჰაზაფათი“.

ჰადისები – (არ.) (მრავლობითში – *აჰდასიმ*) ტრადიციები; გადმოცემა მოციქულ მუჰამადის მიერ გამოთქმული აზრებისა და მისი ცხოვრების შესახებ.

ჰალაზა – (ებრ.) იუდეველთა რელიგიური კანონი.

fait accompli – (ფრ.) „დამთავრებული საქმე“; დიპლომატიაში – მომხდარი ფაქტი, ისეთი რამ, რაც შეუქცევადია.

interregnum – (ლათ.) „მეფობათაშორისი ხანა“; უმეფობის პერიოდი, დროის მონაკვეთი მიმავალ და მომავალ ხელისუფლებას შორის.

lapsus lingua – (ლათ.) წამოცდენილი სიტყვა.

lingua franca – (იტ.) ეთნოსთაშორისი ურთიერთობის ენა-შუამავალი.

raison d'être – (ფრ.) „არსებობის მიზეზი“; დიპლომატიაში – მოვლენის, ფაქტის არსებობის გამართლება.

realpolitik – (გერმ.) „რეალური პოლიტიკა“; პრაგმატული პოლიტიკური სტრატეგია, რომელიც არ ითვალისწინებს მორალურ შეზღუდვებს.

status quo ante bellum – (ლათ.). „მდგომარეობა, როგორიც იყო ომის წინ“; ხშირად იწერება შემოკლებით, როგორც „*status quo*“.

ლიტერატურის სიაში და ციტირებისას გამოყენებული შემოკლებები

გსს – გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“

თუგ – თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა

ქდ – ქართული დიპლომატია, წელიწდეული

ქ-ც – ქართლის ცხოვრება

ქსე – ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია

ძვ. ქართ. – ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის
ძეგლები

BJMES – The British Journal of Middle Eastern Studies

BRISMES – The British Society for Middle Eastern Studies

DY – Demographic Yearbook, United Nations

Enc. Brit. – Encyclopedia Britannica

JP – The Jerusalem Post

IHT – The International Herald Tribune

MEaNA – The Middle East and North Africa, Europa Publications

MESC – Middle East Contemporary Survey

NYT – The New York Times

OUP – Oxford University Press

SYUN – Statistical Yearbook, United Nations

WSJ – The Wall Street Journal

ДС – Дипломатический словарь в трех томах

ИД – История дипломатии

СНО – Советско-израильские отношения

გამოყენებული ლიტერატურის სია

- ალასანია, გიული. საქართველოს დამოკიდებულება ოსმალეთთან ქალაქებზე და რეალობაში. *აღმოსავლეთი და კავკასია*, N1. თბილისი: საარი, 2003, გვ. 19-26
- ბერძენიშვილი, ნიკო. მე-18 საუკუნის საქართველოს ისტორიიდან. *საქართველოს ისტორიის საკითხები*, I, თბილისი, 1965
- ბიბლა. თბილისი: საქართველოს საპატრიარქოს გამომცემლობა, 1989
- გაბაშვილი, ვალერიან (რედ.). *ნარკვევები მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიიდან (ფეოდალური ხანა)*. თბილისი: თუგ, 1957
- გამყრელიძე, თამაზ. საქართველო ევროპაა თუ აზია? *საქართველოს რესპუბლიკა*, 26 ივნისი, 1999
- გაჩეჩილაძე, რევაზ. *ახლო აღმოსავლეთი: ეკონომიურ-გეოგრაფიული მიმოხილვა*. თბილისი: გსს, 1977
- _____, შავი ზღვის რეგიონის გეოპოლიტიკა: რეტროსპექტივა და თანამედროეობა. *ქდ*, 6. თბილისი: თუგ, 1999; გვ. 336-365
- _____, უცხოეთის სახელმწიფოების სარკინიგზო პოლიტიკა ოსმალეთში პირველ მსოფლიო ომამდე. *თსუ სტუდენტური შრომების კრებული*, ტ. 9. თბილისი: თუგ, 1965
- _____, ქართველური მოსახლეობა თანამედროვე თურქეთში. *მიმოხილველი*, ტ. 6-9. თბილისი: თუგ, 1972, გვ. 553-539
- გიგინეიშვილი, ოთარ. *თურქიზმი და ოსმალეთის საგარეო პოლიტიკა*. თბილისი: ცოდნა, 1963
- გეგეშიძე, არჩილ. *გეოპოლიტიკა*. თბილისი: ESM, 1997
- დავითაშვილი, ზურაბ. ნაციონალიზმის სახეები გლობალიზებულ მსოფლიოში. (რედაქტორები) დავით მუსხელიშვილი და მარიამ ჩხარტიშვილი: *ეთნიკურობა და ნაციონალიზმი*, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიასთან არსებული ინსტიტუტ-თაშორისო სემინარის მასალები I. თბილისი: ინტელექტი, 2002, გვ. 124-130
- თორა ქართულ ენაზე ებრაულ ტექსტთან ერთად. მთარგმნელები აბრამ მამის-თვალაოვი, თამარ მამისთვალაოვ-კეზერაშვილი, გერმონ ბენ-ორენი (წინუაშვილი). *იურუშალიაში: მუქურა*, 1995
- თორის ხუთნიგნეული ქართულ ენაზე. მთარგმნელი და რედაქტორი შალომ დავიდი. თელ-ავივი: საქართველოს ებრაელთა კულტურის ცენტრი, 1996
- თოფურია, პავლე. „ქართლის ცხოვრების“ გეოგრაფიული ნომენკლატურიდან (აზერ-ბაიჯანი). *ახლო აღმოსავლეთი და საქართველო*, II, თბილისი: თუგ, 1999, გვ. 53-64
- ისლამი. *ენციკლოპედიური ცნობარი* (შესავალი წერილი და ხელმძღვანელობა გოჩა ჯაფარიძისა). თბილისი: ნეკერი, 1999
- კაციტაძე, დავით. მე-18 საუკუნის სპარსული დოკუმენტური წყაროები ირან-საქართველოს ურთიერთობის შესახებ. *ქართული დიპლომატია*. ტ. 8, თბილისი: თუგ, 2001, გვ. 157-173
- კუცია, კარლო. გორჯესტანის ვალი. *ახლო აღმოსავლეთი და საქართველო*, II, თბილისი: თუგ, 1999, გვ. 80-87
- მენაბდე, ლევან. *ძველი ქართული მწერლობის კერები*, ტ. II. თბილისი: თუგ, 1980.
- მეტრეველი, როინ. დავით IV აღმაშენებელი: ეპოქის სოციალურ-ეკონომიკური და პოლიტიკურ-კულტურული ისტორიის მიმოხილვა. თბილისი: გსს, 1990

მუსხელიშვილი, დავით და მარიამ ჩხარტიშვილი (რედაქტორები). *ეთნიკურობა და ნაციონალიზმი*, I. თბილისი: ინტელექტი, 2002

ნაჭყებია, ნოდარ. *თურქეთი*. თბილისი: თუგ, 1970

_____, ირანი. თბილისი: თუგ, 1972

ნაჭყებია, ნოდარ და მიხეილ სვანიძე. *გიორგი ყაზბეგი აჭარის შესახებ*. ბათუმი: სახელმწიფო გამომცემლობა, 1960

ნედოსპასოვა, მარიამ. *კვირულის დღეთა ტიპოლოგიისათვის შაბათის კალენდარულ სისტემაში. ახლო აღმოსავლეთი და საქართველო*, ტ. II, თბილისი: თუგ, 1999, გვ. 183-194

რონდელი, ალექსანდრე. *საერთაშორისო ურთიერთობები*. თბილისი: თბილისის დამოუკიდებელი უნივერსიტეტი, 1996

სვანიძე, მიხეილ. *ოსმალეთის ისტორია (XIV-XVI სს.)*, თბილისი: ქრონოგრაფი, 1999

ფერაძე, გრიგოლ. *უცხოელ პილიგრიმთა ცნობები პალესტინის ქართველი ბერებისა და ქართული მონასტრების შესახებ*. გამოსაცემად მოამზადა, შესავალი წერილი და დამატებითი შენიშვნები დაურთო გოჩა ჯაფარიძემ. თბილისი: კანდელი, 1995

შენგელია, ლუიზა. *საქართველოს რუსეთთან შეერთების გამოძახილი ირანულ ისტორიოგრაფიაში*. ქდ. ტ. 8. თბილისი: თუგ, 2001, გვ. 190-202

ქართლის ცხოვრება. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით სიმონ ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. I. თბილისი: სახელგამი, 1955; ტ. II. თბილისი: გსს, 1959; ტ. IV. თბილისი: გსს, 1973

ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია. ტ. 2, თბილისი, 1977

ქართული დიპლომატიური ლექსიკონი. თბილისი: თუგ, 1997-1999

ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები. წიგნი I (V-X სს.) ილია აბულაძის ხელმძღვანელობითა და რედაქციით. თბილისი: საქ. სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა, 1963

ჯავახიშვილი, ივანე. *თხზულებანი თორმეტ ტომად*. ტ. II. თბილისი: მეცნიერება, 1983

ჯაფარიძე, გოჩა. *საქართველო და ახლო აღმოსავლეთის ისლამური სამყარო XII ს. - XIII ს-ის პირველ მესამედში*. თბილისი: მეცნიერება, 1995

_____, XIV საუკუნის არაბი ენციკლოპედიისტი ჯვრის მონასტრის შესახებ. *მაცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია*, 3, 1985, გვ. 179-186

ჯაფარიძე, გოჩა და გოჩა ბუაჩიძე. *მამლუქი სულთნების ორი ბრძანებულება იერუსალიმის ბერძნული მართლმადიდებლური საპატრიარქოს კოლექციიდან*. ქდ. ტ. 8. თბილისი: თუგ, 2001, გვ. 220-242

ჯაფარიძე, თამარ. *სამშვიდობო პროცესი ახლო აღმოსავლეთში (ისრაელისა და პალესტინელთა ხელშეკრულებები 1993-1999 წწ.)*. ქდ. ტ. 7. თბილისი: თუგ, 2000, გვ. 264-300

Большинство в мире за вывод войск из Ирака. BBC World Service, 7 September. 2007

Васильев, Алексей. *Россия на Ближнем и Среднем Востоке: от мессианства к прагматизму*. Москва: Наука, 1993

Васильев, Леонид. *История религий Востока (религиозно-культурные традиции и общество)*. Москва: Высшая школа, 1983

Гачечиладзе, Реваз. *Турция*. Москва: Мысль, 1983

Готлиб, В. В. *Тайная дипломатия во время первой мировой войны (перевод с английского)*. Москва: Соцэкгиз, 1960.

Джашовили, Вахтанг. *Население Грузии*. Тбилиси: Мешинереба, 1968

Дипломатический словарь в трех томах (Четвертое издание). Москва: Наука, 1985

Дружниковский, С. Б. *Исламская модель развития как альтернатива вестернизации восточного общества (вопросы теории и практики)*. В: *Афганские страны у границ СНГ*. Москва: ИВРАН-Крафт+, 2002. стр. 96-115

Еремеев, Дмитрий. На стыке Европы и Азии: очерки о Турции и турках. Москва: Наука, 1980

Иванов, М. С. *Очерк Истории Ирана*. Москва: Госполитиздат, 1952

Еврейский камертон: Приложение к газете «Вести» [Израиль]

История дипломатии. Том II. Москва: Политгиздат, 1963; Том III, 1965

Жаботинский, Владимир. О железной стене. *Окна* (еженедельное дополнение к газете «Вести»), 13 апреля 2000.

Колосов, Владимир и Миропенко, Николай. Геополитика и политическая география. Москва: Аспект-Пресс. 2001

Коран. Перевод смыслов и комментарий Валерии Пороховой. Москва, 1993

Лаврова, Татьяна. *Черноморские проливы (исторический очерк)*. Ростов-на-Дону, 1997

Лудинштейт, Евгений. Турция в годы первой мировой войны 1914-1918 гг. Военно-политический очерк. Москва: Издательство московского университета, 1966

Маассе, Анри. *Ислам: очерки истории* (перевод с французского). Москва: Издательство восточной литературы, 1963

Минасян, Сергей. Израильско-курдские отношения в контексте политических процессов на Ближнем и Среднем Востоке. *21-й Век*. [Ереван] №2, 2007, стр. 88-108

Мунчаев, Ш. М. (ред.) *Политическая история российского государства*. Москва: «Культура и спорт», 1998

Попичев, Арон. *Очерки экономики Турции до мировой войны*. Москва-Ленинград, 1937

_____. *Краткая история Турции*. Москва: Наука, 1965

Пайлс, Ричард. Время империй прошло. *Аргументы и Факты* (международное издание). №1, 2001

Рейнольдс, Пол. Разведслужбы США снимают накал страсти вокруг Ирана. *BBC World Service* 4 December. 2007

Тарле, Евгений. Англия и Турция. *Анналы*, №3, 1923

_____. *Европа в эпоху империализма*. Москва-Ленинград, 1928

Тихомиров, Юрий. Геополитика. Учебное пособие. Москва: Инфра-М, 2000

Советско-израильские отношения. Сборник документов. Том 1. 1941 – 1953. Москва: Международные отношения, 2000

СССР-Германия 1939-1941. Документы и материалы о советско-германских отношениях с сентября 1939 г. по июль 1941 г. Том 2. Вильнюс: Мокелас, 1989

Фромер, Владимир. Первая война: май 1948 – июль 1949. *Окна* (еженедельное дополнение к газете «Вести»), 13 мая 2003.

Фуке, А.К. Германская политика в Персии. *Новый Восток*, № 20/21, 1928

Фурман, Дмитрий. Армянское национальное движение: история и психология. *Свободная мысль* [Москва], № 16, 1992, стр. 12-23

Хаймович, Мордехай. Великие шесть дней. *Семь дней* (Приложение к газете «Новости недели»), 1 августа 2002

Чилинг, Ольга. Невозможность нестандартного решения: «Поселения были нашей стратегической ошибкой», так считает полковник Шмуэль Алябек. *Вести*, 3 июля 2002

Юнусов, Ариф. Ахысьтинские (мекхетинские) турки: дважды депортированный народ. *Центральная Азия и Кавказ*. VI (2), 1999, стр. 161-172

Abu Toameh, Khaled. Saddam gave Arabs sense of pride, says Palestinian historian. *JP*, March 23, 2003

Anderson, Ewan W. *The Middle East: Geography and Geopolitics*. London & New York: Routledge, 2001

Aras, Bulent. *The New Geopolitics of Eurasia and Turkey's Position*. London: Frank Cass, 2002

Bacik, Gökhan & Havva Karakaş-Keleş. The Iraqi question in the international context and its domestic reflections. *The Turkish Yearbook of International Relations*, vol. XXXII. Ankara: University of Ankara. 2001, pp. 79-81

- Ballard, Robert D.** Black Sea mysteries: ancient shipwrecks and telltale shells bring to life epics of distant trade and prehistoric flood. *National Geographic*, No 5. 2001. pp.52-69
- Banerjee, Neela.** Arabs have a litmus test for U.S. handling of Iraqi oil. *NYT*, April 6, 2003
- Bar'el, Zvi.** Damage control. *Ha'aretz*, March 28, 2003
- _____. Failure on every front: Turkey's decision not to cooperate with the US in the war against Iraq has far-reaching negative consequences. *Ha'aretz*, June 11, 2003
- Barringer, Felicity.** Where, the census asks, did those Iraqi men go? Hiding, dead or maybe there after all?. *IHT*, August 8, 2003
- Barzilai, Amnon.** A brief history of missed opportunity. *Ha'aretz*, June 5, 2002.
- Benn, Aluf.** Russia concerned over Israel's nuclear weapons program. *Ha'aretz*, June 2, 2003
- Benziman, Uzi.** The sound of one opinion clapping. *Ha'aretz*, August 30, 2002
- Biger, Gideon (ed.).** *The Encyclopedia of International Boundaries*. New York: Facts On File, 1995
- Blanche, Ed.** Jordan's nightmare: Amman fears Sharon will use the Iraq war for 'ethnic cleansing' and drive Palestinians into kingdom. *The Middle East*, No 329, December 2002. 20-22
- Bloch, Daniel.** Anniversary of missed opportunities. *JP*, June 3 2002
- Boggs, S.W.** *International Boundaries: A Study of Boundary Functions and Problems*. New York: Columbia University Press, 1940
- Borovoy, Yacov, Nina Mamedova & Mikhail Nosov.** *Iran and its neighbors*. Moscow: Foundation „East-West Bridges“, 2003
- Boustani, Rafik & Philippe Fargues.** *The Atlas of the Arab World: Geopolitics and Society*. New York & Oxford: Facts on File, 1991
- Brom, Shlomo & Yiftah Shapir (eds.).** *The Middle East Military Balance 2001-2002*. *Jaffee Center for Strategic Studies*, Tel Aviv University. Cambridge, Mass. & London: The MIT Press, 2002.
- Brown, Carl L. (ed.).** *Imperial Legacy: The Ottoman Imprint on the Balkans and the Middle East*. New York: Columbia University Press, 1996
- Bush, George.** Full text of President Bush's address. *JP*, June 25, 2002
- Cornell, Svante E.** Autonomy as a source of Conflict: Caucasian Conflicts in Theoretical Perspective. *World Politics* Vol. 54, January 2002, pp.245-276
- Curtis, G.E. (ed.).** *Armenia, Azerbaijan and Georgia: Country Profiles*. Lanham, MD: Bernan, 1996
- Cust, L.G.A.** *The Status Quo in the Holy Places*. London, 1929. (Reprinted: Jerusalem: Ariel Publishing House, 1980)
- Craig, Sir James.** A life with Arabs. *BRISANES*, 2001. pp. 141-150
- Cockburn, Andrew.** Lines in the Sand. Deadly times in the West Bank and Gaza. *National Geographic*, October, 2002
- Daley, Stephanie (ed.).** *The Legacy of Mesopotamia*. Oxford: OUP, 1998
- Defries, Harry.** *Conservative Party Attitudes to Jews 1900-1950*. London: Frank Cass, 2002
- Demographic Yearbook 2000**. New York: United Nations, 2002;
- Dobbs, Michael.** Rumsfeld and Saddam: when America tilted toward Baghdad. Not so long ago, Washington made Iraq a valued ally. *IHT*, December 31, 2002-January 1, 2003
- Dodgshon, Robert A.** *Society in Time and Space: A Geographical Perspective on Change*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998
- Drysdale, Alisdair D.** Transboundary interaction and political conflict in the Central Middle East: the case of Syria. In: Clive H. Schofield & Richard N. Schofield (eds.) *The Middle East and North Africa. World Boundaries Series*, Vol.2. London & New York: Routledge, 1994. pp. 21- 34
- Drysdale, Alisdair D. & Gerald H. Blake.** *The Middle East and North Africa: A Political Geography*. New York & Oxford: OUP, 1985
- Edwards, Mike.** Central Asia unveiled. *National Geographic*, February, 2002, pp. 108-125
- Eldar, Akiva.** Resolution 242 is Sharon's new darling. *Ha'aretz*, June 10, 2002

- _____. Arafat to Ha'aretz: I accept Clinton's plan; peace is possible. *Ha'aretz*, June 21, 2002
- _____. News from the microcosm. *Ha'aretz*, April 3, 2003
- Elliot, Michael. Guilt complex: Europe's view on the Middle East is shaped by history and the Holocaust. *Time*, April 29, 2002
- Encyclopaedia Britannica. 11th edition, 1911
- Encyclopaedia Britannica. 15th edition, 1997
- Endelman, Todd M. & Tony Kushner (eds.). *Disraeli's Jewishness*. Valentine Mitchell, 2002
- Ergüvenç, Sadi. Turkey's Security Perceptions, *Perceptions*, Vol. 3, No. 2 June-August 1998
- Erol, M. S. *Türk Birleşik Devletler*. İstanbul, 1999
- Fandy, Mamoun. No Arab tears for Saddam. *IHT*, April 11, 2003
- Feldman, Shai & Yiftah Shapir (eds.). *The Middle East Military Balance 2000-2001*. *Jaffee Center for Strategic Studies*. Tel Aviv University: Cambridge, Mass. & London: The MIT Press, 2001.
- Filkins, Dexter. The fear haunting Ankara: independence for the Kurds. *IHT*, February 22-23, 2003
- Finkel, Michael. Bethlehem 2007 A.D. *National Geographic*. Vol. 212, No 6, December, 2007, pp. 58-85
- Fisher, W.B. *The Middle East. A Physical, Social and Regional Geography*. 5th edition. London: Methuen, 1966
- Forte, David M. Understanding Islam and the radicals. *Journal of South Asian and Middle Eastern Studies*. Vol. 26, No 1, 2002, pp. 4-10
- Foxman, Abraham. Europe's anti-Israel excuse for anti-Semitism. *The Washington Post*, June 27, 2002
- Friedman, Thomas L. Iran's Third Wave. *NYT*, June 16, 2002
- _____. America's revolutionary power. *IHT*, April 3, 2003
- Friese, Kai. Hindu zealots are rewriting history. *IHT*, January 1, 2003
- Fromkin, David. *A Peace to End All Peace: Creating the Modern Middle East 1914-1922*. (First edition: Andre Deutsch, 1984), 2001
- Fuller, Graham E. The future of political Islam. *Foreign Affairs*, Vol. 81, No 2, March/April, 2002, pp. 48-60
- Gachechiladze, Revaz. Georgia and the Middle East: Geopolitical visions and practices. „*The Consequences of Social, Political and Spatial Change in Poland and Georgia*“. II Seminarium Naukowe Geografów Polski, Gruzji i Wielkiej Brytanii, 3-4 lipca 1998. Łódź [Poland], 1998
- _____. *The New Georgia: Space, Society, Politics*. London: UCL Press, 1995,
- Galbraith, Peter W. *The End of Iraq: How American incompetence created a war without end*. Simon & Schuster. London 2006.
- Giddens, Anthony. *Sociology*. London: Polity Press, 1991
- Gonen, Rivka. *Biblical Holy places: an illustrated guide*. Herzlia: Palphot, 1999
- Hakladi, Ran'ia. The Lebanese Census of 1932 revisited: who are the Lebanese? *BJMES*, Vol. 26, No 2, 1999, pp. 219-241
- Handwerker, Haim. Don't blame the messenger. *Ha'aretz Magazine*, June 21, 2002
- Hamburger, Tom & Jim Vander Hei. Christian right chooses Israel as worthy cause. *W'SJ*, May 23, 2002
- Heffernan, Michael. *The Meaning of Europe: Geography and Geopolitics*. London: Arnold, 1998
- Herzl, Theodor. *Der Judenstaat. Versuch einer Modernen Lösung der Judenfrage*. Leipzig & Wien: M. Breitenstein's Verlag-Buchhandlung, 1986
- Hetzberg, Arthur. Democratic? Or pragmatic? *Ha'aretz*, June 21, 2002, B5
- Hopwood, Derek. Earth's proud empires pass away: British moment in the Middle East. *BJMES*, 2002, 29, 2, pp. 109-120.
- Hourani, Albert. *A History of the Arab Peoples*. London: Faber & Faber, 2001

Huntington, Samuel P. *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. New York: Simon & Schuster, 1996

Inbar, Efraim. *The Israeli-Turkish Entente*. King's College London Mediterranean Studies. Tuwkesbury Printing Company [2002]

Janin, R. Les Géorgiens à Jérusalem. *Échos d'Orient*. Tome XVI. Année 1913. pp. 232-238. [რ. ჟანენი. ქართველები იერუსალიმში. ავტორის წინასიტყვაობით. თარგმანი შალვა ვარდიძისა. სტამბოლი 1921; ხელახლა დაიბეჭდა: ჟურნალი რელიგია, 10. 1992, გვ. 4-21]

Joffé, George. Territory, state and nation in the Middle East and North Africa. in: Clive H. Schofield & Richard N. Schofield (eds.) *The Middle East and North Africa. World Boundaries Series*, Vol.2. London & New York: Routledge. 1994, pp. 1- 21

Jones, Clive. Ideo-theology and the Jewish state: from conflict to conciliation? *BJAES*, Vol. 26, No 1, 1999, pp. 9-26

Karabell, Zachary. *Parting the Desert: The Creation of the Suez Canal*. New York: Alfred A. Knopf, 2003

Kaufman, Asher. Who owns the Sheba'a Farms? Chronicle of a territorial dispute. *The Middle East Journal*. Vol. 56, No 4. 2002, pp. 576-596

Keinon, Herb. Bush urges Palestinians: Jerusalem delighted. Palestinians distraught. *JP*. June 25, 2002

Keller, Werner. *The Bible as History*. New York, etc.: Bantam Books. 1982

Khamaisi, Rasseem. Management transformation of statutory planning system in Jerusalem area. *The Arab World Geographer*. Vol.2, No 2. 1999. pp. 116-138

Kimmerling, Baruch. Tragic for us all, our own Greek hero. *Ha'aretz*, April 4, 2003

Kliot, Nurit. The delimitation of the Egyptian-Israeli boundaries 1906-1986. Blake, Gerald H. & Richard N. Schofield (eds.). *Boundary and State Territory in the Middle East and North Africa*. [London]: MENAS Press. 1987

Kristof, Nicholas D. A White House skilled in the art of self-deception. *IHT*. June 14-15, 2003

Land Grab. Israel's Settlement Policy in the West Bank. May 2002. B'tselem. [Jerusalem]. 2002

Lapidoth, Ruth. Israel an the Palestinians: some legal issues. *Die Friedens-Warte. Journal of International Peace and Organization*. Band 76, heft 2-3, 2001. pp. 211-240

_____, Legal aspects of the Palestinian refugee question. *Jerusalem Viewpoints*. Jerusalem Center for Public Affairs. No. 485. 1 September. 2002

Lewis, Bernard. *The Middle East and the West*. New York & London: Harper textbooks, 1989

_____, *The Multiple Identities of the Middle East*. New York: Schocken Books. 1999

_____, *What Went Wrong? Western Impact and Middle Eastern Response*. London: Phoenix, 2002

_____, A question and answers. *H'SI*, April 3, 2003

Lombardi, Daniela. Cyprus: a divided island. Economic and demographic gaps between North and South as a result of the unsolved conflict between Cypriot communities. *Geographica Slovenica*, vol. 34, N1, 2001, pp.189-205

Lori, Aviva. Grounds for disbelief: Archeologist Israel Finkelstein and his colleagues are stirring controversy with contentions that many biblical stories never happened, but were written by what he calls 'a creative copywriter' to advance an ideological agenda. *Ha'aretz Magazine*. May 9, 2003

Matthews, Owen & Babak Dehghanpishen. War on two fronts: under U.S. battle plan, Turkey will occupy north Iraq - antagonizing the Kurds. *Newsweek*, February 24, 2003. 29-32

McDowall, D. *A Modern History of the Kurds*. London: I.B. Tauris, 1996

Middle East Contemporary Survey. vol. XXIII, 1999. The Moshe Dayan Center for Middle Eastern and African Studies, The Shiloah Institute, Tel Aviv University. Tel Aviv. 2000

Moore, Molly. In the 'Wild East,' Israel grows a hilltop at a time: West Bank's Jewish population skyrockets. *IHT*, December 9, 2002

- Morris, Benny. *The Road to Jerusalem: Glubb Pasha, Palestine and the Jews*. London: I.B.Tauris, 2002
- Necipoglu, Nevra. The coexistence of Turks and Greeks in medieval Anatolia. *Harvard Middle Eastern and Islamic Studies*, Vol 5. 1999-2000. pp. 58-76
- Newman, David. Stickiness of the Green Line. *JP*, June 19, 2002
- Oguzlu, Tarik H. The „Turkomans“ as a factor in Turkish foreign policy. *Turkish Studies*, Vol.3, N 2. pp. 139-148
- O'Loughlin, John (ed.). *Dictionary of Geopolitics*. Westwood, Connecticut & London: Greenwood Press, 1994
- Oren, Michael. *Six Days of War: June 1967 and the Making of the Modern Middle East*. Oxford: OUP, 2002
- Özean, Azmi. Pan-Islamism: Indian Muslims, the Ottomans and Britain (1877-1924). Leiden: Brill, 1997
- Pahlavi, Mohammad Reza. *Answer to History*. New York, 1980
- Parker, Geoffrey. *Geopolitics: Past, Present and Future*. London & Washington: Pinter, 1998
- Pfaff, William. Inside the Turkey question. *IIIT*, December 10, 2002
- Pipes, Daniel. How the Saudis buy friends. *JP*, December 11, 2002
- Population and Vital Statistics 1998*. State of Israel. Central Bureau of Statistics. Jerusalem, 1999
- Ratzel, Friedrich. *Politische Geographie*. München: Oldenbourg, 1897
- Riskin, Rabbi Shlomo. Unnamed Jerusalem. *JP*, August 2, 2002
- Romann, Michael. Beyond territoriality: on conflicting narratives of the Israeli-Palestinian conflict. *Tel Aviv University News*. Winter, 2002-2003. p.5
- Roy, Olivier. Europe will not be fooled by the U.S. again. *IIIT*, May 14, 2003
- Rubinstein, Danny. Nearly 500,000 people in eight camps. *Ha'Aretz*, 14 May, 2002
- Said, Abdel Monem. Dissatisfied by Bush: for Arabs, the Pharaoh is America. *IIIT*, January 31, 2003
- Salih, Bahram. What Kurds Want. *WSJ*, April 23, 2003
- Salvesen, Allison. The legacy of Babylon and Nineveh in Aramaic sources. Daley, Stephanie (ed.). *The Legacy of Mesopotamia*. Oxford: OUP, 1998, pp. 139-148
- Sela, Avraham (ed.). *Political Encyclopedia of the Middle East*. Jerusalem: The Jerusalem Publishing House, 1999
- _____, (ed.). *The Continuum Political Encyclopedia of the Middle East* (revised and updated edition). New York & London: Continuum, 2002
- Scaini, Maurizio. The Jerusalem issue in international politics. *Geographica Slovenica*, vol. 34. N1. 2001, pp. 207-215
- Schechter, Erik. Separation anxiety: Good fences make good neighbors, wrote Frost. They also make strange bedfellows. But will the fence bring Israel security? *JP*, June 20, 2003
- _____, Is nuclear ambiguity an anachronism? Israel is believed to be the sixth largest nuclear power in the world, and everyone in the country knows about the reactor in Dimona. So why is talking about it a taboo? *JP*, July 4, 2003
- Schiff, Ze'ev. Al-Qaeda: 'We're waging war against U.S. because of Israel'. *Ha'Aretz*, December 1, 2002
- _____, Iran's road to nuclear arms. *Ha'Aretz*, February 23, 2003
- Schofield, Richard N. (ed.). *Territorial Foundation of the Gulf States*. London: UCL Press, 1994
- _____, The historical problem of Iraqi access to the Persian Gulf: the interrelations of territorial disputes with Iran and Kuwait, 1938-90. in: Clive H. Schofield & Richard N. Schofield (eds.) *The Middle East and North Africa. World Boundaries Series*, Vol.2. London & New York: Routledge, 1994a, pp. 158-172
- Segev, Tom. *One Palestine, Complete: Jews and Arabs under the British Mandate*. (Translated from Hebrew by Haim Watzman). New York: Henry Holt and Company, 2000
- Sharon, Ariel. The way forward in the Middle East. *NYT*, June 9, 2002

- Shavit, Yaakov. From one God to sun God: Pharaoh Akhenaton and Moses. *Ila'aretz*, March 27, 2002
- Siegmán, Henry. Sharon rewrites the peace script. *IIT*, June 12, 2002
- Sivan, Emmanuel. *Strong Religions*. Chicago: Chicago University Press, 2002
- Smith, Craig S. Saudi ultraconservatives, no friends to U.S., gain in number. *IIT*, December 10, 2002
- Soffer, Arnon. *Rivers of Fire: The Conflict over Water in the Middle East*. Lanham et al.: Rowman & Littlefield Publishers, Inc. 1999
- Sonyel, Salahi. *The Great War and the Tragedy of Anatolia (Turks and Armenians in the Maelstrom of Major Powers)*. Ankara: Turkish Historical Society Printing House, 2000
- Spencer, Robert. *The truth about Muhammad, Founder of the World's most intolerable Religion*. Washington D.C.: Regnery Publishing, Inc. 2006
- Statistical Yearbook, *Forty third Issue*. New York: United Nations, 1999
- Tamir, Yuli. The danger of seeing Netzarim as Tel Aviv. *Ila'aretz*, May 6, 2002
- The Armenian Massacre. Compiled by James Nazer. New York and Montreal: T & T Publishing, Inc., 1970
- The Armenian Genocide. *Facts and Documents*. St. Vartan Press, 1984
- The Middle East and North Africa. 49th edition. London: Europa Publications, 2003
- The Europa World Yearbook. London: Europa Publications, 2002
- Time capsule. 1953: the year in review as reported in the pages of Time. [2003]
- Toeci, Nathalie. Cyprus and the EU accession process: inspiration for peace or incentive for crisis. *Turkish Studies*. Vol.3, N 2, pp. 104-138
- Turkey and America: unearthing the past, endangering the future. *The Economist*, 18 October, 2007
- Türkmen, Füsün. Turkey and Korean War. *Turkish Studies*. Vol.3, N 2, pp. 161-180
- Weigal, Meyer W., and Joel Carmichael (eds.) *Chaim Weizmann: a biography by several hands (with a preface by David Ben-Gurion)*. London: Weidenfeld and Nicolson, 1962
- Wattenberg, Ben. J. The bomb that wasn't. *IJSJ*, May 20, 2002
- Weinberg, David M. Tom Friedman's settlement obsession. *JP*, June 9, 2002
- Werblowski, R. J. Zwi. *The Meaning of Jerusalem to Jews, Christians and Muslims*. Jerusalem: Ahva Press, 1995
- Whibbey, Paul Michael & Ilan Berman. *The Geopolitics of water: IASPS Research Papers in Strategy, N 10*. Jerusalem & Washington, 2000
- Williams, Daniel. Sharon still expanding Jewish settlements on West Bank land. *IIT*, June 1-2, 2002
- Wilson, Keith M. *Empire and Continent: Studies in British Policy from the 1880s to the First World*. London and New York: Mansell Publishing, 1982
- Woodward, E.L. and Rohan Butler (eds.) *Documents on British Foreign Policy 1919-1939*. First Series, Vol. IV, 1919. London: HMSO, 1952
- Wolff, Larry. *Inventing Eastern Europe. The Map of Civilization on the Mind of Enlightenment*. Stanford, CA: Stanford University Press, 1994
- Yung, Dietrich with Wolfgang Piccoli. *Turkey at the Crossroads: Ottoman Legacies and a Greater Middle East*. London & New York: Zed Books, 2001
- Zürcher, E.J. *Turkey: a Modern History*. London: I.B. Tauris, 1993